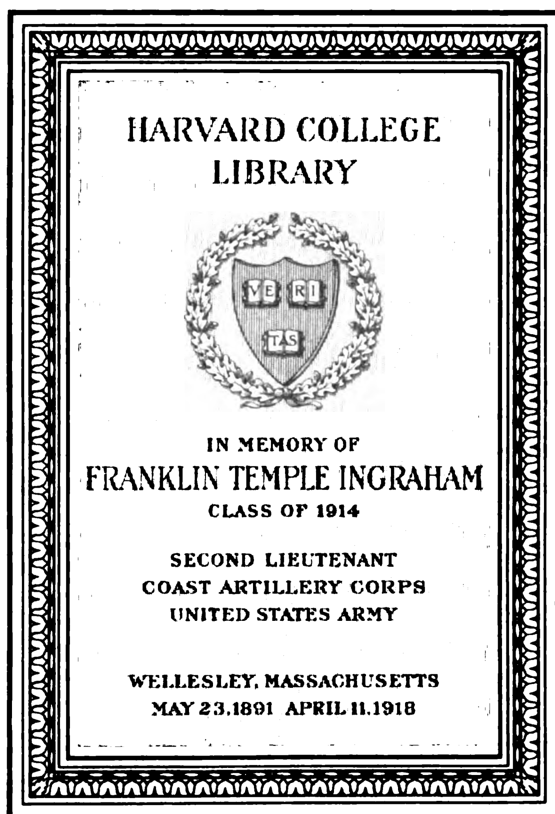

HARVARD COLLEGE
LIBRARY
VE RI TAS
IN MEMORY OF
FRANKLIN TEMPLE INGRAHAM
CLASS OF 1914
SECOND LIEUTENANT
COAST ARTILLERY CORPS
UNITED STATES ARMY
WELLESLEY, MASSACHUSETTS
MAY 23, 1891 APRIL 11, 1918

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

1886–1887.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1887.

INHOUD.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

Studiejaar 1886–1887.

College van Curatoren.

Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 nº. 30 en 25 Aug. 1877 nº. 28). Tot President benoemd bij besluit van 21 Febr. 1882 nº. 107.

Mr. J. G. Kist (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 nº. 30 en 25 Aug. 1877 nº. 28).

Mr. C. Fock (benoemd bij besluit van 26 Jan. 1878 nº. 21 en 12 Oct. 1881 nº. 11).

L. M. de Laat de Kanter (benoemd bij besluit van 1 Juli 1880 nº. 17).

Mr. S. Vissering (benoemd bij besluit van 21 Febr. 1882 nº. 107).

Mr. J. S. D. van Doorn, *Secretaris* (benoemd bij besluit van 22 Juli 1885 nº. 6).

Academisch Bestuur.

Rector Magnificus: H. G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.
Assessoren: J. T. BUYS, L. W. E. RAUWENHOFF, G. D. L. HUET, J. P. N. LAND.
Secretaris van den Senaat: S. S. ROSENSTEIN.
Archivaris van den Senaat: L. W. E. RAUWENHOFF.

HOOGLEERAREN[1]).

Faculteit der Geneeskunde.

De ontleedkunde: T. ZAAYER (10 Maart 1866).

De oogheelkunde; de oorheelkunde: D. DOYER (1 October 1869).

De geneeskunde; de kennis der geneesmiddelen en de geneesmiddelleer: G. D. L. HUET (12 November 1872).

De geneeskunde: S. S. ROSENSTEIN (2 Mei 1873).

De ziektekunde; de ziektekundige ontleedkunde; de gezondheidsleer: TH. H. MAC GILLAVRY (1 October 1877).

De heelkunde; de gerechtelijke geneeskunde en, *tijdelijk*, de geneeskundige politie: J. E. VAN ITERSON J.Az. (26 Febr. 1879).

De physiologie en weefselleer: W. EINTHOVEN (24 Febr. 1886).

De verloskunde en de leer der vrouwenziekten: H. TREUB (26 Januari 1887).

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

P. L. RIJKE (21 September 1845). *Emeritus* 19 September 1882.

1) Vóór de namen der Hoogleeraren worden de vakken van onderwijs vermeld, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad n°. 102), bij latere

De botanie: W. F. R. Suringar (14 November 1857).

De wiskunde: hoogere stelkunde, differentiaalrekening, integraalrekening, theorie der functiën, waarschijnlijkheidsrekening: D. Bierens de Haan (25 September 1863).

De wiskunde: analytische en beschrijvende meetkunde; theoretische mechanica: P. van Geer (23 Maart 1867).

De sterrenkunde: H. G. van de Sande Bakhuyzen (20 December 1872).

De anorganische scheikunde: J. M. van Bemmelen (25 April 1874).

De organische scheikunde: A. P. N. Franchimont (2 Mei 1874).

De zoölogie; de vergelijkende anatomie en physiologie: C. K. Hoffmann (14 Januari 1875).

De geologie en mineralogie, daaronder begrepen de palaeontologie en kristallographie: K. Martin (1 October 1877).

De artsenijbereidkunde en de toxicologie: E. A. van der Burg (1 October 1877).

De wis- en natuurkunde, inzonderheid de wiskundige natuurkunde: H. A. Lorentz (25 Januari 1878).

De proefondervindelijke natuurkunde; de meteorologie: H. Kamerlingh Onnes (11 November 1882).

De sterrenkunde: E. F. van de Sande Bakhuyzen, Privaat Docent (1880).

Experimenteele natuurkunde: R. Sissingh Privaat Docent(1887).

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

C. G. Cobet (20 Juni 1846). *Emeritus* 16 Sept. 1884.

P. J. Veth (1 October 1877). *Emeritus* 15 September 1885.

Koninklijke Besluiten, of bij hunne benoeming volgens die Wet zijn opgedragen. De datum achter de namen is die der aanvaarding van het Hoogleeraarsamht aan de Universiteit.

De Nederlandsche taal; het Middelnederlandsch: M. de Vries (29 October 1853).

De Nederlandsche geschiedenis: R. J. Fruin (1 Juli 1860).

Het Sanskrit en zijne letterkunde; de Indische oudheden: H. Kern (18 October 1865).

Het Arabisch: M. J. de Goeje (6 October 1866).

De geschiedenis der wijsbegeerte; de logica; de metaphysica; de zielkunde: J. P. N. Land (18 November 1872).

De Hebreeuwsche taal en letterkunde; de Israëlitische oudheden: H. Oort (10 December 1875).

De Maleische taal en letterkunde; de algemeene taalkunde van den Indischen Archipel: J. Pijnappel (1 Oct. 1877).

De Javaansche taal en letterkunde; het Madoereesch: A. C. Vreede (1 October 1877).

Het Gotisch, het Angelsaksisch, het Middelhoogduitsch en, in het algemeen, de oude talen en letterkunde der Germaansche volken: P. J. Cosijn (1 October 1877).

De Chineesche taal: G. Schlegel (27 October 1877).

De Latijnsche taal en letterkunde; de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst: J. J. Cornelissen (1 October 1879).

De algemeene geschiedenis; de politische aardrijkskunde: P. L. Muller (19 December 1883).

De Nederlandsche letterkunde, geschiedenis, aesthetische critiek: J. ten Brink (11 Juni 1884).

De Grieksche taal en letterkunde; de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst: J. van Leeuwen (16 September 1884).

De geschiedenis, letterkunde, oudheden, instellingen, zeden en gewoonten der volken van den Indischen Archipel; de physische aardrijkskunde van den Indischen Archipel: G. A. Wilken (16 September 1885).

Het Soendaneesch: G. J. Grashuis, Lector (1 October 1877).

De Perzische en Turksche talen: M. Th. Houtsma, Lector (1 April 1885).

Moslimsche instellingen: C. Snouck Hurgronje. Lector (9 Maart 1887).

Algemeene beschrijvende volkenkunde en de Japansche taal: L. Serrurier, Lector (10 Augustus 1887).

De Philosophie: G. Heymans, Privaat-docent.

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. J. Prins (7 December 1855). *Emeritus* 15 September 1885.

De geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst; de Israëlitische letterkunde; de uitlegging van het Oude Testament; de zedenkunde: A. Kuenen (12 Maart 1853).

De encyclopaedie der godgeleerdheid; de wijsbegeerte van den godsdienst: L. W. E. Rauwenhoff (21 September 1860).

De geschiedenis der godsdiensten in het algemeen; de geschiedenis der leer aangaande God: C. P. Tiele (1 October 1877).

De geschiedenis van het Christendom; de geschiedenis van de leerstellingen van den Christelijken godsdienst: J. G. R. Acquoy (7 Dec. 1881).

De oud-christelijke letterkunde; de uitlegging van het Nieuwe Testament: W. C. van Manen (23 Sept. 1885).

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Het burgerlijk recht; het handelsrecht; de burgerlijke rechtsvordering: R. T. H. P. L. A. van Boneval Faure (25 Maart 1859).

Het staatsrecht; het administratief recht en, *tijdelijk*, het volkenrecht: J. T. Buys (25 Juni 1864).

Het oud-vaderlandsche recht en zijne geschiedenis: S. J. Fockema Andreæ (1 October 1877).

Het Mohammedaansche recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië; het staatsrecht en de inrichting van 's Rijks koloniën en overzeesche bezittingen: P. A. VAN DER LITH (1 October 1877).

Het strafrecht; de strafvordering: H. VAN DER HOEVEN (26 November 1879).

De wijsbegeerte van het recht; de encyclopaedie der rechtswetenschap: W. VAN DER VLUGT (14 Januari 1880).

De staathuishoudkunde; de statistiek, en *tijdelijk*, de staatkundige geschiedenis: H. B. GREVEN (4 Februari 1880).

Het Romeinsche recht en zijne geschiedenis: W. M. D'ABLAING, (31 Mei 1882).

Instellingen van Godgeleerd Hooger Onderwijs, door Kerkgenootschappen te Leiden gevestigd.

Seminarium der Remonstrantsche Broederschap;

C. P. TIELE (13 Februari 1873).

Hoogleeraren, aangesteld van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk.

M. A. GOOSZEN (27 Mei 1878),

J. OFFERHAUS Lzn. (26 April 1882).

Wetenschappelijke inrichtingen en verzamelingen.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. W. N. Du Rieu, *Bibliothecaris.*

Louis D. Petit, *Conservator voor de gedrukte werken.*

Dr. S. G. de Vries, *Conservator voor de handschriften.*

Prof. M. J. de Goeje, *Interpres legati Warneriani.*

Dr. M. Th. Houtsma, *Adjutor Interpretis legati Warneriani.*

Bibliotheek van Thysius.

Prof. R. J. Fruin, Prof. A. Kuenen, *Curatoren.*

Akademisch Ziekenhuis.

R. Moquette, *Directeur.*

J. G. Moquette—Jonquière, *Directrice.*

P. H. van der Togt, *Boekhouder.*

Assistent-geneesheeren.

Afd. heelkunde voor mannen.

W. J. van Stockum, Arts.

Afd. heelkunde voor vrouwen.

Dr. H. Treub, Arts, vervangen door Dr. G. A. de Geus.

Afd. Inwendige geneeskunde voor mannen.

J. Endtz, Arts, vervangen door C. L. Rümke, Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor vrouwen.

Dr. C. M. de Jong, Arts, vervangen door P. de Jong, Arts.

Afd. Verloskunde.

Dr. C. M. van Voorthuysen, Arts, vervangen door C. E. Heynsius, Arts.

Afd. Oog- en oorheelkunde.

J. Hocke, Arts, vervangen door Th. Lange, vervangen door W. de Jong.

Afd. Pathologische Anatomie.

Prof. T. H. Mac Gillavry, *Directeur.*

Dr. D. E. Siegenbeek van Heukelom, Arts, *Assistent.*

Apotheek.

J. Agama, *Apotheker.*

J. Kies, *Hulp-Apotheker.*

Hortus Botanicus.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

H. Witte, *Hortulanus.*

Botanisch Laboratorium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

Dr. J. M. Janse, *Assistent.*

Observatorium.

Prof. H. G. van de Sande Bakhuyzen, *Directeur.*

Dr. E. F. van de Sande Bakhuyzen, *Eerste Observator.*

J. H. Wilterdink, *Tweede Observator.*

W. Massink, *Assistent.*

Kabinet van Natuurkundige Werktuigen.

Prof. H. Kamerlingh Onnes, *Directeur.*

Dr. R. Sissingh, *Assistent.*

Dr. P. H. Doyes, *Assistent.*

Scheikundig Laboratorium.

a. Anorganische Afdeeling.

Prof. J. M. van Bemmelen, *Directeur.*

C. Hensgen, *Onderwijs-Assistent.*

Dr. H. W. Bakhuis Rooseboom, *College-Assistent.*

b. **Organische Afdeeling.**

Prof. A. P. N. Franchimont, *Directeur.*

Dr. P. van Romburgh, *Onderwijs-Assistent.*

E. A. Klobbie, *College-Assistent*, vervangen door J. C. A. Simon Thomas.

Anatomisch Kabinet.

Prof. T. Zaayer, *Directeur.*

Dr. P. de Koning, *Prosector*, vervangen door G. C. van Walsem, weder vervangen door G. H. van Dissel.

Physiologisch Laboratorium.

Prof. W. Einthoven, *Directeur.*

Dr. M. C. Dekhuyzen, *Assistent.*

C. le Nobel, *Assistent.*

Zoötomisch Laboratorium.

Prof. C. K. Hoffmann, *Directeur.*

Dr. H. W. de Graaf, *Assistent.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. E. A. van der Burg, *Directeur.*

Museum van Natuurlijke Historie.

Dr. F. A. Jentink, *Directeur.*

F. A. Verster van Wulverhorst, *Administrateur.*

C. Ritsema Cz., Dr. R. Horst, J. Büttikofer, Th. W. van Lidth de Jeude, *Conservatoren.*

Geologisch Museum.

Prof. K. Martin, *Directeur.*

Rijks-Herbarium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

Dr. J. G. Boerlage, *Conservator.*

J. H. Smeets, *Assistent.*

Museum van Oudheden.

Dr. C. Leemans, *Directeur.*

Dr. W. Pleyte, *Conservator.*

Ethnographisch Museum.

Mr. L. Serrurier, *Directeur.*

J. D. E. Schmeltz, *Conservator.*

C. M. Pleyte, *Assistent.*

Pedellen.

P. J. Oostveen.

F. A. Dee.

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM POST FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCLXXXVI,

RECTORE MAGNIFICO

HENRICO GERARDO VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

Facultas Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

P. L. Rijke, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

W. F. R. Suringar rem herbariam docebit, botanices generalis (Morphologiae, Anatomiae et Physiologiae) capita tractans in priori, botanices specialis (Phytographiae, Taxonomiae) in posteriori anni parte, diebus Mercurii, Jovis et Veneris, . hora XII.

Familias plantarum tractabit die Lunae . . . . XII.

Cum Historiae naturalis studiosis capita selecta tractabit die Jovis . . . . XI.

Exercitationes moderabitur pro anni tempore microscopias et phytographicas diebus Jovis et Veneris, ... II—IV.

Ad excursiones botanicas singulos suos auditores evocabit tempore apto.

Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

D. Bierens de Haan Algebram sublimiorem tractabit diebus Jovis et Saturni, ... hora IX.

Analysin algebraicam die Lunae, ... IX.

Calculum differentialem die Martis, hora XI et die Jovis, ... X.

Calculum integralem et functionum theoriae capita quaedam die Lunae, hora X, die Martis, hora IX et die Saturni, ... X.

De aequationibus differentialibus aget die Martis, hora X et die Saturni, ... XI.

P. van Geer Elementa geometriae analyticae tradet diebus Martis, Mercurii et Veneris, ... IX.

Mechanicam theoreticam die Martis, hora XI, diebus Mercurii et Veneris, ... X.

H. G. van de Sande Bakhuyzen Astronomiam elementarem tradet die Mercurii, hora XII, die Jovis, hora IX et die Veneris, ... XII.

Astronomiam theoreticam docebit in anni parte posteriori die Mercurii, hora XI, die Jovis, hora XII et die Veneris, ... XI.

Astronomiam practicam docebit in anni parte priori die Mercurii, hora XI, die Jovis, hora XII et die Veneris, ... XI.

De theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxiae aget die Jovis, ... I.

Astrognosin docebit die Jovis, hora vespertina, . VI.

Exercitationibus practicis et observationibus astronomicis praeerit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

J. M. van Bemmelen Elementa eorumque connubia, carbonio excepto, tractabit die Lunae, hora XI, die Martis, hora X, diebus Mercurii et Veneris,

hora XI et, cum Philosophiae naturalis studiosis, die Lunae,. . . . . hora XII.

Chemiae initia in usum tironum docebit, per priorem anni Academici partem, diebus Lunae et Martis, ... IV.

De Aequilibrio chemico cum provectioribus aget die Veneris,. . . . . VI.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae et Martis, . . II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit, die Lunae, . . . II—IV.

Exercitationibus practicis et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

A. P. N. Franchimont Carbonium ejusque connubia tractabit die Martis, horis XI—I, die Jovis, horis X—XII et die Saturni, ... XI—I.

Exercitationes practicae futurorum Medicinae studiosorum habebuntur die Mercurii, ... II—IV.

Exercitationes practicae juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum habebuntur die Veneris, . . II—IV.

Exercitationibus et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

Quaestiones diversas cum provectioribus tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

C. K. Hoffmann Elementa Zoologiae docebit die Martis, ... IX.

Anatomiam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris, ... IX.

Capita selecta de animalibus invertebralibus tractabit die Martis, ... XI.

Capita selecta de animalibus vertebralibus die Jovis, ... III.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum die-

bus Lunae et Saturni, horis II—IV, exercitationibus provectiorum quotidie praeerit.

Embryologiam comparatam tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

K. Martin Geologiam generalem docebit diebus Mercurii et Veneris, ... hora X.

Palaeontologiam tradet die Martis, ... X.

Mineralogiam et Crystallographiam docebit die Lunae, hora IX et die Saturni, ... X.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Mercurii, horis, ... II—IV.

Exercitationibus provectiorum praeerit et capita selecta in eorum usum tractabit horis commodis.

E. A. van der Burg Pharmaciam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... IX.

Toxicologiam docebit die Veneris, ... IX.

Exercitationibus practicis, experimentis et indagationibus pharmaceuticis, analyticis et forensibus quotidie praeerit.

Capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

H. A. Lorentz Physicam elementarem docebit diebus Lunae, et Mercurii, hora X, die Jovis, hora IX et die Veneris, ... X.

Physicam mathematicam die Lunae, hora XI, et die Jovis, horis . . . . X—XII.

Analysin infinitorum, introductionem ad studium Physices, futuris Chemiae studiosis destinatum, tradet die Saturni, ... IX.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae et Jovis, . . II—IV.

H. Kamerlingh Onnes Mechanicam elementarem docebit die Jovis, ... XII.

Investigationes selectas Physices experimentalis cum provectioribus tractabit diebus Lunae et Veneris, . hora XII.

Exercitationibus practicis provectiorum praeerit quotidie.

Demonstrationes physicae cum exercitationibus practicis habebuntur diebus Martis et Mercurii, . . II—IV.

H. A. LORENTZ et H. KAMERLINGH ONNES Seminarium physicum instituent horis auditoribus commodis.

E. F. VAN DE SANDE BAKHUYZEN, Astronomiam docendi venia impetrata, de instrumentis metiendi aget die Martis, ... I.

Facultas Literarum et Philosophiae.

C. G. COBET, propter aetatem immunis, quantum poterit commilitonum studia adjuvabit.

M. DE VRIES Linguam patriam explicabit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, ... II.

Linguam patriam medii aevi explicabit diebus Martis et Jovis, ... III.

De lingua patria pure et eleganter scribenda aget, additis exercitationibus practicis, die Lunae, . III.

Carminum medii aevi et saeculi XVII interpretationem criticam et varia argumenta ad linguae patriae studium pertinentia cum provectioribus tractabit horis secundum auditorum commodum constituendis.

R. FRUIN Historiam Patriae tradet diebus Mercurii, Jovis et Veneris, ... I.

Historiam politicam Belgii foederati exponet diebus Jovis et Veneris, ... XI.

H. Kern Grammaticam Sanscriticam docebit diebus Mercurii et Veneris, ... hora III.

Locos selectos ex Chrestomathia Boehtlingkii cum provectioribus leget diebus Mercurii et Veneris, . II.

Zend-Avestam interpretabitur horis auditoribus commodis.

Grammaticam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris,. . . . . I.

Grammaticam linguae Russicae exponet horis auditoribus commodis.

M. J. de Goeje Grammaticam Arabicam docebit diebus Martis, Jovis et Veneris, ... XI.

Chrestomathiam Girgasi et Roseni et Hamasam leget cum provectioribus diebus Martis et Veneris, . I.

Al-Mobarradum, Harírium et Koranum explicabit diebus Martis et Veneris,. . . . . III.

Scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur librosque manuscriptos tractabit die Saturni, . I—III.

J. P. N. Land Philosophiae Graecae historiam exponet die Mercurii,. . . . . I—III.

Philosophiae propositum et rationem explicabit die Saturni, ... XI—I.

Doctrinam de rebus cognoscendis enarrabit die Jovis, horis vespertinis, item

Philosophiam theoreticam die Veneris horis iisdem, aut aliis auditoribus commodis.

H. Oort Grammaticam Hebraeam docebit et capitibus selectis legendis illustrabit diebus Martis, Jovis et Veneris, ... I.

Antiquitates Israëliticas exponet diebus Mercurii, Jovis et Veneris,. . . . . XII.

Cum provectioribus capita selecta Veteris Testamenti leget die Lunae XII—IV, die Saturni, . . . X—XII.

Linguae Neo-hebraeae elementa tradet horis sibi et auditoribus commodis.

Partes selectas ex Mischna et Midraschim explicabit die Mercurii, ... hora II.

J. Pijnappel Linguam Malaicam docebit diebus Lunae, Martis et Jovis, ... II.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Lunae et Jovis, ... I.

Grammaticam linguarum Polynesicarum comparatam tradet hora posthac indicanda.

A. C. Vreede Linguam Javanicam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... I.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Mercurii, Jovis, Saturni, ... IX.

Post ferias brumales linguae Madurensis Grammaticam exponet diebus Lunae et Veneris, . . . III.

Cum provectioribus leget chrestomathiam Madurensem diebus Martis et Jovis, ... III.

P. J. Cosijn Grammaticam Germanicam docebit die Mercurii, ... XI.

Linguam Gothicam docebit die Lunae, ... II.

Per priorem anni academici partem linguam Theodiscam veterem tradet diebus Lunae, Martis et Jovis, XI.

Per posteriorem anni partem linguam Anglosaxonicam tradet iisdem diebus et horis.

G. Schlegel Linguam Sinicam docebit diebus et horis auditoribus commodis.

J. J. Cornelissen Ciceronem et Catullum interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, . . . IX.

Cum candidatis Horatium et Juvenalem leget die Jovis, ... IX.

Candidatorum exercitationes philologicas moderabitur die Jovis, ... X—XII.

Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae et Martis, hora X.

P. L. MULLER Historiam universalem docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.

Geographiam politicam die Jovis, ... X.

Locos selectos ex historia tractabit diebus Martis et Mercurii, ... IX.

Exercitia historica moderabitur horis auditoribus commodis.

J. TEN BRINK Literarum Nederlandicarum historiam medii aevi tradet diebus Mercurii et Veneris, . X.

Literarum Nederlandicarum historiam Saeculi XVII docebit diebus Mercurii et Veneris, ... XI.

Selecta literarum recentiorum capita explicabit semel per dierum hebdomadem.

J. VAN LEEUWEN J. FIL. Homerum, Lysiam, Theocritum interpretabitur diebus Lunae et Martis hora XI et Mercurii, ... X.

Cum candidatis Euripidem die Veneris, ... IX—XI.

Antiquitates Graecas tradet die Mercurii, . . . XI.

G. A. WILKEN Historiam, literas, antiquitates, instituta, ritus et mores populorum Malaicae gentis exponet diebus Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, X.

Geographiam physicam Archipelagi Indici docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... XI.

G. J. GRASHUIS Linguae Sundaicae Lector, Linguam Sundaicam docebit diebus Mercurii et Saturni, . XI.

Carmina Sundaica interpretabitur diebus Lunae et Jovis, ... XI.

M. TH. HOUTSMA Linguarum Persicae et Turcicae Lector, linguae Neo-persicae elementa docebit die Jovis, ... X—XI.

Locos selectos e Firdausii Shâhnâmeh et Sadii Gulsistân cum provectioribus leget die Veneris, . hora X—XII.

Grammaticam Osmano-Turcicam exponet horis auditoribus commodis.

G. Heymans Philosophiam docendi venia impetrata, fundamenta scientiarum mathematicarum et physicarum tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

Facultas Theologica.

J. J. Prins propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit commilitonum studia adjuvabit.

A. Kuenen in librorum V. Foederis originem inquiret et capita eorum selecta interpretabitur die Martis, hora IX et die Mercurii, hora XI et . . . . I.

Per priorem anni academici partem historiam religionis Israeliticae enarrabit, die Martis, hora X et die Jovis, ... IX—XI.

Per posteriorem anni academici partem Ethicen tradet iisdem diebus et horis.

L. G. E. Rauwenhoff Philosophiam religionis tradet diebus Lunae, hora XI et Martis, ... XI—I.

Encyclopaediam theologiae exponet die Lunae, . XII.

C. P. Tiele Historiam religionis generalem enarrabit die Lunae, ... I.

Historiae religionum Indicarum capita selecta tractabit die Veneris, ... X—XII.

Historiam doctrinae de Deo tradet die Jovis, . . XI.

Exercitationibus oratoriis praeerit die Mercurii, . . III.

J. G. R. Acquoy Historiam Christianismi enarrabit die Martis, hora I, diebus Mercurii et Jovis, . . XII.

Historiam doctrinae Christianae tradet die Mercurii, hora II.
G. C. van Manen de literis Christianis primaevis aget diebus Lunae et Mercurii, ... IX.
Exegesin librorum N. T. docebit diebus Lunae et Mercurii, ... X.
Criticen librorum Christianorum antiquissimorum tradet die Veneris, ... IX.

Facultas Juridica.

R. van Boneval Faure Jus Civile hodiernum interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, . XI.
Legem Judiciorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, die Jovis, horis X et . . . XI.
Jus Mercatorium diebus Lunae, Martis et Mercurii, . X.
J. T. Buys exponet Jus Gentium diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.
De ordinanda Republica aget iisdem diebus . . . XII.
Interpretabitur Legem Fundamentalem iisdem diebus I.
S. J. Fockema Andreæ De juris historia in patria nostra aget diebus Jovis hora II et Veneris hora X et, ... XI.
Fontes juris medii aevi explicabit exercitationibusque historico-juridicis praeerit horis sibi et auditoribus commodis.
P. A. van der Lith Jus publicum coloniarum docebit diebus Lunae et Martis, hora XI, die Jovis, X.
Jus administrativum coloniarum Neerlandicarum exponet diebus Lunae et Martis, hora X, die Jovis, XI.
Juris Moslemorum capita selecta tractabit diebus Lunae et Martis, ... I.
H. van der Hoeven Jus Criminale interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Methodum procedendi in causis criminalibus exponet die Jovis, ... hora XII—II.

W. van der Vlugt Encyclopaediam Jurisprudentiae docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, . . X.

Philosophiam Juris tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... II.

H. B. Greven Oeconomiam politicam tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Oeconomiae politicae et statistices capita selecta cum provectioribus tractabit die Mercurii, hora XI et die Jovis, ... XI—I.

Historiam politicam docebit, donec de hac disciplina tradenda aliter consultum fuerit, die Veneris, . X—XII.

W. M. D'Ablaing Historiam et elementa Juris Romani privati tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris,. . . . . XI.

Historiae Juris Romani capita selecta tractabit die Jovis, ... X.

Doctrinae Pandectarum capita selecta exponet diebus Jovis hora I et Veneris, ... X.

Facultas Medica.

A. E. Simon Thomas Theoriam artis obstetriciae exponet diebus Martis, Jovis et Saturni, ... IX.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio academico habendis, vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... IX.

Doctrinam operationum tradet et operationibus obstetriciis, tum in pelvi factitia, tum in cadavere instituendis, praeerit die Lunae et Mercurii, . I.

Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico,

tum in Policlinico obstetricio, quoties necesse erit moderabitur.

T. ZAAIJER Anatomiam systematicam et microscopicam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora IX.

Methodum secandi cadavera demonstrabit quotidie hiberno tempore.

Embryologiam tradet diebus Martis et Jovis, . . IX.

D. DOIJER Ophthalmologiam docebit diebus Lunae et Veneris, hora II, die Mercurii . . . . . . III.

Otologiam docebit die Martis, hora vespertina, . VI.

Institutioni clinicae et policlinicae ophthalmiatricae et otiatricae praeerit quotidie, ... IX.

In ophthalmoscopii usu discipulos exercebit, mensium hiemalium tempore, die Martis, hora vespertina VII et die Jovis, hora vespertina, . . VI.

G. D. L. HUET Exercitationibus clinicis in Nosocomio praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, ... XI.

Pharmacologiam docebit diebus Lunae et Mercurii, I.

Pharmacodynamiam tradet die Veneris, ... I.

S. S. ROSENSTEIN Exercitationibus clinicis in Nosocomio habendis vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris,. . . . . X.

Praxin medicam in policlinico moderabitur diebus Martis, Jovis et Saturni, ... IX.

Artem diagnosticam, cum exercitationibus practicis conjunctam, docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... IX.

TH. H. MAC GILLAVRAY Pathologiam generalem docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... X.

Anatomiam pathologicam tradet diebus Martis et Jovis, ... II.

Hygieinam docebit die Mercurii, ... III.

Exercitationibus practicis vacabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

Sectionibus cadaverum praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris hora III et die Saturni, ... hora XI.

Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

J. E. van Iterson J. A. Fil. Chirurgiam theoreticam docebit diebus Martis et Veneris, ... III.

Exercitationibus clinicis et policlinicis praeerit quotidie,. . . . . XII—II.

Operationes chirurgicas in cadavere demonstrabit qualibet oblata occasione.

Medicinam forensem tradet diebus Mercurii et Saturni, ... II.

Politiam medicam docebit die Lunae, ... II.

W. Einthoven Physiologiam docebit diebus Lunae et Veneris hora X et diebus Martis et Jovis, . . I.

Histologiam docebit die Veneris, ... I.

Exercitationes histologicas quotidie moderabitur horis, ... II—IV.

Exercitationibus practicis, experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio quotidie praeerit.

C. P. Tiele, Theologiae in Seminario Remonstrantium Professor, Historiam Societatis Remonstrantium enarrabit die Jovis, ... I.

Theologiam practicam docebit die Jovis, ... II.

Exercitationes homileticas moderabitur die Jovis, . III.

M. A. Gooszen, Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, Dogmatices Christianae partem materialem tradet die Veneris, hora XII, et die Saturni, ... IX—XI.

Per priorem anni academici partem Historiam missionis Christianae enarrabit die Jovis, . . . hora I—III.

Per posteriorem anni academici partem Juris ecclesiastici principia exponet eodem die iisdemque horis.

J. Offerhaus L. Fil. Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, hujus Ecclesiae ejusque dogmatum Historiam enarrabit die Martis, . II.

Theologiam Biblicam exponet die Lunae, . . . II.

Theologiam Practicam tradet die Veneris, . . . II.

Colloquio homiletico praeerit die Mercurii, horis vespertinis, ... VI—VIII.

Exercitationes catecheticas moderabitur die Veneris, hora I, consistoriales, horis sibi et auditoribus commodis.

VERSLAG

VAN DE LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT

IN HET AFGELOOPEN JAAR,

UITGEBRACHT

den 20sten September 1887,

DOOR

D^r. H. G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

D^r. S. S. ROSENSTEIN.

GEACHTE TOEHOORDERS,

Terwijl ik, vóór de overdracht mijner waardigheid, van deze plaats een verslag moet geven van de lotgevallen onzer Universiteit, kan ik den wensch niet onderdrukken, dat ook mij iets mocht gegeven zijn van de talenten onzer Hollandsche schilders uit vroeger en later tijd, die van het eenvoudigste landschap of stadsgezicht, een hoogst prozaïsch rijtje huizen en een vaart met boomen, door licht en schaduw gelukkig te verdeelen, een kunstwerk wisten te scheppen dat een ieder boeit.

De lotgevallen onzer Universiteit in het afgeloopen jaar leverden toch over het algemeen weinig verscheidenheid op; zij waren, met eene enkele uitzondering, van geringe beteekenis, en helaas! de gave om licht en schaduw met kunstvaardige hand te verdeelen, is mij niet geschonken. Daarenboven is de taak, mij door de wet gesteld, in overeenstemming met het Duitsche liedje:

„Mal er mir das ganze Dorf und die Kirche drinnen"

niet juist geschikt om een schilderachtig tafereel in het leven te roepen. In groote mate moet ik dan ook Uwe welwillendheid inroepen. Met het oog op onze Universiteit kunt gij U echter verheugen, daar het voor haar niet ongelukkig is, als zij zulk eene eenvoudige geschiedenis heeft. 't Is een bewijs van een gezonden normalen toestand.

Wij hebben het voorrecht aan het hoofd onzer Universiteit

nog dezelfde curatoren te mogen begroeten, die al zoo menig jaar hare belangen hebben behartigd. Ontvingen wij in den aanvang van den cursus onrustbarende berichten omtrent den gezondheidstoestand van een hunner, gelukkig week welhaast de bezorgdheid en mochten wij ons met Leidens inwoners verheugen, dat hij spoedig onverzwakt zijn taak kon hervatten.

Moge het hun allen, en niet het minst den waardigen voorzitter, nog lange jaren gegeven zijn als verzorgers der Universiteit haar bloei te bevorderen.

In de rij der professoren missen wij helaas! een man dien we allen als uitnemend leeraar, als beminnelijk mensch, en als hartelijken vriend zoo noode uit onzen kring zagen wegvallen. De 23e November van het vorige jaar bracht ons de mare, dat Abraham Edward Simon Thomas te Laag Soeren, waar hij herstel had gezocht voor eene ziekte, die in de laatste maanden zijne krachten ondermijnde, was bezweken. De wetenschap en onze hoogeschool leden daardoor een gevoelig verlies, want veel hadden beide hem te danken.

Reeds dadelijk na zijne promotie had hij zich gewijd aan het vak zijner keuze, dat toen nog als van geringen omvang werd beschouwd, en als bijvak bij de chirurgie was ingedeeld. De naam dien Simon Thomas zich daarin al spoedig maakte, bezorgde hem op nog jeugdigen leeftijd de benoeming tot buitengewoon hoogleeraar aan deze hoogeschool, en hoezeer hem zijne studien, waarvan hij de groote beteekenis inzag, ter harte gingen bewees de zeldzame onbaatzuchtigheid, met welke hij een toenmaals zeer winstgevend college in de medicina forensis weigerde, om zich voor een klein traktement geheel aan zijn eigenlijke vak te kunnen wijden. Zulke voorbeelden van een, volgens veler meening, onpraktischen zin zijn helaas! niet alledaagsch, maar zij teekenden hem die het gaf, en verleenden hem een invloed op het frissche onbaatzuchtige gemoed onzer studenten, waarvan de door Simon Thomas beoefende weten-

schap de beste vruchten plukte. In den tijd van zijne kracht was hij *de* hoogleeraar in de geneeskundige faculteit, die den toon aangaf, en eene reeks van leerlingen vormde, welke zijne studierichting ook aan de andere universiteiten vertegenwoordigden; en hoe hij bij zijne »moedertjes" uit alle deelen van Leiden bemind was, dat bewees wel de breede schaar die zich met ons den 26en November op het kerkhof aan de Groenesteeg had vereenigd, om hem een laatsten dankbaren groet te brengen.

Wat Simon Thomas voor de obstetrische wetenschap in het bijzonder had gedaan, werd ons op boeiende wijze uiteengezet door een zijner meest begaafde leerlingen Dr. Hector Treub, die, door Z. M. den Koning tot zijn opvolger benoemd, den 26en Januari 1887 zijne taak aanvaardde met eene redevoering over de verdiensten der Nederlanders op het gebied van de bekkenleer. Deed deze redevoering ons het wetenschappelijk leven van Simon Thomas beter waardeeren, en ons daardoor te droeviger zijn gemis gevoelen, zij deed ons aan den anderen kant U kennen, hooggeachte Treub, als den man boven anderen geschikt hem op te volgen en den werkkring, dien Simon Thomas zich had gevormd, door Uwe talenten en Uwe energie uit te breiden, en zoo op nog ruimer schaal werkzaam te zijn ten nutte van de menschheid en van de Universiteit. Hartelijk heeten wij U welkom.

Het doet mij leed naast den nieuwen collega in de medische faculteit, er niet een te mogen begroeten in de faculteit der letteren, naar wien wij reeds sedert eenige jaren verlangend uitzien. Zeker ook elders zouden wij versterking van leerkrachten wenschen, maar de behoefte is, naar ik meen, nergens dringender dan in deze faculteit.

Naast het onderwijs in de talen der Grieken en Romeinen is toch het onderwijs in de geschiedenis en het geheele leven dier volkeren, de zoogenaamde antiquiteiten, onmisbaar, en vordert

in niet mindere mate de onverdeelde toewijding van ten minste één hoogleeraar. Tot voor een veertigtal jaren telde de Leidsche universiteit zelfs twee leerstoelen voor die vakken, één voor de Romeinsche antiquiteiten, toenmaals door Mahne, één voor de oude letterkunde en geschiedenis door Hofman Peerlkamp bezet. Na het emeritaat van die beide hoogleeraren werden de zetels welke zij hadden ingenomen niet vervuld, maar, ten deele omdat men een paar andere vakken afzonderlijk wilde vertegenwoordigen, ten deele omdat men een tweetal uitnemende mannen aan de Universiteit wilde verbinden, werden twee buitengewone hoogleeraren benoemd, Cobet voor het Grieksch, Dozy voor de Geschiedenis der middeleeuwen en de nieuwe geschiedenis.

Zeker achten wij het een groot voorrecht dat onze hoogeschool die beide voortreffelijke geleerden onder hare voorgangers heeft mogen tellen, maar niet minder betreuren wij het, dat een belangrijk gedeelte der klassieke studiën door het niet vervullen der leerstoelen van Hofman Peerlkamp en Mahne schade leed.

Door de benoeming der opvolgers van Dozy en Cobet is deze toestand bestendigd, en Leiden's Universiteit, waar de studie der oude letteren vroeger zoo uitnemend was vertegenwoordigd, moet nu wat de genoemde vakken aangaat, bijna voor alle zelfs de kleinste universiteiten wijken.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken, overtuigd dat dit niet mocht voortduren, bracht voor twee jaren een post op de begrooting ten einde in die leemte te voorzien, maar deze poging werd verijdeld door de meerderheid van de Tweede Kamer. Het was echter geenszins voor een hoogleeraar in oude geschiedenis en antiquiteiten dat die meerderheid de gelden weigerde, neen, uit de rede van hun woordvoerder bleek ten duidelijkste dat zij de bedoeling van den Minister niet hadden begrepen; de pijlen werden gericht tegen een hoogleeraar in een geheel ander vak dan door de regeering en de faculteit

was gewenscht, en, na dien plaatsvervanger in een eenigszins komisch gewaad te hebben gehuld, werd de strijd tegen de benoeming van zulk een hoogleeraar gemakkelijk gewonnen.

De aard dezer bestrijding geeft mij echter moed dat bij betere kennis van zaken nieuwe voorstellen een gunstiger onthaal zullen vinden, en ik durf daarbij rekenen op den wetenschappelijken zin van hem die de eerste voordracht heeft bestreden. In zijne rede over het onderwijs bij diezelfde begrooting haalde hij de woorden aan van een bekend geleerde »onnoodige kosten mag men nimmer ten laste van de natie brengen;" hij noemt dit »gulden" woorden. Ik laat nu in het midden of de in die woorden uitgedrukte gedachte werkelijk zoo zeldzaam is, en onder alle omstandigheden zulk eene standvastige waarde behoudt als het edele metaal, maar zeker zal men de woorden »noodige uitgaven mag de natie nimmer weigeren" als van geen minder allooi mogen beschouwen, en hiermede is ons pleit gewonnen, want wat wij vragen is geen overdaad, maar het noodige om de Leidsche Universiteit te handhaven op de plaats die het Nederlandsche volk haar heeft gegeven.

Aan de tegenwoordige rijks-universiteiten missen wij noode de buitengewone hoogleeraren, waarvan de werkkring en beteekenis in artikel 69 der oude wet zoo duidelijk was uiteengezet. De hedendaagsche wetgevers zijn laconieker dan de vroegere en stelden in de nieuwe wet eenvoudig de woorden: »lectoren worden door Ons benoemd en ontslagen." Wat die lectoren zijn, welke hun werkkring is, blijft in het duister, maar zij kunnen worden benoemd, en op gelukkige wijze is van die bevoegdheid gebruik gemaakt door aan den Heer Snouck Hurgronje het lectoraat in de Moslemsche instellingen op te dragen. Dat deze benoeming, als geheel in den geest van het vermelde artikel der oude wet, mij dit als van zelf in het geheugen terugriep, zult ge toestemmen, als ik U mededeel hoe dit luidt. »Er zullen buiten de ordinaire professoren aan de universiteit te Leiden,

daarenboven, wanneer men dit, hetzij voor de wetenschappen en universiteit, hetzij voor het behouden van een of ander uitstekend voorwerp voor de letteren en wetenschappen noodig oordeelt, ook professores extraordinarii in een der vakken van hooger onderwijs kunnen worden aangesteld." Wij wenschen de Leidsche Universiteit geluk met het behoud van dit uitstekende voorwerp.

Bij Kon. Besluit van 10 Aug. l.l. werd Mr. L. Serrurier, directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum, benoemd tot lector om onderwijs te geven in de algemeene beschrijvende volkenkunde en de Japansche taal. Het denkbeeld in deze benoeming uitgedrukt, om de schatten in onze Musea verzameld voor de Universiteit vruchtbaarder te maken, door de bestuurders dier instellingen aan het Akademisch onderwijs te verbinden, juichen wij zeer toe; het verdient alle aanbeveling.

Het tweetal der privaatdocenten is in den loop van dit jaar met een derden vermeerderd, en wel met Dr. R. Sissingh, die bij besluit van den Minister van 8 Juli l.l. is toegelaten tot het geven van onderwijs in de experimenteele natuurkunde. De wijze, waarop hij als assistent bij het onderwijs in de natuurkunde is werkzaam geweest, wettigt het vermoeden dat hij ook in zijne nieuwe hoedanigheid met vrucht zal optreden.

Zooals gewoonlijk heeft het personeel der assistenten vooral in de geneeskundige faculteit belangrijke veranderingen ondergaan.

Dr. H. Treub, uitwonend assistent bij de heelkunde, werd vervangen door W. J. van Stockum, med. docts. en arts, die op zijne beurt vervangen werd door Dr. G. A. de Geus, arts.

In de plaats van Dr. C. M. van Voorthuysen werd C. E. Heynsius, med. docts. en arts, benoemd tot assistent bij de verloskundige afdeeling.

Dr. J. Endtz werd in de geneeskundige afdeeling voor mannen vervangen door C. L. Rümke, med. docts. en arts; Dr. C. M. de Jong in de geneeskundige afdeeling voor vrouwen door P.

de Jong, arts, en Th. Lange in de afdeeling voor oog- en oorheelkunde door W. de Jong, arts.

Dr. P. de Koning werd met 1° December 1886 op zijn verzoek eervol ontslagen als prosector bij het anatomisch kabinet. In zijne plaats werd benoemd G. E. van Walsem, med. docts. en arts, die den 1sten Augustus 1887 op zijn verzoek eervol ontslag verkreeg en vervangen werd door G. H. van Dissel, candidaat-arts.

Als college-assistent voor de organische scheikunde werd de Heer E. A. Klobbie vervangen door J. C. A. Simon Thomas, doctorandus in de scheikunde.

Tot ons groot genoegen werd de zware taak welke de hoogleeraar Lorentz op zich heeft genomen althans eenigermate verlicht door de benoeming van een college-assistent, waartoe met ingang van 1 September 1886 benoemd werd Dr. P. H. Dojes, die op zijn verzoek den 1sten September van dit jaar eervol werd ontslagen; in zijne plaats werd benoemd Dr. J. E. Couvee, doch voor korten tijd is deze benoeming op verzoek ingetrokken.

In den loop van den Akademischen cursus werden door mij ingeschreven 719 studenten, van welke 179 voor de eerste maal. Hoewel het totaal aantal vrij aanzienlijk is, 43 meer dan het vorige jaar en 130 meer dan in den daaraan voorafgaanden cursus, stemt het, zooals reeds meermalen is opgemerkt, niet overeen met het aantal dergenen die aan onze universiteit studeeren, hetgeen volgens den studenten-almanak 959 zou bedragen. Houden wij ons echter aan het officiëele cijfer, dan mogen wij ons verheugen dat de dame uit Verheull's »Zijn er zoo" op haar vraag: »is U student, mijnheer?" van velen tot antwoord zou krijgen: »Mevrouw ik studeer."

Het aantal promoties bedroeg in het afgeloopen jaar 68, daar echter 5 doctorandi het doctoraat zoowel in de rechts- als in de staatswetenschappen verkregen, verlieten 63 nieuwe

doctoren onze Universiteit om met de hun verleende rechten in de maatschappij de plichten te vervullen waartoe zij worden geroepen.

Het aantal dier promoties, dat in de laatste jaren weinig verandert, onder de tegenwoordige wet gemiddeld 72 jaarlijks, is aanzienlijk minder dan het aantal nieuwe inschrijvingen. Men leide hieruit echter geen ongunstige gevolgen af omtrent de verhouding van hen, die hier komen ten einde zich een wetenschappelijken titel te verwerven en hen die dit doel bereiken. Er is toch altijd een vrij groot aantal studenten, die niet den titel van doctor maar dien van arts trachten te verwerven, onder de nieuw ingeschrevenen van dit jaar omstreeks 35; verder een aantal studenten in de godgeleerdheid en in de pharmacie, die slechts bij uitzondering promoveeren, en eindelijk een vrij groot getal die alleen voor enkele lessen zijn ingeschreven. Na aftrek van deze blijven er van de nieuw ingeschrevenen in dit jaar slechts ongeveer 95 over, van wie men mag aannemen dat het hun plan is den doctorstitel te erlangen. Daar de inschrijving dit jaar echter vrij talrijk was, 48 meer dan het gemiddelde van de 9 laatste jaren, hebben wij geen recht om uit het aantal der promoties en inschrijvingen tot een ongunstig verloop der studiën te besluiten.

Een schril contrast met den gelukwensch, welken wij den jongen doctoren bij het verlaten der akademie brengen, vormt de droeve afscheidsgroet aan hen, die door den dood aan hunne betrekkingen en vrienden werden ontrukt, en zoovele heerlijke verwachtingen met zich ten grave droegen. Wij brengen dien afscheidsgroet aan Leonard Catharinus Blankstein, student in de godgeleerdheid, Coenraad Willem Coninck Liefsting, student in de rechtsgeleerdheid, Willem Christiaan Koopmans van Boekeren, student in de letteren, Piet de Vries, student in de godgeleerdheid, Cornelis Hubertus Visser, student in de geneeskunde en Hendrik George Reimeringer, student in de letteren.

Telken jare werd door den rector in zijn verslag medegedeeld dat het gedrag der studenten en hunne verhouding tot de hoogleeraren niets te wenschen overliet, en het is mij aangenaam dat in dit opzicht de geschiedenis onzer hoogeschool zoo weinig afwisseling oplevert. Zeker vinden wij bij de studenten aan buitenlandsche universiteiten, evenals bij de naburige volkeren, karaktertrekken, welke wij gaarne ook hier inheemsch zouden zien, maar in het gepast gebruik der bijna volledige akademische vrijheid munten de kweekelingen onzer Alma Mater boven velen uit. Dat zij zich, waar zij meenen eene goede zaak te bevorderen, geene moeite ontzien, bleek ook dit jaar weder bij herhaling, als ons de vroolijke tonen langs de straten den intocht van overwinnaars in menigen vreedzamen wedstrijd verkondigden. We verblijden er ons in dat flinke lichaamsoefeningen bij het studentencorps in eere zijn, want niet alleen op de ontwikkeling van het lichaam, ook op die van het karakter oefenen ze een gunstigen invloed uit, maar nog meer zullen we ons verheugen wanneer het, wij houden ons daar vast van overtuigd, in het volgende jaar bij de beantwoording der prijsvragen, die in Mei door de faculteiten zijn uitgeschreven, zal blijken dat ook in den kampstrijd van den geest Leiden in menig nummer als overwinnaar optreedt.

Terwijl ik overga tot het bespreken van de akademische gebouwen en inrichtingen, verlangt ge zeker niet dat ik U nogmaals schets hoe weinig een gedeeltelijk afgebrand en daarna gerestaureerd klooster van Witte nonnen, waarvan men, zonder het minste gevoel voor architectonisch schoon, de kerk door het plaatsen van eene zoldering en een muur in eenige stukken heeft verdeeld, hoe weinig zulk een gebouw geschikt is voor Universiteitsgebouw; het is oud en ....., maar een ieder kan hier het ontbrekende woord aanvullen, zoo hij slechts dit auditorium beziet.

Aangenamer is het mij U te wijzen op eene lang gewenschte

verbetering van het laboratorium voor de scheikunde. Al sedert jaren was daar de ruimte te klein; zij was reeds te beperkt voor de studenten, die zich uitsluitend aan de scheikunde wijden, en men kan dus licht begrijpen hoezeer men zich moest behelpen, en welke belemmeringen het veroorzaakte, als in dezelfde lokalen het groote aantal medici voor hunne onmisbare practische oefeningen moesten plaats vinden. Eindelijk hebben zich de Minister en de Kamers over dezen gebrekkigen toestand ontfermd, en in dezen zomer is men aangevangen met den bouw van eene nieuwe zaal, die binnen kort in gebruik zal worden genomen. De studenten in de geneeskunde vinden dan daar eene goede gelegenheid tot arbeiden, terwijl de studenten in de scheikunde het oude laboratorium onbelemmerd kunnen gebruiken. Is hierdoor eene belangrijke verbetering verkregen, zoo blijft toch de bouw van een nieuw laboratorium, of althans eene verbouwing en verruiming van het bestaande een desiderandum.

Ook aan het gebouw der bibliotheek is eene hoog noodige uitbreiding gegeven door den aanbouw van een nieuw blok, waarin 150 kasten zijn geplaatst, die al voor een groot deel met de allengs opgehoopte boeken gevuld zijn.

Behalve de bewaarplaats werd ook de boekenschat vergroot door aankoop en giften, waaronder ik afzonderlijk vermeld de boekerij van den hoogleeraar Simon Thomas, die door hem aan de Universiteitsbibliotheek is vermaakt. Door dit kostbare geschenk, rijk aan zeldzame en belangrijke oude obstetrische werken, heeft onze overledene collega zich bij hernieuwing aanspraken op onze dankbare herinnering verworven.

Aan akademische feesten en herinneringen was dit jaar niet rijk. Dankbaar vermelden wij echter dat de Senaat een eerbiedig adres van hulde en gelukwensch mocht aanbieden aan onzen doorluchten Vorst, een der alumni der Leidsche Universiteit, bij gelegenheid van zijn 70sten verjaardag, dien hij onverzwakt te midden van de geestdrift van het gansche volk mocht vieren.

Het deed goed die dankbaarheid en liefde te zien van het Nederlandsche volk voor het Huis van Oranje, waaraan ook wij zooveel verplicht zijn.

Met een enkel woord vermeld ik nog de herdenking in April van dit jaar van het 300-jarig bestaan van den Hortus, naast de bibliotheek, de oudste akademische instelling. Het is te betreuren dat, terwijl in de twee eerste eeuwen van zijn bestaan de tuin door de zorg der curatoren aanmerkelijk is uitgebreid, in later tijd die zorg zich heeft geopenbaard in eene verkleining van het terrein. Het nieuw ingetreden tijdvak kenmerke zich weder door uitbreiding en ontwikkeling dezer zoo belangrijke inrichting.

Erkenning van verdiensten stemt tot vreugde, niet alleen hen die het voorwerp dier erkenning zijn, maar ook hen die haar als eene daad van rechtvaardigheid begroeten. Zoo hebben zich zeker velen met U verheugd, hooggeachte Rosenstein, bij Uwe benoeming tot Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, en met niet minder voldoening begroeten wij de vredelievende entente cordiale van Frankrijk en Rusland, die ten duidelijkste bleek uit de benoeming van de Goeje tot lid van het Institut te Parijs en van de Akademie van Wetenschappen te St. Petersburg. Wij vernamen ook met ingenomenheid de onderscheiding, welke onzen ambtgenoot Schlegel te beurt viel bij de toekenning van den prijs Stanislas Julien voor de uitgave van zijn woordenboek der Chineesche taal.

Ook de Senaat mocht groote wetenschappelijke verdiensten huldigen, toen hij den 20en Februari van dit jaar aan Otto Struve bij de herdenking van zijne 50-jarige wetenschappelijke loopbaan, waarvan hij juist 25 jaar aan het hoofd van de beroemde sterrewacht te Pulkowa had gestaan, een adres van hulde aanbood, en toen hij den beroemden Oostenrijkschen orientalist Von Kremer het doctoraat honoris causa in de Oostersche taal en letteren verleende. In de studentenwereld er-

kende de Senaat de verdiensten van den Heer F. A. Stoett, candidaat in de letteren, door hem uit het fonds voor studiereizen eene toelage te verleenen, ten einde hem in de gelegenheid te stellen buiten 's lands zijne studiën voort te zetten. Ten gevolge van eene eervolle benoeming moest de Heer Stoett echter voor die onderscheiding bedanken.

De 312e verjaardag onzer Universiteit werd den 8en Februari op de gebruikelijke wijze gevierd met eene rede van den rector over de coöperatie in de sterrekunde, en gezellige vroolijkheid langs de straten. Als van ouds bracht het studentencorps aan den Senaat eene serenade en de woorden toen gewisseld bewezen, indien zulks nog bewijs noodig had, dat niet alleen in het in eere houden van den akademischen feestdag, maar ook in het bevorderen van de belangen onzer hoogeschool de zoo noodige samenwerking van hoogleeraren en studenten niet ontbreekt. Hunne hartelijke verhouding bleek nogmaals ten duidelijkste uit de serenade den rector gebracht bij gelegenheid eener onderscheiding die hem was te beurt gevallen.

Dat ook de oud-studenten de Alma Mater niet vergeten, en haar een warm hart toedragen, bleek ons nog in den afgeloopen cursus uit een geschenk aan den Senaat van de nog overgebleven leden van het gezelschap »haec res et jungit, junctos et servat amicos" door studenten en oud-studenten in 1828 opgericht met het doel om alle 5 jaar saam te komen en het lief en leed te herdenken in hun studententijd doorleefd. Dit geschenk bestaat uit een zilveren beker, destijds door de leden van het gezelschap aan hun commissaris Gevers Deynoot vereerd, doch die volgens uiterste wilsbeschikking van den Heer Gevers bij ontbinding der vereeniging aan den Senaat der Leidsche Universiteit moest worden geschonken. Bij dien beker was gevoegd een album met portretten en eenige documenten op de ontbondene vereeniging betrekkelijk. Nogmaals zij hier aan de gevers onze dank gebracht.

En zoo staan wij gereed een nieuw akademiejaar in te treden, het elfde onder de nieuwe wet, want over weinige dagen kunnen wij, zoo wij daartoe opgewektheid gevoelen, herdenken dat deze voor 10 jaar, op 1 October 1877, werd ingevoerd. Het is U bekend dat de Senaat der Leidsche Hoogeschool hare ongunstige gezindheid ten opzichte der nieuwe wet onbewimpeld heeft uitgesproken, en na de opgedane ervaring durf ik niet beweren dat hij daarin ongelijk had.

Maar belangrijker dan dit punt is het onderzoek van de vraag, of er in de tegenwoordig bestaande orde van zaken geene bereikbare verbeteringen zijn aan te brengen. Dat velen het met mij eens zijn dat deze vraag toestemmend moet beantwoord worden, bewijzen tal van adressen en geschriften. De verschillende min of meer belangrijke wijzigingen, die daarin zijn voorgesteld, wil ik niet met nieuwe vermeerderen, maar alleen van deze plaats op een tweetal wijzen, die vooral ook voor de faculteit van wis- en natuurkunde van belang zijn. Zij betreffen de poorten die men aan het begin en het einde der akademische loopbaan heeft opgericht, en die door hunne onjuiste afmetingen een nadeeligen invloed op de statuur onzer studenten uitoefenen.

Op overtuigende wijze is langs verschillende wegen aangetoond dat een groot aantal personen, die zich van zeer gunstige zijde op het gebied der wis- en natuurkundige vakken hebben doen kennen, langs den weg der hoogere burgerschool tot de Universiteit zijn opgeklommen. Deze uitkomst der ervaring is niet te loochenen, en zij bewijst dat, al moge voor den eenen deze soort van opleiding, voor den anderen gene verkieslijk zijn, de vorming aan de hoogere burgerschool als grondslag voor verdere studiën in vele gevallen is aan te bevelen. Bij de kennis aan de hoogere burgerschool opgedaan dient de aanstaande student ook eenige kennis te bezitten der oude talen, zooveel als noodig is om wetenschappelijke werken

in het Latijn gemakkelijk te lezen, een eisch waaraan zonder groot bezwaar kan voldaan worden.

De toegangspoort moet dus wijder worden, wil men geen gevaar loopen wetenschap en maatschappij te berooven van uitmuntende krachten.

Ook de poort, die bij het eind van de akademische loopbaan den studenten onzer faculteit den toegang tot de maatschappij verleent, dient eveneens verruimd te worden. Want, niettegenstaande iedereen er van overtuigd is dat men zich voor eene vruchtbare beoefening der wetenschap, na eene voorbereidende studie van eenige verwante vakken, onverdeeld aan één vak moet wijden, worden verscheidene onzer doctorandi gedwongen bewijzen te geven dat zij zeer verschillende deelen der wetenschap gelijkelijk met vrucht hebben beoefend. De ervaring heeft geleerd dat aan deze eisch bijna niet te voldoen is, en dat bij de keuze van de studierichting men zich gewoonlijk minder laat leiden door voorliefde voor de eene of andere richting, maar meer door het antwoord op de vraag: waar ontmoet ik het kleinste aantal kunstmatig opgeworpen beletselen. Eene navolging van het Duitsche stelsel, hetgeen voor het verkrijgen van den doctorstitel alleen grondige kennis van één vak en bekendheid met een tweetal hulp- of bijvakken eischt, acht ik ook voor onze Universiteiten wenschelijk.

Ik hoop dat de rector, die over een tweede tiental jaren van dit gestoelte tot U zal spreken, er met voldoening op zal kunnen wijzen, dat de gewenschte verbeteringen in de wet zijn ingevoerd, maar vergeten wij intusschen niet, dat de invloed onzer Universiteit op wetenschap en maatschappij minder afhangt van de geschreven wetten, dan van de levende bestanddeelen waaruit zij is opgebouwd, van U, studenten, van ons, hoogleeraren. Dit denkbeeld en de verantwoordelijkheid die het op ons legt, mogen ons lust en moed geven om in het nieuwe tijdvak dat voor ons ligt te werken in den dienst der wetenschap en

te doen wat onze hand vindt om te doen, dan zal onze Universiteit binnen den haar gestelden kring aan hare roeping beantwoorden.

Aan het eind van mijn verslag gekomen, blijft mij alleen over mijne waardigheid over te dragen aan hem, die door Z. M. den Koning als mijn opvolger is aangewezen, den hoogleeraar S. S. Rosenstein, die als secretaris vervangen wordt door den hoogleeraar J. M. van Bemmelen. Ontvang, hooggeachte Rector Magnificus, van mij den eersten heilgroet en den wensch dat het nu aangevangen jaar gelukkig zij voor U en voor de Universiteit.

Ik heb gezegd.

BIJLAGEN.

DE COÖPERATIE IN DE STERRENKUNDE.

REDEVOERING,

uitgesproken door den Rector Magnificus op den 312^{den} verjaardag der Universiteit te Leiden, 8 Februari 1887.

GEACHTE TOEHOORDERS!

Ik heet u allen hartelijk welkom, gij die hier zijt opgekomen ter viering van den verjaardag onzer Alma Mater. Voor velen uwer treedt daarbij het verledene op den voorgrond en de herinnering aan de gelukkige jaren, welke gij haar hebt te danken; voor anderen, in het volle genot van een vrij en onbezorgd leven, gewijd aan wetenschap en vriendschap, glanst naast het gelukkig heden eene niet minder blijde toekomst; maar gij allen komt hier in feestelijke stemming.

En zeker hebben wij daar recht op, al behooren wij niet tot de bourgeoisie satisfaite, en al moet onvoldaanheid met het tegenwoordige ons voortdurend een spoorslag zijn voor het streven naar hooger. Wij hebben daar recht op, als wij de ontwikkeling van het leven onzer universiteit en der wetenschap vergelijken met wat wij daarbuiten in de groote maatschappij waarnemen. Wij aanschouwen daar een toestand van vrede, die tegenover het acute ziekteproces van den oorlog te beschouwen is als eene chronische kwaal, die de beste krachten sloopt, eene ge-

druktheid en een achteruitgang in nijverheid en handel, die met bezorgdheid doen vragen wat daarvan het einde zal zijn, een geest van lauwheid en gebrek aan enthousiasme, die de pogingen tot verbetering aangewend vaak met verlamming slaan; hier daarentegen zijn wij getuigen van nieuwe ontdekkingen op geneeskundig gebied, waardoor lijden verzacht en kostbare krachten behouden worden, van vooruitgang in alle takken van wetenschap en van nieuwe wegen, die ter verrijking onzer kennis zijn geopend, van geestdrift en zelfopoffering bij wetenschappelijk onderzoek, die geen gevaren telt, en niets ontziet waar het geldt nieuwe feiten te verzamelen.

Bij die scherpe contrasten in de tegenwoordige toestanden, hoe menig punt van overeenstemming tusschen het zoo uiterst gecompliceerde leven der groote maatschappij en dat der wetenschap! Dezelfde wetten beheerschen de ontwikkeling van beide, dezelfde hinderpalen houden beider vooruitgang tegen, ja dezelfde vraagstukken die de golven van de groote maatschappelijke zee hoog doen gaan, beroeren ook het gewoonlijk zoo kalme meer dat wij bevaren. Ook op het gebied van wetenschap en onderwijs, hebben wij het vraagstuk van den vrijen handel, en, mogen wij er met trots op wijzen hoe door de toepassing van dit beginsel onze universiteit heeft gebloeid, en hoe wij er thans nog uitnemende krachten aan te danken hebben, ook hier en elders doen zich stemmen hooren voor fair trade, en protectie is in het buitenland niet te miskennen. De gilden en de gildengeest zijn in de wetenschap nog lang niet verdwenen, en wie die ooit eene courant in handen neemt, of niet als kluizenaar leeft in eene stad zonder gymnasium of hoogere burgerschool zou durven beweren dat de quaestie der kinderarbeid alleen op industrieel gebied de gemoederen in beweging brengt?

Deze gelijksoortigheid der bezwaren, die de ontwikkeling van de maatschappij en van de wetenschap belemmeren, leidt tot gelijksoortigheid der hulpmiddelen om hen te overwinnen. Ook

in de wetenschap verwacht men hier alles van staatshulp, terwijl elders het particuliere initiatief wordt gehuldigd; hier meent men door wetten en bepalingen de wetenschap in de voor haar geschikte bedding te moeten leiden, daar wederom is algeheele vrijheid de leus; en de veelheid der geneesmiddelen doet ernstig vreezen dat ook hier, evenmin als in de maatschappij, het herstel der kwalen spoedig is te verwachten.

Toch hebben verscheidene dezer middelen eene krachtige werking ten goede uitgeoefend, en daaronder bekleedt eene eerste plaats de coöperatie, die ook op economisch gebied zooveel van zich doet verwachten; vooral in de astronomie heeft zij uitnemende diensten bewezen, en hare groote beteekenis in de ontwikkeling van dit deel der wetenschap, doet mij gedurende eenige oogenblikken voor haar uwe aandacht vragen.

De meesten uwer herinneren zich nog de geestige rede van een mijner voorgangers op deze plaats over de verdeeling van arbeid, die in alle organismen, in de wetenschap, in het onderwijs, overal wordt aangetroffen; welnu wie van verdeeling van arbeid spreekt, spreekt van samenwerking tot het bereiken van een einddoel. Ik geef u toe dat deze op wetenschappelijk gebied niet altijd behoorlijk is geregeld, en de verschillende arbeiders, vaak van die samenwerking onbewust, eenvoudig hun bouwsteen neerleggen bij de overige, of wel met groote zelfvoldoening aantoonen, dat, wat een ander als stevig graniet had aangebracht, slechts een los conglomeraat is, hetgeen alle hechtheid mist. Maar al moge op die wijze het gebouw der wetenschap niet hooger worden opgetrokken, het goed bijeengegaarde materiaal zal den lateren bouw zeker te stade komen.

Het sterkst openbaart zich die geest van samenwerking daar, waar eene nieuwe theorie, een nieuw vruchtdragend denkbeeld is uitgesproken. Als naar een pas ontdekt goudland stroomen van heinde en ver de arbeiders toe om de verborgene

schatten aan het licht te brengen, en gedurende eenige jaren blijft het een druk bezocht arbeidsveld, waar nevens het goud nog menig ander kostbaar metaal wordt te voorschijn gebracht, en nieuwe methoden van ontginning worden beproefd, die of als waardeloos vergeten, of als deugdelijk ook bij andere ontginningen met vrucht gebruikt worden.

Ik noem U slechts de theorie van het behoud van arbeidsvermogen, de theorie van Darwin, de spectraalanalyse, de ontdekking der bacteriën, en zeker kunt gij op andere velden der wetenschap nog menige rijke groef aanwijzen, waaruit door vereende krachten schatten zijn te voorschijn gebracht.

Mist men die samenwerking nergens, in de sterrenkunde speelt zij eene grootere rol dan elders, en heeft zij een eigenaardig karakter aangenomen. Dit laat zich licht verklaren; in de eerste plaats door het groote aantal voorwerpen waarmede de sterrenkunde zich heeft bezig te houden, en die vooral dan het belangrijkst zijn, als men ze niet op zich zelven maar in verband met elkander beschouwt; verder door de onmogelijkheid om zich op ééne plaats het materiaal te verschaffen, dat men voor zijn onderzoek noodig heeft, niet alleen omdat wij altijd slechts een deel van den hemel kunnen zien, maar ook omdat het dikwijls noodig is te weten, hoe zich de hemellichten op hetzelfde oogenblik uit verschillende standpunten vertoonen.

De grootste reden, die tot voortdurende samenwerking noopt, is echter de onmogelijkheid om met de voorwerpen, wier aard en bewegingen wij wenschen te kennen, proeven te nemen, zooals zulks in elke andere natuurwetenschap in meerdere of mindere mate kan geschieden.

Niet door ons, maar door de natuur wordt op reusachtige schaal eene proef genomen, waarin wij niets kunnen wijzigen, en waarbij de hemellichamen onder den invloed van ons onbekende krachten zich bewegen, en veranderen; alleen door aandachtig, onafgebroken en onder de meest gunstige omstandig-

heden al de bijzonderheden van die proef waar te nemen, is het mogelijk de wetten van die bewegingen en den aard der ons omringende lichamen te leeren kennen, en wellicht op te klimmen tot de oorzaken, waardoor zij in hun tegenwoordigen toestand zijn gekomen, en aan te duiden wat hunne toekomst zijn zal.

Hoe moeilijk het is op deze wijze de geheimen der natuur te ontsluieren, blijke uit een paar voorbeelden.

De zon vertoont zich aan ons als eene hel lichtende ronde schijf; of zich evenwel daarbuiten nog minder heldere aanhangsels bevinden, kunnen wij niet zien, daar het verblindende licht alles in de onmiddellijke omgeving onder gewone omstandigheden ten eenenmale onzichtbaar maakt. Toch is de kennis van die omgeving onmisbaar, zoo wij iets naders omtrent het wezen van die licht- en warmtebron verlangen te weten. Konden wij geheel naar onzen wensch eene proef inrichten, dan was die kennis spoedig verkregen; wij behoefden dan slechts de omgeving van de zon te bezien, terwijl door eene ronde plaat op eenigen afstand van het oog juist de schijf bedekt werd; om dan tevens het hinderlijke licht te weren dat door terugkaatsing op de deeltjes in de lucht van ter zijde in het oog treedt, moest evenwel die plaat buiten de atmospheer gebracht worden, of wel worden geplaatst in een kijker, die geheel luchtledig buiten de grens van den dampkring uitstak. Voor het tot stand brengen van zulk eene proef zou zelfs de phantasie van een Jules Verne te kort schieten. Er blijft ons dus niets anders over dan geduldig af te wachten, of zich ook door een gunstig toeval een natuurlijk scherm buiten onzen dampkring tusschen de zon en het oog wil stellen.

Gelukkig geschiedt dit van tijd tot tijd bij de totale zonsverduisteringen, doch uiterst zeldzaam, gemiddeld eens in de twee jaar, en dan is het den waarnemer nog slechts gedurende een paar minuten vergund de omgeving van de zon te onderzoeken, indien ten minste geen naijverige wolken

dit beletten. Bijna nooit is het mogelijk dit onderzoek te volbrengen onder de gunstige omstandigheden, die eene sterrenwacht oplevert, daar het verschijnsel slechts voor een zeer klein deel der aardoppervlakte zichtbaar is, en de waarnemers dus gewoonlijk in ver verwijderde onherbergzame streken de kostbare gegevens moeten gaan verzamelen.

Belangrijke gevolgen zijn uit de met zooveel moeite saamgebrachte waarnemingen afgeleid; maar men begrijpt allicht dat deze alleen konden verkregen worden door eene goed georganiseerde samenwerking der sterrenkundigen, die in den korten waarnemingstijd elk voor zich een bepaald afgebakend deel van het verschijnsel waarnamen, en zoo een vrij volledig overzicht van het geheel konden samenstellen.

Een niet minder groot bezwaar dan bij het onderzoek van het wezen der zon, doet zich voor bij de bepaling van de beweging van dat hemellicht.

Wij weten dat het geheele gezin van planeten en wachters, waarvan de zon het hoofd is, zich te midden van de sterren voortbeweegt, niet zeer langzaam, maar met eene snelheid die vermoedelijk eenige tientallen kilometers per secunde bedraagt. Hoe gemakkelijk en zeker zouden wij daarvan de grootte en richting kunnen bepalen, zoo wij slechts over eenige vaste punten konden beschikken, ten opzichte van welke de beweging kon worden nagegaan.

Wij kunnen echter die vaste punten niet naar willekeur kiezen, maar moeten aannemen wat de natuur ons biedt en vinden dan niets dan de zoogenaamde vaste sterren die, hoewel zelve niet in rust, toch, mits slechts in grooten getale gebruikt, bij de bepaling van die beweging dienst kunnen bewijzen.

Evenals de schijnbare verplaatsing der voorwerpen, die wij uit een spoortrein zien, de snelheid verraadt waarmede wij ons voortspoeden, is de verplaatsing der vaste sterren eene afspiegeling van onze eigene beweging. Maar hoe zwak is die afspiegeling

ten gevolge van de kolossale afstanden waarop die sterren van ons verwijderd zijn!

De dichtstbijgelegene, die zich dus schijnbaar het sterkst bewegen, besteden toch nog verscheidene duizendtallen van jaren om een weg af te leggen, zoo groot als de schijnbare middellijn van de maan. Gij zult mij toegeven dat, als wij uit zulke langzame verplaatsingen onze eigene beweging moeten afleiden, daartoe de samenwerking van velen noodig is, niet alleen van tijdgenooten, maar ook van tal van opvolgende geslachten, die elkander de nauwkeurige opgaven van de sterreplaatsen uit hun tijd overleveren, en zoo door vergelijking der standen van vroeger en later eene bepaling van die beweging mogelijk maken.

De toestand, waarin wij ten opzichte van dit groote vraagstuk, verkeeren is ongeveer dezelfde als die van een menschengeslacht, dat de regelmatige op- en neergang van het water bij eb en vloed aan onze kusten wilde kennen, maar slechts een levensduur van een tweetal minuten bezat, na welk tijdsverloop een nieuw geslacht het oude verving.

Zeker was het leven van deze wezens welbesteed als de helft er van aan de waarneming van die waterbeweging was gewijd; men had dan een paar golven gezien, en bij eene menigte van andere bijzonderheden ook hare hoogte boven een of ander vast merk gemeten, en waargenomen hoever zij over het strand de schelpjes voortrolden; uit deze belangrijke waarnemingsreeks, door tal van geslachten herhaald, zou eindelijk blijken dat de waterspiegel in twaalf uur regelmatig op en neer ging. Ik waag het echter niet den tijd te schatten, dien men zou noodig hebben om wat verder te komen, en het verband op té sporen tusschen die beweging en de standen van zon en maan.

Deze moeilijkheden, welke ik u in een paar voorbeelden schetste, ontmoet de sterrenkundige telkens op zijn weg. Enkele malen worden zij gelukkig opgelost door het toepassen van geheel nieuwe methoden van onderzoek, zooals de spectraal-analyse, maar in

verreweg de meeste gevallen kan men ze alleen te boven komen door krachtige samenwerking.

Deze mag echter niet worden overgelaten aan het toeval of aan de neiging en het initiatief der sterrenkundigen; zij moet goed worden voorbereid en volgens een vast omschreven plan worden uitgevoerd.

Thans, in den tijd der internationale wetenschappelijke vereenigingen en bijeenkomsten, kan in den boezem van deze de coöperatie worden georganiseerd, maar in vroeger eeuwen, toen de wisseling van denkbeelden tusschen de geleerden met vrij wat grootere bezwaren gepaard ging, waren het de geleerde genootschappen zooals die van Parijs en Londen, welke de plannen voor de samenwerking ontwierpen en de regeeringen opwekten ter verwezenlijking daarvan de noodige middelen toe te staan.

Een der belangrijkste vraagstukken der sterrenkunde, welks oplossing langs dezen weg van coöperatie is mogelijk geworden, is dat van den afstand van de aarde tot de zon. Reeds van de vroegste oudheid, vele eeuwen vóór onze jaartelling, hebben de sterrenkundigen op middelen gezonnen om die oplossing te vinden, maar, hoe vernuftig ook de door hen bedachte methoden waren, zij konden er hun doel niet mede bereiken. Telkens en telkens, vóór en na de ook voor de sterrenkunde zoo donkere nacht der middeleeuwen, werden nieuwe pogingen aangewend om dien afstand te bepalen, vooral sedert Keppler had aangetoond dat al de afstanden in onze planetenwereld op eenvoudige wijze van elkander afhangen, zoodat, als men er slechts één kende, al de overige en dus de afmetingen van het planeten- of zonnestelsel gemakkelijk werden bepaald. Doch de natuur stoorde zich niet aan de meerdere of mindere belangrijkheid van het antwoord, dat men haar trachtte af te dwingen, en bleef het schuldig, hoe doelmatig ook de wijze was waarop men de vraag stelde.

Men gaf echter den kamp niet op en, waar de pogingen van

een enkelen ontoereikend bleken, trachtte men, gedachtig aan het vis unita fortior, door samenwerking tot het doel te komen.

Het denkbeeld waarvan men uitging is hoogst eenvoudig. Zoo een voorwerp dicht bij ons ligt, zal de richting, waarin men het uit twee verschillende standpunten ziet, een vrij aanmerkelijk verschil opleveren, dat al kleiner en kleiner wordt naarmate dat voorwerp op grooter afstand van ons wordt gebracht; maar hoe groot die afstand ook zij, altijd zal er eenig verschil in die richtingen blijven bestaan, en uit de grootte daarvan kan de afstand van het voorwerp worden berekend.

Men had dus slechts uit twee ver van elkander verwijderde punten op aarde de richtingen waar te nemen, waarin zich gelijktijdig of de zon of eene der planeten vertoonde, om de gegevens te verkrijgen ter bepaling van hunnen afstand tot de aarde.

De eerste toepassing van dit beginsel werd gemaakt in de laatste helft der 17e eeuw onder de leiding van de Académie des sciences te Parijs, die in 1666 opgericht, al dadelijk eene groote kracht ontwikkelde. Onder het beschermheerschap, toenmaals geen bloote eeretitel, van den grooten Koning Lodewijk XIV had zij de uitnemendste mannen, en daaronder ook onzen Christiaan Huygens, den evenknie, in menig opzicht den meerdere van Newton, aan zich verbonden, en trachtte zij vooral de studie der sterrenkunde, welke vóór dien tijd in Frankrijk zeer was verwaarloosd, weder in eere te herstellen. Reeds het jaar na de stichting der Academie werden door haar toedoen de grondslagen gelegd voor de sterrenwacht te Parijs, en kort daarop besloot zij op de zoo even genoemde wijze den afstand te doen bepalen van de planeet Mars, die zich in 1672 dichter dan gewoonlijk bij de aarde zou bevinden. Eene expeditie, daartoe naar Cayenne gezonden, zou naawkeurig de richting bepalen waarin zich die planeet vertoonde, terwijl deze gelijktijdig zou worden waargenomen op het pas gestichte Observatorium te Parijs.

In Frankrijk slaagden de waarnemingen naar wensch, en met

angstige spanning verwachtte men den terugkeer der expeditie, die als rechter uitspraak zou doen in een der lastigste astronomische vraagstukken. De verwachting was echter te hoog gespannen. In de sterrenkunde evenmin als in een der ervaringswetenschappen wordt ooit de waarheid bereikt, en al het werken en streven is eenvoudig te beschouwen als een naderen in de richting van dat ideaal, dat zelf onbereikbaar blijft. Door deze gemeenschappelijke waarnemingen was men nu wel een stap vooruitgegaan, maar minder dan men gehoopt had, en met vreugde begroette men dan ook eene nieuwe methode ter bepaling van de afmetingen van het zonnestelsel, die ons dichter bij het doel zou brengen.

Het was nu niet de planeet Mars, maar Venus die somtijds nog nader bij de aarde komt, waarvan men den afstand wilde bepalen, eveneens door waarnemingen uit twee ver van elkander verwijderde standpunten.

Het eigenaardige dezer door Halley voorgeslagene handelwijze bestond daarin, dat men die waarnemingen volbracht op oogenblikken die voor eene nauwkeurige meting uiterst gunstig waren, wanneer zich namelijk de planeet juist tusschen de aarde en de zon bevond, en voor ons oog als een gitzwart schijfje langzaam over de heldere zonneschijf voorttrok. De waarnemers hadden dan niets te doen dan het oogenblik te bepalen, waarop Venus voor de zonneschijf trad en haar verliet.

Het eenige maar zeer groote bezwaar was de zeldzaamheid van het verschijnsel, dat slechts ten hoogste tweemaal in eene eeuw met een tusschentijd van 8 jaren kan worden waargenomen. Toen in het begin der 18de eeuw Halley zijne denkbeelden ontwikkelde, moest men dan ook tot 1761 wachten, eer men ze in toepassing kon brengen.

Reeds vele jaren vóór het oogenblik van den overgang van Venus was aangebroken, werd door de akademiën te Parijs, te Petersburg en te Stokholm alles voor de waarnemingen voorbe-

reid, en den steun der regeeringen voor de uitvoering der plannen ingeroepen, en in 1760 en 1761 begaven zich tal van sterrenkundigen op reis om in onherbergzame streken den 6en Juni af te wachten, die hen wellicht door een helderen hemel zou beloonen, wellicht door eene enkele wolk al hunne moeite en opofferingen zou verijdelen. Dit laatste was helaas het geval op de waarnemingsplaatsen, die van het meeste belang waren. Het hierdoor geleden verlies was evenwel niet onherstelbaar, daar gelukkig 8 jaren later in 1769 wederom een overgang zou plaats vinden, voor welke men zich, door de ondervinding geleerd, nog beter kon voorbereiden.

Om deze waar te nemen werden naar alle kanten expeditiën uitgerust, naar Lapland, de Hudsonsbaai, Californie, China, naar de onbekende eilanden in de stille Zuidzee onder leiding van den bekenden kapitein Cook, naar Indië enz. Het is beschamend dat onder deze alle niet één tocht voorkomt, uitgezonden door de vereenigde Provincien die, én door hun vloot én door hunne talrijke overzeesche bezittingen, zeker daarvoor in de eerste plaats in aanmerking kwamen. Maar al ontbrak de medewerking der regeering, de Hollandsche sterrenkundigen onthielden hunne medewerking niet. De eerste overgang van Venus werd door den voortreffelijken Lulofs met gebrekkige hulpmiddelen in een koepeltje boven het dak van dit gebouw waargenomen, terwijl bij den tweeden overgang in 1769 goede waarnemingen verricht werden door den predikant Mohr te Batavia in het door hem gestichte observatorium, dat na zijn dood helaas geheel is vervallen.

Het was een rijk materiaal dat door al deze expeditiën, die op enkele uitzonderingen na door goed weder waren begunstigd, werd saamgebracht; en de uitkomsten voor den afstand van de aarde tot de zon, welke men er uit afleidde, al voldeden ze niet in alle opzichten, waren zoo bevredigend, dat men ze tot in de eerste helft dezer eeuw onveranderd bij alle berekeningen gebruikte.

Het zou echter geheel in strijd zijn geweest met den geest der wetenschap zich hierbij neer te leggen, alsof het laatste woord over dit onderwerp was gesproken, vooral toen voor een dertigtal jaren uit verschillende theoretische beschouwingen bleek dat de waarde, die men voor den afstand van de aarde tot de zon had aangenomen, vermoedelijk te groot was. Op nieuw werd dan ook het onderwerp ter hand genomen, en toog men aan den arbeid om door gelijktijdige waarnemingen van Mars en andere planeten op verschillende punten onzer aarde, maar vooral door de Venusovergangen in de jaren 1874 en 1882, nog nauwkeuriger uitkomsten te verkrijgen.

De omstandigheden waren nu veel gunstiger dan in de vorige eeuw. Niet alleen waren de hulpmiddelen voor de waarnemingen veel verbeterd, maar ook waren de sterrenwachten, vroeger bijna uitsluitend tot Europa beperkt, nu in vrij groot aantal in andere werelddeelen verrezen; daarenboven waren door stoom en electriciteit de gemeenschapsmiddelen zoo verbeterd, dat tochten, waaraan men vroeger niet had kunnen denken, betrekkelijk gemakkelijk waren geworden.

Verschillende ontwerpen van waarnemingen, na rijpe overweging vastgesteld, kwamen dan ook door de samenwerking van de sterrenwachten in Europa met die in Amerika en in het Zuidelijk halfrond tot uitvoering, en in de meeste beschaafde rijken werden plannen voorbereid voor de waarneming van de Venusovergangen.

Deze plannen op vergaderingen van sterrenkundigen uit verschillende landen in 1873 te Hanover en in 1881 te Parijs nader besproken, en waar noodig gewijzigd, werden aan de goedkeuring der verschillende regeeringen onderworpen en deze, overtuigd dat zonder haren steun de wetenschap groote schade zou leiden, aarzelden niet om beide malen ruim een dertigtal expeditiën uit te zenden om het zoo zeldzame verschijnsel waar te nemen.

Ik acht het een groot voorrecht hierbij te mogen vermelden

dat Nederland, zoowel in de gemeenschappelijke waarnemingsreeksen op verschillende sterrenwachten, als in de waarnemingen van den Venusovergang in 1874 en 1882 een niet onbelangrijk aandeel heeft genomen. De regeering heeft zich dadelijk bereid verklaard, om de aanzienlijke kosten voor eene expeditie ter waarneming van den eersten overgang voor hare rekening te nemen, en in 1882 heeft zij een verdienstelijk zeeofficier in de gelegenheid gesteld om, na zich behoorlijk te hebben voorbereid, in onze West-Indische bezittingen ditzelfde verschijnsel onder gunstige omstandigheden te observeeren. Maar naast onze regeering mogen met niet minder erkentelijkheid genoemd worden Teyler's genootschap, het Bataafsch genootschap en de Hollandsche maatschappij van wetenschappen, die door het verschaffen van kostbare instrumenten belangrijke bijdragen hebben geleverd voor de uitrusting van de expeditie in het jaar 1874. Het is mij te meer eene behoefte dit te vermelden nu meermalen, dikwijls niet geheel ten onrechte, wordt gewezen op den geringen steun, die bijzondere personen en instellingen aan de beoefening der wetenschap verleenen. Men ziet hierbij over het hoofd wat door verschillende genootschappen, waaraan ons vaderland zoo rijk is, al is het niet altijd op de meest doeltreffende wijze, voor de wetenschap wordt gedaan, maar vooral hoe de twee Haarlemsche instellingen, niet alleen bij de genoemde gelegenheid, maar zooveel malen getoond hebben haar een warm hart toe te dragen.

Kostte de voorbereiding van al deze tochten veel tijd en moeite, nog veel meer bezwaren waren verbonden aan de volledige bewerking van het bijeengebrachte materiaal. Deze is dan ook nog geenszins ten einde gebracht, doch de reeds nu verkregen uitkomsten doen een belangrijken vooruitgang zien. Bedroeg voor een dertigtal jaren de onzekerheid in de aangenomen waarde voor de afmeting van ons zonnestelsel nog ruim 3 procent, thans door de nieuwere onderzoekingen is die onzekerheid tot op een half pro-

cent verminderd; zeker wel een schitterend bewijs van wat bij de oplossing van wetenschappelijke problemen krachtige samenwerking, gepaard aan eene goede verdeeling van arbeid, vermag.

Een vraagstuk, dat niet minder dan het besprokene geleerden en ongeleerden sedert onheugelijke tijden heeft bezig gehouden, is de bepaling van de grootte en gedaante onzer aarde.

Reeds voor meer dan 2000 jaar wist men dat zij ongeveer een bol was, en had men bij benadering hare grootte gemeten. Het duurde echter tot de 17e eeuw, toen onze Snellius door zijne beroemde metingen tusschen Alkmaar en Bergen op Zoom den weg aanwees dien men tot op den huidigen dag nog altijd volgt, voor dat onze kennis aanmerkelijk kon worden uitgebreid.

Weder was het de Parijsche Akademie welke een welberaamd plan van metingen liet uitvoeren in Peru, Frankrijk en Lapland, waaruit, in overeenstemming met hetgeen de theorie had aangegeven, afgeleid werd dat de aarde geen zuivere bol was maar aan de polen een weinig afgeplat, iets flauwer gekromd was dan aan den aequator. Sedert werden tal van metingen in en buiten Europa volbracht om dien vorm met grooter juistheid te bepalen, en hieruit bleek dat de uitkomsten uit verschillende waarnemingen wel in hoofdzaak met elkander overeenstemden, doch evenwel verschillen opleverden te groot, om ze alleen uit de onvolkomenheden der metingen te verklaren.

Voor een groot deel moest men hunne oorzaak daarin zoeken dat de aardoppervlakte niet, zooals men had aangenomen, regelmatig gekromd was, maar overal afwijkingen van dien regelmatigen vorm vertoonde. Hieronder heeft men niet te verstaan de onregelmatigheden door hoogvlakten, bergen of dalen te weeg gebracht, neen, wanneer men van den vorm van de aarde spreekt, bedoelt men daarmede de gedaante van het oppervlak der zee, wanneer deze overal door kanalen tot in het binnenste van het vaste land toegang had, en het is dit wateroppervlak, dat door plaatselijke verheffingen en dalingen de genoemde onregelmatigheden vertoont.

Wat mag wel de oorzaak van dit oogenschijnlijk zoo vreemde verschijnsel wezen? Het nauwe verband tusschen den stand van het water en de richting van de zwaartekracht doet zien, dat deze onregelmatigheden van het zeeoppervlak noodzakelijke gevolgen zijn van onregelmatigheden in die kracht, die alle lichamen naar de aarde trekt, en op goede gronden meende men deze anomaliën te mogen toeschrijven aan de aantrekking van groote bergmassa's, die zich in de nabijheid bevonden en eene plaatselijke verheffing van het water te weeg brachten.

Geeft vaak een verder voortgezet onderzoek steun aan aanvankelijk verkregen uitkomsten, in niet weinig gevallen doet het ons zien dat terugkeer van de dwaling ook vooruitgang is; zoo ook hier. Men vond onregelmatigheden van het aardoppervlak in geheel vlakke terreinen, en bemerkte ze daarentegen slechts in geringe mate daar, waar groote bergketens eene gansch andere uitkomst hadden doen vermoeden.

In verheffingen boven den grond kan dus de hoofdoorzaak van die verschijnselen niet liggen, maar deze moet gevonden worden in buitengewone toestanden onder het aardoppervlak, 't zij in kolossale ophoopingen van zware gesteenten, 't zij in groote ruimten die òf geheel ledig, òf slechts met eene lichte stof zijn aangevuld; door deze onregelmatigheden zullen toch op dezelfde wijze als door bergketens allerlei verstoringen in de richting van de zwaartekracht worden veroorzaakt. Men ziet op welke belangrijke gevolgtrekkingen aangaande de formatie der aarde ons hierdoor het uitzicht wordt geopend, maar tevens hoe deze onderzoekingen het geheele wezen der aardmeting hebben veranderd. Het is nu niet meer de hoofdzaak zoo goed mogelijk den algemeenen vorm van de aarde te bepalen, maar veeleer de afwijkingen, die zij daarvan in verschillende punten vertoont; en achtte men vroeger eenige met zorg volbrachte metingen toereikend om de gedaante van onze aarde te leeren kennen, voor de oplossing van het nieuwe probleem behoeft

men metingen en onderzoekingen op een groot aantal punten, om zoo uit de schijnbare onregelmatigheden op te klimmen tot de wetten, waardoor zij worden beheerscht.

Het waren deze beschouwingen, welke de Pruissische Generaal Baeyer, die in de eerste helft dezer eeuw een belangrijk aandeel had genomen in de aardmeting, op 66jarigen leeftijd met jeugdig vuur het plan deed ontwikkelen om door samenwerking van de verschillende landen eene aardmeting over geheel Midden-Europa van het Noorden van Zweden tot het Zuiden van Italie tot stand te brengen. Het verzoek om medewerking door de Pruissische regeering tot de verschillende gouvernementen gericht werd overal met bijval begroet, en welhaast kon door het toetreden van een veertiental staten het plan van Baeyer onder de hoofdleiding van een internationaal bestuur tot uitvoering komen. Kort daarna werden door de toegezegde medewerking van nog vijf andere staten de onderzoekingen over geheel Europa uitgebreid, en thans nu ook Afrika en Azie door de metingen der Franschen en der Russen hun aandeel leveren, en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika in deze coöperatie vermoedelijk niet achterwege zullen blijven, heeft men met verklaarbaren trots den naam van aardmeting in Europa door dien van internationale aardmeting vervangen.

Sedert 1863 heeft men met ijver gearbeid aan de uitvoering van het grootsche plan, en zooals duidelijk is, hebben die werkzaamheden in den loop der jaren grootere uitbreiding en grootere beteekenis verkregen, niet alleen door het te voorschijn treden van tal van nieuwe wetenschappelijke problemen, maar ook door de volkomen gewettigde begeerte om door juiste terreinopmetingen en plaatsbepalingen, nauwkeurige waterpassingen en waarnemingen der waterstanden naast de wetenschappelijke ook de groote praktische belangen te bevorderen.

Tot in hoogen leeftijd mocht de grijze Baeyer getuige zijn van den vruchtdragenden arbeid door hem in het leven geroe-

pen, en ten volle verdiend was de hulde, hem te Rome bij de 7e algemeene vergadering der aardmeting gebracht, door het aanbieden van eene medaille met zijne buste en het opschrift: »Nationum sodalitium excitavit"; de wetenschappelijke samenwerking der volkeren door Baeyer tot stand gebracht is zeker wel de grootste waarop deze eeuw kan wijzen.

Omstreeks gelijktijdig met de vereeniging voor de aardmeting ontstond door samenspreking van eenige Duitsche, Russische en Zweedsche sterrenkundigen te Heidelberg eene andere internationale vereeniging de »Astronomische Gesellschaft", die op de ontwikkeling der sterrenkunde geen minderen, wellicht nog grooteren invloed heeft uitgeoefend. Reeds een veertigtal jaren vroeger was in Engeland een genootschap tot bevordering der sterrenkunde tot stand gekomen, de »Royal astronomical society", maar behalve dat deze laatste meer een Engelsch karakter bezit, zoodat personen buiten Engeland alleen als buitenlandsche leden kunnen worden benoemd, waren ook beider oorsprong en doel verschillend. De Engelsche Society was voornamelijk voortgesproten uit den wensch om onderzoekingen en waarnemingen, die anders door gebrek aan hulpmiddelen niet zouden worden bekend gemaakt, te verzamelen en uit te geven; de Astronomische Gesellschaft ontstond daarentegen uit de behoefte om bij de aanzienlijke vergrooting van het arbeidsveld, o. a. door de talrijke ontdekkingen van planeten en kometen, de krachten door samenwerking volgens een goed beraamd plan zoo nuttig mogelijk te besteden.

Algemeen werd de doelmatigheid van de nieuw opgerichte vereeniging erkend, tal van personen traden tot haar toe, en thans telt zij ruim een 300tal leden waarvan ongeveer een honderdtal in Duitschland en de overige in alle landen binnen en buiten Europa als sterrenkundigen werkzaam zijn. Het is hier de plaats niet uitvoerig te vermelden, hoe de Astronomische Gesellschaft gedurende bijna een kwart eeuw hare taak heeft trachten te vervullen; alleen wil ik wijzen op eene grootsche

onderneming door haar uitnemend voorbereid en geleid, die welhaast hare voltooiing nadert: de plaatsbepaling van vaste sterren in het noordelijk halfrond.

Den stand dier hemellichten steeds nauwkeuriger te bepalen, is van den tijd van Hipparchus af eene der hoofdzaken geweest, waarmede zich de sterrenkundigen hebben bezig gehouden. Hierdoor toch worden de vaste punten aan den hemel verkregen, ten opzichte van welke de plaatsen van andere lichamen, o. a. planeten en kometen, moeten worden uitgemeten; daarenboven doet de vergelijking van de standen der vaste sterren uit vroeger en later tijd de bewegingen dier hemellichten kennen, en opent zij ons den weg om tot eene nadere kennis van de in nog zoo menig opzicht raadselachtige sterrenwereld te geraken. Hoe zekerder die plaatsen bekend zijn, des te kleiner bewegingen kunnen zij nog verraden, en het zijn juist die uiterst langzame verplaatsingen, waardoor eenmaal die raadselen zullen worden opgelost.

Met de belangrijkheid van het werk houden echter, zooals zoo menigmaal, de bezwaren van de uitvoering gelijken tred. Voortdurend kunnen en moeten dus ook de eischen voor de nauwkeurigheid hooger worden gesteld, terwijl met de optische hulpmiddelen het aantal der voor ons zichtbare hemellichten in zeer sterke mate toeneemt. Deze alle in het onderzoek op te nemen is dan ook met de gewone ons thans ten dienste staande handelwijzen kortweg onmogelijk, en zelfs al wil men zich beperken tot die sterren, welke zich door betrekkelijk kleine kijkers vertoonen, dan is het nog een arbeid, waarmede op eene gewoon ingerichte sterrenwacht meer dan eene eeuw zou gemoeid zijn.

Alleen door samenwerking is ook hier baat te vinden, maar onder uitdrukkelijke voorwaarde dat deze goed georganiseerd zij. Wij verlangen toch niet de samenvoeging van een tal van afbeeldingen van verschillende kunstenaars, die, ieder op zijne wijze zijne taak opvattende, de meest stuitende contrasten zouden

in het leven roepen. Neen, wat wij behoeven is een in alle deelen gelijkmatig bewerkt beeld, dat ons den toestand van den hemel op een bepaald oogenblik getrouwelijk wedergeeft.

Het is niet gemakkelijk deze eenheid van bewerking bij de veelheid der van elkander onafhankelijke werklieden te verkrijgen; de Astronomische Gesellschaft is hierin echter op eene gelukkige wijze geslaagd door eene goede regeling en eene juiste keus der sterrenwachten, die ten getale van 14 in verschillende deelen van Europa en in Noord Amerika de taak onder elkander verdeeld hebben. Op zeer geringe uitzonderingen na zijn thans overal de noodige waarnemingen en ook voor een groot deel de berekeningen ten einde gebracht, en binnen kort kan worden overgegaan tot de uitgave van den catalogus, de plaatsen van ongeveer 150000 sterren bevattende, die nog na eeuwen eene eerzuil voor de Astronomische Gesellschaft zijn zal.

Zijn wij voor dien arbeid dankbaar, voldaan zijn wij nog niet, want naast die honderdduizend sterren zijn er honderd millioenen, voor wier plaatsbepaling onze gewone waarnemingsmethoden te kort schieten.

Nieuwe handelwijzen zijn daartoe noodig, nieuwe wegen moeten worden ingeslagen en gelukkig behoeven wij die niet van eene nog onzekere toekomst te verwachten; de handelwijze is alreeds aangegeven en de weg is geopend, die ons tot het doel zal doen naderen.

De photographische plaat zal aan het uiteinde van den kijker het oog vervangen en, ruimschoots zoo gevoelig als dit laatste, zal zij tevens de indrukken vasthouden, en na eenigen tijd een beeld geven van een tal van sterren voor een deel zoo zwak, dat zij of niet of alleen door de meest vermogende kijkers zichtbaar zijn. Reeds voor een twintigtal jaren zijn in deze richting proeven genomen, doch eerst in den laatsten tijd zijn zij, vooral door de onvermoeide pogingen der gebroeders Henry aan het observatorium te Parijs, zoo uitnemend geslaagd, dat voor onze ken-

nis van de hoogere deelen des hemels eene nieuwe aera schijnt te zijn aangebroken.

Het is echter nog niet de gouden eeuw, waarin den sterrenkundigen zonder eenige moeite de rijpe vruchten in den schoot zullen vallen. De inspanning en de arbeid zullen niet verminderen. Alleen voor het vervaardigen der photographische afbeelding van het in Europa zichtbare deel van den hemel zou men aan eene sterrenwacht volgens eene matige berekening 80 à 100 jaren noodig hebben, en wil men van die platen eenig nut hebben, dan moeten de millioenen puntjes mikroskopisch worden onderzocht en uitgemeten. Ook hier moet dus hulp verwacht worden van de coöperatie, en met ingenomenheid begroeten wij dan ook het denkbeeld der Fransche Akademie, de sterrenkundigen bijeen te roepen tot een congres, waar niet alleen zal overlegd worden welke handelwijzen en welke instrumenten men bij deze photographische reproductie van den sterrenhemel zal gebruiken, maar ook een plan zal beraamd worden om door verdeeling van den arbeid het voorgestelde doel in een niet te lang tijdsverloop te bereiken.

Naast deze wetenschappelijke onderneming, kunnen wij op verscheidene andere wijzen, die zonder eene behoorlijk geregelde samenwerking niet tot een goed einde zullen zijn te brengen, en zeker zal bij de uitbreiding der wetenschap dit aantal aanzienlijk toenemen, zoodat ook in de toekomst aan de coöperatie eene rol zal zijn toebedeeld niet minder belangrijk dan die welke zij tot heden heeft vervuld.

Hare groote beteekenis mag ons echter niet blind maken voor de nadeelen die zij met zich voert Ongetwijfeld wordt er het particuliere initiatief door verzwakt, en de neiging om aan de uitkomsten eener goed georganiseerde samenwerking een bijzonder, eenigszins officieel karakter toe te kennen, verleidt ons vaak om aan die uitkomsten een te groot, niet altijd gerechtvaardigd vertrouwen te hechten. Ook de congressen en confe-

rentiën, noodzakelijke gevolgen van gemeenschappelijk ondernomen onderzoekingen, hebben naast veel goeds een minder gewenscht organisme in de wetenschap ingevoerd, dat vroeger gëisoleerd en weinig ontwikkeld, thans in de voor hem geschikte voedingsvloeistof der congressen tot een krachtigen wasdom is gekomen. Velen uwer kennen zeker die bacterie, de congresman, die, wars van het kleingeestig afdalen in details, zich op ieder veld van wetenschap, op ieder congres evenzeer te huis gevoelt, en zijne onmiskenbare congrestalenten minder ten bate der wetenschap, dan wel tot instandhouding en ontwikkeling van het individu besteedt. Gelukkig evenwel zijn deze nadeelen gering, en worden zij daarenboven voor een goed deel opgeheven door den geest der kritiek, welke den mensch naast de zucht tot samenwerking is ingeschapen. Zij werpen dan ook eene slechts zwakke schaduw op het beeld dat ik u schetste.

Ik zou het niet gewaagd hebben op dezen feestdag tot U over het belang der coöperatie te spreken, als ik er niet op kon wijzen dat ook de sterrenwacht der Leidsche universiteit naar vermogen haar aandeel had geleverd, waar samenwerking noodig was. Gij vergt niet van mij dat ik dit nader ontvouw; wellicht heb ik integendeel reeds te lang uwe aandacht gevraagd, maar wel vergunt gij mij een woord van hulde uit te spreken voor mijn onvergetelijken leermeester Kaiser, die, door in Leiden een zetel voor de astronomie te vestigen, die medewerking met andere natiën heeft mogelijk gemaakt. Bij zijn optreden als hoogleeraar waren de hulpmiddelen voor het astronomisch onderzoek gering, de inrichting van het zoogenaamde observatorium allergebrekkigst; het waren toen zijne talenten, zijne energie, zijn geestdrift voor de wetenschap, welke hier eene sterrenwacht hebben gesticht, Leiden waardig. Hierbij was echter ook medewerking onmisbaar, en Kaiser vond die in ruime mate. Zijne billijke klachten, telkens en telkens in zijne geschriften

herhaald, vonden gehoor bij twee invloedrijke leden van de 2e Kamer, den Heer Bosscha en den curator der Leidsche akademie Jhr. Gevers van Endegeest, welke in de zitting van 1 December 1853 de dringende noodzakelijkheid betoogden van den bouw eener nieuwe sterrenwacht, terwijl de Heer Gevers aan het eind zijner rede »allen die meer onmiddellijk in betrekking stonden tot de belangen van de oude akademiestad opwekte om van hunne zijde de handen aan het werk te slaan, een plan te ontwerpen, sommen bijeen te brengen en eene subsidie aan de regeering aan te vragen."

Voor deze aanmaningen bleef de regeering doof, maar de opwekking van Gevers vond elders geopende ooren. Nauwelijks waren zijne woorden bekend geworden, of er werd op 9 December eene algemeene vergadering belegd van het studentencorps, en na eene welsprekende verdediging door den toenmaligen secretaris, een van Kaiser's meest begaafde leerlingen, werd met algemeene stemmen besloten aan den Heer Gevers een aan Curatoren gericht adres aan te bieden, waarbij voornamelijk werd aangedrongen op het openen eener inschrijving volgens het door Gevers geopperde plan; en om van de sympathie van het Leidsch studentencorps niet alleen door woorden, maar ook door daden blijk te geven, werd tevens eenstemmig besloten uit de kas van het corps *f* 500 voor die inschrijving af te zonderen en inteekenlijsten neder te leggen, die in weinige dagen een gelijk bedrag opleverden.

Thans was het pleit gewonnen; — van het Studentencorps kwam de Victorie. Professoren met den edelen Bake aan het hoofd bleven nu ook niet achter belangrijke sommen voor de stichting der sterrenwacht beschikbaar te stellen, en welhaast werden in alle deelen des lands in korten tijd vele duizenden bijeengebracht, die aan de regeering aangeboden deze eindelijk noopten tot den bouw van het observatorium te besluiten.

Zoo bracht ook hier de coöperatie, niet in de wetenschap

maar voor de wetenschap, voor onze universiteit groote dingen tot stand, en betoonde zij zich eene kracht, die onverschilligheid en onverstand wist te overwinnen, en de regeering tot de erkenning wist te brengen van hare plichten tegenover de wetenschap. Dit voorbeeld zij voor ons niet verloren, die samenwerking van curatoren, professoren en studenten blijve bestaan, waar het de belangen onzer universiteit betreft, dan moet ten slotte het goede de overwinning behalen, dan zijn wij zeker dat onze wensch in vervulling komt:

FLOREAT CRESCAT UNIVERSITAS LUGDUNO-BATAVA.

II.

INGESCHREVEN STUDENTEN.

ACADEMIEJAAR 1886—1887.

	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde	Wis- en Natuurk.	Letteren en wijsbeg.	Totalen.
volledig onderwijs						
1e maal	15	69	62	12	10	168
2e »	8	37	56	6	10	117
3e »	5	45	43	7	4	104
4e »	4	19	34	6	9	72
5e »	2	9	33	2	3	49
6e »	5	13	41	1	4	64
7e »	5	21	27	3	3	59
8e »		10	14	2		26
9e »	1	4	10		1	16
10e »		2	5	1		8
11e »		2		1		3
12e »		2				2
13e »		2				2
Totaal . . .	45	235	325	41	44	690
voor 2 lessen						
1e maal				2	2	4
2e »			1	3	1	5
3e »		1		3	1	5
4e »		1		1	1	3
Totaal . . .		2	1	9	5	17
voor 1 les						
1e maal				2	5	7
2e »					2	2
3e »		1			2	3
Totaal . . .		1		2	9	12
Totaal Generaal	45	238	326	52	58	719

UITSLAG DER EXAMENS.

	22 September 1886—8 Juli 1887.			
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Teruggetrokken.
Candidaats-Examen in de Rechten .	103	81	22	
Doctoraal » » » »	61	48	13	
Candidaats » » » Geneeskunde	14	11	3	
Doctoraal » » » »	22	15	6	1
Candidaats » » » Letteren .	11	8	3	
Doctoraal » » » »	11	10	1	
Propaed. » » » Rechten .	2	1	1	
Examen volgens Art. 86 H.O. . . .	3	2	1	
» voor den Ind. Dienst. . . .	5	3	2	
Candidaats-Examen Wis- en Natuurk.	2	2		
Doctoraal » » » »	3	3		
Propaed. » Geneeskunde . .	18	18		
Candidaats » Godgel. (1e Ged.)	8	8		
» » » (2e Ged.)	7	7		
Doctoraal » »	1	1		
Propaed. » »	15	14	1	
1e Natuurkundig Examen	34	30	4	
2e » »	26	16	10	
Theor. Geneeskundig »	20	13	5	2
» Apothekers »	4	3	1	
Tandheelkundig »	3	2	1	
	373	296	74	3

III.

PROMOTIEN,

van 22 September 1886 tot 8 Juli 1887.

(Alle promotiën zijn privaat.)

In de Rechtswetenschap.

1886.

28 September. Lodewijk Willem van Gigch, van 's Gravenhage. Proefschrift: »Het onderzoek van Strafzaken op de terechtzitting."

29 September. Jan Herman Goudsmit, van Leiden. Proefschrift: »Verlies en vernietiging van toonderpapier."

2 October. Robert Fruin, van Dordrecht. Proefschrift: »Overzicht der Staatsgeschiedenis van het landschap Westerwolde tot op zijne vereeniging met de XVII Nederlanden."

2 October. Engelbert Hendrik Karel Julius ter Kuile, van Enschede. Proefschrift: »De doorhaling van hypothekaire inschrijvingen."

23 October. Aert van der Goes, van Beek bij Nijmegen. Proefschrift: »Handels- en fabrieksmerken."

23 October. Frederik Johan Willem Gerard Spiering, van Tiel. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over uitvoerders van uiterste wilsbeschikkingen."

10 November. Johan Karel Hummel, van Maassluis. Proefschrift: »Art. 1230 B. W."

10 November. Anthony Thomas Johannes Schade van Westrum, van Ubbergen. Proefschrift: »Verbintenissen met Strafbepaling. Aanteekeningen op de Artikelen 1340—1348 B. W."

15 November. Gerrit Nicolaas Manger Cats, van Oldeberkoop. Proefschrift: »De beteekenis van staken in Art. 771 § 1. W. v. K."

15 November. John Henri Faes, van Batavia. Proefschrift: »Eenige opmerkingen naar aanleiding van Art. 31 der Wet van 15 April 1886. Stbl. N°. 64."

17 November. Christiaan Vermeer, van Deventer. Proefschrift: »De gevolgen verbonden aan het niet-nakomen van een gehomologeerd accoord."

20 November. Hubert Philip Berdenis van Berlekom, van Heerle (Limburg). »Het onderhoud van Gemeentewerken door de Gemeente."

29 November. Willem Lodewijk de Vos van Steenwijk, van Dalfsen. Proefschrift: »Staken van stemmen naar het Nederlandsche Staatsrecht."

29 November. René Charles Ghislain Marie de Bieberstein Rogalla Zawadzky, van Maastricht. Proefschrift: »Handelingen voor gemeene rekening Art. 57 en 58 W. v. K."

4 December. Jean Louis Antoine Salverda de Grave, van Noordwijk-Binnen. Stellingen.

10 December. Maurits Karel Johan Justus ter Kuile, van Enschede. Proefschrift: »Verkoop van erfenis."

14 December. Egbert Petrus Lensboek, van Wolfaartsdijk. Proefschrift: »Het strafproces bij de Landmacht."

16 December. Karel Willem Brevet, van IJzendijke. Proefschrift: »Het voorrecht van den Commissionnair.

17 December. Jan Theodor Constant Viruly, van Gouda. Proefschrift: »Het dagelijksch bestuur in de Gemeente."

17 December. Adolf Jacobus van Citters, van Eemnes-Binnen. Stellingen.

1887.

20 Januari. Henri Charles van Meerten, van Paramaribo. Proefschrift: »Overzicht van de hervorming van het Preanger stelsel."

22 Januari. Frans Eduard Pels Rijcken van Batavia. Proefschrift: »Art. 180 der Gemeentewet."

7 Februari. Jan Wessels Boer, van Hoogeveen. (Met lof.) Proefschrift: »Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling der eigendomsoverdracht van onroerend goed in Nederland."

12 Februari. Antony Jan Tjeenk Willink, van Borculo. Proefschrift: »De verplichting van den voogd om eene erfenis aan een minderjarige opgekomen te aanvaarden onder voorrecht van boedelbeschrijving."

9 Maart. Antonius Matthias de Lange, van Alkmaar. Proefschrift: »Een beginsel van bankbeheer."

15 Maart. Hugo Vaillant, van Rotterdam. Proefschrift: »De bevoegdheid van den commissionnair om zelf te koopen en te verkoopen."

19 Maart. Leopold Udo de Haes, van Samarang. Proefschrift: »Terugvordering van hetgeen betaald is krachtens vonnis."

29 Maart. Johannes Bool, van 's Gravenhage. Stellingen.

29 Maart. Gerard Keller, van 's Gravenhage. Proefschrift: »Vermogenswaarde van verbintenissen."

2 April. Lutinus Jolle Blijdenstein, van Enschede. Proefschrift: »Het recht van den staat op de nalatenschap".

4 April. Willem Jan van Boneval Faure, van Amsterdam. Proefschrift: »Het forum privilegatum van Art. 161 van de Grondwet."

19 April. Louis Philippus Johannes Hoeffelman, van Paramaribo. Proefschrift: »Het karakter van lastgeving volgens Art. 1829 B. W."

22 April. Arie Lodewijk van Driel Krol, van Cheribon. Proefschrift: »Aanteekeningen op Art. 736 B. W."

4 Mei. Nicolaas Frans Wilkens, van Veendam. Proefschrift: »Stilzwijgende lastgeving."

14 Mei. Jan Barlagen Bussemaker, van Deventer. Proefschrift: »Iets over het landbezit van den Inlander in Nederlandsch-Indië."

18 Mei. Jacques Gérard Joseph Oetgens van Waveren Pancras Clifford, van Patti (Residentie Japara). Proefschrift: »Eenige opmerkingen over den staat van kennelijk onvermogen. (Art. 882—885 Burg. Rechtsv.)."

2 Juni. Juda van Praag, van Paramaribo. Proefschrift: »Art. 6 van het reglement op het beleid der Regeering in de Kolonie Suriname."

8 Juni. Hendrik Justus Matthes van Menado (Celebes). Proefschrift: »Eenige opmerkingen over de waarborgen waarmede de doodstraf in Nederlandsch Oost-Indië omgeven is."

21 Juni. Hendrik Gerard van Holthe tot Echten, van Assen. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over de concessie tot verveening in de Provincie Drenthe."

21 Juni. Theodoor Lorentz, van Soemberketempa. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over Art. 84 Gemeentewet."

1 Juli. Cornelis Benjamin Menalda, van Leeuwarden. Proefschrift: »Iets over den aanleg van Tramwegen."

4 Juli. John James Barnet Lyon, van Rossum (Gelderland). Stellingen.

5 Juli. Frans Vredenrijk Engelenburg, van Arnhem. Proefschrift: »Het internationaal Krankzinnigenwezen."

5 Juli. Balthazar Rutger Royer, van Zwolle. Proefschriit: »Eenige opmerkingen over het vonnis bij verstek Art. 75, 76 en 135 B. Rv."

8 Juli. Joannes Aloysius Loeff, van Baardwijk. (Met lof.) Proefschrift: »Publiekrecht tegenover Privaatrecht."

8 Juli. Leopold Antonius Maria de Bruyn, van Ginneken. Proefschrift: »De werking van het accoord ten opzichte van de borgen van den failliet."

8 Juli. Pieter Francois Louis Verschoor, van Arnhem. Proefschrift. »Opmerkingen over de Staatsloterij en hare regeling bij de Wet van 23 Juli 1885.

In de Staatswetenschap.

1886.

4 December. Jean Louis Antoine Salverda de Grave, van Noordwijk-Binnen. Proefschrift: »Het lager Onderwijs in Engeland."

17 December. Adolf Jacobus van Citters, van Eemnes-Binnen. Proefschrift: »De Rechtstoestand van de banken van leening."

1887.

29 Maart. Johannes Bool, van 's Gravenhage. Proefschrift: »De Politie, haar wezen en organisatie in Frankrijk, Duitschland, Engeland en Nederland."

4 Juli. John James Barnet Lyon, van Rossum (Gelderland). Proefschrift: »De quarantaine Wetgeving."

8 Juli. Joannes Aloysius Loeff, van Baardwijk. (Met Lof.) Met Stellingen.

In de Geneeskunde.

1886.

20 October. Cornelis Winkler, van Asperen. Proefschrift: »Beschouwing van den Tremor by Paralysis agitans."

18 November. Hilbrand Rinkes, van Joure. Proefschrift: »Over Ureumafscheiding bij leverhypertrophie."

1 December. Abraham Cornelis Harteveld, van Leiden. Proefschrift: »Het roodvonk in het Buitengasthuis te Amsterdam gedurende de jaren 1880—1886."

8 December. Jakob Endtz, van Sneek. Proefschrift: »Over het ontbreken van vrij zoutzuur in de maag."

11 December. Arie de Niet, van Scheveningen. Proefschrift »Typhus abdominalis en Typhus exanthematicus in het Buitengasthuis te Amsterdam gedurende de jaren 1879—1886."

12 December. Jan Broers, van Hoorn. Proefschrift: »Alcoholisme, Morphinisme, Chloralisme, op zich zelf en in verband met elkaar beschouwd."

1887.

7 Maart. Gérard Antoine de Geus, van Leiden. Proefschrift: »Verslag der chirurgische kliniek aan de Rijks-Universiteit te Leiden gedurende den cursus 1884—1885."

12 Maart. Petrus Franciscus Christianus Koch, van Zevenaar. Proefschrift: »Over den horrelvoet."

4 Mei. Gerrit Foppe Hellema, van den Helder. Proefschrift: »Chirurgische Nier."

27 Juni. Karel Allard Frederic Deelen, van Druten. Proefschrift. »Over Lichen ruber planus."

2 Juli. Jan de Groot, van Charlois. Proefschrift: »Tabes en Lues."

2 Juli. Cornelis Broeksmit, van Rozenburg. Proefschrift: »De geschiedenis der pokken in Nederland van 1865—1885."

In de Plant- en Dierkunde.

1887.

15 Februari. Gerrit Postma, van Haarlem. Proefschrift: »Bijdrage tot de kennis van den bouw van het darmkanaal der vogels."

In de Scheikunde.

1887.

26 Maart. Arnold Frederik Holleman, van Oisterwijk. Proefschrift: »Onderzoekingen over het zoogenaamde β-nitrocymol."

In de Wis- en Natuurkunde.

1887.

15 Januari. Pieter Coenraad Frederik Frowein, van Amsterdam. Proefschrift: »Dissociatie van kristalwaterhoudende zouten."

8 Juli. Jacques Everard Couvée, van Leiden. Proefschrift: »Eenige beschouwingen over de voortplanting van golfstelsels."

PROMOTIE HONORIS CAUSA.

In de Letteren en Wijsbegeerte.

(SEMITISCHE TALEN).

1887.

18 Juni. Baron Alfred von Kremer, van Weenen.

IV.

VERVOLG

VAN HET

ALBUM STUDIOSORUM

ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE [1]).

Rect. Magn. Dr. H. G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

1886. 22 Sept. 1886—19 Sept. 1887.

Sept.

22. **Roelof Marius van Gellekum**, Deil, (Betuwe), 19, R.
» **Joseph Dingeman Brijan**, Schiedam, 20, G.
» **Teunis] Hulleman**, Schagen, 19, WN.
» **Henri Victor Monsante**, Paramaribo, 24, R.
» **Rudolphe de Josselin de Jong**, St. Oedenrode, 17, G.
» **Louis Joseph Lefèbre**, Hoorn, 18, G.
» **Abraham Anne Piepers**, 's Gravenhage, 20, G.
» **Paulus Fontein**, Leiden, 21, G.
» **Marc de Haas**, Leiden, 20, WN.
» **Johan. Hendrik Daniel Schenkenberg van Mierop**, Delftshaven, 20, R.

1) Het cijfer achter den naam duidt den leeftijd aan. De letters **Th.**, **R.**, **G.**, **WN.**, **L.**, beteekenen de faculteiten van Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte.

Sept.
22. **Cornelis Adriaan Bergsma**, Hzn. Palembang, 21, R.
» **Cornelis Adriaan Bergsma**, Azn. Samarang, 20, G.
» **Willem Cornelis Baert**, Amsterdam, 22, R.
» **Frederik August Lodewijk Lang**. Amsterdam, 18, G.
» **Willem Jan Marie Plate**, Samarang, 18, R.
» **Christiaan Wouter Broers**, Erp, (N. B.), 18, G.
« **Cornelis Lodewijk Modderman**, Amsterdam, 19, R.
» **Lambertus Petrus Prins**, Oldebercoop, 20, R.
23. **Diederik Pieter Adriaan Verrijp**, Delft, 17, WN.
» **Dirk Arend Evertsz**, Sneek, 21, R.
» **Thomas Theodore Gleichman**, Rotterdam, 18, R.
» **Adolph de Maak**, Rotterdam, 18, G.
» **Theodoor Goldenberg**, Deventer, 19, L.
» **Johannes Henderikus van der Meulen**, Franeker, 20, G.
» **Cornelis Theodoor Willem Francken**, Elst (bij Arnhem), 19, R.
» **Joan Ægidius van Rhede van der Kloot**, 's Gravenhage, 18, R.
» **Christiaan Johannes Blanken**, Zwartewaal, 17, G.
» **Isaäc Korswagen**, Voorschoten, 16, G.
» **Octave Francois August Marie van Nispen**, Arnhem, 18, R.
» **Cornelis Willem Vinkhuijzen**, 's Gravenhage, 19, G.
» **Johannis Hendrik Sandberg**, Amersfoort, 18, G.
» **Jan Woltman**, Terband, (Engwirden), 19 R.
» **Karel Hendrik Moscoviter**, Rotterdam, 18, G.
» **Willem Adriaan Floris Bannier**, Breda, 18, L.
» **Willem Frederik Privé**, Leiden, 18, WN.
» **Jacobus Waller Zeper**, Leeuwarden, 18, G.
„ **Jetse Herman de Jong**, 's Gravenhage, 18, G.
» **Johan Hendrik Warnar Bernard Visser**, Padang, 21, R.
» **Herman Ellens Oving**, Zwolle, 18, R.
» **Peter Plantenga**, Zutfen, 18, R.
» **Hendrik Reidt**, Rotterdam, 18, G.
» **Henri Diederik van Stipriaan Luiscius**, 's Gravenhage, 18, G.
» **Maurits Jacobus Stibbe**, Fort v. d. Capelle (Padangsche bovenlanden), 19, R.
24. **Jacob Willem Schorer**, Middelburg. 20, R.
» **Anton Louis Joseph Marie Kervel**, Terheijden, 20, G.

Sept.

24. **Cornelius Didericus Sax**, Utrecht, 20, Th.
» **Willem van Bemmelen**, Groningen, 18, WN.
» **Pieter Baelde**, Rotterdam, 18, R.
» **Jan Jacob van Troostenburg de Bruyn**, Heerde, 18, R.
» **Franciscus Gijsbert Jacobus Steenmeyer**, Gouda, 20, G.
» **Francois Bernard Simon van Leeuwen**, Rembang, 19, R.
» **Jacob Hendrik Meerburg**, Leiden, 21, WN.
» **Nicolaas Jan Frans Pompe van Meerdervoort**, Goes, 17, G.
» **Hendrik Josephus Leonard Sicherer**, Leiden, 21, G.
» **Emile Henri Antoine Cromhout**, Delfzijl, 19, L.
» **Frederik Faber Beukema**, Hoogezand, 19, R.
» **Cornelis Willem Maris tot Sandelingen Ambacht**, Utrecht, 19, R.
» **Willem Roosegaarde Bisschop**, Samarang, 19, R.
» **Pieter Posthuma**, Harlingen, 18, G.
» **Dirk Joan Henricus Haakman**, Dordrecht, 18, R.
» **Anton Christiaan Wittenrood**, Soerabaya, 20, G.
» **Egbert Barend Bavink ten Cate**, Almeloo, 18, R.
» **Karel van der Slooten**, 's Gravenhage, 18, G.
» **Pieter Marinus Bolderman**, Bunnik, 18, L.
» **Archibald Maclaine Pont**, Jr. Alkmaar, 20, R.
» **Lambertus] Jonker**, Friezenveen, 20, G.
» **Hubert de Stuërs**, Passaroeang, 18, R.
» **Willem Cornelis Stal**, Heenvliet, 18, G.
» **Jan Gerritzen**, Soerabaya, 17, R.
» **Christiaan Sigismund Legner**, Schiedam, 17, G.
» **Anne Eliza Legner**, Schiedam, 19, G.
» **George Alphonse Hubert Michiels van Kessenich**, Roermond, 19, R.
» **Dirk Brocx**, Delft, 19, G.
» **Henri George Derx**, Soerakarta, 18, R.
» **Johannes Hanegraaff**, Brielle, 18, R.
» **Johannes Leonardus Verdonk**, Drimmelen, 20, G.
» **Hendrik Herman Juynboll**, Delft, 19, L.
25. **Emile Albert Hoeffelman**, Paramaribo, 19, R.
» **Pieter Bakhuysen**, Capelle a/d IJssel, 21, G.
» **Hermanus Lambertus Hemsing**, Sluis, 18, R.
» **Thomas Bastiaan Pleyte**, Leiden, 21 R.

Sept.

25. **Jachinka Lerinus Frederik Böhtlingk**, Nijmegen, 21, R.
» **Diederic Jacob den Beer Poortugael**, 's Gravenhage, 19, L.
» **Willem Gijsbert Del Baere**, Schiedam, 17, R.
» **Anton van Gijn**, Dordrecht, 20, R.
» **Louis Adriaan Cato Kolff**, Batavia, 18, R.
» **Petrus Henricus Perizonius van Marle**, Vollenhoven, 20, R.
» **Homme Eltjo Zijlker**, Winschoten, 20, G.
27. **Bernardus Dirks Eerdmans**, Maasdam, 18, Th.
» **Franciscus Leonardus Bergansius**, Maastricht, 21, WN.
» **Antonie Johan Carel van der Feen**, Jr. Apeldoorn, 20, WN.
» **Gerrit Jan Nyhuis**, Doetinchem, 19, L.
» **Nicolaas August Tonckens**, Elburg, 18, R.
» **Willem Frederik Bijleveld**, Zalt-Bommel, 17, R.
» **Anton Dietrich Wempe**, Leiden, 21, Th.
» **Hector Jacob van der Weij**, Bolsward, 18, G.
» **Max Wolff**, Amersfoort, 17, G.
» **Ferdinand Jozef Verscheure**, Roermond, 19, R.
» **Eduard Henri Winkelman**, Maastricht, 18, R.
» **Cornelis Hubertus Visser**, Goedereede, 20, G.
» **Willem Berghege**, Haaksbergen, 24, G.
» **Carel Ernest van Marle**, Deventer, 21, R.
» **Johan Anton Ament**, Cheribon, 26, R.
» **Sytse Reeling Brouwer**, Bergum, 17, G.
» **Johan Hendrik Kern**, Leiden, 19, L.
28. **Francois Gustave Hubert Michiels van Kessenich**, Leeuwarden, 20, R.
» **Stephanus Janus Piso**, Gersloot, 21, Th.
» **Petrus Bogtstra**, Stiens, 18, G.
» **Allart Gerard Nicolaas Swart**, 's Gravenhage, 19, R.
» **Casper Jacob de Lange**, Alkmaar, 19, R.
» **Wilhelmus Petrus Smit Sibenga**, Groningen, 18, G.
» **Willem Nicolaas Jut Dzn**, Modjo Agoong (Soerabaja), 21, G.
» **Herman Snellen**, Utrecht, 21, G.
» **Piet Siegers**, Vlissingen, 21, R.
» **Izak Hooykaas**, Nieuw-Helvoet, 20, Th.
» **Louis den Beer Poortugael**, 's Gravenhage, 21, R.
29. **Willem Louis Frederik Christiaan Rappard**, Zutfen, 20, R.

Sept.

29. **Frederik Willem Marie Raben**, Nijmegen, 17, G.
» **Hendrik Gerardus Hofman**, Oostvoorne, 17, G.
» **Frederik Adriaan Enklaar van Guericke**, Klatten, 19, G.
» **Pieter Teding van Berkhout**, Haarlem, 20, R.
» **Antoine Louis Theodore van der Ven**, Lutten (Overijssel), 18, Th.
» **Herman Marie Jacob Westerouen van Meeteren**, Utrecht, 26, R.
» **Charles Jozef Theodore Ghislain de Maes**, Roermond, 21, R.
30. **Egbert Smit**, Amsterdam, 20, R.
» **Philippus Scipio de Laat de Kanter**, Batavia, 20 R.
» **Johannes Christoffel Marie Hartman**, Lochem, 23, G.
» **Frederik Daniel Kolff van Oosterwijk**, Stad aan het Haringvliet, 21, G.
» **Dirk Sijpkens**, Hardenberg, 21, Th.
» **Joost William Jan Taets van Amerongen**, Arnhem, 20 R.
» **Pieter Willem de Koning**, Dordrecht, 18, R.
» **Jan Daniel de Lind van Wijngaarden**, Zevenbergen, 24, Th.
» **Gerrit de Niet**, Scheveningen, 19, G.
» **Gerrit Harmens Wagenaar**, Heerenveen, 20 Th.
» **Cornelis Arnoldus de Bruin**, Leiderdorp, 24, Th.
» **Pieter Jochums Raap**, Wouterswoude (Dantumadeel), 23 Th.
» **Rens Slot**, St. Maarten, 22, L.
» **Willem Birnie**, Djember (Java), 18 R.

Oct.

1. **Abraham van der Hoeven**, Rotterdam, 20, R.
» **Johannes Pieter Stephan Gualtherie van Weezel**, Lekkerkerk, 20, R.
» **Aernoudt Willem de Pauly**, Batavia, 22, R.
2. **Petrus Eldering**, Groningen, 18, Th.
» **Benjamin Wolff**, 's Gravenhage, 20, L.
» **Johan Aris Schreuder**, Hoogvliet, 19, G.
» **Pieter de Carpentier Wildervanck**, Coevorden, 22, W N.
5. **Johannes Cornelis Japikse**, Leiden, 21, G.
» **Pieter Vrijburg**, Beesterzwaag, 20, G.
» **Antonie Boudewijn Krantz**, Leiden, 18, W N.
6. **Albertina Maria Kapteyn**, Barneveld, 39, L.
8. **Johan Cornelis Bax**, Dordrecht, 20, R.
» **Antonius Josephus Wilhelm Heintz**, Zutfen, 22, G.
13. **Willem van Deursen**, Dirkshorn, 21, Th.

Oct.

13. **Hendrik Hubert, Breuning**, Jüchen (Pruissen), 23, L.

14. **Hugo Visscher**, Zwolle, 22 Th.

19. **Hermannus Thomas Slot**, Groningen, 19, G.

20. **Catharina Suzanna Maria Kuenen**, Leiden, 23, L.

» **Gezina Jongbloed**, Sneek, 29, W N.

» **Dirk Hendrik Nicolaas Adriani**, Uithuizen, 27, G.

» **Nico Cnopius**, Dalfsen, 17, G.

22. **Johan Christiaan Frederik van Andel**, Zutfen, 19, R.

Nov.

4. **Hermanis Massink**, Terwolde, 27, R.

» **Petrus Alphonsus Maria van Houten**, 's Hertogenbosch, 25, G.

» **Jacobus van der Laan**, Delft, 25, W N.

8. **Jan Brandt**, Amsterdam, 33, W N.

» **Henricus Wilhelmus Antonius Maria Nuyens**, Westwoud, 29, G.

9. **Nicolaas Adriani**, Oud Loosdrecht, 21, Th.

15. **Cornelius Hillechinus Sissingh**, Groningen, 22, G.

Dec.

11. **Nicolaas Andries van Barneveld**, Pati, 24, L.

» **Alfred Oscar Julius van Nispen**, Batavia, 23, L.

» **Johannes Cornelis Hubrechtse**, Biervliet, 23, R.

1887.

Jan.

17. **Gijsbert Romijn**, Apeldoorn, 19, W N.

Febr.

12. **Paulus Statius Reinier Wolterbeek**, Zutfen, 29, W N.

» **Petrus Jacobus Diephuis**, Drachten. 24, G.

» **Pieter Jan Bernard in de Betou**, Zutfen, 20, G.

» **Hendrik Philip Heederik**, Delft, 19, W N.

» **Jozef Henri Marie van Dortmond**, Kaatsheuvel, 25, G.

» **Hendrik Kuiper Jr.**, Steenwijk, 25, L.

» **Hermannus van Royen**, Groningen, 25, G.

26. **Willem Toose**, Amsterdam, 22, L.

PRIJSVRAGEN,

DOOR

RECTOR EN SENAAT

DER

UNIVERSITEIT TE LEIDEN

den 1sten Mei 1887 uitgeschreven.

Overeenkomstig Art. 49 der Wet op het Hooger Onderwijs worden de Studenten aan de Nederlandsche Universiteiten uitgenoodigd, hunne krachten te beproeven aan de behandeling der navolgende onderwerpen, opgegeven door de verschillende Faculteiten:

FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE.

I.

De Faculteit vraagt de nauwkeurige beschrijving, zooveel noodig door afbeeldingen opgehelderd, van eigen waarnemingen betreffende het overbrengen van het stuifmeel op den stempel, bij in Nederland wildgroeiende planten, door middel van insecten, en de daarmede samenhangende organisatie der bloem. Bij de verhandeling moeten gevoegd worden exemplaren van de planten en insectensoorten, waarop de waarnemingen betrekking hebben.

II.

Men verlangt een kritisch overzicht van de handelwijzen ter bepaling van de Constante der Aberratie van het licht, en van de uitkomsten, welke daardoor zijn verkregen.

FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE.

I.

C. Plinii Caecilii Secundi vita, ingenium ac mores eleganti sermone enarrentur.

II.

Men vraagt: Een historisch verhaal der regeeringsdaden en krijgsbedrijven van Karel den Stoute uit een Nederlandsch oogpunt beschouwd met behulp der nieuwst uitgegeven bescheiden en beschouwingen, in gekuischten vorm geschreven.

FACULTEIT DER GODGELEERDHEID.

I.

De Romeinsche Keizervergoding in haar oorsprong, ontwikkeling en verbreiding en in haar beteekenis en gevolgen voor den godsdienst.

II.

Eene beschrijving van den staat van het Christendom en de Christelijke Kerk bij den aanvang van het jaar 303.

FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID.

I.

Welke beginselen moeten gelden bij de onderscheiding van mededaders en medeplichtigen? Zijn die beginselen in onze strafwetgeving gehuldigd? Of in hoever laat zij ruimte voor de toepassing daarvan?

II.

Uit de bronnen aanwijzen in hoever de Kritiek van de ethisch-historische school op de oudere staathuishoudkundigen van Adam Smith tot John Stuart Mill verdiend is?

FACULTEIT DER GENEESKUNDE.

I.

De Faculteit verlangt een onderzoek naar de innervatie der larynxspieren, bij voorkeur bij den mensch.

II.

De Faculteit verlangt een onderzoek naar den aard en het wezen van het dichroïsme van haemoglobine en eenige uit haemoglobine te bereiden kleurstoffen, bij welk onderzoek spectrophotometrische waarnemingen op den voorgrond moeten staan.

De vragen moeten worden beantwoord in de taal, waarin ze zijn gesteld.

De antwoorden, geschreven met eene andere hand dan die van den auteur, worden vóór 1 Mei 1888 verwacht bij den Secretaris van den Senaat der Universiteit. Zij moeten geteekend

zijn met eene spreuk en vergezeld gaan van een gezegeld briefje, dat dezelfde spreuk tot opschrift heeft, en den naam en het adres van den schrijver bevat.

Op den derden Dinsdag van de maand September 1888 wordt het oordeel der faculteiten over de ingekomen verhandelingen afgekondigd en aan de schrijvers der meest voldoende antwoorden, die door de Faculteit der bekrooning waardig zijn gekeurd, de gouden eerepenning uitgereikt.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

1887–1888.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1888.

INHOUD.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

Studiejaar 1887–1888.

College van Curatoren.

Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30 en 25 Aug. 1877 n°. 28). Tot President benoemd bij besluit van 21 Febr. 1882 n°. 107.

Mr. J. G. Kist (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30 en 25 Aug. 1877 n°. 28).

Mr. C. Fock (benoemd bij besluit van 26 Jan. 1878 n°. 21 en 12 Oct. 1881 n°. 11).

L. M. de Laat de Kanter (benoemd bij besluit van 1 Juli 1880 n°. 17).

Mr. S. Vissering (benoemd bij besluit van 21 Febr. 1882 n°. 107).

Mr. J. S. D. van Doorn, *Secretaris* (benoemd bij besluit van 22 Juli 1885 n°. 6).

Academisch Bestuur.

Rector Magnificus: S. S. Rosenstein.

Assessoren: J. T. Buys, L. W. E. Rauwenhoff, J. P. N. Land, H. G. van de Sande Bakhuyzen.

Secretaris van den Senaat: J. M. van Bemmelen.

Archivaris van den Senaat: L. W. E. Rauwenhoff.

HOOGLEERAREN[1].

Faculteit der Geneeskunde.

De ontleedkunde: T. Zaayer (10 Maart 1866).

De oogheelkunde; de oorheelkunde: D. Doyer (1 October 1869).

De geneeskunde; de kennis der geneesmiddelen en de geneesmiddelleer: G. D. L. Huet (12 November 1872).

De geneeskunde: S. S. Rosenstein (2 Mei 1873).

De ziektekunde; de gezondheidsleer; de geneeskundige politie: Th. H. Mac Gillavry (1 October 1877).

De heelkunde: J. E. van Iterson J.Az. (26 Febr. 1879).

De physiologie en weefselleer: W. Einthoven (24 Febr. 1886).

De verloskunde en de leer der vrouwenziekten: H. Treub (26 Januari 1887).

De ziektekundige ontleedkunde; de gerechtelijke geneeskunde: D. E. Siegenbeek van Heukelom (28 Febr. 1888).

---

1) Vóór de namen der hoogleeraren worden de vakken van onderwijs vermeld, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad n°. 102), bij latere Koninklijke Besluiten. of bij hunne benoeming volgens die Wet zijn opgedragen. De datum achter de namen is die der aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

P. L. Rijke (21 September 1845). *Emeritus* 19 September 1882.

De botanie: W. F. R. Suringar (14 November 1857).

De wiskunde: hoogere stelkunde, differentiaalrekening, integraalrekening, theorie der functiën, waarschijnlijkheidsrekening: D. Bierens de Haan (25 September 1863).

De wiskunde: analytische en beschrijvende meetkunde; theoretische mechanica: P. van Geer (23 Maart 1867).

De sterrenkunde: H. G. van de Sande Bakhuyzen (20 December 1872).

De anorganische scheikunde: J. M. van Bemmelen (25 April 1874).

De organische scheikunde: A. P. N. Franchimont (2 Mei 1874).

De zoölogie; de vergelijkende anatomie en physiologie: C. K. Hoffmann (14 Januari 1875).

De geologie en mineralogie, daaronder begrepen de palaeontologie en kristallographie: K Martin (1 October 1877).

De artsenijbereidkunde en de toxicologie: E. A van der Burg (1 October 1877).

De wis- en natuurkunde, inzonderheid de wiskundige natuurkunde: H. A. Lorentz (25 Januari 1878).

De proefondervindelijke natuurkunde; de meteorologie: H. Kamerlingh Onnes (11 November 1882).

De sterrenkunde: E. F. van de Sande Bakhuyzen, Privaat Docent (1880).

Experimenteele natuurkunde: R. Sissingh Privaat Docent (1887).

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

C. G. Cobet (20 Juni 1846). *Emeritus* 16 Sept. 1884.

P. J. Veth (1 October 1877). *Emeritus* 15 September 1885.

De Nederlandsche taal; het Middelnederlandsch: M. DE VRIES (29 October 1853).

De Nederlandsche geschiedenis: R. J. FRUIN (1 Juli 1860).

Het Sanskrit en zijne letterkunde; de Indische oudheden: H. KERN (18 October 1865).

Het Arabisch. M. J. DE GOEJE (6 October 1866).

De geschiedenis der wijsbegeerte; de logica; de metaphysica; de zielkunde: J. P. N. LAND (18 November 1872).

De Hebreeuwsche taal en letterkunde; de Israëlitische oudheden: H. OORT (10 December 1875).

De Maleische taal en letterkunde; de algemeene taalkunde van den Indischen Archipel: J. PIJNAPPEL (1 Oct. 1877).

De Javaansche taal en letterkunde; het Madoereesch: A. C. VREEDE (1 October 1877).

Het Gotisch, het Angelsaksisch, het Middelhoogduitsch en, in het algemeen, de oude talen en letterkunde der Germaansche volken: P. J. COSIJN (1 October 1877).

De Chineesche taal: G. SCHLEGEL (27 October 1877).

De Latijnsche taal en letterkunde; de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst: J. J. CORNELISSEN (1 October 1879).

De algemeene geschiedenis; de politische aardrijkskunde: P. L. MULLER (19 December 1883).

De Nederlandsche letterkunde, geschiedenis, aesthetische critiek: J. TEN BRINK (11 Juni 1884).

De Grieksche taal en letterkunde; de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst: J. VAN LEEUWEN (16 September 1884).

De geschiedenis, letterkurde, oudheden, instellingen, zeden en gewoonten der volken van den Indischen Archipel; de physische aardrijkskunde van den Indischen Archipel: G. A. WILKEN (16 September 1885).

Het Soendaneesch: G. J. GRASHUIS, Lector (1 October 1877).

De Perzische en Turksche talen: M. TH. HOUTSMA, Lector (1 April 1885).

Moslimsche instellingen: C. SNOUCK HURGRONJE. Lector (9 Maart 1887).

Algemeene beschrijvende volkenkunde en de Japansche taal: L. SERRURIER, Lector (10 Augustus 1887).

De Philosophie: G. HEYMANS, Privaat-docent.

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. J. PRINS (7 December 1855). *Emeritus* 15 September 1885.

De geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst; de Israëlitische letterkunde; de uitlegging van het Oude Testament; de zedenkunde: A. KUENEN (12 Maart 1853).

De encyclopaedie der godgeleerdheid; de wijsbegeerte van den godsdienst: L. W. E. RAUWENHOFF (21 September 1860).

De geschiedenis der godsdiensten in het algemeen; de geschiedenis der leer aangaande God: C. P. TIELE (1 October 1877).

De geschiedenis van het Christendom; de geschiedenis van de leerstellingen van den Christelijken godsdienst: J. G. R. ACQUOY (7 Dec. 1881).

De oud-christelijke letterkunde; de uitlegging van het Nieuwe Testament: W. C. VAN MANEN (23 Sept. 1885).

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Het burgerlijk recht; het handelsrecht; de burgerlijke rechtsvordering: R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE (25 Maart 1859).

Het staatsrecht; het administratief recht en, *tijdelijk*, het volkenrecht: J. T. BUYS (25 Juni 1864).

Het oud-vaderlandsche recht en zijne geschiedenis: S. J. FOCKEMA ANDREAE (1 October 1877).

Het Mohammedaansche recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië; het staatsrecht en de inrichting van 's Rijks koloniën en overzeesche bezittingen: P. A. van der Lith (1 October 1877).

Het strafrecht; de strafvordering: H. van der Hoeven (26 November 1879).

De wijsbegeerte van het recht; de encyclopaedie der rechtswetenschap: W. van der Vlugt (14 Januari 1880).

De staathuishoudkunde; de statistiek en, *tijdelijk*, de staatkundige geschiedenis: H. B. Greven (4 Februari 1880).

Het Romeinsche recht en zijne geschiedenis: W. M. d'Ablaing, (31 Mei 1882).

Instellingen van Godgeleerd Hooger Onderwijs, door Kerkgenootschappen te Leiden gevestigd.

Seminarium der Remonstrantsche Broederschap;

C. P. Tiele (13 Februari 1873).

Hoogleeraren, aangesteld van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk.

M. A. Gooszen (27 Mei 1878).

J. Offerhaus Lzn. (26 April 1882).

Wetenschappelijke inrichtingen en verzamelingen.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. W. N. Du Rieu, *Bibliothecaris.*
Louis D. Petit, *Conservator voor de gedrukte werken.*
Dr. S. G. de Vries, *Conservator voor de handschriften.*
Prof. M. J. de Goeje, *Interpres legati Warneriani.*
Dr. M. Th. Houtsma, *Adjutor Interpretis legati Warneriani.*

Bibliotheek van Thysius.

Prof. R. J. Fruin, Prof. A. Kuenen, *Curatoren.*

Akademisch Ziekenhuis.

R. Moquette, *Directeur.*
J. G. Moquette-Jonquière, *Directrice.*
P. H. van der Togt, *Boekhouder.*

Assistent-Geneesheeren.

Afd. heelkunde voor mannen.

Dr. W. J. van Stockum, Arts.

Afd. heelkunde voor vrouwen.

Dr. G. A. de Geus, vervangen door W. L. de Vos.

Afd. Inwendige geneeskunde voor mannen.

C. L. Rümke, Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor vrouwen.

P. de Jong, Arts.

Afd. Verloskunde.

C. E. Heynsius, vervangen door C. Metzlar.

Afd. Oog- en oorheelkunde.

W. de Jong, Arts.

Afd. Pathologische Anatomie.

Prof. T. H. Mac Gillavry, *Directeur.*

Dr. D. E. Siegenbeek van Heukelom, Arts, *Assistent*, vervangen door E. G. A. ten Siethoff.

Apotheek.

J. Agema, *Apotheker.*

J. Kies, *Hulp-Apotheker*, vervangen door J. L. Daenen.

Hortus Botanicus.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

H. Witte, *Hortulanus.*

Botanisch Laboratorium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

Dr. J. M. Janse, *Assistent.*

Observatorium.

Prof. H. G. van de Sande Bakhuyzen, *Directeur.*

Dr. E. F. van de Sande Bakhuyzen, *Eerste Observator.*

J. H. Wilterdink, *Tweede Observator.*

W. Massink, *Assistent*, vervangen door J. Weeder.

Kabinet van Natuurkundige Werktuigen.

Dr. R. Sissingh, *Assistent.*

Dr. P. H. Doyes, *Assistent*, vervangen door M. G. Hoekstra.

Scheikundig Laboratorium,

a. Anorganische Afdeeling.

Prof. J. M. van Bemmelen, *Directeur.*

C. Hensgen, *Onderwijs-Assistent.*

Dr. H. W. Bakhuis Rooseboom, *College-Assistent.*

b. **Organische Afdeeling.**

Prof. A. P. N. Franchimont, *Directeur.*

Dr. P. van Romburgh, *Onderwijs-Assistent.*

J. C. A. Simon Thomas, *College-Assistent*, vervangen door K. H. M. van der Zande.

Anatomisch Kabinet.

Prof. T. Zaayer, *Directeur.*

C. C. van Walsem, *Prosector*, vervangen door G. H. van Dissel.

Physiologisch Laboratorium.

Prof. W. Einthoven, *Directeur.*

Dr. M. C. Dekhuyzen, *Assistent.*

C. le Nobel, *Assistent.*

Zoötomisch Laboratorium.

Prof. C. K. Hoffmann, *Directeur.*

Dr. H. W. de Graaf, *Assistent.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. E. A. van der Burg, *Directeur.*

Museum van Natuurlijke Historie.

Dr. F. A. Jentink, *Directeur.*

F. A. Verster van Wulverhorst, *Administrateur.*

C. Ritsema Cz., Dr. R. Horst, J. Büttikofer, Th. W. van Lidth de Jeude, *Conservatoren.*

Geologisch Museum.

Prof. K. Martin, *Directeur.*

Rijks-Herbarium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

Dr. J. G. Boerlage, *Conservator.*

Museum van Oudheden.

Dr. C. Leemans, *Directeur.*

Dr. W. Pleyte, *Conservator.*

Ethnographisch Museum.

Mr. L. Serrurier, *Directeur.*

J. D. E. Schmeltz, *Conservator.*

C. M. Pleyte, *Assistent*, vervangen door Th. Brouwer.

Pedellen.

P. J. Oostveen.

F. A. Dee.

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA
HABENDARUM POST FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCLXXXVII,

RECTORE MAGNIFICO

SAMUELE SIGISMUNDO ROSENSTEIN.

Facultas Literarum et Philosophiae.

C. G. Cobet, propter aetatem immunis, quantum poterit commilitonum studia adjuvabit.

M. de Vries Linguam patriam explicabit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, ... hora II.

Linguam patriam medii aevi explicabit diebus Martis et Jovis, ... III.

De lingua patria pure et eleganter scribenda aget, additis exercitationibus practicis, die Lunae, . III.

Carminum medii aevi et saeculi XVII interpretationem criticam et varia argumenta ad linguae patriae studium pertinentia cum provectioribus tractabit horis secundum auditorum commodum constituendis.

R. Fruin Historiam Patriae tradet diebus Mercurii, Jovis et Veneris, ... I.

Historiam politicam Belgii foederati exponet diebus Jovis et Veneris, ... XI.

H. Kern Grammaticam Sanscritam docebit diebus Mercurii et Veneris, ... hora III.

Locos selectos ex Chrestomathia Boehtlingkii cum provectioribus leget diebus Mercurii et Veneris, II.

Zend-Avestam interpretabitur horis auditoribus commodis.

Grammaticam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris, ... I.

Grammaticam linguae Russicae exponet horis auditoribus commodis.

M. J. de Goeje Grammaticam Arabicam docebit diebus Martis, Jovis et Veneris, ... XI.

Chrestomathiam Girgasi et Roseni et Hamasam leget cum provectioribus diebus Martis et Veneris, . I.

Al-Mobarradum, Harírîum et Koranum explicabit diebus Martis et Veneris, ... III.

Scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur librosque manuscriptos tractabit die Saturni, ... I—III.

J. P. N. Land Philosophiae Graecae historiam exponet die Mercurii, ... I—III.

Artem logicam explicabit die Saturni.

Doctrinas de anima enarrabit die Jovis, horis vespertinis, item

Philosophiam theoreticam die Veneris horis iisdem, aut aliis auditoribus commodis.

H. Oort Grammaticam Hebraeam docebit et capitibus selectis legendis illustrabit diebus Martis, Jovis et Veneris, ... I.

Antiquitates Israëliticas exponet diebus Mercurii, Jovis et Veneris, ... XII.

Cum provectioribus capita selecta Veteris Testamenti leget die Lunae II—IV, die Saturni, . . . X—XII.

Linguae Neo-hebraeae elementa tradet horis sibi et auditoribus commodis.

Partes selectas ex Mischna et Midraschim explicabit die Mercurii hora vespertina, ... hora VI.

J. Pijnappel Linguam Malaicam docebit diebus Lunae, Martis et Jovis, ... II.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Lunae et Jovis, ... I.

Grammaticam linguarum Polynesicarum comparatam tradet hora posthac indicanda.

A. C. Vreede Linguam Javanicam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... I.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Mercurii, Jovis, Saturni, ... IX.

Post ferias brumales linguae Madurensis Grammaticam exponet diebus Lunae et Veneris, . . . III.

Cum provectioribus leget chrestomathiam Madurensem diebus Martis et Jovis, ... III.

P. J. Cosijn Linguam Gothicam docebit die Mercurii, ... XI.

Per priorem anni academici partem linguam Theodiscam veterem tradet diebus Lunae, Martis et Jovis, ... XI.

Per posteriorem anni partem linguam Anglosaxonicam tradet iisdem diebus et horis.

G. Schlegel Linguam Sinicam docebit diebus et horis auditoribus commodis.

J. J. Cornelissen Plautum et Ciceronem interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, . . . IX.

Cum candidatis Tacitum et Juvenalem leget die Jovis, ... IX.

Candidatorum exercitationes philologicas moderabitur die Jovis, ... X—XII.

Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae et Martis, hora X.
P. L. Muller Historiam universalem docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.
Geographiam politicam diebus Lunae et Martis, . XI.
Exercitia historica moderabitur horis auditoribus commodis.
J. ten Brink Literarum Nederlandicarum historiam medii aevi tradet diebus Mercurii et Veneris, . X.
Literarum Nederlandicarum historiam Saeculi XVII docebit diebus Mercurii et Veneris, ... XI.
Selecta literarum recentiorum capita explicabit semel per dierum hebdomadem.
J. Van Leeuwen J. F. Aristophanem et Hesiodum interpretabitur diebus Lunae et Martis hora XI et Mercurii, ... X.
Cum candidatis Sophoclem et Thucydidem leget die Veneris, ... IX—XII.
Antiquitates Graecas tradet die Mercurii, . . . XI.
G. A. Wilken Historiam, literas, antiquitates, instituta, ritus et mores populorum Malaicae gentis exponet diebus Martis, Mercurii et Jovis, . . . X.
Geographiam physicam Archipelagi Indici docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... XI.

G. J. Grashuis Linguae Sundaicae Lector, Linguam Sundaicam docebit diebus Mercurii et Saturni, XI.
Carmina Sundaica interpretabitur diebus Lunae et Jovis, ... XI.
M. TH. Houtsma Linguarum Persicae et Turcicae Lector, linguae Neo-persicae elementa docebit die Jovis, ... X—XI.
Locos selectos e Firdausii Shâhnâmeh et Sadii Gulistân leget horis auditoribus commodis.

Grammaticam Osmano-Turcicam exponet die Veneris, ... hora X—XII.

C. Snouck Hurgronje Institutorum Moslemicorum Lector, legis Mohammedicae originem et instituta tractabit diebus Mercurii et Jovis, . . . I.

Historiam religionis Mohammedicae enarrabit horis auditoribus commodis.

G. Heymans Philosophiam docendi venia impetrata, fundamenta scientiarum mathematicarum et physicarum tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

Facultas Theologica.

J. J. Prins, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit commilitonum studia adjuvabit.

A. Kuenen in librorum V. Foederis originem inquiret et capita eorum selecta interpretabitur die Martis hora IX, et die Mercurii, hora XI et . I.

Per priorem anni academici partem Ethicen tradet die Martis, hora X et die Jovis, ... IX—XI.

Per posteriorem anni academici partem historiam religionis Israeliticae enarrabit iisdem diebus et horis.

L. G. E. Rauwenhoff Philosophiam religionis tradet diebus Lunae, hora XI et Martis, ... XI—I.

Encyclopaediam theologiae exponet die Lunae, . XII.

C. P. Tiele Historiam religionis et doctrina de Deo enarrabit die Lunae, hora I et Jovis, . . . XI.

Historiam religionum comparatam provectiores docebit die Veneris, ... X—XII.

Exercitationibus oratoriis praeerit die Mercurii, . III.

Si qui sint ipsas historiae religionis babylonico-assyriacae fontes adire cupientes, iis scripturam cuneatam et grammaticae assyriacae initia explicare paratus est, horis commodis.

J. G. R. ACQUOY Historiam Christianismi enarrabit die Martis, hora I, diebus Mercurii et Jovis, hora XII.

Historiam doctrinae Christianae tradet die Mercurii, II.

G. C. VAN MANEN de literis Christianis primaevis aget diebus Lunae et Mercurii, ... IX.

Exegesin librorum N. T. docebit diebus Lunae et Mercurii, ... X.

Hermeneuticen librorum Christianorum antiquissimorum tradet die Veneris, ... IX.

Facultas Juridica.

R. VAN BONEVAL FAURE Jus Civile hodiernum interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, . XI.

Legem Judicorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, die Jovis, horis X et . . . XI.

Jus Mercatorium diebus Lunae, Martis et Mercurii, X.

J. T. BUYS exponet Jus Gentium diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.

De ordinanda Republica aget iisdem diebus, . . XII.

Interpretabitur Legem Municipalem iisdem diebus. I.

S. J. FOCKEMA ANDREÆ De juris historia in patria nostra aget diebus Veneris horis XI et I et Saturni, XI.

Fontes juris medii aevi explicabit exercitationibusque historico-juridicis praeerit horis sibi et auditoribus commodis.

P. A. VAN DER LITH Jus publicum coloniarum docebit diebus Lunae et Martis, hora XI, die Jovis, X.

Jus administrativum coloniarum Neerlandicarum exponet diebus Lunae et Martis, hora X, die Jovis, XI.

Juris Moslemorum capita selecta tractabit diebus Lunae et Martis, ... hora I.

H. van der Hoeven Jus Criminale interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Methodum procedendi in causis criminalibus exponet die Jovis, ... XII—II.

W. van der Vlugt Encyclopaediam Jurisprudentiae docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, . . X.

Philosophiam Juris tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... II.

H. B. Greven Oeconomiam politicam tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Oeconomiae politicae et statistices capita selecta cum provectioribus tractabit die Mercurii, hora XI, et die Jovis, ... XI—I.

Historiam politicam docebit, donec de hac disciplina tradenda aliter consultum fuerit, die Veneris, X—XII.

W. M. D'Ablaing Historiam et elementa Juris Romani privati tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, ... XI.

Historiae Juris Romani capita selecta tractabit die Jovis, ... X.

Doctrinae Pandectarum capita selecta exponet diebus Jovis hora I, et Veneris, ... X.

Facultas Medica.

T. Zaaijer Anatomiam systematicam et microscopicam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, . IX.

Anatomiam topographicam tradet diebus Martis et Jovis, ... IX.

Methodum secandi cadavera demonstrabit quotidie hiberno tempore.

D. Doijer Ophthalmologiam docebit diebus Lunae et Veneris, hora II, die Mercurii, ... hora III.
Otologiam docebit die Martis, hora vespertina, . VI.
Institutioni clinicae et policlinicae ophthalmiatricae et otiatricae praeerit quotidie, ... IX.
In ophthalmoscopii usu discipulos exercebit, mensium hiemalium tempore, die Martis, hora vespertina VII, et die Jovis, hora vespertina, . VI.

G. D. L. Huet Exercitationibus clinicis in Nosocomio praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, ... XI.
Pharmacologiam docebit diebus Lunae et Mercurii, I.
Pharmacodynamiam tradet die Veneris, . . . -. I.

S. S. Rosenstein Exercitationibus clinicis in Nosocomio habendis vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, X.
Praxin medicam in policlinico moderabitur diebus Martis, Jovis et Saturni, ... IX.
Artem diagnosticam, cum exercitationibus practicis conjunctam, docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... IX.

TH. H. Mac Gillavry Pathologiam generalem docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, . . . X.
Anatomiam pathologicam tradet diebus Martis et Jovis, ... II.
Hygieinam docebit die Mercurii, ... II.
Exercitationibus practicis vacabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.
Sectionibus cadaverum praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris hora III et die Saturni, ... XI.
Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

J. E. van Iterson J. A. Fil. Chirurgiam theoreticam docebit diebus Martis et Veneris, ... III.

Exercitationibus clinicis et policlinicis praeerit quotidie, ... hora XII—II.

Operationes chirurgicas in cadavere demonstrabit qualibet oblata occasione.

Medicinam forensem tradet diebus Mercurii et Saturni, ... II.

Politiam medicam docebit die Lunae, ... II.

W. Einthoven Physiologiam docebit diebus Lunae, et Veneris hora X et diebus Martis et Jovis, . I.

Histologiam docebit die Veneris, ... I.

Exercitationes histologicas quotidie moderabitur horis, ... II—IV.

Exercitationibus practicis, experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio quotidie praeerit.

H. Treub Theoriam artis obstetriciae exponet diebus Martis et Jovis, ... IX.

Gynaecologiam docebit die Saturni, ... IX.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio habendis, vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, . IX.

Doctrinam operationum tradet die Jovis, . . . I.

Operationibus obstetriciis, in pelvi factitia instituendis, praeerit quotidie horis sibi et auditoribus commodis.

Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Policlinico obstetricio, quoties necesse erit moderabitur.

Facultas Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

P. L. Rijke, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

W. F. R. SURINGAR rem herbariam docebit, botanices generalis (Morphologiae, Anatomiae et Physiologiae) capita tractans in priori, botanices generalis (Phytographiae, Taxonomiae) in posteriori anni parte, diebus Lunae, Mercurii, Jovis et Veneris, . hora XII.

Cum Historiae naturalis studiosis capita selecta tractabit die et hora commodis.

Exercitationes moderabitur pro anni tempore microscopicas et phytographicas diebus Jovis et Veneris, ... II—IV.

Ad excursiones botanicas singulos suos auditores evocabit tempore apto.

Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

D. BIERENS DE HAAN Algebram sublimiorem tractabit diebus Jovis et Saturni, ... IX.

Analysin algebraicam die Lunae, ... IX.

Calculum differentialem die Martis, hora XI et die Jovis, ... , ... X.

Calculum integralem et functionum theoriae capita quaedam die Lunae, hora X, die Martis hora IX et die Saturni, ... XI.

De arte conjutandi aget die Martis, hora X et die Saturni, ... XI.

P. VAN GEER Elementa geometriae syntheticae et descriptivae tradet diebus Martis, Mercurii et Veneris, IX.

Geometriae analyticae sublimioris capita selecta die Martis hora X et die Mercurii, ... XI.

Mechanicam theoreticam die Martis, hora XI, diebus Mercurii et Veneris, ... X.

H. G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN Astronomiam elementarem tradet die Mercurii hora XII, die Jovis hora IX, et die Veneris, ... XII.

Astronomiam theoreticam docebit in anni parte

posteriori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris, ... hora XI.

Astronomiam practicam docebit in anni parte priori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris, ... XI.

De theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxiae aget die Jovis, ... I.

Astrognosin docebit die Jovis hora vespertina, . VI.

Exercitationibus practicis et observationibus astronomicis praeerit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

J. M. van Bemmelen Elementa eorumque connubia, carbonio excepto, tractabit die Lunae, hora XI, die Martis hora X, diebus Mercurii et Veneris hora XI et, cum Philosophiae naturalis studiosis, die Lunae, ... XII.

Chemiae initia in usum tironum docebit, per priorem anni Academici partem, diebus Lunae et Martis, . IV.

De Aequilibrio chemico cum provectioribus aget die Veneris, ... VI.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae et Martis, . . II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit, die Lunae, . . II—IV.

Exercitationibus practicis et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

A. P. N. Franchimont Carbonium ejusque connubia tractabit die Martis, horis XI—I, die Jovis, horis X—XII, et die Saturni, ... XI—I.

Exercitationes practicae futurorum Medicinae studiosorum habebuntur die Mercurii,. . . . . II—IV.

Exercitationes practicae juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum habebuntur die Veneris, . II—IV.

Exercitationibus et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

Quaestiones diversas cum provectioribus tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

C. K. Hoffmann Elementa Zoologiae docebit die Martis, ... hora IX.

Anatomiam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris, ... IX.

Capita selecta de animalibus invertebralibus tractabit die Martis, ... XI.

Capita selecta de animalibus vertebralibus die Jovis,. III.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum diebus Lunae et Saturni horis II—IV, exercitationibus provectiorum quotidie praeerit.

Embryologiam comparatam tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

K. Martin Geologiam generalem docebit diebus Mercurii et Veneris, ... X.

Palaeontologiam tradet die Martis, ... X.

Mineralogiam et Crystallographiam docebit die Lunae hora XI, et die Jovis, ... X.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Mercurii, horis, ... II—IV.

Exercitationibus provectiorum praeerit et capita selecta in eorum usum tractabit horis commodis.

E. A. van der Burg Pharmaciam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... IX.

Toxicologiam docebit die Veneris,. . . . . . IX.

Exercitationibus practicis, experimentis et indagationibus pharmaceuticis, analyticis, et forensibus quotidie praeerit.

Capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

H. A. LORENTZ Physicam elementarem docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... hora X.

Physicam mathematicam die Lunae, hora XI, et die Jovis, horis, ... X—XII.

Analysin infinitorum, introductionem ad studium Physices, futuris Chemiae studiosis destinatum, tradet die Saturni, ... IX.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae et Jovis, . . II—IV.

H. KAMERLINGH ONNES Mechanicam elementarem docebit die Jovis, ... XII.

Exercitationibus practicis provectiorum praeerit quotidie.

Demonstrationes physicae cum exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum habebuntur diebus Martis, Mercurii et Saturni, . II—IV.

H. A. LORENTZ et H. KAMERLINGH ONNES Seminarium physicum instituent horis auditoribus commodis.

E. F. VAN DE SANDE BAKHUYZEN, Astronomiam docendi venia impetrata, de instrumentis metiendi aget die Martis, ... I.

R. SISSINGH, Physicam experimentalem docendi venia impetrata, capita selecta tractabit horis auditoribus commodis.

C. P. TIELE, Theologiae in Seminario Remonstrantium Professor, Historiam Societatis Remonstrantium enarrabit die Jovis, ... I.

Theologiam practicam docebit die Jovis, . . . II.

Exercitationes homileticas moderabitur die Jovis, . III.

M. A. Gooszen, Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, Dogmatices Christianae partem materialem tradet die Veneris hora XII, et die Saturni, ... IX—XI.

Per priorem anni academici partem Historiam missionis Christianae enarrabit die Jovis, . . . I—III.

Per posteriorem anni academici partem Juris ecclesiastici principia exponet eodem die iisdemque horis.

J. Offerhaus L. Fil. Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, hujus Ecclesiae ejusque dogmatum Historiam enarrabit die Martis, . II.

Theologiam Biblicam exponet die Lunae hora II, et die Saturni, ... IX.

Theologiam practicam tradet die Veneris, . . . II.

Colloquio homiletico praeerit die Mercurii, horis vespertinis . . . . VI—VIII

Exercitationes catecheticas moderabitur die Veneris hora I, consistoriales horis sibi et auditoribus commodis.

VERSLAG

VAN DE LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT

IN HET AFGELOOPEN JAAR,

UITGEBRACHT

den 18den September 1888,

DOOR

D^R. S. S. ROSENSTEIN,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

D^R. J. M. VAN BEMMELEN.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1888.

GEACHTE TOEHOORDERS!

Geene redevoering verwacht of wenscht gij heden en allerminst eene inleiding, die als captatio benevolentiae moest dienen, om uwe welwillende aandacht te vragen. Want gij weet, dat de Rector *nu* niet naar vrije keuze het woord voert, maar wettelijk verplicht. Den eeuwenouden dag der blijvende vreugd kent de wet immers niet en heeft in plaats van den *dies natalis* een ander gesteld, waarop de *fata* moeten worden vermeld, en dien men daarom misschien den dies *fatalis* mag noemen, ofschoon de Romeinen deze beteekenis van het woord niet kenden. Maar ook de ware beteekenis ontbreekt niet geheel. Het is een fatale taak gebeurtenissen nog eens te moeten vertellen, die gij allen kent, omdat gij ze medebeleefd hebt en waarbij de prikkel van het nieuwe geheel en al ontbreekt.

Toch — al heeft de dag der wet den dag der vreugd niet kunnen vervangen, en is zelf zeker niet een dag der „wetsvreugd" geworden, wij begroeten ook in hem gaarne de gelegenheid, die ons wordt aangeboden onze belangstelling te toonen in al wat de Academie betreft. Wij herdenken de lotgevallen der hoogeschool in het eigenaardige licht der herinnering, die zelfs aan bekende feiten een bijzondere tint geeft, doordat zij het eene scherper op den voorgrond doet treden, het ander meer in de schaduw stelt.

Tot voor weinige weken nog had ik gehoopt, met blijd-

schap te mogen melden, dat het afgeloopen jaar zich als bijzonder gelukkig kenmerkte, omdat noch van Curatoren noch van Professoren iemand ons ontvallen was. Maar helaas, men mag den dag niet vóór den avond roemen. Juist in den tijd der vacantie trof ons de treurige mare, dat Mr. Simon Vissering overleden was. Dubbel groot is het verlies, dat wij geleden hebben. Want wij missen in den ontslapene niet slechts den trouwen verzorger onzer hoogeschool, maar een oud-collega, die gedurende bijna dertig jaren *hier* is werkzaam geweest. Welk een man hij was, blijkt voldoende zelfs uit eene slechts dorre opgave zijner uiterlijke levensomstandigheden. Want als eenvoudig journalist is hij zijne loopbaan begonnen en is later op de ladder der maatschappelijke betrekkingen tot den hoogsten trap geklommen, dien een burger in den staat kan bereiken. Reeds vroeg deed hij zich kennen èn als bekwaam publicist èn als man der wetenschap. Slechts weinige jaren na voleindiging zijner studiën trad hij in den zoo woeligen en moeilijken tijd van het jaar 1848 als Redacteur op van de „Amsterdamsche Courant" en bijna tegelijkertijd schreef hij eene belangrijke wetenschappelijke verhandeling over „het wisselregt der XIXe eeuw". Toen kort daarna in 1850 alhier een leerstoel in de juridische faculteit vacant werd, beschouwde men algemeen Vissering als de aangewezen persoon; weldra werd hij ook, op 32-jarigen leeftijd, tot Hoogleeraar benoemd. In eene lange reeks van jaren vormde hij tal van leerlingen en maakte zijn wetenschappelijken naam vooral vermaard door het „handboek der practische staatshuishoudkunde". Van dit geschrift verscheen de vierde druk juist in het jaar, waarin hij het academieleven vaarwel zeide, om deel te nemen aan het staatsbestuur. De verleiding om de beginselen die hij in de staathuishoudkunde had voorgestaan, ook in het practische staatsleven te mogen toepassen, was te groot dan dat hij daaraan weerstand had kunnen bieden, toen

hem in 1879 de portefeuille van financien werd aangeboden, bijna had ik gezegd, opgedrongen. Korte tijd was voldoende, om hem te overtuigen, dat deze werkkring niet de meest geschikte voor hem was. Toen hij zag, dat zijne weldoordachte belastingplannen geen kans van slagen hadden, trok hij zich terug in de stilte van het private leven en vervulde later slechts nog een openbaar ambt met gansche ziel en wel die van Curator dezer Academie, waartoe hij in 1882 benoemd was.

Zijne steeds zwakke gezondheid deed nauwelijks verwachten dat hij een hoogen ouderdom zoude bereiken. En het is wel alleen aan zijne bijzondere matigheid en voorzichtige wijze van leven toeteschrijven, dat hij nog den zeventigsten verjaardag heeft gevierd. Een kortstondig lijden maakte op 22 Augustus een einde aan zijn leven.

Gaarne, M. H. zoude ik mij niet willen beperken tot de vermelding dezer biographische noties, maar een beeld ontwerpen van den overledene, geheel en al op hem lijkende, in ieder trek hemzelven. Ik zoude willen schetsen wat hij op het gebied zijner wetenschap als geleerde heeft gepresteerd, welken invloed hij als leeraar heeft geoefend op de studeerende jongelingschap, welke beteekenis zijn gesproken of geschreven woord had, wanneer hij voor de belangen van staat of stad als pleitbezorger optrad; hoe beminnelijk hij was als ambtgenoot, hoe trouw als vriend, hoe welwillend jegens iedereen — dit alles zoude ik gaarne schilderen met levendige kleuren. Maar naar eigen oordeel kan ik het niet, het veld van zijnen arbeid is voor mij terra incognita en ook in het particuliere leven heb ik hem niet genoeg van nabij mogen kennen, om den man naar waarde te kunnen schatten. Daarom geen lofspraak die uit mijnen mond zijner niet waardig zoude zijn. Meer bevoegden zullen dit beeld in alle bijzonderheden teekenen — maar ik wil hier wel de tolk zijn van de algemeene opinie, en het uitspreken: in Vissering heeft

Nederland een zijner edelste burgers verloren en onze academie een harer trouwste vrienden. Zijne nagedachtenis zal geëerd blijven bij allen die hem kenden.

Stemde ons het verlies van Vissering weemoedig, dankbaar zijn wij er voor, dat in weerwil van verminderde lichaamskrachten de grijze Voorzitter van het College van Curatoren nog als primus inter pares zijn ambt blijft waarnemen. Nauwelijks behoef ik te zeggen hoe ongaarne wij reeds bij verschillende gelegenheden de plaats leeg zagen, waarop wij anders met diepen eerbied den wakkeren man aanschouwden, wiens plichtsbetrachting voorbeeldig is. Maar wij zijn gerustgesteld, nu wij hooren, dat Baron Sloet in zijn huiselijk arbeidsvertrek met denzelfden ijver en dezelfde helderheid van geest als vroeger onze belangen behartigt — al is hem de persoonlijke deelneming aan onze feesten niet meer gegund. Moge de tijd ver verwijderd zijn, waarop de last van het ambt voor hem al te zwaar en drukkend wordt!

In de rij der hoogleeraren, waartoe wij steeds ook onze hoogbejaarde emeriti rekenen, ontbreekt gelukkig niemand. Wel waren wij een oogenblik ernstig bezorgd over onzen hooggeschatten de Vries, die gedurende de laatste maanden van het studiejaar door ziekte genoopt werd, zijn werk te staken. Wie zijn jeugdigen ijver kent, weet wat het voor hem beteekende, zich van allen arbeid te moeten onthouden. Maar de gedwongen rust heeft haar goed gevolg niet gemist en wij zien hem hersteld in ons midden. Van harte hopen wij dat deze beterschap blijvend moge zijn en zijn arbeid nog menige vrucht zal afwerpen.

Ware dit intermezzo er niet geweest, wij hadden niets dan blijdschap gehad. Want onze gelederen zijn versterkt, onze gezamenlijke arbeidskracht verhoogd en naast gezegenden arbeid ontbrak het niet aan feesten van allerlei aard. Van de laatsten noem ik liefst het eerst hetgeen wij in eigen

kring hebben gevierd, n. l. het 25jarig hoogleeraarsjubilé van onzen collega Buys. De 13de October 1887 was niet slechts voor hem maar voor ons allen een feest. Ambtgenooten, leerlingen, oudleerlingen en belangstellenden uit alle oorden des lands wedijverden, als het ware, om getuigenis af te leggen van hunne achting, toegenegenheid en liefde jegens den man, die, rijk bedeeld met de gaven des geestes en des harten, met beiden gewoekerd had ten nutte van de hoogeschool en het Vaderland. *Ik* was gelukkig de tolk te mogen zijn van den Senaat, en diens gevoelens van oprechte hulde en vereering op dien dag te mogen uitspreken.

In de vreugd niet van een enkel persoon maar van een heel academisch lichaam deelden wij, toen de oudeerwaardige hoogeschool van Bologna haar achtste eeuwfeest vierde. Waar het wetenschappelijke Europa vertegenwoordigd was, mocht ook Nederlands oudste academie niet ontbreken. Wellicht hadden wij nog bijzondere redenen tot dankbaarheid in de herinnering dat eens Erasmus daar zijn onderwijs had genoten! Daarom, — al kon de Minister van Binnenlandsche Zaken ook geen termen vinden, om in de kosten der representatie te voorzien, — de Senaat greep dezen keer niet in den eigen boezem, maar wat moeielijker is, in de eigen kas en zond daarheen den Hoogleeraar Tiele als afgevaardigde. Wel werd hem aldaar, tot zijn en ons leedwezen, door bijzondere omstandigheden slechts de gelegenheid gegeven, een schriftelijken gelukwensch te overhandigen — maar zijne komst was toch voldoende, om voor Leiden nieuwe eerbewijzen te behalen. Bologna „la dotta" maakte hem tot laureatus, en wij beschouwen de eer hem aangedaan als Leiden's eer.

Geheel afwijkend van alle gewoonte meende de Senaat zich ook niet onbetuigd te mogen laten bij een feest dat geen academisch karakter had en van geheel persoonlijken aard was. De Hoogleeraar Donders te Utrecht vierde op 27 Mei zijn

zeventigsten verjaardag, en ofschoon de jubilaris niet eens tot den kring der onzen behoorde, richtte de Senaat een adres van gelukwensching en hulde tot hem. Zeker was dit ongewoon — maar de man, dien het gold, is ook buitengewoon. — Zijn roem reikt zoover als de beschaafde wereld, zijn feest was het feest der wetenschap, en daarbij vertegenwoordigd te zijn was voor Leiden recht en plicht.

Geen feest, maar eene indrukwekkende plechtigheid woonden Rector en Secretaris namens den Senaat bij, toen op 11 Januari in het Academisch Ziekenhuis het borstbeeld van Simon Thomas in tegenwoordigheid zijner weduwe, kinderen, oudleerlingen, leerlingen en vrienden werd onthuld. Al is de gelijkenis van het *beeld* niet treffend, treffend toch is het bewijs van de liefde der leerlingen. Niet voldaan, zelf den leermeester erkend en geliefd te hebben, wilden zij ook volgende generaties de trekken van hem laten zien, die hun zoo dierbaar was geweest. Hunne piëteit verdient dankbare erkenning ook van onze zijde.

Waren de feesten *voorbijgaand*, *blijvend* is de aanwinst, die de vermeerdering onzer levende strijdkrachten meebrengt. Zonder dat door dood of hoogen ouderdom eene plaats was opengevallen is het aan de *medische* faculteit gelukt, het getal harer leden met een vermeerderd te zien. De hoop, die wij verleden jaar om dezen tijd nog koesterden, dat ook de literarische faculteit hare rechtmatige eischen vervuld zoude zien — bleek ijdel te zijn. Ofschoon de Minister van Binnenlandsche Zaken zelf op zeer waardige wijze de noodzakelijkheid aantoonde, om in Leiden een afzonderlijken hoogleeraar voor de Oude Geschiedenis en de Antiquiteiten aan te stellen, vond deze post der begrooting toch geen genade in de oogen der Kamerleden. En geen wonder ook! Nog altijd spookt immers in de hersenen van velen de oude gedachte, dat *een* mensch alles kan en dat het voldoende is, aan *een* persoon het onderwijs in verschillende vakken maar optedragen, om er *ook*

verzekerd van te zijn, dat hij naar behooren daaraan kan voldoen. Men denkt er niet om, dat het er bij het hooger onderwijs niet op aan komt, aan den leerling slechts eene reeks van feiten mede te deelen. Ware dit het geval, dan zoude men werkelijk zonder schade aan *een* leeraar onderwijs in twee of drie naverwante vakken kunnen opdragen. Maar niet vermeerdering van feitenkennis is het doel van hooger onderwijs — de *methode* van onderzoek moet worden geleerd, de wijze duidelijk gemaakt, waarop men tot de kennis is gekomen van de feiten en hun onderlingen samenhang. De weg moet gewezen worden langs welken men hopen mag tot verdere kennis door te dringen. Niet *beroepsbezigheden* zullen worden *aangeleerd*, maar — zooals Thorbecke het eens onverbeterlijk uitdrukte — uit de leerlingen zullen nieuwe „productieve organen der wetenschap" gevormd worden. Een onderwijs, dat deze vrucht zal dragen — kan slechts gegeven worden door wie zich aan de studie van *een vak* met ganscher harte kan *toewijden* en in alle bijzonderheden daarvan zich verdiepen. Slechts wie zelf onderzoekt kan ook andere leeren onderzoeken. Deze opvatting van het onderwijs leidde er toe ook voor de vakken van de path. anatomie en gerechtelijke geneeskunde de aanstelling van een nieuwen hoogleeraar te wenschen. Want degenen die tot nog toe met het onderwijs daarin belast waren, konden door overlading met arbeid, zich niet geheel en al daaraan toewijden, zoodat de vakken zelf daarbij niet tot hun recht kwamen. Wonderbarer wijze begrepen de leden der Kamer de juistheid van dit betoog wèl, waar het *medisch onderwijs* gold, en stemden dezen post der begrooting niet af. Het gevolg was dat op voordracht van de faculteit en Curatoren Dr. Siegenbeek van Heukelom bij Kon. Besl. van den 28sten Februari tot Hoogleeraar benoemd werd. De bekwaamheid, die hij in zijne vroegere betrekking als assistent getoond had, even als zijne volharding en ijver rechtvaardigen het vertrouwen dat in hem gesteld is.

Wij wenschen hem geluk met zijne benoeming en vertrouwen dat hij ook nu niet op de vroeg behaalde lauweren zal gaan rusten. De naam van Boerhaave, die met het laboratorium is verbonden, is een machtige prikkel om den glans er van niet slechts in de *herinnering* aan den *beroemden voorzaat* te zoeken.

Niet slechts een nieuwen hoogleeraar zijn wij rijker geworden, ook een nieuwen privaat-docent. Dr. A. Nijkamp is toegelaten, om onderwijs te geven in de Rhinologie en Laryngologie. Het nieuw verworvene recht — dáarvan ben ik overtuigd — zal voor hem slechts tot spoorslag dienen, om aan nieuwe verplichtingen tegenover de studie te voldoen. Het is niet gemakkelijk, eene uitgebreide gewone praktijk met ernstige studie te verbinden. Maar des te grooter zal de voldoening zijn wanneer dit gelukt, waaraan wij bij hem niet twijfelen.

Last, not least, kom ik tot onze Studenten. Hun gezamenlijk getal bedroeg volgens de rectorale inschrijvingen 718, volgens den Studenten-almanak 953. Welk der cijfers ook de juiste zij, het is bijna volkomen hetzelfde als verleden jaar. Numeriek dus geen achteruitgang. Niet geheel zoo staat het, wanneer men alleen let op de nieuwe inschrijvingen. Terwijl deze in het vorige jaar 179 bedroegen, waren het er nu slechts 159. Ik zoude deze kleine vermindering met vreugde begroeten, indien zich de afname op *alle* academiën en *alle* faculteiten gelijkmatig uitstrekte. Maar het laatste is zeker niet het geval. Want in de faculteit der rechten en geneeskunde blijft de toevloed nog even sterk. In welke mate het getal der medici in Nederland is toegenomen, zonder dat de bevolking in evenredigheid is vermeerderd, kan U uit de volgende samenstelling blijken. In het jaar 1879 studeerden in Leiden *191* medici, in 1887 *358*;

in Utrecht	in	1879	113	in	1887	263;
„ Groningen	„	„	103	„	„	159;
„ Amsterdam	„	„	312	„	„	491;

met andere woorden, terwijl het gezamenlijke getal in *1879* 725 bedroeg, was het in *1887* 1307. Binnen acht jaren is het getal der medici hier dus bijna verdubbeld. En deze toename aan medische studenten is geen locaal verschijnsel, alleen hier te lande waar te nemen — elders is de verhouding zelfs nog ongunstiger geworden. Terwijl op de 20 hoogescholen in Duitschland gedurende den winter van 1873/74 slechts 3195 in de medicijnen studeerden, bedroeg hun getal in 1885 niet minder dan 7781 — *meer* dus nog dan het dubbele.

Het is duidelijk dat een zoo algemeen verspreid verschijnsel ook algemeene redenen moet hebben, die in den toestand der maatschappij zelf gelegen zijn. Tot nog toe is het niet gelukt, de ware oorzaken op te sporen. Maar welke deze ook mogen zijn — het verschijnsel zelf, de *toevloed* tot de geleerde beroepen, is, naar mij voorkomt, een der bedenkelijkste, waarmee vroeger of later zal moeten worden rekening gehouden. Voor Nederland dreigt nog geen oogenblikkelijk gevaar, omdat vooralsnog in de koloniën steeds artsen benoodigd zijn. Maar het kan toch niet anders, of de gevolgen van de groote wanverhouding tusschen *vraag* en *aanbod* zullen ook hier èn voor den stand zelf èn voor de maatschappij in 't algemeen zich op de meest nadeelige wijze doen gelden. De stand zelf zal *verlaagd* worden door de steeds toenemende *concurrentie* en de maatschappij zal bedreigd worden door een *geleerd proletariaat*, het gevaarlijkste wat er is, omdat het behoeften kent — en er niet aan voldoen kan — die aan de minder ontwikkelden vreemd zijn gebleven. Mij dunkt, het is daarom hoog tijd te waken, dat de poorten, die toegang verleenen tot de academische studies, niet al te wijd worden opengezet. De wetgever moet ingrijpen en vooral *die maatregelen* opheffen, waarvan men in waarheid kan zeggen, dat hunne invoering was niet *une faute*, *mais un crime.*

Het mag niet langer geduld worden, dat de zoogenaamde literarisch mathematische weg kan worden ingeslagen, om in de academie te komen, en nog minder dat een jongeling uit de 4e klasse van het gymnasium voldoende wordt voorbereid geacht, om arts te kunnen worden. Dit is werkelijk een ware smaad op een beroep, dat misschien *meer* dan eenig *ander* veelzijdige ontwikkeling van den heelen mensch eischt, wanneer het ten minste *meer zal* beteekenen dan *geschiktheid tot mechanische vaardigheden* of *receptenschrijven*. En niet alleen de wetgever, ook de rectoren en leeraren van gymnasiën en hoogere burgerscholen kunnen medewerken door er voor te zorgen, dat geen leerlingen alleen uit medelijden of toegevendheid van klasse tot klasse worden voortgeschoven. Indien tot de hoogste klasse slechts bevorderd worden wie door bekwaamheid, vlijt en liefde tot studie uitmunten, dan zullen velen worden tegengehouden, die later slechts tot remschoen van het academisch onderwijs dienen. Er zijn te veel jongelui, die door van examen tot examen eeuwig voort te sukkelen noch zelf de vreugd van werkelijke studie smaken, noch aan de leeraren de voldoening geven, door hun onderwijs nut gesticht te hebben. Niet alsof ik meende, dat het behaalde succes bij een examen de eenige maatstaf ware voor de vrucht die het onderwijs gedragen heeft, maar de bruikbaarheid daarvan voor de beoordeeling zal wel door niemand betwist worden. En dan mag men het niet verzwijgen, dat de uitslag der artsexamens volstrekt niet in evenredigheid staat tot de *vlijt* der studenten. De reden daarvan is wel voornamelijk daarin gelegen, dat zoovelen gebrekkig onderlegd aan de academie komen. Daarom, ik herhaal het, weg met ieder andere voorbereiding dan die door het eindexamen van gymnasium of hoogere burgerschool — en wij zullen bereiken, wat wij wenschen, het *getal* der studenten zal afnemen, hun *gehalte* zal toenemen.

Wanneer ik hier voornamelijk van de medici heb gesproken, zoo is dit geschied, omdat juist voor hen de weg der bijzondere voorbereiding is opengesteld en omdat ik hen het best uit eigen ervaring kan beoordeelen. Maar geenszins heb ik hen bij andere faculteiten willen ten achter stellen. Want helaas moet ik zeggen, dat toen ik het twijfelachtige genoegen smaakte, alle promoties bij te wonen mij toch is gebleken, dat zelfs eene *volledige* gymnasiale voorbereiding ook niet steeds eene *ruime* geestelijke ontwikkeling waarborgt. De medici mogen getroost zijn „*Peccatur intra muros et extra*". — Het getal der promotiën, dat sedert de invoering der nieuwe wet op het H. O. hier tusschen 80 en 68 jaarlijks schommelde, is nu tot 56 gedaald. Toch mag uit deze vermindering niet het minste besluit getrokken worden met betrekking tot den uitslag der studiën. Heel toevallige omstandigheden kunnen hierbij medegewerkt hebben. Zoo kunnen b. v. in dit jaar toevallig meer doctorandi dan vroeger hunne promotie tot na de vacantie hebben uitgesteld. En men mag buitendien niet uit het oog verliezen, dat een bijzonderen invloed ook het getal der artsen uitoefent, die hier te lande nog altijd niet tot de promotie worden toegelaten. Hoe meer artsen, des te kleiner het getal der gezamenlijke promotiën. Ongetwijfeld zijn veel meer jongelui in het eindigen hunner studiën geslaagd dan uit de verhouding der promotiën zoude kunnen worden afgeleid.

Maar aan enkelen, helaas! werd door hoogere macht hunne loopbaan afgesneden. De onverbiddelijke dood heeft ook gedurende dit jaar weer zijne offers geëischt. Het zijn onze afgestorvenen: Marinus Gerard van Spronsen, Joh. Karel Philip Lieftink Schatterkerk, Jelle de Hoop en David Mijs. Zij allen behoorden tot de faculteit der geneeskunde, twee hunner waren reeds candidaten, een stond reeds voor het artsexamen. Zeker is het *hard*, voor die zwaarbeproefde ouders,

kinderen te verliezen, die zij reeds zoover gebracht hadden, dat bijna alle zorg ten einde scheen — mogen zij troost vinden in ons aller oprechte deelneming!

Maar wij wenden den blik weer tot het rijke en bonte leven der vroolijke jongelingschap, die, hoe levenslustig en ongebonden, nu en dan zelfs wel uitgelaten, toch nergens aanleiding gaven tot eenige stoornis onzer vriendschappelijke verhouding. De studenten betoonden ons hunne sympathie niet slechts door de luisterrijke serenade, die zij dit jaar, evenals vroeger, bij de feestviering van den 8sten Februari aan de vereenigde hoogleeraren brachten — maar vooral daardoor, dat zij in onzen geest handelden en den groentijd aanzienlijk verkortten. Het Collegium supremum, waaraan ik hiervoor onzen dank betuig, zal ons ten hoogste verplichten wanneer het op dien weg voortgaat en den geregelden aanvang der studiën bevordert, door hoe *langer* hoe *vroeger* met de inauguratie zijner leden te beginnen. Ware het mij vergund, hier persoonlijke gevoelens en wenschen te mogen uiten — er ware in 't geheel geen groentijd meer. Het is mijne vaste overtuiging, dat deze instelling zich heeft overleefd en slechts het overblijfsel is van ouderwetsche beschouwingen en gewoonten, *vooral* nu de aankomende jongelingen *ouder* zijn dan vroeger en voor kinderachtige aardigheden zeker minder vatbaar. Maar ik weet, dat anderen er anders over denken — daarom, nu de groentijd eenmaal bestaat, moge hij tenminste zoo kort mogelijk duren!

Twee gebeurtenissen uit het studentenleven hebben gedurende mijn Rectoraat mijne bijzondere attentie getrokken, en ik noem ze gaarne omdat zij den heerschenden geest kenmerken. Het was voor het eerst in dit jaar, dat met de uitbreiding, welke de nieuwe Grondwet aan het Kiesrecht heeft gegeven, ook Studenten geroepen waren, hunne plichten als burgers van den Staat te vervullen. En hoe deden zij dit?

Op voorbeeldige wijze. Onverschillig tot welke politieke richting zij behoorden — zij waren allen zich bewust, dat zij met het nieuwe recht een duren plicht op zich hadden genomen — en als één man haastten zij zich ter stembus, ja verschaften zelfs door hunne medewerking in Leiden aan de mannen van vooruitgang de overwinning.

Het tweede feit is, dat op 30 October na langen winterslaap voor het eerst weer de musicale Vereeniging „Sempre crescendo" tot nieuw leven ontwaakte. *Niet* dus, zooals wel dikwijls geoordeeld wordt, alleen in lichamelijke sport en in materiëele genietingen zoeken onze Studenten hunne ontspanning. Naast de harding van het lichaam, waarop zij met recht hoogen prijs stellen, weten zij toch ook de geestelijke genoegens te waardeeren en vrijwaren zich daarbij voor alle eenzijdigheid, door niet slechts de strenge wetenschap te beoefenen, maar ook de kunst in hare menigvuldige uitingen, nu eens op musicaal, dan weer op dramatisch gebied. Waar zulk een geest heerscht, daar behoeft zelfs de toenemende materiëele weelde hunner leefwijze geen schrik in te boezemen, — behalve natuurlijk aan de betalende vaders. Het verwijt, alsof de ideale zin onder studenten hoe langer hoe meer verdwijnt, is in allen gevalle onverdiend.

Het beste bewijs dat de zin voor ware studie, de lust tot zelfstandig onderzoek in de jongelingen voortleeft, levert de uitkomst der prijsvragen, die dit jaar ter beantwoording waren uitgeschreven. Het is waar, slechts weinigen traden in het strijdperk en niet allen waren helden — maar twee van hen konden met goud bekroond worden.

Ik verzoek den Secretaris van den Academischen Senaat het programma der vragen en de beoordeeling der antwoorden te willen voorlezen. [1])

---

1) Men zie voor de Prijsvragen dit Jaarboek, jaargang 1886—87, pag. 42.

OORDEEL over de ANTWOORDEN OP DE PRIJSVRAGEN, welke den 1sten Mei 1887 door Rector en Senaat van de Rijks-Universiteit te Leiden zijn uitgeschreven.

Op de vragen door de Faculteiten der Godgeleerdheid, der Rechtsgeleerdheid en der Geneeskunde zijn geene antwoorden ingekomen.

Facultas Litterarum et Philosophiae ad quaestionem his verbis conceptam: „*C. Plinii Caecilii Secundi uita, ingenium, mores, eleganti sermone enarrentur*", unum responsum accepit uerbis insignitum ex Horatio petitis:

„*apis Matinae more modoque*".

Quae commentatio ob curam et diligentiam in rebus pertractandis potius, quam ob compositionis concinnitatem et elegantiam laudanda est. Omnia, quae ad Plinii uitam moresque et ingenium cognoscenda pertinent, tanta industria scriptor persecutus est, ut ne leuissima quidem eum fugisse appareat. Cum de singulis rebus nimia saepe uerborum copia disseruerit et narrationi locos integros ex Epistulis citatos intexendo, fere ubique ipsum Plinium quasi suam uitam resque a se gestas tradentem fecerit, opus in eum modum creuit, qui interdum languore quodam et fastidio legentes afficiat. Vix autem dubitari potest quin scriptor succinctius et acutius omnia fuisset narraturus, si longius ei temporis spatium concessum fuisset ad materiem collectam digerendam elaborandamque. Nimis diffusae ac uerbosae compositionis uitio quodam modo mederi conatus est Epilogo, quo quid de Plinii moribus ingenioque sentiret et satis concise neque ineleganter tradidit. Dolendum est quod ad temporum, quibus uixit Plinius, historiam illustrandam, rarius, quam par erat, scriptorum fere aequalium testimonia adhibita sunt. Grauius offendit quod praefatio de fontibus desideratur, in quo tituli ex

lapidibus recensentur et de uera Epistularum natura disputatur. Haec disputatio necessaria habenda est, ut lector praemoneatur Epistulas perfectam absolutamque Plinii imaginem minime referre. Quae scriptor de Epistularum natura deque consilio, quod iis edendis Plinius secutus esse videtur, annotavit potius quam disputauit haud ab omni parte satisfaciunt. Haec uitia autem uix quidquam iustis laudibus officiunt, quae tam ob laboris et industriae assiduitatem quam ob eruditionis et doctrinae copiam scriptori tribuendae sunt. Paucis barbarismis exceptis sermone usus est puro et emendato. Scribendi genus, etsi interdum flosculis et calamistris deforme, saepe tamen elegantia, semper facilitate se commendat.

Commentationi subiunctae sunt tres Appendices, in quibus fuse et copiose disputatum est „de mutuarum Plinii et Traiani Epistularum *αὐθεντία*", „de matrimoniis Plinii", „sitne in Plinii Epistulis temporis ordo seruatus". Quae disputationes et propter accuratam scriptoris in aliorum operibus explorandis diligentiam et propter subtile eius in rebus aestimandis iudicium sollersque in argumentationibus ingenium Facultati tanto opere placuerunt, ut uel has solas dignas iudicaret, quae praemio proposito ornarentur.

Scidula aperta nomen exhibuit: Caroli Wilhelmi Ignatii Wilde, Litterarum Classicarum in Uniuersitate Lugduno-Bataua Candidati, qui instituto examine scriptorem se probauit.

Op de vraag: „*een historisch verhaal der regeeringsdaden en krijgsbedrijven van Karel den Stoute uit een Nederlandsch oogpunt beschouwd, met behulp der nieuwst uitgegeven bescheiden en beschouwingen, in gekuischten vorm geschreven*", is één antwoord ingekomen, dat echter niet aan den eisch voldoet.

De schrijver schijnt de bedoeling der vraag niet juist te hebben begrepen. Hij is wel verreweg het uitvoerigst over de zaken die in Nederland zijn voorgevallen en die in de eerste plaats Nederland betreffen, waardoor een sterke onevenredigheid tusschen de deelen van zijn verhaal ontstaan is, maar hij heeft zich niet op een Nederlandsch standpunt geplaatst en van daar uit het verloop der geschiedenis beschouwd en den invloed aangewezen dien de regeering in het algemeen op de ontwikkeling der vaderlandsche toestanden gehad heeft. Hij heeft zich ook niet door het bestudeeren der bronnen in den geest des tijds ingewerkt. Wat hij geeft zijn meestal uittreksels uit schrijvers van later tijd, Barante vooral, die de stof reeds naar hun inzicht hadden verwerkt. Tusschen die uittreksels is de samenhang doorgaans te los. Historische compositie ontbreekt. Het motiveeren der gebeurtenissen wordt òf niet beproefd òf is mislukt. Aan het eind worden in afzonderlijke hoofdstukken de binnenlandsche zaken, zooals de organisatie van het leger en der rechterlijke macht, besproken, maar ten gevolge dier wijze van behandelen wordt niet aangewezen, hoe deze hervormingen samenhingen met de algemeene gebeurtenissen en op deze weêrkeerig terugwerkten. Aanmerkingen op de voorstelling der bijzondere feiten waren vele te maken, doch zijn overbodig, waar het geheel geen goedkeuring kan wegdragen. Ook de stijl voldoet niet aan hetgeen men in billijkheid mocht vorderen.

Op de door de Faculteit van Wis- en Natuurkunde uitgeschreven prijsvraag: *„De Faculteit verlangt de nauwkeurige beschrijving, zooveel noodig door afbeeldingen opgehelderd, van eigen waarnemingen betreffende het overbrengen van het stuifmeel op den stempel bij in Nederland wildgroeiende planten door middel van insecten en de daarmede samenhangende*

organisatie der bloem. Bij de verhandeling moeten gevoegd worden exemplaren van de planten en insecten, waarop de waarnemingen betrekking hebben", is één antwoord ingekomen, onder de kenspreuk:

„*Wie onbekend blijft met hetgeen in de natuur voorvalt, leeft slechts ten halve"*. (Quenstedt).

Gelijk schrijver in den aanvang zijner verhandeling mededeelt, stonden twee wegen open om op het gebied der bestuiving door insecten nuttige waarnemingen te doen; 1° het zooveel mogelijk materiaal verzamelen tot het verkrijgen van statistische gegevens, naast de reeds bestaande, betreffende het insectenbezoek aan deze inlandsche planten; 2° de waarnemingen te beperken tot een klein getal planten, maar deze ten aanzien van de bedoelde verschijnselen zoo nauwkeurig mogelijk waar te nemen, en de keuze bij voorkeur te vestigen op zoodanige soorten, die in de bestaande litteratuur niet of onvoldoende waren behandeld.

Terecht heeft de schrijver den tweeden weg ingeslagen, als liggende in de bedoeling der vraag.

Zijne waarnemingen loopen over bijna 50 plantensoorten, behoorende tot 22 verschillende familiën. Van deze werd ruim de helft ten aanzien der bestuivingsinrichting uitvoerig beschreven en afgebeeld. Van de insecten, welke de bloemen bezochten, werd een exemplaar gevangen, en voorts zooveel mogelijk nagegaan, met welk doel en op welke wijze het bezoek plaats had en in hoeverre dit, in verband met de organisatie der bloem, aan de bestuiving dienstbaar was. Ook werd nagegaan of en hoe de bloem tegen schadelijke invloeden beschermd wordt. Zeer doelmatig heeft de schrijver hieronder eenige moeras- en veenplanten opgenomen, tot welker waarneming ons vaderland zeer geschikte gelegenheid aanbiedt, en het is ook inzonderheid omtrent deze, dat nieuwe of verbeterde waarnemingen worden geleverd.

Minder uitvoerig behandelt schrijver eenige andere soorten, die reeds elders, wat de bestuivingsinrichting aangaat, voldoende beschreven waren, maar tot welker waarneming zich gunstige gelegenheid aanbood, en waarbij, op grond van het bekende feit, dat de soorten van insecten die bepaalde plantensoorten bezoeken niet overal dezelfde zijn, nieuwe statistische gegevens konden worden verwacht. Ook hier bleek meer dan de helft der bezoekende insecten in dit opzicht nieuw te zijn.

Voor de determinatie der insecten heeft de schrijver, meer speciaal botanicus zijnde, de hulp van entomologen ingeroepen. Eene beschrijving van deze dieren was niet gevraagd, en is ook door den schrijver alleen in zooverre behandeld als voor de verklaring der verschijnselen rechtstreeks vereischt werd. Evenwel zijn door hem zelfvervaardigde photographieën van eenige der behandelde insecten, tot verschillende groepen behoorende, aan de verhandelIng toegevoegd. De gevraagde exemplaren van de insecten en planten, waarop de waarnemingen betrekking hadden, zijn in netten staat voorhanden. Ook de afbeeldingen zijn met zorg bewerkt.

Schrijver heeft, alles samengenomen, eene niet onbelangrijke bijdrage tot onze kennis op dit gebied van verschijnselen geleverd. Uit den aard der zaak betreffen de nieuw verkregen uitkomsten meer detailwaarnemingen van bijzondere gevallen, die zich bij de bestaande kennis aansluiten en deze aanvullen of verbeteren, dan dat nieuwe algemeene gezichtspunten worden geopend. Vandaar waarschijnlijk, dat de schrijver aan het slot van zijne verhandeling geen overzicht van de verkregen uitkomsten geeft. Toch zou de vorm van het geheel er bij gewonnen hebben, indien dit wel ware geschied, en b. v. een deel van datgene wat nu in de inleiding wordt medegedeeld, voor het slot bewaard ware. Eene andere opmerking is deze, dat zoowel in de beschrijvingen

als in de afbeeldingen meermalen is opgenomen wat niet strikt genomen ter zake afdoet, hetgeen soms tot al te groote omslachtigheid heeft geleid. Echter betreft dit meer den vorm der behandeling dan de waarnemingen zelve. Deze zijn blijkbaar met groote nauwgezetheid en zorg verricht.

De faculteit is van oordeel, dat de schrijver der verhandeling al datgene geleverd heeft wat van een bekwaam en ijverig student, gedurende den tijd die voor de beantwoording der prijsvraag openstond, in billijkheid kan worden verwacht, en heeft dus niet geaarzeld, aan het antwoord de bekroning toe te kennen

Het naambriefje wees als schrijver aan den Heer Hein Willems Heinsius, Candidaat in de Plant- en Dierkunde aan de Universiteit te Amsterdam, die hiervan bij persoonlijke bespreking de Faculteit heeft overtuigd.

Op de niet vermelde prijsvragen zijn geene antwoorden ingekomen.

U hebt gehoord, M. H., dat niet slechts de prijs is toegekend, maar ook hoe: het oordeel der rechters over den arbeid der bekroonden luidt allergunstigst. Laat mij dan de aangenaamste taak van dezen dag vervullen! Ik verzoek U M. H. *Wilde* en *Heinsius* Uwe zitplaatsen te verlaten, om uit mijne hand den gouden eerepenning te ontvangen.

Namens den Senaat, M. H., wensch ik U beiden geluk met de behaalde eer. Langen en gedurigen arbeid, dien gij beiden aan wetenschappelijke onderzoekingen om harer zelf wille hebt besteed, ziet Gij *nu* bekroond. Voorwaar een heerlijk oogenblik voor U, — dat gevoel van succes. Maar — ik ben er zeker van — grooter nog was stellig het genot, dat gij gedurende den arbeid hebt gesmaakt, toen gij het werk zaagt vorderen van stap tot stap en langzamerhand aan een goed

eind komen. Wie *ooit* in zijn binnenste die geestelijke scheppingsvreugd heeft mogen genieten, die moet zelfstandig blijven nasporen en onderzoeken. Daarom zult gij de verwachtingen, die gij nu hebt verwekt, ook later niet teleurstellen.

Werk gij, Mijnheer Wilde, ook in 't vervolg volgens Uw kenspreuk „Apis matinae more modoque" evenals de bij met noeste vlijt en met de zekerheid van het instinct in het vinden van het juiste; en indien gij, Mijnheer Heinsius, voor waar houdt dat „wie onbekend blijft met hetgeen in de natuur voorvalt, slechts ten halve leeft," dan zal de halfheid zeker niet het kenmerk van Uw leven worden. Maar hoe gij het ook moogt doen — de maatschappij blijft op U rekenen!

Met de vermelding van de bekroningen besluit ik *mijn* Verslag. Al hetgeen misschien nog te vermelden valt omtrent academische gebouwen (en de daartoe behoorende bluschmiddelen) omtrent de bibliotheek, laboratoria, veranderingen van personeel onder assistenten, enz. enz. — dat alles zult gij beter door jaarboeken, almanakken en officiëele verslagen en rapporten vernemen — dan door mij.

Zoo is dan ook de laatste plicht vervuld, die mij als Rector was opgelegd. Een nieuw academiejaar begint, ieder onzer staat gereed met nieuwe kracht en nieuwen moed zijnen arbeid te hervatten — en aan ons hoofd zal een nieuw bewindsman staan. Tot Rector voor het volgende jaar heeft Z. M. de Koning benoemd Dr. J. M. van Bemmelen.

Als de eerste mag ik in Uw aller naam hem den heilgroet toeroepen. Salve Rector Magnifice! Moge het jaar, waarin gij den schepter zwaait een jaar zijn van rust en tevens van vruchtbaren arbeid, een jaar van vrede, en tevens van geestelijken strijd, een gezegend jaar voor de academie en allen die tot haar in betrekking staan. Zoo zij het!

IK HEB GEZEGD.

BIJLAGEN.

OVER ERFELIJKHEID VAN VERWORVEN EIGENSCHAPPEN.

REDEVOERING,

uitgesproken op den 313^{den} verjaardag der Universiteit te Leiden door den Rector Magnificus.

HOOGGEACHTE TOEHOORDERS!

Op dezen dag, op deze plaats de aanleiding onzer samenkomst bespreken, de beteekenis willen uiteenzetten van het feest, dat heden wordt gevierd — dit zoude werkelijk heeten, uilen naar Atheen dragen. Van de prilste jeugd af trilt immers de nationale snaar van Uw hart, zoodra Leiden slechts wordt genoemd. Onmiddellijk herdenkt Gij met rechtmatigen trots het wijze beleid, den fieren moed en de weergalooze volharding der Vaderen. Voor Uw oog verrijst de gestalte van den Vorst, die eenig in de geschiedenis der volkeren, midden in den strijd, nauwelijks begunstigd door het geluk der wapenen, vervuld is van de gedachte „een geestelijk bolwerk op te richten, tot de versterking van de zaak der vrijheid van den Godsdienst." En dat bolwerk werd deze academie. Waarlijk, men behoeft niet Nederlander te zijn van geboorte, of grootgebracht met de traditie van het Bataafsch Atheen, — en kan toch uit volle harte instemmen met den jubel over de stichting dezer Universiteit.

Geboren uit de gedachte der vrijheid werd zij — al was het ook na langen strijd — toch het eerst in Europa de zetel der vrijheid van vorsching en leeren. Hier in het kleine Leiden mocht reeds vrij verkondigd worden Harvey's onsterfelijke ontdekking van den bloedsomloop, terwijl zij in het groote Parijs en elders nog uit de leerzaal gebannen was.

Ware dit alleen de beteekenis dezer Hoogeschool, dat zij de verwezenlijking van het beginsel van vrijheid van leeren aan hare zusters getoond heeft, de dag harer stichting zoude reeds daarom het herdenken overwaard zijn en haar stichter aanspraak hebben op den dank van iedereen. Maar er is meer. Ook indien men voor de schatting en waardeering eener Universiteit geen anderen maatstaf wil laten gelden dan den graad, waarin zij door hare leeraren of leerlingen heeft bijgedragen tot vermeerdering van kennis en weten, waarin zij bevorderd heeft de *algemeene cultuur* — ook dan mocht zij onder de eersten worden genoemd. Het is waar, Neerlands voornaamste genieën, de baanbrekers der wetenschap hebben in geen ambtelijke betrekking tot haar gestaan. Niet Huygens, niet Spinoza — noch Swammerdam, noch Leeuwenhoek. Zij allen stonden *buiten* den kring der *officieele* wetenschap. Toch men mag gerust volstaan met hetgeen *daarbinnen* is gepresteerd. Ik wil niet gewagen van die mannen, wier werken ik niet zelfstandig kan beoordeelen — maar is de figuur van Boerhaave alleen niet grootsch genoeg, om Leiden's vermaardheid voor altijd te verzekeren? Laat daar zijne beteekenis als scheikundige, op klinisch gebied was hij toch de leermeester van alle geneesheeren der toenmalige beschaafde wereld! Wat hem kenmerkte, was niet, zooals enkelen het doen voorkomen, slechts het talent van den leeraar. Dat zoude al lang vergeten zijn. Neen, het was zijne methode, die sedert Hippocrates voor het eerst weer op objectiviteit berustte. In eenen tijd, waarin de zucht naar stelsels allen beheerschte, beoefende hij de kunst der

onbevooroordeelde en nuchtere observatie — hij wijzigde de waarneming niet naar vooropgevatte meeningen. Dit is zijn v er dienste — daarom is zijne ervaring leerrijk gebleven ook voor onzen tijd, daarom is zijn glans ook heden niet verbleekt.

De herinnering aan zulk verleden moet steeds hernieuwd worden, niet omdat zij vleiend is voor het nationale gevoel, maar omdat zij geschikt is, den meest edelen naijver op te wekken, omdat zij vertrouwen geeft op de toekomst. Dit laatste vooral, wanneer wij de meening zijn toegedaan, dat volgens de wetten der natuur de nakomelingen van zulke voorouders ook de erfgenamen moeten zijn van hunne intellectueele en moreele hoedanigheden, van al hetgeen zij door oefening, inspanning en volharding hadden verworven. Het kind gelijkt immers op de ouders niet slechts naar vorm en bouw van het lichaam, maar ook naar den geest en het karakter. Wij mogen dus wel verwachten, dat *alle* eigenschappen, die de voorouders gedurende hun leven kenmerkten, de *aangeborene* even als de *verworvene* het erfdeel der nakomelingen zullen zijn geworden. Maar is dit werkelijk zoo? Zijn er natuurwetten, volgens welke niet slechts de type der soort met hare individueele verschillen wordt overgeërfd, maar ook die hoedanigheden, welke wij zelf eerst later verworven hebben en op welke wij juist daarom den hoogsten prijs stellen? Ziedaar, eene vraag geopperd, die op het oogenblik het onderwerp is van levendige gedachtenwisseling en wrijving van denkbeelden onder de mannen der biologische wetenschap. Zoude ik mij bedriegen, indien ik meende, ook op uwe belangstelling te mogen rekenen, wanneer ik in dit uur deze vraag nader ging bespreken? Ik hoop van niet. Want de beoefenaar van iedere tak van wetenschap heeft er belang bij. Of de godgeleerde zich bezighoudt met de leer van de zonde, of de rechtsgeleerde vraagt naar de toerekenbaarheid van den misdadiger, of

de geneesheer de redenen overweegt, die hem leiden bij de erkenning en vooruitzegging van het beloop eener ziekte, of de wijsgeer en natuurkundige het raadsel der schepping willen doorgronden — allen moeten zij rekening houden met den factor der erfelijkheid. En het zijn zelfs niet meer de mannen der wetenschap alleen, die de rol erkennen, welke de erfelijkheid in het leven speelt. Ook de leek heeft hedendaags het volle besef er van. De moderne roman heeft daar ruimschoots voor gezorgd. De roman, die zich bij voorkeur de realistische noemt, ofschoon hij feitelijk toch slechts de nachtzijden van het leven voor werkelijkheid houdt en schildert, heeft in het bewustzijn der leeken de erfelijkheid tot het moderne fatum verheven, waardoor reeds bij de geboorte de een tot genie, de ander tot krankzinnige is gestempeld, de een tot weldoener der menschheid, de ander tot boosdoener. Ja, Zola schijnt zelfs de wetten nauwkeurig te kennen volgens welke dit geschiedt. L'hérédité — zegt hij — l'hérédité a ses lois comme la pesanteur. In den mond van den dichter mag het gelden — maar wat zegt de wetenschap er van?

Dit zal blijken, zoodra wij nader zullen kennis hebben gemaakt met de voorstellingen, die de wetenschap zich op verschillende tijden over het wezen der erfelijkheid heeft gevormd. Want met de theorie daarvan hangt ook nauw samen het antwoord op onze voornaamste vraag n. l. die, of ook eigenschappen gedurende *het leven van den individu verworven erfelijk zijn.* Gij zult zeggen, hoe kan in 't geheel die vraag nog gesteld worden? Onze moderne opvatting van den samenhang aller wezens, al onze denkbeelden over de wording der organische wereld berusten toch juist op de veronderstelling dat *verworven eigenschappen erfelijk* zijn! Sinds de wijsgeer van Down, nu dertig jaar geleden, voor het eerst zijne leer verkondigd heeft, zijn allen overtuigd geworden, dat één beginsel elk organisch leven beheerscht n. l. dat der *ontwikkeling.* Uit een

kleinst begin, uit een klompje eiwitachtige stof leerde hij begrijpen de wording der bonte verscheidenheid van alle hoogere organismen. Een band vereenigt de heele reeks der schepsels, van af de monera zonder organen — tot den mensch met den meest samengestelden bouw der hersenen. En het almachtige, scheppende beginsel, dat al die wonderen verrichtte, was de *Natuurkeus* die slechts met twee hulpkrachten werkte, met de *variabiliteit* en de *erfelijkheid*. De *variabiliteit*, de geschiktheid van het protoplasma, om onder den invloed der levensvoorwaarden, naar behoefte, van vorm te veranderen, maakte het mogelijk, eigenschappen te verwerven, die aangepast aan de omgeving, voor den individu nuttig en onmisbaar werden. De *erfelijkheid*, de geschiktheid van de georganiseerde stof om den eigenen vorm op den nakomeling over te dragen, bewerkte, dat de eens verworven *nuttige* eigenschappen bewaard bleven en vastgehouden werden. Alleen dus, door aan te nemen, dat verworven individueele hoedanigheden erfelijk zijn, kon de ontwikkeling van lagere tot hoogere organisatie begrepen en daarmede ook het ontstaan van nieuwe soorten verklaard worden, zonder eene steeds hernieuwde schepping ter hulp te nemen. Geen uitweg blijft dus schijnbaar — òf men stemt toe, dat ook verworven eigenschappen erfelijk zijn — òf de leer van Darwin verliest haar voornaamsten steunpilaar en moet vallen. Voorzeker geen klein alternatief! Ook deze tegenstrijdigheid kan — zoo in 't geheel mogelijk — alleen worden opgelost door de kennis van de theorie der erfelijkheid.

Het spreekt van zelf dat het menschelijke verstand reeds vroeg heeft getracht, zich rekenschap te geven van de redenen van het zoo gewone feit, dat de kinderen op de ouders gelijken. En dat was gemakkelijk in den tijd, toen men bij iedere moeilijkheid eenvoudig over de ziel beschikte, en deze

liet verrichten, wat men noodig had. Toen was het raadsel der erfelijkheid spoedig opgelost. Men liet de ziel uit de ouders in den foetus vliegen en naar haar wensch het lichaam vormen. Maar lang was men met deze verklaring niet tevreden. Reeds de Grieken stonden op vasteren bodem en gevoelden de moeilijkheid en het wonderbare, dat daarin gelegen is, dat uit een kleinst en eenvoudig *deel* van het lichaam, een organisme in zijn *geheel* zich kan ontwikkelen, volkomen bijna overeenstemmend met het ouderlijke. De oude geneesheer, dien wij hoe langer hoe meer bewonderen, Hippocrates zocht al naar eene *materieele* verklaring hiervan. Volgens hem is het *zaad* een extract uit het heele lichaam met al zijne deelen; en wat uit het *uittreksel van alle bestanddeelen* werd voortgebracht moest ook *op deze zelf gelijken*. Ofschoon reeds Aristoteles deze voorstelling scherpzinnig heeft gekritiseerd, op hare onwaarschijnlijkheid en ontoereikendheid heeft gewezen, is zij toch de grondslag gebleven van de meeste latere beschouwingen. Want zelfs Darwin deelt de hippocratische opvatting, al heeft hij haar ook gewijzigd in evenredigheid met de vermeerderde kennis van den fijneren bouw van het dierlijk organisme. Maar in het wezen der zaak is niet veel verschil. Naar zijne meening zoude ieder van die duizenden en duizenden van cellen, waaruit ons lichaam bestaat, kleinste korreltjes (gemmules) afgeven, die vrij in het bloed circuleeren, zich daar door deeling vermenigvuldigen, door hunne verwantschap tot elkaar aangetrokken, samensmelten en later tot knoppen of sexueele kiemcellen worden. En dergelijke korreltjes kunnen niet slechts door cellen in den ontwikkelden toestand afgegeven worden, maar ook in ieder tijdperk van ontwikkeling. Indien] deze theorie, die der Pangenesis, kon bewezen worden, zoude men inderdaad gemakkelijk kunnen begrijpen, dat het nieuwe organisme op het oude tot in alle kleinste

bijzonderheden gelijken moet, want de kiem van het *nieuwe* wezen zoude niets anders zijn dan de samengesmolten massa van kiempjes uit het *oude*. Maar deze hypothese is niet slechts niet vatbaar voor eenige bewijsvoering — ook de stoutste verbeeldingskracht zoude niet in staat zijn zich een denkbeeld te vormen van de bijzonderheden van zulk een proces. Men denke slechts, dat geëischt wordt, dat een onnoembaar tal van korreltjes van de meest nabijliggende en de meest verwijderde cellen op denzelfden afstand als zij gekomen zijn, ook weer moeten samentreffen en in dezelfde rangorde en hoedanigheid weer tot nieuwe cellen en organen worden opgebouwd — de kliercel weer op de plaats der kliercel, de gangliencel weer op die der gangliencel. En aangezien tevens van ieder orgaan in ieder stadium van ontwikkeling korreltjes worden afgegeven, moesten in het nieuwe organisme ook alle stadiën van ontwikkeling tegelijk worden weergevonden, en waar organen in het ouderlijke ontbraken, deze ook in het nieuwe niet kunnen ontstaan.

Het kan daarom zeker geen verwondering opwekken, dat al aanstonds dat geheele denkbeeld verworpen werd, volgens hetwelk een bepaald orgaan of orgaangedeelte zoodanig zoude kunnen terugwerken op de kiemstoffen, dat hare vormende kracht daardoor bepaald werd. De bekende embryoloog His verklaarde dan ook in 1874 dat niet eene *bepaalde stof* van ouders op kinderen wordt overgeërfd en niet een *bepaalde vorm* maar alleen de *aard van moleculaire beweging* in de eicel, waaruit het nieuwe wezen wordt voortgebracht. Is *de aard dezer beweging* en de wijze, hoe zij wordt opgewekt en begint in de eerste generatie dezelfde als in alle daarop volgende, zoo moet ook de verdere ontwikkeling in alle generaties steeds dezelfde zijn. Evenals de vorm der golven steeds dezelfde zal zijn, wanneer men een steen steeds van dezelfde hoogte op dezelfde wijze in stilstaand water laat vallen, eveneens moet de *be-*

weging der moleculen in *de eicel dezelfde zijn*, indien zij steeds op een en dezelfde wijze wordt opgewekt en begint. His verklaart voor juist, wat reeds Aristoteles beweerd had: *ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως* het begin der beweging d. i. nu der moleculaire in de eicel is het beslissende proces. Maar de *eens voorgoed* vastgestelde aard van beweging laat geen wijzigingen meer toe door invloeden van buiten, hare *constantie* is haar *kenmerk*. Daarom is het streng consequent, dat dezelfde vorscher zegt „Wir halten fest daran, dass die im individuellen Leben erworbnen Eigenschaften sich nicht vererben". Hier voor het eerst wordt dus op wetenschappelijke redenen de overerving van verworven eigenschappen bestreden. Toch behoeven wij dit nog niet zoo aanstonds toe te stemmen — want deze gewichtige gevolgtrekking vloeit hier voort uit eene beschouwing, die wel is waar, niet strijdt met algemeene natuurwetenschappelijke beginselen, maar die toch in haar wezen slechts neerkomt op veronderstelde analogieën en symbolische verklaring. Zeer zeker zal men, evenals overal, waar leven is, ook in de eicel moleculaire bewegingen zich moeten voorstellen als laatste reden van het generatieproces — maar het meest ligt toch voor de hand eerst het morphologische proces als het zichtbare na te gaan en te zien in hoeverre *daarin* eene verklaring kan worden gevonden. Dit juist strijdt tegen het denkbeeld van His evenals tegen alle daarop gelijkende voorstellingen zooals die van Häckel en anderen, dat zij zich bevruchting voornamelijk als een scheikundig proces voorstellen, als eene soort van ferment of contactwerking. En toch wees de meer nauwkeurige studie van Botanisten en Zoölogen hoe langer hoe meer daarop, dat het juist van morphologischen aard was. Reeds Nägeli drukte er op, dat specifieke stoffelijke verhoudingen van de kiemstoffen den grondslag der erfelijkheid vormden, en dat men in de sexueele kiemcellen tweeërlei

substanties moet onderscheiden, waarvan slechts de eene, die voornamelijk in den kern der cellen besloten is, bij de productie van een nieuw wezen werkzaam wordt. Wat hij vermoedde, werd door later onderzoek tot een feit. Bij planten en dieren werd aangetoond, dat in alle cellen van het lichaam de *kern* het eigenlijk vormende element is, terwijl het omgevende protoplasma de voeding regelt en de betrekking tot de omgeving. En even als voor alle andere cellen geldt dit ook van de ei- en zaadcellen. Ook in deze is uitsluitend de *kern* het *vormende* element, en de morphologische veranderingen van de kernen vormen het beginsel der *overerving*. Zonder ons hier te willen verdiepen in de fijne bijzonderheden van de kerndeeling en hare beteekenis, is het voor ons doel voldoende het algemeene resultaat te vermelden, waartoe de baanbrekende onderzoekingen, vooral van Hertwig en E. van Beneden, hebben geleid. Deze vorschers toonden aan, dat de kiem, waaruit een nieuw organisme wordt voortgebracht, ontstaat door de samensmelting van de *kernen* der *kiemcellen*, nl. de mannelijke en de vrouwelijke, de levende substantie van de kernen, of zooals zij met één woord genoemd wordt, het *kiemplasma*, — dat is de stoffelijke drager der erfelijkheid. Het sluit in zich naar den aanleg alle eigenschappen van beide ouders, aan zijn moleculairen bouw is gebonden al wat kenmerkend is voor de type van de soort en van den individu, al wat later door differentiatie zich daaruit ontwikkelt. Gij begrijpt, hoe wij door deze kennis zijn vooruitgegaan. Al blijft het een raadsel en zal het wel ook eeuwig blijven, hoe die eigenschappen aan het kiemplasma zijn gebonden — wij weten nu, *dat* zij er aan zijn gebonden. Daarmee staan wij op positieven bodem. De vraag naar het wezen der erfelijkheid heeft nu een tastbare gedaante verkregen; zij wordt de vraag naar de kennis van het kiemplasma, zijnen oorsprong, zijnen bouw, zijne veranderingen — en het allereerst doet zich de vraag voor: vanwaar is toch *deze* substantie afkomstig, die

de geschiktheid heeft, een nieuw wezen in *zijn geheel* te reproduceeren? Van de substantie van het overige lichaam, zooals sedert Hippocrates allen meenden — van de stof, die reeds is gedifferentieerd in cellen en organen, kunnen wij moeilijk die der kiemcellen afleiden; want gene kunnen slechts zulke cellen weer voortbrengen, die op hen gelijken, maar nooit een organisme in zijn geheel, waarin cellen en organen van zeer verschillenden aard voorkomen. En verder, vanwaar die constantie van dat kiemplasma waarvan de producten, wat aangaat de type der soort nog heden overeenkomen met die van voor duizenden en duizenden jaren?

Het antwoord op deze zoo belangrijke vragen geeft de vermaarde Hypothese van den Freiburger Zoöloog Weisman, die in beginsel op feitelijke waarneming steunt. Reeds de embryologische studiën van een jeugdig geleerde met naam C. Grobben (over de ontwikkeling van Moina rectirostris) evenals die van Nussbaum bij de larven van de Batrachiërs hadden het vermoeden bevestigd (hetgeen ook Nussbaum reeds uitspreekt) dat het bevruchte ei zich onmiddellijk deelt in celmaterieel voor de vorming van den individu en celmaterieel voor het behoud van de soort. De kiemcellen en de cellen van het overige lichaam zijn daarna van den beginne af reeds gescheiden. De eerste zijn niet *afkomstig* van de laatste maar hebben met haar denzelfden *oorsprong*. Weisman heeft door eigen waarnemingen bij insecten en kleine crustaceën getoond, dat ook bij deze, nog alvorens de *differentiatie der weefsels* begint reeds van het ei zich twee kleine cellen afsnoeren, die de kiemcellen worden van het nieuwe wezen. Nu weten wij reeds dat het niet op de kiemcellen als geheel maar voornamelijk op de *kernen* daarvan aankomt, en begrijpen daarna de stelling van Weisman, die hierop neerkomt: Bij de *ontwikkeling* van een *nieuw organisme*, waarbij uit het *kiemplasma* zich cellen en organen vormen, blijft

steeds een *minimum daarvan onveranderd.* Dit minimum van onveranderd kiemplasma wordt al dadelijk, of eerst later bij de vorming der klieren, waarin zij te liggen komen, tot *kern* van de *kiemcellen*, met één woord, kiemplasma komt steeds van kiemplasma. Het *ontstaat niet* eerst in den *individu*, die de drager daarvan is, maar is van den beginne af reeds van de ouders overgenomen. „Man kann sich" zegt hij „das Keimplasma vorstellen als eine lang dahin kriechende Wurzel, von welcher sich von Strecke zu Strecke einzelne Pflänzchen erheben, nämlich die Individuen der auf ein ander folgenden Generationen".

Door deze hypothese wordt dus door alle geslachten heen eene continuïteit gedacht van die levende stof, welke alle ouderlijke eigenschappen virtueel in zich sluit. Al hetgeen van den beginne af in dat kiemplasma was neergelegd kan en zal zich nu ontwikkelen — maar ook alleen dat. Want als het kiemplasma niet uit het celmaterieel van den individu ontstaat, zal ook de verandering van het ontwikkelde lichaam geen invloed er op kunnen uitoefenen. Eigenschappen gedurende het leven van den individu verworven, kunnen daarna ook niet overerven.

Maar als dat kiemplasma niet in den individu ontstaat, en constant van de ouders is overgenomen, van waar dan de individueele verschillen, die wij dagelijks waarnemen, en waarvan wij zien dat zij erfelijk zijn? Om slechts van physieke eigenschappen te spreken — ieder weet toch, dat in de eene familie de individuen in de verschillende generaties zijn gekenmerkt door een bijzonder breed voorhoofd, in de andere door een grieksch profiel, in weer andere door eene bepaalde kleur van gelaat of oogen, enz. Al deze bijzondere familietrekken behooren niet tot den mensch als zoodanig maar slechts tot enkele groepen van individuen. Deze moeten dus wel die afzonderlijke eigenschappen eens verworven, en op hunne nakomelingen over-

gebracht hebben. Neen, zegt Weisman, ook die verschillen zijn niet van het reeds ontwikkelde individu verworven, maar hebben al in het oorspronkelijke kiemplasma gelegen; het is alleen noodig een weg te vinden langs welken reeds het kiemplasma variabel kan worden. En dat gelukt hem. Aangezien wij weten, dat de kiem, waaruit het nieuwe organisme ontstaat, tot stand komt door de vereeniging van *twee kernen*, waarvan ieder zijn eigen oorsprong heeft, zoo zijn reeds in den eersten kiem twee plasmen gemengd, die in hoedanigheden en neiging tot overerving van elkaar verschillen. Want ieder van hen brengt den aanleg mee, die tot zijn ouderlijke kiemplasma behoort. Zoodra dus slechts een eerste paar met individueel verschillende kiemplasmen gegeven is, dan moeten de plasmen in de volgende generaties niet slechts *ook verschillen*, maar de verscheidenheid moet zelfs in geometrische progressie toenemen.

Indien men voor een oogenblik daarvan afziet, hoe die erfelijke verschillen van het kiemplasma in het eerste paar gekomen zijn, moet men toestemmen dat de hypothese in staat is de voornaamste feiten der erfelijkheid te verklaren. De overerving van de *type der soort* wordt verstaanbaar door de continuïteit van het kiemplasma, en de overerving van de individueele variaties wordt begrijpelijk, doordat bij de amphigone voortplanting reeds het kiemplasma zelf binnen zekere grenzen variabel is geworden.

Ook de leer van de descendentie is nu daarmede niet in strijd, mits men het hoofdbeginsel daarvan in de natuurkeus ziet. Want als variabiliteit van het kiemplasma is aangenomen, kan de natuurkeus, door al de duizenden van kleine verschillen der organismen te summeeren, ook nieuwe soorten doen ontstaan en behoeft niet meer de erfelijkheid te hulp te nemen van eigenschappen die eerst na de geboorte verworven zijn. Ja, meer nog, feiten, die volgens Darwin's

leer zoo gemakkelijk werden begrepen, maar met de nieuwe hypothese bijna lijnrecht in strijd schijnen te zijn — zooals het ontstaan en bestaan van rudimentaire organen — weet deze vorscher met zijne meening in overeenstemming te brengen. Dat een mol b.v. in plaats van oogen, geschikt tot zien, slechts rudimenten er van bezit, voor geen lichtperceptie meer vatbaar — daarover behoefden wij ons, zooals gij u herinneren zult — naar de leer van Darwin niet te verwonderen. Deze organen werden, omdat ze onder de veranderde levensvoorwaarden voor den individu niet meer noodig of nuttig waren, ook niet meer gebruikt en gingen zoodoende door onbruik te niet. De individuen, die deze eigenschap van oogen verworven hadden, plantten zich voort, totdat eindelijk de heele soort dezelfde eigenaardigheid van slechts rudimentaire oogen toonde. Zoo was het volgens Darwin. Maar deze verklaring kan nu niet meer gelden. Want volgens de nieuwe hypothese kunnen gebruik en onbruik wel de organen van den individu veranderen, maar die veranderingen, omdat zij van het reeds ontwikkelde individu verworven zijn, kunnen niet overerven. Ieder afzonderlijke generatie van mollen kon daarna wel minder goede oogen hebben, maar nooit zoude het daardoor van geslacht tot geslacht tot eene klimmende zoodanige vermindering der oogen kunnen komen, dat eindelijk het volkomen verdwijnen er van bereikt werd. De feiten moeten dus op andere wijze verklaard worden en wel zoo. De *natuurkeus* heeft, wel is waar als voornaamste taak, de organen der individuen aanhoudend te *verbeteren* en in *ontwikkeling* te *verhoogen*, doordat zij slechts zulke organismen zich laat vermeerderen, die het orgaan in den best gevormden toestand bezitten, en aan de omgeving zich hebben aangepast; maar dit is niet alleen hare werking. Zij is ook de reden van het *behoud* der organen op de eens *bereikte hoogte*. Houdt hare werking op, als niet meer noodig,

dan daalt het bepaalde orgaan in ontwikkeling, want dan worden niet meer zooals van te voren, slechts die individuen voor de vermeerdering gekozen, bij welke het orgaan de *grootste* hoogte van ontwikkeling had bereikt, maar ook dezulken, waarbij het minder of slecht gevormd was, zoodat eindelijk eene vermenging van alle graden van ontwikkeling van een orgaan, eene *panmixie* plaats heeft. En ook daardoor kan het eindelijk weer tot den laagsten graad van ontwikkeling, tot het rudimentaire zelfs teruggebracht worden.

Iedereen zal zeker de scherpzinnigheid van den geleerde bewonderen, wien het gelukt is in weerwil van schijnbaar onoverkomelijke moeilijkheden, aan den eenen kant zijne leer met die der descendentie in overeenstemming te brengen en aan den anderen de voornaamste feiten der overerving verstaanbaar te maken. En toch hebt Gij zelf misschien reeds gevoeld dat ook van uit een zuiver theoretisch standpunt een schakel in die keten van redeneeringen niet aaneensluit. Wij begrepen nl. het voorkomen van erfelijke individueele verschillen, zoodra wij toestemden dat zij in het kiemplasma van eene eerste generatie konden optreden.

Maar indien het kiemplasma van den beginne af bepaald is in zijnen bouw, en de kernsubstantie zoo onveranderlijk is, dat invloeden van buiten daarop geheel en al niet kunnen inwerken — van waar dan die erfelijke verschillen in de *eerste generatie?* Eens moeten toch ook deze zijn ontstaan. Weisman voelt dat wel en zoekt de verklaring er van bij de organismen die slechts uit ééne cel bestaan en waarvan de meercelligen afkomstig zijn. De eencellige wezens vermeerderen zich — zooals bekend — doordat ieder enkele cel zich in tweeën verdeelt. Hierbij is de erfelijkheid van alle eigenschappen gemakkelijk te begrijpen, want ieder nieuw organisme is daarbij niets anders dan de helft van het oude, èn het deel heeft de kwaliteiten van 't geheel. Van deze

eencellige organismen nu wordt aangenomen, dat zij door veranderde levensvoorwaarden wel zoodanig kunnen worden geïnfluenceerd, dat zij hunne eigenschappen veranderen. En de zoo ontstane veranderingen moeten, als van zelf spreekt, erfelijk zijn — met één woord, invloeden van buiten kunnen de *eencellige* organismen wel degelijk *variabel* maken. De meercelligen die van hen afstammen, hebben ook van hen de variabiliteit verkregen. Daardoor is ook het kiemplasma der meercelligen variabel geworden. Maar, wanneer eene continuïteit van het kiemplasma wordt aangenomen, en dat der meercellige wezens afkomstig is van dat der eencelligen, dan is het principieele verschil in de verhouding van beiden, tegenover invloeden van buiten niet te begrijpen. Want het kiemplasma van de een- en meercelligen is immers hetzelfde en het verschil komt slechts daarop neer, dat bij de meercelligen zich nog een afzonderlijk lichaam heeft ontwikkeld, door de voeding waarvan ook het kiemplasma kan groeien en in massa toenemen. Theoretisch moet daarom de variabiliteit door invloeden van buiten op den ontwikkelden individu, indien zij voor eencellige wezens wordt toegestaan, ook voor de meercelligen worden toegelaten. Maar ook zij, die dit niet willen toestemmen, zullen moeten erkennen, dat er in het leven van planten en dieren onder normale en abnormale voorwaarden feiten worden waargenomen, die bepaald strijden met de leer van de absolute onveranderlijkheid van het eens gevormde kiemplasma. Bestond deze werkelijk, dan moesten immers, indien men consequent wil zijn, de kinderen van dezelfde ouders, die toch uit een en hetzelfde kiemplasma zijn voortgebracht, allen stoffelijk en geestelijk geheel en al op elkander gelijken. En hoe dikwijls treft ons niet juist het verschil in vorm en karakter, in bouw en aanleg van kinderen uit hetzelfde gezin, al zijn zij onder volkomen gelijke omstandigheden opgegroeid. Dit feit alleen bewijst, zooals Hensen reeds

opmerkt, dit ten minste zeker, dat kiemcellen uit een en hetzelfde plasma gesproten van af den tijd harer vorming tot aan den tijd, dat hare kernen weer kiem worden, voor verandering vatbaar zijn. Want wij kunnen toch het genoemde feit slechts daardoor verklaren, dat de kiemcellen der ouders op verschillende tijden niet meer geheel en al dezelfde kwaliteiten hadden. Deze gedachte wordt ook door feiten van anderen aard gesteund. Reeds Darwin heeft er op gewezen, dat wilde dieren, die in gevangenschap worden gehouden, òf onvruchtbaar zijn, òf misvormde jongen ter wereld brengen. Planten, die van standplaats veranderd, gecultiveerd worden, toonen niet zelden misvormingen van den pollen.

En niet dat alleen. Proefnemingen van Dettmar in Jena hebben getoond, dat invloeden van buiten op planten niet slechts het uiterlijke daarvan kunnen veranderen, maar zelfs den heelen anatomischen bouw. Hij bewijst verder proefondervindelijk dat invloeden die een orgaan treffen, volstrekt niet beperkt blijven op dit eene, maar ook wijzigend op andere organen werken. De correlatie tusschen de verschillende organen treedt daarbij sterk op den voorgrond. Het vermoeden is daarom zeker gewettigd, dat ook de kiemcellen door hunne betrekking tot andere organen voor wijziging vatbaar zijn. Hiermede komt geheel overeen de ondervinding die men tot nog toe bij alle proefnemingen met acclimatisatie van den mensch heeft opgedaan. Al is de resistentie van verschillende rassen tegenover den invloed der veranderde omgeving ook verschillend, bij de meesten toch, wanneer men het semitische ras uitzondert, sterft reeds de tweede generatie der colonisten uit, zeker de derde, zoodat de colonisatie op grooter schaal juist daarop afstuit. Ook hiervoor kan toch moeielijk een andere reden worden gedacht dan die, dat wel degelijk de invloed, dien de bodem, het klimaat en veranderde leefwijze uitoefenen ook wijzigend werkt op het plasma der kiemstoffen.

En wanneer men bedenkt, dat de kiemcellen alvorens hare kernen zich tot kiem vereenigen, in klieren gelegen zijn, die deel uitmaken van het organisme in zijn geheel, dan bestaat theoretisch wel geen bezwaar, om aan te nemen, dat invloeden, die òf de voeding, òf de circulatie òf de innervatie van 't geheel wijzigen, zich ook kunnen uitstrekken op de deelen, en daardoor ook op de kiemstoffen zelf. Daarbij moet *dit* intusschen in 't oog gehouden worden, dat de grenzen, binnen welke zich zulke invloeden zullen kunnen doen gelden, nauw omschreven en beperkt moeten blijven. De type der soort evenals die der in de kiem gelegen individualiteit vormen reeds op zichzelf eene vaste grens. Buitendien zal slechts dan eene wijziging kunnen verwacht worden, wanneer de veranderde levensvoorwaarden zoodanig zijn, dat zij op het organisme in zijn geheel of op een orgaan van hooge beteekenis voor het leven hebben kunnen inwerken en dat wel gedurende zeer langen tijd. Niemand kan het daarom verwonderen, dat niet zoo maar iedere invloed van buiten erfelijk wordt, onverschillig van welken aard hij is geweest en op welk orgaan hij heeft ingewerkt. Al de verhalen, die in de literatuur zoo ruimschoots worden gevonden, om te bewijzen, dat zelfs verminkingen van *organen*, *die voor het leven van den individu* niet streng noodzakelijk zijn, ook op de nakomelingen overgaan, hebben den toets eener scherpe kritiek niet kunnen doorstaan. De bekende patholoog-anatoom Ziegler heeft de moeite genomen, deze verhalen bijeen te brengen en nader te onderzoeken. De meesten bleken te zijn, waarvoor reeds His ze heeft verklaard, anecdoten, die berusten òf op gebrekkige waarnemingen, òf op verkeerde verklaring òf, en dit voornamelijk, op verwarring van de begrippen van „aangeboren" en „aangeërfd".

De ervaring van jaarduizenden heeft geleerd dat bij volken, die om godsdienstige of vermeende kosmetische redenen gewoon

zijn, deze of gene deelen van het lichaam te verminken, toch de kinderen ongeschonden geboren worden. Daartegenover hebben de berichten, die daarmee in strijd zijn, weinig waarde al steunen zij ook op het gezag van Darwin en Häckel. Het denkbeeld van overerving van verminkingen is buitendien in strijd met andere algemeene waarnemingen. Nergens, noch op physiek noch op geestelijk gebied zien wij reeds ontwikkelde eigenschappen als *zoodanig* op de nakomelingen overgaan. Het kind van den Athleet wordt niet met meer ontwikkelde spieren geboren, dan dat van den zwakken vader en de zoon van den wijsgeer is bij de geboorte even onnoozel als die van den domoor. Ofschoon de menschen sinds onheugelijke tijden spreken, is nog nooit een sprekend kind geboren. De taal, evenals ieder andere kunst, moet geleerd worden. Niet de verworven hoedanigheid als zoodanig erft over — maar alleen de *aanleg* die onder gunstige omstandigheden ontwikkeld, onder ongunstige teruggehouden, zelfs geheel onderdrukt kan worden.

En wat het leven onder normale voorwaarden leert, dat ervaren wij ook waar de processen onder abnormale voorwaarden uitloopen op wat wij ziekte noemen. Van eene heele reeks van ziekelijke aandoeningen weten wij, dat zij bij enkele families in de verschillende opeenvolgende generaties zich herhalen. Maar ook daar wordt nooit de ziekte in haar reeds ontwikkelden vorm onmiddellijk overgeërfd. Waar dit schijnbaar het geval is, zooals b. v. bij pokken en andere infectieziekten, daar kan, wel is waar, het kind met pokken geboren worden maar, daar is geen sprake van erfelijkheid, slechts van besmetting door direct transport. Want in het bloed der moeder van dat kind circuleerde het pokkengif en kwam als besmettende stof door haar bloed in dat van het kind. Ziekten, die men bepaald erfelijk mag noemen, zooals tering, vallende ziekte en andere zijn zooveel ik weet nog nooit bij *pasgeboren* kinderen waargenomen. Steeds erfde slechts de dispo-

sitie over, en de verschijnselen der ziekte ontwikkelden zich vroeger of later, naarmate de omstandigheden van het leven voor de ontwikkeling daarvoor geschikt waren.

Omdat nu niet de eigenschap in ontwikkelden toestand overerft, maar slechts de aanleg, daarom mag men, mijns inziens, niet de vraag stellen, of *verworven eigenschappen* erfelijk zijn — maar of deze zoodanigen invloed kunnen uitoefenen, dat de *aanleg* daartoe kan overerven, en of niet zelfs de aanleg, de dispositie, ook nog na de geboorte van den individu, kan worden verworven en dan overerven.

Van uit een theoretisch standpunt, kan ik, zooals reeds is uiteengezet, geen bezwaar zien, om onder zekere voorwaarden wijziging van den bouw der kiemstoffen toe te laten, zoolang deze nog in de klieren zijn gelegen — of, zooals Orth het uitdrukt — zoolang zij nog partes viscerum zijn. Maar de feitelijke bewijzen er voor te leveren, zal — vooral in het normale leven moeilijk zijn. Het meest voor de hand ligt het, daarin een bewijs te willen zien, dat niet zelden in families bepaalde talenten of moreele hoedanigheden worden waargenomen die van vader op zoon, kleinkind en eene heele reeks van geslachten overgaan. Gij behoeft slechts aan de veelgeciteerde familie Bach onder de musici te denken, waarin twee en twintig leden in de opeenvolgende generaties meer of min beroemd werden. Voor de erfelijkheid van moreele eigenschappen is het meest klassieke voorbeeld misschien de ongelukkige Lord Byron, die door dezelfde onoverwinnelijke hartstochten beheerscht werd als zijn vader en oom. Men zoude meenen, dat dergelijke hoedanigheden, vooral de talenten eerst van de reeds ontwikkelde individuen verworven op de nakomelingen waren overgegaan. Maar in het eerste geval b. v. bij de kunstenaren evenals in andere, kan de zaak toch ook zoo worden opgevat, dat de stamvader der familie slechts daarom een groot musicus kon worden, omdat hij reeds door eene voor hem gunstige

variatie van de kiem den aanleg voor muziek meebracht. Het kan dus zijn, dat ook hier weer alleen de variatie van het *kiemplasma* het is, die zich erfelijk toont, niet eene eerst in het leven van den volwassen individu verworven eigenschap.

Schijnbaar zoude het beter gaan, onze meening door statistieke feiten te staven. Het is immers werkelijk geconstateerd dat krankzinnigheid, ook in haren erfelijken vorm, in de laatste vijftig jaren sterk is toegenomen. Indien nu deze ziekte niet werkelijk door een grooter getal van individuen binnen dien tijd was verworven en overgeërfd, van waar dan de toeneming? Men kan toch moeielijk veronderstellen, dat binnen de laatste halve eeuw de variaties van het kiemplasma juist in die eene richting zouden vermeerderd zijn. Toch is het duidelijk, dat deze redeneering foutief is. Het is zeer goed mogelijk, dat voor vijftig jaren de dispositie van de hersenen tot krankzinnigheid in evenveel menschen is aanwezig geweest als nu. Maar niet iedere dispositie komt tot ontwikkeling. Eerst nu, nu de omstandigheden van het leven op duizenderlei aard meer gecompliceerd zijn geworden, worden zij ook eerder geschikt, de al lang aanwezige kiem tot rijpheid te brengen, nu eerst zien wij die reeds van te voren slechts gedisponeerden *werkelijk* krankzinnig worden. Hetzelfde geldt van andere erfelijke ziekten. Ook de toeneming daarvan bewijst niets.

Van te meer belang is het daarom, dat er proefondervindelijke gegevens zijn die hierop betrekking hebben, en die men niet zoo gemakkelijk kan wegcijferen. Brown Sequard maakte marmotten epileptisch, door bij hen eerst deelen van het centrale of periphere zenuwstelsel door te snijden en later sensible zenuwen te prikkelen. De dieren, welke op die wijze waren epileptisch gemaakt, brachten jongen ter wereld, die de dispositie hadden geërfd en eveneens vallende ziekte kregen. Treffender bewijs zal men zeggen kon nauwelijks voor de erfelijkheid eener verworven dispositie worden geleverd. Toch willen Weisman en

Ziegler dit bewijs niet laten gelden, omdat, zooals zij meenen, ook hierbij nog eene andere mogelijkheid van verklaring bestaat. Door de verwonding kon immers aanleiding gegeven zijn, tot het indringen van een georganiseerd vergif in het bloed, van eene microbe, die als zoodanig in het jong is overgegaan en daarom weer dezelfde verschijnselen doet optreden; maar daargelaten, dat dit vermoeden voorloopig volkomen in de lucht hangt, aangezien tot nog toe zelfs de phariseërs onder de bacteriologen geen microbe hebben aangetoond als oorzaak van vallende ziekte, zoo vergeet men daarbij geheel, dat door Westphal hetzelfde resultaat op andere wijze is bereikt. Hij maakte zijne proefdieren epileptisch door eenvoudig met een hamertje op het hoofd te kloppen en later de epileptogene zona te prikkelen. Ook de jongen van deze dieren werden weer epileptisch — en hier had geene verwonding plaats, hier werd voor geene microbe de poort geopend. Daarom meen ik dat deze proefnemingen wel degelijk als bewijzen kunnen beschouwd worden.

Ook een feit uit de pathologie schijnt mij nog de attentie waard. Sinds wij weten, dat de longtering veroorzaakt wordt door een bacil, heeft men ook de vraag geopperd of de erfelijkheid van de tering niet misschien daarop berust, dat even als bij de pokken, het gif zelf op den nakomeling wordt overgedragen, zoodat van erfelijkheid in de ware beteekenis eigenlijk geen sprake kan zijn. Ik meen, dat niemand meer deze meening deelt, maar dat allen het eens zijn, dat slechts de eigenaardige bouw der cellen wordt overgeërfd, die later als voedingsbodem voor den bacil kan dienen. Om tering te krijgen is dus noodig èn de dispositie èn de bacil. Kan die dispositie nu van den volwassen mensch verworven worden en dan overgeërfd? Dat is mij zeer waarschijnlijk. De observatie leert, dat het volgende geval voorkomt: Twee volkomen gezonde menschen, uit gezonde families afkomstig, sluiten een huwelijk. De eerste kinderen, uit dat huwe-

lijk verwekt, zijn en blijven gezond. De vader krijgt later tering en het kind, dat na dien tijd wordt geboren, sterft eveneens later aan dezelfde kwaal als de vader. In dit geval is het moeilijk aan te nemen, dat het kiemplasma van den vader reeds de variatie der cellen verkregen had, die als voedingsbodem voor den bacil geschikt was, want dan hadden ook de vroegere kinderen wel het treurig erfdeel aanvaard. Ongekunsteld en meer met de ervaring in overeenstemming schijnt mij de verklaring, dat de vader eerst later de dispositie tot tering verworven heeft en deze op het kind overgeërfd is. Want de ziekte van het kind kan ook niet daaraan worden toegeschreven, dat het in de omgeving van den lijder in de gelegenheid was, gemakkelijk het gif in zich op te nemen. Zonder dispositie blijft toch het gif, dat overal verspreid is, onwerkzaam. Het kind heeft hoogst waarschijnlijk de van den vader verworven dispositie geërfd.

Indien gij dit toestemt, eindig ik mijn betoog. Het zal u daaruit gebleken zijn, dat, wel is waar, het eigenlijke wezen der erfelijkheid, hare laatste oorzaak, even weinig nu als vroeger bekend is, en dat het raadselachtige er van gerust bij de beroemde zeven wereldraadsels als achtste mag worden gevoegd. Ook van wetten der erfelijkheid kan vooralsnog geen sprake zijn. Wij kennen tot nog toe slechts *eene* wet, die der overerving van de type der soort. Al het andere, wat zoo wordt genoemd, zijn *feiten* van overerving. Wetten der feiten kennen — het hoogste wat voor de natuurwetenschap te bereiken is — heet, de voorwaarden kennen, waaronder die feiten met zekerheid moeten plaats hebben, zoodat men ze vooruit kan zeggen. Zulke wetten, die met die der zwaarte kunnen vergeleken worden — bestaan in de wetenschap van de erfelijkheid nog niet. Maar wel zijn wij zoo ver gekomen dat eene hypothese is kunnen worden uitgedacht, die in staat is, de voornaamste op dit oogenblik bekende feiten te verklaren, en

die wij slechts in zoo ver gewijzigd zouden wenschen, dat zij binnen zeer nauwe grenzen ook de erfelijkheid van verworven eigenschappen of disposities toelaat. Maar onafhankelijk daarvan, zult Gij dit als zeker mogen beschouwen, dat èn op stoffelijk èn op geestelijk gebied, alle eigenschappen slechts als dispositie overerven. Daarom is de erfelijkheid ook geen onveranderlijk fatum. Het erfdeel is te vergelijken met den bodem, die geschikt of ongeschikt, kan en moet bewerkt worden, en vatbaar is voor wijziging door vernuft en volharding.

Wel weet ik, dat dit slechts beeldspraak is. En toch zoude ik zoo gaarne dit beeld, U op het hart drukken, mijne heeren Studenten. Wij ouderen van dagen hebben afgesloten met de ontwikkeling onzer individualiteit en kunnen slechts nog meewerken om deze bij anderen te helpen vormen. Maar gij zijt nog wordende. In den strijd des levens kunt en zult gij nog eigenschappen kunnen verwerven, nuttig voor u zelven, heilzaam voor de maatschappij. Wordt niet moe in dezen strijd, hecht niet aan het fatum der erfelijkheid. Grift in uw bewustzijn het denkbeeld, dat slechts de *aanleg* erfelijk is, die òf ontwikkeld òf tegengehouden kan worden. Spant alle krachten in, om den aanleg tot het goede te ontwikkelen. De dichter, wien het gegund was, voor alle omstandigheden des levens de juiste gedachte, en het geschikte woord te vinden, Goethe, heeft ook hier de leus gegeven:

„Was du ererbt von deinen Vätern hast,
Erwirb es, um es zu besitzen."

Moge dit woord ook Uwe leus zijn.

II.

INGESCHREVEN STUDENTEN.

ACADEMIEJAAR 1887—1888.

	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	Totalen.
volledig onderwijs						
1e maal	13	56	56	7	10	142
2e »	13	19	50	10	7	99
3e »	7	58	48	6	8	127
4e »	3	35	41	5	3	87
5e »	8	15	34	5	6	68
6e »		6	40	2	2	50
7e »	2	10	33	1	3	49
8e »	1	6	14	2	1	24
9e »		6	9		2	17
10e »		5	7	1	1	14
11e »			3	2	1	6
12e »		1	1			2
13e »		1	1			2
14e »		1				1
Totaal . . .	47	219	337	41	44	688
voor 2 lessen						
1e maal				1	2	3
2e »				4	2	6
3e »				4	1	5
4e »				1		1
Totaal . . .				10	5	15
voor 1 les						
1e maal		6		2	2	10
2e »				1	2	3
3e »						
4e »				1	1	2
Totaal . . .		6		4	5	15
Totaal Generaal	47	225	337	55	54	718

UITSLAG DER EXAMENS.

	22 Sept. 1887—13 Juli 1888.			
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Teruggetrokken.
Candidaats-Examen in de Rechten .	84	63	20	1
Doctoraal » » » » .	63	44	19	
Candidaats » » » Geneesk.	23	17	6	
Doctoraal » » » »	25	18	6	1
Candidaats » » » Letteren .	7	4	3	
Doctoraal » » » »	8	8		
Examen volgens Art. 86 H. O.	2		2	
» voor den Ind. Dienst . . .	7	5	2	
Candidaats-Examen Wis- en Natuurk.	7	7		
Doctoraal » » » »	4	4		
Propaed. » Geneeskunde . .	26	23	3	
Candidaats » Godgel. (1e Ged.).	9	9		
» » » (2e Ged.).	8	8		
Doctoraal » »	3	3		
Propaed. » »	17	16	1	
1e Natuurkundig Examen	39	32	7	
2e » »	44	30	14	
Theor. Geneeskundig »	19	14	5	
» Apothekers »	4	4		
Tandheelkundig »	4	3	1	
	403	312	89	2

III.
PROMOTIEN,

van 21 September 1887 tot 14 Juli 1888.

(De publieke zijn afzonderlijk aangeduid).

In de Rechtswetenschap.

1887.

30 September. Jan Willem Cornelis Cordes, van Rembang. Proefschrift: »De privaatrechterlijke toestand der vreemde Oosterlingen op Java en Madoera".

8 October. Johan Frederik Engelbrecht, van Batavia. Proefschrift: »De beteekenis van Art. 1934 B. W."

20 October. Petrus Josephus Maria Schaepman, van Zwolle. Proefschrift: »Iets over den Rechtstoestand der dienstboden en werklieden in ons Burgerlijk Wetboek."

2 November. Pieter Buys, van Callantsoog. Proefschrift: »De lijdelijkheid van den Rechter in verband met de wijziging van Art. 79 B. Rv. bij de Wet van 23 Dec. 1886 Stbl. 230."

5 November. Hendrik Marie Alfons Verheijen, van Nijmegen. Proefschrift: »Lastgeving in den Koophandel, beschouwd naar aanleiding van het nieuwe Italiaansche Wetboek."

5 November. Jan Marie van Munnekrede, van Delft. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over titel 9 en 10 van het ontwerp tot herziening van het Burgerlijk Wetboek 1886."

9 November. Johannes Hermanus Bijdendijk, van Asperen. Proefschrift: »Het Rechtskarakter der Assignatie.".

16 November. Pieter Willem Nicolaas Merkus, van Arnhem. Proefschrift: »Art. 241 B. W."

26 November. Eduard August Otto de Casembroot, van Tholen. Proefschrift: »Art. 311 Wetboek van Strafrecht."

30 November. Abraham Lind Jr., van Amsterdam. Proefschrift: »A chapter of the chinese Penal Code."

6 December. Eduard Löhnis, van Kralingen. Proefschrift: »Desertie van schepelingen. Artt. 390—393 S. W. B."

14 December. Leonard Alexander Oscar Kollmann, van Serang (Resid. Bantam). Proefschrift: »Art. 38 N° 2. R. O."

19 December. Hendrik Karel Jan van Deinse, van Batavia. Proefschrift: »De toestand in de Vorstenlanden."

19 December. Cornelis Johannes Prins, van Beverwijk. Proefschrift: »Art. 268 Wetboek van Strafrecht."

19 December. August Cornelis Pieter Lammers van Toorenburg, van Meester Cornelis (Batavia). Proefschrift: »Kan aan den Curator in een faillissement gelast worden eene vordering in te stellen?"

20 December. Gerhard Wilhelm Uhlenbeck, van Haarlem. Proefschrift: »Bijdrage tot de geschiedenis van de verhouding tusschen den Staat en de Christelijke Kerkgenootschappen in Nederl. O. I."

22 December. Adolf Jan Heshuysen, van Haarlem. Proefschrift: »Werkstaking van Gemeenteraden."

22 December. Ernestus Johannes Christiaan Greven, van Zwolle. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over Artt. 1746, 1747 en 1748."

1888.

20 Januari. Frederik Willem van der Plas, van Meester Cornelis (Batavia). Proefschrift: »De schuldeischers bij het geding tot scheiding van goederen."

15 Februari. Arie van Iperen, van Leiden. Proefschrift: »Is de eigenaar van het aan vruchtgebruik onderworpen goed gehouden tot het doen van grove reparatiën?"

17 Maart. Johan Cornelis van Harencarspel, van Nijmegen. Proefschrift: »De exceptiën van aanhangig geding en van verknochtheid."

23 Maart. Theodorus Evekink, van Zutphen. Proefschrift: »De Kassier in verband met Artt. 74 en 75 Wetboek van Koophandel."

24 Maart. Charles Frederic Adolphe Milders, van Delft. Proefschrift: »Het. oude versterfrecht in Holland en Zeeland."

16 April. Theodoor Guilliaam van Eck, van 's-Gravenhage. Proefschrift: »Vergoeding van oproerschade."

20 April. Adriaan Eliza Herman Goekoop, van Goedereede. Proefschrift: »De Staat als grondeigenaar."

28 April. Ubo Jan Kapteijn, van Bodegrave. Proefschrift: »Homologatie van accoord buiten fallietverklaring."

28 April. Huibrecht Cornelis Moolenburgh, van Zierikzee. Proefschrift: »Art. 990 B. W."

30 April. Hermanus Massink, van Terwolde. Proefschrift: »Bijdrage tot de kennis van het vroeger en tegenwoordig bestuur op het eiland Madoera."

14 Mei. Johan Herman de Vries, van Leiden. Proefschrift: »Gemeentegrenzen."

16 Mei. Arnoldus van Gennep, van Batavia. Proefschrift: »Staat van oorlog en staat van beleg."

16 Mei. Samuel Hendrik Muntz J.W.zn., van Rotterdam. Proefschrift: »De invloed van de schuldeischers op het beheer van den fallieten boedel."

17 Mei. Eduardus Johannes Hubertus Maria van Rijckevorsel, van 's Bosch. Proefschrift; »De werkkring van het Openbaar Ministerie bij de Kantongerechten in burgerlijke zaken."

26 Mei. Jan Willem Constant Milders, van Delft. Proefschrift. »Liggers van openbare wegen en voetpaden."

9 Juni. Steven Jan Matthijs van Geuns, van 's Gravenhage. (publiek): »met Stellingen."

15 Juni. Carel Quirin Willem Lodewijk Christian van der Duijn, van Haarlem. Proefschrift: »De Collectieve dagvaarding, (Eenige opmerkingen over Art. 4 n°. 6 B. Rv.)

23 Juni. Johannes Fredericus Houwing, van Blokzijl. (met lof). Proefschrift: »Dwaling bij overeenkomsten, naar Nederlandsch Recht. Eerste gedeelte. (Art. 1358 B. W.)."

2 Juli. Willem Jacobus van Dam, van Baardwijk. Proefschrift: »Burengerucht."

4 Juli. Hendrik van Loghem de Josselin de Jong, van Zutphen. Proefschrift: »Het Olographisch testament."

5 Juli. Alexander Johannes Cornelis Everardus van Heycop ten Ham, van aan boord van den »Triton". Proefschrift: »De berechting van civiele zaken en van misdrijven op de terechtzitting der Landraden op Java en Madoera."

7 Juli. Gerardus Jacobus Suermondt, van 's Gravenhage. Proefschrift: »De Burgemeester-Strandvonder."

7 Juli. Adrianus Herman Johannes Heynsius, van Amsterdam. »Met Stellingen."

In de Staatswetenschap.

1888.

9 Juni. Steven Jan Matthijs van Geuns, van 's Gravenhage. (publiek). Proefschrift: »De Wetgeving van het staatstoezicht op de krankzinnigen."

7 Juli. Adrianus Herman Johannes Heynsius, van Amsterdam. Proefschrift: »De inkomstenbelasting in de Nederlandsche en in de Pruisische Gemeenten."

In de Geneeskunde.

1888.

16 Januari. Willem Cornelis Kersbergen, van Reeuwijk. Proefschrift: »De extra-uterine zwangerschap en hare behandeling."

16 Juni. Josephus Hubertus Hugo Ackens, van Gulpen. Proefschrift: »Over Nitroglycerine als geneesmiddel".

16 Juni. Willem Jacob van Stockum, van Lisse. (met lof). Proefschrift: »De behandeling van koude abcessen."

23 Juni. Johannes Philippus Nannings, van Amsterdam. Proefschrift: »Over de aanwending van het Creosoot bij longtuberculose."

30 Juni. Hendrik Kramers, van Veur. Proefschrift: »Bijdrage tot de lumbaire nephrolithotomie."

30 Juni. Johannes Karel August Wertheim Salomonson, van Almelo. (met lof). Proefschrift: »Stereognosis."

7 Juli. Henri Jacques Marie Boonacker, van Wageningen. Proefschrift: »Verslag der chirurgische kliniek aan de Rijks-Universiteit te Leiden gedurende den cursus 1885—1886."

In de Wis- en Natuurkunde.

1887.

12 December. Pieter Molenbroek, van Rotterdam. Proefschrift: »Bijdrage tot de theorie der vloeistofstralen."

1888.

7 Juli. Jan Cornelis van den Berg, van Rotterdam. Proefschrift: »De wervelbeweging."

In de Scheikunde.

1888.

11 Juli. Willem Stortenbeker, van 's Gravenhage. Proefschrift: »De verbindingen van chloor met jodium."

In de Klassieke Letteren.

1887.

12 November. Hendrik Marcelis Bernard ter Haar Romeny, van Haarlem. Proefschrift: »De auctore tragoediarum, quae sub senecae nomine feruntur, Virgilii imitatore."

1888.

21 Januari. Nicolaas Johannes Beversen, van Kampen. Proefschrift: »De L. Licinii Luculli vita ac moribus commentatio."

11 Februari. Joannes Berlage, van Amsterdam. (met lof). Proefschrift: »Commentatio de Euripide philosopho."

In de Nederlandsche Letterkunde.

15 Februari. Corneille Jean Luzac, van 's Gravenhage. Proefschrift: »De landen van Overmaze, inzonderheid sedert 1662."

In de Semitische Letterkunde.

16 Mei. Hendrik Douwe van Gelder, van Bolsward. Proefschrift: »Moḫtar de valsche Profeet."

IV.

VERVOLG.

VAN HET

ALBUM STUDIOSORUM

ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE [1]).

Rect. Magn. Dr. S. S. ROSENSTEIN.

1887. 21 Sept. 1887—18 Sept. 1888.

Sept.

21. **Bernard Gerard Verhulst**, Amsterdam, 17, G.
» **Elzo Botjes**, Midwolde, Th., 20.
» **Willem Gerard Anton Bruinier**, 's Bosch, 17, G.
» **Gerardus Morre**, Delft, 18, L.
22. **Hendrik Jan Ceert**, Goedereede, 18, G.
» **Pieter Droogleever Fortuin**, Rotterdam, 18, R.
» **Johannes Hartman van Aisma**, Leeuwarden, 21, R.
» **Gerard Nicolaas de Voogt**, Arnhem, 18, G.
» **Jan van Wicheren**, Groningen, 21, G.
» **Ludolf Reinier van Sloterdijk**, Leeuwarden, 19, R.

---

1) Het cijfer achter den naam duidt den leeftijd aan. De letters Th . R., G., WN., L., beteekenen de faculteiten van Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte.

Sept.

22. **Louis Jacob Otto Willinck**, Onrust boven Batavia, 19, G.
» **Guillaume Henri Marie Delprat**, Rotterdam, 20, R.
» **Mat Herman Knoch**, Paramaribo, 18, G.
» **Jan Baptist Anton Marie van den Berg**, den Haag, 19, G.
» **Jacobus Acquoy**, Zalt-Bommel, 21, R.
» **Barend Formijne**, Amersfoort, 20, R.
» **Arie Pronk**, Rotterdam, 20, R.
» **Nicolaas Honig**, Koog a./d. Zaan, 19, G.
» **Johan Hendrik de Sitter**, Kampen, 18, R.
» **Dirk Marinus Cenijn**, den Haag, 18, G.
» **Gerard Diepeveen**, Kinderdijk, 19, G.
» **Gerrit Schimmelpenninck**, Soerabaya, 23, R.
» **Adriaan Paets tot Gansoyen**, Woerden, 19, R.
» **Peter Vinkhuijzen**, den Haag, 19, G.
» **Johannes Cornelis van der Lip**, Leusden bij Amersfoort, 18, R.
» **Henricus Petrus Maria Kraakman**, Alkmaar, 20, R.
» **Gerardus Marinus van der Wal**, Rotterdam, 18, G.
» **Johan Catharinus Justus Bierens de Haan**, Leiden, 19, G.
» **Jan Cornelis Post**, Tiel, 19, R.
» **Jacobus Johannes van der Zwet**, Rotterdam, 18, G.
» **Louis Henri Mijnard van Kruijne**, Zeist, 19, R.
» **Rhynvis Feith**, Amsterdam, 18, R.
» **Herman Adriaan Bicker Caarten**, Rotterdam, 19, G.
» **Boele Jacobus Lycklama à Nyeholt**, Franeker, 19, R.
» **Willem Hendrik Anton Elink Schuurman**, Utrecht, R.

24. **Johannes Govert Westra van Holthe**, 20, R.
» **Anthony Johannes Blok**, Hees, 19, R.
» **Antoine Henri de Chaufepié**, St. Oederode, 18, G.
» **Johan Elize Muschart**, Breda, 19, G.
» **Cornelis Hoogendijk**, Krimpen a./d. IJssel, 21, R.
» **Jacob Christiaan de Wijs**, Rotterdam, 18, G.
» **Willem van Everdingen**, Delft, 18, L.
» **Gerardus Hendrik Murman**, Geldermalsum, 20, R.
» **Hugo Siegfried Johan Hijmans**, Arnhem, 20, R.
» **John Bake**, Breda, 18, R.
» **Eugen Friedrich Wilhelm Gügel**, Delft, 19, L.

Sept.
24. **Egbert Willem Justinus Six**, den Haag, 19, R.
» **Rinke Schaaff**, Tjerkweerd, 19, Th.
» **Jules Simon Enthoven**, den Haag, 18, R.
» **Hendrik Jacob Herman Stoop van Stryen**, den Haag, 19, R.
» **Carl Gustaaf Adolf Drucker**, Amsterdam, 19, R.
» **Eduard Reinier Goseling Vinnis**, Haarlem, 19, R.
» **Egbert Johan Wernhard Holleman**, Oisterwijk, 18, G.
» **Cornelis Reijer Vermaas**, Delft, 18, L.
26. **Jan Brink**, Andijk, 18, Th.
» **Gerrit Brink**, Andijk, 20, Th.
» **Gerardus Johannes Bisschop**, Huizum, 18, L.
» **Johan Willem Jäger**, Rozendaal, 20, R.
» **Johan Spoor**, Nijmegen, 20, R.
» **Ulrich Hugo Erandus Huber Noodt**, Batavia, 18, WN.
» **Donald Mac-Gillavry**, Enschede, 18, G.
» **Francois Dozy**, Deventer, 18, G.
» **Daniel Adriaan Sixma van Heemstra**, Leeuwarden, 20, R.
» **Foppe Sinninghe Damsté**, Wirdum (Groningen), 19, Th.
» **Nicolaas Jacob Cornelis Schermerhorn**, Schawoude, 20, Th.
» **Pierre Bernard van Leo**, Haarlem, 19, G.
» **Cornelis van der Pool Sz.**, Nieuwenhoorn, 19, G.
» **Isaac Henri Hijmans**, Arnhem, 18, R.
» **Jan Egbert Gustaaf van Emden**, Paramaribo, 19, G.
» **Jacob Casper Maurits Timmermans**, Leiden, 20, G.
» **Rembt Tobie de Wijs**, den Haag, 19, R.
» **Frederik Carel David Buddingh**, Arnhem, 21, R.
» **Nicolaas Dirkzwager**, Maassluis, 22, R.
» **Joannes Marie Adrianus Heijdenrijck**, Amsterdam, 24, L.
27. **Klaas Ten Have**, Middelie (bij Edam), 18, G.
» **Vincentine Schoenmakers**, Nieuwveen, 25, L.
» **Jacobus Antonius Theodorus Duynstee**, den Haag, 20, R.
» **Lambertus Joannes Plemp van Meerderveord**, Rotterdam, 18, R.
» **George Otto Adolf de Wit**, Pekalongan, 21 R.
» **Klaas de Lint**, Piquetberg (Kaapkolonie), 20, G.
» **Pieter Jacob Nicolaas Hocke**, Zonnemaire, 20, G.
» **Gerrit Felix Robert van Hamel**, Twello, 22, R.

Sept.
27. **Jasper Arie Pieter de Bruyn**, Geertruidenberg, 21, G.
» **Frans Sieuwerts**, Winkel (N.-H.), 20, R.
28. **Eduard van Oudermeulen**, den Haag, 20, R.
» **Hans Willem van Pallandt**, den Haag, 21, R.
» **Jacob Eringa**, Hydaan, 26, Th.
» **Rudolf Theodoor van Pallandt**, Oldebroek, 18, R.
» **Bernard Pieter Gesinus van Diggelen**. Winschoten, 26, R.
» **Anton Aaltsz**, den Haag, 18, G.
» **Georg Lodewijk Hendrik Hack**, 16, G.
» **Nicolaas de Jager Meezenbroek**, Veendam, 21, Th.
» **Johannes Hendrik de Roode**, Hoogcarspel, 20, Th.
» **Hendrik Doeke Hellema**, Eext, 19, Th.
» **Arnold Cornelis Maas Geesteranus**, Hillegom, 23, R.
» **Raymond Eugéne Yikman**, 's Bosch, 20, R.
» **Jan Loopuit**, Schiedam, 19, G.
» **Thomas Willem Marie van Oudheusden**, den Haag, 18, R.
» **Jan Adolf Kuijck**, Deventer, 24, R.
29. **Pieter de Niet**, Scheveningen, 20, G.
» **Albert Pieter Cornelis Breskens**, 19, WN.
» **Henri Wilhelm Philipp Elise van den Bergh van Eisinga**, den Haag, 19, Th.
30. **Frans Anton Hubert Schreinemakers**, Roermond, 23, WN.
» **Henri Jacques Couvée**, Leiden, 22, Th.
» **Gerardus Hendricus Blanken**, Zwartewaal, 19, WN.

Oct.
1. **Herman Philips**, Amsterdam, 19, R.
» **Rudolf Barthold Damsté**, Wilsum, 18, G.
» **Lucas Scholten**, Almelo, 21, R.
» **Franciscus Xaverius Johannes Arnoldus Verheyen**, Groningen, 21, R.
» **Jan Suardus Posthuma**, Oosterwolde, 19, G.
» **Joannes Leonardus van Sloterdijk**, Leeuwarden, 20, R.
» **Frans Kluifheofd**, Numansdorp, 22, R.
» **Jan Frederik Nicolaas Cornelissen**, Batavia, 19, R.
» **Mathijs Joost Rijkmans**, Steenwijk, 26, G.
» **Godert Willem Theodor van Dedem**, Zwolle, 21, R.
5. **Robertus Stellwagen**, Zierikzee, 18, L.
» **Ewaldus Adrianus van Grastek**, Leiden, 19, WN.

Oct.

5. **Emile Francois Ernest Dezentje**, Salatiga, 20, G.
6. **Johan Karel Frederik Blokhuis**, Leerdam, 17, WN.
» **Johan Juriaan Kunst**, St. Petersburg, 17, G.
» **Willem Sneijders de Vogel**, Schiedam, 17, G.
» **Caspar Hendrik Gantvoort**, Deventer, 17, G.
7. **Gerrit Tjalma**, Delfstrahuizen, 21, Th.
8. **Willem Blok**, Wormerveer, 21, G.
» **Nicolaas Alexander van Leijen**, Batavia, 20, G.
» **Dirk Johan Hulshoff Pol**, Padang, 20, G.
10. **Rudolf Martinus Vincentius Oppenraay**, Bemmel, 31, L.
» **Wytske Johanna Kapteyn**, Bodegrave, 20, WN.
» **Jan Jacobus Bergmans**, Sneek, 18, G.
16. **Anton Louis Cornelis Fumée**, den Haag, 20, WN.
» **Adriaan Pleysier**, Scheveningen, 20, G.
» **Ferdinand Frederik Hendrik Westerman**, IJsselstein, 18, G.
» **Petrus de Roo de la Faille**, Batavia, 18, R.
» **Henri Mulder**, den Haag, 17, G.
» **Nicolaas Willem Sickler**, Augustinusga, 23, G.
17. **George Hugo Boll**, Banjoewangi, 19, G.
26. **Henri Jacobus van Paasschen**, den Haag, 22, G.

Nov.

2. **Jonathan Luyke Roskott**, Amboina, 23, R.
4. **Hendrik Willem Beekhuis**, Hempens, 27, G.
10. **Gerardus Blommestein**, Leiden, 21, G.
18. **Alettus Johannes Sandenberg Matthiessen**, Soerabaija, 26, G.

Dec.

8. **Wigbold Rutger Carel van Basten Batenburg**, Lichtenvoorde, 27, G.
9. **Willem Karel Ferdinand van Rechteren Limpurg**, Heerle, 20, L.
14. **Adrianus Gerardus Jacobus Kroef**, Zierikzee, 35, WN.
19. **Maurits Caterinus Franciscus Johannes Cosijn**, Gouda, 25, WN.
» **Johan George Lodewijk Duker**, Breda, 37, R.
» **Pieter Karel Kühlman**, Waspik, 19, R.

1888.

Jan.

10. **Haro Casper Ypey**, Leeuwarden, 26, L.
22. **Adolf Carl Geitel**, Wernigerode i./d. Hartz, 27, WN.

Jan.

25. **Philip Johan Herman Vierdag**, Menado, 27, G.

27. **Johanna Dina Belia Voorbijtel**, Bruinisse, 24, L.

April.

20. **Barthold Theodor Wilhelm van Hasselt**, Amboina, 19, R.

» **Christoph George Sigismond Sandberg**, Magelan, 22, R.

25. **Wilhelm Carel Johan Adriaan Peperkamp**, Woerden, 24, R.

Mei.

1. **Pierre Louis Courtecuisse**, Donqé (Nord) France, 29, L.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

1888—1889.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1889.

INHOUD.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

Studiejaar 1888—1889.

College van Curatoren.

Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30 en 25 Aug. 1877 n°. 28). Tot Voorzitter benoemd bij besluit van 21 Febr. 1882 n°. 107.

Mr. J. G. KIST (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30 en 25 Aug. 1877 n°. 28).

Mr. C. FOCK (benoemd bij besluit van 26 Jan. 1878 n°. 21 en 12 Oct. 1881 n°. 11).

L. M. DE LAAT DE KANTER (benoemd bij besluit van 1 Juli 1880 n°. 17).

Mr. O. W. STAR NUMAN (benoemd bij besluit van 28 Sept. 1888 n°. 9).

Mr. J. S. D. VAN DOORN, *Secretaris* (benoemd bij besluit van 22 Juli 1885 n°. 6).

Academisch Bestuur.

Rector Magnificus: J. M. van Bemmelen.

Assessoren: J. T. Buys, L. W. E. Rauwenhoff, vervangen door A. Kuenen, J. P. N. Land, S. S. Rosenstein.

Secretaris van den Senaat: A. P. N. Franchimont.

Archivaris van den Senaat: L. W. E. Rauwenhoff, vervangen door J. G. R. Acquoy.

HOOGLEERAREN[1].

Faculteit der Geneeskunde.

De ontleedkunde: T. Zaayer (10 Maart 1886).

De oogheelkunde; de oorheelkunde: D. Doyer (1 October 1889).

De geneeskunde; de kennis der geneesmiddelen en de geneesmiddelleer: G. D. L. Huet (12 November 1872).

De geneeskunde: S. S. Rosenstein (2 Mei 1873).

De ziektekunde; de gezondheidsleer; de geneeskundige politie: Th. H. Mac Gillavry (1 October 1877).

De heelkunde: J. E. van Iterson J.Az. (26 Febr. 1879).

De physiologie en weefselleer: W. Einthoven (24 Febr. 1886).

De verloskunde en de leer der vrouwenziekten: H. Treub (26 Januari 1887).

De ziektekundige ontleedkunde; de gerechtelijke geneeskunde: D. E. Siegenbeek van Heukelom (28 Febr. 1888).

---

1) Vóór de namen der hoogleeraren worden de vakken van onderwijs vermeld, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad n°. 102), bij latere Koninklijke Besluiten, of bij hunne benoeming volgens die Wet zijn opgedragen. De datum achter de namen is die der aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

P. L. Rijke (21 September 1845). *Emeritus* 19 September 1882.

De plantkunde: W. F. R. Suringar (14 November 1857).

De wiskunde: hoogere stelkunde, differentiaalrekening, integraalrekening, theorie der functiën, waarschijnlijkheidsrekening: D. Bierens de Haan (25 September 1863).

De wiskunde: analytische en beschrijvende meetkunde; theoretische werktuigkunde: P. van Geer (23 Maart 1867).

De sterrekunde: H. G. van de Sande Bakhuijzen (20 December 1872).

De anorganische scheikunde: J. M. van Bemmelen (25 April 1874).

De organische scheikunde: A. P. N. Franchimont (2 Mei 1874).

De dierkunde; de vergelijkende ontleedkunde en physiologie: C. K. Hoffmann (14 Januari 1875).

De aardkunde en delfstofkunde, daaronder begrepen de palaeontologie en kristallographie: K. Martin (1 October 1877).

De artsenijbereidkunde en de vergiftleer: E. A. van der Burg (1 October 1877).

De wis- en natuurkunde, inzonderheid de wiskundige natuurkunde: H. A. Lorentz (25 Januari 1878).

De proefondervindelijke natuurkunde; de meteorologie: H. Kamerlingh Onnes (11 November 1882).

De sterrekunde: E. F. van de Sande Bakhuijzen, Privaat Docent (1880).

Proefondervindelijke natuurkunde: R. Sissingh Privaat Docent (1887).

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

C. G. Cobet (20 Juni 1846). *Emeritus* 16 Sept. 1884.

P. J. Veth (1 October 1877). *Emeritus* 15 September 1885.

De Nederlandsche taal; het Middelnederlandsch; M. de Vries (29 October 1853).

De Nederlandsche geschiedenis: R. J. Fruin (1 Juli 1860).

Het Sanskrit en zijne letterkunde; de Indische oudheden: H. Kern (18 October 1865).

Het Arabisch: M. J. de Goeje (6 October 1866).

De geschiedenis der wijsbegeerte; de logica; de metaphysica; de zielkunde: J. P. N. Land (18 November 1872).

De Hebreeuwsche taal en letterkunde; de Israëlitische oudheden: H. Oort (10 December 1875).

De Maleische taal en letterkunde; de algemeene taalkunde van den Indischen Archipel: J. Pijnappel (1 Oct. 1877).

De Javaansche taal en letterkunde; het Madoereesch: A. C. Vreede (1 October 1877).

Het Gotisch, het Angelsaksisch, het Middelhoogduitsch en, in het algemeen, de oude talen en letterkunde der Germaansche volken: P. J. Cosijn (1 October 1877).

De Chineesche taal: G. Schlegel (27 October 1877).

De Latijnsche taal en letterkunde; de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst: J. J. Cornelissen (1 October 1879).

De algemeene geschiedenis; de politische aardrijkskunde: P. L. Muller (19 December 1883).

De Nederlandsche letterkunde, geschiedenis, aesthetische critiek: J. ten Brink (11 Juni 1884).

De Grieksche taal en letterkunde; de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst: J. van Leeuwen (16 September 1884).

De geschiedenis, letterkunde, oudheden, instellingen, zeden en gewoonten der volken van den Indischen Archipel; de natuurkundige aardrijkskunde van den Indischen Archipel: G. A. Wilken (16 September 1885).

Het Soendaneesch: G. J. Grashuis, Lector (1 October 1877).

De Perzische en Turksche talen: M. Th. Houtsma, Lector (1 April 1885).

Moslimsche instellingen: C. Snouck Hurgronje. Lector (9 Maart 1887).

Algemeene beschrijvende volkenkunde en de Japansche taal: L. Serrurier, Lector (10 Augustus 1887).

De Wijsbegeerte: G. Heymans, Privaat docent.

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. J. Prins (7 December 1855). *Emeritus* 15 September 1885.

De geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst; de Israëlitische letterkunde; de uitlegging van het Oude Testament; de zedekunde: A. Kuenen (12 Maart 1853).

De encyclopaedie der godgeleerdheid; de wijsbegeerte van den godsdienst: L. W. E. Rauwenhoff (21 Septembet 1860). Overleden 26 Januari 1889.

De geschiedenis der godsdiensten in het algemeen; de geschiedenis der leer aangaande God: C. P. Tiele (1 October 1877).

De geschiedenis van het Christendom; de geschiedenis van de leerstellingen van den Christelijken godsdienst: J. G. R. Acquoy (7 Dec. 1881).

De oud-christelijke letterkunde; de uitlegging van het Nieuwe Testament: W. C. van Manen (23 Sept. 1885).

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Het burgerlijk recht; het handelsrecht; de burgerlijke rechtsvordering: R. T. H. P. L. A. van Boneval Faure (25 Maart 1859).

Het staatsrecht; het administratief recht en, *tijdelijk*, het volkenrecht: J. T.Buys (25 Juni 1864).

Het oud-vaderlandsche recht en zijne geschiedenis: S. J. Fockema Andreæ (1 October 1877).

Het Mohammedaansche recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië; het staatsrecht en de inrichting van 's Rijks koloniën en overzeesche bezittingen: P. A. van der Lith (1 October 1877).

Het strafrecht; de strafvordering: H. van der Hoeven (26 November 1879).

De wijsbegeerte van het recht; de encyclopaedie der rechtswetenschap: W. van der Vlugt (14 Januari 1880).

De staathuishoudkunde; de statistiek en, *tijdelijk*, de staatkundige geschiedenis: H. B. Greven (4 Februari 1880).

Het Romeinsche recht en zijne geschiedenis: W. M. d'Ablaing, (31 Mei 1882). Overleden 28 Mei 1889.

Instellingen van Godgeleerd Hooger Onderwijs, door Kerkgenootschappen te Leiden gevestigd.

Seminarium der Remonstrantsche Broederschap;

C. P. Tiele (13 Februari 1873).

Hoogleeraren, aangesteld van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk.

M. A. Gooszen (27 Mei 1878).

J. Offerhaus Lzn. (26 April 1882).

Pedellen der Universiteit.

P. J. Oostveen.

F. A. Dee.

Wetenschappelijke inrichtingen en verzamelingen.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. W. N. Du Rieu, *Bibliothecaris.*
Louis D. Petit, *Conservator voor de gedrukte werken.*
Dr. S. G. de Vries, *Conservator voor de handschriften.*
Prof. M. J. de Goeje, *Interpres legati Warneriani.*
Dr. M. Th. Houtsma, *Adjutor Interpretis legati Warneriani.*

Bibliotheek van Thysius.

Prof. R. J. Fruin, Prof. A. Kuenen, *Curatoren.*

Akademisch Ziekenhuis.

R. Moquette, *Directeur.*
J. G. Moquette-Jonquière, *Directrice.*
P. H. van der Togt, *Boekhouder.*

Assistent-Geneesheeren.

Afd. heelkunde voor mannen.

Dr. W. J. van Stockum, Arts.

Afd. heelkunde voor vrouwen.

W. L. de Vos, vervangen door J. M. Dutilh, Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor mannen.

C. L. Rümke, Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor vrouwen.

Dr. P. de Jong, Arts, vervangen door W. L. de Vos, Arts.

Afd. Verloskunde.

Dr. C. Metzlar, vervangen door D. Schouwman, Arts.

Afd. Oog- en oorheelkunde.

Dr. W. de Jong, Arts, vervangen door Dr. P. de Jong, Arts.

Apotheek.

J. Agema, *Apotheker.*

J. L. Daenen, *Hulp-Apotheker.*

Pathologisch Anatomisch Laboratorium Boerhaave.

Prof. T. H. Mac Gillavry, *Directeur.*

Prof. D. E. Siegenbeek van Heukelom.

Afd. Pathologische Anatomie.

E. G. A. ten Siethoff, *Assistent.*

Afd. Algemeene Pathologie en Hygiène.

D. J. Blok, Arts, *Assistent.*

Hortus Botanicus.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

H. Witte, *Hortulanus.*

Botanisch Laboratorium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directenr.*

Dr. J. M. Janse, *Assistent.*

Observatorium.

Prof. H. G. van de Sande Bakhuyzen, *Directeur.*

Dr. E. F. van de Sande Bakhuyzen, *Eerste Observator.*

J. H. Wilterdink, *Tweede Observator.*

J. Weeder, *Assistent.*

Physisch Laboratorium.

Prof. H. Kamerlingh Onnes, *Directeur.*

Dr. R. Sissingh, *Onderwijs-Assistent*, vervangen door E. C. de Vries.

M. G. Hoekstra, *Collegie-assistent.*

Scheikundig Laboratorium.

a. Anorganische Afdeeling.

Prof. J. M. van Bemmelen, *Directeur.*

C. Hensgen, *Onderwijs-Assistent.*

Dr. H. W. Bakhuis Rooseboom, *College-Assistent.*

b. Organische Afdeeling.

Prof. A. P. N. Franchimont, *Directeur.*

Dr. P. van Romburgh, *Onderwijs-Assistent.*

K. H. M. van der Zande, *College-Assistent.*

Anatomisch Laboratorium.

Prof. T. Zaayer, *Directeur.*

G. H. van Dissel, *Prosector.*

Physiologisch Laboratorium,

Prof. W. Einthoven, *Directeur.*

Dr. M. C. Dekhuyzen, *Assistent.*

C. le Nobel, *Assistent*, vervangen door M. A. J. Geluk.

Zoötomisch Laboratorium.

Prof. C. K. Hoffmann, *Directeur.*

Dr. H. W. de Graaf, *Assistent.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. E. A. van der Burg, *Directeur.*

Museum van Natuurlijke Historie.

Dr. F. A. Jentink, *Directeur.*

F. A. Verster van Wulverhorst, *Administrateur.*

C. Ritsema Cz., Dr. R. Horst, J. Büttikofer, Th. W. van Lith de Jeude, *Conservatoren.*

Geologisch Museum.

Prof. K. Martin, *Directeur.*

Rijks-Herbarium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

Dr. J. G. Boerlage, *Conservator.*

Museum van Oudheden

Dr. C. Leemans, *Directeur.*

Dr. W. Pleyte, *Conservator.*

Ethnographisch Museum.

Mr. L. Serrurier, *Directeur.*

J. D. E. Schmeltz, *Conservator.*

Th. Brouwer, *Assistent.*

SERIES LECTIONUM.

IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA HABENDARUM POST FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCLXXXVIII,

RECTORE MAGNIFICO

JACOBO MARTINO VAN BEMMELEN.

Facultas Theologica.

J. J. PRINS, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit commilitonum studia adjuvabit.

A. KUENEN in librorum V. Foederis originem inquiret et capita eorum selecta interpretabitur die Martis hora IX, et die Mercurii hora XI et . hora I.

Per priorem anni academici partem historiam religionis Israeliticae enarrabit die Martis hora X, et die Jovis, ... IX—XI.

Per posteriorem anni academici partem Ethicen tradet iisdem diebus et horis.

L. G. E. RAUWENHOFF Philosophiam religionis tradet diebus Lunae hora XI, et Martis, . . XI—I.

Encyclopaediam theologiae exponet die Lunae, . XII.

C. P. TIELE Historiam religionis enarrabit die Lunae hora I, et Jovis, ... XI.

Historiam religionum comparatam provectiores docebit die Veneris, ... hora X.

Historiam doctrinae de Deo apud Graecos exponet die Veneris, ... XI.

Exercitationibus oratoriis praeerit die Mercurii, . III.

Iis, qui ipsas historiae religionis babylonico-assyriacae fontes adire cupiunt, scripturam cuneatam et grammaticae assyriacae initia explicare paratus est, die Veneris, ... I.

J. G. R. Acquoy Historiam Christianismi enarrabit die Martis hora I, diebus Mercurii et Jovis, . XII.

Historiam doctrinae Christianae tradet die Mercurii, II.

W. C. van Manen de literis Christianis primaevis aget diebus Lunae et Mercurii, ... IX.

Exegesin librorum N. T. docebit diebus Lunae et Mercurii, ... X.

Criticen librorum Christianorum antiquissimorum tradet die Veneris . . . . IX.

Facultas Juridica.

R. van Boneval Faure Jus Civile hodiernum interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora XI.

Legem Judiciorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, die Jovis horis X et . . . XI.

Jus Mercatorium diebus Lunae, Martis et Mercurii, X.

J. T. Buys exponet Jus Gentium diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.

De ordinanda Republica aget iisdem diebus, . . XII.

Interpretabitur Legem Imperii iisdem diebus, . I.

S. J. Fockema Andreæ De juris historia in patria nostra aget diebus Veneris horis XI et I, et Saturni, ... XI.

Fontes juris medii aevi explicabit exercitationibus-

que historico-juridicis praeerit horis sibi et auditoribus commodis.

P. A. van der Lith Jus publicum coloniarum docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, . . . hora XI.

Jus administrativum coloniarum Neerlandicarum exponet diebus Lunae, Martis et Mercurii, . X.

Juris Moslemorum capita selecta tractabit diebus Lunae et Martis, ... I.

H. van der Hoeven Jus Criminale interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Methodum procedendi in causis criminalibus exponet die Jovis, ... XII—II.

W. van der Vlugt Encyclopaediam Jurisprudentiae docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, . . X.

Philosophiam Juris tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... II.

De institutis politicis apud Anglos, Francos et Germanos inter se comparatis aget die Jovis hora XII, diebus Veneris et Saturni, ... XI.

H. B. Greven Oeconomiam politicam tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Oeconomiae politicae et statistices capita selecta cum provectioribus tractabit die Martis, hora XI, et die Jovis, ... X—XII.

Historiam politicam docebit, donec de hac disciplina tradenda aliter consultum fuerit, die Veneris, X—XII.

W. M. D'Ablaing Historiam et elementa Juris Romani privati tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, ... XI.

Historiae Juris Romani capita selecta tractabit die Jovis, ... X.

Doctrinae Pandectarum capita selecta exponet diebus Jovis hora I, et Veneris, ... X.

Facultas Medica.

T. ZAAIJER Anatomiam systematicam et microscopicam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, . . hora IX.
Embryologiam tradet diebus Martis et Jovis, . . IX.
Methodum secandi cadavera demonstrabit quotidie.
D. DOIJER Ophthalmologiam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... II.
Otologiam docebit die Martis hora vespertina, . VI.
Institutioni clinicae et policlinicae ophthalmiatricae et otiatricae praeerit quotidie, ... IX.
In ophthalmoscopii usu discipulos exercebit, mensium hiemalium tempore, die Martis hora vespertina VII, et die Jovis hora vespertina, . . . VI.
G. D. L. HUET Exercitationibus clinicis in Nosocomio praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, ... XI.
Pharmacologiam docebit diebus Lunae et Mercurii, I.
Pharmacodynamiam tradet die Veneris, . . . I.
S. S. ROSENSTEIN Exercitationibus clinicis in Nosocomio habendis vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... X.
Praxin medicam in policlinico moderabitur diebus Martis, Jovis et Saturni, ... IX.
Artem diagnosticam, cum exercitationibus practicis conjunctam, docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... IX.
TH. H. MAC GILLAVRY Pathologiam generalem docebit diebus Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, XI.
Hygieinam et politiam medicam docebit die Mercurii et Jovis, ... III.
Exercitationibus practicis vacabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.
Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

J. E. van Iterson J. A. Fil. Chirurgiam theoreticam docebit die Martis hora III, et die Saturni, hora II.
Exercitationibus clinicis et policlinicis praeerit quotidie, ... XII—II.
Operationes chirurgicas in cadavere demonstrabit qualibet oblata occasione.
W. Einthoven Physiologiam docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris, ... X.
Histologiam docebit die Jovis, ... X.
Exercitationes histologicas et physiologico-chemicas quotidie moderabitur horis . . . . II—IV.
Experimentis et indagationibus physiologicis quotidie praeerit.
H. Treub Theoriam artis obstetriciae exponet diebus Martis et Jovis, ... IX.
Gynaecologiam docebit die Saturni, ... IX.
Exercitationibus clinicis, in Nosocomio habendis, vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, . IX.
Doctrinam operationum tradet die Jovis, . . . I.
Operationibus obstetriciis, in pelvi factitia instituendis, praeerit quotidie horis sibi et auditoribus commodis.
Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Policlinico obstetricio, quoties necesse erit, moderabitur.
D. E. Siegenbeek van Heukelom Anatomiam pathologicam tradet diebus Martis et Jovis, . . . II.
Medicinam forensem docebit die Mercurii hora II, et die Saturni, ... III.
Exercitationibus pathologico-histologicis vacabit diebus Lunae et Veneris, ... II—IV.
Sectionibus cadaverum praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni, . XI.

Exercitationibus medico-forensibus in cadavere praeerit qualibet oblata occasione.

A. NIJKAMP, Laryngologiam et Rhinologiam docendi venia impetrata, exercitationibus policlinicis praeerit diebus Martis, Jovis et Saturni in nosocomio Ecclesiae Gallicae . . . . hora VIII.

Laryngoscopii usum docebit, mensium hiemalium tempore, horis vespertinis auditoribus commodis.

Facultas Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

P. L. RIJKE, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

W. F. R. SURINGAR rem herbariam docebit, botanices generalis (Morphologiae, Anatomiae et Physiologiae) capita tractans in priori, botanices generalis (Phytographiae, Taxonomiae) in posteriori anni parte, diebus Lunae, Mercurii, Jovis et Veneris, ... hora XII.

Cum Historiae naturalis studiosis capita selecta tractabit die et hora commodis.

Exercitationes moderabitur pro anni tempore microscopicas et phytographicas diebus Jovis et Veneris, II—IV.

Ad excursiones botanicas singulos suos auditores evocabit tempore apto.

Provectiorum studia in laboratorio iuvabit quotidie.

D. BIERENS DE HAAN Algebram sublimiorem tractabit diebus Jovis hora IX, et Saturni, . . X.

Analysin algebraicam die Lunae, ... IX.

Calculum differentialem die Jovis hora X, et die Saturni, ... IX.

Calculum integralem et functionum theoriae capita

quaedam die Lunae hora X, die Martis hora IX, et die Saturni, ... hora XI.

De aequationibus differentialibus aget die Lunae hora XI, et Martis hora . . . . X.

P. van Geer Elementa geometriae analyticae tradet diebus Martis, Mercurii et Veneris, ... IX.

Mechanicam theoreticam die Martis hora XI, diebus Mercurii et Veneris, ... X.

H. G. van de Sande Bakhuyzen Astronomiam elementarem tradet die Mercurii hora XII, die Jovis hora IX, et die Veneris, ... XII.

Astronomiam theoreticam docebit in anni parte posteriori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris, ... XI.

Astronomiam practicam docebit in anni parte priori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris, ... XI.

De theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxiae aget die Jovis, ... I.

Astrognosin docebit die Jovis hora vespertina. . VI.

Exercitationibus practicis et observationibus astronomicis praeerit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

J. M. van Bemmelen Elementa eorumque connubia, carbonio excepto, tractabit diebus Lunae et Martis hora X, diebus Mercurii et Veneris hora XI et, cum Philosophiae naturalis studiosis, die Lunae, ... XII.

Chemiae initia in usum tironum docebit, per priorem anni Academici partem, diebus Lunae et Martis, ... IV.

Capita selecta cum provectioribus tractabit die Veneris, ... II.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae, Martis, Jovis, hora II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit, die Lunae, . II—IV.

Exercitationibus practicis et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

A. P. N. FRANCHIMONT Carbonium ejusque connubia tractabit die Martis horis XI—I, die Jovis horis X—XII, et die Saturni, ... XI—I.

Exercitationes practicae futurorum Medicinae studiosorum habebunter die Mercurii, ... II—IV.

Exercitationes practicae juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum habebunter die Veneris, II—IV.

Exercitationibus et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

Quaestiones diversas cum provectioribus tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

C. K. HOFFMANN Elementa Zoologiae docebit die Martis, IX.

Anatomiam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris, ... IX.

Capita selecta de animalibus invertebralibus tractabit die Martis, ... XI.

Capita selecta de animalibus vertebralibus die Jovis, III.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum diebus Lunae et Saturni horis II—IV, exercitationibus provectiorum quotidie praeerit.

Embryologiam comparatam tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

K. MARTIN Geologiam generalem docebit diebus Mercurii et Veneris, ... hora X.

Palaeontologiam tradet die Martis, ... X.

Mineralogiam et Crystallographiam docebit die Lunae hora XI, et die Jovis, ... X.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Mercurii horis . . . . . . hora II—IV.
Exercitationibus provectiorum praeerit et capita selecta in eorum usum tractabit horis commodis.

E. A. van der Burg Pharmaciam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... IX.
Toxicologiam docebit die Veneris, ... IX.
Exercitationibus practicis, experimentis et indagationibus pharmaceuticis, analyticis, et forensibus quotidie praeerit.
Capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

H. A. Lorentz Physicam elementarem docebit die Lunae hora XI, diebus Mercurii et Veneris, . X.
Physicam mathematicam die Mercurii hora XI, et die Jovis horis . . . . X—XII.
Analysin infinitorum, introductionem ad studium Physices, futuris Chemiae studiosis destinatum, tradet die Saturni, ... IX.
Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae et Jovis, . . II—IV.

H. Kamerlingh Onnes Mechanicam elementarem docebit die Jovis hora I, et Veneris, ... III.
Exercitationibus practicis provectiorum praeerit quotidie.
Demonstrationes physicae cum exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum habebuntur diebus Martis, Mercurii et Saturni, II—IV

H. A. LORENTZ et H. KAMERLINGH ONNES Seminarium physicum instituent horis auditoribus commodis.

E. F. van de Sande Bakhuyzen, Astronomiam

docendi venia impetrata, de instrumentis metiendi aget die Martis, ... hora I.

R. SISSINGH, Physicam experimentalem docendi venia impetrata, capita selecta tractabit horis auditoribus commodis.

Proprietates physicas crystallorum explicabit ac de variis methodis aget quibus formae eorum definiuntur, horis auditoribus commodis.

Facultas Literarum et Philosophiae.

C. G. COBET, propter aetatem immunis, quantum poterit commilitonum studia adjuvabit.

M. DE VRIES, Linguam patriam explicabit diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... hora II.

Linguam patriam medii aevi explicabit diebus Martis et Jovis, ... III.

De lingua patria pure et eleganter scribenda aget, additis exercitationibus practicis, die Lunae, III.

Carminum medii aevi et saeculi XVII interpretationem criticam et varia argumenta ad linguae patriae studium pertinentia cum provectioribus tractabit horis secundum auditorum commodum constituendis.

R. FRUIN Historiam Patriae tradet diebus Mercurii, Jovis et Veneris, ... I.

Historiam politicam Belgii foederati exponet diebus Jovis et Veneris, ... XI.

H. KERN Grammaticam Sanscritam docebit diebus Mercurii et Veneris, ... III.

Locos selectos ex Chrestomathia Boehtlingkii cum provectioribus leget diebus Mercurii et Veneris, II.

Zend-Avestam interpretabitur horis auditoribus commodis.

Grammaticam comparatam tradet diebus Mercurii
et Veneris, ... hora I.
Grammaticam linguae Russicae exponet horis auditoribus commodis.

M. J. de Goeje Grammaticam Arabicam docebit
diebus Martis et Veneris, ... XI.
Chrestomathiam Girgasi et Roseni et Hamasam
leget cum provectioribus diebus Martis et Veneris, I.
Al-Mobarradum, Harírium et Koranum explicabit
diebis Martis et Veneris, ... III.
Scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur librosque manuscriptos tractabit die Mercurii, ... II—IV.

J. P. N. Land Philosophiae Graecae historiam exponet
die Mercurii, ... I—III.
Artem logicam explicabit die Veneris, ... X—XII.
Doctrinas de anima enarrabit die Jovis horis vespertinis, itèm,
Philosophiam theoreticam die Veneris horis iisdem, aut aliis auditoribus commodis.

H. Oort Grammaticam Hebraeam docebit et capitibus selectis legendis illustrabit diebus Martis, Jovis
et Veneris, ... I.
Antiquitates Israëliticas exponet diebus Mercurii,
Jovis et Veneris, ... XII.
Cum provectioribus capita selecta Veteris Testamenti
leget die Lunae II—IV, die Saturni, ... X—XII.
Linguae Neo-hebraeae elementa tradet horis sibi et auditoribus commodis.
Partes selectas ex Mischna et Midraschim explicabit die Mercurii hora vespertina, ... VI.

J. Pijnappel Linguam Malaicam docebit diebus
Lunae et Mercurii, ... II.

Cum provectoribus leget locos selectos diebus Martis et Jovis, ... hora II.

Grammaticam linguarum Polynesicarum comparatam tradet hora posthac indicanda.

A. C. Vreede Linguam Javanicam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... I.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Mercurii, Jovis, Saturni, ... IX.

Post ferias brumales linguae Madurensis Grammaticam exponet diebus Lunae et Veneris, . . . III.

Cum provectioribus leget chrestomathiam Madurensem diebus Martis et Jovis, ... III.

P. J. Cosijn Linguam Gothicam docebit die Mercurii, XI.

Per priorem anni academici partem linguam Theodiscam veterem tradet diebus Lunae, Martis et Jovis, XI.

Per posteriorem anni partem linguam Anglosaxonicam tradet iisdem diebus et horis.

G. Schlegel Linguam Sinicam docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

J. J. Cornelissen Vergilium et Livium interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, . . IX.

Cum candidatis Tacitum et Lucretium leget die Jovis, ... IX.

Candidatorum exercitationes philologicas moderabitur die Jovis, ... X—XII.

Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae et Martis, X.

P. L. Muller Historiam universalem docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, ... X.

Geographiam politicam diebus Lunae et Martis, XI.

Exercitia historica moderabitur horis auditoribus commodis.

J. ten Brink Litterarum Nederlandicarum historiam medii aevi tradet diebus Mercurii et Veneris, . X.

Litterarum Nederlandicarum historiam Saeculi XVII docebit diebus Mercurii et Veneris, ... hora XI.

Selecta litterarum recentiorum capita explicabit die Mercurii hora vespertina . . . . VIII.

J. van Leeuwen J. F. Homerum et Platonem interpretabitur diebus Lunae et Martis hora XI, et Mercurii . . . . X.

Cum candidatis Aeschylum et Thucydidem leget die Veneris, ... IX—XI.

Antiquitates Graecas tradet die Mercurii, . . . XI.

G. A. Wilken Historiam, litteras, antiquitates, instituta, ritus et mores populorum Malaicae gentis exponet diebus Martis, Mercurii et Jovis, . . X.

Geographiam physicam Archipelagi Indici docebit diebus Martis et Mercurii, ... XI.

G. J. Grashuis Linguae Sundaicae Lector, Linguam Sundaicam docebit diebus Mercurii et Saturni, XI.

M. Th. Houtsma Linguarum Persicae et Turcicae Lector, linguae Neo-persicae elementa docebit die Jovis, ... X—XI.

Locos selectos e Firdausii Shâhnâmeh et Sadii Gulistân leget horis auditoribus commodis.

Grammaticam Osmano-Turcicam exponet die Veneris, ... X—XII.

C. Snouck Hurgronje Institutorum Moslemicorum Lector, legis Mohammedicae originem et instituta tractabit diebus Mercurii et Jovis, . . . I.

Capita selecta ex fontibus juris Moslemici explicabit die Lunae horis vespertinis . . . . . VI—IX.

Historiam religionis Mohammedicae enarrabit horis auditoribus commodis.

L. SERRURIER, Linguae Japonicae et Ethnographiae generalis Lector, Musei ethnographici director, linguam Japonicam docebit, et varia argumenta ad ethnographiae generalis studium pertinentia tractabit, horis sibi et auditoribus commodis.

G. HEYMANS, Philosophiam docendi venia impetrata, fundamenta scientiarum mathematicarum et physicarum tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

C. P. TIELE, Theologiae in Seminario Remonstrantium Professor, Historiam Societatis Remonstrantium enarrabit die Jovis, ... hora I.

Theologiam practicam docebit die Jovis, . . . II.

Exercitationes homileticas moderabitur die Jovis, III.

M. A. GOOSZEN, Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, Dogmatices Christianae partem materialem tradet die Veneris hora XII, et die Saturni, ... XI.—XI.

Per priorem anni academici partem Historiam missionis Christianae enarrabit die Jovis, . . I—III.

Per posteriorem anni academici partem Juris ecclesiastici principia exponet eodem die iisdemque horis.

J. OFFERHAUS L. FIL. Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, hujus Ecclesiae ejusque dogmatum Historiam enarrabit die Martis, II.

Theologiam Biblicam exponet die Lunae hora II, et die Saturni, ... XI.

Theologiam practicam tradet die Veneris, . . . hora II.

Colloquio homiletico praeerit die Mercurii horis vespertinis . . . . VI—VIII.

Exercitationes catecheticas moderabitur die Veneris hora I, consistoriales horis sibi et auditoribus commodis.

VERSLAG

VAN DE LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT

IN HET AFGELOOPEN JAAR,

UITGEBRACHT

den 17den September 1889,

DOOR

DR. J. M. VAN BEMMELEN,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

DR. A. P. N. FRANCHIMONT.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1889.

MIJNE HEEREN CURATOREN, PROFESSOREN, LECTOREN, DOCTOREN, STUDENTEN, ALLEN DIE HIER TEGENWOORDIG ZIJT!

Ik heet u allen welkom bij het einde van den thans afgeloopen en bij de plechtige opening van den nieuwen Academischen Cursus.

Gereed mijne waardigheid aan mijnen opvolger over te dragen, ga ik vooraf den aangenamen plicht vervullen om een kort verslag te geven van de belangrijkste lotgevallen onzer Universiteit in het Akademiejaar 1888/89.

Ging het mijne krachten en den mij gestelden tijd niet te boven, dan zou ik U gaarne schetsen de plaats, die de Leidsche Universiteit in het leven en de beweging van dezen tijd heeft ingenomen, op het gebied zoowel van Onderwijs als van Wetenschap. Maar dat verlangt gij niet van mij. Gij wilt u tevreden stellen als ik thans vermeld, wat het meest verdient om in de Annalen der Universiteit te worden opgeteekend en in het geheugen bewaard te blijven.

Dat ik geene bizondere gebeurtenissen heb te vermelden, getuigt wel voor den normalen en in vele opzichten gezonden toestand waarin de Universiteit heeft verkeerd. Des te meer kan ik den nadruk leggen op hetgeen belangrijk is te vermelden van den staat der Universitaire inrichtingen, van behoeften wier vervulling wenschelijk is, helaas ook van verliezen, die geleden zijn. Moge ik niet te veel van uwe aandacht vergen. Wilt mij dan verontschuldigen, gedachtig aan het spreekwoord: Waarvan het hart vol is, de mond overloopt.

Het eerste, waaraan ik U wil herinneren, is de dag van den 12den Mei, toen gansch Nederland het feest vierde van de veertigjarige regeering van Z. M. onzen Koning. De Universiteit van Leiden, met zulke nauwe banden aan het huis van Oranje verbonden, nam warm deel in die heugelijke gebeurtenis. Onze diepe vereering voor haren grooten Stichter is onverzwakt; wij houden steeds in dankbaar aandenken dat de Akademische opleiding van zoovele Vorsten uit het geslacht Oranje Nassau aan haar werd toevertrouwd, — van Maurits en van Frederik Hendrik, van de meeste Prinsen na Willem V, en onder deze ook van onzen Koning, die den 26 November 1834 als student werd ingeschreven.

De ernstige ziekte, aan welke onze Vorst in de eerste maanden des jaars lijdende was, had het ergste doen vreezen. Hoe groot was de vreugde, toen eensklaps de tijding tot ons kwam, dat Z. M. herstellende was en de teugels van het bewind weder had opgevat. De Senaat heeft eenen brief van hulde aan onzen Koning gezonden, en daarin zijne warme aanhankelijkheid aan Hem en aan Zijn Huis betuigd. Het heeft den Koning behaagd ons te verzekeren dat die hulde en die gelukwenschen door Hem op hoogen prijs zijn gesteld. En onder de blijken Zijner welwillendheid behooren ook de onderscheidingen, die aan den Nestor uit onzen kring Dr. Leemans, den verdienstelijken en nog altijd krachtigen directeur van het Oudheidkundig Museum, en aan onzen ambtgenoot Prof. Bierens de Haan, ten deel vielen. Zij hebben zich ongetwijfeld te meer daarmede vereerd gevoeld, nu die eerbewijzen ook op de Universiteit terugstraalden. De Hoogleeraar Rosenstein genoot de onderscheiding den Koning in zijne ziekte bij te staan; de voldoening, dat de Hooge lijder mocht herstellen, heeft onzen ambtgenoot voorzeker dubbele waarde doen hechten aan het eerbewijs dat hij van Z. M. mocht ontvangen.

In het college van Curatoren werd de plaats, die door het overlijden van den diep betreurden Vissering ledig was ge-

worden, weder aangevuld door de benoeming op den 28 September ll. van Mr. O. W. Star Numan, griffier van de 1ste Kamer der Staten Generaal, die dus als zoodanig reeds een jaar werkzaam is. Oud kweekeling van deze Universiteit, zoon van een Hoogleeraar, mogen wij van hem verwachten, dat het welzijn der Leidsche Universiteit hem na aan het hart zal liggen, en dat hij zal ijveren voor de handhaving harer rechten, de vermeerdering harer hulpmiddelen, de bevordering van haren waarachtigen bloei. Tot onze vreugde mogen wij nog aan het hoofd van het collegie den hooggeschatten Sloet zien, en achten ons gelukkig, dat, al moge zijn hooge leeftijd hem niet meer veroorloven hier tegenwoordig te zijn, zijne krachten hem nog toelaten om onze Universiteit te verzorgen.

Mocht mijn voorganger zoo gelukkig zijn te vermelden, dat geen zijner ambtgenooten in den kring gemist werd, op mij ligt thans de droeve taak van het dubbele verlies te gewagen, dat ons getroffen heeft door het overlijden van Lodewijk Willem Ernst Rauwenhoff en van Willem Matthijs d'Ablaing.

Weinige dagen vóór den dies natalis der Universiteit kwam de treurmare, dat Rauwenhoff te Meran, waar hij verlichting had gezocht van de borstziekte die hem reeds sedert eenige maanden ondermijnde, was bezweken. Aan zijne verdiensten is door onzen ambtgenoot Kuenen, den vriend zijner jeugd, eene warme hulde gebracht. Gij zult niet van mij verlangen dat ik hier uitvoerig schets, wat hij voor de Akademie en de wetenschap geweest is. Slechts in enkele trekken zij het mij vergund U zijn beeld in herinnering te brengen. Als veelbelovend theologisch student en leerling van Moll, kwam hij in 1850 van het Amsterdamsche Athenaeum naar Leiden, en werd alras een ijverig volger en leerling van Scholten, zooals ook zijne dissertatie over Paulus' leer der Rechtvaardiging getuigt. Van 1852—1860 wijdde hij zich aan den predikdienst. Toen hem in 1860

de benoeming tot hoogleeraar ten deel viel, en hij het onderwijs in de Kerkgeschiedenis op zich had genomen, omschreef hij in zijne inaugureele oratie de richting, in welke hij die zou onderwijzen: als het onderzoek naar het bewustzijn aangaande het Christelijk beginsel dat elk tijdvak der menschheid heeft gekenmerkt, in verband met den toestand der menschheid in dien tijd. Aan dat programma is hij getrouw gebleven. Geen vorscher naar de nauwkeurige toedracht der feiten en gebeurtenissen, geen onderzoeker van perkamenten bescheiden, was het zijn streven om in de opvolgende verschijnselen van de Christelijke kerk het wijsgeerig verband op te sporen, ze uit den tijd te verklaren en te waardeeren. Zijne populaire geschiedenis van het Protestantisme heeft hij in dien geest geschreven. Goed stylist, gemakkelijk spreker wist hij zijne toehoorders te boeien. Aan de verzoening van godsdienst en beschaving, zoo getuigt Kuenen, behoorde zijn hart en heeft hij zijne krachten gewijd. Toen in 1881 de hooggevierde Scholten, het hoofd der Leidsche Theologische school, zijn ambt moest nederleggen, was het Rauwenhoff welkom om aan Scholtens wensch gehoor te geven, en zijn onderwijs in de Wijsbegeerte van den Godsdienst over te nemen; te meer omdat een man als Acquoy hem zou opvolgen als hoogleeraar in de kerkelijke geschiedenis. In die wijsgeerige studiën had hij reeds vroeger, blijkens vele geschriften, geleefd. Met jeugdig vuur aanvaardde hij zijne nieuwe taak, in welke hij zich weldra geheel thuis gevoelde. De vruchten van zijne studiën en zijn onderwijs heeft hij neergelegd in zijn boek over de Wijsbegeerte van den Godsdienst, dat reeds in het Duitsch vertaald en met veel belangstelling ontvangen is. Maar slechts het eerste deel mocht hij voleinden, anderhalf jaar voor zijnen dood. Toen begonnen reeds zijne krachten te verzwakken.

Wat hij geweest is voor zijne studenten hebben deze getuigd. Dat hij ook in het buitenland geeerd was, is wel het duide-

lijkst gebleken uit de woorden, waarmede in de Protest. Kirchenzeitung zijn overlijden vermeld werd. De Universiteit verliest in hem een man, die, aan de traditiën der Leidsche Universiteit getrouw, volkomen vrijheid van onderzoek huldigde; die als vertegenwoordiger van de Leidsche theologische school naar zijne krachten gearbeid heeft aan het onbevangen wijsgeerig onderzoek van het godsdienstig bewustzijn der menschen.

Rauwenhoff's dood wierp eene donkere schaduw over den dies natalis der Universiteit. Wel is in het Groot-Auditorium de Rectorale redevoering gehouden, maar de gemeenschappelijke maaltijd van den Senaat, en het plechtige bezoek, dat het Leidsche Studentencorps den Senaat pleegt te brengen, bleven achterwege.

In Rauwenhoff's plaats is bij Kon. Besl. van 17 Mei ll. benoemd Dr. J. H. Gunning, Kerkel. Hoogleeraar aan de Universiteit te Amsterdam, die den 21sten September e. k. zijne taak zal aanvaarden.

Vier maanden daarna stonden wij aan het graf van d'Ablaing. Een der jongsten onzer, is hij op zevenendertigjarigen leeftijd aan zijn gezin en aan de Universiteit ontvallen. Reeds sinds lang werd zijne gezondheid door eene kwaal ondermijnd; eene ontsteking sloopte in weinige dagen zijn leven.

Veel belovend kweekeling van deze Hoogeschool, viel op hem de keuze, toen in 1879 Goudsmit's gezondheid eene tijdelijke voorziening noodzakelijk maakte. Hij kweet zich zoo uitmuntend van die taak, dat hij de aangewezen opvolger was, toen Goudsmit twee jaren daarna der Universiteit ontviel. Letterkundig en historisch gevormd, was hij een uitnemend beoefenaar van het Romeinsche recht; de natuur had hem scherpzinnigheid, wijsgeerigen zin, welsprekendheid, in ruime mate geschonken. Diep gevoelde hij de verplichting om den

leerstoel van Donellus en van zoovele andere beroemde mannen met eere te vervullen. De studenten hebben getuigd, hoeveel zij in hem verloren hebben, hoezeer zij zijn echt wetenschappelijk onderwijs waardeerden, vooral het privatissimum dat hij op zijne studeerkamer aan de besten zijner leerlingen gaf, — waar een hunner het opgegeven onderwerp inleidde, en hij daaraan een onderwijs verbond, dat van den rijken schat zijner kennis zoozeer getuigde. De historisch-philosophische richting was de zijne. Vooral de geschiedenis van het Romeinsche recht in de Middeleeuwen had hij zich tot onderwerp zijner studiën gekozen, en kostbare Codices van de glossatoren uit dien tijd op eigene kosten zich verworven. Naast Pescatore, Cohn, Fitting nam hij reeds eene eervolle plaats in op dat veld van wetenschap. Hij stelde zich voor deze en andere codices te bewerken. Al die voorbereiding gaf de gegronde hoop dat hij veel in de wetenschap zou wrochten. Helaas! de dood heeft die hoop verijdeld; op den 31 Mei, denzelfden dag waarop hij zeven jaren geleden zijne schoone oratio inauguralis had uitgesproken, hebben wij de laatste eer aan zijn stoffelijk overschot op Warmonds oude kerkhof bewezen.

De Groningsche Hoogleeraar H. L. Drucker, oud kweekeling onzer Universiteit, is bij Z. M. Besluit van 4 Aug. ll. tot zijnen opvolger benoemd, en zal weldra zijne taak aanvaarden.

Den 25sten September herdacht de Hoogleeraar Bierens de Haan zijn vijfentwintig jarig professoraat, en ontving de gelukwenschen zijner oud-leerlingen en leerlingen. De Voorzitter van den Senaat bracht hem de hulde zijner ambtgenooten voor hetgeen hij ten bate der wiskundige wetenschap had gewrocht, en uitte den wensch, dat het hem gegeven mocht worden de taak te voleinden, aan welke hij zich thans, met eene schaar van geleerde medewerkers, geheel wijdt: de uitgave der brieven en werken van onzen grooten Huijgens.

Wij verheugen ons innig dat de gezondheidstoestand van onzen hooggeschatten de Vries, ondanks den harden slag die hem getroffen heeft, is verbeterd, zoodat hij weder gedurende een groot deel des jaars zijne leerlingen bij zich heeft kunnen ontvangen. Het deed ons allen goed onlangs weder zijne welsprekende stem te hooren in den Senaat en bij de Promotien in de Nederl. letteren. Wij verheugen ons dat hem thans drie medewerkers aan het Nederlandsche woordenboek ter zijde staan, Dr. Kluyver, Dr. Beets, en Dr. Muller, en dat in het afgeloopen Akademiejaar drie nieuwe afleveringen in het licht zijn verschenen.

Wegens den ongunstigen toestand zijner gezondheid vond Prof. Pijnappel zich genoodzaakt reeds spoedig na den aanvang van den cursus eene tijdelijke ontheffing van werkzaamheden, en aan het einde van den cursus eervol ontslag uit zijne betrekking aan te vragen. Dit werd hem verleend bij Kon. Besl. van 4 Augustus l.l. Wij roepen hem een hartelijk vaarwel toe. Gevoelen wij wat het hem heeft moeten kosten reeds nu zijne taak neder te leggen en van de Akademie te scheiden, wij wenschen hem toe dat eene algeheele rust herstel zijner gezondheid moge aanbrengen. Zijne lessen werden bereidwillig door Prof. Vreede waargenomen.

De Universiteit leed een tijdelijk verlies door het vertrek van den Lector Dr. C. Snouck Hurgronje, op den 27sten Maart, naar de Oost-Indiën. Eene hoogst belangrijke zending werd hem door den Minister van Koloniën opgedragen: het onderzoek naar de Instellingen van den Islam in Nederlands Oost-Indische bezittingen. Zijne afwezigheid zal vermoedelijk twee jaren duren. Wij hebben hem met onze beste wenschen voor zijne behouden terugkomst vaarwel gezegd. Want den koenen Mekkareiziger, den man die door zijne studiën over den Islam eene Europeesche beroemdheid geniet, achteden wij reeds een decus et ornamentum onzer Universiteit. Wij vergaten daarbij niet dat

hij in ons midden was gebleven, omdat Leiden eene gemeentelijke Indische school bezit. Hoe groot was niet onze voldoening, toen wij den 4den Augustus vernamen, dat Snouck Hurgronje tot opvolger van Prof. Pijnappel benoemd was, om die betrekking te aanvaarden, zoodra hij van zijne zending zal teruggekeerd zijn; terwijl intusschen het onderwijs in de Maleische taal en letterkunde is opgedragen aan den Heer H. C. Klinkert, lector aan de gemeente-inrichting voor de opleiding van Oost-Indische ambtenaren te Leiden, en Prof. Kern het onderwijs in de vergelijkende Polynesische taalkunde welwillend op zich heeft genomen. Van deze plaats zend ik onzen gelukwensch en onzen heilgroet aan Snouck Hurgronje, dien wij van nu af reeds als onzen ambtgenoot mogen beschouwen.

Heeft de Hooge Regeering aldus nog voor het begin van den nieuwen cursus in de vervulling der drie openstaande leerstoelen voorzien, tot mijn leedwezen moet ik de klacht herhalen, die mijne voorgangers sedert jaren hier hebben geuit: dat Leidens Universiteit, die bakermat der klassieke studien, nog altijd verstoken blijft van den Hoogleeraar in de Archaeologie die haar krachtens de Wet toekomt.

In het personeel onzer lectoren geschiedde geene wijziging. De verdienstelijke Laboratorium-assistent in de Natuurkunde Dr. Sissingh ontving eene benoeming als leeraar aan de H. B. school te Delft, doch hij zal voortgaan een college te geven in enkele hoofdstukken der experimenteele Physica. Aan Dr. H. W. Bakhuis Roozeboom is de vergunning verleend als privaat-docent op te treden in de theoretische chemie. Zoo worden, zij het dan zonder honorarium, verdienstelijke kweekelingen althans tijdelijk aan onze Universiteit behouden. en de wetenschappelijke krachten der Universiteit versterkt. Dit is te meer wenschelijk, nu de instelling van buitengewone hoogleeraren niet meer bestaat, waardoor volgens het voorsc[illegible] der oude wet uitstekende mannen voor de wetenschap ko[illegible]houden blij-

ven, of de bloei van eene of andere wetenschap bevorderd worden.

Onder het personeel der assistenten hadden eenige wijzigingen plaats. De Heer de Vries werd de opvolger van Dr. Sissingh in de experimenteele Physica. Bij de vrouwenkliniek werd Dr. P. de Jong vervangen door den Heer W. L. de Vos, bij de Chirurgie de Heer W. L. de Vos door den Heer J. M. Dutilh; bij de Obstetrie Dr. C. Metzlar door den Heer D. Schouwman, bij de Opthalmologie Dr. W. de Jong door Dr. P. de Jong; bij de Physiologie de Heer C. Le Nobel door den Heer A. Geluk. Voor de Pathologie werd eene tweede Assistentsplaats opgericht; de Heer E. G. A. ten Siethoff trad op bij de Path. Anatomie, de officier van gezondheid D. J. Blok bij de Algemeene Pathologie en Hygiène. Wij betuigen aan de afgetreden Assistenten onzen dank voor de belangrijke diensten, die zij aan het onderwijs en aan het wetenschappelijk onderzoek hebben bewezen.

Van feestvieringen, aan welke de Universiteit moest deelnemen, heb ik gelukkig niet te gewagen. Daarentegen mag ik vermelden dat Prof. Suringar op het in Leiden gehouden Congres van Natuur- en Geneeskundigen heeft voorgezeten, en dat vele hoogleeraren en assistenten daaraan een werkzaam aandeel namen. Op het Orientalisten Congres, in den aanvang dezer maand te Stokholm en te Christiania gehouden, werd onze Universiteit op waardige wijze vertegenwoordigd door de Hoogleeraren de Goeie, Kern, v. d. Lith, en Schlegel. Wij wenschen Prof. van der Lith geluk met de hem te beurt gevallen onderscheiding.

Van de Akademische inrichtingen is geene van meer gemeenschappelijke waarde dan de Bibliotheek. De Senaat en de Studenten hebben hunne oprechte belangstelling getoond, toen de directeur W. N. du Rieu op den 31sten Maart den dag herdacht, waarop hij voor 25 jaren aan de Bibliotheek verbonden werd, en hem bij monde van den Rector en van den Praeses van het Studentencorps geluk gewenscht. Wij herdachten toen, hoe zeer de Bibliotheek in dien tijd onder de leiding van Pluygers

en van du Rieu verbeterd en uitgebreid is. Wij brachten hulde aan de wijze, waarop du Rieu zich van zijne taak kwijt en het hem gelukt is haren goeden naam, ook in het Buitenland, zoo te vestigen, dat zij eene eerste plaats onder de vrijgevige boekerijen bekleedt. Bibliotheken die aan andere inrichtingen geene boeken of handschriften willen uitleenen, zonderen Leiden daarvan uit, zooals Parijs en de Bodleiana te Oxford. Het gebruik der boeken is ontzaglijk toegenomen, zoowel dagelijks in de Bibliotheek, als wat de uitgeleende betreft. Het aantal der laatsten bedraagt vele duizenden 's jaars. Aan 8 Bibliotheken hier te lande en 17 buitenlandsche werden gedurende dezen cursus handschriften en boeken toevertrouwd. Behalve Oostersche handschriften, werden uit 12 boekerijen handschriften, en uit 14 boeken, maanden lang op de Bibliotheek bewaard ten gebruike van Leidsche geleerden. Wederkeerig werden aan 25 andere Bibliotheken en archieven handschriften en boeken toevertrouwd. De boekenschat is bijna verdubbeld sinds 1864. Toen waren er 570 kasten, thans 1040, de Bibliotheek van Nederlandsche letterkunde niet medegerekend. In 1888/89 werden 2219 boeken ontvangen en aangekocht behalve ruim 3000 Dissertatien. Periodieke werken nemen eene hoofdplaats in, want hun getal is van 200 tot bijna 1000 gestegen. Dit wijst voorzeker op den vorm van publicatie, die meer en meer door de geleerden gevolgd wordt. Hieruit vloeit echter voort, dat het bijhouden van de voornaamste tijdschriften en vervolgwerken bijna de gansche beschikbare toelage voor aankoop verslindt, en dat voor aankoop van niet periodische werken slechts luttel overblijft. Toch neemt het aantal studievakken steeds toe, omdat uit nieuwe richtingen van onderzoek nieuwe takken van wetenschap ontstaan. Wordt een bizonder onderwerp van studie door een onzer ter hand genomen, dan kan de Bibliotheek de noodige litteratuur, wier aanschaffing boven de middelen van bizondere personen gaat, niet verschaffen. Op boekverkoopingen

kan zij niet optreden om belangrijke werken meester te worden. Daarvan heeft zij reeds lang moeten afzien. Ook is de ruimte niet meer voldoende, zoodat bijvoorbeeld aan vertrekken: voor eene veiligere berging van handschriften, voor het archief, voor de beschrijving der kaarten, ja aan eene afzonderlijke kamer voor den directeur groote behoefte is. Het hulppersoneel, welks ijver, behulpzaamheid en toewijding wij niet genoeg kunnen roemen, is ondanks de grootste inspanning niet meer bij machte allen noodzakelijken arbeid te volbrengen.

Men kan over dien toestand klagen en blijven klagen. Doch dit schijnt mij kortzichtig toe. Is het niet beter, vraag ik, de oorzaken op te sporen, en het verschijnsel te verklaren. Wellicht kan men dan beoordeelen in hoeverre het mogelijk is aan die klachten te gemoet te komen.

Hopen wij al dat het den directeur zal gelukken zulk eene vermeerdering van toelage te verkrijgen, dat in de meest noode behoeften aan ruimte, personeel en aankoop beter kan voorzien worden, zoo is daarmede niet genoeg gewonnen. Voor de drie Rijks-Universiteiten kan onmogelijk alles aangekocht worden, wat in de honderd en meer vakken van studie en onderzoek aan boeken en platen noodig is. Voor een kleinen Staat als Nederland wordt het nog moeilijker dan voor de groote Staten, om op elk gebied der wetenschap aan de steeds klimmende eischen te voldoen. Toch verlangt men steeds meer van den Staat. Is het daarom niet aangewezen dat de behartiging der wetenschappelijke belangen, dus ook van hare stoffelijke hulpmiddelen, niet geheel alleen aan den Staat en aan de wisselende belangstelling der heerschende Staatspartijen wordt overgelaten. Beschouw ik in dit licht de thans door mij besproken behoefte, dan zie ik twee wegen om daaraan beter te voldoen. De eerste is deze, dat men den last verdeele, en zich het streven tot ideaal stelle, om de zorg voor de meer speciale richtingen van wetenschap over de vier Universiteiten te verdeelen, en sommige daarvan aan de bibliothe-

ken van geleerde genootschappen overtelaten, zooals de Koninkl. Bibliotheek, die van Teyler, van Natura Artis Magistra, van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen enz. Om uwe voorstelling hierover te bepalen, wijs ik U slechts op archaeologie, geologie, zoölogie, botanie. In die richting wordt reeds veel gedaan, maar op verre na niet genoeg. Een bond der Bibliotheekdirecteuren schijnt mij eene behoefte des tijds te zijn.

In de tweede plaats mag onze hoop daarop gevestigd worden, dat vermogende maecenassen mettertijd hunne onmisbare hulp verleenen, door boekerijen, die zij verzameld hebben op een bepaald gebied van studie, aan onze Universiteit te vermaken, of door aanzienlijke schenkingen in geld. Noord Amerika geeft daarvoor het voorbeeld, en het schijnt mij geoorloofd te wenschen, dat ook in Nederland rijke lieden het zich weder tot eene eer gaan rekenen, hunnen naam aan Universiteitsinrichtingen te verbinden. Het is waar, er zijn voor Staatsinrichtingen eigenaardige moeielijkheden verbonden aan het bezit van eigene fondsen. De overgang van onze oude Akademiën aan het Rijk bij den ondergang der Republiek, en later de wet van 1877, hebben weggevaagd wat zij aan geldelijke zelfstandigheid bezaten. Het is naar mijn inzien de taak van het thans levend geslacht, en vooral van een volgend, om weder een gezonden middentoestand tusschen Staatszorg en eigen bestaansmiddelen voor vele onzer inrichtingen te scheppen. Ik zou dit niet durven beweren, wanneer niet reeds verschijnselen in dien zin zich begonnen te vertoonen, en indien het niet zoo zeker te voorzien ware, dat de Staat niet voor drie Universiteiten aan de behoeften der wetenschap zal kunnen blijven voldoen.

Ook van de verzamelingen Oostersche handschriften is veel belangrijks te vermelden. In dit Akademiejaar verscheen de tweede druk van het eerste deel van den Catalogus der Arabische handschriften, door de Goeie en Houtsma bewerkt. De eerste druk was in 1851 verschenen en het mag een zeldzaam

verschijnsel genoemd worden, dat op dit gebied thans reeds een 2e druk noodig was.

Uit de voorrede vernemen wij dat het getal handschriften van 1635 tot 3100 geklommen is, vooral het gevolg van den aankoop in 1883 van de rijke verzameling die door een Arabisch koopman ter Amsterdamsche Tentoonstelling was gebracht. Debemus, zegt de Inleider, magnificum hoc incrementum liberalitati tum nobilis litterarum fautori, tunc regis Ministri, J. Heemskerk, tum duum virorum qui bibliopolium Brillianum tenent, quique suae utilitatis immemores maluerunt patriae bibliothecae cedere libros, quam accipere pretium majus ab extraneis propositum.

Een van de merkwaardigste aanwinsten voor deze verzameling werd in dit Akademiejaar verkregen door een geschenk van de Erven van Dr. I. J. E. Rau, den zoon van den bekenden Hoogleeraar Sebaldus Fulco Johannes Rau, die in het jaar van de Leidsche ramp Interpres legati Warneriani was. In 1817 bemerkte Prof. Hamaker dat drie kostbare nummers aan de verzameling ontbraken, die daarin kort vóór 1807 nog aanwezig waren geweest. Hij vermoedde dat Rau deze in zijn huis had gehad, en zij bij de ramp verbrand waren. Doch ziet, toen de kist, door de Erven Rau aan de Universiteit geschonken, geopend werd, kwamen de drie verloren gewaande handschriften voor den dag, en niet alleen deze, maar nog verscheidene andere uit Rau's eigene boekerij. Blijkbaar waren zij uit den brand gered en haastig in de kist geworpen. Rau overleed reeds den 10 December van hetzelfde jaar, en zoo zijn deze kostbare stukken 80 jaren lang verborgen gebleven.

Op het gebied der Oostersche studien zij het mij vergund nog een oogenblik te verwijlen. Wanneer ik vermeld, welke eer onzen ambtgenoot de Goeie, thans interpres Legati Warneriani, te beurt is gevallen door het ridderkruis, dat de Khedive van Egypte hem schonk, en ook dezer dagen de koning

van Zweden, dan is het werkelijk niet om op die ridderkruisen het licht te laten vallen, maar veeleer op den wetenschappelijken arbeid, die ook der Leidsche Universiteit tot roem verstrekt. Tot voor weinige jaren meende men dat de groote Arabische Annalen van Tabarî, het standaardwerk der Arabische historiographen, verloren was, behalve eenige hier en daar verstrooide stukken.. Een nauwkeurig onderzoek in alle Bibliotheken van Europa niet alleen, maar ook in die van Moslemsche landen, door de Goeie en op zijn verzoek door anderen gedaan, schonken de overtuiging, dat het geheel nog uit al de verstrooide deelen te herstellen was. Het gelukte de geldsommen bijeen te brengen benoodigd om afschriften te maken van de handschriften in Constantinopel en in het Britsche Museum, en die uit Berlijn, Parijs, Oxford, Tübingen, Algiers, ja zelfs om met veel moeite een kostbaar handschrift uit de Moskeebibliotheek van Tunis ten gebruike te verkrijgen. Onze ambtgenoot vermocht een consortium van geleerden uit verschillende landen, waarbij ook onze Lector Houtsma, te vormen, die de verschillende deelen onder zijne hoofdredactie bewerken. Van het werk, te Leiden bij Brill gedrukt, is sinds 1879 reeds het grootste gedeelte gereed gekomen, zoodat men mag hopen, dat de arbeid binnen vijf jaren geheel voltooid zal zijn.

Omtrent het ziekenhuis is veel te vermelden, maar niet alles van gunstigen aard. Gunstig voorzeker, dat van alle kanten lijders hulp komen zoeken en de studenten in de geneeskunde zooveel belangrijke gevallen kunnen waarnemen; het zou mij niet voegen den lof te verkondigen van de verkregen uitkomsten; die spreken voor zich zelve. Gunstig ook, dat Prof. Treub een nieuwe afdeeling, voor de Gynaecologie, heeft kunnen oprichten.

Maar het blijkt meer en meer dat het ziekenhuis met toenemende moeilijkheden heeft te worstelen. Nu de klinische scholen opgeheven zijn en aan de Universiteiten alle genees-

kundigen worden opgeleid, ook die voor het leger, voor de vloot, voor de koloniën, heeft zich het aantal medische studenten zoo vermeerderd, dat, terwijl tijdens den bouw van het ziekenhuis hoogstens een dertigtal studenten op de klinieken tegenwoordig waren, dat getal toegenomen is tot 120. De gansche inrichting, ook de collegiekamers zijn daarop niet berekend. Zelfs donkere wolken pakten zich in de laatste jaren boven het ziekenhuis te zamen, toen op vermindering van kosten, ja op inkrimping van het aantal bedden werd aangedrongen. Er werd verlangd zoo min mogelijk zieken in de zomervacantie op te nemen (behalve de Leidsche armen); de jaarlijksche toelage werd belangrijk verlaagd. Vergelijken wij echter het Leidsche ziekenhuis met de Akademische ziekenhuizen in Straatsburg, Würzburg, Heidelberg, Bonn, om niet van het Rotterdamsche te spreken, dan blijkt het hoezeer het Leidsche achterstaat. De maatregel om geene zieken in de vacanties op te nemen werkt in vele opzichten zeer nadeelig; vooral voor de studenten, waarvan zoovelen anders in de groote vacantie in Leiden zouden blijven om het ziekenhuis dagelijksch te bezoeken. Thans voelen velen zich genoopt op buitenlandsche Hoogescholen het zomersemester door te brengen. Zoover mij bekend, is in dit voorjaar een tiental hunner daarvoor naar Zurich en Straatsburg gegaan. Is het al eenigszins bemoedigend, dat in dit jaar het lid der 1e kamer Mr. Viruly bij de behandeling van de Begrooting over 1889 voor de belangen van het ziekenhuis in de bres is gesprongen, dat Curatoren onlangs getracht hebben verdere vermindering van toelage te voorkomen, dat de Minister van Binnenl. Zaken voor korten tijd een bezoek aan het ziekenhuis heeft gebracht — toch, zal het ziekenhuis voor materieel verval behoed worden, zal het kunnen blijven voldoen aan de behoeften van opleiding voor het groote aantal medische studenten, en aan de tegenwoordige onafwijsbare eischen der verpleging, dan is zeker krachtige hulp noodig, van waar die dan ook komen moge.

Het nieuwe pathologische Laboratorium Boerhaave, een sieraad der Universiteit zoowel door uitwendigen bouw als door inwendige inrichting, blijkt uitmuntend te voldoen, en is in volle werkzaamheid. Het schijnt mij der vermelding waard, dat het materiaal van onderzoek daarheen steeds rijker toevloeit. In dit jaar werden ruim 400 pathologische objecten uit het Akademisch ziekenhuis, uit het Hôpital Wallon, en uit de bizondere practijk van geneesheeren in allerlei plaatsen, daar heen gebracht, en meer of min uitvoerig onderzocht. Op die wijze wordt een band geknoopt, die niet alleen voor de wetenschap en het onderwijs, maar ook voor de praktijk van blijvend belang is. Gaat het tegenwoordig geslacht van studenten in de praktijk over, dan zullen zij niet alleen de vruchten daarvan plukken, maar verscheidenen zullen de betrekking met het Pathologisch Laboratorium onderhouden, waardoor belangrijk materiaal van onderzoek daaraan kan blijven toevloeien.

Eene dringend noodige uitbreiding verwierf het Geologisch Museum, waarvan ik de beteekenis U wensch toe te lichten. Tot 1877 werden Mineralogie, Geologie en Palaeontologie aan onze Akademiën niet beoefend, en mocht de Geologische verzameling in het groote Museum van Natuurlijke Historie te Leiden, geen Museum, maar een Mausoleum heeten, waarin de schatten, uit oude verzamelingen en uit onze koloniën samengebracht, waren en werden bijgezet. Eerst na 1877, toen een afzonderlijk Hoogleeraar voor die vakken was benoemd, en hem later het beheer over het Museum was opgedragen, kon deze verzameling aan de beoefening dier wetenschappen dienstbaar gemaakt worden. Ontzaglijk veel arbeid moest daaraan vooraf gaan. De palaeontologische verzameling moest uitgezocht en geordend worden; de kisten welke de verzamelingen der voormalige Natuurkundige commissie in onze Oost-Indiën bevatten, moesten — na zoovele jaren — uitgepakt, en de voorwerpen geordend en geëtiquetteerd worden. Intusschen breidde zich de

verzameling belangrijk uit. Want terwijl vroeger hetgeen onze Indische Mijningenieurs bijeenbrachten naar het buitenland ging, vermocht de Directeur te bewerken, dat die rijke verzamelingen sedert naar Leiden gezonden worden. Ook bizondere personen zenden thans veel, nu zij weten dat die voorwerpen op prijs gesteld worden. De u bekende West-Indische reis leverde eene belangrijke bijdrage. Zoo werd dan de ruimte veel te klein, en was de aanwinst van eenen stal tot tijdelijke berging van de nog niet uitgezochte verzamelingen, en in het afgeloopen jaar van een huurhuis op de Papengracht hoogst welkom. Thans zijn, na eenen arbeid, die vele jaren heeft gekost, in de oude galerij alle kasten door beter ingerichte vervangen en daarin de voorwerpen op nieuw uitgezocht en gerangschikt, en zijn de oude Indische verzamelingen en die betreffende de Geologie van Nederland naar het nieuwe huis overgebracht.

Dit alles zou slechts betrekkelijke en voorloopige waarde hebben, indien geene wetenschappelijke bewerking zich daaraan hadde vastgeknoopt. Mag ik daarom wijzen op de talrijke publicatiën die verschenen zijn in het Tijdschrift: Sammlungen des geologischen Reichsmuseums in Leiden, aan welke behalve Martin, ook Wichman te Utrecht, Crié te Rennes, Kloos te Brunswijk, Lorié te Utrecht, Schepman te Rotterdam hebben medegewerkt, — verhandelingen over fossiele dieren en planten, mineralen en gesteenten die in het Museum aanwezig, en van bijna alle eilanden onzer Oost-Indiën, en ook van West-Indië afkomstig zijn. Bovendien zijn aan tal van onderzoekers voorwerpen uit het Museum ter bewerking in leen gegeven.

Het bezit der Indische Koloniën maakt het Nederland tot een duren plicht, in de beoefening van de Geologie niet langer achter te staan bij België, Duitschland, de Vereenigde Staten enz. Ook Staring's Geologische verzameling eischt dringend bewerking, vooral nu zij uitgebreid wordt door eene voortgezette studie van Nederlands grondgesteldheid. Als gij nu verneemt hoeveel

er reeds gearbeid is, hoeveel er nog te arbeiden overblijft, acht gij dan den wensch ongegrond, dat aan den Hoogleeraar, die drie vakken moet onderwijzen en het Museum beheeren, de hulp niet langer worde geweigerd, die hij zoo dringend behoeft: een conservator die hem in het ordenen, étiquetteeren en bestemmen behulpzaam is, — en voorts, dat binnen niet te langen tijd een afzonderlijk gebouw voor de Mineralogische, Geologische en Palaeontologische verzamelingen in Leiden verrijze?

In de Sterrewacht is een belangrijk werk voltooid, de vernieuwing van den koepel des grooten Refractors. Van die gelegenheid is gebruik gemaakt om den zwaren houtbouw te vervangen door een ijzeren van zuiver bolvormige gedaante. Daardoor kunnen belangrijke sterrekundige waarnemingen, die vroeger niet mogelijk waren, volbracht worden, en is tevens nadeelige temperatuursinvloed grootendeels weggenomen. Een nieuw deel van de Annalen der Sterrewacht is zoo goed als gereed gekomen. De waterpassing van Nederland, eerst onder leiding van Cohen Stuart, den betreurden Directeur der Polytechnische school, sinds 1878 onder leiding van Van de Sande Bakhuijzen uitgevoerd, is in het vorige jaar tot afsluiting gebracht, en de hooge graad van nauwkeurigheid die daarbij bereikt is, en welke ook voor de aansluiting aan Duitschland en België van zoo veel gewicht is, heeft algemeene erkenning en waardeering ingeoogst. Pruissens Koning gaf daaraan uitdrukking door aan van de Sande Bakhuijzen het kruis der Kroonorde 2e klasse te schenken. Wij wenschen onzen ambtgenoot, dien wij hier moeten missen, dewijl hij de bijeenkomst der Astronomen en Geodeten te Parijs bijwoont, dat hem de gezondheid en de krachten mogen gegeven worden om nevens zijnen Astronomischen wetenschappelijken arbeid, ook als voorzitter der Nederlandsche graadmeting, en als medebestuurder der Algemeene

Aardmeting, aan de wetenschap en de Maatschappij nieuwe diensten te bewijzen.

Van de inrichtingen der Universiteit ga ik over tot hare kweekelingen. Het aantal nieuw ingeschreven studenten bedroeg 120, benevens 7 voor enkele lessen, te zamen 127. Dit cijfer is geringer dan in de vier laatste jaren het geval was, maar slechts 10 beneden het middencijfer (137) sinds het Akademiejaar 1877/78, in welke 12 jaren het laagste 88 en het hoogste 197 bedroeg. Bij zulke groote verschillen in het aantal aankomende studenten behoeft dus niets ongunstigs uit het cijfer van het afgeloopen jaar afgeleid te worden.

Wat het gansche aantal Studenten betreft, die aan de Akademie verblijf hielden, of hunne examens kwamen afleggen en promoveeren, dit kan alleen uit eene vergelijking van het Album der inschrijvingen met de naamlijst in den Studentenalmanak opgemaakt worden. Tusschen beide opgaven was in de laatste jaren een verschil van twee tot driehonderd. Geene der beide opgaven is echter nauwkeurig, en het zou onjuist zijn om aan te nemen, dat al deze jongelieden de studie verzuimen. Het Akademisch album mist het meerendeel der Studenten die geene collegies houden, de studentenalmanak mist velen die slechts komen om te promoveeren of die na 1 Januari worden ingeschreven (in dit jaar 32), maar bevat daarentegen nog namen van Studenten, die niet in Leiden woonachtig zijn, en waarvan velen reeds in de maatschappij werkzaam zijn, of die de studie hebben opgegeven. Hun aantal was in 't afgeloopen jaar 86. Van dat alles rekening houdende, zoo zijn er in dezen Cursus geweest tusschen 890 en 900 studenten, en kunnen wij aannemen dat van de 86 zoo even genoemde, die niet in Leiden verblijf houden, nog velen terug zullen keeren om te promoveeren. Het aantal studenten die in Leiden verblijf houden, maar zich niet hebben laten inschrijven, bedraagt 154, waar-

van 145 Juristen, en slechts 9 in de vier andere faculteiten. Deze laatsten hebben hunne studiën bijna voleindigd; onder de 145 Juristen daarentegen zijn al degenen welke, gedurende de twee jaren hunner candidaats en de twee of meer jaren van hunne doctorale studiën, een jaar geene collegies bijwonen, of aan hunne dissertatiën bezig zijn, en daarom hunne inschrijving verzuimen. Zoo als u blijkt, is dit getal niet zoo groot als vroeger dikwijls vermoed werd.

Zooverre mij bekend is, hebben wij in dit Akademiejaar den dood van twee studenten te betreuren: L. L. van Nispen Jur. Cand. en C. van Drooge Med. Docts. Wij deelen in de smart hunner betrekkingen en vrienden.

Het aantal promotiën, waarvan drie publieke, bedroeg 67. Aangezien drie Juristen in Rechts- en in Staatswetenschappen promoveerden, erlangden dus 64 studenten den Doctorsgraad, daaronder 49 Juristen, 5 Medici, en 10 in de drie overige faculteiten. Het aantal Medische promotiën was opvallend klein, maar het zal in de volgende jaren toenemen, nu de gymnasia weder meer Medici toevoeren. Slechts gemiddeld 10 jongelieden die het Eindexamen der Gymnasia erlangden, hebben het Medisch propaedeutisch examen afgelegd tusschen 1881 en 1884, en gemiddeld 17 tusschen 1885 en 1888.

Van de gepromoveerden in dezen cursus gaven velen de hoop dat zij zullen worden goede, sommigen zelfs uitmuntende beoefenaars der wetenschappen, of leden der balie en der rechterlijke macht. Menige welverdiende lofrede hoorde ik uit den mond des promotors. Verwondert men zich dat het getal promotiën gemiddeld niet grooter is dan 65, als men dit met het aantal ingeschrevenen (gemiddeld 137 in de laatste 12 jaren) vergelijkt, men bedenke, dat voor deze berekening van het aantal jaarlijks ingeschrevenen moeten afgetrokken worden de aanstaande artsen, de pharmaceuten, de meeste theologen, en allen die slechts enkele lessen bijwonen, te zamen

meer dan 60. Zoo blijven er dan ruim 10 over die niet promoveeren, waaronder verscheidenen wier omstandigheden de voortzetting hunner studien beletten. Van de ingeschreven Juristen brengt $^1/_5$ tot $^1/_4$ het niet tot de promotie. Dat laat zich gemakkelijk verklaren. Onder hen zijn velen die niet uit roeping of uit plicht studeeren, en dien het daardoor aan lust en volharding ontbreekt, om de examina af te leggen, of daarbij te slagen.

De student in de klassieke letteren J. Liezenberg genoot dit jaar de toelage uit het fonds voor studiereizen en werd daardoor in de gelegenheid gesteld zijne studiën in Berlijn voort te zetten. Voor het volgende jaar is die toelage verleend aan den student in de Ned. letteren J. H. Kern. De student in de rechten J. Limburg werd in September l. l. met goud bekroond voor zijne beantwoording van de Rechtsgeleerde prijsvraag door de Universiteit van Amsterdam uitgeschreven. Ik mag hier nog vermelden dat een Medisch student zelf zijnen dienstplicht bij het leger vervult. Dit moeten wij ten zeerste toejuichen — vooral nu hij dezelfde ervaring maakt als onlangs zoo geestig door den voormaligen Leidschen student Dr. Kalf is afgeschilderd; — niet alleen om de zaak zelve, waarover ik hier niet zal uitweiden, maar om den goeden invloed, dien de vervulling van den dienstplicht op onze jongelingschap moet uitoefenen. Onze studenten verkeeren in vele opzichten in zeer gunstige omstandigheden. Zij leven in vrijheid, zij voeden ook elkander op, zij besturen zich zelven, zij hebben ruime gelegenheid tot studie en ontwikkeling. Maar er zijn ook ongunstige omstandigheden; niet alleen degene, welke uit de verleiding, waaraan de jeugd is blootgesteld, voortvloeien, maar ook dezulke, die thans in den geest des tijds liggen, zooals: de hoogopgevoerde weelde, de overdreven zucht naar genot, de zucht tot uiterlijk vertoon, al is deze laatste dan in deftige vormen gehuld. Wel is waar zijn de exameneischen veel strenger geworden dan vroeger, en werkt de sterke mededinging, die de student na zijnen meestal

onbezorgden studietijd te gemoet ziet, als prikkel tot ernstige inspanning, maar toch ontbreekt in de opleiding onzer jeugd veel, dat geschikt is om de zenuwen te stalen en om zedelijke zelfbeheersching te kweeken. Gij zult mij te gemoet voeren dat lichaamsoefeningen aan de orde van den dag zijn. Inderdaad bewijzen de wedstrijden en uitvoeringen van Arena, van Njord, van de Carouselvereeniging, van Pro Patria, de meeste van welke ik persoonlijk mocht bijwonen, dat onze studenten het mens sana in corpore sano niet minachten. Het is waar; maar vergete men niet, dat slechts weinigen aan de wedstrijden deelnemen, en dat de overigen genoeg meenen te doen als zij zich verheugen, misschien wel eens verhoovaardigen, over de lauweren die enkele kameraden behalen, en waardoor deze de eer van Leiden's studentencorps tegenover andere vereenigingen ophouden. Hoezeer wij dan ook deelen in de algemeene sympathie, wanneer wij, zoo als herhaaldelijk in dit jaar, de gelauwerden in plechtigen optocht met muziek door Leiden's straten zien optrekken, wij zouden ons nog meer verheugen, als niet alleen de zoogenaamde sport, maar ook daarnevens de gewone lichaamsoefeningen meer algemeen bij de studenten in eere waren, en zij eene gezonde en eenvoudige levenswijze meer op prijs stelden.

De wensch door den vorigen Rector uitgesproken, dat de corpsstudenten hun, in 1839 afgeschaft, maar allengs weder in gebruik gekomen groenwezen, zullen opheffen, is nog niet vervuld geworden, ofschoon die wensch wel door ons allen gedeeld wordt, en ook nog onlangs door oud-studenten werd uitgesproken. Toch mag ik vermelden, dat het bestuur van het studentencorps een loffelijken ijver aan den dag spreidde, toen zich weder in den aanvang van den cursus ongunstige teekenen vertoonden, en die verschijnselen met medewerking der oudere studenten in de geboorte wisten te smoren. Ik behoef daarvan den studenten niets meer te zeggen; ik kan volstaan met te

wijzen op hetgeen hun geschiedschrijver in den studenten-almanak daaromtrent heeft te boek gesteld, en op de zoo juiste beschouwing die hij daaraan toevoegde: dat de studenten hunne verantwoordelijkheid moeten beseffen tegenover het oordeel van het groote publiek, en dat — mogen slechts enkelen aan baldadigheid zich schuldig maken, — toch allen voor den goeden naam, niet alleen van hun corps, maar ook van de Universiteit hebben te waken. De goede verstandhouding, die tusschen Hoogleeraren en Studenten heerscht deed mij, en velen onzer, dan ook met sympathie aan de uitnoodiging gehoor geven om de Reunie bij te wonen, die vele oud-studenten in Leidens veste samenbracht, om het vijftigjarig bestaan van het studentencorps te herdenken, welks oprichting de vroegere verdeeling der studenten in bizondere vereenigingen en ook hunne verdeeldheid had doen ophouden. De gunstige gevolgen daarvan, samenwerking in plaats van strijd, hebben zich in die 50 jaren doen gevoelen.

Moge de geest des tijds weldra toelaten, dat ook de twee honderd studenten kunnen toetreden, die zich thans buiten het corps en deszelfs vereenigingen houden. Met voldoening mag ik vermelden, dat onder hen ook een litterarisch en een natuurphilosophisch dispuutgezelschap is opgericht.

Van deze plaats is meermalen de vraag besproken of de wensch geuit, dat wij de chineesche muur van examens, waardoor wij de Akademie hebben omgeven, zouden afbreken, en den toegang zoowel tot de Akademie, als het verkrijgen van den doctorsgraad, op eene wijze zouden inrichten, die minder belemmering in den weg legt aan veelbelovende jongelingen, en hun meer vrijheid in den gang hunner studiën verleent.

Het verschijnsel der vele en zware examens is algemeen, in alle beschaafde staten, al hebben niet alle deze even hoog opgevoerd, en zijn bijvoorbeeld de Duitsche Hoogescholen gematigder in hare eischen dan de onze. De oorzaken van al die

belemmeringen liggen niet verre; het zou dwaas zijn ze aan de Regeering te wijten; als er schuld is zoo hebben ook wij daaraan deel. Zij zijn het gevolg ter eener zijde van de hoogere eischen, die men aan de toekomstige rechters, geneesheeren, leeraars, predikanten stelt, ja aan elk die eene maatschappelijke betrekking zal vervullen; ten tweede aan den overgrooten toevloed van jongelieden voor elk vak. Edoch: alles wat wij menschen doen, doen wij gebrekkig, en tegenover winst staat altijd verlies. Zoo in dit geval. Hebben wij doór de strengere eischen der examens gewonnen in het weren van onkundigen, onbekwamen en slecht voorbereiden, wij hebben verloren, in zooverre wij dikwijls met veel noodelooze inspanning, met veel overtollige kennis het jongere geslacht kwellen; wij kunnen bovendien veel te weinig rekening houden met het groote verschil in aanleg, in geestvermogens en in praktische geschiktheid, dat bij een groot aantal jonge menschen standvastig voorkomt. Ik geloof dat het ijdel zou zijn thans een geheel ander stelsel in te voeren, waartoe de tijd zeker nog niet is gerijpt; wij zouden waarschijnlijk nieuwe kwade factoren invoeren. Trouwens nog niemand heeft een beter en bruikbaarder stelsel aangegeven. Wat naar mijn inzicht te doen staat is: door verbeteringen en vooral door onze wijze van handelen eene andere inrichting, een ander stelsel voor te bereiden. Nu de verderfelijke staatsexamens, althans in den ouden vorm, voor onze studenten in de geneeskunde zijn afgeschaft, *en wij hopen immer bewaard te blijven voor hare invoering in de andere faculteiten*, nu wij hopen dat over eenen niet te langen tijd de acten-examens uit het middelbaar onderwijs zullen verdwijnen, en ook aan de Universiteiten overgebracht worden, nu schijnt het mij vooral onze taak te zijn, om zooveel mogelijk de schadelijke invloeden onzer examens te verzachten en de goede werking daarvan te versterken.

Ieder kan individueel reeds veel verbeteren door het zwaartepunt van zijn oordeel niet enkel in het examen te leggen, maar

in de kennis, die hij van den examinandus gedurende zijne studiën, op de collegies, en bij de oefeningen in de Laboratoria heeft verkregen. Elk hoogleeraar kan zijne eischen in bijvakken matigen en binnen grenzen houden, die de studie van het hoofdvak niet benadeelen. Van den geest, die daaromtrent de hoogleeraren bezielt, hangt veel meer af dan van wettelijke voorschriften, die toch nooit den omvang der examens kunnen aangeven, omdat de gang der wetenschap zich voortdurend wijzigt. In het Kon. Besl. regelende de examens heeft men zich wijselijk onthouden de eischen te omschrijven; slechts het vak wordt genoemd; elk kan zich dus beijveren de grenzen bereikbaar te stellen. Maar bovendien kan er geleidelijke verbetering gebracht worden in wetsbepalingen en konink. besluiten, indien deze slechts ijken, wat de ervaring des tijds tot algemeene overtuiging heeft gemaakt. Daarvan zijn nu en dan verschijnselen te bespeuren. Ik wil U bijvoorb. daarop wijzen, dat de eischen voor de aanstaande natuurphilosophen en geneeskundigen opnieuw zijn verlaagd bij het examen der gymnasia en het daarmede gelijkstaande staatsexamen. Was na de wet van 1877 de toegang bijna onbereikbaar geworden voor hen, die geen gymnasium hadden afgeloopen — en hoe weinig gemeenten in ons land bezitten gymnasia, — thans is het voor eenen jongeling van aanleg en studiekracht zoo moeilijk niet meer dat diploma te verkrijgen.

Bovendien onze Medici, die de H. B. School hebben afgeloopen, weten zich te helpen. Verscheidenen gaan zich den doctorsgraad verwerven in het buitenland nadat zij hier het artsexamen hebben afgelegd. Sinds den zomer van 1888 zijn, voor zoover mij bekend, acht hunner gepromoveerd te Heidelberg, Freiburg en Berlijn. Het is bekend dat de hoogleeraren aan die Universiteiten eene gunstige meening koesteren omtrent de kennis en bekwaamheid onzer Medische studenten. Niemand zal na kennisneming van hunne dissertatiën dezen doctorstitel van minder waarde achten dan den hier verkre-

genen. Het maakt een merkwaardigen indruk, in die dissertatiën de in Leiden op de klinieken van Prof. van Iterson en Prof. Treub behandelde gevallen te lezen. Gaat dit zoo voort, dan is het wel te verwachten dat over eenigen tijd de overtuiging gevestigd worde, dat men ook aan de jongelieden, die door het diploma van het eindexamen der H. B. scholen toegang tot de Universiteit hebben erlangd, de gelegenheid moet openstellen om aan onze Universiteiten te promoveeren, en hun zelven overlaten, of zij ook het Latijn willen aanleeren.

Doch keeren wij ons thans af van verordeningen en examens, en houden wij het oog gevestigd op de beoefening der wetenschap. Van het vuur waarmede wij onderwijs geven en bezieling wekken, van onze leiding en ons voorgaan, van onze toewijding aan studie en onderzoek, hangt voor een groot deel de bloei der Universiteit af. Daarom verheugen wij ons, nadat de groote vacantie gelegenheid heeft gegeven tot ongestoorde studie en tot verpoozing, dat hoogleeraren en studenten thans weder samen komen, om met lust een nieuwen jaarkring te beginnen, en zien wij met verlangen te gemoet, dat onze gehoorzalen en laboratoria zich weder vullen. Studenten! met ons aan den arbeid!

Mij blijft thans niets meer over dan de waardigheid, die ik gedurende het afgeloopen Akademiejaar vervuld heb, neder te leggen en die over te dragen aan den Hoogleeraar Franchimont, die bij Kon. Besl. van 10 September j. l. tot Rector Magnificus benoemd is, en als secretaris van den Akademischen Senaat zal vervangen worden door den Hoogleeraar Hoffmann.

Moge het nieuwe jaar voorspoedig zijn en van de verliezen bevrijd blijven, die ons dit jaar zoo smartelijk getroffen hebben. Moge de arbeid aan de Leidsche Universiteit op velerlei gebied rijke vruchten dragen. Salve Rector Magnifice, iterumque salve!

BIJLAGEN.

DE NIEUWE RICHTING IN DE ANORGANISCHE CHEMIE.

REDEVOERING,

uitgesproken door den Rector Magnificus op den 314den verjaardag der Universiteit te Leiden, 8 Februari 1889.

GEACHTE TOEHOORDERS!

Ik heet u allen welkom op den stichtingsdag onzer Universiteit. Gij hebt uwe studeerkamers, uwe Laboratoria, uwe Nosocomia, uwe gehoorzalen verlaten, om in de oude Aula Academiae dien dag te herdenken. Wel is van velen onzer de stemming niet zoo opgewekt, als zij op dezen dag pleegt te wezen, nu wij nog onder den eersten indruk zijn van het groote verlies, dat onze Akademie voor weinige dagen getroffen heeft. Dat verlies herinnert ons dat wij hier slechts een korte spanne tijds mogen arbeiden. Maar des te meer leidt het onze gedachten op deze Universiteit, wier bestaan reeds meer dan drie eeuwen telt, en van welke wij hopen, dat zij nog vele eeuwen zal voortbestaan — het meest echter op de wetenschap, aan wier onderzoek wij ons geene grenzen kunnen voorstellen. Ik mag dus van U verwachten, dat gij gestemd zijt om in elke wetenschap, die hier beoefend wordt, belang te stellen, en van haar streven en haren vooruitgang te hooren spreken. Op dezen dag is nog sterker dan gewoonlijk het gevoel bij u levendig, dat alle wetenschappen een gemeenschappelijken band hebben, en dat het streven van elke bizondere wetenschap in één algemeen ideaal samenvloeit, dat alle omvat.

Daarom reken ik op uwe belangstelling, als mij in mijne rede het ideaal voor den geest zweeft, hetwelk de Chemie na-

streeft, en dat ik aldus meen te mogen omschrijven: eene theorie van het mechanisme der chemische werkingen, uit welke deze werkingen kunnen verklaard en voorspeld worden.

Alle menschelijk werk, dus ook alle wetenschappelijk onderzoek is gebrekkig en baant zich den weg door dwalingen, die voortdurend moeten overwonnen worden. Maar de voortgezette arbeid doet de som van kennis, die proefhoudend blijkt te zijn, steeds grooter en omvangrijker worden. Toen vóór ruim 170 jaren de man, die *en* door den omvang en de degelijkheid zijner geleerdheid, *en* door de uitstekendheid van zijn onderwijs, *en* door de reinheid en voortreffelijkheid van zijn karakter, Leiden's Akademie tot onvergankelijken roem verstrekte — toen Boerhaave Chemie onderwees, en zijne voorgangers Sylvius de la Boé, de Maats, Marggraff, Le Mort, verre in de schaduw stelde, toen heeft hij in ditzelfde gestoelte op den 8sten Februari tot de Cives Academici gesproken: de Chemia, errores suos expurgante; maar evenzoo bij eene andere gelegenheid, toen hij in 1715 het Rectoraat nederlegde: de comparando Certo in Physicis.

De dwalingen, welke Boerhaave op het oog had, waren niet alleen de mysteriën en astrologische droomerijen der Alchemisten, de fabelen uit het gansche arsenaal der Mythologie, het spiritisme, de vervalschte philosophische bespiegelingen aan de oude wijsgeerige stelsels ontleend, — al hetgeen nog van den ouden tijd der Chemie aankleefde — maar ook de dwalingen uit den lateren tijd. Nog altijd redeneerde men over hoogere beginselen als algemeene oorzaken der verschijnselen, die als het ware daarachter verborgen lagen, de *oorzaak* van de zwaartekracht, de *oorzaak* van de beweging, de *oorzaak* van het leven. In de tweede plaats leidde het te snel en te vroeg generaliseeren tot valsche wetenschap. Uit de waarnemingen in gistende vloeistoffen, in de retorten en de smeltkroezen der Laboratoria, besloot men dadelijk tot de verklaring van veel ingewikkelder en hoogst gebrekkig waargenomen verschijnselen in de natuur.

Similia his repertis ilico asserebant in natura rerum, in corpore humano dari. Deze dwaling had de Iatrochemie op het verkeerde spoor geleid.

Zeker, zegt Boerhaave, is alleen hetgeen streng waargenomen en vervolgens door mathematische berekening is toegelicht, en alles wat daaruit door logische redeneering is afgeleid. Hebben ook vroeger de philosophen steeds elkanders stelsels omvergeworpen, men behoeft niet te vreezen dat slechts twijfel overblijft. Wat door die ware methode, door Baco reeds aangewezen, wordt aan het licht gebracht, is zeker. Daarom hebben Boyle, Cartesius, Huygens, Newton, *zekere* wetenschap verkregen. Hebben zij dien weg verlaten, dan zijn zij evenzeer in dwalingen vervallen. Zijn de philosophische bespiegelingen van Cartesius, vraagt Boerhaave, beter dan die van een Peripateticus? Ware het niet te wenschen dat de groote Huygens in zijnen Kosmotheoros zijne verbeelding had aan banden gelegd?

De dwalingen, die uit mystieke beschouwingen, of uit het zoeken naar het innerlijk wezen der krachten voortspruiten, behoeven wij in onzen tijd niet meer te bestrijden. Maar aan het te vroeg generaliseeren maken ook wij ons nog schuldig, al is het dan niet op zoo grove wijze als de chemici uit de Iatrochemische school van Paracelsus, v. Helmont, Sylvius de la Boé, Tachenius. Dat gebrek is zelfs onvermijdelijk. Onze hypothesen zijn noodwendig tot voortzetting van het onderzoek, maar zij sluiten altijd dwalingen in als gevolg van onvolkomene waarneming. Wanneer ik U dus in enkele trekken ga schetsen, welke richting de Chemie, inzonderheid de Anorganische, in den laatsten tijd is ingeslagen, in haar streven naar eene dieper doordringende theorie, dan zal ik vele dwalingen te vermelden hebben die moesten overwonnen worden, maar ook zekere vruchten die verkregen zijn, en die in nog rijkere mate mogen verwacht worden.

Vorschen wij naar de grondhypothese der Chemie, die reeds

door Lavoisier werd aangenomen, dan blijkt het dat zij eene eenvoudige voorstelling is omtrent het wezen der chemische verschijnselen. Alle stoffen op deze aarde en daarbuiten bestaan uit een zeker aantal grondstoffen, die zich met elkander kunnen verbinden, en in de verbindingen met elkander omruilen, en die door chemische ontleding weder onveranderd uit de verbindingen te voorschijn komen. Sedert het laatst der vorige eeuw en vooral sinds Dalton's ontdekking van de wet der veelvouden, werd die voorstelling uitgebreid, door daarin de chemische atomen op te nemen. Men stelde zich voor: de zelfstandig werkende en onvernietigbare deeltjes hebben een bepaald gewicht; zij bezitten ten opzichte van elkander eene chemische aantrekkingskracht, die krachten zijn tusschen elk paar grondstoffen verschillend; zij zijn dus voor elke grondstof ook afhankelijk van de andere grondstof die met haar in chemische werking komt. De grootte dier krachten beheerscht de chemische verschijnselen.

Die bizondere chemische kracht van elke grondstof, welke Boerhaave in het anthropomorphische beeld bracht van amor mutuus, van amicitia quaedam, verschijnt in 't laatst der vorige eeuw onder den naam van affinitas en wordt nog meer dan eene halve eeuw gehuldigd. Die affiniteit zou door hare grootte de vastheid der verbinding bepalen. Zij zou weder overwonnen worden door andere natuurkrachten, zooals warmte en electriciteit, bij de ontleding der chemische verbinding, wanneer deze krachten sterker zijn. Bij de chemische omruiling, of bij den strijd tusschen twee grondstoffen om eene derde, en bij meer samengestelde omzettingen tusschen twee of meer chemische verbindingen, zouden steeds de sterkere aantrekkingen of affiniteiten het winnen van de zwakkere.

Dat deze eenvoudige voorstelling van het mechanisme der chemische verschijnselen de wetenschap beheerschte, bewijzen de proefnemingen tot bepaling van de grootte dier affiniteit, welke in 't laatst der vorige eeuw en nog langen tijd in deze eeuw,

nu en dan, werden genomen. De elektrochemische theorie van Berzelius berustte welbeschouwd op denzelfden grondslag. Berzelius gaf aan de aantrekkende krachten tusschen twee grondstoffen een elektrisch karakter, door ze te vergelijken met de electrische spanningen van eene positieve en van eene negatieve pool, en door het verschijnsel zelf der chemische verbinding te vergelijken met de elektrische ontlading, waarbij die spanningen in warmte overgaan.

Sinds langen tijd reeds heeft deze voorstelling van het chemische mechanisme de waarnemingen niet gedekt. Berthollets geniale beschouwingen over de affiniteit, in zijn beroemde Essai de Statique chymique in 1803 neergelegd, zouden eerst later vruchten dragen. Pogingen om de affiniteit te meten, en affiniteitstafels op te stellen mislukten zoo geheel, dat men dien weg van onderzoek moest opgeven. Telkens ondervond men dat die affiniteit geene statische kracht was, van onveranderlijke grootte, maar dat zij van verschillende omstandigheden afhankelijk was. Zij moest dus een product zijn van vele factoren, eene resultante van verscheidene krachten. De bewering hielp niet, dat de affiniteit ook afhankelijk was van de warmte, en dat dus nog een tweede factor in rekening moest gebracht worden. Bij wijziging der omstandigheden wijzigde zich ook de reactie tusschen dezelfde stoffen; zij bleef nu eens onvolledig, zij keerde dan weder geheel om. De chemische affiniteit moest zich dus ook wijzigen, toenemen, afnemen, ja tot nul worden.

In dezen chaos week de affiniteitsleer geheel op den achtergrond. Besloeg zij in Guyton Morveau's artikel Affinité, in de groote Fransche Encyclopaedie, uitgekomen in 1786, nog vele bladzijden, in de latere handboeken werd de behandeling steeds korter, het begrip steeds duisterder en misvormder. In de nieuwste uitgave van Gmelins groot handboek van 1877 geeft Naumann niet meer dan een paar onverstaanbare volzinnen: »De atomen der grondstoffen bezitten eene affiniteit van ver-

»schillenden omvang (de valentie) en van verschillende sterkte; »de laatste zou zich door de ontwikkelde warmte verraden, »beide eigenschappen der affiniteit zijn echter onafhankelijk »van elkander." Inderdaad wij mogen beweren, dat de chemici lange jaren gearbeid hebben zonder eenigen wijsgeerigen grondslag in hunne voorstellingen omtrent het wezen der chemische werkingen, een toestand dien de geleerden in vorige eeuwen onverdragelijk zouden gevonden hebben.

Zoeken wij echter niet naar eene theorie omtrent het betrekkelijk verbindingsvermogen der grondstof-atomen, en omtrent het wezen eener chemische werking, dan kunnen wij ook nooit tot de voorspelling komen, of eene chemische reactie al dan niet zal plaats hebben, noch hoeveel atomen zich met elkaar kunnen verbinden, noch in welke richting de chemische reactie zal verloopen als men bepaalde grondstoffen onder bepaalde omstandigheden te zamen brengt. De leer van de verbinding der grondstoffen, van de ontleding dier verbindingen, en van de omzettingen tusschen dezelve, eischte dringend uitbreiding, zou de chemie niet op een empirisch standpunt blijven staan wat betreft het vraagstuk, welk chemisch verschijnsel moet plaats hebben. De oude voorstellingen waren daarbij geheel onbruikbaar geworden.

Vooruitgang kon niet enkel van de experimenteele chemie, in de oude richting voortgezet, — van het analyseeren der stoffen, en het stelselloos bereiden van allerlei nieuwe verbindingen — verwacht worden. Aan dieper ingaande theoretische hypothesen was behoefte, om de proefnemingen te leiden.

In de laatste vijf en twintig jaren zijn die hypothesen niet uitgebleven. Zij hebben als het ware eene nieuwe periode geopend.

In het jaar 1843 kenschetste Kopp (in zijne beroemde geschiedenis der chemie) het tijdvak, waarin de chemie toen verkeerde, als dat der *quantitatieve* onderzoekingen, en sprak de meening uit, dat dit tijdvak nog een geruimen tijd voort zou

duren. Dat een nieuw tijdvak zou volgen, waarin de chemie op een gansch anderen grondslag zou berusten, achtte hij niet waarschijnlijk. Veeleer verwachtte hij, dat de samensmelting der chemie met eene andere wetenschap eene nieuwe wending zou kunnen geven en eene nieuwe periode openen. Die voorspelling van Kopp is uitgekomen. Het is juist de toenemende samenwerking van chemie en physica, die aan de algemeene chemie eene vruchtbare uitbreiding der theorie heeft gegeven. Vergunt mij U dit met enkele voorbeelden op te helderen.

In de eerste plaats heeft de chemie uit de voorstellingen van de kinetische gastheorie der physici overgenomen, dat, hetgeen wij temperatuur en druk noemen, voortgebracht wordt door de snelheid van beweging der deeltjes in alle richtingen, te weten: de rechtlijnige beweging der moleculen, de schommelende en ronddraaiende bewegingen der atomen in het molecuul. Die voorstelling heeft ons in staat gesteld, om het betrekkelijk gewicht te bepalen van de deeltjes of moleculen, welke bij de chemische verschijnselen in werking treden. Van de oude, weder in vergetelheid geraakte hypothese van Avogadro, — dat in den gasvorm gelijke volumina van alle grondstoffen en van alle samengestelde stoffen, bij denzelfden druk en dezelfde temperatuur, een even groot aantal zelfstandige individuen (moleculen) inhouden — heeft de kinetische gastheorie de juistheid bewezen. Door eene eenvoudige redeneering heeft de Chemie daaruit de betrekkelijke atoomgewichten kunnen afleiden met eene zekerheid, die de vroeger verkregene verre overtrof. Immers tot dien tijd toe verdienden de atoomgewichten dien naam niet, zij waren slechts verbindingsgewichten of veranderlijke aequivalentgewichten.

Welke hooge waarde aan deze vordering mag toegekend worden, blijkt het schitterendst uit de beroemde tafel van Mendelejew—Lothar Meyer. In 1869 ontdekte Mendelejew dat hij de meest verrassende uitkomsten verkreeg, als hij de toen

bekende 63 grondstoffen rangschikte naar de opklimmende grootte van die *nieuw aangenomen atoomgewichten* — de waterstof als eenheid gesteld zijnde —, en wanneer hij vervolgens de grondstoffen in die opvolging plaatste op eene spiraallijn.

Mits hij aannam, dat er nog vele grondstoffen bestaan, die tot nog toe onontdekt zijn gebleven, kon hij aan de bekende zulk eene plaats geven, dat diegenen, welke met elkander de grootste overeenkomst in eigenschappen hebben en als het ware eene groep vormen, ook onder elkander kwamen te staan, en dat op elke spiraalwinding niet meer dan ééne grondstof uit elke groep plaats verkreeg.

De grondstoffen, die op eene winding of periode van de spiraal naast elkander geplaatst werden en wier atoomgewicht dus toenam, verschilden ook toenemend in chemisch karakter. Dat gold voor elke periode. Acht groepen, — waarvan de eerste zeven na de tweede periode zich in twee, en de achtste groep zich in drie ondergroepen splitsten —, kwamen er op die wijze aan het licht, en elf perioden. Tevens bleek het, dat deze hypothese het bestaan van wel 48 nog niet ontdekte grondstoffen vereischte.

In die groepen bleek de overeenkomst in eigenschappen eene periodieke functie te zijn van het atoomgewicht. Dit gold in de eerste plaats voor de zoogenaamde valentie, en een regel kwam voor den dag betreffende het aantal atomen van de grondstoffen die zich met elkander verbinden. De valentie klom in de perioden, maar was standvastig in de groep. Uit dien regel liet zich dadelijk de moleculaire samenstelling der waterstof-, der zuurstof-, der zwavelverbindingen enz. afleiden, en willekeur scheen hier buitengesloten.

De overeenkomst in de groepen en hun verschil in de perioden, wat betreft andere eigenschappen, b. v. het atoomvolumen, de smeltbaarheid, de vluchtigheid, het magnetisme enz. hebben voor het oogenblik nog tot geen dieper inzicht omtrent het verband dezer natuurverschijnselen geleid, maar beloven veel voor de toekomst.

Op de spiraallijn, zeide ik, zijn vele plaatsen ledig. Is evenwel de theorie der periodiciteit waarachtig, dan moeten er ook nieuwe grondstoffen te ontdekken zijn, en dan kunnen een tal harer eigenschappen, en die harer scheikundige verbindingen vooruit voorspeld worden. Mendelejew heeft die voorspellingen voor een tal van ledige plaatsen in 1872 te boek gesteld, en glansrijk zijn die verwachtingen bevestigd geworden. Weinige jaren te voren had reeds de spectraalanalyse vier grondstoffen, Caesium, Rubidium, Indium, Thallium, aan het licht gebracht, die in uiterst kleine hoeveelheden in minerale wateren, of in ertsen, verscholen waren. In September 1878 ontdekte Le Cocq de Boisbaudran, evenzoo door middel der spectraalanalyse, een nieuw metaal, het Gallium. Duizenden kilo's zinkerts moest hij verwerken om enkele grammen Galliumoxyd, na tallooze scheidingen, te verkrijgen. Vervolgens ontdekten Cleve en Nillson in 1880 het Scandium, dat in zeldzame Zweedsche silicaatertsen verborgen lag, en welks afscheiding nog veel moeilijker en tijdroovender was.

Het laatst vond Clemens Winkler in 1886 het Germanium.

Uit de zilvermijn Himmelfürst bij Freiberg, op 500 M. diepte, komt in 't begin van September 1885, een zilvererts aan den dag, dat den mineraloog Weissbach nieuw blijkt te zijn (Argyrodiet). Cl. Winkler analyseert het. Zijne analyse leert dat het uit zwavelzilver bestaat, maar laat, hoe dikwijls herhaald, een te kort over; ofschoon van de bekende grondstoffen alleen sporen kwik, ijzer, en zink te vinden zijn. Het argyrodiet moet dus eene nieuwe grondstof bevatten. Werkelijk gelukt het hem deze af te scheiden, en allerlei verbindingen daarvan te bereiden en derzelver samenstelling te bepalen. Fluks zendt hij een kleine hoeveelheid van de kostbare stof aan eenige physico-chemici, Nillson, Petterson, Gustaf Kobb, die als autoriteiten op het gebied van de bepaling der Spec. Warmte, der Spec. Gasgewichten, en van de spectraalstrepen, bekend

zijn, om deze constanten met de grootste nauwkeurigheid te bepalen, en daaruit het ware atoomgewicht af te leiden. Zóó vlug wordt gearbeid, dat reeds in Juli 1886 het Germanium met zijne voornaamste verbindingen, van formulen en constanten voorzien, voor onze oogen gereed staat. Doch niet alleen dit. Evenals het daareven genoemde Gallium en Scandium, vult het eene ledige plaats in Mendelejew's tafel. Hun atoomgewicht, hunne valentie, de scheikundige formulen voor de moleculaire samenstelling, hunne verbindingen, de eigenschappen dier verbindingen, zij wijken weinig af van hetgeen Mendelejew in 1872 daaromtrent voorspeld heeft. Terecht is deze merkwaardige overwinning van de nieuwe chemische theorie met die van Leverrier en Adams in de theoretische astronomie vergeleken.

Evenwel, zooals het meer gaat, wat gevonden wordt bevestigt soms niet alleen de theorie, maar opent nieuwe gezichtspunten, waardoor dezelfde theorie uitbreiding blijkt te behoeven. Eene gansche reeks van nieuwe grondstoffen doemt op nevens het Scandium, uit diezelfde zeldzame mineralen verkregen, welke als zeer samengestelde silicaten in Zweden en Noorwegen en ook in Noord-Amerika gevonden worden. Sinds 1878 zijn Le Cocq de Boisbaudran, Soret, Marignac, de la Fontaine, Nillson, Cleve, Krüss, onvermoeid bezig nieuwe aardmetalen voor den dag te brengen.

Reeds in 1840—43 had Mosander het Cerium in drie grondstoffen — Cerium, Lanthanium, Didymium — en evenzoo het Yttrium in twee grondstoffen — Yttrium en Erbium — gescheiden. Die scheiding was vooral te dien tijde een voorbeeld van groote analytische bekwaamheid, want deze grondstoffen, tot de groep der zoogenaamde aardmetalen behoorende, bieden in hare verbindingen slechts geringe verschillen aan. Voor allen was geene plaats in de 3de Groep der Tafel te vinden, tenzij aan de wet der periodiciteit geweld werde aangedaan. Het is daarom niet te verdedigen dat Mendelejew het Cerium en het Didynium

in andere groepen dan de 3de onderbracht. Aan het Erbium kon evenmin eene zekere plaats toegekend worden, en toen nu het oude Erbium zich onder de handen der zoo even genoemde chemici splitste in Samarium, Ytterbium, Thulium, Holmium, Erbium, om niet te spreken van Decipium, Terbium, Philippium, toen werd de verlegenheid groot. Door haar karakter zooals zich dit in hare chemische verbindingen uitspreekt, behooren al die grondstoffen tot de derde groep, de trivalente aardmetalen; doch in die groep heeft de Tafel nog slechts drie plaatsen beschikbaar. De atoomgewichten, zooals zij tot nog toe bepaald zijn, passen bovendien niet alle in de perioden. Wat staat nu den Chemici te doen? Moet men aannemen dat de natuur veel rijker is dan wij tot nog toe gemeend hebben, en dat elke groep vele ondergroepen insluiten kan; en is dit niet waarschijnlijk, omdat wij reeds in de 8ste groep, in het ijzer, nikkel en kobalt, en in de zes platinametalen, voorbeelden vinden van grondstoffen die veeleer in ééne dan in drie groepen geplaatst moeten worden, van wege de overeenkomst die zij drie aan drie in drie perioden vertoonen? Doch ook deze uitvlucht zoude ons niet helpen. Want als wij Crookes, of Nillson en Krüss, in hunne stoute vlucht volgen, dan is het aantal nieuwe grondstoffen nog veel grooter. Zij hebben als waarborgen of bewijzen, dat zij volledige scheiding dezer zoo verwante aardmetalen hadden verkregen (en dus bijv. een zuiver nitraat van ééne derzelve in handen hadden) deze eischen gesteld, dat: 1° het verbindingsgewicht van het oxyde tegenover het salpeterzuur niet meer mocht veranderen, als zij hunne scheidingsmethoden op dit nitraat, uit allerlei ertsen verkregen, nog verder voortzetteden; 2° dat het spectraalonderzoek daarbij geene verandering in het aantal en de ligging der spectraalstrepen, vooral in het absorbtiespectrum, meer vertoonde. Welnu, bij hun onderzoek van de uit verschillende ertsen verkregen aarden konden zij die standvastigheid in het Absorptiespectrum niet

verkrijgen wat betreft aantal en intensiteit der strepen. Daarom voelen zij zich tot de hypothese gedrongen: elk dier aardmetalen bestaat uit meer dan eene, ja aan elke streep in het absorptie-spectrum beantwoordt eene eigene grondstof, wier atoomgewichten uiterst weinig, misschien zelfs in 't geheel niet onderling verschillen. Hetgeen wij Didymium noemden bestaat minstens uit zeven Didymiale grondstoffen; in sommige ertsen komen er eenige, in andere ertsen weder andere daarvan nevens elkander voor.

Zoo kon dan de mare tot in de nieuwsbladen doordringen, dat nieuwe grondstoffen bij tientallen ontdekt waren.

Doch zoover is het nog niet gekomen. De gronden voor deze hypothese zijn zwak. De beteekenis der absorptiestrepen in bovengenoemden zin is theoretisch nog te weinig bewezen; de bepaling der verbindingsgewichten is nog te onnauwkeurig, om daaruit atoomgewichten af te leiden; de invloeden vooral, die de zoutoplossingen op de intensiteit en de ligging der strepen bij de proefnemingen kunnen uitoefenen, zijn veel te weinig bekend om aan die hypothese eene grootere waarde toe te kennen, dan van prikkel tot scherper onderzoek. Het is bijv. volgens Becquerel zeer wel mogelijk dat de toestand van het zout in oplossing, in zoover deze afhankelijk is van eene voorafgaande behandeling (colloidale toestand, sterke gloeiing) eene kleine verplaatsing der absorptiestrepen teweeg brengt. Ondanks die bezwaren gaat Crookes in zijne hypothese nog veel verder. Hij knoopt daaraan het phantasiebeeld vast, dat de natuur ons in deze differentieering eener grondstof eene bizondere wijze van de verdichting der Oerstof, uit welke onze grondstoffen zouden ontstaan zijn, te zien geeft. In de mineralen die deze zeldzame aarden bevatten, zouden kleine verschillen van verdichting der Oerstof bewaard gebleven zijn. Dergelijke phantasiën schijnen mij echter tot dezelfde orde van dwalingen te behooren, als welke Boerhaave den Jatrochemici ten laste legt, en ik zou dus hier zijne woor-

den willen toepassen: En quousque ex angustissimis experimenti cancellis exspatiari ausint et provolare per infinita rerum.

Intusschen, al die ontdekkingen of vermeende ontdekkingen hebben de beschouwing nog niet kunnen omstooten, dat wij in de door ons aangenomen grondstoffen zelfstandigheden bezitten, die in eenen vergelijkbaren toestand verkeeren. Zelfs, al willen wij aannemen dat wij nog niet de ware grondstoffen bezitten, dat zij nog verder splitsbaar zijn, voor het oogenblik zijn de grondstoffen met hare atoomgewichten zelfstandigheden, die even ver gesplitst zijn. Wij mogen vasthouden aan de voorstellingen die door Avogadro's wet op mathematisch-physische gronden bevestigd zijn. In den gastoestand bestaan zij als zelfstandige moleculen, op zich zelve levende en zich bewegende. Bij niet zeer hooge temperaturen bestaan die moleculen als verbindingen van twee of meer atomen [1]). De ozonzuurstof bijv. heeft er drie, de zwavel zes of meer, de phosphorus vier. Bij hooge temperaturen splitsen zij zich in moleculen van twee atomen, enkelen van één atoom, zooals het bromium en het iodium; maar geene waarneming is nog ooit gedaan, die ons dwingt atomen van kleinere massa, dus eene nog verdere splitsing, aan te nemen. Verbinden wij nu daarmede, dat de nauwkeurig bepaalde atoomgewichten zich in de perioden en groepen van Mendelejew laten onderbrengen, dan mogen wij voorshands aannemen, dat wij in de door ons aangenomen atomistische hoeveelheden der grondstoffen grootheden beschouwen, welke van dezelfde orde en dus vergelijkbaar zijn, en dat *deze* grootheden de verschijnselen van scheikundige verbinding, ontleding en vervanging te weeg brengen, in wier mechanisme wij dieper wenschen door te dringen.

Mogen wij nu aan deze atomen de voorstelling verbinden, dat zij alleen overeenkomstig de bovenvermelde wet der valentie ware chemische moleculen kunnen vormen? Dan is hun aantal

1) Slechts de kwikdamp komt voor als moleculen van 1 atoom, op eene betrekkelijk niet hooge temperatuur.

bij het vormen van eene chemische verbinding steeds bepaald, en de voorstelling dringt zich aan ons op, dat het atoom van elke grondstof met een één- of meer-valent aantrekkings- of bindingsvermogen voorzien is. Het aantal mogelijke verbindingen, vervangingen, en atoomaaneenschakelingen tusschen de grondstoffen wordt daardoor beperkt, en aan regels gebonden; willekeur in dezen is dan weggenomen. Velen hebben zich een tijd lang aan de illusie overgegeven, dat de chemische leer reeds eene zoo ver strekkende wet rijk geworden was. Doch eene meer doorgevoerde beschouwing der voorhanden en der nieuw ontdekte feiten liet ook dit leerstuk zijne scherpte verliezen, al trachtte men het te redden door het aannemen van zoogenaamde moleculaire verbindingen. De valentie der grondstoffen vertoont zich thans aan ons oog als eene wel is waar niet te loochenen regelmatigheid, maar hare grenzen ontgaan ons. Bewijst zij in de Organische Chemie — die der koolstofverbindingen — onschatbare diensten, in de Anorganische Chemie zien wij dezen factor te zeer verwikkeld door andere factoren, dat wij dien nog als eene statische eigenschap der grondstofatomen in onze voorstelling durven opnemen. Bovendien leert de valentie ons niets omtrent de sterkte van het chemische bindingsvermogen der atomen. De vooruitgang der chemische theorie moet *ook* in andere richtingen gezocht worden.

Van die richtingen van onderzoek is voorzeker geene op 't oogenblik van meer belang, dan die naar den gang en naar het evenwicht in de chemische reactien in verband met de samenstelling der moleculen. Dat onderzoek betreft dus het vraagstuk, hoe de gang der chemische reactie zal zijn, wanneer twee of meer grondstoffen onder bepaalde omstandigheden te zamen gebracht worden, welk evenwicht ten slotte zal ontstaan, en hoe gang en evenwicht door veranderde omstandigheden zich zullen wijzigen. Men heeft zich gevleid, dat de studie der chemische warmteverschijnselen het meeste licht over dit vraag-

stuk zou verspreiden. Zich vasthoudende aan de wet van het Behoud van arbeidsvermogen kon wellicht de bepaling der hoeveelheid warmte, die bij de chemische verbinding en vervanging vrij wordt, den chemischen arbeid tusschen de atomen der verschillende grondstoffen leeren kennen, en daaruit zoude, zoo al niet eene affiniteit, gelijk velen meenden, dan toch de noodwendige gang der chemische reactien kunnen afgeleid worden.

Inderdaad heeft tusschen 1864 en 1884 eene leer veld gewonnen, waardoor het vraagstuk in dezen zin scheen opgelost te kunnen worden. Berthelot heeft haar als vrucht van een reusachtigen experimenteelen arbeid, gedurende vijftien jaren voortgezet, verkondigd. Zij scheen de grondslag der gansche Chemie te zullen worden. Ik bedoel de leer van het Travail maximum. Elke chemische werking, beweert Berthelot, die warmte voortbrengt, moet noodwendig plaats hebben; elke chemische reactie, waarbij geene vreemde energie wordt aangevoerd, heeft in zulk eene richting plaats, dat de *meeste* warmte ontwikkeld wordt. Men heeft dus slechts de warmte te bepalen, die bij de vorming van eenvoudige of samengestelde verbindingen ontstaat, en de werkingen der andere krachten uit te sluiten, om den uitslag te kunnen voorspellen, wanneer twee of meer grondstoffen met elkander in chemische werking treden. Bij de chemische vervanging, als twee grondstoffen strijden om het bezit eener derde, dan zijn *zij* de sterkste en worden overwinnaars, wier verbinding de meeste warmte ontwikkelt. Uit elk samenstel van werkingen moet ten slotte zulk een evenwicht ontstaan, dat de som der ontwikkelde warmte de grootst mogelijke is. Valt het anders uit, dan is dit enkel toe te schrijven aan vreemde energiën, die werken als krachten welke aan de chemische energie tegengesteld zijn, en die krachten moet men nog in rekening leeren brengen. De endotherme verbindingen, die bij hare vorming warmte verbruiken en deze bij hare ontleding weder

uitgeven, zooals de ontplofbare stoffen, chloorstikstof, chloorzuurstof enz., hebben dit te danken aan eene vreemde kracht, die onder zekere omstandigheden bij de vorming gewerkt heeft en als potentieele energie in haar verborgen wordt.

Bij zeer vele verschijnselen kwamen die beschouwingen en berekeningen van Berthelot tot haar recht. Kwam de berekening of voorspelling niet uit, dan werden vreemde krachten, zooals de oplossende en ontledende kracht van het water ingeroepen. Deze moesten medespelen, of hun werk vooraf verrichten (travail préliminaire) — of wel van allerlei tusschen-verbindingen moest zich een kleine hoeveelheid vormen, om met behulp van hare verbindingswarmte eene positieve som bij de warmteberekening te verkrijgen. Op deze wijze werd eene Statica en Dynamica der Chemie opgebouwd, die de gansche Chemie trachtte te omvatten. Met behulp dier theorie konden nu allerlei chemische reactien berekend en voorspeld worden, zooals Berthelot zegevierend in vele voorbeelden aantoonde.

De waan, dat in deze thermochemische wet de hoofdwet van de Chemie reeds gewonnen was, heeft evenwel niet lang geduurd. Terwijl vroeger zulke algemeene leerstelsels eeuwen, later eenen menschenleeftijd duurden en de leiders waren bij het onderzoek, houden zij zich thans slechts eenige jaren staande. De onderzoekers zijn te velen, het onderzoek gaat te snel. De beoefenaars van een verwant gebied komen hen aan ruimere beginselen toetsen.

De dwaling, welke de hoofdfout in deze leer was, werd weldra ontdekt. Wel beschouwd zou hier de verbindingswarmte slechts de affiniteit zijn van elke grondstof tot elke andere (en van elke chemische verbinding tot elke andere); deze zou geheel in warmte omgezet en aldus gemeten kunnen worden. Dit is onjuist. Er gaat geene chemische potentieele energie der stoffen bij eene chemische werking geheel in actueele energie over, die meetbaar is als warmte. Er hebben gelijktijdig andere veranderin-

gen plaats ten gevolge van een moleculairen arbeid, die energie verbruikt, en een anderen energievorm voortbrengt. De richting van het scheikundig verschijnsel wordt niet enkel door het maximum van warmte-ontwikkeling beheerscht. Alleen wanneer de ontwikkelde warmte al de andere verschijnselen bij de chemische werking overtreft, zal de richting der reactie in den regel naar Berthelot's beginsel plaats hebben. Die richting hangt op ingewikkelde wijze af van den toestand der actueele en potentieele energie, van de aggregatie of disaggregatie waarin zich de werkende deeltjes bevinden, en van de uitwendige krachten die er op werken. Hoe, is nog niet gevonden, maar moet juist gezocht worden.

Dus laat zich ook uit Berthelot's wet niet met zekerheid afleiden welken gang het scheikundig verschijnsel zal nemen, wanneer grondstoffen of hare verbindingen in allerlei toestanden te zamen komen, nog minder of zij al of niet op elkander zullen inwerken. Des ondanks blijven Berthelot en eenige jongere fransche scheikundigen, die zijne school vormen, haar handhaven. De andere scheikundigen die zich op dit gebied bewegen bestrijden haar, en een man als Ostwald acht haar zoo grondig wederlegd, dat hij, doelende op de oude affiniteitstheorie van Bergman, die in Berthelot's leer eigenlijk verborgen ligt, zich aldus uitlaat: »Het ware te wenschen, dat dit »onvruchtbare denkbeeld ten spoedigste weder in het herbarium »der geschiedenis werd teruggeborgen, waaruit het na bijna »honderdjarige rust werd opgewekt, om papieren bloemen te »kweeken."

Hoezeer nu de meting der warmteverschijnselen van het grootste belang blijft, en de voortdurende werkzaamheid der chemici waard is, zoo levert zij ons dus slechts éénen factor voor de mechanische beschouwing der chemische werkingen. Gelukkigerwijze ontwikkelde zich terzelfder tijd eene andere beschouwing, die eene toepassing was van de kinetische gastheorie op de che-

mische verschijnselen. Die toepassing, door Wilhelmy en anderen voorbereid, door Guldberg en Waage algemeener ontwikkeld, bleek bizonder vruchtbaar te zijn om het onderzoek naar het chemisch evenwicht te leiden, en onze voorstellingen van de chemische werkingen uit te breiden. Zoo heeft zij ons reeds eene mechanische voorstelling gegeven van de dissociatie d. i. van de onvoltooid blijvende chemische werking, of meer algemeen gezegd van de wederkeerige werking, waarbij een evenwicht tusschen twee aan elkander tegenovergestelde werkingen ontstaat. Zij kan aanvankelijk verklaren, waardoor eene zekere hoeveelheid koolzuur en kalk zich somtijds slechts ten deele zal verbinden, en verdund zwavelzuur zich slechts ten deele met keukenzout in oplossing zal omzetten. Zij neemt aan, dat de vorming en de ontleding eener scheikundige verbinding, dus de grenzen binnen welke haar bestaan mogelijk is, afhankelijk is van den bewegingstoestand van het molecuul, en van de atomen in het molecuul. Zij stelt verder dat de werking tusschen twee moleculen, die elkander als gas of in verdunde oplossingen ontmoeten, afhankelijk is van den bewegingstoestand bij de botsing. Naar deze voorstelling bezitten de moleculen ten gevolge der onophoudelijke botsingen allerlei snelheden, en die worden voortdurend gewijzigd. De gemiddelde snelheid blijft dezelfde. Zoo is het dan mogelijk dat er bij eene zekere temperatuur elk oogenblik moleculen zijn, wier bewegingstoestand eene ontmoeting toelaat die chemische verbinding voortbrengt, terwijl de ontmoeting van andere moleculen chemische ontleding ten gevolge heeft — en als twee moleculen van verschillende samenstelling botsen, of er ruiling in den eenen dan wel in den tegengestelden zin plaats heeft. Als vele moleculen bijeen zijn, dan zal de werking sneller zijn, omdat de kans der gunstige ontmoetingen grooter is. Zoo wordt dan elk verschijnsel afhankelijk van den toestand en van het aantal der werkende moleculen, en van de temperatuur, want deze bepalen het aantal gunstige ont-

moetingen in elk tijdsoogenblik, gunstig hetzij voor de verbinding, hetzij voor de ontleding, hetzij voor de omwisseling. Het evenwicht stelt zich in, wanneer de tegengestelde werkingen in een zekeren tijd aan elkander gelijk zijn geworden, doordat de snelheid waarmede de werkingen plaats hebben, en de aantallen verbonden, ontleede, of omgezette moleculen die daaraan deelnemen tegen elkander opwegen. Naarmate de temperatuur van het stelsel verhoogd of verlaagd wordt, kan eene der reactiën tot een minimum herleid worden, en dus het gewone geval intreden dat de reactie in den eenen of den anderen zin afloopt, anders gezegd voltooid wordt.

Op deze wijze zijn onze voorstellingen uitgebreid omtrent het tot stand komen van het scheikundig evenwicht in een stelsel van stoffen, waarin zich eene scheikundige verbinding uit een mengsel (in dezelfde of verschillende aggregatietoestanden) afscheidt. Die voorstellingen hebben de hoogere wiskunde in de Chemie gebracht. Want daaruit zijn voor eenvoudige gevallen van chemische werking in homogene of onvolledig heterogene [1]) stelsels mathematische formulen afgeleid, volgens welke de gang van het verschijnsel eene functie wordt van de aanwezige hoeveelheden en van de snelheid der chemische werking tusschen de grondstoffen of de verbindingen. Bleken die formulen minder juist te zijn voor sommige reactien in oplossingen, door eene hoogst gelukkige vondst kon Van 't Hoff de formulen voor de gasvormige stelsels op de evenwichten in verdunde oplossingen overbrengen, door de spankrachten der gassen te vervangen door den osmotischen druk der oplossingen, na vermenigvuldiging met een zekeren coefficient, welks

1) Een heterogeen stelsel van stoffen wordt onvolledig heterogeen genoemd, zoo lang bij het tot stand komen van den evenwichtstoestand de concentratie van de stoffen in het gas of in de vloeistof zich nog wijzigen kan, wanneer de hoeveelheden der aanwezige stoffen worden veranderd.

Bij evenwichten zonder chemische omzetting bestaat hiervoor een criterium in Gibb's phasenregel.

grootte naar de jongste onderzoekingen schijnt samen te hangen met de mate van ontbinding der opgeloste stoffen in hunne elektrolytische radikalen.

Langs dezen weg zijn reeds verschillende reactien, wat haren gang en het te verkrijgen evenwicht betreft, proefondervindelijk onderzocht, bijv. de werking tusschen iodium en waterstof, de omzetting van rietsuiker in druivensuiker, de verzeeping van esters of amiden; zoo ook eenvoudige wederkeerige reactien, als de strijd tusschen waterstof en ijzer om de zuurstof, de strijd tusschen twee zuren om eene basis, of tusschen twee bases om een zuur. Werkelijk hebben de uitkomsten der proefnemingen op de formulen gesloten, wanneer de temperatuur dezelfde bleef, en alle storende invloeden werden vermeden.

Uit het oogpunt onzer beschouwing is dit het merkwaardigste, dat het onderzoek naar de verhouding, in welke twee stoffen eene derde onder elkander bij de scheikundige werking deelen, eenen factor hebben aan het licht gebracht, die wezenlijk aan het oude affiniteitsbegrip weder een tastbaren en meetbaren vorm geeft. Uit de verhouding volgens welke twee zuren eene zekere hoeveelheid basis onder elkander deelen, en evenzoo uit de snelheid waarmede diezelfde zuren andere scheikundige werkingen uitoefenen, dus langs zeer verschillende wegen, heeft Ostwald een zelfden coëfficient van scheikundig vermogen kunnen afleiden, aan elk zuur of aan elke basis eigen.

Deze affiniteitscoefficienten zijn nog niet in absolute maat uit te drukken. Zij kunnen tot nog toe slechts met elkander vergeleken worden. Bij het bepalen van hunne betrekkelijke grootte is het nu gebleken, dat zij *niet* afhankelijk zijn van de stof waarmede de verbinding plaats heeft. Eene stof heeft geene verschillende affiniteit, al naarmate van de andere stof waarmede zij in werking treedt, zooals men vroeger meende. Zij heeft hare eigene zelfstandige affiniteit. Maar wel is deze, blijkens Ostwalds onderzoek, afhankelijk

van eene wijziging in de temperatuur, en van eene wijziging in den aggregatietoestand der moleculen, waarin de stof zich oogenblikkelijk bevindt. Zoo is dan deze affiniteit alweder geene statische kracht, maar eene resultante afhankelijk ten eerste van de grondstof zelve, ten tweede van den bewegingstoestand der moleculen en atomen. Altijd worden wij weder teruggevoerd op de dynamica der stofdeeltjes.

Met de voorstellingen, die de kinetische gastheorie ons omtrent het mechanisme der chemische werkingen kan geven, moeten wij ons voor het oogenblik tevreden stellen. Van den invloed der temperatuur op de affiniteit of werkingsintensiteit kunnen wij ons nog geene voorstelling maken, omdat wij omtrent het mechanisme van de botsing der moleculen nog geene theorie kunnen opstellen.

Toch kunnen wij in dit opzicht nog verder komen met de hulp der Thermodynamica, ofschoon nu zonder voorstellingen omtrent het mechanisme. Sinds de laatste jaren staan thermodynamische formulen, die den samenhang uitdrukken tusschen grootheden, die bij verschillende verschijnselen (bij dezelfde stoffen waargenomen) in het spel zijn, ook der chemie ten dienste. Daartoe behoort ook het warmteverschijnsel, dat nu beter dan in Berthelot's theorie tot zijn recht komt. Zooals die formulen ontwikkeld en toegepast zijn door Gibbs, v. d. Waals, Van 't Hoff, Duhem, Chatelier en anderen, kan daarmede de berekening en de voorspelling van den gang der chemische reactie beproefd worden. De thermodynamica kan nog niet voorspellen, welke chemische verbinding zal optreden, noch de grenzen van haar bestaan vooruit bepalen, maar als wij de warmte die bij de scheikundige werkingen optreedt, en de dampspanning van het gas dat zich in het stelsel bevindt, hebben gemeten en de concentratie der aanwezige stoffen hebben bepaald, dan geeft zij formulen, waardoor wij den gang der

reactie in hare afhankelijkheid van de temperatuur kunnen nagaan en afleiden. Zij geeft ons eene grootheid, de Entropie, ter beschikking, die bij de reactie in een stelsel van stoffen niet kleiner maar steeds grooter moet worden. overeenkomstig Clausiu's tweede wet. Wordt die grootheid in de formulen gebracht, dan kunnen wij daaruit afleiden, welke richting der reactie noodwendig uitgesloten wordt bij verandering van temperatuur, welke richting noodwendig plaats moet hebben, en wanneer het evenwicht in het stelsel zal verkregen worden. Dit alles verkeert echter nog in de periode der eerste ontwikkeling. Toch mogen rijke vruchten verwacht worden op dit gebied waar Physici en Chemici elkander de hand reiken. Het zou natuurlijk niet mogelijk zijn om in dit uur de wijze van onderzoek en de mathematische behandeling uiteen te zetten, noch om de formulen toe te lichten, waaruit teekens voor de Entropie en de Energie, een osmotische coefficient, nevens differentiaal- en integraalteekens ons geheimzinnig aankijken. Wel kan in enkele trekken de groote beteekenis van deze richting van onderzoek toegelicht worden.

Geleid door de bovengeschetste voorstellingen der kinetische gastheorie, en door de inzichten die de thermodynamische formulen hebben verschaft, moeten thans de scheikundige verschijnselen, ook de eenvoudigste, op nieuw onderzocht worden, maar nu stelselmatig bij allerlei temperaturen, allerlei drukkingen, allerlei concentratien. Zooals de Physicus reeds nauwkeurig weet, hoe of eene zekere hoeveelheid water zich zal gedragen in eene bepaalde ruimte, bij allerlei temperaturen, — hoeveel ijs, water en damp er zich zal vormen om evenwicht te maken — wanneer het ijs, of het water, of de damp geheel zullen verdwijnen, en wanneer alleen ijs, of water, of damp zullen bestaan, — zoo ook moet de Chemicus thans onderzoeken wat er al geschieden kan en geschieden moet, als hij twee stoffen die chemisch op elkander inwerken, bij allerlei temperaturen,

onder allerlei drukkingen en in allerlei gewichtsverhoudingen (concentratien in het stelsel) te zamen brengt, warmte aanvoert of afvoert, of het volumen wijzigt. Dat is reeds voor enkele stelsels van twee stoffen verricht, zooals bijv. voor bromwaterstof en water, chloor en iodium, chloorcalcium en water. Hierbij is het gebleken, hoe onvolkomen onze kennis was van het gedrag dier stoffen; eene reeks van kwalijk begrepen en verklaarde verschijnselen zijn ontraadseld en tot samenhang gebracht, de gang dier reactien is nauwkeurig bekend geworden, en nieuwe verbindingen en isomerien zijn ontdekt. Gelukt het zulk een onderzoek te voltooien, en brengt men de uitkomsten in eene graphische voorstelling over, dan verkrijgt men een inzicht van de verschillende evenwichtsvormen die tusschen twee enkelvoudige of samengestelde stoffen mogelijk zijn, afzonderlijk of te zamen bestaande, en van de grenzen waar de eene evenwichtsvorm aanvangt, en waar hij ophoudt, om voor een anderen plaats te maken. Het blijkt dan, dat men, uitgaande van een vloeibaar of gasvormig mengsel van twee of meer stoffen, door achtereenvolgende afscheiding van vloeibare of vaste chemische verbindingen meer samengestelde stelsels kan bereiken; en dat, bij de zoogenaamde multipel-punten, stelsels van stoffen verkregen worden, die slechts bij ééne temperatuur en éénen druk bestaanbaar zijn, en die van de voorhanden stoffen het grootste getal verbindingsvormen bevatten, welke te zamen in evenwicht kunnen zijn. In den gang van die verschijnselen is reeds eene wettelijke betrekking ontdekt tusschen de grootheden die in het spel zijn. Wanneer men de afscheiding van eene chemische verbinding uit het homogene mengsel der stoffen, waarvan men uitgaat, heeft waargenomen, en de warmtehoeveelheid bepaald die daarbij vrij of gebonden wordt, dan laat zich uit de thermodynamische formulen afleiden, op welke wijze de concentratie van de stoffen in dat mengsel moet veranderen, om diezelfde verbinding bij eene

andere temperatuur af te scheiden. Want het is reeds in enkele gevallen gebleken dat de waargenomen waarden met de uit de thermodynamische formulen berekende waarden dier concentratiën overeenstemden.

Ook eene poging is gedaan, om dezelfde methode toe te passen op gevallen, waarin meer dan twee stoffen te zamen zijn. Ik bedoel het onderzoek naar de vorming van het astrakaniet, een dubbelzout uit zwavelzure natron en zwavelzure magnesia, dat ook in de natuur voorkomt. Wij wisten dat het kon bereid worden door verdamping der oplossing van beide zouten. Dit feit was van weinig beteekenis. Maar thans door het onderzoek van Van 't Hoff en van Bakhuis Roozeboom, en door de ontdekking der reeds genoemde multipel-punten van den laatste, is onze kennis van dit zout zooveel verrijkt, dat wij tusschen zekere grenzen van temperatuur kunnen voorspellen, wat er geschieden zal, als wij bepaalde hoeveelheden van de beide zouten en van water in een zekere ruimte te zamen brengen, en welke wijzigingen de verkregen evenwichtstoestand zal ondergaan als wij warmte aanvoeren of afvoeren. Wij weten dus nu onder welke omstandigheden het dubbelzout alleen zal bestaan, wanneer met de beide zouten samen, wanneer deze zouten alleen, wanneer de zwavelzure natron met tien, wanneer met één mol. kristalwater zich nevens het dubbelzout zal vormen. Als nog hoogere en lagere temperaturen worden aangewend, kan het blijken, of nog andere toestanden van evenwicht, andere verbindingen mogelijk zijn.

De richting van het onderzoek, die uit de nieuwe theoriën en voorstellingen voor de Anorganische Chemie voortvloeit, is op 't oogenblik voorzeker de meest belovende. Zoo komt het mij voor dat zij ook den weg aangeeft om op te sporen en te verklaren, hoe in de natuur de mineralen chemisch gevormd en uit de moederstoffen zijn afgescheiden, en hoe de grondstoffen en hare verbindingen aan de oppervlakte der aarde hier opgehoopt, ginds verspreid worden. Vergunt mij ten slotte u dat toe

te lichten, en enkele der belangrijkste uitkomsten mede te deelen.

Verplaatst u in de bekende mijnen van Stassfurt. Diep onder waterdichte lagen van latere formatie liggen hier begraven de verschillende zouten die in een geologisch verleden zich in een uitgestrekt binnenmeer hebben afgezet. In dat binnenmeer brachten al de rivieren en beken uit het omgevende watergebied hun water en wat zij uit de aardkorst hadden opgelost, voornamelijk de chloruren, carbonaten en sulfaten van natron, kalk, magnesia, kali. Even als thans de Doode Zee de oplosbare bestanddeelen uit het gebied der Jordaan ontvangt en steeds zoutrijker wordt, zoo werd ook daar de concentratie der oplossing steeds grooter. De temperatuur rees en daalde met de jaargetijden, de druk nam met de diepte toe. Ziedaar dus allerlei voorwaarden vereenigd onder welke de stof zich allengs anders ging verdeelen, chemisch en physisch. De oplossing moest vaste stoffen gaan afzetten; eigenaardige verbindingen moesten zich uit het homogene vloeibare stelsel gaan afzonderen. Daardoor veranderde weder de verhouding der aanwezige stoffen. De uitkomst van al die chemische omzettingen, van al de evenwichten die zich in den loop der tijden hebben ingesteld, ligt voor ons, nadat ten slotte het meer geheel vol gekristalliseerd was. Op den bodem der gansche vorming ligt een groot deel van de kalk als gips, daarboven de grootste hoeveelheid van het natrium als keukenzout. Boven deze lagen liggen allerlei zeer samengestelde dubbelzouten, gevormd uit de chloruren en sulfaten der kali en magnesia met de overige natron en kalk. De kali en magnesia liggen opgehoopt in de lagen carnalliet (chloorkalium-chloormagnesium), kainiet, polyhaliet enz.

Evenals zich uit het straksgenoemde astrakaniet onder bepaalde omstandigheden van temperatuur en concentratie natriumsulfaat en magnesiumsulfaat weder kunnen afscheiden, zoo ook hebben zich in dat meer hier of daar enkele zouten kunnen afzonderen en ophoopen Zoo de zwavelzure magnesia als kie-

seriet, het chloorkalium als sylvien, het chloormagnesium als bischofiet. De kleine hoeveelheid ijzer, die de wateren hebben aangevoerd, heeft gelegenheid gevonden om zich uit die moederloog, als kleine kristallijne blaadjes van ijzerglans, tusschen het carnalliet af te zetten, en geeft daaraan eene roodachtige kleur. Zelfs de geringe sporen boriumzuur, die naar het meer zijn gevoerd, zijn in het zoutmengsel in eenen toestand gekomen, dat zij als boorzure magnesia-chloormagnesium (het boraciet) uit de oplossing zijn geworpen, en zich hier en daar hebben opgehoopt tot knollen.

Ofschoon nu reeds vele dezer dubbelzouten kunstmatig gemaakt zijn, zoo is thans de tijd gekomen om de voorwaarden voor hunne vorming en ontleding, voor hunnen kristalvorm, hun kristalwatergehalte, hunne samenstelling, methodisch na te speuren, alles in afhankelijkheid van de moederoplossing; door wijziging van temperatuur, druk, concentratie. Ongetwijfeld zullen daarbij nog een tal van nieuwe verbindingen ontdekt worden.

Daarvoor is het noodig, dat het onderzoek in de nieuwe richting zich niet bepale tot de verschijnselen van verbinding en ontleding, maar ook tot de chemische omruiling. Dit onderzoek is weder moeilijker. Evenwel is reeds een begin gemaakt om de voorwaarden te bepalen, waaronder twee zouten, met verschillende zuren en bases, de basis kunnen uitwisselen, nevens elkander bestaan, of elkander uitsluiten, — welke kristalvormen zij zullen aannemen, — en hoe dat alles samenhangt met de ontwikkelde warmte, de voluumverandering, en de temperatuur.

De natuur evenwel geeft ons nog veel ingewikkelder afzetsels en vormingen te aanschouwen dan de Stassfurter dubbelzouten, en waartoe dikwijls hoogere temperaturen en sterkere drukkingen hebben medegewerkt. Zoo in de kristallijne rotsgesteenten, waarvan het graniet de meest bekende type is. Uit welk mengsel van stoffen en onder welke omstandigheden is het

ontstaan? De moederstof is zeer samengesteld geweest; een groot getal grondstoffen heeft aan de vorming deelgenomen. Uit kiezelzuur, aluminiumoxyde, alkaliën en aarden zijn de silicaten samengevoegd, die nevens de kwarts de hoofdmassa in het graniet vormen, maar die silicaten (veldspaten, hornblenden, granaten, cordieriet, tourmalijn) bieden allerlei verschil aan in de verhouding van het kiezelzuur tot de basis, en allerlei verschil in kristalvorm, — evenals uit onze oplossingen of smeltsels zich nu eens zure dan eens basische zouten afzonderen, en dezelfde stof nu eens een octaedrischen dan eens een monoklinischen bouw bij hare afscheiding aanneemt. Bovendien, tusschen die hoofdmassa zien wij sommige grondstoffen in eenvoudige verbindingen van de rest afgezonderd, en hier en daar opgehoopt, bijv. kristallen van enkel aluminiumoxyd, als robijn, korund, saphir — enkel ijzeroxyde als ijzerglans, — enkel tinoxyde als tinsteen — het fluor afgescheiden als enkel fluorcalcium — de phosphorus in de apatietkristallen — het titanium als titanzure kalk (sphen) — het tantalium in den tantalit — het wolframium als wolframzure kalk — het zink, het koper, het molybdaenum als eenvoudige sulphuren — het uranium als oxyd — eenvoudige verbindingen van tweebasische oxyden met elkander zooals de spinellen, het chroomijzersteen enz. enz. Binnen in de mineralen zelfs ontdekt een scherper onderzoek afscheidingen van andere, zooals glimmer en hornblende-kristalletjes in kleine holten van orthoklaskristallen gevormd, of zircon- en apatiet-kristalletjes binnen in grootere kwartskristallen.

Naar eene chemische verklaring van de vorming dezer stoffen uit een homogeen mengsel van te zamen opgeloste of te zamengesmolten grondstoffen te zoeken, schijnt duizelingwekkend. Maar bemoedigend is het, dat reeds zoovele dier mineralen kunstmatig bereid zijn. Eenvoudige verbindingen als oxyden, sulfuren, sulfaten, carbonaten, zijn reeds sinds Ebelmen

met den kristallijnen natuurvorm in het Laboratorium bereid, hetgeen vroeger niet mogelijk was. De wegen daartoe ingeslagen waren gedeeltelijk van de natuur zelve afgezien. Zoo had men ontdekt dat vulkanisch gevormde mineralen, leuciet, augiet, hornblende, granaat, tridymiet, kwarts, soms gevormd worden door de reactie tusschen waterdamp en de bij hooge temperatuur ontstane dampen van fluoruren en chloruren, of door de aanraking van zeer heeten waterdamp met fluosilicaten van alkalische of alkalische aard-metalen, waarbij eene hooge drukking ongetwijfeld haren invloed heeft uitgeoefend. Doch meestal waren de methoden van bereiding empirisch gekozen. »Les mineraux artificiels, zegt Bourgeois in zijne voor korten tijd uitgegeven monographie, ne sont pas toujours les produits d'expériences méthodiques et raisonnées", en Bourgeois' indeeling der methoden mist nog een theoretischen grondslag. Thans echter kan de kunstmatige bereiding der mineralen beproefd worden bij het stelselmatig onderzoek naar de evenwichten, die zich instellen, als een mengsel van stoffen met verschillende concentratiën aan verschillenden druk en verschillende temperatuur worden blootgesteld. Op deze wijze kan de reactie in allerlei richtingen gewijzigd en omgekeerd worden en moet men noodwendig de evenwichtsvoorwaarden ontmoeten, waarbij de scheikundige verbindingen, die mogelijk zijn, zich kunnen afscheiden uit het homogene mengsel, zoodat men de beste kansen heeft allerlei verbindingen, verschillend in samenstelling of in kristalvorm, aan den dag te brengen. De theorie zal meer en meer den gang der reactiën kunnen voorzien, en ons in de methode van onderzoek leiden. Als hoogst eenvoudig voorbeeld van een kunstmatig mineraal moge ons het ijzerglans dienen, dat uit ijzer en zuurstof bestaat. Vroeger kon men dat ijzeroxyd slechts als vormeloos poeder verkrijgen. Thans brengen wij ijzer, zuurstof, waterstof en chloor te zamen, de mogelijke reactieproducten zijn dan chloorijzer en water, of

ijzeroxyd en zoutzuur. Bij zekeren druk, zekere temperatuur, en zekere verhouding dezer grondstoffen kan het fraaie kristallijne ijzeroxyd ontstaan, dat geheel en al overeenstemt met het ijzerglans, dat in de natuur, bijv. op het eiland Elba, gevonden wordt.

De kostbare robijnen en saffieren zijn hooggeschat als edelgesteenten, om hunne heerlijke roode, blauwe, gele en paarsche kleuren, en om hunnen fraaien kristalvorm (pyramiden en rhomboëders). Zij bestaan uit aluminiumoxyd, door een spoor oxyde van chromium of kobalt of ijzer gekleurd. Niet gering was de indruk toen nu voor een jaar de reeds bejaarde Frémy kunstmatig gevormde robijnen in de Académie des Sciences vertoonde, die volkomen gevormd waren. De bestanddeelen uit welker mengsel Frémy den robijn vormde waren Fluorbarium en waterhoudende aluinaarde. Eene kleine hoeveelheid chroomzuur werd toegevoegd om de roode kleuring voort te brengen. Bij het spel der heen en weder gaande reactiën tusschen deze stoffen kunnen zich op verschillende temperaturen verschillende evenwichten vormen. Bij zeer hooge temperatuur vereischt het evenwicht, dat er zich weder aluinaarde uit het complex afscheidt. Dit geschiedt langzaam. Als na eenige uren de kroes plotseling bekoeld wordt, dan vertoonen zich de gevormde robijnen als kristallen afgescheiden van de rest, die als 't ware het ganggesteente vormt, juist zoo als de natuur ze ons vertoont. Deze robijnen bezitten den diamantglans, de hardheid, de roode kleur en (volgens Descloizeaux's onderzoek) ook den kristalvorm, die aan de echte robijnen eigen zijn. Merkwaardig, dat bij verschillende proefnemingen kristallen verkregen werden, bij welke andere kristalvlakken eene sterkere ontwikkeling vertoonden. Kleine verschillen in temperatuur en druk moeten daarvan de oorzaak zijn, zoo als de kristallijne omzetting van het titandioxyd bewijst; want het amorphe titandioxyd kan verkregen worden als anatas, als brookiet, en als rutiel, uit de onderlinge wer

king van Titanium, Fluor, Waterstof, Zuurstof, bij verschillende graden van temperatuur.

Nog treffender is de kunstmatige vorming van den schoon gekleurden smaragd, en van den chrysoberyll met zijnen fraaien lichtschijn. De smaragd is een silicaat van aluminium en beryllium, door eenig chroomoxyd groen gekleurd. Hautefeuille en Périer brachten het vormelooze silicium-, aluminium-, en berylliumoxyd en een spoor chroomoxyd te zamen met het lithiumzout van vanadiumzuur of molybdaenzuur, en verhitteden het mengsel op donkerroodgloeihitte. Alles smolt tot eene homogene massa te zamen, en werd 24 uren lang op deze temperatuur gehouden. Allengs scheidde zich een kristallijn lithiumsilicaat uit de vloeistof af. Vervolgens werd het evenwicht gewijzigd door de temperatuur tot 800° te verhoogen. Evenals het astrakaniet uit eene oplossing van chloornatrium en magnesiumsulfaat ontstaat door de temperatuur een weinig te verhoogen, zoo zag men hier bij deze hooge temperatuur het lithiumsilicaat verdwijnen, en allengs den smaragd in zeer kleine kristallen verschijnen. Door lengte van tijd — 15 dagen lang hielden Hautefeuille en Périer de massa op ongeveer 800° — vormden zich uit vele kleinere enkele grootere kristallen. Dat groeien der kristallen kan verklaard worden. Bij de proefnemingen hebben onvermijdelijk kleine temperatuurswisselingen plaats. Door verlaging zal de omgekeerde reactie tusschen de bestanddeelen in het mengsel weder sterker intreden, en zullen dus eenige kristallen weder oplossen. De kleinste verdwijnen geheel, de grootere verliezen slechts een deel. Bij verhooging der temperatuur daarentegen heeft weder *die* reactie sterker plaats, welke den smaragd voortbrengt. De nog bestaande kristallen trekken dan de nieuwgevormde vaste deeltjes tot zich, want de neiging tot kristalliseeren is het grootst in aanraking met een reeds bestaand kristal. De groote kristallen zijn de kapitalisten, die onder deze om-

standigheden het bezit van den kleinen man tot zich trekken; ten slotte blijven alleen de groote kapitalisten over, even als zulks in de maatschappij der menschen, onder bepaalde omstandigheden, plaats grijpt. Wordt echter de temperatuur hooger verhit, dan zal het veranderde evenwicht eene nieuwe scheikundige verbinding mogelijk maken. De smaragd, de verbinding van kiezelzuur met aluminium- en berylliumoxyd keert tot het mengsel terug, en phenakietkristallen, eene verbinding van kiezelzuur met enkel berylliumoxyd, treden in zijne plaats.

Niet minder belangrijk is eene andere methode, die is aangewend tot de synthese van kristallijne silicaten, zooals albiet, orthose, het kwarts zelf, en van zeolithische silicaten zooals analcim. Zij werden door Friedel en Sarrazin, en door De Schulten verkregen door het water onder hoogen druk en bij hooge temperatuur op een mengsel van amorph kiezelzuur, aluminiumoxyde en alkalische bases te doen inwerken. Wat ons hier vooral treft, is de invloed van den hoogen druk nevens de hooge temperatuur, en niet minder de invloed van de verhouding der bestanddeelen (de concentratie). Als die gewijzigd werd, kwamen ook andere silicaten nevens elkander voor den dag. Een verder voortgezet onderzoek zal leeren, bij welke temperatuur, druk, en verhouding der bestanddeelen, het kwarts en deze silicaten afzonderlijk of nevens elkander zich uit dit vloeibare mengsel kunnen vormen of uit elkander ontstaan door wijziging van druk en temperatuur.

Tot de proefnemingen, waarbij de invloed van de concentratie der verschillende bestanddeelen in het homogene mengsel te voorschijn treedt, behooren inzonderheid Ditte's kunstmatige bereidingen van apatieten en wagnerieten, — verbindingen van phosphaten met fluoruren of chloruren. Eene ruime hoeveelheid chloorkalium werd met eenig phosphorzuur, kalk (of eene andere basis) en een fluoruur samengesmolten. Nu kunnen zich vormen phosphorzure kalk en fluornatrium, en omgekeerd phos-

phorzure natron en fluorcalcium; bovendien eene verbinding der beide phosphaten, en eene verbinding van het phosphaat met het fluoruur in minstens twee verhoudingen, het apatiet, en het wagneriet. Door de betrekkelijke hoeveelheid der bestanddeelen (de concentratie) en de temperatuur te wijzigen kunnen deze verbindingen nevens elkander, of afzonderlijk, tot afscheiding gebracht worden. De overblijvende vloeibare massa moet meer fluoruur bevatten om wagneriet, meer phosphorzure natron om dubbelphosphaat af te scheiden. Bij hoogere temperaturen kan uit wagneriet weder apatiet verkregen worden, waarbij dus het wagneriet twee derde gedeelten van het fluoruur loslaat.

Is het reeds gelukt om enkele mineralen kunstmatig te bereiden, die in de gesteenten voorkomen, zoo rijst nog de vraag, of het langs dien weg ook mogelijk is die mengsels van nevens elkander gekristalliseerde mineralen te vormen, welke de kristallijne gesteenten der aardkorst vormen. Kan de synthese dier gesteenten uitgevoerd worden?

Na Hall, Gregory Watt, Daubrée danken wij aan Fouqué en Lévy de eerste oplossingen van dit hoogst belangrijke vraagstuk. Zij hebben vulkanische gesteenten in hunne kroezen nagebootst, zoo als het basalt en het trachiet. De basalten in de natuur bestaan in hoofdmassa uit aggregaten van drie mineralen; olivien, augiet en labrador, benevens eenig magnetiet en picotiet. Het eene basalt bevat deze mineralen in eene andere verhouding der hoeveelheden dan het andere. Hetzij zij nu van eenen basalt uitgingen, die uit ongeveer 3 d. olivien op 3 d. labrador en 1 d. augiet bestond, of wel van een mengsel van zooveel amorph kiezelzuur, aluminiumoxyde, kalk, natron en ijzeroxyd als in die drie mineralen voorhanden waren, zoo verkregen zij ten slotte dezelfde uitkomst. Zij smolten eerst den basalt, of wel het zoo even vermelde mengsel, tot eene homogene massa, die bij bekoeling een zwart glas vormde. Werd nu dit glas op nieuw gesmolten en 48 uren op hoogere tem-

peratuur verhit — tot gloeihitte — dan begonnen zich allengs olivienkristallen nevens enkele augietkristallen aftezetten, en werkelijk ook eenige kleine octaeders van het magneetijzersteen of magnetiet, en van picotiet. Toen vervolgens de temperatuur weder 48 uren lang iets lager werd gehouden, bij kersroodgloeihitte, vormden zich zeer kleine kristalletjes, — mikrolithen — van labrador en van augiet, terwijl de afzetting van eenig magnetiet en picotiet aanhield. Zoo werd een basalt bereid, dat volkomen gelijkheid van samenstelling en van structuur met de beste typen van het natuurlijke basalt in Auvergne vertoonde. Ongetwijfeld is dus op dezelfde wijze het basaltgesteente in de natuur ontstaan.

Op eene dergelijke wijze hebben Fouqué en Lévy andere vulkanische gesteenten als labrador-porphyren, melaphyren, nepheliniet, diabasen en dolerieten bereid. Maar de merkwaardigste uitkomst van hunne proefnemingen is wel de nabootsing van eenen meteoorsteen, dien van Teilleul in het Département de la Manche.

Zooveel kiezelzuur, aluminiumoxyd, magnesia, kalk, ijzeroxyd als in dezen steen door de analyse gevonden waren, werden saamgesmolten en een tijd lang achtereenvolgens op oranjeroode en op kersroode gloeihitte gehouden. Eerst ontstonden mikrolithen van een kalkveldspaat (anorthiet), vervolgens daaromheen mikrolithen van olivien, terwijl ten laatste de gele enstatiet de eerst afgezette deeltjes omhulde. Magnetiet zette zich voordurend af. Het mengsel van deze mineralen vertoonde zich als een zoogenaamd ophitisch aggregaat evenals in den meteoorsteen, die op deze wijze getrouw was nagebootst.

Al deze verschijnselen behooren tot het gebied van werkingen, die ik u daarstraks heb omschreven. Het boven zijn smeltpunt verhitte mengsel van bestanddeelen moet beschouwd worden bij die temperatuur in oversmolten toestand te verkeeren ten opzichte van de scheikundige verbindingen, die zich

bij die hoogere temperatuur kunnen vormen. Ten onrechte heeft men tot nog toe van de smeltpunten dier scheikundige verbindingen gerept. Bij die temperatuur is het gesmolten mengsel buiten den evenwichtstoestand gekomen. Dit ontstaat eerst, als er zooveel van eene scheikundige verbinding tusschen een deel der bestanddeelen is afgezet, dat nu het overige in gesmolten toestand een standvastig evenwicht vormt, en daarin verblijft ingeval de temperatuur standvastig wordt gehouden. Wordt de temperatuur verlaagd, dan wordt ook het evenwicht in de gesmolten massa verbroken, en eerst hersteld, als zich eene of meer nieuwe verbindingen hebben afgezet. Daarbij kan dezelfde verbinding zich in verschillende perioden van afkoeling afzetten, zoo als van het magnetiet is gebleken. Dit laat zich geheel vergelijken met het eenvoudige feit dat chlooriood zich onder bepaalde drukkingen en temperaturen zoowel nevens iodium als nevens iodiumtrichloruur uit een vloeibaar complex van iodium en chloor kan afzetten.

Het graniet is nog niet bereid. Wel zijn deszelfs bestanddeelen, de kwarts, de veldspaat, ja aggregaten van beide, en ook onlangs door Doelter de glimmer nagebootst, maar nog niet het graniet in zijn geheel. Het graniet bestaat uit grootere kristallen dan het boven beschrevene basalt, die onder weinig verschillende omstandigheden nevens elkander moeten ontstaan zijn. Evenwel de kunstmatige vorming van graniet acht ik slechts eene vraag van tijd.

Zijn de uitkomsten op dit gebied thans reeds verrassend groot en schoon, hoeveel meer mag men verwachten, als het onderzoek geheel overeenkomstig de nieuwe richting in de Anorganische Chemie zal voortgezet worden. Wij hebben thans het recht te verwachten, dat allengs meer en meer mineralen en gesteenten in onze kroezen en buizen zullen voortgebracht worden, als men temperatuur, druk, mengsel op eindelooze wijze wijzigt, en dezelfde omstandigheden zeer langen tijd

achtereen weet te onderhouden. Ja, men zal vele nieuwe mineralen voortbrengen, die in de natuur niet voorkomen.

De schets, die ik van de nieuwe richting in de Anorganische Chemie en van hare vruchten gegeven heb, moge ons nog onbevredigd laten, nu het gebleken is dat wij nog zeer ver verwijderd zijn van eene oplossing van het vraagstuk der chemische affiniteit, al zijn onze voorstellingen van het mechanisme der chemische werkingen belangrijk uitgebreid, en al zijn wij eene groote schrede gevorderd in het onderzoek naar den gang der chemische reactien. Dan evenwel zijn wij juist in de rechte stemming gekomen, want die onvoldaanheid geeft den prikkel tot nieuw onderzoek. Zij moet ook onder U heerschen op elk gebied van wetenschap.

Overzien wij echter de vorderingen die de nieuwe richting in de Anorganische Chemie heeft geoogst, — de *errores* die zij uitgedreven, het *certum* dat zij verkregen heeft, de nieuwe velden van onderzoek die zij geopend heeft — dan kunnen wij ons rechtmatig daarover verheugen.

Al waarschuwt ons de genius der kritiek, en die van het strenge natuuronderzoek, om vooreerst eenvoudige gevallen van chemische werking naar alle zijden te onderzoeken en niet onstuimig voorwaarts te streven, blijde is het vooruitzicht, hoopvol de toekomst. Wij achten het een voorrecht van dezen tijd daaraan mede te mogen arbeiden.

Moge ik voor een oogenblik uwe belangstelling in dat streven hebben opgewekt! Inzonderheid van U, cives Academici, spes patriae et scientiae. Als ik U voor mij zie, zweeft mij een beeld voor den geest aan deze rede ontleend. Wat mij in de chemische en physische werkingen op deze aarde zeer treft, is de voortdurende omzetting, opeenhooping, verspreiding van stoffen en spankrachten. Vergunt mij dat beeld op U toe te passen, het moge U dezen dag bijblijven als eene verheffende ge-

dachte onder de feestvreugde, waaraan gij U in het vuur en de opgewondenheid der jeugd straks gaat overgeven. De Universiteit is de plaats waar kennis en wetenschap worden opgehoopt en in een middelpunt vereenigd, die langs allerlei wegen verkregen, en van allerlei zijden samengebracht zijn, en die daar gekweekt en vermeerderd worden. Aan ons te zorgen dat de temperatuur van ons onderwijs, de druk van onze leiding, de concentratie onzer leerstof, voor U zoo gunstig mogelijk zijn. Aan u, als gij ons verlaat, om die kennis en wetenschap overal te verspreiden, om dwalingen uit te drijven, om het zekere overal te doen doordringen. Bestrijdt halve kennis, valsche wetenschap, die, uit waanwijsheid en onkunde geboren, telkens weder het hoofd opsteekt. Doet door uwen arbeid weder nieuwe wetenschap naar ons toevloeien. Met hoe meer energie gij dat doet, des te meer verhoogt gij den roem der Leidsche Universiteit.

II.

INGESCHREVEN STUDENTEN.

ACADEMIEJAAR 1888—1889.

	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	Sommen.
volledig onderwijs						
1e maal	10	57	34	8	11	120
2e »	13	20	51	7	4	95
3e »	13	33	47	7	7	107
4e »	7	52	52	4	6	121
5e »	4	30	42	6	3	85
6e »	4	17	31	4	6	62
7e »	1	8	28	1	1	39
8e »	2	17	26	3	2	50
9e »		7	7	1		15
10e »			7			7
11e »		1	3		1	5
12e »		2	2		1	5
13e »		1				1
14e »		1		1		2
15e »		1	1			2
17e »				1		1
20e »			1			1
Som	54	247	332	43	42	718
voor 2 lessen						
1e maal			1	1	1	3
2e »				1	1	2
3e »				5		5
4e »	1			1		2
6e »		1				1
Som	1	1	1	8	2	13
voor 1 les						
1e maal		3		1		4
2e »		2				2
3e »		1				1
4e »				3	1	4
5e »				1	1	2
Som		6		5	2	13
Te zamen . .	55	254	233	56	46	744

UITSLAG DER EXAMENS.

	19 Sept. 1888—12 Juli 1889.			
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Teruggetrokken.
Candidaats-Examen in de Rechten.	73	60	13	
Doctoraal » » » »	74	53	21	
Propaed. » » » Geneesk.	22	17	5	
Candidaats » » » »	33	26	7	
Doctoraal » » » »	15	12	3	
Candidaats » » » Letteren.	10	8	2	
Doctoraal » » » »	9	7	2	
Candidaats-Examen Wis- en Natuurk.	7	7		
Doctoraal » » » »	2	2		
Aanvulling-Examen Plant- en Dierk.	1	1		
Propaed. » Godgeleerdheid	11	9	2	
Candidaats » » (1e Ged.).	11	11		
» » » (2e Ged.).	11	11		
Doctoraal » »	3	3		
Examen volgens Art. 86 H. O.	5	3	2	
» voor den Ind. Dienst . . .	4	3	1	
1e Natuurkundig Examen	39	30	9	
2e » »	36	21	15	
Theor. Geneeskundig »	31	19	12	
» Apothekers »	4	4		
Tandheelkundig »	5	2	3	
Som	406	309	97	Geene.

III.
PROMOTIEN,

van 19 September 1888 tot 12 Juli 1889.

In de Rechtswetenschap.

1888.

6 October. Leonardus Offerhaus Jzn, van Eelde. Proefschrift: »De rechtstoestand van Kerkelijke goederen bij de Hervormden".

19 October. Carel Ernest Breeman, van Soerabaya. Proefschrift: »Art. 444 en 445 B. W.".

20 October. Hendrik Tuijmelaar, van Heerenveen. Proefschrift: „Eenige opmerkingen over Art. 845 B. W.".

20 October. Albert Waszink, van Zwolle. Proefschrift: »Wederverhuren en afstaan van huur".

2 November. Andries Nijsingh, van Meppel. Proefschrift: »Iets over de werking der toestemming in het strafrecht".

13 November. Adriaan Frans Cornelis Hupkens van der Elst, van Kerkrade. Proefschrift: »De Nederlandsche Mijnwet".

14 November. Paulus Josephus Aloysius Anacletus Maria van Nispen tot Sevenaer, van Arnhem. Proefschrift: »De invloed der armenwet op de Rechtspersoonlijkheid".

16 November. Foeke Foekens, van Harlingen. Proefschrift: »De Zondag in het Nederlandsche privaatrecht".

30 November. Albert Menalda, van Leeuwarden. Proefschrift: »De behandeling van bezwaarschriften betreffende Rijks-directe-belastingen door gedeputeerde Staten".

8 December. Daniel Röell, van Amsterdam. Proefschrift: »De bedongen retributie bij het recht van opstal".

10 December. Carel Loth, van Tassikmalaya (Preanger Regentschappen). Proefschrift: »Verantwoordelijkheid van technici, voor ongevallen gebeurd ten gevolge van eenigen misslag, gepleegd bij de uitvoering van werken",

17 December. Pieter Julius van Wijngaarden, van Rotterdam. Proefschrift: »De instrumentaire getuigen bij Notariëele acten volgens de Wet op het Notarisambt".

1889.

16 Januari. Oei Jan Lee, van Banda (Molukken). Proefschrift: »Over de aansprakelijkheid des verkoopers voor de verborgen gebreken der verkochte zaak".

18 Januari. Rudolf Hubert Kleijn, van 's Gravenhage. Proefschrift: »Het Gewestelijk bestuur op Java".

21 Januari. Adriaan Pieter van Stolk Jr., van Rotterdam. Proefschrift: »Faillietverklaring na overlijden".

21 Januari. Anton Albert Cnopius, van Dalfsen. Proefschrift: »Analogische toepassing der Strafwet".

22 Januari. Andries Tak, van Schiedam. Proefschrift: »De rechtsverhouding van den Curator in het faillissement".

4 Maart. Jacobus Catharinus Creutz, van Woerden. Proefschrift: »De onteigening in de Grondwetten van 1848 en 1887".

4 Maart. Jan Jacob Moll, van 's Gravenhage. Proefschrift: „Onbevoegde uitoefening der geneeskunde. (Art. 1 en 18 Wet 1 Juni 1865 (n° 60 J°. 436 S. W. R.)".

6 Maart. Carl Otto Segers, van Leersum. (Met lof). Proefschrift; »Donner et retenir ne vaut. Art. 1703—1710 B. W.".

7 Maart. Herman de Ranitz, van Winschoten. Proefschrift: »De Rijnvaart-acte".

1 April. Jules Anne Schagen van Leeuwen, van Delft. Proefschrift: „De Artikelen 212 en 213 in verband met de Artt. 190 en 193 Wetboek van Strafvordering".

5 April. Willem Arnold Lamping, van Noordwijkerhont. Proefschrift: »De Lingequaestie".

16 April. Pieter Peereboom, van Bolsward. Proefschrift: »Enkele opmerkingen over Art. 1132 Burgerlijk Wetboek".

1 Mei. Theodore Cornelis Gevers, van 's Gravenhage. Proefschrift: »Aansluiting en doorsnijding van Spoorwegen".

13 Mei. Jean Marine Charles Edoeard le Rütte, van Djokjokarta. Proefschrift: »Vrijheidsrooving".

15 Mei. Willem Freerk van der Mandele, van Delft. Proefschrift: »Artikel 152 G. W.".

23 Mei. Hendrik Jacob Albert Mulder, van Deventer. Proefschrift: »De Raad van State, Historisch-Staatsrechtelijke proeve van vergelijkende rechtsstudie".

28 Mei. Pieter Wilhelmus Boll, van Vlijmen. Proefschrift: »Het revindicatoir arrest".

5 Juni. Cornelis de Kempenaer, van Arnhem. Proefschrift: »Opmerkingen naar aanleiding van Art. 894 W. v. K.".

12 Juni. August Philips, van Amsterdam. Proefschrift „Reëele executie".

24 Juni. Adolph Frederik Lodewijk van Rechteren Limpurg, van Ambt Almelo. Proefschrift: »De plaatskaartjes op spoorwegen.

27 Juni. Johan Theodoor Frederik van Delden, van Franeker. Proefschrift: »Beschouwingen over het Cassatie-middel van overschrijding van rechtsmacht, in verband met dat van onbevoegdheid des Rechters".

27 Juni. Herman Mari Jacob Westerouen van Meeteren, van Utrecht. Proefschrift: »Art. 144, 4e lid der Grondwet".

28 Juni. Alexander Lens, van Semarang. Proefschrift: »De rechtstoestand van vereenigingen in Nederland als rechtspersonen erkend".

1 Juli. Maurits Bernhard Henri Salomonson, van Stad-Almelo. Proefschrift: »De strafbepalingen der jachtwet".

1 Juli. Johan Jacob Neuman de Loos, van Rotterdam. Proefschrift: »De eedsoplegging bij voorwaardelijk eindvonnis".

5 Juli. Carel Roest, van Zwolle. »Met Stellingen".

5 Juli. Albert Edward Bles, van 's Gravenhage. Proefschrift: »De local Gouernment act. 1888. Schets van het Engelsche Graafschapsbestuur".

5 Juli. Willem Bernard Reinier van Welderen Rengers, van Oenkerk (Friesland). Proefschrift: »De Artikelen 24 en 26 der Gemeentewet".

8 Juli. Jan Oostwoud Wijdenes, van Abbekerk. Proefschrift: »Over vermenging en in 't bijzonder over de vraag: Gaat hypotheek op vruchtgebruik gevestigd te niet, wanneer het vruchtgebruik, door vermenging, met den eigendom vereenigd wordt?

8 Juli. Willem Hubertus Hoyer, van Rotterdam. Proefschrift: »Iets over de kosten in het burgerlijk proces".

8 Juli. Dr. Combertus Pieter Burger Jr. van Gouda. Proefschrift: »De beperkte aansprakelijkheid van den schuldenaar in het hedendaagsche en in het oude Zeerecht".

9 Juli. Eduard Leonard Jacobson, van Rotterdam (met lof). Proefschrift: »Termijnhandel in goederen".

10 Juli. Willem Albert de Laat de Kanter, van Batavia. Proefschrift: »Oogstverband".

11 Juli. Cornelis Pieter Zaaijer, van Dirksland, (publiek met lof). Proefschrift: »Dading naar Nederlandsch recht".

11 Juli. Adriaan Louis Cornelis Papst, van 's Gravenhage. Proefschrift: »Staatstoezicht op levensverzekering".

11 Juli. Johan Antonie de Jonge, van Rotterdam. Proefschrift: »Van het gezag der ouders ten opzichte van de goederen hunner kinderen".

In de Staatswetenschap.

1888.

27 October. Christiaan Swaving, van Rijswijk (Gelderland). Proefschrift: »De invloed van het oorlogsrecht op vroeger gesloten tractaten".

1889.

5 Juli. Carel Roest, van Zwolle. Proefschrift: »Opmerkingen naar aanleiding van de Wet, houdende bepalingen omtrent den doortocht en het vervoer van landverhuizers.

9 Juli. Eduard Leonard Jacobson, van Rottordam, (met lof). »Met Stellingen".

11 Juli. Cornelis Pieter Zaaijer, van Dirksland (publiek met lof) »Met Stellingen".

In de Geneeskunde.

1888.

15 November. Jacob Wilhelm Carl Horst, van Paramaribo. Proefschrift: »De klinische beteekenis van het kyphotische bekken".

1889.

9 Februari. Willem Druif, van Lambertschaag (Gem. Hoogwoud). Proefschrift: »Mutismus hystericus".

25 Februari. Gerard Christiaan van Walsem, van Wateringen, (met lof). Proefschrift: »Eenige onderzoekingen en beschouwingen op het gebied van de pathologische anatomie van het ruggemerg, in verband met zijn normalen bouw".

23 Maart. Cato Metzlar, van Oldeberkoop. Proefschrift: »Verslag der verloskundige kliniek en polikliniek van het Rijks-Academisch Ziekenhuis te Leiden, cursus 1887—1888".

22 Juni. Jan van Delden Pzn, van Deventer. Proefschrift: »Over de psychosen ten gevolge van alcoholmisbruik".

In de Wis- en Natuurkunde.

1889.

24 Mei. Alexander Gerrit de Baas, van Leiden. Proefschrift: »Over het middelpunt van massa".

In de Scheikunde.

1 Mei. Karel Hendrik Marinus van der Zande, van Kerkwerve.

Proefschrift: »Over eenige asymmetrische dialkylurea, en het di-isopropylamine".

In de Klassieke Letteren.

8 Juni. Augustus Johannes Kronenberg, van Deventer. Proefschrift: Minuciana sive annotationes criticae in Minucii Felicis Octavium".

In de Nederlandsche Letterkunde.

1888.

1 October. Christianus Cornelius Uhlenbeck, van Voorburg. Proefschrift: »De verwantschapsbetrekkingen tusschen de Germaansche en Baltoslavische talen".

15 November. Carel Hendrik Theodoor Bussemaker, van Deventer. Proefschrift: »Geschiedenis van Overijsel gedurende het eerste stadhouderlooze tijdperk". Deel I.

1889.

12 Juni. Pieter Adriaan Aart Boeser, van Schellinkhout. Proefschrift: Leven en werken van Margaretha Jacoba deNeufville.

15 Juni. Frederik August Stoett, van Leeuwarden, (met lof). Proefschrift: »Proeve eener beknopte Middel-Nederlandsche syntaxis".

In de Godgeleerdheid.

1888.

27 October. Antonius Johannes van 't Hooft, van Leiden, (publiek met lof). Proefschrift: »De theologie van Heinrich Bullinger in betrekking tot de Nederlandsche Reformatie".

1889.

15 Maart. Cornelis Johan Niemeyer, van Vierhuizen, (publiek). Proefschrift: »De strijd over de leer der praedestinatie in de IX^{de} Eeuw.

15 Juni. Hermanus Ysbrand Groenewegen, van Amsterdam (met lof). Proefschrift: Paulus van Hemert, als Godgeleerde en als Wijsgeer".

IV.

VERVOLG.

VAN HET

ALBUM STUDIOSORUM

ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE [1]).

Rect. Magn. Dr. J. M. VAN BEMMELEN.

1887. 19 Sept. 1888—17 Sept. 1889.

Sept.

19. **Charles Mari Antoine Byleveld**, Leiden, 18, R.
20. **Frederik Wolfson**, Helder, 21, R.
» **Herman van der Kamp**, Groningen, 22, WN.
» **Cornelis Jan van Tuijl van Serooskerken**, Arnhem, 19, R.
» **Gustaaf Adolf van Emden**, Paramaribo, 19, R.
21. **Johannes Jannette Walen**, Batavia, 20, R.
» **Douwe Jan Andries van Harinxma thoe Slooten**, Beetsterzwaag, 18, R.
» **Pieter Albert Vincent van Harinxma thoe Slooten**, Beetsterzwaag, 17, R.
» **Willem Wiersma**, Roordahuizum, 19, R.
» **François Haverschmidt**, Schiedam, 18, WN.

---

1) Het cijfer achter den naam duidt den leeftijd aan. De letters **Th.**, **R.**, **G.**, **WN.**, **L.**, beteekenen de faculteiten van Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte

Sept.
21. **Ferdinand Marius Albarda**, Leeuwarden, 18, R.
» **Anthonij van Eldik Bzn.**, Zutphen, 19, WN.
» **Jacobus Johannes Planjer**, Leiden, 18, WN.
» **Dr. Carel Anthon Marchant**, Wageningen, 53, L.
» **Hendrik Pieter Marchant**, Deventer, 19, R.
» **Pieter Cornelis Tobias van der Hoeven**, Brielle, 18, WN.
22. **Joachim Adolf Herman Broese van Groenou**, Aardenburg, 18, G.
» **Jan Simon Broekveldt**, Leiden, 18, G.
» **Hendrik Pieter van der Horst**, Weesp, 20, R.
» **Johannes Jakobus de Lavieter**, 's-Gravenhage, 19, G.
» **Evert Sophie Jacob Marius Anne Fraser**, Batavia, 20, G.
» **Walraven Francken**, Etten, 18, R.
» **Carl Adolf Elias**, Amsterdam, 18, R.
» **Willem Veder**, Rotterdam, 19, R.
24. **Jan Jacob Modderman**, Passaroean, 20, R.
» **Marius Robert Frans Bloemers**, Waddingsveen, 20, G.
» **Mozes Isaäc D. Duparc**, Leeuwarden, 18, L.
» **Barteld de Jong**, Koudum, 19, G.
» **Henricus Bogtstra**, Stiens, 18, WN.
» **Cornelis Arie van der Loo**, Hardingsveld, 16, G.
» **Johannes Rudolphus van Geuns**, Utrecht, 18, R.
» **Rense Johannes de Visser**, Meppel, 18, R.
» **Arent Johannes van Sminia**, Oudkerk, 22, R.
» **Maarten Ketting**, Kralingen, 19, G.
» **Hendrik Adriaan Ewoud Modderman**, Amsterdam, 18, R.
» **George Marius van Voorthuijsen**, Loenen, 19, R.
» **Leendert Jan Lans**, Delft, 19, G.
» **Henri Visser**, Brussel, 21, R.
» **Henri van Ingen Schouten**, Oudewater, 19, G.
» **Theodoor Brouwer**, Samarang, 26, L.
» **Johannes Pieter van der Brugh**, Joure, 19, G.
» **Abraham Jacob Cnoop Koopmans**, Amsterdam, 20, L.
» **Ferdinand Lodewijk Joosten**, Amsterdam, 19, R.
» **Berthold Justus Daniel Zubli**, 's-Gravenhage, 22, R.
» **Johannes Hubertus van den Broek**, Bezoeki, 18, G.
» **Adriaan Cornelis Snoeck**, Cuijk, 21, R.

Sept.
24. **Abraham Schreij Verstman**, Rotterdam, 20, R.
» **Johan Hendrik de Crane**, Warmond, 19, R.
» **Eduard Hendricus Theodorus Mens Fiers Smeding**, Soerabaja, 19, R.
» **Herman Bernard Semmelink**, Pleyharie in Borneo, 20, G.
» **Pieter van der Slooten**, 's-Gravenhage, 20, G.
» **Eduard Collins**, Rotterdam, 20, WN.
» **Johannes Martinus Cornelis Mouton**, 's-Gravenhage, 18, G.
» **Charles Antoine Derx**, Klatten (Banjoemaas), 18, R.
» **Donald John Eduard Mac Leod**, 's-Gravenhage, 17, G.
» **Paul Heinrich Rosenstein**, Groningen, 20, L.
25. **Christiaan Johannes Prins**, Schiedam, 18, G.
» **Godefridus van Houtum**, Brielle, 18, G.
» **Marie Johan Thooft**, Zalt-Bommel, 20, R.
» **François Gerard Waller**, Amsterdam, 21, R.
» **Willem de Lint**, Zevenbergen, 18, G.
» **Nardus Groen**, Delft, 19, L.
» **Dimmen Lodder**, Goedereede, 20, R.
» **Jan Hendrik Selhorst**, Sneek, 21, G.
» **Abe Henderik van der Hey**, Sneek, 21, R.
» **Adriaan Graftdijk**, Beemster, 21, G.
» **Jan Herman Boudewijnse**, 's-Gravenhage, 25, R.
» **Hendrik Pelinck**, Assen, 18, R.
» **Adriaan Pieter van Rijn**, Delft, 17, G.
» **Johannes Philippus Evertsz**, Curaçao, 19, G.
» **Hendrik Johannes la Verge Pzn.**, Strijen, 20, G.
» **Jan Alexander Kist**, Leiden, 18, G.
» **Maurits Mendels**, 's-Gravenhage, 19, R.
» **Henri Willem Bernard Thomas**, 's-Gravenhage, 18, R.
» **Joannes Willem Huijsinga**, Amsterdam, 18, R.
26. **Jan Willem Nicolaas van Royen**, Zwolle, 18, R.
» **Willem Christiaan Matthes**, Menado, 20, G.
» **Henricus Jacobus Antonius Suzannus Vermaat**, Rotterdam, 28, L.
» **Tjalleng Gonggrijp**, Sneek, 20, R.
» **Willem Pieter Leonard van Ouwerkerk**, Rotterdam, 18, G.
» **Cornelis Felix van Manen**, 's-Gravenhage, 20, G.
» **Leopold Maurits Bernard Hijmans**, Arnhem, 18, R.

Sept.
27. **Jacques Salomonson**, Almelo, 18, R.
» **Alfred Rudolf Zimmerman**, Amsterdam, 19, R.
» **Sibillus Catharinus Kijlstra**, Beers, 18, Th.
» **Pieter Tjeenk Willink**, Tjalleberd, 18, R.
28. **Rudolf Cornelis van Senus**, Kralingen, 19, G.
» **Hermannus Schuttevaer**, Hornhuizen, 20, Th.
» **Caesar Plate**, Soerabaja, 19, R.
» **Jan Dirk Dardenne Ankringa**, Bolsward, 21, Th.
29. **Johannes Hooijkaas**, Schiedam, 17, L.
» **Hendrik Post**, Oude Beerta, 25, Th.
» **Didericus Johannes Rebel**, Almen, 27, R.
» **Louis van Lissa**, Batavia, 19, G
» **Jean Antoine La Bree**, Arnhem, 19, R.

Oct.
2. **Jan ten Bruggenkate**, Hoornaar, 19, Th.
» **Cornelis Gerardus Slotemaker**, Arnhem, 21, G.
» **Adolph Ypey**, Zutphen, 19, R.
» **David François Teixeira de Mattos**, Amsterdam, 22, R.
» **Fokko Tammens**, Kloosterburen, 21, Th.
» **Gerardus Johannes Heijligers**, Batavia, 19, R.
» **Herman Hendrik Adriaan Sluis**, Meppel, 19, R.
» **Theedoor Thomas**, Samarang, 20, R.
» **Dirk Ris**, Schiedam, 17, G.
8. **Jean Albert Henri Samuel Hanozet Gordon**, Batavia, 19, R
» **Louis Tinneveld**, Soerakarta, 20, R.
10. **Antonie Wouter Voors**, Utrecht, 20, Th.
„ **Dirk Eringa**, Hijdaard, 26, Th.
» **Abraham de Pecker**, Groningen, 25, Th.
12. **Eduard Salomon Hollander**, Rotterdam, 18, R.
» **Lucas Henricus Röben**, Groningen, 24, G.
15. **Jan Weeder**, Oostwoud, 22, WN.
19. **Hendrik van der Vegte**, Zwolle, 20, R.
24. **Anton Willem Constantijn Gerard Kamerling**, Patti (Res. Japara) 20, R.

Nov.
10. **Cornelis Hofstede de Groot**, Dwingeloo 25, L.
24. **Willem Christiaan Thieme**, Soerabaja, 20, R.

Dec.

5. **Philip Seesman**, Assen, 18, G.

» **Sijbren Groeneveld**, Roordahuizum, 30, WN.

14. **Carel Cornelis Daniel Ebell**, 's-Gravenhage, 20, R.

1889.

Jan.

10. **Pieter Gerardus Maria Hofman**, Oosterhout, 23, G.

19. **Johan de Groot**, Batavia, 20, R.

25. **Henri Zondervan**, Maastricht, 24, L.

» **Dr. Witsius Hendrik de Savornin Lohman**, Appingedam, 24, R.

Feb.

20. **Jacobus Maurits Fraenkel**, Utrecht, 20, L.

Maart.

14. **Willem Hendrik Kramer**, Feldhausen, 29, L.

» **Hendrik Knottenbelt**, Hattem, 23, Th.

April.

19. **Cornelis Noé**, Schagen, 24, WN.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

1889—1890.

LEIDEN — E. J. BRILL.
1889.

INHOUD.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

Studiejaar 1889–1890.

College van Curatoren.

Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30. Tot Voorzitter benoemd bij besluit van 21 Febr. 1882 n°. 107.

Mr. J. G. KIST (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30.

Mr. C. FOCK (benoemd bij besluit van 26 Jan. 1878 n°. 21.

L. M. DE LAAT DE KANTER (benoemd bij besluit van 1 Juli 1880 n°. 17).

Mr. O. W. STAR NUMAN (benoemd bij besluit van 28 Sept. 1888 n°. 9).

Mr. J. S. D. VAN DOORN, *Secretaris* (benoemd bij besluit van 22 Juli 1885 n°. 6).

Academisch Bestuur.

Rector Magnificus: A. P. N. Franchimont.
Assessoren: J. T. Buys, A. Kuenen, J. P. N. Land, S. S. Rosenstein.
Secretaris van den Senaat: C. K. Hoffmann.
Archivaris van den Senaat: J. G. R. Acquoy.

HOOGLEERAREN,[1]

Lectoren en Privaat-Docenten.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Het burgerlijk recht; het handelsrecht; de burgerlijke rechtsvordering: R. T. H. P. L. A. van Boneval Faure (25 Maart 1859).

Het staatsrecht; het administratief recht en, *tijdelijk*, het volkenrecht: J. T. Buys (25 Juni 1864).

Het oud-vaderlandsche recht en zijne geschiedenis: S. J. Fockema Andreae (1 October 1877).

Het Mohammedaansche recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië; het staatsrecht en de inrichting van 's Rijks koloniën en overzeesche bezittingen P. A. van der Lith (1 October 1877).

Het strafrecht; de strafvordering: H. van der Hoeven (26 November 1879).

De wijsbegeerte van het recht; de encyclopaedie der rechtswetenschap: W. van der Vlugt (14 Januari 1880).

De staathuishoudkunde; de statistiek en, *tijdelijk*, de staatkundige geschiedenis: H. B. Greven (4 Februari 1880).

---

1) Vóór de namen der hoogleeraren worden de vakken van onderwijs vermeld, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad n°. 102), bij latere Koninklijke Besluiten, of bij hunne benoeming volgens die Wet zijn opgedragen. De datum achter de namen is die der aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit.

Het Romeinsche recht en zijne geschiedenis: H. L. DRUCKER (28 October 1889).

Faculteit der Geneeskunde.

De ontleedkunde: T. ZAAYER (10 Maart 1866).

De oogheelkunde; de oorheelkunde: D. DOYER 1869).

De geneeskunde; de kennis der geneesmiddelen en de geneesmiddelleer: G. D. L. HUET (12 November 1872).

De geneeskunde: S. S. ROSENSTEIN (2 Mei 1873).

De ziektekunde; de gezondheidsleer; de geneeskundige politie: TH. H. MAC GILLAVRY (1 October 1877).

De heelkunde: J. E. VAN ITERSON J.Az. (26 Febr. 1879).

De physiologie en weefselleer: W. EINTHOVEN (24 Febr. 1886).

De verloskunde en de leer der vrouwenziekten: H. TREUB (26 Januari 1887).

De ziektekundige ontleedkunde; de gerechtelijke geneeskunde: D. E. SIEGENBEEK VAN HEUKELOM (28 Febr. 1888).

Laryngologie en Rhinologie: A. NIJKAMP, Privaat Docent (1888).

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

P. L. RIJKE (21 September 1845). *Emeritus* 19 September 1882.

De plantkunde: W. F. R. SURINGAR (14 November 1857).

De wiskunde: hoogere stelkunde, differentiaalrekening, integraalrekening, theorie der functiën, waarschijnlijkheidsrekening: D. BIERENS DE HAAN (25 September 1863).

De wiskunde: analytische en beschrijvende meetkunde; theoretische werktuigkunde: P. VAN GEER (23 Maart 1867).

De sterrekunde: H. G. VAN DE SANDE BAKHUIJZEN (20 December 1872).

De anorganische scheikunde: J. M. VAN BEMMELEN (25 April 1874).

De organische scheikunde: A. P. N. Franchimont (2 Mei 1874).

De dierkunde; de vergelijkende ontleedkunde en physiologie: C. K. Hoffmann (14 Januari 1875).

De aardkunde en delfstofkunde, daaronder begrepen de palaeontologie en kristallographie: K. Martin (1 October 1877).

De artsenijbereidkunde en de vergiftleer: E. A. van der Burg (1 October 1877). Overleden 17 Mei 1890.

De wis- en natuurkunde, inzonderheid de wiskundige natuurkunde: H. A. Lorentz (25 Januari 1878).

De proefondervindelijke natuurkunde; de meteorologie: H. Kamerlingh Onnes (11 November 1882).

De sterrekunde: E. F. van de Sande Bakhuijzen, Privaat Docent (1880).

Proefondervindelijke natuurkunde: R. Sissingh, Privaat Docent (1887). Op verzoek ontslagen 22 Juli 1890.

Theoretische anorganische scheikunde: H. W. Bakhuis Roozeboom, Privaat Docent (1889).

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

C. G. Cobet (20 Juni 1846). *Emeritus* 16 Sept. 1884. Overleden 26 Oct. 1889.

P. J. Veth (1 Oct. 1877). *Emeritus* 15 September 1885.

J. Pijnappel (1 Oct. 1877). *Emeritus* 17 September 1889.

De Nederlandsche taal; het Middelnederlandsch; M. de Vries (29 October 1853).

De Nederlandsche geschiedenis: R. J. Fruin (1 Juli 1860).

Het Sanskrit en zijne letterkunde; de Indische oudheden: J. H. C. Kern (18 October 1865).

Het Arabisch: M. J. de Goeje (6 October 1866).

De geschiedenis der wijsbegeerte; de logica; de metaphysica; de zielkunde: J. P. N. Land (18 November 1872).

De Hebreeuwsche taal en letterkunde; de Israëlitische oudheden: H. Oort (10 December 1875).

De Javaansche taal en letterkunde; het Madoereesch: A. C. Vreede (1 October 1877).

Het Gotisch, het Angelsaksisch, het Middelhoogduitsch en, in het algemeen, de oude talen en letterkunde der Germaansche volken: P. J. Cosijn (1 October 1877).

De Chineesche taal: G. Schlegel (27 October 1877).

De Latijnsche taal en letterkunde; de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen ēen overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst: J. J. Cornelissen (1 October 1879).

De algemeene geschiedenis; de politische aardrijkskunde: P. L. Muller (19 December 1883).

De Nederlandsche letterkunde, geschiedenis, aesthetische critiek: J. ten Brink (11 Juni 1884).

De Grieksche taal en letterkunde; de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst: J. van Leeuwen Jz (16 September 1884).

De geschiedenis, letterkunde, oudheden, instellingen, zeden en gewoonten der volken van den Indischen Archipel; de natuurkundige aardrijkskunde van den Indischen Archipel: G. A. Wilken (16 September 1885).

Het Soendaneesch: G. J. Grashuis, Lector (1 October 1877).

De Perzische en Turksche talen: M. Th. Houtsma, Lector (1 April 1885) benoemd tot Hoogleeraar te Utrecht en vervangen door H. D. van Gelder (29 Juli 1890).

Moslimsche instellingen: C. Snouck Hurgronje, Lector (9 Maart 1887). (Tot Hoogleeraar te Leiden benoemd) Afwezig.

Algemeene beschrijvende volkenkunde en de Japansche taal: L. Serrurier, Lector (10 Augustus 1887).

De wijsbegeerte: G. Heymans, Privaat Docent (1883). (Tot Hoogleeraar te Groningen benoemd 18 Juni 1890).

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. J. Prins (7 December 1855). *Emeritus* 15 September 1885.

De geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst; de Israëlitische letterkunde; de uitlegging van het Oude Testament; de zedekunde: A. Kuenen (12 Maart 1853).

De geschiedenis der godsdiensten in het algemeen; de geschiedenis der leer aangaande God: C. P. Tiele (1 October 1877).

De geschiedenis van het Christendom; de geschiedenis van de leerstellingen van den Christelijken godsdienst· J. G. R. Acquoy (7 Dec. 1881).

De oud-christelijke letterkunde; de uitlegging van het Nieuwe Testament: W. C. van Manen (23 Sept. 1885).

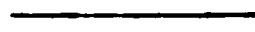
De encyclopaedie der Godgeleerdheid; de wijsbegeerte van den godsdienst J. H. Gunning (21 September 1889).

Instellingen van Godgeleerd Hooger Onderwijs, door Kerkgenootschappen te Leiden gevestigd.

Seminarium der Remonstrantsche Broederschap.

C. P. Tiele (13 Februari 1873).

Hoogleeraren, aangesteld van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk.

M. A. Gooszen (27 Mei 1878).

J. Offerhaus Lzn. (26 April 1882).

Pedellen der Universiteit.

P. J. Oostveen (1 November 1872).

F. A. Dee (1 April 1874).

Wetenschappelijke inrichtingen en verzamelingen.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. W. N. Du Rieu, *Bibliothecaris.*

Louis D. Petit, *Conservator voor de gedrukte werken.*

Dr. S. G. de Vries, *Conservator voor de handschriften.*

Prof. M. J. de Goeje, *Interpres legati Warneriani.*

Dr. M. Th. Houtsma, *Adjutor Interpretis legati Warneriani* vervangen door G. van Vloten.

Bibliotheek van Thysius.

Prof. R. J. Fruin, Prof. A. Kuenen, *Curatoren.*

Akademisch Ziekenhuis.

R. Moquette, *Directeur.*

J. G. Moquette-Jonquière, *Directrice.*

P. H. van der Togt, *Boekhouder.*

Assistent-Geneesheeren.

Afd. heelkunde voor mannen.

Dr. W. J. van Stockum, Arts.

Afd. heelkunde voor vrouwen.

J. M. Dutilh, Arts, vervangen door W. L. de Vos, Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor mannen.

C. L. Rümke, Arts, vervangen door E. A. Keuchenius, Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor vrouwen.

W. L. de Vos, Arts, vervangen door Ph. K. V. v. Lissa.

Afd. Verloskunde.

D. Schouwman, Arts, vervangen door Dr. F. D. Schmal, Arts.

Afd. Oog- en oorheelkunde.

Dr. P. de Jong, Arts, vervangen door L. U. H. C. Werndly.

Apotheek.

J. Agema, *Apotheker.*
J. L. Daenen, *Hulp-Apotheker.*

Pathologisch Anatomisch Laboratorium Boerhaave.

Prof. Th. H. Mac Gillavry, *Directeur.*
Prof. D. E. Siegenbeek van Heukelom.

Afd. Pathologische Anatomie.

E. G. A. ten Siethoff, *Assistent* vervangen door N. Ph. Tendeloo.

Afd. Algemeene Pathologie en Hygiène.

D. J. Blok, Arts, *Assistent.*

Hortus Botanicus.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*
H. Witte, *Hortulanus.*

Botanisch Laboratorium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*
Dr. J. M. Janse, *Assistent* vervangen door J. van Breda de Haan en L. Vuyck.

Observatorium.

Prof. H. G. van de Sande Bakhuyzen, *Directeur.*
Dr. E. F. van de Sande Bakhuyzen, *Eerste Observator.*
J. H. Wilterdink, *Tweede Observator.*
J. Weeder, *Assistent.*

Physisch Laboratorium.

Prof. H. Kamerlingh Onnes, *Directeur.*

E. C. de Vries en J. P. Kuenen, *Onderwijs-Assistenten.*

M. G. Hoekstra, *College-Assistent*, vervangen door P. Zeeman.

Scheikundig Laboratorium.

a. Anorganische Afdeeling.

Prof. J. M. van Bemmelen, *Directeur.*

C. Hensgen, *Onderwijs-Assistent.*

Dr. H. W. Bakhuis Rooseboom, *College-Assistent.*

b. Organische Afdeeling.

Prof. A. P. N. Franchimont, *Directeur.*

E. A. Klobbie, *Onderwijs-Assistent.*

J. C. A. Simon Thomas, *College-Assistent.*

Anatomisch Laboratorium.

Prof. T. Zaayer, *Directeur.*

G. H. van Dissel, *Prosector.*

Physiologisch Laboratorium.

Prof. W. Einthoven, *Directeur.*

Dr. M. C. Dekhuyzen, *Assistent.*

M. A. J. Geluk, *Assistent.*

Zoötomisch Laboratorium.

Prof. C. K. Hoffmann, *Directeur.*

Dr. H. W. de Graaf, *Assistent.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. E. A. van der Burg, *Directeur*, tijdelijk vervangen door Prof. A. P. N. Franchimont.

Museum van Natuurlijke Historie.

Dr. F. A. Jentink, *Directeur.*

F. A. Verster van Wulverhorst, *Administrateur.*

C. Ritsema Cz., Dr. R. Horst, J. Büttikofer, Dr. Th. W. van Lith de Jeude, Dr. C. L. Reuvens, *Conservatoren.*

Geologisch Museum.

Prof. K. Martin, *Directeur.*

Rijks-Herbarium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

Dr. J. G. Boerlage, *Conservator.*

Museum van Oudheden.

Dr. C. Leemans, *Directeur.*

Dr. W. Pleyte, *Conservator.*

Ethnographisch Museum.

Mr. L. Serrurier, *Directeur.*

J. D. E. Schmeltz, *Conservator.*

D. P. Jentink, *Assistent.*

SERIES LECTIONUM.

IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM POST FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCLXXXIX,

RECTORE MAGNIFICO

ANTONIO PAULO NICOLAO FRANCHIMONT.

Facultas Juridica.

R. van Boneval Faure Jus Civile hodiernum interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, . hora XI.
Legem Judiciorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, die Jovis horis X et . . . XI.
Jus Mercatorium diebus Lunae, Martis et Mercurii, X.

J. T. Buys exponet Jus Gentium diebus Lunae, Martis et Mercurii,. . . . . X.
De ordinanda Republica aget iisdem diebus, . . XII.
Interpretabitur Legem Imperii iisdem diebus, . . I.

S. J. Fockema Andreæ Excercitationibus historico-juridicis praeërit ante ferias hiemales diebus Jovis, Veneris et Saturni, horis . . . . X—XII.
Juris in patria nostra historiam enarrabit post ferias hiemales diebus Veneris et Saturni horis XI et I.

P. A. van der Lith Jus publicum coloniarum docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XI.
Jus administrativum coloniarum Neerlandicarum exponet diebus Lunae, Martis et Mercurii, . . X.

Juris Moslemorum capita selecta tractabit diebus Lunae et Martis, ... hora I.

Legis Mohammedicae originem et instituta tractabit diebus Mercurii et Jovis, ... I.

H. VAN DER HOEVEN Jus Criminale interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Methodum procedendi in causis criminalibus exponet die Jovis, ... XII—II.

W. VAN DER VLUGT Encyclopaediam Jurisprudentiae docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, . . XI.

Philosophiam Juris tradet die Martis hora vespertina, VII—IX.

H. B. GREVEN Oeconomiam politicam tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Oeconomiae politicae et statistices capita selecta cum provectioribus tractabit die Martis, hora II et III, et die Mercurii, ... XI.

Historiam politicam docebit, donec de hac disciplina tradenda aliter consultum fuerit, die Veneris, XII—II.

Lectiones de iure Romano postea indicabuntur.

Facultas Medica.

T. ZAAIJER Anatomiam systematicam et microscopicam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, . . hora IX.

Anatomiam topographicam tradet diebus Martis et Jovis, ... IX.

Methodum secandi cadavera demonstrabit quotidie, II—IV.

D. DOIJER Ophthalmologiam docebit diebus Lunae et Veneris, ... II.

Otologiam docebit die Mercurii. . . . . II.

Institutioni clinicae et policlinicae ophthalmiatricae et otiatricae praeerit quotidie, ... IX.

In ophthalmoscopii usu discipulos exercebit, men-

sium hiemalium tempore, die Martis et Jovis hora vespertina, ... hora VI.

G. D. L. HUET Exercitationibus clinicis in Nosocomio praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, ... XI.

Pharmacologiam docebit diebus Lunae et Mercurii, I.

Pharmacodynamiam tradet die Veneris, ... I.

S. S. ROSENSTEIN Exercitationibus clinicis in Nosocomio habendis vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... X.

Praxin medicam in policlinico moderabitur diebus Martis, Jovis et Saturni, ... IX.

Artem diagnosticam, cum exercitationibus practicis conjunctam, docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... IX.

TH. H. MAC GILLAVRY Pathologiam generalem docebit diebus Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, XI.

Hygieinam et politiam medicam docebit die Mercurii et Jovis, ... III.

Exercitationibus practicis vacabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

J. E. VAN ITERSON J. A. FIL. Chirurgiam theoreticam docebit die Martis hora III, et die Saturni, . II.

Exercitationibus clinicis et policlinicis praeerit quotidie, ... XII—II.

Operationes chirurgicas in cadavere demonstrabit qualibet oblata occasione.

W. EINTHOVEN Physiologiam docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris, ... X.

Histologiam docebit die Jovis, ... X.

Exercitationes histologicas et physiologico-chemicas quotidie moderabitur horis, ... II—IV.

Experimentis et indagationibus physiologicis quotidie praeerit.

H. TREUB Theoriam artis obstetriciae exponet diebus Martis et Jovis, ... IX.

Gynaecologiam docebit die Saturni, ... IX.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio habendis, vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, . . IX.

Doctrinam operationum tradet die Jovis, . . . I.

Operationibus obstetriciis, in pelvi factitia instituendis, praeerit quotidie horis sibi et auditoribus commodis.

Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Policlinico obstetricio, quoties necesse erit moderabitur.

D. E. SIEGENBEEK VAN HEUKELOM Anatomiam pathologicam tradet diebus Martis et Jovis, . . II.

Medicinam forensem docebit die Mercurii hora II, et die Saturni, ... III.

Exercitationibus pathologico-histologicis vacabit diebus Lunae et Veneris, ... II—IV.

Sectionibus cadaverum praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni, . . . XI.

Exercitationibus medico-forensibus in cadavere praeerit qualibet oblata occasione.

A. NIJKAMP, Laryngologiam et Rhinologiam docendi venia impetrata, exercitationibus policlinicis praeerit diebus Martis, Jovis et Saturni in nosocomio Ecclesiae Gallicae, ... VIII.

Laryngoscopii usum docebit, mensium hiemalium tempore, horis vespertinis auditoribus commodis.

Facultas Disciplinarum Mathematicarum et physicarum.

P. L. RIJKE, propter aetatem septuagenariam immu-

nis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

W. F. R. Suringar, rem herbariam docebit, botanices generalis (Morphologiae, Anatomiae et Physiologiae) et specialis (Phytographiae, Taxonomiae) alternis hebdomadum vel anni partibus tractans diebus Lunae, Mercurii, Jovis et Veneris, . . hora XII.

Cum Historiae naturalis studiosis capita selecta tractabit die et hora commodis.

Exercitationes moderabitur pro anni tempore microscopicas et phytographicas diebus Jovis et Veneris, II—IV.

Ad excursiones botanicas singulos suos auditores evocabit tempore apto.

Provectiorum studia in laboratorio iuvabit quotidie.

D. Bierens de Haan Algebram sublimiorem tractabit die Jovis hora IX, et die Saturni, ... X.

Analysin algebraicam die Lunae, ... IX.

Calculum differentialem die Jovis hora X, et die Saturni, ... IX.

Calculum integralem et functionum theoriae capita quaedam die Lunae hora X, die Martis hora IX, et die Saturni, ... XI.

De arte conjectandi aget die Lunae hora XI, et die Martis hora, ... X.

P. van Geer Elementa geometriae syntheticae et descriptivae tradet diebus Martis, Mercurii et Veneris, IX.

Mechanicam theoreticam die Martis hora XI, diebus Mercurii et Veneris, ... X.

Analysin geometricam sublimiorem die Martis hora X et die Mercurii hora XI.

H. G. van de Sande Bakhuyzen Astronomiam elementarem tradet die Mercurii hora XII, die Jovis hora IX, et die Veneris, ... XII.

Astronomiam theoreticam docebit in anni parte posteriori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris, ... hora XI.

Astronomiam practicam docebit in anni parte priori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris, ... XI.

De theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxiae aget die Jovis, ... I.

Astrognosin docebit die Jovis hora vespertina. . VI.

Exercitationibus practicis et observationibus astronomicis praeerit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

J. M. van Bemmelen Elementa eorumque connubia, carbonio excepto, tractabit diebus Lunae et Martis hora X, diebus Mercurii et Veneris hora XI et, cum Philosophiae Naturalis studiosis, die Lunae, ... XII.

Chemiae initia in usum tironum docebit, per priorem anni Academici partem, diebus Lunae et Martis, ... IV.

Capita selecta cum provectioribus tractabit die Veneris, ... II.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus, Lunae, Martis, Jovis, II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit, die Lunae, . . . II—IV.

Exercitationibus practicis et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

A. P. N. Franchimont Carbonium ejusque connubia tractabit die Martis horis XI–I, die Jovis horis X–XII, et die Saturni, ... XI–I.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit die Mercurii, ... II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Veneris, . hora II—IV.
Exercitationibus et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.
Quaestiones diversas cum provectioribus tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.
C. K. HOFFMANN Elementa Zoologiae docebit die Martis, ... IX.
Anatomiam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris, ... IX.
Capita selecta de animalibus invertebralibus tractabit die Martis, ... XI.
Capita selecta de animalibus vertebralibus die Jovis, III.
Exercitationibus practicis juniorum studiosorum diebus Lunae et Saturni horis II—IV, exercitationibus provectiorum quotidie praeerit.
Embryologiam comparatam tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.
K. MARTIN Geologiam generalem docebit diebus Mercurii et Saturni, ... hora X.
Palaeontologiam tradet die Martis, ... XI.
Mineralogiam et Crystallographiam docebit die Lunae hora XI, et die Veneris, ... X.
Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Mercurii horis, ... II—IV.
Exercitationibus provectiorum paeerit et capita selecta in eorum usum tractabit horis commodis.
E. A. VAN DER BURG Pharmaciam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... IX.
Toxicologiam docebit die Veneris, ... IX.
Exercitationibus practicis, experimentis et indagationibus pharmaceuticis, analyticis, et forensibus quotidie praeerit.

Capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

H. A. Lorentz Physicam elementarem docebit die Lunae hora XI, diebus Mercurii et Veneris, . X.

Physicam mathematicam die Mercurii hora I, et die Jovis horis, ... X—XII.

Analysin infinitorum, introductionem ad studium Physices, futuris Chemiae studiosis destinatum, tradet die Saturni, ... IX.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae et Jovis, . . I—IV.

H. Kamerlingh Onnes Mechanicam elementarem docebit die Jovis hora I, die Lunae, ... II.

Exercitationibus practicis provectiorum praeerit quotidie.

Demonstrationes physicae cum exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum habebuntur diebus Martis, Mercurii et Saturni, II—IV.

Capita selecta tractabit die Veneris, ... III.

H. A. LORENTZ et H. KAMERLINGH ONNES Seminarium physicum instituent horis auditoribus commodis.

E. F. van de Sande Bakhuizen, Astronomiam docendi venia impetrata, de instrumentis metiendi aget die Martis, ... I.

R. Sissingh, Physicam experimentalem docendi venia impetrata, capita selecta tractabit horis auditoribus commodis.

Proprietates physicas crystallorum explicabit ac de variis methodis aget quibus formae eorum definiuntur, horis auditoribns commodis.

H. W. Bakhuis Roozeboom, chemiam anorganicam

theoreticam docendi venia impetrata, novas theorias de aequilibrio chemico exponet, horis auditoribus commodis.

Facultas Literarum et Philosophiae.

C. G. Cobet, propter aetatem immunis, quantum poterit commilitonum studia adjuvabit.

M. de Vries, Linguam patriam explicabit diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... hora II.

Linguam patriam medii aevi explicabit diebus Martis et Jovis, ... III.

De lingua patria pure et eleganter scribenda aget, additis exercitationibus practicis, hora postea constituenda.

Carminum medii aevi et saeculi XVII interpretationem criticam et varia argumenta ad linguae patriae studium pertinentia cum provectioribus tractabit horis secundum auditorum commodum constituendis.

R. Fruin Historiam Patriae tradet diebus Mercurii, Jovis et Veneris, ... I.

Historiam politicam Belgii foederati exponet diebus Jovis et Veneris, ... XI.

H. Kern Grammaticam Sanscritam docebit diebus Mercurii et Veneris, ... III.

Locos selectos ex Chrestomathia (Reader) Lanmani cum provectioribus leget diebus Mercurii et Veneris, ... II.

Zend-Avestam interpretabitur horis auditoribus commodis.

Grammaticam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris, ... I.

Grammaticam linguae Russicae exponet horis auditoribus commodis.

M. J. DE GOEJE Grammaticam Arabicam docebit diebus Martis et Veneris, ... hora I.

Chrestomathiam Girgasi et Roseni et Hamasam leget cum provectioribus diebus Mercurii et Saturni, ... I.

Al-Mobarradum, Harírium et Koranum explicabit diebis Martis et Veneris, ... III.

Scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur librosque manuscriptos tractabit die Mercurii, II—IV.

J. P. N. LAND Philosophiae Graecae historiam exponet die Mercurii, ... I—III.

Artem logicam explicabit die Veneris, ... X—XII.

Doctrinas de anima enarrabit die Jovis horis vespertinis, item,

Philosophiam theoreticam die Veneris horis iisdem aut aliis, auditoribus commodis.

H. OORT Grammaticam Hebraeam docebit et capitibus selectis legendis illustrabit diebus Martis, Jovis et Veneris, ... I.

Antiquitates Israëliticas exponet diebus Mercurii, Jovis et Veneris, ... XII.

Cum provectioribus capita selecta Veteris Testamenti leget die Lunae horis postea indicandis.

Linguae Neo-hebraeae elementa tradet horis sibi et auditoribus commodis.

A. C. VREEDE Linguam Javanicam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... I.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Mercurii, Jovis, Saturni, ... IX.

Post ferias brumales linguae Madurensis Grammaticam exponet diebus Lunae et Veneris, . . . III.

Cum provectioribus leget chrestomathiam Madurensem diebus Martis et Jovis, ... hora III.

P. J. Cosijn Linguam Gothicam docebit die Mercurii, XI.

Per priorem anni academici partem linguam Theodiscam veterem tradet diebus Lunae, Martis et Jovis, ... XI.

Per posteriorem anni partem linguam Anglosaxonicam tradet iisdem diebus et horis.

G. Schlegel Linguam Sinicam docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

J. J. Cornelissen Vergilium et Plautum interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, . . . IX.

Cum candidatis Propertium et Statium leget die Jovis, ... IX.

Candidatorum exercitationes philologicas moderabitur die Jovis, ... X—XII.

Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae et Martis, X.

P. L. Muller Historiam universalem docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, ... X.

Geographiam politicam diebus Lunae et Martis, . XI.

Exercitia historica moderabitur horis auditoribus commodis.

J. ten Brink Literarum Nederlandicarum historiam medii aevi tradet diebus Mercurii et Veneris, . X.

Literarum Nederlandicarum historiam Saeculi XVII docebit diebus Mercurii et Veneris, ... XI.

Selecta literarum recentiorum capita explicabit die Mercurii hora vespertina, ... VIII.

J. van Leeuwen J. Fil. Aristophanem et Theocritum interpretabitur diebus Lunae et Martis hora XI, et Mercurii, ... X.

Cum candidatis Sophoclem et Inscriptiones selectas tractabit die Veneris, ... IX—XI.

Antiquitates Graecas tradet die Mercurii, . . . hora XI.

G. A. WILKEN Historiam, literas, antiquitates, instituta, ritus et mores populorum Malaicae gentis exponet diebus Martis, Mercurii et Jovis, . . X.

Geographiam physicam Archipelagi Indici docebit diebus Martis et Mercurii, ... XI.

G. J. GRASHUIS Linguae Sundaicae Lector, Linguam Sundaicam docebit diebus Mercurii et Saturni, XI.

Librum, cui titulus Kitab Pakih Sunda, interpretabitur horis auditoribus commodis.

M. TH. HOUTSMA Linguarem Persicae et Turcicae et *ad interim* Institutorem Moslemicorum, Lector, linguae Neo-persicae elementa docebit die Jovis, X—XI.

Locos selectos e Firdausii Shâhnâmeh et Sadii Gulistân leget horis auditoribus commodis.

Grammaticam Osmano-Turcicam exponet die Veneris, X—XII.

Legis Mohammedicae originem et instituta tractabit diebus Mercurii hore XI et Saturni, . . X—XII.

Historiam religionis Mohammedicae enarrabit horis auditoribus commodis.

C. SNOUCK HURGRONJE Institutorum Moslemicorum Lector hoc anno non leget.

L. SERRURIER, Linguae Japonicae et Ethnographiae generalis Lector, Musei ethnographici director, linguam Japonicam docebit, et varia argumenta ad ethnographiae generalis studium pertinentia tractabit, horis sibi et auditoribus commodis.

G. HEYMANS. Philosophiam docendi venia impetrata fundamenta scientiarum mathematicarum et physicarum tractabit die Jovis, hora vespertina, . VIII.

Cum provectioribus philosophiae capita selecta tractabit, horis auditoribus commodis.

Facultas Theologica.

J. J. Prins, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

A. Kuenen in librorum V. Foederis originem inquiret et capita eorum selecta interpretabitur die Martis hora IX, et die Mercurii hora XI et . . . . hora I.

Per priorem anni academici partem Ethicen tradet die Martis hora X, et die Jovis, ... IX—XI.

Per posteriorem anni academici partem historiam religionis Israeliticae enarrabit iisdem diebus et horis.

C. P. Tiele Historiam religionis enarrabit die Lunae hora I et Jovis, ... XI.

Historiam religionum comparatam provectiores docebit die Veneris, ... X.

Historiam doctrinae de Deo apud Graecos exponet die Veneris, ... XI.

Exercitationibus oratoriis praeerit die Mercurii, . III.

Iis qui ipsos historiae religionis babylonico-assyriacae fontes adire cupiunt scripturam cuneatam et grammaticae assyriacae initia explicare paratus est, die Lunae, ... I.

J. G. R. Acquoy Historiam Christianismi enarrabit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... XII.

Historiam doctrinae Christianae tradet die Mercurii, II.

Historiae Christianismi investigandae et conscribendae methodum provectioribus privatim exponet horis sibi iisque commodis.

W. C. van Manen de literis Christianis primaevis aget diebus Lunae et Mercurii, ... IX.

Exegesin librorum N. T. docebit diebus Lunae et Mercurii, ... X.

Criticen librorem Christianorum antiquissimorum tradet die Martis, ... XI.

J. H. Gunning Philosophiam religionis tradet die Lunae hora XI, die Martis hora I, et die Veneris, IX.

Encyclopaediam theologiae exponet die Lunae, . XII.

C. P. Tiele, Theologiae in Seminario Remonstrantium Professor, Historiam Societatis Remonstrantium enarrabit die Jovis, ... hora I.

Theologiam practicam docebit die Jovis, . . . II.

Exercitationes homileticas moderabitur die Jovis, . III.

M. A. Gooszen, Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, Dogmatices Christianae partem formalem tradet die Jovis hora I et partem materialem die Saturni, ... IX—XI.

Historiam missionis Christianae enarrabit die Jovis, II.

Juris ecclesiastici principia exponet die Veneris, . XII.

J. Offerhaus L. Fil Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, hujus Ecclesiae ejusque dogmatum Historiam enarrabit die Martis II.

Theologiam Biblicam exponet die Lunae hora II, et die Saturni, ... XI.

Theologiam practicam tradet die Veneris, . . . II.

Colloquio homiletico praeerit die Mercurii horis vespertinis, ... VI—VIII.

Exercitationes catecheticas moderabitur die Veneris hora I, consistoriales horis sibi et auditoribus commodis.

H. C. Klinkert, linguam Malaïcam docebit.

In Serie Lectionum hoc notare neglectum est.

VERSLAG

VAN DE LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT

IN HET AFGELOOPEN JAAR,

UITGEBRACHT

den 16den September 1890,

DOOR

D^R^. A. P. N. FRANCHIMONT,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

D^R^. C. K. HOFFMANN.

Mijne Heeren Curatoren, Professoren, Studenten, en gij allen die hier aanwezig zijt!

Zooals U bekend is, verplicht de Wet op het Hooger Onderwijs den Rector Magnificus, bij den aanvang van het studiejaar zijne waardigheid in het openbaar aan zijnen opvolger over te dragen en dan een verslag te geven van de lotgevallen der Universiteit in het afgeloopen jaar.

Mijne voorgangers in dit ambt hebben steeds eerst het verslag gegeven en dan de waardigheid overgedragen, en nimmer werd, voor zoover mij bekend is, door hen die voor de getrouwe naleving dezer wet hebben te waken, daarop eenige aanmerking gemaakt. Ik waag het daarom, hun voorbeeld te volgen en U in de eerste plaats het verslag te geven, hetgeen zeker het moeilijkste en het minst aangename gedeelte van mijne taak op heden is. Het moeilijkste, omdat de Rector officieel slechts over een gering aantal gegevens voor een verslag beschikt; weinig aangenaam, omdat hij U alleen herhalen kan wat gij allen weet of althans weten kunt uit courantenberichten. Hij vervult dus eigenlijk de onaangename rol van repetitor, terwijl, daar die berichten, zooals wij allen weten, soms weinig betrouwbaar zijn, voor hem daarenboven de noodzakelijkheid zich opdoet om hunne juistheid na te vorschen. Het is mij daarbij gebleken, dat zij ook weleens schooner en beter zijn dan de werkelijkheid, maar in elk geval, dit mag ik dankbaar erkennen, zijn zij mij een gewenschte leiddraad geweest bij het opmaken van dit verslag.

Dit jaar, M. H., is een jaar geweest van feesten. Ik noem het daarom een vreugdevol jaar, en ik acht mij gelukkig dit te kunnen zeggen, omdat het mijns inziens pleit voor het gezonde leven onzer Universiteit; wat toch is een leven zonder vreugd?

Mogen sommige dier feesten bij mij en ouderen onder ons, die ze zoo vele malen reeds hebben bijgewoond, den wensch doen opkomen dat het jongere geslacht ze als verouderd mocht beschouwen en er een nieuwen vorm voor uitdenken, toch hebben zij nog niet alleen hun aangename maar ook hunne nuttige zijde, getuige de »Geschiedkundige aanteekeningen tot toelichting der Maskerade" bijeenverzameld door de Heeren R. C. Six en J. Acquoy [1]), en nimmer zouden wij kunnen wenschen ze geheel te zien verdwijnen, want waar vreugde is, is leven.

Het is van het leven onzer Universiteit in 't afgeloopen jaar, dat ik U een schets moet geven. Dat leven is rijk geweest aan gebeurtenissen van allerlei aard, vroolijke en droevige, doch, zooals gij zien zult, hebben de eerste verreweg de bovenhand behouden.

In het College van Curatoren kwam dit jaar gelukkig geene verandering. Gelukkig, omdat wij weten wie wij hebben; bij verschillende gelegenheden toch hebben wij onze Curatoren leeren kennen als welwillende, verdraagzame mannen, die onze feilen, want die hebben wij ook, zooveel mogelijk door de vingers zien. Mocht het bewijs er van, dat ik U in den aanhef gaf, U te zwak voorkomen, wij allen, Hoogleeraren zooals wij hier tegenwoordig zijn, leveren het sprekendst bewijs, want wij wagen het, al sedert 13 jaren, telkens bij openbare plechtigheden te verschijnen in een ander costuum dan dat hetwelk ons bij Koninklijk Besluit is voorgeschreven, en nimmer is daarop eenige aanmerking gemaakt. Wij hopen hen nog lang aan het hoofd onzer Universiteit geplaatst te zien, met ons samenwerkende tot haren bloei.

1) De intocht van Keizer Karel V binnen Nijmegen op 9 Februari 1546. Leiden, P. Somerwil, 1890.

Wij verheugen ons niet minder, dat hun ijverige Secretaris, wiens kennis van zaken, wiens bereidvaardigheid en hulp vooral wij, Directeuren van Laboratoria, niet hoog genoeg kunnen roemen, opnieuw is benoemd. Wil voor ons blijven, wat Gij tot nog toe voor ons geweest zijt, een raadsman, een hulp in moeilijke gevallen.

Reeds in den aanvang van den cursus werden de plaatsen, die in 't vorige jaar in onze rijen waren opengevallen door het overlijden der Professoren Rauwenhoff en d'Ablaing, aan welke door mijn voorganger de welverdiende hulde werd gebracht, weder aangevuld. De eerste door Dr. J. H. Gunning, die den 21sten September zijne taak aanvaardde met eene rede getiteld: »De wijsbegeerte van den godsdienst uit het beginsel van het geloof der gemeente", waarin hij het wetenschappelijk karakter en het wetenschappelijk recht van eene op dit beginsel steunende en daarvan uitgaande wijsbegeerte bepleitte. Wij hopen van harte, dat hij het nooit betreuren zal zijn post als Kerkelijk Hoogleeraar te Amsterdam, waar hij zoo geliefd was, verlaten te hebben, en dat hij hier een even nuttigen en aangenamen werkkring moge gevonden hebben en blijven vinden gedurende de weinige jaren, die het hem nog vergund zal zijn te arbeiden.

De tweede plaats werd ingenomen door Mr. H. L. Drucker op den 28sten October, juist 10 jaren nadat hij door zijn leermeester Goudsmit met lof tot Doctor in de Rechtswetenschap was bevorderd. Hij hield daarbij eene rede over »Begrip en dogma in de Rechtswetenschap", waarin hij de waarde van het Romeinsche recht voor de rechtsstudie in onzen tijd schetste. Oud-leerling onzer Hoogeschool, waar hij den 16den September 1879 den gouden eerepenning verwierf, sedert 7 jaren als Hoogleeraar te Groningen werkzaam, had hij zich als geleerde, als leeraar en als mensch een goeden naam verworven. Geen wonder dus, dat een ieder verheugd was, toen hij aan de roep-

stem naar Leiden gehoor had gegeven. Wij koesteren van hem, die zich nog in de volle kracht van zijn leven bevindt, de grootste verwachtingen voor den bloei der rechtsstudie aan onze Universiteit.

Is de dag, waarop een nieuwe Hoogleeraar zich aan onze Universiteit verbindt, van oudsher een *dies festus*, niet minder is dit het geval, of behoort het althans zoo te zijn, als door een onzer de herinnering aan een lange en nuttige loopbaan wordt gevierd. Als zoodanig beschouw ik dan ook in de eerste plaats den 10^{den} October, toen de Hoogleeraar Land zijn 25-jarig professoraat herdacht. De Senaat greep gaarne deze gelegenheid aan, om hem bij monde van den Rector hulde en dank te brengen voor alles, wat hij voor de wetenschap in 't algemeen en voor onze inrichting in 't bijzonder gewrocht heeft, en hem toe te wenschen dat hij later het zilveren feest zijner werkzaamheid aan deze Universiteit met evenveel opgewektheid moge vieren. De vele blijken van waardeering, die hij van zijne ambtgenooten en leerlingen ontving, zullen hem ongetwijfeld het bewijs hebben geleverd, dat zijn arbeid gedurende dien tijd vruchtbaar geweest is en dat zijn streven zeer wordt op prijs gesteld.

Een dergelijk feest werd den 28sten November gevierd door onzen De Vries, den alom bekenden en geëerden beoefenaar der Nederlandsche taal- en letterkunde. Hier goldt het niet eene vijf en twintig- maar eene veertigjarige onafgebroken werkzaamheid, eerst te Groningen, later te Leiden. Voorwaar een zeldzaam feest, dat bijzondere aantrekkelijkheid aanbood, omdat de jubilaris zich niet alleen door zijne geleerdheid, maar evenzeer door zijn minzaam karakter ontelbare vrienden heeft verworven. De Senaat, vertegenwoordigd door Rector en Secretaris, bood hem zijne hulde aan en zijn dank voor het vele en goede, door hem voor de Universiteit verricht. Maar ook van velerlei andere kanten werden hem offers van vereering en waardeering gebracht, en er was iets aandoenlijks in, den Nestor onzer

Nederlandsche taalgeleerden omringd te zien van vertegenwoordigers der opvolgende academische geslachten, die door hem niet slechts voor de wetenschap zijn gevormd, maar ook met liefde voor het vaderland bezield; iets benijdenswaardigs daarenboven, onder hen mannen te aanschouwen, die als Hoogleeraren aan de verschillende Universiteiten van Nederland de lijn voortzetten, door hun gevierden leermeester begonnen, en den geest voortplanten, die van hem is uitgegaan. Was de 28ste November een schoone dag in het leven van De Vries, hij was tevens een liefelijke dag voor allen, die hem toen mochten begroeten.

Maar, wij weten het allen, het leven der Universiteit is, evenals dat van elken mensch, eene bonte mengeling van vreugde en droefenis. De laatste is ook ons niet gespaard. Den 26sten October ontsliep de oud-Hoogleeraar Carel Gabriel Cobet in den ouderdom van bijna 76 jaren. Den 28sten November 1813 te Parijs geboren, waar hij tot zijn 14de jaar vertoefde, studeerde hij aan de Leidsche Hoogeschool en werd aldaar *honoris causa* tot doctor in de letteren bevorderd. Een wetenschappelijke reis naar Italië voltooide zijne vorming, en na zijne terugkomst in het vaderland werd hij weldra te Leiden tot het hoogleeraars-ambt geroepen. Hoe hij zijne taak tot het jaar 1884 toe volbracht heeft is door meer bevoegden, door hoogleeraren, door zijne leerlingen en door zijn opvolger, op verschillende plaatsen en bij verschillende gelegenheden in 't licht gesteld. Een hunner vermeldt hoe het Cobet's leuze was, dat het de plicht van een litterator is vroolijk te zijn. Wie onzer, althans onder de ouderen, herinnert zich hem niet met dat guitig, geestig oog, tintelend van vernuft. Altijd had hij een kwinkslag gereed en verried daardoor zijne half Fransche afkomst, en toch, als hem iets op het hart lag, zeide hij het ronduit, zonder dat het ooit tot botsing aanleiding gaf; want, zij die hem kenden wisten hoe goed hij het meende. Zijne beeltenis, ons door zijne dochter

geschonken en door ons op hoogen prijs gesteld, zal eene eervolle plaats blijven innemen naast die van zoovele andere beroemde mannen en zijne trekken ook voor het nageslacht bewaren.

Hoe groot zijne Europeesche vermaardheid was, moge blijken uit het feit, dat wij van den Procancellarius, de Professoren en tal van andere personen uit Cambridge een gedrukten brief van rouwbeklag ontvingen, gericht aan Curatoren, Professoren en Doctoren der Leidsche Universiteit en in de Latijnsche taal gesteld, waarop door Curatoren, Rector en Senaat in dezelfde taal werd geantwoord.

Ofschoon de overledene zijn verlangen had te kennen gegeven dat bij zijne begrafenis niet zou worden gesproken, waren daarbij niet alleen de Rector en Secretaris, maar bijna alle professoren en vele zijner leerlingen zelfs uit den vreemde aanwezig, om hem de laatste eer te bewijzen, en deze stille hulde was indrukwekkender en meer in overeenstemming met den geest des overledenen, dan lange redevoeringen zouden zijn geweest. Een ieder voelde wat Leiden's Universiteit, wat de beschaafde wereld had verloren, al werd het niet uitgesproken. Zijne nagedachtenis zal ongetwijfeld in hooge eer worden gehouden.

Ook van de Hoogleeraren in dienst ontviel er ons één door den dood. Den 17den Mei overleed Eduard Alexander van der Burg, Hoogleeraar in de artsenijbereidkunde en toxicologie, in den ouderdom van bijna 57 jaren. Hij werd den 4den Juli 1833 te 's-Gravenhage geboren, alwaar hij gedurende 3 jaren (van Sept. 1845 tot Juni 1848) het gymnasium bezocht. In 1853 legde hij het apothekers-examen af en werd in 1854 tot apotheker in het Ziekenhuis te Rotterdam benoemd. In 1858, na het vertrek van Dr. de Vrij, werd hij lector in de scheikunde en artsenijbereidkunde aan de Klinische School aldaar, welke betrekking hij tot den 1sten September 1866, toen die inrichting werd opgeheven, vervulde. Gedurende zijne werkzaamheid aan

de genoemde school, werd hij op 31-jarigen leeftijd, den 14^{den} October 1864, als student aan de Leidsche Hoogeschool ingeschreven, en den 26sten Juni 1867 magna cum laude tot matheseos magister, philosophiae naturalis doctor bevorderd op eene dissertatie getiteld: »Onderzoek van eenige wateren te Rotterdam als drinkwater in gebruik en van duinwater, uit een hygiënisch oogpunt en in betrekking tot de cholera". Den 17^{den} December van hetzelfde jaar behaalde hij, eveneens magna cum laude, den graad van artis pharmaceuticae doctor na verdediging van stellingen. Reeds kort na zijne eerste promotie werd hij tot leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Leeuwarden benoemd. Hij vervulde die betrekking, totdat hij in 1877 als Hoogleeraar alhier werd geroepen, welk ambt hij den 3^{den} November daaraanvolgende aanvaardde. Door tal van geschriften en onderzoekingen had hij zich een goeden naam verworven.

In den eersten tijd alhier tot betrekkelijke werkeloosheid gedoemd, door gebrek aan een laboratorium en de noodige hulpmiddelen, was zijne positie niet benijdenswaardig, vooral voor iemand van een werkzamen aard zooals hij. Eindelijk na drie jaren werd een huurhuis op de Papengracht tijdelijk als laboratorium ingericht. Hier heeft hij tien jaren gewerkt, en veel gewerkt, niettegenstaande zijne zwakke gezondheid, die steeds achteruitging. Buiten zijn onderwijs werd hij herhaaldelijk belast met gerechtelijk-scheikundige onderzoekingen, waarvan ik slechts heb te noemen die omtrent de talrijke vergiftigingen door vrouw Van der Linden gepleegd, om u een denkbeeld te geven van zijne werkzaamheid. Hierdoor, alsmede door zijn lidmaatschap van den Geneeskundigen Raad en niet het minst als lid van de Commissie tot aanvulling en herziening der Nederlandsche Pharmacopoea, waarin hij een zeer werkzaam aandeel had, heeft hij zich jegens de maatschappij en jegens het vaderland zeer verdienstelijk gemaakt. Wij betreuren zijn heengaan en deelen in den rouw van zijne kinderen.

Bij Kon. Besluit van 1 Augustus jl. is tot zijn opvolger benoemd de Heer J. F. Eykman, voormalig Hoogleeraar te Tokio, die weldra, naar wij hopen, in functie zal treden. Wij wenschen hem, die zich onder vakgenooten, zoowel hier te lande als in den vreemde, door zijn wetenschappelijken arbeid een goeden naam als geleerde verworven heeft, geluk met die benoeming, en verwachten dat door zijn onderwijs en voorbeeld de pharmacie aan de Leidsche Universiteit tot ongekenden bloei zal geraken.

Voor meerdere sterfgevallen zijn wij gelukkig bewaard gebleven. Wel vernamen wij van de ernstige ziekten der oud-Hoogleeraren Veth en Prins, maar ook van hun gelukkig herstel, waarover wij ons zeer verheugen, daar beiden, niettegenstaande hun hoogen leeftijd, zich nog op verschillende wijzen nuttig maken voor de maatschappij. Wel hoorden wij ook van de meer of min ernstige ziekten van verscheidene Hoogleeraren, maar meestal ook van hun volledig herstel. Doch helaas bij het begin der zomervacantie bereikte mij, en ditmaal officiëel, een andere treurmare. De Hoogleeraar Huet berichtte mij, dat hij zijn ontslag had aangevraagd. Hadden wij ons in 't begin van den cursus hartelijk verblijd over zijn herstel uit een zware ziekte, in welke vreugde ook de medische studenten hebben gedeeld en waaraan zij openlijk uitdrukking hebben gegeven, het bleek helaas later, dat dit herstel slechts tijdelijk was en dat de ziekte waaraan hij lijdt van dien aard is, dat hij zich genoodzaakt heeft gezien zijn ontslag aan te vragen. Geen tijdelijke, alleen blijvende rust kan hem volgens zijne meening baten, zoodat de poging van Curatoren, om hem door een langdurig verlof gelegenheid tot herstel te geven en hem daardoor voor de Universiteit te behouden, schipbreuk leed.

Zal zijn heengaan door de medische studenten, die zijn onderwijs op den waren prijs wisten te stellen, diep betreurd worden, ook ons smart het zeer, dat hij zoo vroeg reeds genoodzaakt

is, zijn nuttigen werkkring vaarwel te zeggen. Hoe gaarne zouden wij hem nog jaren lang aan onze Universiteit verbonden hebben gezien, waar hij sedert 12 Nov. 1872 een toonbeeld is geweest van hetgeen een geneesheer zijn moet, »niet alleen man van wetenschap, van kennis, van ervaring, niet alleen een sociaal ontwikkeld man, maar bovenal mensch". Niet door ziekelijke maar door ware humaniteit heeft hij zich altijd onderscheiden, en ook daardoor den goeden naam van het medisch onderwijs te Leiden gehandhaafd en een weldadigen invloed uitgeoefend in ruimen kring.

De erkentelijkheid van hen, wien hij genezing of verlichting van lijden aanbracht, en de genegenheid, die hij zich van talloos velen heeft verworven, mogen hem de herinnering aan zijne werkzaamheid alhier tot eene aangename maken en gedurende zijne overige levensjaren die voldoening schenken, waarop hij aanspraak heeft. Wij wenschen hem van ganscher harte het herstel zijner geknakte gezondheid toe, al moeten wij tot ons diep leedwezen voortaan zijne samenwerking missen.

Eer ik van de lotgevallen der Hoogleeraren, welke mij ter oore kwamen en die voor de Universiteit van beteekenis zijn, afstap, heb ik nog de eerbewijzen te vermelden, die sommigen onzer ontvingen, en die als teekenen van de waardeering hunner werkzaamheid op verschillend gebied kunnen gelden. Zoo werden de Hoogleeraren v. d. Hoeven, Huet en v. Geer door Z. M. den Koning tot Ridders in de Orde van den Nederlandschen Leeuw benoemd. Ieder op zijne wijze hebben zij zich verdienstelijk gemaakt voor hun vaderland en wij verheugen ons in de erkenning daarvan.

Buitenlandsche onderscheidingen genoten de Hoogleeraren Bierens de Haan en Schlegel, die door den President der Fransche Republiek tot Officiers d'Académie, en de Hoogleeraar v. d. Sande Bakhuyzen, die niet alleen door den President der Fransche Republiek tot Officier de la Légion d'honneur, maar

ook door den Czaar van Rusland tot Commandeur der Stanislaus-orde werd bevorderd. Ook mij viel eene benoeming tot ridder van het Legioen van eer te beurt, terwijl de Hoogleeraar Kern tot Buitenlandsch Lid van de Akademie der Wissenschaffen te München, en de Hoogleeraar Bierens de Haan tot Buitenlandsch Lid der Académie des sciences et belles lettres te Cherbourg gekozen werd.

Van onze lectoren, wier aantal helaas zeer klein is, hebben wij er één, den Heer Martinus Theodorus Houtsma, sedert 1885 lector in de Perzische en Turksche talen, buiten bezwaar van 's Rijks schatkist, zien vertrekken. Hij kreeg eene benoeming als Hoogleeraar te Utrecht in de Hebreeuwsche letterkunde en oudheden. Wij verheugen ons in zijne bevordering, te meer omdat hij een kweekeling is der Leidsche Hoogeschool, alwaar hij in 1873 de gouden medaille ontving voor het beantwoorden eener prijsvraag, en den 8sten Mei 1875 magna cum laude tot theologiae doctor werd bevorderd op eene dissertatie: »De strijd over het dogma in den Islâm tot op el-Ash'-ari".

Door vele belangrijke uitgaven als uitstekend geleerde bekend, maakte hij zich ook als adiutor interpretis legati Warneriani, welke betrekking hij sedert 1874 bekleedde, verdienstelijk door zijne medewerking aan de tweede editie van den Catalogus der Arabische handschriften en door het opmaken van een catalogus der Perzische en Turksche, welke bijna gereed is. In de laatste betrekking is hij vervangen door den Heer G. van Vloten, doctorandus in de Semietische letterkunde aan deze Universiteit, die binnen weinige dagen den doctorstitel hoopt te verwerven. Terwijl wij den heengeganen medearbeider veel voorspoed toewenschen in zijn nieuwen werkkring, spreken wij de verwachting uit dat zijn opvolger met de hem geschonken gaven even krachtig zal medewerken tot handhaving van den eervollen naam onzer Universiteit op het gebied der Oostersche Letteren.

Een tweede onzer lectoren, Dr. C. Snouck Hurgronje, be-

vindt zich nog buitenslands, daar hij door de Regeering met eene zending in onze koloniën is belast. Zijn tweejarig verlof zal in het begin des volgenden jaars verstreken zijn, en verlangend zien wij naar dit tijdstip uit in de verwachting, dat hij dan de plaats van den vertrokken Hoogleeraar Pijnappel, waartoe hij benoemd is, zal innemen, ten einde hier zoo mogelijk eene school te vormen en een sieraad te worden onzer Universiteit. Mogen de geruchten, dat hij zich deze benoeming niet zou laten welgevallen, niet bewaarheid worden, en de pogingen om hem te bewegen zich aan onze Universiteit te verbinden, slagen.

In afwachting van dit tijdstip is tot waarnemend lector voor de instellingen van den Islam aangesteld de Heer H. D. van Gelder, die vóór twee jaren alhier tot doctor in de Semietische Letterkunde werd bevorderd en daarna eene reis deed naar Egypte en Syrië, alwaar hij land en volk heeft leeren kennen, zoodat hij met meer kennis van zaken zijn onderwijs kan geven.

Wij vertrouwen van hem dat hij in deze betrekking zal toonen de rechte man op de rechte plaats te zijn. Bij Koninklijk Besluit van 29 Juli werd hij tevens tot lector in de Perzische en Turksche talen, buiten bezwaar van 's Rijks schatkist, benoemd.

In het vroeger door den Hoogleeraar Pijnappel gegeven onderwijs, waarvan een gedeelte is opgedragen aan den Heer H. C. Klinkert, wordt voor het overige nog op dezelfde wijze door de Hoogleeraren Kern en Vreede voorzien, als ten vorige jare vermeld werd. Een woord van dank voor de belangeloos door hen bewezen diensten mag hier niet ontbreken.

Behalve lectoren bezitten de Rijks-Universiteiten nog eene klasse van personen, aan wie het *vergund* wordt onderwijs te geven en die met den weidschen titel van privaat-docenten begiftigd zijn. Ook aan dezen zijn wij niet rijk, en geen wonder; doch wij verheugen ons altijd zeer, als mannen van meer dan gewone bekwaamheid op deze wijze voor de Universiteit nuttig willen zijn, en niet minder als hun een eerbewijs of eene

bevordering te beurt valt. Beide heb ik te vermelden van Dr. G. Heymans, privaat-docent in de wijsbegeerte. Hij werd nl. door Curatoren van het Stolpiaansch Legaat met goud bekroond wegens zijne verhandeling: »Schets eener critische geschiedenis van het causaliteitsbegrip in de nieuwere wijsbegeerte", omdat deze verhandeling zich onderscheidt door zelfstandige studie der bronnen en wetenschappelijke opvatting der aan het onderwerp verbonden vraagpunten. De zakelijke voorstelling en de oorspronkelijke, hoewel nimmer aanmatigende critiek, in goede orde en helderen stijl voorgedragen, maken haar naar hun oordeel tot een sieraad van onze wijsgeerige litteratuur.

Den 18^{den} Juni werd hij tot Hoogleeraar in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte te Groningen benoemd, zoodat wij hem in 't vervolg zullen missen.

Dat zijne alhier gegeven lessen op prijs werden gesteld, blijkt onder anderen uit den Studenten-Almanak. Hij ontvange openlijk onzen dank voor de onmiskenbare diensten, belangeloos aan onze Universiteit bewezen, en onze beste wenschen voor de toekomst.

Wij verheugen ons zeer, dat de ongesteldheid van den privaat-docent Dr. Nijkamp hem niet belet heeft zijn onderwijs, dat door de medische studenten op zeer hoogen prijs gesteld wordt, te blijven geven. Wij wenschen hem van ganscher harte de kracht, om nog vele jaren daarmede te blijven voortgaan en voor de Universiteit nuttig te zijn.

De privaat-docent Dr. Sissingh heeft zich genoodzaakt gezien, de intrekking van het hem verleende verlof om onderwijs te mogen geven aan te vragen. Dit verlof is ingetrokken bij beschikking van Z. E. den Min. v. B. Z. dd. 22 Juli 1890, N°. 2597. Wij betuigen hem onzen dank voor de der studeerende jongelingschap bewezen diensten.

Aan den privaat-docent Dr. Bakhuis Roozeboom viel de eer te beurt, gekozen te worden tot Lid der Koninklijke Akademie

van Wetenschappen. Wij wenschen hem met die onderscheiding geluk en hopen dat het hem eene aanmoediging zal zijn om op den ingeslagen weg van wetenschappelijk onderzoek voort te gaan.

Voor het leven der Universiteit van groote beteekenis schijnt mij het particuliere initiatief van enkele niet door een titel aan haar verbonden personen, om te hulp te komen daar waar het noodig blijkt en de Regeering nog geen termen tot bijstand kan vinden.

Openlijke vermelding in een verslag als dit, als bewijs onzer waardeering hunner pogingen, verdient derhalve hetgeen in de Studenten-Almanak van dit jaar vermeld wordt, dat nl. Dr. A. E. I. Holwerda, »voor zoo ver zijn tijd en de in het museum van oudheden heerschende wetten dat toelieten", in 't vorige jaar een bereidwillige gids der litterarische studenten was op het gebied der Archaeologie, en dat Dr. S. G. de Vries, conservator van de Latijnsche en Grieksche handschriften aan de Universiteits-Bibliotheek, een college gaf, hoofdzakelijk over Latijnsche Palaeographie. Dit college is ook in den afgeloopen cursus door hem gegeven, nadat hij zijne leerlingen opnieuw had uitgenoodigd met een werkje, uitgegeven bij de firma Brill en getiteld: »Exercitationes palaeographicas in Bibliotheca Universitatis Lugduno Batavae instaurandas indicit S. G. de Vries". Er blijkt uit, dat Dr. de Vries niet alleen aan eerstbeginnenden, die nog niet met codices weten om te gaan, de elementen der palaeographie onderwijst, maar ook met meer geoefenden den een of anderen codex haarfijn beschouwt, hetgeen soms tot belangrijke resultaten leidt.

Dat iemand zijne vrije uren aldus besteedt ten nutte der Universiteit, verdient onzen lof en onzen dank en is een voorbeeld der navolging waardig.

Tot de voor enkelen onzer onmisbare personen behooren eindelijk de adsistenten; ook hun zij dus onze aandacht gewijd. Onmisbaar zijn zij soms voor den goeden gang van het onder-

wijs, vooral als zij hunne taak begrijpen en met ijver en toewijding volvoeren. Velen zijn er in dezen cursus heengegaan en door nieuwe vervangen; anderen bleven. Zoo gaat het elk jaar, maar het is niet hetzelfde wie er heengaat, wie er komt en wie er blijft.

Wordt gewoonlijk bij deze gelegenheid een woord van dank gebracht aan de vertrokkenen voor de door hen aan de Universiteit bewezen diensten, gaarne vervul ik dien plicht jegens Dr. P. van Romburgh, die mij van 1 Augustus 1878 tot 1 November 1889 op verschillende wijzen bij het onderricht in de organische chemie behulpzaam was. In Januari 1881 gepromoveerd, bleef hij zich zooveel mogelijk aan de wetenschap wijden; en dat hij dit niet zonder vrucht deed, getuigen niet alleen zijne talrijke grootere en kleinere mededeelingen, maar vooral hun inhoud, die hem een goeden naam als chemicus ook buiten de grenzen van ons vaderland heeft doen verwerven. Door zijn helder oordeel en zijne groote scherpzinnigheid, maar vooral door de buitengewone mate van ervaring, die hij zich had eigen gemaakt, was hij op practisch gebied voor de studenten in de chemie een betrouwbare leidsman geworden. Daarom is zijn verlies te betreuren en niet gemakkelijk te herstellen. Door zijne degelijke onderzoekingen heeft hij den goeden naam van ons Laboratorium helpen vestigen, en ook uit dien hoofde zijn wij hem grooten dank verschuldigd. Hoezeer wij ons dan ook voor hem verheugden, toen hem een eervolle en hoogst nuttige werkkring in Indië werd opgedragen, die stellig aan niemand beter dan aan hem kon worden toevertrouwd, toch betreurden wij het, dat wij geen kans zagen hem voor de Universiteit te behouden. Welke pogingen toch zouden hebben moeten worden aangewend, nadat de onmogelijkheid gebleken was om hem zelfs eene geringe tractementsverhooging te verschaffen, en ieder ander middel zeker met grootere geldelijke opoffering gepaard zou hebben moeten gaan?

Ik veroorloof mij er ook even op te wijzen, hoe karig bedeeld onze adsistenten zijn. Hun tractement is weinig hooger dan dat van een amanuensis, geringer zelfs dan bij sommige andere inrichtingen, zoodat in den regel hun belang vordert dat zij, in plaats van eenigen tijd te blijven en daardoor die ervaring te verwerven, welke hen eigenlijk geschikt kan maken voor hunne betrekking, zich zoo spoedig mogelijk eene beter bezoldigde positie trachten te verschaffen. Gelukkig ook, dat hun tot heden geen groote ongelukken overkomen zijn, want mocht dit gebeuren, hetgeen in onze beknopte ruimte, waar aan alle zijden gevaar dreigt, volstrekt niet tot de onmogelijkheden behoort, dan zouden zij verplicht zijn, hetgeen zij tot hun herstel behoeven, zelf te bekostigen, daar het niet geoorloofd is ze van staatswege tegen ongelukken te verzekeren.

Doch keeren wij tot Dr. van Romburgh terug. Na hem onzen welgemeenden dank te hebben gebracht voor de vele en goede diensten aan de Universiteit bewezen, wenschen wij hem allen voorspoed in zijn nieuwen werkkring, waarin hij het vaderland tot eer kan zijn en er groote diensten aan kan bewijzen.

Van de overige veranderingen in het personeel der adsistenten zal ik niet gewagen; men vindt ze in het Jaarboek, dat telken jare door den aftredenden Rector Magnificus wordt samengesteld en bij de firma Brill wordt uitgegeven. De vertrokken Heeren mogen onzen dank ontvangen voor de door hen bewezen diensten en onze heilwenschen voor hunne toekomst. Den blijvenden en den nieuw benoemden stel ik Van Romburgh tot voorbeeld.

Bij het Pharmaceutisch Onderwijs is nog altijd geen adsistent, zoodat de studenten bij afwezigheid of ontstentenis van den Hoogleeraar aan hun lot zijn overgelaten. Dat voor enkelen dit systeem van autodidacten te kweeken zijn nut kan hebben is mogelijk, maar dat het voor allen gewenscht zou zijn, komt mij twijfelachtig voor. In elk geval schijnt het mij onverantwoordelijk toe, jongelieden zonder eenig opzicht of leiding te

laten werken, en dit is het geval wanneer den Hoogleeraar-Directeur van een laboratorium geen geschikt wetenschappelijk adsistent is toegevoegd.

Na uwe aandacht gevestigd te hebben op het onderwijzend personeel, vraag ik die een oogenblik voor onze hulpmiddelen, in de eerste plaats voor de Bibliotheek. Van algemeene bekendheid ook in den vreemde is hare doelmatige inrichting, die boven vele andere de voorkeur verdient, maar niet minder de hulpvaardigheid en bereidwilligheid van haren Directeur om ons alles te bezorgen wat wij noodig hebben, ook uit andere zelfs buitenlandsche bibliotheken, waartoe hij de meest doeltreffende maatregelen gekozen heeft, die reeds elders worden overgenomen. Zijn goed voorbeeld wordt ook door de beambten nagevolgd en eveneens door ons gewaardeerd, zooals duidelijk gebleken is den 4den October, toen de Heer J. P. de Sauvage, thans 1ste Custos, maar sedert 25 jaren in verschillende betrekkingen bij de Bibliotheek werkzaam, den dag zijner aanstelling herdacht.

De klacht over gebrek aan ruimte begroeten wij als een verblijdend teeken van den vooruitgang en den bloei dezer inrichting. Dankbaar mag ik ook eenige belangrijke geschenken vermelden, welke de Bibliotheek ontving. In de eerste plaats dat van Mevrouw Staal-Cobet, bestaande uit een aanzienlijk getal bundels papieren, waarop haar overleden vader de voornaamste lezingen van de beste Grieksche codices der bibliotheken van Italië en van Parijs opgeteekend heeft, met bijvoeging van emendaties van Grieksche schrijvers, en verder uit 125 deelen Grieksche Classici, op de randen waarvan door Cobet duizenden tekstverbeteringen zijn aangebracht. Deze onuitwischbare bewijzen van zijne veelomvattende geleerdheid en zijn scherpzinnig vernuft, erlangden eene waardige plaats naast de boeken cum annotationibus manuscriptis van een Scaliger en Gronovius, een Hemsterhuis en Rhunkenius, een Valckenaer enz.

Een ander merkwaardig geschenk is door de weduwe van den overleden Hoogleeraar d'Ablaing gedaan, onder voorbehoud dat de eenige zoon des overledenen bij zijne meerderjarigwording te beslissen zal hebben of het op de Bibliotheek zal blijven. Het bestaat uit eigenhandige copieën en excerpten van vele codices van buitenlandsche juridische commentatoren en glossatoren en 44 oude juridische codices. Eene verzameling voor hen, die zich met de geschiedenis der beoefening van het Romeinsche recht in de middeleeuwen bezighouden, van zeer veel belang.

Een derde hooggewaardeerd geschenk dankt de Bibliotheek aan de edelmoedigheid van d'Ablaing's opvolger, den Hoogleeraar Drucker. Het bestaat uit 30 folianten, 25 kwartijnen en boeken in kleiner formaat, kostbare en zeldzame werken van middeleeuwsche juristen over het Romeinsche recht, gedeeltelijk incunabelen, sommige prachtig gedrukt en gebonden. Een vorstelijk geschenk van hoog wetenschappelijke waarde, dat aan den gever den dank van tijdgenoot en nakomeling verzekert [1]).

Ook de verzameling Oostersche handschriften werd verrijkt door een geschenk van de Heeren F. A. Lindeman en Mr. H. L. van Bloemen Waanders te Breda. Het bestaat uit 16 stuks Kawi-Javaansche handschriften op lontar (palmblad).

Omtrent het Ziekenhuis valt niet veel te vermelden. In het begin van den cursus werd door de medische studenten een adres verzonden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, waarin de onderteekenaars, allen studenten aan de Leidsche Universiteit en ingeschreven voor alle vakken, er op wijzen dat het recht tot bijwoning der klinieken en polyklinieken aan het Academisch Ziekenhuis voor hen zoo goed als illusoir is geworden, doordat de ruimte der gehoorzalen ten eenenmale onvoldoende is en velen geen plaats kunnen vinden. Een be-

1) Om zich eenig denkbeeld van dit geschenk te vormen leze men, hetgeen Dr. du Rieu er over schreef in den Nederlandschen Spectator van 1890, N° 26.

zoek, door Zijne Excellentie gebracht, geeft wellicht eenige hoop op verandering in dien toestand.

De voornaamste oorzaak er van is echter dezelfde waarover overal elders geklaagd wordt, nl. de te groote toevloed van medische studenten. Het schijnt dus dat die oorzaak, zoo mogelijk, zal moeten weggenomen worden, en dat men maatregelen zal moeten nemen om dien toevloed te doen ophouden. Terwijl elders verhooging van collegegelden schijnt toegepast te worden, worden hier pogingen aangewend om een der toegangen tot het medisch onderwijs afgesneden of bemoeilijkt te krijgen. De ervaring alleen kan leeren of zulk een maatregel doeltreffend is.

'sRijks Herbarium, dat door doelmatige inrichting en netheid boven andere uitmunt, verkeert in bloeienden staat, maar lijdt dientengevolge aan hetzelfde euvel, waaraan alle bloeiende en vooruitgaande verzamelingen lijden. De prachtige geschenken, die rijkelijk toevloeien, kunnen niet meer behoorlijk geborgen worden, door gebrek aan ruimte. Reeds zijn op de bovenverdieping de doorgangen tusschen de kasten en de zolderingen van deze laatsten als bergplaatsen ingenomen, ofschoon dit niet doelmatig mag genoemd worden, maar voldoende is ook dit nog bij lange na niet. Reikhalzend wordt dan ook door den Directeur en den eenigen Conservator, die aan deze uitgebreide inrichting is verbonden, naar eene vergrooting, waarvoor het terrein aanwezig is, uitgezien. Moge het volgende jaar hun eenige hoop daarop verschaffen.

De wensch, door mijn voorganger uitgesproken, dat binnen niet te langen tijd een geologisch museum in Leiden zou verrijzen, zal ongetwijfeld vervuld worden; als zeker kan ik vermelden, dat nog dit jaar met den bouw er van een aanvang zal worden gemaakt.

Na dit verblijdend bericht, heb ik iets minder aangenaams te zeggen over den vleugel van een onzer Universiteitsgebouwen, die, blijkens een groot, vóór enkele jaren daaraan beves-

tigd bord het Chemisch Laboratorium voorstelt. Waarlijk, het verwondert mij, dat niemand achter dit in enorme letters gestelde opschrift, een vraagteeken of een uitroepingsteeken heeft geplaatst. Een vraagteeken, omdat ieder die met eenige kennis er van is toegerust, zich wel moet afvragen hoe men hieraan den naam van Chemisch Laboratorium heeft durven geven; een uitroepingsteeken, als hij verneemt dat hierin inderdaad gedurende jaren veel gewerkt is en nog wordt en dat wel in verschillende richtingen.

Kon ik zonder te veel van mijne taak als verslaggever over dit jaar af te wijken, U de historie mededeelen, welk eene lijdensgeschiedenis zoudt Gij vernemen. Slechts enkele punten wil ik aanstippen. Vóór ruim 16 jaren werd voor de Organische Chemie een afzonderlijke leerstoel opgericht en aan haren vertegenwoordiger de raad gegeven, een lokaal in het bestaande gebouw in gebruik te nemen voor eigen onderzoekingen en verder zich zoo goed mogelijk te behelpen, totdat een laboratorium voor hem gebouwd zou zijn. Dit stelsel van in gebruik nemen en zich behelpen, heeft hij zoo goed mogelijk in praktijk gebracht, ongetwijfeld zeer tot ongerief van de Anorganische Chemie, voor welke de geheele vleugel nauwelijks voldoende ruimte aanbood, en ten slotte heeft met onderling overleg en goedvinden eene gedeeltelijke verdeeling der vertrekken plaats gehad. Elk hoekje is nu bezet, de gangen zijn opgevuld met kasten, maar tot het bezit van een kamertje, waarin hij iemand kan ontvangen, zijne administratie kan bijhouden, zijn archief bewaren enz., heeft hij het nog niet kunnen brengen. Dit alles moet plaats hebben in hetzelfde lokaal, dat hem voor eigen onderzoekingen en tevens als bergplaats dient. Wat al kostbare tijd is er verloren gegaan met plannen maken en met de besprekingen daaraan verbonden. Welk een leven tusschen hoop en vrees is er gesleten, als er een plan was gemaakt voor een laboratorium, als een Minister of een Curator zich persoonlijk van den toestand was komen overtuigen. Wat

al arbeid heeft het gekost om eene verzameling van praeparaten aan te leggen, die nu door gebrek aan behoorlijke berging en aan voldoende hulp weder verloren gaat.

Maar ondankbaar zou het zijn, ook de lichtpunten niet te vermelden, ofschoon elk weer eene schaduwzijde heeft. Aan instrumenten heeft het nooit ontbroken; jammer echter, dat sommige kostbare door gebrek aan ruimte of door slechte berging telkens bedorven worden en dan herstel of vernieuwing behoeven. Zelfs groote hulpmiddelen werden verschaft; ik heb slechts te wijzen op den stoomketel, dien ik vóór enkele jaren kreeg, op de inrichting voor electrisch licht, en nu dit jaar weder op die voor verdunde en voor samengeperste lucht. Hierdoor wordt het werken niet alleen gemakkelijker en beter, maar soms zelfs mogelijk gemaakt, en in elk geval veel tijd bespaard. Maar in zulk eene beknopte ruimte dergelijke inrichtingen aan te brengen kost moeite, en van de scherpzinnigheid onzer ingenieurs wordt daartoe veel geëischt. Bovendien wordt het gevaar, waaraan wij blootgesteld zijn, natuurlijk telkens grooter. Toch vermeld ik deze feiten dankbaar.

In 't laatst van 't vorige jaar werd mij, in mijne kwaliteit van Rector, door de Studenten hun Almanak aangeboden. Door dit geschenk, waarvoor ik hun gaarne nogmaals mijnen dank breng, vernam ik hunne klachten over het lokaal, waarin ik mijn onderwijs geef, over de banken en de ventilatie, en het scheen zelfs dat die klachten al meermalen waren aangeheven, zonder dat zij te mijner kennis waren gebracht. Die klachten verwonderden mij niet; het lokaal, dat voor het tegenwoordig aantal toehoorders veel te klein is, is slechts tijdelijk ingericht in afwachting van het nieuwe Laboratorium; het is slecht gelegen voor de ventilatie, de banken zijn de oude en de slechtste van vroeger, ofschoon men het er tijdelijk mee kon doen. Toch vestigde ik de aandacht van HH. Curatoren op hunne klachten, en korten tijd daarna kreeg ik bericht, dat verbetering zou

aangebracht worden en wel in dit jaar. Het is reeds geschied, en gaarne breng ik hiervoor van deze plaats aan HH. Curatoren den dank mijner leerlingen.

M. H. Studenten, gij hoort het, welk een verbazenden invloed gij hebt. Aan U derhalve de taak en de plicht om mede te helpen, opdat Leiden's Universiteit een gebouw krijge, hetwelk niet alleen door hetgeen er door U en door ons in gewerkt wordt, maar ook door zijn inrichting en uiterlijk waardig is, den naam van Chemisch Laboratorium te dragen.

Van het huurhuis op de Papengracht, dat onder den naam van Pharmaceutisch Laboratorium voorkomt, valt niet veel te zeggen. Het is en blijft een huis, waarin door weinigen gewerkt kan worden, maar een eigenlijk Laboratorium is het niet, en wanneer onder den nieuw benoemden Hoogleeraar de toevloed der in de pharmacie studeerenden nog grooter wordt dan hij nu is, zal aan velen de toegang uit gebrek aan ruimte moeten geweigerd worden.

In het begin dezes jaars werden wij gewaarschuwd tegen een naderend gevaar. Uit eene discussie in de Eerste Kamer bleek de mogelijkheid, dat op het Ethnographisch Museum te eeniger tijd zou toegepast worden, hetgeen enkele jaren geleden geschied is met het Numismatisch Kabinet, eene verplaatsing naar elders, zonder dat zij, die het noodig hebben voor hun onderwijs en voor hunne studie, daarover waren gehoord. Het groote nadeel, dat door laatstgenoemde verplaatsing aan het onderwijs is berokkend, en de moeielijkheden, die er door in den weg gelegd zijn aan de eigen studie van sommige Hoogleeraren, werden nog zóó diep gevoeld, dat de Senaat dadelijk besloot zich thans onmiddellijk tot de Regeering te wenden, om dien tweeden slag, zoo mogelijk, af te keeren en tevens HH. Curatoren te verzoeken om hem krachtig te steunen. Bij HH. Curatoren was reeds het plan gevormd zich tot de Regeering te wenden, ten einde bij haar betere en juistere denk-

beelden omtrent het Ethnographisch Museum ingang te doen vinden en de gedachte aan de mogelijkheid eener verplaatsing te doen verdwijnen, zoodat ons verzoek dadelijk door hen werd ingewilligd. Hopen wij dat deze gezamenlijke pogingen mogen bewerken, dat de vage plannen, waarvan sprake was, nimmer tot uitvoering zullen komen en Leiden's Universiteit voor zulk een ramp bewaard moge blijven.

Had ten vorigen jare kunnen worden medegedeeld, dat de Fondsen der Universiteit, onder beheer van H.H. Curatoren staande, vermeerderd waren doordat Mr. M. Verbrugge, die den 29sten December 1888 te Middelburg overleed, eene beurs had ingesteld ten behoeve van studenten in de rechtsgeleerdheid, bij voorkeur een lid der familie en dien geslachtsnaam voerende, waarvan de jaarlijksche uitkeering omstreeks *f* 375 bedraagt, thans valt iets dergelijks te vermelden.

Den 25sten October 1889 overleed te 's-Gravenhage Mr. Hendrik Vollenhoven, de man die velen onzer nog als Referendaris van Onderwijs gekend hebben. Hij werd den 2den Mei 1816 te Amsterdam geboren en studeerde te Leiden, alwaar hij den 23sten Febr. 1839 te gelijker tijd tot meester in de rechten en tot doctor in de letteren bevorderd werd, na verdediging van twee proefschriften. Ook na dien tijd hield hij zich nog met wetenschappelijken arbeid bezig, zooals blijkt uit hetgeen door hem in 't licht werd gegeven. Bij zijn overlijden vermaakte hij nagenoeg zijn geheele vermogen aan de Leidsche Universiteit, om een fonds te vormen onder beheer van Curatoren, ten einde de renten onder nadere bepalingen te besteden, om uitstekende studenten der Leidsche Universiteit in staat te stellen, door binnen- of buitenlandsche reizen zich verder wetenschappelijk te ontwikkelen. Uit betrouwbare bron mocht ik vernemen, dat dit vermogen zeer aanzienlijk is. Zoo maakt zich Mr. Vollenhoven nog na zijn dood verdienstelijk voor de Academie, waarvan hij een kweekeling is geweest, en heeft hij zich een eerzuil

gesticht, hecht en duurzaam als Leiden's Universiteit en die slechts met haar kan te gronde gaan.

Van de onder beheer of toezicht van den Senaat of van Rector en Assessoren staande fondsen, werden de inkomsten uit het legaat Boeckelmann ook dit jaar weder toegekend aan den candidaat in de rechten J. C. van der Lip, terwijl uit de inkomsten van het fonds voor studiereizen, ingesteld door Prof. Fruin, eene som van *f* 300 beschikbaar gesteld werd voor Dr. C. C. Uhlenbeck tot voortzetting zijner nasporingen over de Slavische talen.

Voorts kan ik vermelden, dat eenige oud-studenten en vrienden der Leidsche Universiteit zich vereenigd hebben tot het oprichten eener stichting »het Leidsche Universiteitsfonds", die ten doel heeft mede te werken tot bevordering van haren bloei, dat de stichtingsvergadering heeft plaats gehad op 30 Juni, en dat de som der giften toen bedroeg ruim *f* 12.300 en die der jaarlijksche bijdragen ruim *f* 800. Ook hierin hebben wij een voorbeeld van het particulier initiatief, om de Universiteit te hulp te komen daar waar de Staat te kort schiet; eene merkwaardige uiting van den geest des tijds, waarin wij leven. Begroeten wij met ingenomenheid iedere poging om den bloei onzer inrichting voor Hooger Onderwijs te bevorderen, wij wenschen dan ook het genoemde fonds eene voortdurende aangroeiing toe; te meer, omdat het niet te gronde gaat met Leiden's Universiteit, wanneer deze ooit mocht vallen. Volgens een der artikelen in de Statuten is nl. bepaald dat, al werd ooit de Rijks-Universiteit te Leiden opgeheven, de beheerders van het fonds, het Curatorium genaamd, het gebruik kunnen bepalen, dat dan van de renten van het fonds zal worden gemaakt.

Tot de stichters van dit fonds behooren ook de Leidsche Studenten zelven, terwijl Z. M. de Koning het Beschermheerschap bereidwillig heeft aanvaard.

Van de geschenken, door den Senaat ontvangen, meestal in

boekwerken of geschriften bestaande, die op de Bibliotheek gedeponeerd zijn, vermeld ik afzonderlijk het afbeeldsel van den in 1885 overleden Hoogleeraar Dr. W. J. A. Jonckbloet, dat door den Senaat dankbaar aanvaard is en geplaatst in de Senaatskamer te midden der andere portretten, die den wand aldaar versieren als zoovele gedenkteekenen van Leiden's roemrijk verleden.

Ik ga thans over tot het onontbeerlijkste gedeelte van het onderwijs: de leerlingen.

In den afgeloopen cursus werden door mij ingeschreven voor de eerste maal 165 Studenten, waaronder 16 voor enkele lessen en 2 gepromoveerden, die door Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, op hun daartoe gedaan verzoek, waren vrijgesteld van betaling.

Ik kan echter mededeelen dat, volgens de opvatting van den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken (schrijven van 17 Juli 1890, N° 2621, Afd. O.) deze vrijstelling door gepromoveerden *niet* behoeft te worden gevraagd, maar dat zij de inschrijving door den Rector Magnificus kunnen *vorderen*, krachtens de wet.

Men ziet uit het aantal ingeschrevenen, hoe ongegrond de ook in couranten uitgesproken meening was, als zou de ophanden zijnde maskerade de ouders weerhouden hunne zonen naar Leiden te zenden. Het aantal was niet alleen 35 hooger dan dat van het vorige jaar, maar zelfs aanmerkelijk aanzienlijker dan het gemiddelde aantal der laatste jaren (137).

De nieuw ingeschrevenen waren verdeeld als volgt: 12 in de Letteren, 14 in de Godgeleerdheid, 18 in de Wis- en Natuurkunde, 58 in de Rechtsgeleerdheid, 63 in de Geneeskunde, waarvan 24 als Arts. Verder werden 612 bij herhaling ingeschreven. Te zamen dus 777 Studenten.

Er hadden 77 promotiën plaats, dus 10 meer dan 't vorige jaar, waarvan ééne publiek. Reeds bij de drie eerste (twee

in de Klassieke Letteren en éëne in de Rechten) werd de doctorale graad met lof toegekend, en dit gebeurde nog 6 maal in den loop van den cursus, dus 9 maal in 't geheel, 2 maal in de Geneeskunde, 5 maal in de Rechten.

De promotiën waren op de volgende wijze verdeeld: in de Godgeleerdheid geene, in de Wis- en Natuurkunde 4, waarvan 3 in de Organische Chemie; 6 in de Letteren en Wijsbegeerte, waarvan 5 in de Klassieke talen, éëne in het Nederlandsch; 10 in de Geneeskunde; 57 in de Rechten, waarvan 4 in de Staatswetenschap.

Werd bij alle deze promotiën de graad door de schrijvers van proefschriften gevraagd en door den Senaat toegekend, soms maakte de Senaat gebruik van het recht, hem bij Art. 90 der Wet op het Hooger Onderwijs gegeven, om dien graad, zonder dat hij gevraagd werd, wegens zeer uitstekende verdiensten, met de bijvoeging *honoris causa* te verleenen. Dit geschiedde in dezen cursus twee malen: de eerste maal op voordracht van de Faculteit der Godgeleerdheid aan den Heer M. A. Gooszen, Hoogleeraar van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk aan de Universiteit alhier; de tweede maal op voordracht van de Faculteit der Wis- en Natuurkunde aan den Heer A. J. van Pesch, Hoogleeraar aan de Universiteit te Amsterdam. Beide Heeren hebben de hun aangeboden onderscheiding aanvaard.

Van de mannen, die op deze wijze tot versiering onzer Universiteit strekken, verloren wij in dit jaar, behalve Cobet, nog twee. In de maand December overleed te Weenen de bekende orientalist Baron Alfred von Kremer, die den 18^den^ Juni 1887 tot Doctor in de Semietische talen honoris causa benoemd was, en den 2^den^ April 1890 ontsliep te 's-Gravenhage Marinus Frederik Andries Gerardus Campbell, Bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek, de bescheidene, degelijke, vriendelijke geleerde, die gedurende zijn leven voor zoovelen een vraagbaak en een

gids is geweest door zijne uitgebreide en veelzijdige kennis. De Senaat had hem den 8sten Februari 1875 tot philosophiae theoreticae et litterarum humaniorum Doctor honoris causa benoemd.

Ook onder de Studenten hebben wij helaas sterfgevallen te betreuren gehad. Den 13den December 1889 overleed de Heer P. J. M. van Seters, Arts, Officier v. Gez. 2e klasse N. I. L. Aan het einde zijner academische loopbaan gekomen, met eene gelukkige toekomst in 't verschiet, werd hij door eene verraderlijke ziekte overvallen, die hem in betrekkelijk korten tijd ten grave sleepte. Als een voorbeeld van de onzekerheid van 's menschen bestaan werd hij ontrukt aan zijne vrienden, aan zijne verwanten en aan haar, met wie hij weldra door den echt verbonden hoopte te worden.

Reeds acht dagen later leden wij een tweede verlies in den persoon van Jan Jacob Modderman, student in de Rechten, die, na een langdurig en smartelijk lijden, den 20sten December 1889 aan zijn vader en aan zijne verdere bloedverwanten en vrienden ontviel, in den ouderdom van slechts 22 jaren.

Den 24sten April 1890 ontvingen wij het treurig bericht, dat de heer F. Hulleman, candidaat in de Scheikunde, eveneens in den ouderdom van 22 jaren was overleden. Allen, die hem in den omgang gekend hebben, waardeerden den eenvoudigen, stillen, veelbelovenden jongen man, die zich niet alleen door zijne kunde maar ook door volharding en ijver onderscheidde. Sedert Kerstmis zagen wij hem langzamerhand verminderen, totdat hij, in Februari voorgoed bedlegerig geworden, in de Paaschvacantie naar zijne woonplaats vervoerd werd om niet terug te keeren. Zijne nagedachtenis zal bij ons niet in vergetelheid geraken.

Den 27sten Juni eindelijk eischte de onverbiddelijke dood opnieuw een offer; de Heer P. Posthuma, student in de Geneeskunde alhier, overleed te Haarlem. Dit afsterven wierp voor

zijne vrienden en bekenden een treurige schaduw op de lustrumfeesten.

Van eerbewijzen, aan onze Studenten ten deel gevallen, is mij, behalve hetgeen ingeoogst werd in hunne gezelschappen en gedurende de lustrumfeesten, alleen ter oore gekomen, dat de Heer J. H. Hijmans, candidaat in de Rechten, door de Faculteit der Rechtsgeleerdheid te Groningen eene eervolle vermelding is waardig gekeurd, voor zijne verhandeling ter beantwoording van eene door haar uitgeschreven prijsvraag. Wij wenschen hem, die op deze wijze de eer der Leidsche Universiteit heeft gehandhaafd, met die onderschiding geluk en verwachten, dat op de prijsvragen, die dit jaar door de verschillende Faculteiten aan onze eigene Universiteit werden uitgeschreven, meer dan ééne bekroning van Leidsche studenten zal volgen. Van zulke wetenschappelijke eerbewijzen toch straalt, evenals van die door de Hoogleeraren ontvangen, iets af op de Universiteit zelve, waaraan studenten en professoren beiden als leden van hetzelfde lichaam zijn verbonden.

Maar ook op andere wijzen hebben de Studenten de eer van hun corps en dus ook die der Alma Mater opgehouden. Zoo las ik, dat ten behoeve der noodlijdenden, ten gevolge der polderoverstrooming bij Mijzen, in de Societeit Minerva 70 gulden was bijeengebracht. Later vernam ik, dat in het bestek en de voorwaarden voor den bouw der feesttent ten dienste der lustrumfeesten de volgende bepaling voorkwam: »De aannemer moet de werklieden bij den opbouw en het afbreken werkzaam, te zijnen koste tegen ongelukken verzekeren, bij de Eerste Nederlandsche Verzekeringmaatschappij te 's Gravenhage". Van deze courantenberichten heb ik de juistheid niet nagegaan maar ze dadelijk als waar aangenomen, wijl zulke werkelijk humane handelingen van de Leidsche studenten zijn te verwachten.

Rijksbeurzen zijn bij herhaling toegekend aan de Heeren L. S. Hollander, J. B. Peyrot en N. Groen, en nieuwe werden

verleend aan de Heeren F. Dozy, A. D. van der Harst en P. S. van Ronkel.

En thans zou ik kunnen eindigen met datgene, waarmede ik begonnen ben, en U verhalen van feesten, zoowel van die welke de Universiteit zelve gevierd heeft, als van die waaraan zij heeft deelgenomen. Ik zal echter over de eerste zeer kort zijn, want ging ik uitvoerig beschrijven, wat zoo kort geleden heeft plaats gehad, ik zou mijne rol van repetitor verlaten voor dien van »inpomper", en niemand kan meer dan ik beamen, hetgeen daarover onlangs door een mijner collega's bij eene promotie gezegd werd, dat zoo iemand het bederf is van het hooger onderwijs.

De 315de dies natalis onzer Hoogeschool werd, niettegenstaande de heerschende influenza, welke tijdelijk niet alleen vele studenten maar ook verscheidene Hoogleeraren van hun werkkracht beroofde, op de gebruikelijke wijze gevierd. Aan den maaltijd, die hier gelukkig niet, zooals in Utrecht, wegens de ziekte van vele Hoogleeraren behoefde uitgesteld te worden, zaten, als gasten van den Rector, ook drie studenten aan, en werd zooals gewoonlijk eene serenade aan den Senaat gebracht.

Bij de feesten, door de Studenten in Juni georganiseerd, hebben zij niet alleen tegenover de Nederlanders, want dat behoefde niet, maar ook tegenover vreemdelingen de eer van hun corps, van Leiden's Universiteit, van Nederland, schitterend gehandhaafd, en bewezen hoe zij de goede eigenschappen van voorafgaande geslachten hebben geërfd en aangekweekt.

Nog voor éóne feestviering, eene buitenlandsche, heb ik uwe aandacht te vragen. In de maand Mei werd de Rector door den Senaat en op diens kosten afgevaardigd, om de Universiteit te vertegenwoordigen bij de feesten, die te Montpellier zouden gegeven worden, om het 600-jarig bestaan der inrichting voor Hooger Onderwijs aldaar te vieren, en een schriftelijken gelukwensch te overhandigen. Gaarne beken ik, dat het mij

aangenaam was, terstond na mijne aankomst te vernemen dat slechts bij éénе gelegenheid, nl. bij het overhandigen der schriftelijke gelukwenschen, en dan nog wel slechts door één der vreemdelingen, in 't openbaar zou mogen gesproken worden. Hierdoor verviel voor Leiden's vertegenwoordiger de moeilijkheid, om tegenover mannen, in grootte en omvang maar ook in welbespraaktheid verre boven hem uitstekende, de waardigheid der oudste Universiteit van Nederland op te houden. Als spreker uit naam van alle vreemdelingen werd gekozen de heer Gaudenza, vertegenwoordiger van Bologna, der oudste der gerepresenteerde Universiteiten. Zooals U bekend is, viel het feest samen met het bezoek van den President der Fransche Republiek aan de stad Montpellier en was dit opzettelijk zoo geschikt om te laten zien, niet alleen wat de stad voor het hooger onderwijs over gehad heeft en nog heeft, maar ook hoe hare oude inrichting geëerd wordt, zoowel in Frankrijk als daarbuiten, alles met het doel om voor haar eene grootere mate van vrijheid en zelfstandigheid te verkrijgen. Die toeleg is aanvankelijk gelukt. Het eigenlijke feest, dat begunstigd werd door de fonkelende zon van Zuid-Frankrijk, zal stellig bij hen, die er aan deelnamen, een onuitwischbaren indruk hebben achtergelaten. Het muntte uit door eenvoud. Op een heuvel — le Peyrou — aan het einde der stad gelegen, van waar men aan de ééne zijde de Middellandsche zee als een donkerblauwe streep, aan de andere zijde de grauwgrijze toppen der Cevennes gewaar wordt, was een velum uitgespannen, waaronder aan de van heinde en ver saamgestroomde aanwezigen eene rustige en beschaduwde zitplaats werd aangeboden. Door een der Hoogleeraren, daartoe aangewezen, werd eene schitterende rede gehouden, en daarna had de aanbieding der adressen plaats. Zoowel bij de persoonlijke voorstelling aan den President der Fransche Republiek, die aan het feest vorafging, als bij den feestmaaltijd, die er op volgde, en bij tal van andere gelegen-

heden, werd aan Leiden's Universiteit de eer bewezen, die haar rechtmatig toekomt en welke haar vertegenwoordiger gaarne voor haar aanvaardde.

Hiermede, M. T., heb ik verreweg het grootste gedeelte mijner taak volbracht. Ik heb U een verslag gegeven van de lotgevallen onzer Universiteit in het afgeloopen jaar, en mocht ik een enkele maal daarvan zijn afgeweken, het was omdat ik den innerlijken aandrang daartoe niet kon weerstaan.

Mij blijft nog slechts de aangename taak over, om, zooals de wet zegt, »mijne waardigheid" over te dragen aan mijnen opvolger, den Hoogleeraar C. K. Hofmann, die daartoe bij Kon. Besluit van 6 Juli is benoemd en als Secretaris vervangen wordt door Professor H. Oort. Het is dus eene »waardigheid" evenals de doctorale titel, en zoo zal het niet ongepast zijn, nieuwe Rector, bij hare overdracht met eene kleine wijziging de formule te bezigen, die na het opdragen van dien titel is voorgeschreven: »Na aldus de mij opgelegde taak te hebben volbracht, mag ik de eerste zijn, die U als Rector begroet en met de verkregen waardigheid geluk wensch". Doch wat ik er aan toevoege, zeker niet dit: »waardeer haar als eene eervolle onderscheiding, maar vergeet nooit de plichten die zij U oplegt jegens de wetenschap en jegens het vaderland", want niemand onzer, of hij weet dat gij het eerste zult doen en het tweede niet nalaten. Maar aanvaard den wensch, die U van ganscher harte wordt toegebracht: dat het aangevangen studiejaar, ofschoon geen jaar van feesten, nog meer stof tot blijdschap moge opleveren dan het afgeloopene, en dat onder Uw bestuur, Leiden's oude, beroemde Universiteit moge toenemen in omvang en kracht!

Ik heb gezegd.

BIJLAGEN.

DE ORGANISCHE CHEMIE

EEN KIND DEZER EEUW.

REDEVOERING,

uitgesproken door den Rector Magnificus op den 8sten Februari 1890.

Mijne Heeren Curatoren, Professoren, Studenten en Gij allen, die hier gekomen zijt om de gebruikelijke viering van den stichtingsdag der oude Leidsche Hoogeschool bij te wonen, ik heet U, op haren 315den jaardag, hartelijk welkom binnen deze eerwaardige muren, die reeds zoovele malen de stomme getuigen waren van een dergelijke plechtigheid.

In dit jaar is de 8ste Februari weder meer dan gewoonlijk een feestdag, en hij zal dan ook door onze Studenten, al is het in een ander jaargetijde, op meer dan gewone, op luisterrijke wijze worden gevierd.

De gebeurtenis, welke zij voornemens zijn ons dezen zomer te doen aanschouwen, brengt onze gedachten vanzelf op een tijdvak der geschiedenis, dat van groote beteekenis is geweest. De heerschzucht en de aanmatiging, op schier elk gebied, van enkele machtigen maar niet altijd begaafden, hadden het hoogste punt bereikt. Onder de minder machtigen, maar soms meer begaafden, waren er enkelen verschenen, wier zelfbewustzijn ontwaakt was, die het juk wilden afschudden en de erkenning van het recht der menschelijke rede tot zelfstandig onderzoek

en oordeel eischten. Wel was het Karel V schijnbaar nog gelukt, die opwelling te onderdrukken, en eenheid van denken in zijn rijk, zóó uitgestrekt als er sedert de tijden der Romeinen geen in Europa geweest was, en waarin, zooals men zeide, de zon niet onderging, te handhaven; maar lang kon die toestand niet duren. Het eenmaal uit den slaap der middeleeuwen wakker geschudde zelfbewustzijn ontwaakte hoe langer hoe meer, en weinige jaren na de wanhopige machtsvertooning van Karel V bewees de stichting der Leidsche Hoogeschool door Willem den Zwijger, dat ook in de Noord-Nederlandsche gewesten de behoefte gevoeld werd aan eene inrichting, waar vrijheid tot zelfstandig onderzoek en oordeel gewaarborgd was tegenover het gezag der vooroordeelen en den invloed van de wanbegrippen dier dagen.

In dat tijdperk werd een strijd gevoerd tegen de tot dogmata verheven meeningen van een voorafgaand geslacht, eene revolutie teweeggebracht, of juister eene hervorming bewerkt, op godsdienstig gebied, die echter niet zonder invloed bleef op de wetenschap. Ook op dit gebied moest zelfstandig vrij onderzoek en oordeel in de plaats treden van geloof aan de overlevering; zoo heette het althans. Mogen sommigen dien weg bewandeld hebben, voor de meesten bleef het een onbereikbaar ideaal. Men was nog te veel gewend in het gareel te loopen, en liet zich in plaats van het éene dogma een ander opdringen, dat iets meer in overeenstemming was met den tijd.

De geschiedenis der zestiende eeuw heeft de namen bewaard van hen, die als hervormers wilden optreden op wetenschappelijk gebied, evenals Luther op godsdienstig, al slaagden zij ook minder goed dan hij. Trouwens men had in de wetenschap met veel meer moeielijkheden te kampen; haar veld is uitgebreider, en hare dogmata waren schijnbaar ouder dan de christelijke; men beweerde zelfs, dat zij van de Grieksche wijsgeeren afkomstig waren. Toch gistten de reeds in de zestiende eeuw uitge-

sproken denkbeelden voort en bereidden een omkeer voor, waarvan wij nu de vruchten genieten.

Voor de chemie geschiedde die omkeer in het laatst der vorige eeuw, en het is dus naar dien tijd dat ik Uwe gedachten in de eerste plaats wilde richten, want gij verwacht toch zeker dat ik over Chemie tot U zal spreken, hoofdzakelijk zelfs over dat gedeelte dier wetenschap, hetgeen nu zestien jaren geleden door onze toenmalige Curatoren als één dat afzonderlijk vertegenwoordigd moest zijn werd erkend, waarvoor ik de eer genoot geroepen te worden, en waaraan ik, dank zij den machtigen steun eener verstandige Regeering, tot nu toe mijne krachten heb kunnen wijden.

Dat gedeelte — de Organische Chemie — mijne Hoorders, is een kind dezer eeuw. Zij moge verwekt zijn in 't laatst der vorige, geboren is zij in deze eeuw, in de negentiende, die vrij algemeen als de eeuw van vooruitgang bij uitnemendheid wordt geroemd; zij draagt daarvan den stempel; zij heeft er de eigenaardigheden van, zoowel de goede als de kwade. Al is er sedert hare geboorte een tijdvak verloopen, volgens de Wet op het Hooger Onderwijs meer dan voldoende om een hoogleeraar voor oud te verklaren, zij is nog een kind, vergeleken bij andere wetenschappen, zooals mathesis, astronomie en physica. Een kind echter, dat in eene periode van buitengewoon snelle ontwikkeling verkeert, en moge het niet meer het enfant terrible schijnen van vroeger, het heeft zijn invloed reeds naar alle zijden doen gelden en belooft nog veel meer voor de toekomst.

Het alledaagsche verschijnsel, dat op de gezegden van een kind te weinig acht wordt geslagen, vooral door hen die, nauwelijks de kinderschoenen ontwassen, in een tijdperk verkeeren waarin zij meenen reeds iets te weten, heeft zich ook bij haar voorgedaan. Nog wordt zij dikwijls, zelfs door hare naaste verwanten, met minachting of wel met bespotting be-

jegend; maar van U, mijne Hoorders, mag ik het tegendeel verwachten, en al vlij ik mij niet in staat te zijn, het kind in dit uur bij U bemind te maken, ik vertrouw dat Gij mij met geduld zult willen aanhooren, nu ik er tot U over ga spreken.

Vestigen wij vooreerst onze aandacht op de tweede helft der vorige eeuw, op dien merkwaardigen en beteekenisvollen tijd, in welken ten slotte een groot gedeelte der beschaafde wereld een omkeer onderging. Dit lot was ook aan de chemie beschoren. De revolutie kwam niet onverwacht, want zij was sedert twee eeuwen voorbereid. De zaden, door mannen als Boyle en Newton uitgestrooid, waren ontkiemd en begonnen reeds vruchten te dragen. In de 17de eeuw was de chemie als zelfstandige wetenschap opgetreden met het doel, eene verklaring te zoeken voor die eigenschappen der lichamen, welke niet direct een indruk op onze zintuigen teweegbrengen, maar zich openbaren door min of meer blijvende veranderingen, die de stoffen, hetzij zonder, hetzij met ons toedoen, ondergaan. Het was overtuigend bewezen dat sommige stoffen samengesteld zijn, dewijl zij in meer eenvoudige gescheiden kunnen worden, en eveneens dat men met deze de samengestelde soms terugvormen kan. Hieruit meende men het voortbestaan der meer eenvoudige stoffen in de samengestelde te kunnen afleiden, en de eigenschappen der samengestelde stoffen moesten dus uit die der eenvoudigere verklaard worden. Doch dit gold hoofdzakelijk slechts voor vloeibare en vaste stoffen; gasvormige werden niet onderscheiden; men kende er slechts ééne, de lucht. Nu en dan waren hieraan wel andere eigenschappen dan de gewone gevonden, zooals brandbaarheid of ongeschiktheid om het branden en de ademhaling te onderhouden, maar dit werd aan verontreiniging toegeschreven. Voor zulk eene verontreiniging der lucht, die vroeger *spiritus silvestris* of *wilde geest* was genaamd, voerde Van Helmont de benaming *gas* in, maar zonder te bewijzen wat het eigenlijk was, en Boerhaave, die enkel op physische eigen-

schappen lette en de chemische veronachtzaamde, kende geen ander gas dan de lucht, evenmin als Hales. Voor 't eerst ging hieromtrent eenig licht op in den tijd dien ik U aangaf, in dat gedeelte der vorige eeuw, dat eenige jaren later door Berthollet het gelukkige tijdperk der chemie werd genoemd, waarin mannen als Black, Cavendish en Scheele de onvergankelijke grondslagen legden voor dat gedeelte der chemie, hetwelk over de koolstof en hare verbindingen handelt en later organische chemie werd genoemd.

De beide eersten leerden de luchtsoort, die tegenwoordig koolzuurgas heet, als zelfstandig lichaam kennen. Algemeen werd het groote gewicht dier ontdekking gevoeld, en men verwachtte er van niet alleen opheldering van allerlei verschijnselen, die in de natuur plaats grijpen, maar zelfs een geheelen omkeer in de wetenschap. Dit gas toch — de oude spiritus silvestris — was gevonden in vele minerale wateren, en zijn ontstaan bij de wijn- en biergisting was aangetoond; men had opgemerkt, dat het hier en daar in groote hoeveelheden uit de aarde stroomt (b. v. in de Hondsgrot bij Napels); dat het in het organisme van menschen en dieren voortgebracht en bij de ademhaling uitgestooten wordt; dat het bij de verbranding van licht- en brandstoffen ontstaat; dat het uit vele mineralen, zooals krijt en kalksteen, door zuren kan verkregen worden, en dat het in de atmosfeer voorkomt, en men besefte derhalve dat dit gas eene groote rol speelt in de huishouding der natuur.

Maar ook voor de wetenschap had deze ontdekking groot nut. Want eerst nadat met zekerheid was aangetoond dat er meer dan ééne luchtvormige stof bestaat, werden er spoedig een aantal andere ontdekt, voornamelijk door Scheele, Priestley en Lavoisier, die in minder dan vijftien jaren eene geheele omwenteling in de chemie teweegbrachten.

Van dit driemanschap heeft Scheele den krachtigsten stoot ge-

geven aan het ontstaan der organische chemie, omdat hij door een groot aantal scherpzinnige onderzoekingen het bewijs leverde, dat hetgeen men bij de minerale stoffen geleerd had, ook van toepassing was op de voortbrengselen van het planten- en dierenrijk, zoodat wij hem den vader der organische chemie kunnen heeten.

Om echter de koolstof en hare verbindingen, die het onderwerp der organische chemie uitmaken, den rang en de plaats te doen innemen die haar toekomen, moest eerst een omkeer van denkbeelden in de chemie tot stand gebracht worden. De heerschende denkbeelden waren gedeeltelijk van de oude Grieksche wijsgeeren afkomstig, maar in den loop der eeuwen tot onherkenbaar wordens toe misvormd; gedeeltelijk waren zij van lateren oorsprong (nu eens voortgekomen uit de ervaring, dan weer uitgedacht om de ervaring te verklaren). De geest des tijds eischte, dat gebroken moest worden met het geloof aan die denkbeelden, welke tot dogmata verheven waren en daardoor knelden, en de aanvoerder der revolutiemannen was zonder twijfel Lavoisier. »Vooroordeelen zijn het, afkomstig van de Grieken, de vaders der wijsbegeerte, die hypothesen uitdachten zonder eenige noties te hebben van chemie. Nog gevoelen wij het gewicht hunner autoriteit, en dit zal zonder twijfel nog drukken op de toekomstige geslachten". Zóó was de taal dier dagen. De oppermacht, die aan de voortbrengselen van den menschelijken geest, hoofdzakelijk door onbevoegden, was toegekend, was te drukkend geworden, en men werd gedwongen tot de erkenning van de groote macht der feiten. In blinden ijver zag men echter over 't hoofd, dat in de denkbeelden der oude wijsgeeren iets waars, iets bruikbaars kon schuilen. Men zou zich voortaan alleen aan de ervaring onderwerpen, zoo heette het. Maar noch de wetenschap noch de menschelijke geest kunnen tevreden zijn met feiten en wat daaruit onmiddellijk volgt; zij willen steeds dieper doordringen

en de feiten vooruitloopen. Beide hebben bovendien voor hunnen vooruitgang behoefte aan leidende denkbeelden. Het aantal feiten neemt echter steeds toe, en telkens wordt men er door gedwongen tot het veranderen van denkbeelden. Feiten, indien zij goed zijn waargenomen, zijn blijvend; denkbeelden daarentegen slechts tijdelijk. Dit zou Lavoisier zelf ook hebben kunnen ondervinden, indien niet de revolutie in de maatschappij zoo vroegtijdig aan zijn leven een einde had gemaakt. Om maar één voorbeeld te noemen: zijn denkbeeld dat alle zuren zuurstof, hetgeen juist daarom zoo genoemd is, moesten bevatten, berustte op veel te geringe ervaring; het duurde dan ook niet lang, of eene analyse van het door Scheele ontdekte blauwzuur toonde de onhoudbaarheid er van aan, en nauwelijks was dit geschied, of een aantal andere zuren, die geen zuurstof bevatten, werd bekend.

Worden bij voorkeur slechts de namen van hen, wien 't gelukt hunne denkbeelden tijdelijk ingang te doen vinden, in de geschiedenis bewaard en geëerd, niet minder aanspraak op onze dankbare waardeering hebben zij, die feiten aan 't licht gebracht hebben, waardoor denkbeelden bevestigd of omvergestooten worden of waaruit nieuwe ontspringen. Daarom vestig ik even Uwe aandacht op den Nederlander De Smeth te Utrecht, die de omwenteling in de chemie hielp voorbereiden door met nadruk te wijzen op het groote belang van de chemische eigenschappen der stoffen. Zijne in 1772 verschenen dissertatie bevatte een aanzienlijk aantal nauwkeurige proefnemingen, die door Lavoisier zijn nagedaan en waarvan deze met grooten lof gewaagt. Onder hen, die de omwenteling hielpen bevestigen, noem ik U Smithson Tennant, omdat hij, nadat Lavoisier de samenstelling van het koolzuurgas uit koolstof en zuurstof door synthese had aangetoond, de analyse er van uitvoerde en juist daardoor, naar het getuigenis zijner tijdgenooten, vele hardnekkige phlogistici bekeerde. Had Scheele van het potlood, en

Lavoisier van het diamant aangetoond dat zij koolstof zijn, hij bevestigde dit, en uit zijn onderzoekingen volgde, dat eene stof voornamelijk te herkennen is aan hare chemische eigenschappen.

Eene der groote verdiensten van Lavoisier is geweest, het begrip element, dat ruim eene eeuw te voren door Boyle was aangegeven, ingevoerd te hebben. Dit begrip erkent de macht der ervaring en kon ten tijde van Boyle geen ingang vinden. Het noemt alle stoffen, zoolang zij weerstand hebben geboden aan scheiding in verschillende bestanddeelen, elementen. Het geeft dus de grens der ervaring aan op een gegeven tijdstip en blijft geldig, al werd ook bewezen dat alle stoffen, die nu voor elementen gehouden worden, samengesteld zijn.

Tegenwoordig echter wordt door sommigen de voorzichtigheid zóózeer uit het oog verloren, dat zij de nu bekende elementen voor onontleedbaar verklaren, waardoor het begrip reeds na eene eeuw dreigt misvormd te worden.

Behalve tot de invoering van het begrip element, heeft Lavoisier er ook veel toe bijgedragen om quantitatieve onderzoekingen, die nog niet genoeg gewaardeerd werden, meer in eere te brengen. Een gevolg hiervan was, dat men bemerkte hoe de elementen zich soms in verschillende verhoudingen vereenigen en daardoor verschillende lichamen opleveren, zoodat dus de eigenschappen der samengestelde stoffen niet alleen, zooals Newton had gezegd, afhangen van de eigenschappen der elementen waaruit zij bestaan, gewijzigd door hunnen wederkeerigen invloed, maar ook van de verhouding waarin deze zijn vereenigd.

Nu kon, ongeveer eene eeuw geleden, de omwenteling in de chemie als volbracht beschouwd worden. De kennis van het koolzuurgas wierp een geheel nieuw licht op de verbrandingsverschijnselen; zij had de ontdekking van de samenstelling der lucht ten gevolge; de koolstof was als element erkend en wel als dat, hetgeen altijd aanwezig is in de voortbrengselen van

het planten- en dierenrijk; als een, dat veel meer verbindingen geeft dan eenig ander en dat ook daardoor bestemd scheen om een grooten invloed uit te oefenen op den verderen gang der wetenschap.

Bij de omwenteling was ook nog iets gered van de geestesvoortbrengselen van vroeger eeuwen. De chemie houdt zich bezig met de stof, en geen wonder dat zij zich daarvan eene voorstelling tracht te maken; maar de stof openbaart zich door verschijnselen, en dus ook daarvan heeft zij zich rekenschap te geven. In 't laatst der voorgaande eeuw geloofde men, evenals thans, dat alle chemische verschijnselen bewegingsverschijnselen zijn. Men nam meestal aan, als met de ervaring in overeenstemming of daaruit volgende, dat iedere stof bestaat uit zeer kleine deeltjes, die in beweging zijn en alleen in vorm en uitgebreidheid en in gewicht bij de verschillende stoffen verschillen. Men beweerde ook soms, dat zij in aard gelijk konden zijn, zoodat er dan eigenlijk slechts ééne stof zou bestaan b. v. in verschillende graden van dichtheid. Dit laatste denkbeeld — dat van de eenheid der stof — is, niettegenstaande er telkens nieuwe elementen ontdekt werden, niet geheel verloren gegaan.

Feiten moesten vooreerst bijeengebracht worden; niet stelselloos, zooals weleens gezegd is, wanneer de schrijver uit bescheidenheid, of omdat hij van het blijvende der goed bewezen feiten en de vergankelijkheid der denkbeelden overtuigd is, geen vellen vult met dat wat ieder, die der zake kundig is, zelf kan inzien, maar tot steun of tot verzwakking der nieuw verkregen denkbeelden. Onder die, welke van veel beteekenis bleken te zijn, behoort de ontdekking van het zoogenaamde olievormend gas door vier Hollandsche scheikundigen te Amsterdam, Deimann, Paats van Troostwijck, Bondt en Lauwerenburgh, in 1795. Zij toonden tevens aan, dat dit gas niets dan koolstof en waterstof bevat en verschilt van andere, die uit

dezelfde elementen bestaan. Hierdoor kwam Dalton in 1803 er toe, de verhouding te bepalen, waarin de beide elementen bij die verschillende gassen met elkaar vereenigd zijn. Door eenig nadenken bemerkte hij weldra een eenvoudig verband tusschen die verhoudingen en vond iets dergelijks ook bij andere elementen.

Om dit verband te verklaren ging hij van de voorstelling uit, dat de stof bestaat uit uiterst kleine deeltjes, en stelde aan het menschelijk denken een grens, die met de ervaring in overeenstemming is, dezelfde die eenige der oude Grieksche wijsgeeren vroeger ook gesteld hadden, en hij gaf aan die kleine deeltjes, evenals zij, den naam van *atomen.* Hij nam verder aan, dat de atomen langs chemischen weg niet verder ontleed worden en dat die van dezelfde stof even zwaar zijn, terwijl die van verschillende stoffen in gewicht verschillen. Uit deze hypothesen volgt dan het eigenaardig verband tusschen de verhoudingen, waarin de elementen zich vereenigen.

Dit begrip van atoom, dat, evenals het begrip element, in overeenstemming is met de ervaring op een zeker tijdstip, en waaruit eene bepaalde voorstelling van samengestelde stoffen volgde, was voor de organische chemie, die bijna uitsluitend met samengestelde stoffen (koolstofverbindingen) te maken heeft, van groot gewicht. Het kleinste deeltje toch eener samengestelde stof, waaraan men later den naam van molecuul heeft gegeven, moest bestaan uit atomen der elementen, en zijne eigenschappen moesten dus verklaard worden uit die der atomen, gewijzigd door hun wederkeerigen invloed. Niet alleen dus, dat de kennis van de eigenschappen der atomen gewenscht was, maar om hun invloed op elkaar te kunnen verklaren, is het bovendien noodig »zich eene meetkunstige voorstelling te vormen van hunne relatieve schikking in alle drie de afmetingen der lichamelijke ruimte", zooals Wollaston zich in 1808 uitdrukte, nadat ook hij door het onderzoek van koolstofverbin-

dingen tot de erkenning der veelvuldige verhoudingen, waarin de stoffen zich vereenigen, was gebracht. Hij gaf daarbij voorbeelden aan, hoe de atomen in de ruimte rondom elkaar zouden moeten liggen, om in evenwicht te zijn, maar erkende zelf dat, alvorens men zich zulke voorstellingen mocht vormen, er nog vele feiten ontdekt moesten worden. Deze zijn in den loop der eeuw ontdekt, zoodat men in de laatste jaren gedwongen is geworden, zich zulke voorstellingen te vormen; ja men gaat nu zelfs in sommige gevallen reeds zóóver, dat men de relatieve afstanden der atomen in een molecuul en de hoeken, die zij met elkander maken, berekent.

Maar er is veel arbeid noodig geweest, vóórdat men zoo ver kon komen. De begrippen van atoom en molecuul moesten eerst nog scherper worden en, ofschoon dit reeds in het begin dezer eeuw plaats had door de ontdekking van de wet van Gay-Lussac en de hypothese die Avogadro ter verklaring daarvan opstelde, het heeft lang geduurd eer zij algemeen aangenomen werden, en veel strijd heeft het gekost; alleen door het bijeenbrengen van talrijke feiten is de overwinning ten slotte behaald. De atomistische moleculair-theorie, zooals men de vereeniging der hypothesen van Dalton en van Avogadro noemt, is daar als een sprekend bewijs voor de macht van den menschelijken geest, om met behulp van weinig gegevens iets te kunnen uitdenken, waaruit veel onbekends kan verklaard worden, en tevens als bewijs dat in de denkbeelden der Ouden iets bruikbaars kan schuilen. Toch willen wij de hypothese der atomen slechts beschouwen als een grens voor het menschelijk denken, tijdelijk met de ervaring in overeenstemming. Door deze gelukkige vereeniging der erkenning van de macht van den menschelijken geest, zoowel als van die der feiten, kon de Organische Chemie geboren worden.

Reeds kort na hare geboorte begon zich de overtuiging te vestigen, dat de eigenschappen der samengestelde stoffen van

drie oorzaken afhangen. »Men weet", zegt Chevreul in 1823, »dat er stoffen zijn, die uit dezelfde elementen in dezelfde verhouding vereenigd bestaan en toch verschillende eigenschappen hebben. Wanneer men blijft binnen de grenzen der ervaring, dan is er geen andere wijze om dit te begrijpen, dan zijne toevlucht te nemen tot verschillende schikkingen der atomen of der moleculen; maar", voegt hij er bij, »dan moet goed zijn aangetoond dat de stoffen identiek zijn, wat den aard en de verhouding der elementen aangaat; om tot dit resultaat te komen, zijn talrijke proeven noodig, en het hangt af van den stand der wetenschap". Eene waarschuwing dus tegen het overijld besluiten en eene herinnering er aan, hoe onze denkbeelden afhangen van den tijdelijken stand der wetenschap. Zouden die in onze dagen niet even noodig zijn als toen? Het verdeelingsprincipe b. v., waarop onze scheidingen en zuiveringen meestal berusten, leert ons dat, zoo het al mogelijk is ooit eene absoluut zuivere stof te verkrijgen, dit slechts hoogst zelden het geval kan zijn. Blijkt niet bij de toepassing er van, dat verscheidene elementen eigenlijk mengsels zijn, en dat dus de kennis van de eigenschappen dier stoffen nog onvolledig is? Veel hangt ook hier af van de nauwkeurigheid en de onbevangenheid van den experimentator en van zijn oordeel. Alle hulpmiddelen tot scheiding zijn niet aangewend. Men heeft zich altijd met enkele, die men voldoende waande, tevreden gesteld, zoodat, mogen wij hierin de waarheid nabij gekomen zijn, wij haar nochtans niet hebben.

De vermaning tot voorzichtigheid van Chevreul, die ik zoo even aanhaalde, werd vermoedelijk veroorzaakt door de toevallige ontdekking van een zuur, dat later eene groote rol heeft gespeeld, nl. het druivenzuur. Reeds vóór 1769 was door Scheele uit de korsten, welke zich bij de wijnbereiding in de vaten afzetten, het wijnsteenzuur afgescheiden. Het was zijn eerste werk, als leerling in eene apotheek. Hij zond een verslag

er van aan een der leden van de Akademie te Stockholm, die het hem vele maanden later, zelfs zonder het gelezen te hebben, zegt men, terugzond. Hij gaf toen het manuscript aan *Retzius*, professor te Lund, die het in de »Transactions" van Stockholm liet opnemen, maar vergat des schrijvers naam te vermelden, zoodat het aan Retzius zelven werd toegeschreven. Het was een belangrijk stuk; de daarin beschreven methode van afscheiding was zóó goed, dat het wijnsteenzuur, 't welk spoedig groote toepassing in de nijverheid vond, eene halve eeuw later op vele plaatsen fabriekmatig, altijd volgens Scheele's methode, bereid werd. In 1818 werd in zulk eene fabriek, die van *Kestner* te Thann, eens in plaats van wijnsteenzuur een ander zuur verkregen, naar het scheen bij toeval; het gelukte althans niet dadelijk, hetzelfde zuur andermaal te bereiden; het bleek echter dezelfde elementen in dezelfde verhouding vereenigd te bevatten als het wijnsteenzuur, ofschoon het daarvan in eigenschappen verschilde. Men noemde het aanvankelijk acide thannique, later druivenzuur.

De voorzichtigheid, waartoe Chevreul, Berzelius en anderen aanmaanden, gebood om één feit, door één persoon aangetoond, niet voldoende te achten, om tot het aannemen eener verschillende schikking der atomen in het molecuul over te gaan; fouten in de waarneming waren niet uitgesloten. Hetzelfde lot ondergingen ook de onderzoekingen van Wöhler in 1823 en die van Liebig in 1824 over cyaanzuur en knalzuur, beide koolstofverbindingen, die uit dezelfde elementen, in dezelfde verhouding vereenigd bestaan, ofschoon zij in eigenschappen zeer verschillen. In het volgende jaar scheidde de groote ontdekker Faraday bij het onderzoek eener vloeistof, die zich in de reservoirs van het in dien tijd gebruikelijke draagbare lichtgas vormde, eene gasvormige stof af, die dezelfde percentische samenstelling heeft als het reeds genoemde olievormend gas der Hollandsche scheikundigen, maar tweemaal zwaarder is en dus in een gelijk volumen het dubbel aantal atomen be-

vat. Ook deze ontdekking was van groot gewicht voor de organische chemie, en Berzelius erkende dit wel, maar meende toch dat er nog meer gevallen moesten bekend worden; het kon ook een mengsel zijn.

Vele andere en betere voorbeelden werden ontdekt, en eindelijk moest ook Berzelius, die den grooten invloed, welken de organische chemie reeds op de algemeene denkbeelden begon uit te oefenen, krachtig tegenging, zich gewonnen geven. Hij meende een voorbeeld op anorganisch gebied gevonden te hebben, onderzocht het druivenzuur opnieuw en dacht namen uit voor de verschillende gevallen. Aan dat, hetgeen wij hier meer bijzonder op 't oog hebben, gaf hij den naam van *isomerie*, zoodat hij gewoonlijk als de ontdekker er van genoemd wordt.

Nu scheen het, alsof der jeugdige organische chemie een eigen weg ter bewandeling was aangewezen, waarlangs zij zich verder ontwikkelen kon. Men was gedwongen geworden, een derde oorzaak voor de verschillen in eigenschappen bij samengestelde stoffen aan te nemen, nl. eene verschillende schikking der atomen in het molecuul, en deze moest dus opgespoord worden.

De eerste stap op dien weg werd al spoedig gedaan door Liebig en Wöhler; zij toonden aan, dat in zeer samengestelde organische stoffen eenige atomen als 't ware tot samenhangende atoomgroepen vereenigd zijn, die zich in velerlei opzicht als atomen van elementen gedragen. Hiertoe werd op dezelfde wijze geredeneerd, als men vroeger gedaan en waardoor men tot het voortbestaan der elementen in hunne verbindingen besloten had. De aanwezigheid van zulke groepen werd afgeleid uit het feit, dat de atomen, waarmede zij verbonden zijn, weggenomen en door andere vervangen kunnen worden, terwijl uit het aldus verkregen lichaam het oorspronkelijke teruggevormd wordt langs den omgekeerden weg. Om een beeld te gebruiken dat, hoewel zeer onvolkomen, toch meer is aangewend, het is er mede als

met eenige letters, bijv. a. m. o. r., die verschillende woorden geven, wanneer zij verschillend geschikt worden, zooals amor, roma, mora enz. De woorden stellen dan de isomere moleculen, de letters de atomen voor. Eenige letters vormen daarin te zamen eene lettergreep, een atoomgroep. Nieuwe woorden kunnen ontstaan als men eene der letters, die met eene lettergreep verbonden is, door eene andere vervangt, en uit het nieuwe kan het oude woord terugverkregen worden. Maar ook elke letter in de lettergreep kan door eene andere vervangen worden, al ontstaan daardoor niet altijd bestaande woorden.

Voor de atoomgroepen werd iets dergelijks aangetoond door Dumas, Laurent en anderen. Zij bewezen, dat in vele stoffen waterstofatomen door chlooratomen vervangen kunnen worden en omgekeerd. Zóó vestigde zich de overtuiging, dat het vraagstuk langs proefondervindelijken weg kon opgelost worden.

De organische chemie liep echter nog als een kind aan een leiband, gevlochten door Lavoisier, die, evenals de Grieken, tegen wie hij zoo krachtig was opgetreden, eene theorie had gebouwd op een veel te gering aantal gegevens, eene theorie, die in de handen van Berzelius een knellend dogma geworden was. Deze geleerde putte zich uit in het bedenken van allerlei hypothesen, ten einde de eenvoudige resultaten, die dagelijks aanzienlijk in aantal toenamen, te verwringen en met de dualistische theorie van Lavoisier schijnbaar in overeenstemming te brengen. Gelukte het niet, dan werden allerlei hulpmiddelen, zelfs eene levenskracht, te baat genomen, maar te vergeefs. De grootste hindernis was het eenvoudige feit van de vervanging der waterstofatomen door chlooratomen, dat met een onnoemelijk aantal voorbeelden werd gestaafd. Dit streed nl. tegen de, door Berzelius opgestelde, electro-chemische theorie. Volgens deze, die zooals het heette de verklaring gaf van de dualistische opvatting van Lavoisier, moesten alle samengestelde stoffen uit twee gedeelten bestaan, een electro-positief en een

electronegatief. Hij rangschikte daartoe de elementen in eene reeks, van welke het meest positieve element het eene, het meest negatieve het andere einde innam, en verklaarde aanvankelijk gemakkelijk de verschijnselen uit de anorganische chemie. Minder gemakkelijk slaagde hij bij organische stoffen, vooral bij die welke niet voor electrolyse vatbaar zijn, en onmogelijk was het volgens hem, dat een electropositief element, zooals waterstof, door een electronegatief, zooals chloor, vervangen wordt, zonder een geheelen omkeer in den aard der stof teweeg te brengen. Het feit was echter onbetwistbaar vastgesteld en de voorbeelden vermeerderden snel; het einde was dan ook, dat de organische chemie de electrochemische theorie van Berzelius ten val bracht.

Toch is uit die theorie iets overgebleven, nl. het gebruik van de woorden positief en negatief, om eene zekere overeenkomst in chemische eigenschappen aan te duiden met het meest positieve of met het meest negatieve element uit de reeks van Berzelius.

Nog een tweede overwinning behaalde de organische chemie door de definitieve invoering der atomistische moleculairtheorie. Wat de anorganische chemie en de physica te zamen niet hadden kunnen bereiken, dat was voor haar weggelegd. Het was hoofdzakelijk het werk van Laurent en Gerhardt en viel merkwaardig genoeg weder in een woeligen tijd in de maatschappij, omstreeks 1848. Een bijna 40jarige strijd, die eerst, nadat ontelbare feiten door Graham, Williamson, Frankland, Bunsen en anderen opeengestapeld waren, tot beslissing kon komen, werd daardoor ten einde gebracht, en nu kon de organische chemie, van den druk bevrijd, zich nog veel sneller ontwikkelen.

Al spoedig werd zij dan ook verrijkt met de kennis van de chemische waarde der atomen en atoomgroepen. Men bemerkte nl. dat een atoom, hetgeen zich met één atoom waterstof verbindt, ook slechts één atoom waterstof vervangen kan in eene

verbinding, terwijl een atoom, dat zich met twee atomen waterstof verbindt, voor twee atomen waterstof in de plaats kan treden enz., en hetzelfde voor atoomgroepen; men vond dus, dat die atomen of atoomgroepen voor het vormen van een molecuul evenveel waard zijn als een zeker aantal waterstofatomen. Het was voornamelijk Kekulé, die hierop gewezen heeft. Bij de toepassing van dit beginsel op de atomen van elementen, die zich niet met waterstof verbinden, ondervond men moeilijkheden; men begon toen met andere maten te meten, misvormde het en drong het daarna terug als alleen op de koolstofverbindingen toepasselijk en dus niet algemeen genoeg.

Voor de kennis der koolstofverbindingen heeft het echter zulke groote diensten bewezen en doet het dit nog dagelijks, dat het niet vermetel geacht kan worden, te meenen dat er een kern van waarheid in gelegen is; de tijd zal dit moeten leeren. Denkt men zich de chemische verbindingen te ontstaan door eene aantrekking der atomen, dan zou men kunnen zeggen, dat het schijnt alsof de atomen een zeker aantal aantrekkingspunten hebben, en in 1878 wees Van 't Hoff er dan ook op dat, als de atomen niet rond zijn, de intensiteit der aantrekking op hunne oppervlakte een bepaald aantal maxima hebben moet, afhankelijk van den vorm en de beweging der atomen.

Bij het opzoeken der verschillende atoomgroepen in de koolstofverbindingen en der orde, waarin zij met elkaar te zamenhangen, bleek het alras, dat men verder moest gaan en vragen hoe alle atomen onderling verbonden zijn, zoodat men ten slotte niet alleen de constitutie, maar de geheele structuur der chemische verbindingen vaststelde. Dit doorgaan tot op de atomen is een vrucht van de leer der chemische waarde of valentieleer, waartoe ook Butlerow veel heeft bijgedragen.

Weinige jaren later werd men genoodzaakt, nog eene schrede verder te gaan en de vraag te stellen, die Wollaston in 1808 reeds gesteld had, hoe de atomen ten opzichte van elkaar in

de ruimte gelegen zijn. Isomeren werden ontdekt, die, zonder dat men zich hieromtrent eenige voorstelling maakte, niet konden worden verklaard. Sedert lang waren er bekend, maar hun aantal moest eerst vermeerderd worden, wilde men zich gedwongen zien naar dit middel ter verklaring te grijpen. Reeds in 1848 had het druivenzuur hiertoe de aanleiding kunnen zijn; wel wist men reeds lang vóór dien tijd dat, terwijl eene oplossing van wijnsteenzuur in water het vermogen heeft om het vlak, waarin gepolariseerde lichtstralen, die er door heen gaan, trillen, van stand te doen veranderen, rechts te draaien, het druivenzuur die eigenschap mist; maar in het genoemde jaar bewees Pasteur, dat het druivenzuur bestaat uit gelijke hoeveelheden van twee wijnsteenzuren, een rechts- en een linksdraaiend.

Vele andere optisch actieve stoffen waren langzamerhand bekend geworden, toen in 1874 Le Bel en Van 't Hoff nagenoeg gelijktijdig aantoonden, dat in al die lichamen een koolstofatoom voorkomt, dat met vier verschillende atomen of atoomgroepen verbonden is, en dat er van zulke lichamen altijd twee isomeren moeten bestaan, die elkaars spiegelbeelden zijn. Van 't Hoff nam aan, dat de vier groepen of atomen zich zóó rondom het koolstofatoom bevinden, dat zij de hoekpunten innemen van een tetraëder, in welks middelpunt het koolstofatoom gelegen is.

Na dien tijd zijn er vele isomeren ontdekt, die met behulp dezer hypothese eene verklaring vinden, vooral onder de suikersoorten, waarbij het aantal zeer groot is. Sedert 1887 echter heeft deze hypothese eene hoogere vlucht genomen, nadat Wislicenus had aangetoond, dat een aantal eigenaardige waarnemingen, waarvoor geene behoorlijke reden gevonden was, in betrekking er mede beschouwd konden worden, zoodra men den invloed, dien de atomen of atoomgroepen op elkaar uitoefenen, in rekening bracht.

Dergelijke *stereochemische* beschouwingen, zooals men ze nu gaat noemen, die met de valentieleer in nauwe betrekking staan, kunnen niet tot de koolstofverbindingen beperkt blijven, en reeds worden zij op die van andere meerwaardige elementen toegepast.

Ik heb nu getracht U te schetsen hoe, op den vóór ruim 70 jaren haar aangewezen weg, de organische chemie voortgegaan is met steeds dieper in de kennis van de innerlijke samenstelling der lichamen te dringen, ten einde hunne eigenschappen te kunnen verklaren. Dat men daarbij soms op moeilijkheden stuit, die gevaar voor vergissing opleveren, is niet te ontkennen. Uit de veranderingen, welke eene stof ondergaat wanneer zij met andere samengebracht wordt, besluit men hoe hare structuur was, toen zij aan zich zelve was overgelaten. Nu leert de ervaring dat dit, in sommige gevallen althans, niet opgaat; in eene samengestelde stof kan, door aanraking met eene andere, reeds eene verschikking van atomen of van de wijze, waarop deze aan elkaar gebonden zijn, plaats hebben, eene isomerisatie dus, zooals soms ook door warmte, licht, electriciteit enz. kan worden voortgebracht. Heeft dan daarna nog eene chemische werking tusschen de beide stoffen plaats, dan schijnt ons, wanneer wij van die aanvankelijke isomerisatie niets weten, de stof eene andere geweest te zijn dan zij eigenlijk is. Van daar, dat men soms tegenstrijdige opvattingen ontmoet en voor ééne stof twee verschillende structuren vindt, naar gelang der reactie waaruit men deze heeft afgeleid. De strijd, door E. Mulder over de structuur van het cyaanamide gevoerd, is een bekend voorbeeld.

Maar er is meer. Reeds heb ik er U op gewezen, dat absoluut zuivere stoffen niet of hoogst zelden te verkrijgen zijn, en uiterst kleine, soms zelfs niet aan te toonen hoeveelheden eener stof, kunnen bij eene andere eene omzetting teweegbrengen. De ervaring leert het ons dagelijks door het bederven der prae-

paraten, die wij toch gerechtigd waren voor zuiver te houden. Voorbeelden zijn er genoeg, dat de eigenschappen, die men aan eene stof heeft toegeschreven, gedeeltelijk afhangen van kleine verontreinigingen. Opzettelijke proefnemingen hebben geleerd, dat verscheidene van de meest bekende reacties tusschen elementen niet intreden, dan tenzij eene zeer geringe hoeveelheid eener andere stof, b. v. water, aanwezig is, die niet dan met de pijnlijkste voorzorgen kan verwijderd worden. Zoo hebben ook vele reacties tusschen organische verbindingen alleen dan plaats, als eene derde stof, die schijnbaar niet mededoet, aanwezig is.

Alle dergelijke waarnemingen wijzen er op, dat wij nog te weinig weten van den invloed, dien de atomen op elkaar uitoefenen, waarvan de eigenschappen der samengestelde stoffen gedeeltelijk afhangen.

De geschiedenis der laatste 70 jaren leert ons, dat de organische chemie, van haar eerste ontstaan af, met voorzichtigheid is voortgegaan, al heeft zij zich ook verbazend snel ontwikkeld; dat nieuwe denkbeelden op dit gebied eerst dan ingang gevonden hebben, als het terrein sedert lang was voorbereid, als er tal van feiten aangetoond waren, aan wier juistheid niet te twijfelen viel, maar die onopgehelderd bleven, en de behoefte aan een nieuw denkbeeld zich dus had geopenbaard, en dat steeds van alle denkbeelden, die in staat waren vruchten af te werpen, iets is overgebleven. Hebben wij niet zelfs van Empedocles het denkbeeld der atomen, de hypothese die nog aan al onze beschouwingen ten grondslag ligt, en van de electrochemische theorie, het gebruik der woorden positief en negatief?

Naarmate men echter vordert in de kennis van de innerlijke samenstelling der organische lichamen, blijkt het gedurig meer, dat om hunne eigenschappen, zoowel de physische als de chemische, te kunnen verklaren, de hoofdzaak te veel uit het oog verloren is. Telkens stuiten wij op eene te geringe kennis van den invloed, dien de atomen op elkaar uitoefenen.

Reeds Newton schijnt te hebben ingezien, dat die invloed de eerste voorwaarde is voor ieder chemisch verschijnsel, en ook Dumas schijnt dit te hebben gedacht, toen hij de moleculen vergeleek bij planetenstelsels, waarin de atomen en atoomgroepen in evenwicht gehouden worden door hunne wederkeerige werking, terwijl zij op zich zelf allerlei bewegingen kunnen uitvoeren.

Het is in die bewegingen, dat de oorzaak schijnt te liggen der chemische verschijnselen. Wanneer er bij twee atomen tusschen den vorm der bewegingen en der snelheden zekere betrekking bestaat, die wij nog niet kennen, dan schijnen zij zich te kunnen verbinden. Ziedaar de voorstelling, die men zich gewoonlijk maakt, eene voorstelling, die de werking van licht, warmte en electriciteit, alsmede die van zeer kleine hoeveelheden vreemde stoffen onder één gezichtspunt brengt. Hunne rol is alleen, eene kleine wijziging in de beweging aan te brengen, al was het slechts bij één atoom, ten einde de betrekking tusschen de bewegingen, welke voor de chemische werking noodig is, in het leven te roepen.

Aan hypothesen omtrent die beweging heeft het niet ontbroken, maar zij hebben ons tot heden geen stap verder gebracht. Het eenige, wat wij voorloopig kunnen doen, is den invloed, dien de atomen der elementen in de verbindingen op elkaar uitoefenen, zoo nauwkeurig mogelijk na te gaan. Hij geeft zich te kennen door verschillen zoowel in de physische als in de chemische eigenschappen der verbindingen.

Vroeger hechtte men het meeste gewicht aan die eigenschappen, welke direct zijn waar te nemen, physische en organoleptische; sedert men echter geleerd heeft, dat eene stof hoofdzakelijk te herkennen is aan hare chemische eigenschappen, zijn deze de voornaamste, en het komt er dus op aan na te gaan, in hoeverre die der elementen bewaard blijven in de verbindingen, en welke wijzigingen zij ondergaan door den wederkeerigen invloed der atomen.

De ervaring, in den loop der jaren opgedaan, heeft ons reeds iets geleerd omtrent den invloed der atomen op elkaar en onder anderen bevestigd, hetgeen men a priori kon zeggen, b. v. dat hij 't sterkst is tusschen twee direct te zamen verbonden atomen en geringer wordt, naarmate meer atomen zich tusschen de twee, wier wederkeerigen invloed men beschouwt, bevinden, dat hij dus afhangt van hun onderlingen afstand. Niet direct te zamen verbonden atomen hebben ook invloed op elkaar; dit bewijst ieder chemisch verschijnsel. Het is verder a priori waarschijnlijk, dat twee niet direct te zamen verbonden atomen van één molecuul in de ruimte in elkaars nabijheid kunnen liggen, zoodat daardoor hun invloed op elkander grooter wordt, en hieruit heeft men enkele eigenschappen van samengestelde stoffen kunnen verklaren; ja men neemt zelfs aan, dat onder dien invloed de atomen draaien om eene as en een bepaalden stand ten opzichte van elkaar gaan innemen.

Wij geven aan de eerste voorwaarde voor elk chemisch verschijnsel den naam van verbindingsneiging, op gevaar af dat deze of gene, die aan het woord hangen blijft, ons toedicht dat wij daarmede, evenals in de middeleeuwen, een bewustzijn, een wil, een ziel of iets dergelijks aan de atomen toeschrijven.

Sedert eeuwen weet men, en de ervaring toont het dagelijks, dat niet alle elementen zich met elkaar verbinden, althans onder de gemakkelijk toegankelijke of de gewone omstandigheden; wat onder zeer buitengewone omstandigheden mogelijk is, kan ons wel niet onverschillig zijn, maar mag en moet toch voorloopig buiten rekening gelaten worden. De ervaring leert ook dat, onder dezelfde of onder vergelijkbare omstandigheden, niet alle elementen zich even gemakkelijk verbinden en niet even stevige verbindingen geven, zoodat dus de verbindingsneiging van een element tot andere aan een vergelijkend onderzoek onderworpen kan worden. Is zij nog niet in getallen of

in absolute maat uit te drukken, dit hangt slechts van den stand onzer wetenschap af, en deze verkeert nog in hare kindsheid, zoodat wij voorloopig met het qualitatieve resultaat tevreden moeten zijn. Voldoende is het, dat wij kunnen beamen wat men in de vorige eeuw zeide: *dat de affiniteit electief te werk gaat*, al zouden wij dit nu wellicht in andere, minder eenvoudige woorden moeten uitdrukken.

Is de verbindingsneiging van twee elementen tot elkaar onder zekere omstandigheden, door het optreden van een bepaald verschijnsel, aangetoond, dan kan men den invloed, die er door andere elementen of atoomgroepen op wordt uitgeoefend, nagaan b.v. op de volgende wijze. Terwijl het eene element in vrijen toestand wordt aangewend, gebruikt men van het tweede verbindingen met verschillende elementen of atoomgroepen en gaat de veranderingen na, welke het verschijnsel ondervindt. Gij ziet, dit is de weg, dien ook de wijsbegeerte ons zou aanwijzen. Een atoom in afgezonderden toestand kennen wij niet; om er dus iets van te weten te komen, moet men het onder afwisselende begeleiding waarnemen.

Hoewel er weinig onderzoekingen met dit bepaalde doel zijn verricht, toch is er veel bekend, dat, behoorlijk geordend, licht over dit onderzoekingsveld verspreidt en tot verrassende uitkomsten voert. Ééne daarvan is deze, dat wij aan een atoom, door het met andere atomen of atoomgroepen te verbinden, zijne verbindingsneiging tot een zeker element, of ook eenige eigenschappen, zooals die welke men met de woorden positief en negatief aanduidt, kunnen ontnemen en weer teruggeven. Stel b.v., men heeft een atoom waterstof, het positieve element bij uitnemendheid, verbonden met eene negatieve atoomgroep; dan hangt het van die groep af, of de waterstof hare positieve eigenschappen nog toonen kan. Maakt men die groep hoe langer hoe negatiever, dan kan men de positieve eigenschappen van de waterstof zwakker zien worden en verdwijnen, om daarna,

als de groep nog negatiever gemaakt wordt, plotseling terug te keeren. Dit herinnert eenigszins aan een verschijnsel, dat men bij de elementen zelve waarneemt. Rangschikt men deze, zooals Mendelejeff en anderen doen, volgens de atoomgewichten, dan ziet men, dat met toenemend atoomgewicht het positieve karakter der elementen afneemt en in een negatief overgaat, om daarna weer positief te worden, nogmaals in negatief over te gaan enz.

Dergelijke resultaten zijn ook verkregen bij de werking van meer samengestelde moleculen op elkaar, die echter eveneens berust op de verbindingsneiging hunner atomen. Zulke moleculen werken dikwijls, alsof zij uit twee atoomgroepen bestaan, evenals de moleculen der elementen uit twee atomen. Men kan er dus dezelfde methode op toepassen. Metingen zijn soms óók reeds voorhanden; maar hoeveel er bekend is, veel daarvan zal herhaald en vele nieuwe onderzoekingen zullen nog verricht moeten worden, vooral omdat elk element zijne eigenaardigheden heeft. Het resultaat kan dan ook nog slechts met zekeren schroom worden uitgesproken, ofschoon voldoende het bewijs is geleverd van de mogelijkheid, om proefondervindelijk tot eenige meerdere kennis van de chemische eigenschappen der atomen te komen, en van den invloed dien zij op elkaar uitoefenen.

Markownikoff, Spring, Wislicenus en tal van anderen zijn ons op dit gebied voorgegaan. Ik waag het niet, U al die namen te noemen, hun aantal is daartoe veel te groot; ik acht mij echter gelukkig te kunnen zeggen, dat ook vele der jongere Nederlandsche chemici door hunne onderzoekingen tot het verkrijgen dier kennis krachtig hebben bijgedragen.

Mogen wij door voortgezet onderzoek, op den weg dien ik U in enkele trekken aanwees, nog veel van de organische chemie verwachten omtrent de kennis der atomen en hun invloed op elkaar, vergeten wij toch niet dat, zooals ik U reeds zeide, door de hypothese der atomen slechts een grens is gesteld

aan het menschelijk denken, tijdelijk in overeenstemming met de ervaring. Zoolang het onze onderzoekingen geldt, houden wij ons streng aan die grens, omdat de ervaring tot nog toe geen zekere bewijzen geleverd heeft, dat de atomen verder zijn te ontleden; maar wij hebben in deze eeuw, althans aan de Leidsche Universiteit, Goddank nog vrijheid genoeg, om onze gedachten haar eigen loop te mogen gunnen en de feiten vooruit te loopen. Dan zien wij achter die feiten telkens opnieuw het oude denkbeeld oprijzen, hetgeen de eeuwen getrotseerd heeft, evenals dat der atomen, het denkbeeld van de eenheid der stof, en wij vragen ons af, of, juist omdat het telkens terugkeert, er niet een kern van waarheid in gelegen zou zijn. Is het niet opmerkenswaardig, dat een exact experimentator, zooals Faraday, als een der voornaamste problemen der chemie aanzag de omzetting der metalen in elkaar of hunne ontleding, omdat de gedachte aan 60 of 70 elementen hem niet kon bevredigen. Zien wij niet Brodie, Lockyer, Crookes en tal van anderen ieder op hunne wijze tot dit denkbeeld komen en ook Berthelot er zich niet afkeerig van toonen. Hooren wij niet Ostwald verklaren, dat bij het nadenken over de oorzaken van de periodieke wet der atoomgewichten, die door Mendelejeff zoozeer overschat wordt, »sich dieselben metaphysischen Konsequenzen aufdrängen, welche als Ausgangspunkte der Prout'schen Hypothese gedient haben, und durch die annähernde und teilweise Uebereinstimmung derselben mit der Erfahrung einigermassen unterstützt worden sind"? »Wenn die Eigenschaften der Elemente sich als Funktionen der Atomgewichte erweisen, so liegt es nahe", zegt hij, »in diesen auch die Ursache jener zu suchen, und dabei lässt sich die Vorstellung von einer einheitlichen Urmaterie, deren verschiedenartiger Agglomerationszustand die Verschiedenartigkeit der Elemente bedingt, kaum von der Hand weisen". Hij voegt er zeer juist aan toe: »Diese Hypothesen entsprechen der allgemeinen Tendenz der Naturwissenschaft".

Hoe geheel anders Mendelejeff, die dit denkbeeld onder de utopieën rangschikt en er krachtig zijne stem tegen laat hooren, »omdat," zegt hij, »de vrijheid van meeningen in de republiek der wetenschappen gewaarborgd is." Juist daarom veroorloven wij ons, het te verdedigen. Ook Groshans komt langs een hem eigen weg tot het besluit, dat althans sommige elementen samengesteld zijn, en nog onlangs hoorden wij Hertz zeggen, dat de moderne physica zich weldra zal moeten afvragen, of niet alle bestaande dingen gewijzigde vormen zijn van den ether.

Daar tal van experimentatoren en van denkers dit denkbeeld niet onvoorwaardelijk verwerpen, en de organische chemie, met hare talrijke isomerieën, metamerieën, polymerieën, tautomerieën, desmotropieën en zelfs met de eigenaardige allotropieën der koolstof en vele andere verschijnselen, er telkens onze gedachten naar terugvoert, voelen wij ons genoodzaakt het in 't oog te houden, al gebiedt ons de voorzichtigheid het niet aan te nemen, voordat wij er door het experiment toe gedwongen worden, of juister, totdat er feiten bekend zijn, die er eene betere verklaring door zouden vinden dan door de tegenwoordig geldende hypothesen.

Het moge een fantaziebeeld zijn en een bewijs dat de organische chemie nog in hare kindsheid verkeert, als zulke beelden nog bij haar kunnen voorkomen, wij erkennen gaarne dat zij nog niet het tijdperk is ingetreden, waarin men zou durven zeggen, dat er geene andere hulpmiddelen zijn om de elementen te ontleden dan die welke zijn aangewend. Zijn niet in het begin dezer eeuw door de toepassing der electriciteit tal van stoffen als samengesteld erkend, die vóór dien tijd enkelvoudig schenen? Wij durven niet beweren, wat in het begin dezer eeuw Berthollet, vóór de eigenlijke geboorte der organische chemie, beweerde: dat de natuur over geen andere krachten beschikt dan wij in ons laboratorium. Hooren wij niet Pasteur,

nauwelijks zes jaren geleden, zeggen, »que les forces mises en jeu dans nos laboratoires diffèrent de celles auxquelles la nature végétale est soumise"? En al geldt het hier een vaag en nevelachtig denkbeeld, dat der »forces dissymétriques", wie kan aantoonen dat er geen kern van waarheid in aanwezig is?

Belijden wij onze onkunde, wij erkennen tevens de macht van den menschelijken geest en zijn recht om de ervaring vooruit te loopen, wanneer hij daaraan behoefte gevoelt.

Ik heb getracht, U uit de geschiedenis onzer wetenschap aan te toonen, dat de organische chemie een kind is dezer eeuw, dat zij desniettegenstaande reeds een groote rol in de wetenschap gespeeld heeft en wat men met recht nog van haar mag verwachten.

Doch is dit het voornaamste, het is niet alles. Men hoort zoo dikwijls, en vooral in deze eeuw, als het nut der natuurwetenschap verklaren, dat zij de heerschappij van den mensch over de stof uitbreidt, dat zij als 't ware de natuurkrachten aan zijn wil onderwerpt en dat hij daarvan op allerlei wijze weet partij te trekken. Had ook ik die meening gedeeld, het zou mij niet moeilijk gevallen zijn U met tal van voorbeelden aan te toonen, hoezeer dit op de organische chemie van toepassing is.

De meeste der bekende koolstofverbindingen toch worden niet voortgebracht door het organisme van planten of dieren, maar zijn ware kunstproducten. Moge soms schijnbaar het toeval tot hare ontdekking leiden, het grootste aantal is verkregen ten gevolge van juiste redeneeringen, gegrond op verworven kennis.

Tal van stoffen zijn bereid en groote ontdekkingen gedaan met een geheel ander doel dan om de wetenschap vooruit te helpen, ofschoon zij er partij van heeft getrokken. Maar omgekeerd hebben ook vele harer ontdekkingen groote toepassing gevonden. Als algemeen bekend mag ik wel vooronderstellen de verbazende ontwikkeling der kleurstoffen-industrie in de laatste

dertig jaren. Onze kennis der kleurstoffen heeft zulk eene uitgebreidheid verkregen, dat zij reeds sedert eenige jaren aan verschillende buitenlandsche universiteiten afzonderlijk onderwezen wordt. Het is gebleken, dat van isomere verbindingen sommige gekleurd, andere ongekleurd zijn, en daaruit heeft men afgeleid dat het gekleurd zijn in betrekking staat tot de chemische structuur, dat het afhangt van bepaalde atoomgroepen, die weer op bepaalde wijze vereenigd moeten zijn. Men heeft ook bemerkt, dat niet alle gekleurde stoffen kleurstoffen zijn, en tevens gevonden hoe zij dat in verscheidene gevallen worden kunnen, d. w. z. welke veranderingen men moet aanbrengen, om hun de eigenschap van zich aan dierlijke of plantaardige vezels te hechten te verschaffen, veranderingen die soms uiterst gering zijn. Een verband tusschen de chemische structuur der vezels en die der kleurstof is ook reeds opgemerkt. Maar wij staan nog aan den ingang van dit gebied. Toch is het opmerkelijk, dat ook hier, evenals in zoovele andere gevallen, de invloed van gansche atoomgroepen 't eerst wordt opgemerkt. Zou daarom de hoop niet gerechtvaardigd zijn, dat men later tot de elementen zelve af zal dalen, om ook hun aandeel in het verschijnsel na te gaan? Onder de elementen zijn gekleurde en ongekleurde, en wanneer wij verder doordenken, dan worden wij ook hier gewezen op de beweging der atomen en atoomgroepen en op de mogelijkheid van de eenheid der stof.

Het nut van dergelijke onderzoekingen en van de kennis der kleurstoffen voor de wetenschap zelve is onbetwistbaar: zij gaat er door vooruit; maar kan dit ook van de menschheid gezegd worden? Ik meen het te mogen betwijfelen, en dit geldt voor vele andere toepassingen. Het nut der wetenschap is niet daarin gelegen, dat zij de ijdelheid der menschen streelt, de zucht naar opschik, weelde en genot bevordert. Doch ik wil op dezen feestdag Uwe stemming niet bederven door de onvermijdelijke scha-

duwzijde te beschouwen, maar liever de lichtzijde toonen. Wij bedenken dan, hoe uit een afzichtelijk materiaal, dat vroeger weggeworpen werd, nu prachtige kleurstoffen worden bereid, in aantal en in schoonheid verre de natuur overtreffend, wat al fabrieken daarvoor zijn opgericht, die een groot aantal arbeiders werk verschaffen en den rijkdom der natie verhoogen. Ook de kunstmatige bereiding van de kleurstoffen uit de meekrap en uit de indigo is een triomf der organische chemie van de laatste jaren.

Minder bekend is het gebied der reukstoffen. Toch worden er reeds vele kunstmatig bereid, die vroeger alleen uit de planten werden afgescheiden; ik noem U slechts de bitteramandelolie en het vanilline; maar nog meer zijn er verkregen, die *niet* in de natuur voorkomen. Enkele betrekkingen tusschen reuk en samenstelling zijn reeds opgemerkt, maar op dit gebied, evenals op dat van den smaak, zijn slechts de eerste schreden gezet. Betrekkingen tusschen smaak en samenstelling zijn er ook reeds aangetoond, b. v. bij vele zoetsmakende stoffen, zooals glycol, glycerine, glycose en dergelijke onder de stikstofvrije; maar ook onder de stikstofbevattende zijn er zulke, b. v. het zoogenaamde saccharine, dat daardoor toepassing heeft gevonden in de geneeskunde.

Ik zou U ook hebben kunnen wijzen op de vele anaesthetica, hypnotica, antiseptica, antipyretica, febrifuga, mydriatica enz. enz., die tot heil der lijdende menschheid dienen. Ook hier heeft de organische chemie de natuur overtroffen, want de meeste zijn kunstproducten. Heeft niet het antipyrine, dat nauwelijks vijf jaren bekend is, groote diensten bewezen in den laatsten tijd, b. v. ter bestrijding der influenza? De ervaring leert, dat isomere lichamen eene zeer verschillende werking kunnen hebben op het levend organisme, dat door kleine veranderingen, hetzij in samenstelling, hetzij in structuur, niet alleen eene geheel andere uitwerking verkregen wordt, maar onschul-

dige stoffen soms in heftige vergiften over kunnen gaan en omgekeerd, veranderingen die in ons organisme plaats kunnen vinden en ziekte of dood teweegbrengen.

Ik zou U hebben kunnen spreken over onze vorderingen in de kennis der voedingsmiddelen, die tot de organische stoffen behooren, en over de omzettingen, die zij in het organisme ondergaan. Zonder te veel optimist te zijn, kan men wel voorspellen dat ook zij eenmaal, vooral als men van hulpmiddelen, die tegenwoordig nog weinig of niet worden aangewend, gebruik maakt, kunstmatig zullen bereid worden. Of het echter werkelijk een weldaad voor de menschheid zal zijn, als de akkers door chemische fabrieken zijn vervangen, zooals sommigen zich voorstellen, ik waag het niet dit te beslissen, maar neem toch de vrijheid het te betwijfelen.

Waren er nog meer voorbeelden noodig geweest, om U het nut der organische chemie te doen beseffen, dan zou ik U slechts hebben te herinneren gehad aan het lichtgas, de stearine- en paraffinekaarsen als toepassingen van onderzoekingen uit het begin dezer eeuw.

Van algemeene bekendheid is ook de uitbreiding onzer kennis der ontplofbare stoffen; zij wijzen ons weder op de bewegingen der atomen en hun invloed op elkaar. Wat al nuttige toepassingen worden er van gemaakt, b. v. van het nitroglycerine in bergwerken, bij het maken van tunnels, bij het opruimen van ijsmassa's, wrakken van schepen, oude gebouwen enz. Hier kunnen wij weder de vraag stellen, of het nut tegen het misbruik opweegt, dat er b. v. in oorlogstijd van gemaakt wordt. Zou de nieuwste vinding, het rookvrije kruit inderdaad van nut zijn voor de menschheid? Wellicht ja, als zij bevorderlijk mocht blijken, om oorlogen tusschen beschaafde volken voorgoed te doen afschaffen.

Gij ziet, mijne Hoorders, dat, al is er nu en dan eene schaduwzijde verbonden aan de vele toepassingen der organische

chemie, het nut dat zij sticht daar wel tegen opweegt; maar aan eene inrichting van hooger onderwijs komt het mij voor, dat zij alleen om haar zelve moet beoefend worden. Zij kan den mensch veredelen, zijn aangeboren zucht naar kennis bevredigen, maar ook tevens hem zijne nietigheid doen gevoelen. Het genot, dat zij aan haren beoefenaar schenkt, als hij meent een tipje van den sluier, die de waarheid verborgen houdt, te hebben opgelicht, is grooter dan alle genietingen der wereld. Scheele de vader, Laurent en Gerhardt de hervormers, zij hebben ons het voorbeeld gegeven van beoefening der wetenschap om haar zelve. Onbekend en ongeëerd in hunne omgeving, hebben zij hun leven en hunne krachten aan den dienst der zuivere wetenschap besteed.

Moge de uitgebreide toepassing der organische chemie bij menigeen de gedachte opwekken dat zij reeds ver gevorderd is, ik kan niet nalaten U te herhalen, dat zij nog in hare kindsheid verkeert. Zij stelt zich, als een kind, nog met kleinigheden tevreden, maar de ervaring leert haar dagelijks, dat elke dezer, hoe gering ook, hare beteekenis heeft, al beseft men die niet dadelijk. Zij vult haar arsenaal propvol met goed geconstateerde feiten, die door duizenden en duizenden worden aangedragen, zóó zelfs dat zij niet meer te overzien zijn. Toch moeten er nog veel meer bekend worden; verdeeling van den arbeid is hier zeer noodig, evenals coöperatie. Het moge soms op leeken den indruk maken, alsof er alleen jacht wordt gemaakt op het verkrijgen van nieuwe stoffen, hij, die den schijn van het wezen weet te onderscheiden, kent de waarde van elke nieuwe stof, al werd er zelfs niet meer van aangetoond dan het bestaan, want dat reeds heeft in bepaalde gevallen waarde.

Hoe verder wij vorderen, des te meer komen wij tot de overtuiging, dat de organische chemie, ofschoon nog in hare kindsheid, een tijdperk is ingetreden, waarin zij zich niet meer aan banden laat leggen, waarin zij de vrijheid eischt om hypothesen

te maken, beperkte of uitgebreidere, wanneer zij meent die noodig te hebben, ja ook om verder door te denken en de ervaring vooruit te loopen. Zij erkent hare onvolkomenheid, maar hoopt op de toekomst, overtuigd dat hetgeen waar is, zal blijven bestaan.

Van harte hoop ik, dat de vrijheid tot zelfstandig onderzoek en oordeel, tot wier waarborg de Leidsche Hoogeschool te haren tijde is opgericht, en die ook de organische chemie noodig heeft, bewaard moge blijven aan onze tegenwoordige Universiteit, dat zij er meer en meer een kenmerk van moge uitmaken, en dat gij jongeren ons ouderen zult helpen, om de vaan dier vrijheid omhoog te houden en haar ongerept aan een volgend geslacht over te leveren.

Ik heb gezegd.

II.

INGESCHREVEN STUDENTEN.

ACADEMIEJAAR 1889—1890.

	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	Sommen.
volledig onderwijs						
1e maal	13	51	63	12	10	149
2e »	10	35	35	5	7	92
3e »	13	31	49	2	4	99
4e »	13	32	44	10	4	103
5e »	5	40	48	5	4	102
6e »	2	26	42	6	3	79
7e »		12	31	2	4	49
8e »		4	21			25
9e »		5	18	1	2	26
10e »		8	2	1	1	12
11e »		2	2	1		5
12e »					2	2
13e »		2	2			4
14e »		1				1
15e »				1		1
16e »			1			1
Som	56	249	358	46	41	750
voor 2 lessen						
1e maal		1		3		4
2e »				1		1
3e »				1		1
4e »				1		1
5e »				1		1
Som		1		7		8
voor 1 les						
1e maal	1	6		2	3	12
2e »		1				1
3e »		2		1		3
4e »				2	1	3
Som	1	9		5	4	19
Te zamen . .	57	259	358	58	45	777

UITSLAG DER EXAMENS.

	18 Sept. 1889—11 Juli 1890.			
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Teruggetrokken.
Candidaats-Examen in de Rechten.	84	65	19	
Doctoraal » » » »	91	61	30	
Candidaats » » » Geneesk.	17	13	3	1
Doctoraal » » » »	25	17	7	1
Candidaats » » » Letteren.	7	4	3	
Doctoraal » » » »	8	7	1	
Examen voor den Ind. Dienst.	9	7	2	
Candidaats-Examen Wis- en Natuurk.	5	5		
Doctoraal » » » »	5	5		
Propaed. Examen in de Geneesk.	18	18		
Aanvulling-Examen Plant- en Dierk.	2	1	1	
Propaed. » Godgeleerdheid.	16	16		
Candidaats » » (1e Ged.).	19	19		
» » » (2e Ged.).	15	14	1	
Doctoraal » »	3	3		
1e Natuurkundig Examen.	44	41	3	
2e » »	29	18	10	1
Theor. Geneeskundig »	38	25	13	
» Apothekers »	4	4		
Tandheelkundig »	4	4		
Som	443	347	93	3

III.

PROMOTIEN,

van 18 September 1889 tot 11 Juli 1890.

In de Rechtswetenschap.

1889.

30 September. Willem Bezemer, van 's-Hertogenbosch, (met lof). Proefschrift: »Bijdrage tot de kennis van het oude cijns- en grondrenterecht in Brabant".

7 October. Gerhard Desiré Willinck, van Onrust (Oost-Indië). Proefschrift: »Het Neerlandsch-Indische muntwezen".

18 October. Adriaan Slotemaker, van Hoorn. Proefschrift: »De leer van den modus naar Romeinsch recht".

7 November. Nicolaas Cramer, van Zutfen. »Met Stellingen".

12 November. Cornelis Marie Hendrik Minderop. van Rotterdam. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over den hypothekairen schuldeischer in het faillissement".

12 November. Jozua Wientjes Smidt, van Assen. Proefschrift: »Vrije uitoefening der geneeskunde en het Strafwetboek."

20 November. Johannes Hendrik Adrianus Bosch, van Djokjokarta. Proefschrift: »Over de toestemming van anderen tot het Huwelijk".

26 November. Karel Nicolaas Hengeveld, van Hazerswoude. Proefschrift: »Het Recht van Afstand bij de gemeenschap van winst en verlies".

4 December. Isaäc Antoni Höfelt, van Kampen. Proefschrift: »Het hypnotisme in verband met het strafrecht".

9 December. Wilhelm Carel Johan Adriaan Peperkamp, van Woerden. Proefschrift: »De verspieding in verband met het oorlogsrecht, het militaire strafrecht en het gemeene strafrecht".

16 December. Jacob Vrolik, van Rotterdam. Proefschrift: »Overzicht van het muntvraagstuk".

18 December. Gerard Samuel Brantsma, van Ginneken. Proefschrift: »Het oogenblik der huwelijksvoltrekking".

19 December. Willem Adriaan van Ittersum, van Utrecht. Proefschrift: »Het recht van voet- en jaagpad".

19 December. Johannes Adrianus Stoop, van 's Gravenhage. Proefschrift: »Art. 56 der Grondwet".

1890.

14 Januari. Herman Gerard Nederburgh, van Batavia. Proefschrift: »Eenige beschouwingen over transportatie en relegatie vooral in verband met kolonisatie".

29 Januari. Willem Suermondt Lzn., van Rotterdam. Proefschrift: »Een Amerikaansche arbeidersvereeniging en hare eischen".

11 Februari. Willem Sonneveld, van Schiedam. Proefschrift: »Verzekering van de toepassing van bij de Wet bevolen of toegelaten Vrijheidsbeneming".

15 Februari. Jan Baptist Willem van Hugenpoth tot den Beerenclaauw, van 's Hertogenbosch. Proefschrift: »De gevolgen van borgtocht tusschen den Schuldeischer en den borg".

18 Februari. Charles Marie s' Jacob, van Soerabaja. Proefschrift: »Het recht van abandon".

26 Februari. Dionysius Adriaan Ribbe, van 's Gravenhage, (met lof). »Met Stellingen".

14 Maart. Pieter Johan Gerhard van der Muelen, van Ambt-Hardenbergh. Proefschrift: »Iets over den Invloed der insolventverklaring op den Lijfsdwang".

14 Maart. Johan Willem Eliza van Harencarspel, van Batavia. Proefschrift: »Over de kracht van vonnissen van staat".

17 Maart. George Louis Mens Fiers Smeding, van Soerabaja. Proefschrift: »Art. 49 Burgerlijke Rechtsvordering.

18 Maart. Johannes Leonardus Nierstrasz R.Hzn, van Rotterdam. Proefschrift: »De commanditaire vennootschap".

28 Maart. Jan Kruseman, van Delft. Proefschrift: »De vracht der bijlading".

1 April. Maurits Pico Diederik van Harinxma thoe Slooten, van Beetsterzwaag, proefschrift: »Het ontslag uit de curateele".

18 April. Leendert Nicolaas Roodenburg, van Dordrecht. Proefschrift: »Partieel appèl".

30 April. Dirk van Houweninge, van Moordrecht. Proefschrift: »De Strafwetgevende Macht der Waterschappen."

14 Mei. Johan Petrus Antoine Mulert, van Ommen. Proefschrift: »Het regresrecht bij faillissement van de wisselteekenaars".

16 Mei. Nicolaas Jan Wilkens, van Veendam, Proefschrift: »Twee vragen betreffende Artikel 721 Wb. v. Burg. Rechtsv.

19 Mei. Cornelis Gerrit Jan Bijleveld, van Zalt-Bommel. Proefschrift: »Het rechtsgeding door en tegen de gemeente."

20 Mei. Hendrik Philip 't Hooft, van 's Gravendeel. Proefschrift: »Omkooping van ambtenaren".

21 Mei. Pieter IJssel de Schepper, van Amsterdam. Proefschrift: »De successie- en registratiewetten in verband met Art. 1129 Burg. Wetb".

21 Mei. Gerrit Jannink, van Enschedé. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over de gevolgen van den termijn bij verbintenissen".

22 Mei. Paulus Polvliet, van Amsterdam, proefschrift: »Zelfbestuur en Kreisorganisatie in Pruisen".

28 Mei. Henri Louis van Bloemen Waanders, van Batavia. Proefschrift: »De wissel voor rekening van eenen derde".

2 Juni. Dirk Jacob Wolfson, van Leiden, Proefschrift: »Eenige beschouwingen over de verjaring in het strafrecht".

6 Juni. Hermanus Jacob Coster, van Alkmaar. Proefschrift: »Openbare vrijwillige verkooping".

17 Juni. Philip Kleintjes, van Tokio (Yedo), (met lof). proefschrift: »Het faillissement in het internationaal privaatrecht".

18 Juni. Leo van Praag, van Amsterdam, (met lof). Proefschrift: »De beteekenis van »Wettelijk voorschrift" in het wetboek van Strafrecht".

19 Juni Marcellus Abraham Michiel Viruly, van De Steeg. Proefschrift: »De relatieve competentie van den Kantonrechter volgens Art. 97 en 98 Burg. Rechtsv.".

20 Juni. Arie Sigmond, van Meerkerk. Proefschrift: »Eenige opmerkingen naar aanleiding der overdracht van inschulden".

21 Juni. Pieter Benjamin Johan Reeling Brouwer, van Bergum. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over Art. 125 B. W."

30 Juni. Joseph Limburg, van 's Gravenhage, (publiek met lof). Proefschrift: »De strafbare opruiing".

5 Juli. Ludolf Reinier Telting, van Leeuwarden. Proefschrift: »Deelbare en ondeelbare verbintenissen".

5 Juli. Hendrik Willem van der Meij, van Kerkwerve. Proefschrift: »Eenige beschouwingen over herwissel en herwisselkoers naar aanleiding van Art. 187—189 W. v. K. en 177—179 C. de C."

5 Juli. Philip Falkenburg van 's Gravenhage. Proefschrift: »Bijdrage tot de leer van het arbeidsloon".

7 Juli. Johan Hendrik Daniel Schenkenberg van Mierop, van Delfshaven. Proefschrift: »Request Civiel".

7 Juli. Charles Marius van Troostenburg de Bruyn, van Rembang (Java). Proefschrift: »Ontzetting uit de voogdij".

7 Juli. Hendrik Matthes, van Menado. Proefschrift: »De afzetting van den voogd".

7 Juli. Fredrik Willem Anton Hütschler, van Bemmel (Gelderland). Proefschrift: »De Gekozene Woonplaats".

7 Juli. Willem Daniel van Limburgh, van Rotterdam. Proef-

schrift: »Eenige opmerkingen omtrent de rechten van den huurder en verhuurder in geval van faillissement".

7 Juli. Louis Marie de Laat de Kanter, van Zalt-Bommel. Proefschrift: »Iets over verkiezingsmisdrijven in Engeland en Duitschland".

In de Staatswetenschap.

1889.

18 October. Adriaan Slotemaker, van Hoorn. »Met Stellingen".

7 November. Nicolaas Cramer, van Zutfen. Proefschrift: »Beperking van den eigendom in de nabijheid van vestingen".

1890.

26 Februari. Dionysius Adriaan Ribbe, van 's-Gravenhage, (met lof). Proefschrift: »Het spaarbankwezen in Nederland".

26 Maart. Herman Gabriel Ferdinand Mock, van Lisse. Proefschrift: »Regeling van het Staatsburgerschap".

In de Klassieke Letteren.

1889.

21 Sept. Leonardus Punt, van Zevenbergen, (met lof). Proefschrift: »Questiones Corinthiacae sive De auctoritate, qua in Peloponnesiorum Societate Corinthii valuerunt, praecipue belli Archidamici tempore".

23 September. Carl Wilhelm Ignatius Wilde, van Amsterdam, (met lof). Proefschrift: »De C. Plinii Caecilii Secundi et Imperatoris Trajani Epistulis Mutuis Disputatio".

5 October. Henri Jean de Dompierre de Chaufepié, van Amsterdam. Proefschrift: »De titulo I. R. N. 4312 ad Iuvenalem poetam perperam relato".

1890.

7 Juni. Johannes Andreas der Mouw, van Westervoort. Proefschrift: Quomodo Antiqui Naturam mirati sunt?"

9 Juli. Willem Karel George Theodoor Koch, van Hemmen (Gelderland). Proefschrift: De Juliano Imperatore scriptorum, qui res in Gallia ab eo gestas enarrarunt, auctore disputatio".

In de Nederlandsche Letterkunde.

1890.

27 Maart. Isidore Mendels, van 's-Gravenhage. Proefschrift: Herman Willem Daendels, vóór zijne benoeming tot Gouverneur-Generaal van Oost-Indië (1762-1807), met bijlagen".

In de Geneeskunde.

1889.

11 December. Martinus Cornelis Adrianus Bijleveld, van Rotterdam. Proefschrift: »Compressiemyelitis".

17 December. Pieter Huijser, van Dubbeldam. Proefschrift: »Het Antifebrine".

17 December. Hendrik Willem Beekhuis, van Hempens. Proefschrift: »Anti- en aseptische wondbehandeling".

20 December. Jan van der Hoeven, van Rotterdam. Proefschrift: »Over de zoogenaamde Epispadie bij de vrouw".

20 December. Thomas Geert den Houter, van Leiden, (met lof). Proefschrift: »Partus arte praematurus".

1890.

21 April. Johannes Leendert Hage, van St. Maartensdijk. Proefschrift: »De verkorting der ligamenta rotunda bij liggingsafwijkingen van den uterus".

12 Mei. Willem Driendijk, van Dirksland, Proefschrift: »Over de aetiologie van het navelstrenggeruisch".

18 Juni. Joan Marie Dutilh, van Rotterdam. Proefschrift: »Over traumatische neurosen".

19 Juni. Franciscus Dingeman Schmal, van Voorburg, (met lof). Proefschrift: »Over de pathologische anatomie van het endometrium".

10 Juli. Cornelis Adrianus Duyvis, van Koog a/d Zaan. Proefschrift: »Eerste hulp bij spoorwegongelukken".

In de Wis- en Natuurkunde.

1889

16 December. Jouwert van der Feen, van Bolsward. Proefschrift: »Over golfbeweging in eene onsamendrukbare vloeistof".

In de Scheikunde.

1890.

1 Maart. Jean Charles Antoine Simon Thomas, van Leiden. Proefschrift: »Propyl- en isopropylnitramine".

4 Maart. Pieter Johannes Dekkers, van de Klundert. Proefschrift: »Over het tetramethyleenglycol".

10 Juli. Eduard August Klobbie, van 's Gravenhage. Proefschrift: »De werking van salpeterigzuur op stikstofhoudende lichamen.

PROMOTIËN HONORIS CAUSA.

In de Godgeleerdheid.

1890.

13 Mei. Maurits Albert Gooszen.

In de Wis- en Natuurkunde.

2 Juni. Adriaan Jacobus van Pesch.

De Hoogleeraren, vóór den aanvang van het studiejaar of in den loop daarvan benoemd, hebben hunne werkzaamheden aangevangen:

1889.

21 September. Dr. J. H. Gunning, met eene redevoering over: De wijsbegeerte van den godsdienst uit het beginsel van het geloof der gemeente.

28 October. Mr. H. L. Drucker, met eene redevoering over: Begrip en dogma in de Rechtswetenschap.

IV.

VERVOLG

VAN HET

ALBUM STUDIOSORUM

ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE 1).

Rect. Magn. Dr. A. P. N. FRANCHIMONT.

1889. 18 Sept. 1889—15 Sept. 1890.

Sept.
21. **Louis Eugène Keijzer**, Maastricht, 21, WN.
» **Willem Alexander Groen**, Leiden, 18, G.
» **Pieter Buitendijk**, Leiden, 18, G.
» **Jean Louis Vernet Hartman**, 's Gravenhage, 18, L.
» **Louis Marie Rollin Couquerque**, Delft, 20, R.
» **Diederijk Gerhard Wolterbeek Muller**, Den Helder, 20, R.
» **Johannes Wolterbeek Muller**, Callantsoog, 19, R.
» **Henricus Johannes Franciscus Antonius Wansink**, Huisen, 19, L.
» **Rutgerus Birkhoff**, Middelharnis, 21, G.
» **Louis Gustaaf Castens**, Banjoemas, 19, R.
» **Philippus Samuel van Ronkel**, Zutphen, 19, Th. en L.
» **Jacobus Cornelis Crucq**, Arnemuiden, 21, G.
» **Barend Roest**, Dordrecht, 19, G.
» **Pieter Johannes Montagne**, Ter Aar, 22, WN.
» **Hendrik Frederik Willem Hanozet-Gordon**, Batavia, 18, G.
» **Adriaan Lambert van Haaften**, Sliedrecht, 19, G.

1) Het cijfer achter den naam duidt den leeftijd aan. De letters TH., R., G., WN., L., beteekenen de faculteiten van Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte.

Sept.
21. **Cornelis Johannes Hermanus de With**, Amsterdam, 21, G.
» **Franciscus Hermanus Gerritsen**, Leiden, 17, R.
» **Joannes Franciscus Corstens**, Voorburg, 39, L.
» **Jan Willem van Rijn**, Berkel en Rodenrijs, 19, G.
» **Abraham Opprel**, Oud-Beierland, 24, L.
» **Herman Vervoort**, Deventer, 18, G.
24. **Wouter Holleman**, Oisterwijk, 20, WN.
» **Bernard Herman Vos**, Leiden, 19, G.
» **Hendrik Jan Marie de Vries**, 's Gravenhage, R.
» **Jan Wiarda**, Edam, 19, R.
» **Isaäc Pieter Hendrik Herman de Groot**, Gouda, 18, G.
» **Jan Willem de Goeje**, Leiden, 18, G.
» **Adrianus van der Minne Jr.**, Heineoord, 18, G.
» **Hendrik Over**, Koedijk, 20, G.
» **Hugo Maurits Hijmans**, Tiel, 18, G.
» **Cornelis Arend Hendrik Weijer**, 's Gravenhage, 19, G.
» **Hendrik Adrianus van Helden**, Amsterdam, 17, WN.
» **Willem van Geer**, Leiden, 18, L.
» **Jacob Richard Theodor Philippi**, Rotterdam, 18, R.
» **Jacques de Witt Hamer**, Goes, 19, R.
» **Henri Drielsma**, Tilburg, 18, WN.
» **Paul Louis Marie Driebeek**, Rotterdam, 20, R.
» **Johannes Dirk Filippo**, Leiden, 20, G.
» **Henri Ligtenberg**, Paseroean, 19, R.
» **Abraham Herman Oort**, Harlingen, 20, G.
» **Jacobus Visser**, Rotterdam, 18, R.
» **Johannes Petrus de Maak**, Rotterdam, 19, R.
» **Teiko van der Feen**, Bolsward, 19, WN.
26. **Antonius Johannes van den Broek**, Zoetermeer, 19, R.
» **Wouter van Rossen**, Vlaardingen, 19, G.
» **Willem Tabingh Suermondt**, Rotterdam, 19, R.
» **Machelius Burgerhout**, Rotterdam, 17, R.
» **Michiel Marinus de Monchy**, Rotterdam, 19, G.
» **Willem Cornelis de Voogt**, Amsterdam, 18, G.
» **Frans Jacob Broers**, Hellevoetsluis, 20, G.
» **Leonard Nicolaas de Jong**, Utrecht, 20, Th.

Sept.
26. **Jan Schoemaker**, Almelo, 18, G.
» **Andreas Ewe ten Oever**, Sappemeer, 21, G.
» **Pieter Leon van Meeuwen**, 's Hertogenbosch, 19, R.
» **Frederik Sneepels**, Delfshaven, 20, G.
» **Jacques Philips**, Zalt-Bommel, 19, WN.
» **Johan Albert Nicolaas Esche**, Plantoegnan (Java), 20, R.
» **Nicolaas Adrianus de Joncheere**, Dordrecht, 19, R.
» **Jakobus Morgan de Groot**, Sliedrecht, 19, R.
» **Abraham Schilham**, 's Heer Arendskerke, 18, G.
» **Cornelis Reinier Frederik André de la Porte**, Arnhem, 20, G.
» **Emile Louis Thierry Hoegenstraaten**, Leiden, 17, R.
» **Gerard Johan Schoute**, Wormerveer, 18, L.
» **Johan Leonard Goemans**, Goes, 18, G.
» **Arnoldus Bartholomeus Bijnen**, Breda, 19, G.
» **Lodewijk Willem Henricus Tjeenk Willink**, Zutfen, 16, G.
» **Johannes Jacobus Bergsma**, Besoijen, 19, R.
» **Johannes Plantenga**, Zutfen, 19, L.
27. **Jean Jonas Taudin Chabot**, Rotterdam, R.
» **Jan Foppo de Jong Posthumus**, Joure, 19, R.
» **Willem Jedocus Matthaeus Engelborts**, 21 Th.
» **Johannes Caspar Stephanus Locher**, Uetikon b. Zürich Zwitserland, 21, Th.
» **Anthonie Winkler Prins Jr.**, Veendam, 18, G.
» **Bernard Limburg**, 's Gravenhage, 18, R.
» **Jean Jacques van Konijnenburg**, 's Gravenhage, 18, R.
» **Reyer Jan van der Heijde**, Beemster, 20, G.
» **Pieter Hendrik Venker**, Tiel, 19, WN.
» **Leendert Johan Klinkenberg**, 's Gravenhage, 18, G.
28. **Gustaaf Marie Willem Jellinghaus**, 's Gravenhage, 17, R.
» **Tjaard Anne Marius Albert Humalda van Eysinga**, Leeuwarden, 20, R.
» **Cornelis Tirion**, 's Gravenhage, 18, G.
» **Tjardus Sleeswijk**, Lemmer (Friesland), 19, R.
» **Henri van Barneveld**, Doesborgh, 18, G.
» **Ludovicus Laurentius Marie de Bruijn**, Bergen op Zoom, 21, G.
» **Marinus Kievit**, Deventer, 21, G.
» **Benjamin Jan Henricus Kam**, Piershil, 18, G.
» **Carel Gerrit Jan Bernard Henny**, Batavia, 19, R.

Sept.

28. **Willem Gerard Huet**, Amsterdam, 20, G.
» **Nicolaas Leonard Schoorel**, Axel, 19, G.
» **Gerrit Jan Verburgt**, Zutfen, 18, R.
» **Albertus Heijman**, Samarang, 20, R.
» **Céleste André de la Parra**, Paramaribo, 19, R.
» **Johan George Carl de Boer**, Aarlanderveen, 19, G.
» **Willem Leonard Luyken Glashorst**, Dordrecht, 18, R.
» **Willem Maria van Lanschot**, 's Hertogenbosch, 20, R.
» **Martinus Zijnen de Gier**, Berlicum, 18, R.
» **Nicolaas Gerard van Taack Trakranen**, 's Gravenhage, 21 R.
» **Epimachus Paulus van Lanschot**, 's Hertogenbosch, 18, R.
» **Jan Cornelis Tadema**, Haarlem, 19, L.
» **Willem Johannes Jacobus Rolvink**, Rotterdam, 21, WN.
» **Daniël Neurdenburg**, Rotterdam, 20, G.
» **Christiaan Marinus van Hoek**, Goes, 19, R.
» **Bernardus Johannes Beuker**, Harlingen, 19, G.
» **Simon Andries Willem Vrijland**, Schiedam, 19, G.
30. **Adrianus Rutger Ophorst**, Haarlem, 32, R.
» **Jurjen Koerts Sikkema**, Vlachtwedde, 22, Th.
» **Anne de Koe**, Lemmer, 21, Th.
» **Jan Sevenster**, Schingen, 20, Th.
» **Johann Georg Philipp Vögler**, Middelburg, 18, R.
» **Carel Marinus Visser Jr**, Batavia, 19, R.
» **Johannes Diederik Pieter ten Bosch**, Tiel, 18, R.
» **Jan Jacob Rochussen**, Berlin, 17, R.

Oct.

1. **Henri René Emil Du Monceau**, 's Gravenhage, 22, R.
» **Johan Dirkzwager**, Maassluis, 20, R.
» **Rudolph Colenbrander**, Nijkerk, 20, R.
» **Hendrik Burgerhout**, Rotterdam, 19, G.
» **Cornelis Christiaan de Loos**, Leiden, 19, G.
» **Jan de Raaydt**, 's Gravenhage, 20, R.
» **Cornelis Spoelstra**, Sneek, 29, Th.
2. **Karel Gustaaf Eduard van der Putten**, Batavia, 19, Th.
» **Jean Jacob Adolf Alexander van Pallandt**, Velp, 22, R.
» **Jan Dienske**, Maassluis, 19, WN.

Oct.

4. **Paul Pieter Ernst Prijn**, Padang sidempoean, 19, G.
» **Gerhardus Tamme Jan Grashuis**, Schiedam, 21, G.
5. **Adrianus van der Minne** Jz., Heenvliet, 21, G.
7. **Johanna Aleida Nijland**, Hoorn, 19, L.
» **François Wilhelm Wissel**, Sneek, 19, G.
» **Gerro Daniel Goedhuis**, Blija, 18, Th.
» **Henrinus Johannus Eliza Verwey**, Rijswijk, 19, Th.
8. **Maria Joseph Henri Hubert Paulussen**, Oud Vroenhoven, 18, R.
» **Marinus Pleune** Jr., 's Heer Arendskerke, 20, G.
» **Gerard Christiaan Bolten**, 's Gravenhage, 16, G.
9. **Hendrik Freerk Tillema**, Echten, 19, G.
10. **Hendricus Marinus Neeb**, Muntok, 18, G.
11. **Arie Weeder**, Oostwoud, 21, Th.
15. **Marinus Adriaan Vermet**, 's Heer Arendskerke, 17, G.
» **Jan Jacobus Vermet**, 's Heer Arendskerke, 18, G.
» **Hubertus van Iwaarden**, 's Heer Arendskerke, 22, G.
» **Clemens Henricus Jeltes**, Padang, 21, R.
» **Cornelis Johannes Blok**, Helder, 28, R.
» **Simon van der Plas**, Katwijk a./Z., 18, R.
» **Jacobus Zweedijk**, Oud Vosmeer, 22, Th.
» **Jan Wiebo Hovinga**, Oostwold, 22, Th.
» **Johann Henrich Raabe**, Utrecht, 50, Th.
16. **William Snellen**, Utrecht, 23, G.
17. **Jan Doekes Hunger**, Amsterdam, 18, R.
» **Frederik Cornelis Hemmes**, Essen, Gem. Haren, 23, R.
21. **Charles Marie Antoine Hartman**, Middelburg, 23, WN.
» **Hendricus Johannes Martinus Proot**, Leiden, 22, WN.
30. **Paschier Johannes Fret**, Vlissingen, 20, G.

Nov.

1. **Jan Gerrit Frederiks**, Zutfen, 21, G.
» **Leendert Jacobus Meyer**, Hekendorp, 30, WN.
6. **Johannes Cornelis Heijning**, Batavia, 32, R.
» **August Leberegt Statius Mellink**, Curaçao, 23, R.
15. **Jacob Timmer**, Blijham, 27, WN.
22. **Willem Goemans**, Wassenaar, 30, L.
23. **Bernard ten Bruggen Cate**, Almeloo, 22, R.

Nov.
23. **Henricus Adrianus Nicolaas Johannes Antonius Boerkamp**, Grave, 34, G.

1890.

Jan.
10. **Dorothea Barendina van Malsen**, 's Gravenhage, 25, WN.
15. **Jan Jacob Meijer**, Batavia, 32, L.
28. **Pieter Fijn van Draat**, Deventer, 29, L.
» **Johan Abraham Egbertus Schmidt**, Zalt-Bommel, 23, L.

Maart.
12. **Sjoerd Visser**, Leeuwarden, 19, WN.
28. **Johanna Helena Hoestra**, Groningen, 27, WN.

PRIJSVRAGEN,

DOOR

RECTOR EN SENAAT

DER

UNIVERSITEIT TE LEIDEN

den 1sten Mei 1890 uitgeschreven.

Overeenkomstig Art. 49 der Wet op het Hooger Onderwijs worden de Studenten aan de Nederlandsche Universiteiten uitgenoodigd hunne krachten te beproeven aan de behandeling van de navolgende onderwerpen, opgegeven door de

FACULTEIT VAN RECHTSGELEERDHEID.

I.

De Faculteit verlangt eene verhandeling over subjectieve samenvoeging van rechtsvorderingen naar het Nederlandsche recht.

In hoeverre bestaat er bevoegdheid en verplichting voor meer personen om gezamenlijk als eischers op te treden, in hoeverre bevoegdheid en verplichting om meer personen gezamenlijk in rechte aan te spreken? Welke is de beteekenis van de dusgenaamde exceptio plurium litis consortium?

II.

De Faculteit vraagt eene verhandeling over administratieve

rechtsvordering. Kritiek van de hier bestaande rechtsmiddelen om de uitvoering van administratieve beslissingen te verzekeren en onderzoek van wat die middelen zouden moeten zijn bij de invoering van eene volledige administratieve rechtspraak overeenkomstig Art. 154 Grondwet.

FACULTEIT VAN GENEESKUNDE.

I.

De Faculteit verlangt een kritisch overzicht van de pogingen gedaan om bij dieren met geene of geringe vatbaarheid voor bepaalde infecties, vatbaarheid te doen ontstaan of te vergrooten.

II.

De Faculteit verlangt eene verhandeling over de verbreiding van de gevoelszenuwen in de hand van den mensch op grond van anatomische, physiologische en klinische onderzoekingen.

FACULTEIT VAN WIS- EN NATUURKUNDE.

I.

De Faculteit verlangt waarnemingen geschikt tot toetsing van de theorie van VAN DER WAALS (Archives Néerl. T. XXIV) over mengsels van twee stoffen.

II.

In het 4de deel der »zoologische Jahrbücher" (1889) hebben WEISMANN en ISCHIKAWA de uitkomsten hunner onderzoekingen medegedeeld over eigenaardige verschijnselen in het splijtingsproces bij het ei der Daphniden, die zij met den naam van

»Paracopulation" bestempeld hebben. De Faculteit vraagt of dergelijke verschijnselen ook bij verwante vormen of bij andere lagere dieren worden aangetroffen.

FACULTEIT VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE.

I.

Loci, quibus Aristophanes ceterique Graecorum comici luserunt tam *annominationem* (παρονομασίαν) adhibendo quam sententiam παρ' ὑπόνοιαν claudendo, colligantur, digerantur, puro sermone explicentur.

II.

De Faculteit vraagt eene historisch-aesthetische studie der dramatische werken van RIDDER THEODORE RODENBURGH.

FACULTEIT VAN GODGELEERDHEID.

I.

Welke plaats bekleedt de profeet Jeremia in de geschiedenis van Israels godsdienst?

II.

Welke is de historische beteekenis van Hegel's Religionsphilosophie?

De vragen worden beantwoord in de taal, waarin ze gesteld zijn.

De antwoorden, geschreven met eene andere hand dan die van den auteur, worden vóór 1 Mei 1891 toegezonden aan den Secretaris van den Senaat der Universiteit. Zij worden getee-

kend met eene spreuk en gaan vergezeld van een verzegeld briefje, dat dezelfde spreuk tot opschrift heeft en den naam en het adres des schrijvers bevat.

Op den derden Dinsdag van de maand September 1891 wordt het oordeel der Faculteiten over de ingekomen verhandelingen afgekondigd en aan de schrijvers der meest voldoende antwoorden, die door de Faculteiten der bekroning waardig zijn gekeurd, de gouden eerepenning uitgereikt.

Academiae Lugduno-Batavae
Curatoribus Professoribus Doctoribus
Salutem.

Quanto animi dolore commoti nuperrime audivimus, obisse mortem magnum illum virum, qui non modo Academiae vestrae illustrissimae inter decora praecipua sed etiam per totum orbem terrarum a doctissimo quoque litterarum Graecarum inter lumina insignia merito numerabatur. Nos autem collegae vestri interitum eo maiore desiderio prosequimur, quod vobiscum in communium studiorum societate nomine non uno sumus coniuncti. Recordamur enim epistularum consuetudinem quae Bentleio nostro non modo cum Graevio iam sene sed etiam cum Hemsterhusio illo vestra adhuc iuvene intercessit; recordamur Ruhnkenii vestri et Porsoni nostri litteras fato iniquo nobis perditas; recordamur hospitio quam iucundo et olim Dobraeum, qui postea litterarum Graecarum Professor nobis erat, et nuper linguae Latinae Professorem nostrum, ad ferias vestras saeculares legatum a nobis missum, exceperitis; recordamur denique amicitiam ex communi studiorum amore natam, quae inter alumnum nostrum, Carolum Badham, et illum ipsum exorta est, quem nunc maxime desideratis. Multum sane in Cobeto et vos, viri doctissimi, et nosmet ipsi nuper amisimus; atqui in libris suis et doctrina et acumine et lepore plenis Aristarchus ille vester nobis non minus quam vobis diu superstes vivet. Adulescentium studiosorum manibus teruntur et Xenophontis et Lysiae editiones illae nitidissimae, et ipsius et aliorum ingenio luculenter emendatae. Doctioribus loquuntur *Miscellanea* illa *Critica*, et Homero illus-

trando et Demostheni recognoscendo praesertim dedicata; diu eruditissimi cuiusque in deliciis habitae sunt et *Variae* eius et *Novae Lectiones*, in quibus non sine singulari quadam sermonis Latini elegantia egregie demonstravit quantum linguae Graecae antiquae sanitas et integritas et lucida simplicitas saeculorum recentiorum vitiis imminuta et inquinata esset. Nemo certe inter aevi huiusce philologos scriptorum Atticorum pedestris praesertim sermonis consuetudinem incorruptam magis penitus perspexit, magis constanter conservavit, adeo ut in illo non minus quam in Hemsterhusio a Ruhnkenio laudato ipsae 'Athenae in Bataviam commigrasse viderentur.' Etiam de ipso imprimis vera est laus illa quam in oratione elegantissima, qua Professoris munus auspicatus est, Scaligero vestro aptissime tribuit:—illum sibi visum esse paene perfecti critici imaginem referre. Restat ut nos quoque, vobiscum eodem dolore hodie coniuncti, viri tanti memoriam veneratione debita etiam in posterum colamus. Interim philologi magni verba ab ipso quondam laudata mutuati, exemplar tam admirabile velut e longinquo alloquemur:—'Tu nobis effigiem ingenii et doctrinae expressam dabis quam intueantur bonarum artium studiosi.'

Valete et vestri omnium maeroris nos quoque participes esse patimini.

Datum Cantabrigiae
pridie idus Novembres
A. S. MDCCCLXXXIX.

Nomina adscripserunt.

H. M. Butler, *Academiae Procancellarius*,
Coll. SS. Trinitatis Magister

E. Atkinson, *Coll. de Clare Magister*
J. Peile, *Coll. Christi Magister*
A. Austen Leigh, *Coll. Regali Praepositus*

H. R. LUARD, *Academiae Registrarius*
J. E. SANDYS, *Academiae Orator*
F. J. H. JENKINSON, *Academiae Bibliothecarius*

Academiae Professores

B. F. WESTCOTT, *S. Theologiae Professor Regius*
F. J. A. HORT, *Dominae Margaretae Professor in S. Theologia*
J. R. LUMBY, *S. Theologiae Professor Norrisianus*
H. E. RYLE, *S. Theologiae Professor Hulseanus*
A. F. KIRKPATRICK, *Linguae Hebraicae Professor Regius.*
R. C. JEBB, *Linguae Graecae Professor Regius*
JOH. E. B. MAYOR, *Linguae Latinae Professor*
E. C. CLARK, *Lector Regius in Jure Civili*
H. SIDGWICK, *Philosophiae Moralis Professor*
E. B. COWELL, *Linguae Sanscriticae Professor*
W. ROREKTSON SMITH, *Linguae Arabicae Professor*

Collegiorum Socii aut quondam Socii

E Coll. de Clare

J. R. WARDALE.

E Coll. Pembrochiano

T. H. ORPEN
R. A. NEIL
W. S. HADLEY
L. WHIBLEY

E Coll. Gonv. et Caii

H. T. FRANCIS
E. S. ROBERTS
J. S. REID
P. GILES
R. S. CONWAY

Ex Aula SS. Trinitatis

E. A. BECK
A. W. W. DALE

E Coll. Corporis Christi

C. W. MOULE
H. E. FANSHAWE
S. S. LEWIS

E Coll. Regali

W. Wayte	G. W. Prothero
O. Browning	A. Tilley
J. E. Nixon	G. Chawner

E Coll. Reginali

A. Wright	J. H. Gray

E Coll. S. Catharinae

E. T. S. Carr	A. W. Spratt

E Coll. de Jesu

C. A. M. Fennell	A. Nairne

E Coll. Christi

E. S. Thompson	W. H. D. Rouse
J. A. Sharkey	

E Coll. Div. Johannis

Jos. B. Mayor	W. E. Heitland
C. E. Graves	C. E. Haskins
T. Gwatkin	H. R. Tottenham
W. F. Smith	

E Coll. Magdalenae

A. G. Peskett	W. A. Gill

E Coll. SS. Trinitatis

H. A. Holden	R. D. Hicks
R. Burn	J. P. Postgate
H. Jackson	J. G. Frazer
J. M. Image	R. S. Parry
F. Pollock	H. C. Goodhart
R. D. Archer-Hind	W. Wyse
A. W. Verrall	J. D. Duff
W. Leaf	S. M. Leathes

E Coll. Emmanuelis

E. S. Shuckburgh
W. Chawner

J. Adam

E Coll. Sid. Sussex

G. M. Edwards

Ex Hospitio de Cavendish

J. M. Flather, *Magister*

ACADEMIAE CANTABRIGIENSIS

PROCANCELLARIO, PRAEPOSITIS, PROFESSORIBUS, DOCTORIBUS

S. P. D.

CURATORES, RECTOR ET SENATUS ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE.

Litterae ad nos missae, quibus dolorem declaravistis, quo COBETI Vos affecit obitus, haud leviter nos commoverunt. Si quid est, quod animos nostros afflictos erigere valeat, verba sunt ista humanitatis ac benevolentiae plena, quibus maestitiam nostram ad Vos quoque pertinere professi estis. Quod summi Viri memoria, quem haec Academia amissum plorat, in alma apud Vos Musarum sede pio gratoque animo colitur, documento nobis est immortalia eius de litteris antiquis merita toto pectore sentire Vos et agnoscere.

Profecto luget COBETI e vita excessum quisquis mortalium artes et litteras amat atque humanitatis studia celebrat. Summa veneratione nomen eius memorant omnes, qui recordantur quam multa studia illa ingenio eius et industriae accepta referant.

Inter insignes laudes autem, quae ubicunque terrarum singularis Viri memoriae tribuuntur, vix ullae magis honorificae putandae sunt, quam quibus Vos illam prosecuti estis. Cum enim litterarum antiquarum amore Britanni inter Europae populos emineant, tum nobilissimam Vestram Academiam praecipuis sedibus adnumerandam esse constat, ubi earum studia alantur ac foveantur a Viris egregiis, ingenii et doctrinae gloria praestantibus.

Britannos Cobetus noster per totam vitam eximie dilexit et admiratus est. Permulta eis se debere agnovit. Bentleium, Porsonium, Dawesium magistros suos appellare solebat. Nemo erat inter aequales, cui tam studiorum communitate, quam amicitiae necessitudine magis se coniunctum sentiret, quam Carolo Badham.

Admirationi autem ac reverentiae, quibus Vestram nationem Cobetus coluit, Vos, Viri Clarissimi, verbis Vestris amorem et pietatem spirantibus dignas vices rependistis.

Haec fidem nobis faciunt, summum Virum, cuius gratissimam memoriam nos semper retenturi simus, apud Vos quoque perpetuis posterorum laudibus celebratum iri.

Cum autem sinceras Vobis gratias agamus quod nostrum dolorem a Vobis haud alienum duxistis, simul omnia laeta Vobis optamus et prospera.

Utinam per longam saeculorum seriem vetustam suam gloriam tueatur illustrissima Academia Cantabrigiensis!

L. A. J. W. SLOET, *Curatorum Praeses.*
A. P. N. FRANCHIMONT, *Academiae Rector.*
C. K. HOFFMANN, *Senatui ab actis.*

Datum Lugduni Batavorum
pridie Nonas Decembres
A. S. MDCCCLXXXIX.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

1890–1891.

LEIDEN — E. J. BRILL.
1890.

INHOUD.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

Studiejaar 1890—1891.

College van Curatoren.

Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30. Tot Voorzitter benoemd bij besluit van 21 Febr. 1882 n°. 107). Overleden den 10 Dec. 1890.

Mr. J. G. KIST (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30. Tot Voorzitter benoemd bij besluit van 19 Januari 1891 n°. 27).

Mr. C. FOCK (benoemd bij besluit van 26 Jan. 1878 n°. 21).

L. M. DE LAAT DE KANTER benoemd bij besluit van 1 Juli 1880 n°. 17).

Mr. O. W. STAR NUMAN (benoemd bij besluit van 28 Sept. 1888 n°. 9).

Mr. C. J. E. Graaf VAN BIJLANDT (benoemd bij besluit van 19 Januari 1891 n°. 27).

Mr. J. S. D. VAN DOORN, *Secretaris* (benoemd bij besluit van 22 Juli 1885 n°. 6).

Academisch Bestuur.

Rector Magnificus: C. K. Hoffmann.
Assessoren: J. T. Buys, A. Kuenen, J. P. N. Land, S. S. Rosenstein.
Secretaris van den Senaat: H. Oort.
Archivaris van den Senaat: J. G. R. Acquoy.

HOOGLEERAREN,[1]

Lectoren en Privaat-Docenten.

Faculteit der Geneeskunde.

De ontleedkunde: T. Zaayer (10 Maart 1866).
De oogheelkunde; de oorheelkunde: D. Doyer 1869).
De geneeskunde: S. S. Rosenstein (2 Mei 1873).
De ziektekunde; de gezondheidsleer; de geneeskundige politie: Th. Mac Gillavry (1 October 1877).
De heelkunde: J. E. van Iterson J.Az. (26 Febr. 1879).
De physiologie en weefselleer: W. Einthoven (24 Febr. 1886).
De verloskunde en de leer der vrouwenziekten: H. Treub (26 Januari 1887).
De ziektekundige ontleedkunde; de gerechtelijke geneeskunde: D. E. Siegenbeek van Heukelom (28 Febr. 1888).
De geneeskunde; de kennis der geneesmiddelen en de geneesmiddelleer: W. Nolen (4 Febr. 1891).

Laryngologie en Rhinologie: A. Nijkamp, Privaat Docent (1888).

---

1) Vóór de namen der hoogleeraren worden de vakken van onderwijs vermeld, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad n°. 102), bij latere Koninklijke Besluiten, of bij hunne benoeming volgens die Wet zijn opgedragen. De datum achter de namen is die der aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

P. L. Rijke (21 September 1845). *Emeritus* 19 September 1882.

De plantkunde: W. F. R. Suringar (14 November 1857).

De wiskunde: hoogere stelkunde, differentiaalrekening, integraalrekening, theorie der functiën, waarschijnlijkheïdsrekening: D. Bierens de Haan (25 September 1863).

De wiskunde: analytische en beschrijvende meetkunde: theoretische werktuigkunde: P. van Geer (23 Maart 1867).

De sterrekunde: H. G. van de Sande Bakhuijzen (20 December (1872).

De anorganische scheikunde: J. M. van Bemmelen (25 April 1874).

De organische scheikunde: A. P. N. Franchimont (2 Mei 1874).

De dierkunde; de vergelijkende ontleedkunde en physiologie: C. K. Hoffmann (14 Januari 1875).

De aardkunde en delfstofkunde, daaronder begrepen de palaeontologie en kristallographie: K. Martin (1 October 1877).

De wis- en natuurkunde, inzonderheid de wiskundige natuurkunde; H. A. Lorentz (25 Januari 1878).

De proefondervindelijke natuurkunde; de meteorologie: H. Kamerlingh Onnes (11 November 1882).

De artsenijbereidkunde en vergiftleer: H. P. Wijsman (18 Maart 1891).

De sterrekunde: E. F. van de Sande Bakhuijzen, Privaat Docent (1880).

Theoretische anorganische scheikunde: H. W. Bakhuis Roozeboom, Privaat Docent (1889).

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

P. J. Veth (1 Oct. 1877). *Emeritus* 15 September 1885.

J. Pijnappel (1 Oct. 1877). *Emeritus* 17 September 1889.

De Nederlandsche taal; het Middelnederlandsch; M. DE VRIES (29 October 1853).

De Nederlandsche geschiedenis: R. J. FRUIN (1 Juli 1860).

Het Sanskrit en zijne letterkunde; de Indische oudheden: J. H. C. KERN (18 October 1865).

Het Arabisch: M. J. DE GOEJE (6 October 1866).

De geschiedenis der wijsbegeerte; de logica; de metaphysica; de zielkunde: J. P. N. LAND (18 November 1872).

De Hebreeuwsche taal en letterkunde; de Israëlitische oudheden: H. OORT (10 December 1875).

De Javaansche taal en letterkunde; het Madoereesch: A. C. VREEDE (1 October 1877).

Het Gotisch, het Angelsaksich, het Middelhoogduitsch en, in het algemeen, de oude talen en letterkunde der Germaansche volken: P. J. COSIJN (1 October 1877).

De Chineesche taal: G. SCHLEGEL (27 October 1877).

De Latijnsche taal en letterkunde; de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst: J. J. CORNELISSEN (1 October 1879). Overleden 15 Juni 1891.

De algemeene geschiedenis; de politische aardrijkskunde: P. L. MULLER (19 December 1883).

De Nederlandsche letterkunde, geschiedenis, aesthetische critiek: J. TEN BRINK (11 Juni 1884).

De Grieksche taal en letterkunde; de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst: J. VAN LEEUWEN Jz. (16 September 1884).

De geschiedenis, letterkunde, oudheden, instellingen, zeden en gewoonten der volken van den Indischen Archipel; de natuurkundige aardrijkskunde van den Indischen Archipel: G. A. WILKEN (16 September 1885). — Overleden 28 Aug. 1891.

Het Soendaneesch: G. J. GRASHUIS, Lector (1 October 1877).
De Perzische en Turksche talen: H. D. VAN GELDER (29 Juli 1890).
Moslimsche instellingen: C. SNOUCK HURGRONJE, Lector (9 Maart 1887). (Benoemd tot Hoogleeraar te Leiden, welke benoeming op zijn verzoek wederom is ingetrokken) (Afwezig.)
Algemeene beschrijvende volkenkunde en de Japansche taal: L. SERRURIER, Lector (10 Augustus 1887).
Het Maleisch: H. C. KLINKERT, Lector (24 Dec. 1890).

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. J. PRINS (7 December 1855). *Emeritus* 15 September 1885.
De geschiedenis van den Israëlitische godsdienst; de Israëlitische letterkunde; de uitlegging van het Oude Testament; de zedekunde: A. KUENEN (12 Maart 1853).
De geschiedenis der godsdiensten in het algemeen; de geschiedenis der leer aangaande God: C. P. TIELE (1 October 1877).
De geschiedenis van het Christendom; de geschiedenis van de leerstellingen van den Christelijken godsdienst: J. G. R. ACQUOY (7 Dec. 1881).
De oud-christelijke letterkunde; de uitlegging van het Nieuwe Testament: W. C. VAN MANEN (23 Sept. 1885).
De encyclopaedie der Godgeleerdheid; de wijsbegeerte van den godsdienst J. H. GUNNING (21 September 1889).

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Het burgerlijk recht; het handelsrecht; de burgerlijke rechtsvordering: R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE (25 Maart 1859).
Het staatsrecht; het administratief recht en, *tijdelijk*, het volkenrecht: J. T. BUYS (25 Juni 1864).

Het oud-vaderlandsche recht en zijne geschiedenis: S. J. Fockema Andreæ (1 October 1877).

Het Mohammedaansche recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië; het staatsrecht en de inrichting van 's Rijks koloniën en overzeesche bezittingen P. A. van der Lith (1 October 1877).

Het strafrecht; de strafvordering: H. van der Hoeven (26 November 1879).

De wijsbegeerte van het recht; de encyclopaedie der rechtswetenschap: W. van der Vlugt (14 Januari 1880).

De staathuishoudkunde; de statistiek en, *tijdelijk*, de staatkundige geschiedenis: H. B. Greven (4 Februari 1880).

Het Romeinsche recht en zijne geschiedenis: H. L. Drucker (28 October 1889).

Instellingen van Godgeleerd Hooger Onderwijs, door Kerkgenootschappen te Leiden gevestigd.

Seminarium der Remonstrantsche Broederschap.

C. P. Tiele (13 Februari 1873).

Hoogleeraren, aangesteld van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk.

M. A. Gooszen (27 Mei 1878).

J. Offerhaus Lzn. (26 April 1882).

Pedellen der Universiteit.

P. J. Oostveen (1 November 1872).

F. A. Dee (1 April 1874).

Wetenschappelijke inrichtingen en verzamelingen.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. W. N. Du Rieu, *Bibliothecaris.*

Louis D. Petit, *Conservator voor de gedrukte werken.*

Dr. S. G. de Vries, *Conservator voor de handschriften.*

Prof. M. J. de Goeje, *Interpres legati Warneriani.*

Dr. G. van Vloten, *Adjutor Interpretis legati Warneriani.*

Bibliotheek van Thysius.

Prof. R. J. Fruin, Prof. A. Kuenen, *Curatoren.*

Akademisch Ziekenhuis.

R. Moquette, *Directeur.*

J. G. Moquette-Jonquière, *Directrice.*

P. H. van der Togt, *Boekhouder.*

Assistent-Geneesheeren.

Afd. heelkunde voor mannen.

Dr. W. J. van Stockum, Arts.

Afd. heelkunde voor vrouwen.

W. L. de Vos, Arts, vervangen door Dr. F. D. Schmal.

Afd. Inwendige geneeskunde voor mannen.

E. A. Keuchenius, Arts, vervangen door M. A. J. Geluk, Sem. Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor vrouwen.

Ph. K. V. v. Lissa, Sem. Arts, vervangen door M. Rutgers, Arts.

Afd. Verloskunde.

Dr. F. D. Schmal, Arts, vervangen door J. D. Doorman, Arts.

Afd. Oog- en oorheelkunde.

L. U. H. C. Werndly, Arts, vervangen door S. F. W. van Hasselt, Sem. Arts.

Apotheek..

J. Agema, *Apotheker*, vervangen door G. F. A. ten Bosch.
J. L. Daenen, *Hulp-Apotheker*, vervangen door J. Duval.

Pathologisch Anatomisch Laboratorium Boerhaave.

Prof. Th. H. Mac Gillavry, *Directeur.*
Prof. D. E. Siegenbeek van Heukelom.

Afd. Pathologische Anatomie.

N. Ph. Tendeloo, Sem. Arts, *Assistent.*

Afd. Algemeene Pathologie en Hygiène.

D. J. Blok, Arts, *Assistent*, vervangen door D. W. Ouwehand, Sem. Arts.

Hortus Botanicus.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*
H. Witte, *Hortulanus.*

Botanisch Laboratorium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*
J. van Breda de Haan en L. Vuyck, *Assistenten.*

Observatorium.

Prof. H. G. van de Sande Bakhuyzen, *Directeur.*
Dr. E. F. van de Sande Bakhuyzen, *Eerste Observator.*
J. H. Wilterdink, *Tweede Observator.*
J. Weeder, *Assistent.*

Physisch Laboratorium.

Prof. H. Kamerlingh Onnes, *Directeur.*
E. C. de Vries en J. P. Kuenen, *Onderwijs-Assistenten.*
P. Zeeman, *College-Assistent.*

Scheikundig Laboratorium.

a. Anorganische Afdeeling.

Prof. J. M. van Bemmelen, *Directeur.*
C. Hensgen, *Onderwijs-Assistent.*
Dr. H. W. Bakhuis Rooseboom, *College-Assistent.*

b. Organische Afdeeling.

Prof. A. P. N. Franchimont, *Directeur.*
Dr. E. A. Klobbie, *Onderwijs-Assistent.*
Dr. J. C. A. Simon Thomas, *College-Assistent*, vervangen door H. van Erp.

Anatomisch Laboratorium.

Prof. T. Zaayer, *Directeur.*
G. H. van Dissel, *Prosector.*

Physiologisch Laboratorium.

Prof. W. Einthoven, *Directeur.*
Dr. M. C. Dekhuyzen, *Assistent.*
H. W. Blöte, *Assistent.*

Zoötomisch Laboratorium.

Prof. C. K. Hoffmann, *Directeur.*
Dr. H. W. de Graaf, *Assistent.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. A. P. N. Franchimont, tijdelijk *Directeur*, vervangen door den nieuw benoemden Hoogleeraar H. P. Wijsman, *Directeur.*

Museum van Natuurlijke Historie.

Dr. F. A. Jentink, *Directeur.*
F. A. Verster van Wulverhorst, *Administrateur.*

C. Ritsema Cz., Dr. R. Horst, J. Büttikofer, Dr. Th. W. van Lith de Jeude, Dr. C. L. Reuvens, *Conservatoren.*

Geologisch Museum.

Prof. K. Martin, *Directeur.*

Rijks-Herbarium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*
Dr. J. G. Boerlage, *Conservator.*

Museum van Oudheden.

Dr. C. Leemans, *Directeur*, vervangen door Dr. W. Pleyte.
Dr. W. Pleyte, *Conservator.*

Ethnographisch Museum.

Mr. L. Serrurier, *Directeur.*
J. D. E. Schmeltz, *Conservator.*
D. P. Jentink, *Assistent.*

SERIES LECTIONUM.

IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM POST FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCXC,

RECTORE MAGNIFICO

CHRISTIANO CAROLO HOFFMANN.

Facultas Medica.

T. Zaaijer Anatomiam systematicam et microscopicam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris hora IX.
Embryologiam tradet diebus Martis et Jovis, . . IX.
Methodum secandi cadavera demonstrabit quotidie, II—IV.

D. Doijer Ophthalmologiam docebit diebus Lunae et Veneris, ... II.
Otologiam docebit die Mercurii, ... II.
Institutioni clinicae et policlinicae ophthalmiatricae et otiatricae praeerit quotidie, ... IX.
In ophthalmoscopii usu discipulos exercebit, mensium hiemalium tempore, diebus Martis et Jovis hora vespertina, ... VI.

G. D. L. Huet Exercitationibus clinicis in Nosocomio praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, ... XI.
Pharmacologiam docebit diebus Lunae et Mercurii, I.
Pharmacodynamiam tradet die Veneris, ... I.

S. S. ROSENSTEIN Exercitationibus clinicis in Nosocomio habendis vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... hora X.

Praxin medicam in policlinico moderabitur diebus Martis, Jovis et Saturni, ... IX.

Artem diagnosticam, cum exercitationibus practicis conjunctam, docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... IX.

TH. H. MAC GILLAVRY Pathologiam generalem docebit diebus Martis, Mercurii, Jovis et Veneris, XI.

Hygieinam et politiam medicam docebit diebus Mercurii et Jovis, ... III.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Martis, ... II—IV.

Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

J. E. VAN ITERSON J. A. FIL. Chirurgiam theoreticam docebit die Martis hora III, et die Saturni, II.

Exercitationibus clinicis et policlinicis praeerit quotidie, ... XII—II.

Operationes chirurgicas in cadavere demonstrabit qualibet oblata occasione.

W. EINTHOVEN Physiologiam docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris, ... X.

Histologiam docebit die Jovis, ... X.

Exercitationes histologicas et physiologico-chemicas quotidie moderabitur horis, ... II—IV.

Experimentis et indagationibus physiologicis quotidie praeerit.

H. TREUB Theoriam artis obstetriciae exponet diebus Martis et Jovis, ... IX.

Gynaecologiam docebit die Saturni, ... IX.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio habendis, vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, . . IX.

Doctrinam operationum tradet die Jovis, . . . hora I.
Operationibus obstetriciis, in pelvi factitia instituendis, praeerit quotidie horis sibi et auditoribus commodis.
Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Policlinico obstetricio, quoties necesse erit moderabitur.

D. E. SIEGENBEEK VAN HEUKELOM Anatomiam pathologicam tradet diebus Martis et Jovis, . . . II.
Medicinam forensem docebit die Mercurii horis, . II—IV.
Exercitationibus pathologico-histologicis vacabit diebus Lunae et Veneris, ... II—IV.
Sectionibus cadaverum praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni, . . XI.
Exercitationibus medico-forensibus in cadavere praeerit qualibet oblata occasione.

A. NIJKAMP, Laryngologiam et Rhinologiam docendi venia impetrata, exercitationibus policlinicis praeerit diebus Martiset Veneris in Nosocomio Ecclesiae Gallicae, ... VIII.
Laryngoscopii usum docebit, mensium hiemalium tempore, horis vespertinis auditoribus commodis.

Facultas Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

P. L. RIJKE, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit,

W. F. R. SURINGAR, botanicam generalem (Morphologiam, Anatomiam et Physiologiam) docebit diebus, Mercurii, Jovis et Veneris, ... hora XII.
De phytographiae principiis et de Flora patriae aget die Lunae, ... XII.

Plantarum Dicotylearum familias choripetalas (pro parte) et sympetalas tractabit die Martis, . . hora XII.

Cum Historiae Naturalis studiosis capita selecta tractabit die et hora commodis.

Exercitationes moderabitur pro anni tempore microscopicas et phytographicas diebus Jovis et Veneris, ... II—IV.

Ad excursiones botanicas singulos suos auditores evocabit tempore apto.

Provectiorum studia in laboratorio iuvabit quotidie.

D. Bierens de Haan Algebram sublimiorem tractabit die Jovis hora IX, et die Saturni, . . X.

Analysin algebraicam die Lunae, ... IX.

Calculum differentialem die Jovis hora X, et die Saturni, ... IX.

Calculum integralem et functionum theoriae capita quaedam die Lunae hora X, die Martis hora IX, et die Saturni, ... XI.

De aequationibus differentialibus aget die Lunae hora XI, et die Martis, ... X.

P. van Geer Elementa geometriae analyticae tradet diebus Martis, Mercurii et Veneris, ... IX.

Mechanicam theoreticam die Martis hora XI, diebus Mercurii et Veneris, ... X.

H. G. van de Sande Bakhuyzen Astronomiam elementarem tradet die Mercurii hora XII, die Jovis hora IX et Veneris, ... XII.

Astronomiam theoreticam docebit in anni parte posteriori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris, ... XI.

Astronomiam practicam docebit in anni parte priori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris, ... XI.

De theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxiae aget die Jovis, ... hora I.

Astrognosin docebit die Jovis hora vespertina, . VI.

Exercitationibus practicis et observationibus astronomicis praeerit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

J. M. VAN BEMMELEN Elementa eorumque connubia, carbonio excepto, tractabit diebus Lunae et Martis hora X, diebus Mercurii et Veneris hora XI et, cum Philosophiae Naturalis studiosis, die Lunae, XII.

Chemiae initia in usum tironum docebit, per priorem anni academici partem, diebus Lunae et Martis, IV.

Capita selecta cum provectioribus tractabit die Veneris, ... II.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Martis, Jovis et Saturni, II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Lunae, . . II—IV.

Exercitationibus practicis et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

A. P. N. FRANCHIMONT Carbonium ejusque connubia tractabit die Martis horis XI—I, die Jovis horis X—XII, et die Saturni, ... XI—I.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit die Mercurii, ... II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Veneris, . . . II—IV.

Exercitationibus et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

Quaestiones diversas cum provectioribus tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

C. K. HOFFMANN Anatomiam comparatam tradet diebus Martis et Mercurii, ... IX.

Elementa Zoologiae docebit die Veneris, . . . hora IX.
Capita selecta de animalibus invertebralibus tractabit die Martis, ... XI.
Capita selecta de animalibus vertebralibus die Jovis, XI.
Exercitationibus practicis juniorum studiosorum diebus Martis et Saturni horis II—IV, exercitationibus provectiorum quotidie praeerit.
Embryologiam comparatam tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

K. Martin Geologiam generalem docebit diebus Mercurii et Saturni, ... X.
Palaeontologiam tradet die Martis, ... XI.
Mineralogiam et Crystallographiam docebit die Lunae hora XI, et die Veneris, ... X.
Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Mercurii, ... II—IV.
Exercitationibus provectiorum praeerit et capita selecta in eorum usum tractabit horis commodis.

H. A. Lorentz Physicam elementarem docebit die Lunae hora XI, diebus Mercurii et Veneris, . X.
Physicam mathematicam die Mercurii hora I, die Jovis hora XI, die Veneris, ... I.
Analysin infinitorum, introductionem ad studium Physices, futuris Chemiae studiosis destinatum, tradet die Lunae, ... III.
Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae et Jovis, . . I.

H. Kamerlingh Onnes Mechanicam elementarem docebit die Jovis hora I, die Lunae, ... II.
Exercitationibus practicis provectiorum praeerit quotidie.
Demonstrationes physicae cum exercitationibus prac-

ticis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum hora habebuntur diebus Martis, Mercurii et Saturni, II—IV.
Capita selecta tractabit die Lunae X et die Veneris, III.
Lectiones de Pharmacia et de Toxocologia postea indicabuntur.

H. A. LORENTZ et H. KAMERLINGH ONNES Seminarium physicum instituent horis auditoribus commodis.

E. F. VAN DE SANDE BAKKUYZEN Astronomiam docendi venia impetrata, de instrumentis metiendi aget horis auditoribus commodis.
H. W. BAKHUIS ROOZEBOOM Chemiam anorganicam theoreticam docendi venia impetrata, novas theorias de aequilibrio chemico exponet, horis auditoribus commodis.

Facultas Literarum et Philosophiae.

M. DE VRIES, Linguam patriam explicabit diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... hora II.
Linguam patriam medii aevi explicabit diebus Martis et Jovis, ... III.
De Lingua patria pure et eleganter scribenda aget, additis exercitationibus practicis, hora postea constituenda.
Carminum medii aevi et saeculi XVII interpretationem criticam et varia argumenta ad linguae patriae studium pertinentia cum provectioribus tractabit horis secundum auditorem commodum constituendis.
R. FRUIN Historiam Patriae tradet diebus Mercurii, Jovis et Veneris, ... I.

Historiam politicam Belgii foederati exponet diebus Jovis et Veneris, ... hora XI.

H. Kern Grammaticam Sanscritam docebit diebus Mercurii et Veneris, ... III.

Locos selectos ex chrestomathia (Reader) Lanmani cum provectioribus leget diebus Mercurii et Veneris, ... II.

Zend-Avestam interpretabitur horis auditoribus commodis.

Grammaticam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris, ... I.

Grammaticam linguae Russicae exponet horis auditoribus commodis.

M. J. de Goeje Grammaticam Arabicam docebit diebus Martis et Veneris, ... I.

Chrestomathiam Girgasi et Roseni et Hamasam leget cum provectioribus diebus Mercurii et Saturni, I.

Al-Mobarradum, Harírium et Koranum explicabit diebis Martis et Veneris, ... III.

Scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur librosque manuscriptos tractabit die Mercurii, II—IV.

J. P. N. Land Philosophiae Graecae historiam exponet die Mercurii, ... I—III.

Artem logicam explicabit die Veneris, ... X—XII.

Doctrinas de anima enarrabit die Jovis horis vespertinis, item,

Philosophiam theorelicam die Veneris horis iisdem aut aliis, auditoribus commodis.

H. Oort Grammaticam Hebraeam docebit et capitibus selectis legendis illustrabit diebus Martis, Jovis et Veneris, ... I.

Antiquitates Israëliticas exponet diebus Mercurii, Jovis et Veneris, ... XII.

Cum provectioribus capita selecta Veteris Testamenti leget horis postea indicandis.

A. C. Vreede Linguam Javanicam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... hora I.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Mercurii, Jovis et Saturni, ... IX.

Post ferias brumales linguae Madurensis Grammaticam exponet diebus Lunae et Veneris, . . III.

Cum provectioribus leget chrestomathiam Madurensem diebus Martis et Jovis, ... III.

P. J. Cosijn Linguam Goticam docebit die Mercurii, XI.

Linguam Anglosaxonicam tradet diebus Lunae et Jovis hora XI, die Mercurii hora, ... II.

G. Schlegel Linguam Sinicam docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

J. J. Cornelissen Dialogum de Oratoribus et Horatium interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, IX.

Cum candidatis Catullum et Persium leget die Jovis, IX—XI.

Candidatorum exercitationes philologicas moderabitur die Jovis, ... XII.

Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae et Martis, X.

P. L. Muller Historiam universalem docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Jovis, ... X.

Geographiam politicam diebus Lunae et Martis, . XI.

Exercitia historica moderabitur horis auditoribus commodis.

J. ten Brink Literarum Nederlandicarum historiam medii aevi tradet diebus Mercurii et Veneris, . X.

Literarum Nederlandicarum historiam Saeculi XVII docebit diebus Mercurii et Veneris, ... XI.

Selecta literarum recentiorum capita explicabit die Mercurii hora vespertina, ... VIII.

J. van Leeuwen J. Fil. Homerum et Platonem in-

terpretabitur diebus Lunae et Martis hora XI, et Mercurii, ... hora X.

Cum candidatis Euripidem et Thucydidem tractabit die Veneris, ... IX—XI.

Candidatorum exercitationes criticas et palaeographicas moderabitur horis illis sibique commodis.

Antiquitates Graecas tradet die Mercurii, . . . XI.

G. A. Wilken Historiam, literas, antiquitates, instituta, ritus et mores populorum Malaicae gentis exponet diebus Martis, Mercurii et Jovis, . . X.

Geographiam physicam Archipelagi Indici docebit diebus Martis et Mercurii, ... XI.

G. J. Grashuis Linguae Sundaicae Lector, Linguam Sundaicam docebit diebus Mercurii et Saturni, XI.

Librum cui titulus Kitab Pakih Sunda interpretabitur horis auditoribus commodis.

L. Serrurier Linguae Japonicae et Ethnographiae generalis Lector, Musei ethnographici director, Linguam Japonicam docebit, et varia argumenta ad ethnographiae generalis studium pertinentia tractabit, horis sibi et auditoribus commodis.

C. Snouck Hurgronje hoc anno non leget.

H. D. van Gelder ad interim Institutorum Moslemicorum Lector, legis Mohammedicae originem et instituta tractabit diebus Mercurii hora XI et Saturni, X—XII.

Historiam religionis Mohammedicae enarrabit horis auditoribus commodis.

Facultas Theologica.

J. J. Prins propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

A. Kuenen in librorum V. Foederis originem inquiret

et capita eorum selecta interpretabitur die Martis hora IX, die Mercurii hora XI et, ... hora I.

Per priorem anni academici partem Ethicen tradet die Martis hora X, die Jovis, ... IX—XI.

Per posteriorem anni academici partem historiam religionis Israëliticae enarrabit iisdem diebus et horis.

C. P. Tiele Historiam religionis enarrabit die Lunae hora I, et Jovis, ... XI.

Histoiam religionum comparatam provectiores docebit die Veneris, ... XI.

Historiam doctrinae de Deo exponet die Veneris, X.

Exercitationibus oratoriis praeerit die Mercurii, . III.

Iis qui ipsos historiae religionis babylonico-assyriacae fontes adire cupiunt scripturam cuneatam et grammaticae assyriacae initia explicare paratus est, die Lunae, ... III.

J. G. R. Acquoy Historiam Christianismi enarrabit diebus Martis, Mercurii et Jovis, ... XII.

Historiam doctrinae Christianae tradet die Mercurii, II.

Historiae Christianismi investigandae et conscribendae methodum provectioribus privatim exponet die Jovis. . . . . III.

Provectissimorum exercitationes historicas moderabitur horis sibi iisque commodis.

W. C. van Manen de literis Christianis primaevis aget diebus Lunae et Mercurii, ... IX.

Exegesin librorum N. T. docebit diebus Lunae et Mercurii, ... X.

Hermeneuticen librorum Christianorum antiquissimorum tradet die Martis, ... XI.

J. H. Gunning Philosophiam religionis tradet die Lunae hora XI, die Martis hora I, et die Veneris, . IX.

Encyclopaediam theologiae exponet die Lunae. . XII.

Facultas Juridica.

R. van Boneval Faure Jus Civile hodiernum interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, . hora XI.

Legem Judiciorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, die Jovis horis X et . . . XI.

Jus Mercatorium diebus Lunae, Martis et Mercurii X.

J. T. Buys exponet Jus Gentium diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.

De ordinanda Republica aget iisdem diebus, . . XII.

Interpretabitur Legem Municipalem neerlandicum iisdem diebus, ... I.

S. J. Fockema Andreæ Juris in patria nostra historiam breviter enarrabit die Veneris horis, . . XI et I.

Capita selecta historiae juris provectioribus exponet die Saturni horis, ... XI et I.

Fontes juris mediaevalis explicabit exercitationibusque diplomaticis praeërit die Jovis hora, . XI.

P. A. van der Lith Jus publicum coloniarum docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XI.

Jus administrativum coloniarum Neerlandicarum exponet diebus Lunae, Martis et Mercurii,. . . X.

Juris Moslemorum capita selecta tractabit die Lunae et Martis, ... I.

Legis Mohammedicae originem et instituta tractabit diebus Mercurii et Jovis, ... I.

H. van der Hoeven Jus Criminale interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Methodum procedendi in causis criminalibus exponet die Jovis, ... XII—II.

W. van der Vlugt Encyclopaediam Jurisprudentiae docebit diebus Mercurii et Jovis hora, ... XI—I.

Philosophiam Juris tradet die Martis hora vespertina, VII—IX.

H. B. Greven Oeconomiam politicam tradet die Lunae,

horis XII et I, et die Martis, ... hora XII.
Oeconomiae politicae et statistices capita selecta cum provectioribus tractabit die Martis, hora II et III, die Mercurii, ... XI.
Historiam politicam docebit, donec de hac disciplina tradenda aliter consultum fuerit, die Veneris, XII—II.

H. L. DRUCKER Historiam et elementa Juris Romani privati tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii, horis X et XI, die Jovis hora, ... X.
Casus tractabit die Jovis, horis II et II, . . . II—IV.

C. P. TIELE Theologiae in Seminario Remonstrantium Professor, Historiam Societatis Remonstrantium enarrabit die Jovis, ... I.
Theologiam practicam docebit die Jovis, . . . II.
Exercitationes homileticas moderabitur die Jovis, . III.

M. A. GOOSZEN Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, Dogmatices Christianae partem formalem tradet die Jovis hora II, partem materialem die Saturni, ... IX—XI.
Historiam missionis Christianae enarrabit die Jovis, I.
Juris ecclesiastici principia exponet die Veneris, . XII.

J. OFFERHAUS L. FIL., Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, hujus Ecclesiae ejusque dogmatum Historiam enarrabit die Martis, II.
Theologiam Biblicam exponet die Lunae hora II, die Saturni, ... XI.
Theologiam practicam tradet die Veneris, . . . II.
Colloquio homiletico praeerit die Mercurii horis vespertinis, ... VI—VIII.
Exercitationes catecheticas moderabitur die Veneris hora I, consistoriales horis sibi et auditoribus commodis.

VERSLAG

VAN DE LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT

IN HET AFGELOOPEN JAAR,

UITGEBRACHT

den 16den September 1891,

DOOR

DR. C. K. HOFFMANN,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

DR. H. OORT.

2*

Geachte Toehoorders.

De laatste rectorale handeling, die mij te doen staat, is het vermelden der fata, welke in het afgeloopen academiejaar hebben plaats gevonden; het is een veel bewogen jaar geweest, dat achter ons ligt, niet alleen voor onze Hoogeschool, maar ook voor ons gansche volk, want Nederland ontviel dit jaar zijn Koning en met hem de laatste mannelijke afstammeling uit het Doorluchtige Huis van Oranje.

Met diepen weemoed vernamen wij op den 23sten November de treurmare dat onze geëerbiedigde Koning de eeuwige rust was ingegaan.

De meer dan veertig jaren lange Regeering van onzen diep betreurden Vorst heeft zich gekenmerkt door rust en vrede, die weldadig hebben gewerkt op de ontwikkeling en den bloei der vaderlandsche wetenschap. In die jaren is op elk gebied van het menschelijk weten leven en beweging gekomen, in elken tak van wetenschap kan ons Vaderland thans op mannen wijzen, die krachtig medewerken om den goeden naam van Nederland in eere te doen houden, niet alleen in, maar ook ver buiten de grenzen van het Vaderland.

De Senaat heeft zich niet slechts met een brief van rouwbeklag tot de Koningin-Weduwe gewend, maar mocht ook in een bizonder gehoor, waarin hare Majesteit eene deputatie uit zijn midden in de Residentie heeft willen ontvangen, onze hoogvereerde Koningin-Regentes nogmaals zijne diepgevoelde deelneming betuigen in Haar smartelijk verlies en Haar tevens zijne eerbiedige hulde aanbieden, onder verzekering van zijne

trouw en gehechtheid zoowel aan Haar als aan Hare beminde Dochter, onze jeugdige Koningin WILHELMINA. Met geheel Nederland verheugt zich onze Hoogeschool dat het Huis van Oranje in de Dochter van onzen algemeen betreurden Vorst blijft voortleven. Moge onder Hare Regeering en gedurende Hare minderjarigheid onder het bestuur van Hare algemeen beminde Moeder, onze geëerbiedigde Koningin-Regentes, onze Alma mater zich krachtig blijven ontwikkelen en Haar bestuur ten zegen zijn voor ons geliefd Vaderland!

Noemde ik zoo even den afgeloopen academischen cursus een veel bewogen jaar, zoo geldt dit zoowel van het College van Curatoren als van den kring der Professoren.

Met diep leedwezen toch heb ik in de allereerste plaats den dood te vermelden van onzen algemeen beminden en hooggeachten President-Curator Mr. Baron Sloet van de Beele. Ruim 14 jaren was hij Curator van onze Hoogeschool en bijna 9 jaar daarvan bekleedde hij de waardigheid van Voorzitter van het Curatorium. In hem verliest onze Hoogeschool een man, die voor hare belangen altijd krachtig heeft gestreden en die bij herhaling getoond heeft, hoezeer hij aan onze Universiteit gehecht was en haar bloei hem ter harte ging. Niet alleen tot aan den laten avond van zijn leven, maar zelfs tot kort voor zijn dood heeft hij met onverflauwden ijver altijd voor hare belangen gewaakt. Ons Vaderland betreurt in hem een zijner edelste burgers, de Wetenschap een waardig beoefenaar en onze Hoogeschool een trouwen verzorger, een man vol warme belangstelling in alles wat haar welzijn betreft. Zijn naam zal bij ons steeds in dankbare herinnering blijven voortleven.

Tot Voorzitter van het College van Curatoren werd Mr. J. G. Kist benoemd. Sedert jaren Curator van onze Hoogeschool en thans nog de eenig overgeblevene in het Curatorium, aan welks zorgen de belangen van onze Universiteit bij het in wer-

king treden der nieuwe wet op het Hooger Onderwijs werden toevertrouwd, hebben wij Mr. Kist leeren kennen en waardeeren als een man, die steeds met groote nauwgezetheid zijne moeielijke taak heeft opgevat. Moge hij ook in zijne nieuwe waardigheid nog jaren lang voor onze Hoogeschool gespaard blijven en haar zijnen krachtigen steun en zijne hooggewaardeerde hulp willen blijven verleenen.

De opengevallen plaats in het College van Curatoren werd ingenomen door Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt. Met onverdeelde vreugde werd zijne benoeming door ons begroet, omdat wij overtuigd zijn van zijne belangstelling en medewerking in alles, wat bevorderlijk kan wezen tot den bloei der Leidsche Universiteit.

Hebben wij in het wegstervende Academiejaar in het Curatorium den dood van onzen waardigen Sloet te betreuren, ook onder de hoogleeraren hebben wij treffende verliezen geleden. Vooral geldt dit de Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte. Haar ontviel dit jaar haar Nestor wegens volbrachten diensttijd en twee harer leden door den dood.

Bij Koninklijk Besluit van 6 Juni ll. werd aan onzen hooggeschatten en gevierden Ambtgenoot Dr. M. de Vries op de meest eervolle wijze ontslag verleend met dankbetuiging voor de door hem gedurende vele jaren den lande bewezen diensten. Bijna veertig jaren mochten wij hem den onze noemen. In de wetenschap, die hij liefhad, vergrijsd, heeft hij ondanks de smartelijke wonden, die hem helaas zoo dikwijls geslagen zijn, altijd weer met mannenmoed en jeugdig vuur zich aangegord en is hij onvermoeid en met niet hoog genoeg te waardeeren toewijding steeds werkzaam geweest, totdat de onverbiddelijke wet ook voor hem het tijdstip heeft doen aanbreken, om afscheid te nemen van onze Hoogeschool, tot welker bloei en luister hij zooveel heeft bijgedragen. Wat de Vries is geweest

behoef ik wel niet te zeggen. Als grondlegger van het eerste echt wetenschappelijke woordenboek der Nederlandsche taal heeft hij zich eene eerezuil gesticht, waarin zijn naam met onuitwischbare letteren gegrift staat, zijn naam die in eere zal blijven, zoolang als er eene Nederlandsche taal zal bestaan. Hartelijk hoop ik, dat hij dat reuzenwerk, waarin zulk een groot deel van zijn eigen leven steekt, zijne voltooiing moge zien naderen, van ganscher harte wensch ik hem toe, dat hij nog vele jaren zijne welverdiende rust moge genieten en dat hij ons zijne vriendschap, die wij allen op zoo hoogen prijs stellen, zal blijven schenken.

In de kracht van den mannelijken leeftijd werd Dr. Jan Jacob Cornelissen aan zijn gezin, aan de wetenschap en aan zijne talrijke vrienden ontrukt. Na eerst te Leiden als Leeraar en in Deventer ook als Conrector aan het Gymnasium werkzaam te zijn geweest, waar hij tevens de betrekking van hoogleeraar aan het destijds reeds zieltogende Deventersche Athenaeum bekleedde, werd hij in 1874 tot Rector van het stedelijk gymnasium te Arnhem benoemd, om 5 jaren later aan onze Universiteit de plaats in te nemen van Pluygers, als Hoogleeraar in de Latijnsche taal- en letterkunde en de Romeinsche oudheden. Cornelissen stond bij ons in hoog aanzien, niet alleen om zijn karakter en zijne groote bekwaamheden, maar ook omdat wij in hem den man waardeerden, die zijn beste krachten aan de belangen van zijn onderwijs besteedde. Van zijne groote en veelzijdige kennis getuigen eene menigte opstellen in de Mnemosyne, die hij gedurende de eerste jaren van zijn verblijf alhier met onzen grooten Cobet en later ook nog een tijd lang heeft bestuurd, toen de wankelende gezondheid van dien beroemden Ambtgenoot dit niet meer gedoogde. Ook heeft hij een paar critische uitgaven van Latijnsche schrijvers bezorgd. Van hetgeen hij liet verschijnen, vond het keurige Latijn, waarin hij zijne gedachten wist te

kleeden, steeds onverdeelden bijval. Lang voordat een smartelijk lijden hem aan het ziekbed kluisterde, was zijne gezondheid reeds ondermijnd; veel, waarmede hij zich bezig heeft gehouden, onder andere, eene uitgebreide studie over onze oudhollandsche philologen, heeft hij daardoor niet ten einde kunnen brengen. Aan zijn stoffelijk overschot hebben wij op den 18den Juni de laatste eer bewezen.

Reeds was de academische cursus ten einde gespoed, toen wij met innig leedwezen vernamen, dat onze jongste ambtgenoot in de literarische faculteit, Dr. G. A. Wilken, door eene ernstige ziekte was aangetast. Al dadelijk boezemde dit bericht ons groote bezorgdheid in, omdat wij maar al te goed wisten, dat Wilken, door heiligen ijver voor de wetenschap voortgedreven, aan zijne werkkracht te hooge eischen stelde. Aanvankelijk koesterden wij nog de hoop, dat alles ten beste zou keeren, maar weldra bleek die ijdel te zijn geweest en op den 28sten Augustus ontviel hij ons in den krachtvollen leeftijd van 44 jaren.

Wilken heeft in den edelsten zin van het woord gewoekerd met zijne talenten. In den korten tijd, dat hij als Hoogleeraar aan onze Hoogeschool verbonden was, — slechts zes jaar — heeft hij onbegrijpelijk veel gewrocht. Zijne groote belezenheid en buitengewone werkkracht, zijn bewonderenswaardig combinatievermogen en scherpe blik, gepaard aan zijne vaak al te groote bescheidenheid en zijn beminnelijk karakter doen ons in hem een ambtgenoot betreuren, wiens gemis door ons nog lang zal worden gevoeld. Zijn wensch om Indië. zijn geliefd Vaderland weder terug te zien en daar eene hem opgedragen zending te volbrengen, mocht niet worden vervuld.

Uit den kring der Oud-Hoogleeraren hebben wij verder nog den dood te betreuren van den jongsten onder hen, Dr. G. D. L. Huet. Toen de aftredende Rector ten vorige jare gewag maakte van het ontslag, 'twelk Huet als hoogleeraar had aan-

gevraagd, omdat volgens zijne meening geen tijdelijke, maar alleen blijvende rust hem zou baten, uitte hij den wensch, dat onze hoogst verdienstelijke ambtgenoot, al moesten wij ook voortaan zijne samenwerking missen, nog lang voor velen nuttig werkzaam zou mogen zijn. Die wensch is tot ons aller leedwezen niet vervuld: den 20sten Augustus bezweek hij op bijna 60-jarigen leeftijd.

Huet was een man van groote en veelzijdige bekwaamheden; in hem verliest ons Vaderland een zijner beste en uitstekendste clinici. Leest nog eenmaal zijne rectorale redevoering over verdeeling van den arbeid in betrekking tot wetenschap en onderwijs en het beeld van den man, tintelend van vernuft en geest, treedt U helder voor oogen. Herleest ook nog het verslag van de lotgevallen dezer Universiteit, heden vóór 6 jaren door hem uitgebracht, en op nieuw verrijst voor U de kampvechter voor de vrijheid en de rechten der nieuw aangekomen studenten.

Scherp diagnosticus bij uitnemendheid, heeft Huet door zijn klaar en helder onderwijs en zijn minzamen omgang, bij zijne leerlingen een onuitwischbaren indruk achtergelaten. Hoe hoog hij door hen werd geacht en gëeerd bleek het duidelijkst uit het van groote erkentelijkheid en diepe vereering getuigende bewijs, dat zij hem aanboden, toen hem zijn eervol ontslag was verleend, om hem in de meest hartelijke en ongekunstelde bewoordingen te danken voor hetgeen hij hen had geleerd.

Het Studentencorps is trouw gebleven aan zijne belofte, hem als Rector-magnificus gedaan „om aan de wenschen der hoogleeraren in het belang van het onderwijs zooveel mogelijk te gemoet te komen.''

Moge thans ook aan zijn wensch, die door ons allen wordt gedeeld, om de Inauguratie zoo kort mogelijk na den officieelen aanvang van den academischen cursus te doen plaats vinden, worden voldaan!

Na het vermelden van zoo vele treurige feiten, verheugt het mij zeer, dat ik gelukkig ook op menig zonnige bladzijde in het afgeloopen akademiejaar kan wijzen. Niet minder toch dan drie onzer ambtgenooten viel het voorrecht ten deel hunne vijf-en-twintig-jarige ambtsbekleeding te mogen herdenken.

Dr. Kern vierde dit feest op den 18^{den} October. Niet alleen vertegenwoordigers van allen in Nederland, die belangstellen in de studie der Oud-Indische taal en letterkunde en de vergelijkende studie der Indogermaansche talen, maar ook afgevaardigden van het Indisch Genootschap en van het Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde verdrongen elkander om hem op dien dag een bewijs te geven van hunne warme vereering, eerbiedige bewondering en groote erkentelijkheid voor alles, wat hij gedurende een kwarteeuw onafgebroken in het belang der Nederlandsche wetenschap en voor het welzijn van onze Indische bezittingen heeft gedaan.

Dat de groote wetenschappelijke verdiensten van onzen hooggeschatten ambtgenoot algemeen worden erkend en gewaardeerd, bleek dezer dagen opnieuw uit de zeer hooge onderscheiding, die de Keizer van Duitschland hem toekende, door hem te benoemen tot Ridder van de orde »Pour le Mérite."

Op den dies natalis onzer Alma herdacht de Hoogleeraar Rosenstein den dag, waarop hij vóór 25 jaren zijn ambt als Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Groningen aanvaardde, om zeven jaren later tot ons te komen en zijne krachten aan de belangen van onze Universiteit te wijden. Talrijk waren de huldebetooningen, hem van verschillende zijden gebracht en hoe kon het ook anders? De wetenschap te beoefenen om der wetenschap wille, moge schoon zijn, dankbaarder is het toch, wanneer men de uitkomsten daarvan ook dienstbaar kan maken aan de belangen der menschheid en het dankbaarst zeker wel, wanneer men die vruchtbaar kan doen wezen voor het welzijn

der lijdende menschheid. In dat opzicht heeft onze ambtgenoot op gelukkige wijze de wetenschap en de praktijk in zich vereenigd. Niet alleen zijne talrijke leerlingen en oud-leerlingen brachten hem daarom op dien dag hunne hulde, maar ook velen, die bij hem hulp en baat gevonden hebben, grepen de gelegenheid gretig aan, om hem een bewijs hunner groote erkentelijkheid en waardeering aan te bieden. Met groote voldoening kan Rosenstein dan ook terugzien op hetgeen hij gedurende zijn 25-jarig verblijf in Nederland voor ons onderwijs heeft gedaan en wij zullen hem er steeds dankbaar voor blijven, dat hij zijne krachten aan de belangen van onze Hoogeschool is blijven wijden.

Ruim een maand later, namelijk op den 10den Maart, vierde Dr. Zaaijer eveneens zijn zilveren feest als Hoogleeraar. Doordrongen van de hooge beteekenis der Anatomie voor het geheele gebied der Geneeskunde, heeft Zaaijer gedurende 25 jaren rusteloos gearbeid om onze studenten den bouw van het menschelijk lichaam op de grondigste wijze te leeren kennen en is hij onafgebroken werkzaam geweest om te zorgen, dat de grondslagen, waarop het groote medische gebouw is opgetrokken, hecht en sterk werden gelegd. Bovendien met de gelukkige gave bedeeld, om zijnen leerlingen, zonder hen ooit te kwetsen, juist en onbewimpeld te zeggen, hoe hij over hen dacht en wat er aan hunne kennis nog ontbrak, kon het niet anders of zijn onderwijs moest ook bij hen, die onze Hoogeschool reeds lang hebben verlaten, een blijvenden indruk hebben achtergelaten. De 10de Maart was daar dan ook de sprekendste getuigenis van. Vrienden en vereerders, ambtgenooten en leerlingen wedijverden met elkander om getuigenis af te leggen van de gevoelens van hooge waardeering en toegenegenheid, die allen bezielden. En toen hij twee dagen later zijne lessen hervatte, brachten de studenten in de Geneeskunde, die in zóó

grooten getale waren opgekomen, dat niet alleen alle zitplaatsen bezet, maar ook alle staanplaatsen waren ingenomen, hem zulk eene hartelijke en warme hulde, dat die dag voor hem wel even onvergetelijk zal blijven als de 10de Maart zelf.

Mij viel het voorrecht te beurt zoowel den Hoogleeraar Kern als den beiden medischen Professoren den gelukwensch van onzen Senaat te mogen aanbieden; hartelijk hoop ik dat de goede wenschen, hun zoo ruimschoots van alle zijden gebracht, in volle mate mogen vervuld worden.

Onder de heuglijke gebeurtenissen in het afgeloopen academiejaar behoort ook de vervulling van twee opengevallen hoogleeraarsplaatsen. Voor onzen algemeen betreurden Huet werd tot Hoogleeraar benoemd Dr. W. Nolen, die op den 4den Februari zijn ambt aanvaardde met eene redevoering: »Bactereologie en Geneeskunde". Zijne benoeming werd door ons met vreugde begroet. Uit naam van den academischen Senaat roep ik hem een hartelijk welkom toe, met den wensch, dat hij er in moge slagen de groote verwachtingen te vervullen, die wij met recht van hem koesteren.

In de vacature ontstaan door het overlijden van den Hoogleeraar van den Burg, werd, zooals Gij U herinneren zult, reeds voor den aanvang van het academiejaar voorzien door de benoeming van den Heer J. F. Eykman. Nadat echter op zijn verzoek die benoeming weder was ingetrokken, trad voor van der Burg dr. H. P. Wijsman als Hoogleeraar op. Deze aanvaardde zijn ambt op den 18den Maart, met eene redevoering over het verband van de Toxicologie met andere natuurwetenschappen, zoodat het onderwijs in de Artsenijbereidkunde en in de Toxicologie geruimen tijd heeft stilgestaan. Terwijl wij den heer Wijsman hartelijk gelukwenschen met de onderscheiding hem te beurt gevallen, drukken wij daarbij tevens den wensch uit, dat de Regeering er spoedig toe moge overgaan,

om de noodige gelden beschikbaar te stellen voor den bouw van een goed ingericht pharmaceutisch laboratorium, waaraan zoo dringend behoefte bestaat.

Tot mijn groot leedwezen moet ik van het feit gewag maken, dat de pogingen om Dr. C. Snouck Hurgronje voor onze Hoogeschool te behouden niet zijn geslaagd. Op zijn verzoek toch werd zijne benoeming tot Hoogleeraar in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte weder ingetrokken en hem eervol ontslag verleend als Lector aan onze Universiteit. Wij eerbiedigen de redenen, die hem tot dat besluit hebben geleid en ofschoon wij het natuurlijk in hooge mate betreuren, dat een man van zulke uitnemende talenten niet meer aan onze Universiteit verbonden is, zoo verheugen wij er ons toch ten zeerste over, dat de Indische Regeering, waar zij voorlichting noodig heeft, door een zoo uitstekend raadsman ter zijde wordt gestaan. Bij hetzelfde Koninklijk Besluit, waarbij de benoeming van den Heer Snouck Hurgronje werd ingetrokken, werd tot tijdelijk Lector benoemd, om onderwijs te geven in de Maleische Taal- en Letterkunde, zoolang voor genoemde vakken geen hoogleeraar zal zijn aangesteld, de Heer H. C. Klinkert, Lector aan de thans opgeheven gemeenteinrichting voor de opleiding van Oost-Indische ambtenaren te Leiden en zulks met intrekking van de hem bij Koninklijk Besluit van 4 Aug. 1889 gedane opdracht, en verder aangesteld als Lector tot het geven van onderwijs in den oorsprong en de instellingen van den Islam Dr. H. L. van Gelder, thans tijdelijk Lector.

In plaats van den ons te vroeg ontvallen Ambtgenoot Cornelissen zal optreden Dr. J. J. Hartman, terwijl de gevierde Amsterdamsche hoogleeraar Dr. J. Verdam de opengevallen plaats van onzen hooggeschatten de Vries zal innemen. Beide zullen weldra hun ambt aanvaarden.

Voorts heb ik nog te vermelden, dat aan de Hoogleeraren in de Faculteit der Godgeleerdheid Dr. J. H. Gunning en Dr.

C. P. Tiele de Koninklijke goedkeuring is verleend, om met den aanvang van het aanstaande studiejaar de hun respectievelijk opgedragen vakken van de Wijsbegeerte van den Godsdienst en van de Geschiedenis der leer aangaande God met elkander te verwisselen.

Aan het Rijksmuseum van Oudheden had eene groote verandering plaats. Dr. C. Leemans verzocht April ll. zijn eervol ontslag tegen 1 Juli. Dit ontslag werd hem op de meest eervolle wijze verleend en met dank voor de vele diensten, den lande bewezen. Meer dan eene halve eeuw, gedurende 56 jaren, wijdde Leemans zijne beste krachten aan het vak der algemeene Archæologie en Ethnographie en hield zich op de hoogte van de zich steeds uitbreidende wetenschappen. Een lange reeks van werken op ieder gebied zijn wij aan hem verschuldigd, lijvige boekdeelen verschenen over oudheden uit Azië, Afrika en Europa. De Amerikaansche oudheden behandelde hij in de werken van het Amerikanisten-Congres. Ik kan en mag zijn werk niet beoordeelen, maar bij de geringschatting van het vak der Archaeologie hier te lande, daar de Regeering tot nog toe bleef weigeren leeraren in dat vak te benoemen en, in stede van behoorlijke musea in te richten, magazijnen voor oudheden en voorwerpen onderhoudt, komt hem de eer toe, dat hij jaarlijks openhartig als zijne wenschen verklaarde: »Meerder wetenschappelijk personeel en betere gebouwen" en intusschen zorg droeg dat de Archaeologie eene eereplaats bleef bekleeden in Nederland, als in het Buitenland.

In zijne plaats werd Dr. W. Pleyte, sedert jaren Conservator aan die instelling, tot Directeur benoemd. Ik geloof den tolk te mogen wezen van den geheelen Senaat, wanneer ik hem hartelijk met die benoeming gelukwensch, overtuigd als wij zijn, dat hij de rechte man op de rechte plaats is.

In de medische Faculteit werden onze leerkrachten versterkt

door de toelating van Dr. M. C. Dekhuyzen als Privaat-docent, om onderwijs te geven in de leer van de dierlijke cel. De wijze waarop de Heer Dekhuyzen zich reeds op dit gebied door zelfstandige onderzoekingen loffelijk heeft onderscheiden, wettigt voorzeker het vermoeden, dat ook zijn onderwijs aan onze Studenten ten goede zal komen. Bij Koninklijk Besluit van 17 Juli werd Dr. J. L. C. Schroeder van der Kolk eveneens toegelaten als Privaatdocent om onderwijs te geven in de Physische Kristallographie. Wij koesteren de beste verwachtingen van zijn streven om voor onze Universiteit nuttig te wezen; moge hij er in slagen op dezelfde eervolle wijze voor de wetenschap werkzaam te zijn, als zoovelen van zijn naam dit in ons Vaderland zijn geweest. Door zijne aanstelling zal tevens op de meest doelmatige wijze in het aan te vangen academiejaar voorzien worden in het onderwijs in de Mineralogie en Geologie. De regeering heeft namelijk aan onzen ambtgenoot Martin een jaar verlof verleend tot het doen van eene wetenschappelijke reis naar Indië. Wij wenschen onzen moedigen ambtgenoot eene voorspoedige reis, gezondheid en groot succes toe op den moeielijken tocht, die hij op het punt staat in het belang der Nederlandsche wetenschap te gaan ondernemen en roepen hem van harte tot weerziens toe.

In het personeel der assistenten hadden de volgende wijzigingen plaats: Dr. J. C. A. Simon Thomas werd vervangen door den Heer van Erp. Aan Dr. J. van Breda de Haan werd met ingang van 1 Maart op zijn verzoek eervol ontslag verleend als assistent bij de Botanie en met ingang van dienzelfden datum de Heer L. Vuyck als eenig assistent voor de Botanie aangesteld.

E. A. Keuchenius Arts werd in de Geneeskundige afdeeling voor mannen opgevolgd door M. A. J. Geluk, Arts, en in de geneeskundige afdeeling voor vrouwen werd in de plaats van

Ph. K. V. van Lissa, Arts, benoemd M. Rutgers, terwijl bij de gynaekologische afdeeling J. D. Doorman, Med. doctorandus en Arts in plaats van Dr. F. D. Schmal werd aangesteld, die W. L. de Vos, Arts op de afdeeling Heelkunde voor vrouwen heeft vervangen. Aan de afdeeling oor- en heelkunde werd L. U. H. C. Werdnly, Arts, opgevolgd door S. T. W. van Hasselt, Arts, en voor de algemeene Pathologie en Hygiène is D. J. Blok vervangen door C. D. Ouwehand, Med. doctorandus. In de plaats van M. A. J. Geluk werd H. W. Blöte tot assistent bij de Physiologie benoemd. Gaarne brengen wij aan hen, die ons verlaten hebben, een woord van dank voor de diensten, die zij aan het onderwijs bewezen hebben. Voorts werd bij Koninklijk Besluit van 20 Januari ll. aan den Heer J. Agema, Apotheker in het academisch ziekenhuis eervol ontslag verleend uit zijne betrekking. Gedurende 14 jaren heeft de heer Agema op de meest loffelijke wijze zich van zijne dikwijls moeielijke taak gekweten. Wij betreuren het zeer, dat de Regeering geen termen heeft kunnen vinden, den om zijne kunde, welwillendheid en beschaving algemeen geachten man voor den geneeskundigen dienst in het ziekenhuis te behouden. Bij zijn heengaan boden de Hoogleeraren in de praktijk hem een aandenken aan als bewijs hunner hoogachting voor zijne trouwe plichtsbetrachting. In zijne plaats werd de heer G. T. A. ten Bosch tot Apotheker in het ziekenhuis benoemd.

Van de Hoogleeraren en hunne assistenten kunnen wij thans overgaan tot de studenten aan onze Universiteit. In den loop van dezen academischen cursus werden door mij voor de eerste maal ingeschreven 157 studenten (waaronder vier dames) en bij herhaling 638, te zamen 795. Over de verschillende faculteiten was dit aantal aldus verdeeld:

in die der			Geneeskunde.	374
»	»	»	Wis- en Natuurkunde .	58
»	»	»	Letteren en Wijsbegeerte	43
»	»	»	Godgeleerdheid	66
»	»	»	Rechten	249
in de Theologie en in de Letteren.				1
in de Rechten en in de Letteren .				4

Zooals bij herhaling door mijne voorgangers is opgemerkt, kan het gansche aantal onzer studenten alleen worden opgemaakt door de namen van hen, die in het album studiosorum zijn ingeschreven, te vergelijken met die, welke in den studentenalmanak worden aangetroffen. Volgens laatstgenoemden bedraagt het aantal studenten aan onze Hoogeschool 993. De almanak der studenten bevat echter niet de namen van hen, die na 1 Januari zijn ingeschreven en van diegenen, die de Universiteit reeds voor langeren of korteren tijd hebben verlaten en die slechts terugkomen om te promoveeren. Hun aantal bedroeg dit jaar 48. In het album worden daarentegen 240 namen gemist, die wel in den almanak worden aangetroffen. Voor het grootste gedeelte zijn dit de namen van hen, die geen colleges houden, alsmede van die studenten, die niet meer in Leiden woonachtig zijn of de studie hebben vaarwel gezegd of reeds in de maatschappij werkzaam zijn; hun aantal bedroeg dit jaar tusschen de 80—85, maar met volkomen juistheid is dit niet te bepalen. Rekening houdende met dat alles kunnen wij derhalve zeggen, dat in het studiejaar 1890—1891 het aantal studenten aan onze Hoogeschool tusschen de 950—960 heeft bedragen.

Trekken wij van de zoo even genoemde 240 studenten de 80—85 af, die niet meer te Leiden verblijf houden, dan volgt daaruit, dat dit jaar zich ongeveer 155—160 studenten niet hebben laten inschrijven.

Het aantal promotiën bedroeg in den afgeloopen cursus 92 en wel in de Geneeskunde 11

» » Wis- en Natuurkunde . . . 4

» » Letteren en Wijsbegeerte . . 8

» » Godgeleerdheid . . . . 3 en

» » Rechten 66

Aangezien echter drie Doctorandi het doctoraat zoowel in de Rechts- als in de Staatswetenschap verkregen, was het aantal der gepromoveerden derhalve slechts 89. Op ééne enkele uitzondering na, waren alle deze promotiën privaat. De onderscheiding met lof werd 4 maal toegekend en wel 3 maal in de Letteren en Wijsbegeerte en éénmaal in de Godgeleerdheid.

Voor zoo verre mij bekend is, hebben wij dit jaar den dood te betreuren van drie studenten, namelijk van de Heeren E. J. J. B. Cremers, doctorandus in de Rechten, C. van den Broek, doctorandus in de Geneeskunde en P. A. Oetgens van Waveren Pancras Clifford, condidaat in de Rechten. Wij deelen in den rouw van hunne ouders, vrienden en betrekkingen bij het smartelijk verlies, dat hen getroffen heeft.

Wegens den dood van onzen geeerbiedigden Koning en het overlijden van onzen hooggeachten President-Curator Mr. Sloet van de Beele werd op den stichtingsdag van onze Universiteit alleen in het Groot-Auditorium de rectorale redevoering gehouden, terwijl alle andere feestelijkheden achterwege bleven. Van andere academische feesten en herinneringen valt in den afgeloopen cursus slechts te vermelden, dat de Senaat door een schriftelijken gelukwensch zijne belangstelling betuigde aan de Hoogeschool te *Lausanne*, bij gelegenheid van de verheffing harer in 1537 gestichte Academie tot eene Universiteit. Verder richtte de Senaat een brief van hulde en gelukwensch aan twee buitenlandsche geleerden, namelijk aan den grooten Belgischen

Chemicus, den Hoogleeraar J. J. Stas, toen hij het voorrecht genoot zijn vijftigjarig lidmaatschap der Academie van Wetenschappen te mogen vieren, en aan den Hoogleeraar Helmholtz, den als Physioloog, Physicus en Mathematicus beroemden Duitschen geleerde, den scherpen denker bij uitnemendheid, bij gelegenheid van zijn 70sten verjaardag op den 31sten Augustus ll.

Met een enkel woord wil ik ook nog van de eenvoudige plechtigheid gewag maken, die op den 24sten Juli in de Pieterskerk alhier plaats vond en waarbij ook de Senaat uitgenoodigd was tegenwoordig te zijn. Het was eene hulde van de afstammelingen der Pelgrimvaders aan de nagedachtenis van John Robinson. Van over den Oceaan waren zij herwaarts gekomen, om hem op de plaats waar zijne woning stond en waar zijn stoffelijk overschot aan de schoot der aarde werd toevertrouwd, een gedenkteeken te stichten, bij welke gelegenheid zij tevens een exemplaar van zijn werken in drie banden aan de Leidsche Universiteit aanboden. Onze ambtgenoot Kuenen, die bij deze plechtigheid de Universiteit vertegenwoordigde, betuigde zijn dank voor de tot den Senaat gerichte uitnoodiging en wees er op, dat Robinson, die ook eenmaal onder de ingeschrevenen der Universiteit had behoord en door haar bij zijn leven geëerd en bij zijn dood gehuldigd was, tot op den huidigen dag in hare herinnering voortleeft.

In tegenwoordigheid van vele leden van den Senaat, van Studenten der Universiteit en van andere belangstellenden werd op den 4den Juni door de leden van het Curatorium der Thorbecke-Stichting eene openbare vergadering gehouden onder leiding van den Rector als eere-voorzitter. In die vergadering werd aan Mr. N. G. Pierson, Oud-President van de Nederlandsche Bank en thans Minister van Finantiën, de eerepenning van de stichting en een daaraan verbonden geschenk in geld uitgereikt, als blijk van waardeering voor zijne groote

verdiensten als schrijver van het werk, getiteld: »Leerboek der Staathuishoudkunde", nadat de Voorzitter van het Curatorium Mr. J. T. Buys de hooge beteekenis en de groote waarde van genoemd werk in eene sierlijke rede had uiteengezet.

Wij kunnen thans overgaan tot de bespreking der academische instellingen, gebouwen en hulpmiddelen. Zooals mijn Voorganger het vorige jaar reeds heeft vermeld, vermaakte de op den 25sten October 1889 te 's-Gravenhage overleden oud-Referendaris van Onderwijs Mr. H. Vollenhoven zijn zeer aanzienlijk vermogen aan de Leidsche Universiteit, ten einde uit de renten daarvan uitstekende Studenten, onverschillig tot welke faculteit zij behooren, in staat te stellen, door binnen- of buitenlandsche reizen zich verder wetenschappelijk te ontwikkelen. Heeren Curatoren, onder wier beheer dit fonds is gesteld, hebben dit jaar daaruit toelagen toegekend aan de Heeren J. J. van Troostenburg de Bruyn, Student in de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, en aan Mejuffrouw A. M. C. van de Ven Sauveur, Studente in de Faculteit der Geneeskunde.

De Student in de Rechten, de Heer M. Mendels genoot dit jaar de inkomsten uit het legaat Boeckelmann. De toelage uit het fonds voor Studiereizen, ingesteld door Prof. Fruin, werd dit jaar niet toegekend.

Uit het ten vorige jare gestichte Leidsche Universiteitsfonds werd: 1e eene kleine ondersteuning verstrekt aan een Student in de Geneeskunde voor een door hem ingesteld wetenschappelijk onderzoek omtrent de borst- en buikademing bij een groot aantal personen;

2e eene toelage aan Dr. H. W. Bakhuis Rooseboom, den verdienstelijken assistent bij het anorganisch scheikundig Laboratorium, voor een college in de Physische Chemie, door hem in den afgeloopen cursus gegeven.

De staat van het fonds en de vele uitgaven, aan de stichting

verbonden, waren oorzaak dat de inkomsten in het eerste jaar slechts in beperkte mate konden worden aangewend voor het doel, waarvoor genoemd fonds in het leven is geroepen.

Voorts werd voor den nu aangevangen jaarkring aan den student B. J. Eerdmans eene toelage van *f* 800 toegezegd, ten einde hem in de gelegenheid te stellen, na zijn proponents-examen en zijne promotie in de Theologie, zich te gaan wijden aan de studiën in de Semitische talen, met name in de Syrische en in de Assyrische.

Zoo is het groote nut dezer nieuwe stichting al dadelijk gebleken; hartelijk hopen wij dan ook dat zij spoedig in staat gesteld moge worden krachtig te kunnen medewerken aan de bevordering der wetenschap aan onze Universiteit; daarvoor zal echter de materiëele steun van allen, die belangstellen in den bloei der Leidsche Hoogeschool, dringend noodzakelijk zijn.

Door den voor twee jaren aftredenden Rector-Magnificus werd de wensch geuit, dat binnen niet te langen tijd een afzonderlijk gebouw voor de Mineralogische, Geologische en Palaeontologische verzamelingen in Leiden moge verrijzen. Aangenaam is het mij te kunnen vermelden, dat de Regeering niet alleen de noodige gelden thans daarvoor heeft beschikbaar gesteld, maar ook reeds met den bouw daarvan een aanvang heeft doen maken.

Wat het akademisch ziekenhuis betreft, zoo verkeeren wij hier altijd nog in het stadium van afwachting over de dingen die komen zullen, tot groot ongerief van de klinische hoogleeraren en tot schade der Studenten in de Geneeskunde, wier aantal voortdurend toeneemt, zóó zelfs dat nog dit jaar weder eene belangrijke verandering in de Collegekamer van den Hoogleeraar in de Anatomie moest worden aangebracht, om allen weetgierigen jongelieden ten minste eene behoorlijke zitplaats te kunnen verschaffen. Naar ik verneem voldoet die collegekamer thans in alle opzichten.

Terwijl voor alle andere faculteiten de breede weg der gymnasiale opleiding de eenige is, die tot het beloofde land toegang geeft, leiden naar de faculteit der Geneeskunde behalve twee hoofdwegen verschillende zijpaden. De wensch eenparig geuit door de faculteiten der Geneeskunde en der Wis- en Natuurkunde aan de vier Nederlandsche Hoogescholen, om die zijwegen te sluiten, behoort nog steeds tot de pia vota. Werd aan dit verlangen voldaan, dan zou daardoor tevens de ontzaggelijke aandrang van Studenten naar de Faculteiten der Geneeskunde eenigszins beperkt worden.

Van de andere academische gebouwen heb ik verder niets te vermelden; alleen heb ik tot mijn leedwezen vernomen, dat mijne beide ambtgenooten in de Chemie op hun vraag aan de torenwachtster: »ziet gij nog niets komen" hetzelfde antwoord krijgen, dat zij reeds 16 jaren ontvangen hebben, namelijk »Niets."

Slechts op twee van de door onze Hoogeschool ten vorigen jare uitgeschreven 10 prijsvragen zijn antwoorden ingekomen; beide zijn de gouden medaille waardig gekeurd.

Mag ik den Secretaris van den Akademischen Senaat verzoeken het programma der vragen en de beoordeeling der antwoorden te willen voorlezen?

OORDEEL over de ANTWOORDEN OP DE PRIJSVRAGEN, die den 1sten Mei 1890 door Rector en Senaat der Rijks-Universiteit te Leiden, zijn uitgeschreven.

De Faculteit der Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid en der Letteren en Wijsbegeerte ontvingen op de door haar uitgeschreven vragen geen antwoorden.

Bij de Faculteit der Geneeskunde is op de door haar uitgeschreven prijsvraag:

„*Men verlangt een kritisch overzicht van de pogingen ge-*
„*daan om bij dieren met geene of geringe vatbaarheid*
„*voor bepaalde infecties, vatbaarheid te doen ontstaan*
„*of te vermeerderen.*

een antwoord ingekomen met de zinspreuk:

„*to attempt theorizing on such matters would profit little.*"

CARLYSLE.

De schrijver van dit antwoord heeft op voortreffelijke wijze de over dit onderwerp bestaande studiën verzameld en behandeld. Lof verdient de juiste kritiek, toegepast op de medegedeelde experimenten. Deze geeft blijk van scherp oordeel en goede waardeering. Het kan ook niet anders dan tot lof van den schrijver strekken, dat hij zich zoo stipt binnen de grenzen van zijn onderwerp hield. Ook de volgorde, waarin de mededeelingen vermeld worden, gebaseerd op de waarschijnlijke praedisponeerende momenten, is zeer te prijzen, en toont dat de schrijver een goed inzicht in het vraagstuk zelf heeft. De schrijver komt van zijne kritiek tot de conclusie, dat alle verrichte experimenten slechts analogiën vormen van de gevallen der menschelijke pathologie en bijna nooit vergelijking toelaten. Gedachtig aan zijne zinspreuk, onthoudt hij zich geheel van theoretiseeren en generaliseeren; volkomen juist gezien, omdat de zaak daarvoor nog niet rijp is.

De faculteit meent echter, dat eene korte samenvatting van de verkregen resultaten òf aan het eind, òf telkens na het afhandelen van één praedisponeerend moment, de verhandeling in waarde zou hebben doen rijzen, en tevens, dat zulks had kunnen gebeuren zonder in hypothesen te vervallen. Dit gemis wordt aan het eind als eene leemte gevoeld. Het stuk is daardoor meer een, werkelijk voortreffelijk, kritisch referaat dan wel een kritisch *overzicht* geworden.

Dat neemt echter niet weg, dat de faculteit de genoemde verdiensten van het stuk zoo overwegend vindt boven het aangeduide gebrek, dat zij besloten heeft aan den schrijver de gouden medaille toe te kennen.

Bij opening van het naambriefje bleek de schrijver der verhandeling te zijn de Heer

C. D. OUWEHAND,
doctorandus in de geneeskunde aan de Rijks-Universiteit te Leiden.

Op de tweede vraag is geen antwoord ingekomen.

De Faculteit der Wis- en Natuurkunde ontving op haar eerste vraag:

„Men verlangt waarnemingen tot toetsing van de theorie „van van der Waals over mengsels van twee stoffen" (Arch. Néerl. XXIV),

onder de zinspreuk *„experimenta docent"* een zeer beknopt geschreven antwoord. Evenals in de beste wetenschappelijke verhandelingen wordt in dit stuk uitsluitend eigen werk behandeld en bij de beschrijving daarvan een lezer ondersteld, die geheel vertrouwd is met wat door anderen op aangrenzend gebied is verricht.

De overwegingen, die den schrijver geleid hebben tot de keuze van zijn onderwerp uit de vele, voor welke de prijsvraag ruimte liet, zijn gemakkelijk na te gaan. Dat de theorie van v. d. Waals de verschijnselen bij de mengsels qualitatief beschrijft, zal wel niet meer betwijfeld worden. De schrijver vermeldt onder zijne proeven verscheidene, die deze qualitatieve aansluiting nader in het licht stellen en behandelt zijne waarnemingen over de condensatie-verschijnselen en het verdwijnen van den meniscus bij samendrukking geheel in verband met de plooien van het oppervlak van v. d. Waals. Hij heeft verder in andere richtingen proeven verricht om te verkennen, hoe

men door bepaling van brekingsindices tot de kennis van de samenstelling der coexisteerende phasen zou kunnen geraken en zoo den vorm van dat oppervlak nader bepalen. Klaarblijkelijk heeft echter de lust om binnen eenigszins ruime grenzen een quantitatief beeld van het gedrag van mengsels te ontwerpen andere vragen op den achtergrond gedrongen. De tijd en de hulpmiddelen, welke de schrijver tot zijne beschikking vond, gaven verder den doorslag om over te gaan tot het onderzoek van de isothermen voor den gastoestand, vooral met het oog op het nabij de plooi gelegen deel van het oppervlak van v. d. Waals, en wel bij chloormethyl en mengsels van chloormethyl met koolzuur, van welke laatste stof de isothermen bekend zijn en den schrijver een contrôle-middel opleverden.

Afgezien van de voordeelen, welke deze stoffen voor het beantwoorden van de prijsvraag binnen den gestelden termijn aanboden, is deze keuze alleszins gerechtvaardigd. Wel is er geen grond aan te geven, waarop men vooraf zou kunnen beslissen, dat juist deze stoffen door de getalwaarde harer moleculaire grootheden bij uitstek geschikt zijn om de eigenaardigheden in het oog te doen vallen, die met de plooien in het oppervlak van v. d. Waals in verband staan. Maar de kritische temperaturen der beide stoffen liggen ver uit elkaar, beide blijven ver beneden de kritische temperaturen vloeibaar, er kunnen eindelijk beneden de laagste en boven de hoogste der kritische temperaturen nog gemakkelijk bepalingen verricht worden; het door den schrijver geleverde onderzoek over de isothermen voor den gastoestand kan dus door een onderzoek van den vloeistoftoestand tot een geheel van zeer groote waarde worden uitgebreid. De volumina zijn gekozen tusschen één en zes honderdsten van het normaal volume, dus zoodanig, dat men eene betrekkelijk goede aansluiting aan de isotherme van v. d. Waals mocht verwachten.

Hoezeer deze arbeid echter door de theorie van v. d. Waals

is geïnspireerd en de grondgedachte daarvan bevestigt, zoo laten zich toch de verkregen uitkomsten niet weergeven door de bijzondere vergelijkingen, die v. d. Waals uit de meest eenvoudige onderstellingen omtrent de moleculaire grootheden door kinetische beschouwingen heeft afgeleid.

De schrijver blijft staan bij eene graphische voorstelling van het werkelijk gedrag der mengsels. Toen het bleek, dat de pogingen faalden om voor de moleculaire constanten van v. d. Waals bevredigende waarden af te leiden, zelfs in de onderstelling, dat beide temperatuurfunctiën zijn, werd de toestandsvergelijking van het chloormethyl in den door Clausius gegeven vorm gebracht. De schrijver stelde zich ook ten doel, voor de mengsels dergelijke empirische toestandsvergelijkingen op te stellen, doch het heeft hem aan tijd ontbroken om deze berekeningen ten einde te brengen. De berekening van de onderlinge attractie der moleculen, welke den schrijver waarschijnlijk als ideaal voorzweefde, is hem dus tot nog toe niet gelukt.

Aan de waarnemingen ontbreken enkele correctiën, als de vergelijking van thermometers met den luchtthermometer en dergelijke, die echter slechts weinig verandering in de uitkomsten kunnen brengen. Ook kan de discussie niet worden afgesloten zonder de bepaling van de dichtheid onder normalen druk van het chloormethyl en de verschillende mengsels, alsook van den uitzettingscoëfficiënt bij normaal volume. Men mag dit echter bijna als een afzonderlijk onderzoek beschouwen, dat evenmin ingrijpende wijzigingen in de uitkomsten zal brengen. De aflezing der volumes had nauwkeuriger kunnen zijn, maar dan had de schrijver de waarnemingen niet alleen kunnen verrichten.

Laat de faculteit echter, na vermeld te hebben wat te wenschen blijft en wat de schrijver, zoo hem de tijd gegund ware, ongetwijfeld gegeven zou hebben, thans het licht doen vallen op wat werkelijk verkregen is. In de meeste der gebruikelijke toestellen en handelwijzen zijn bij dit onderzoek wijzigingen ge-

bracht. Die wijzigingen zijn alle geslaagd, en de schrijver heeft veel vernuft aan de behartiging van al deze details moeten wijden. Bijzondere vermelding verdienen eene verbetering in het regelen van den druk bij den compressietoestel van Cailletet, een vaste toestel tot het mengen der gassen door afmeting van constante volumes onder verschillenden druk, het samenpersen van het mengsel, terwijl de persbus op hoogere temperatuur is gebracht, het zuiveren der handelsproducten door gefractionneerde destillatie bij lage temperatuur, bovenal echter het aanbrengen van een roerdertje, dat door een electromagneet in beweging wordt gebracht, binnen de capillaire buis van Cailletet. De onregelmatigheden in de zoogenaamde vertragingsverschijnselen baarden den schrijver heel wat zorg, totdat het denkbeeld van onvoldoende menging hem verademing bracht. Met het roerdertje wist hij deze verschijnselen te ontwarren, en voortaan zal men wel geen proeven over mengsels in capillaire buizen verrichten zonder van dit hulpmiddel gebruik te maken. Ook de inrichting der dampbaden (van methyl- en aethylalcohol, water, amylalcohol, terpentijn en aniline) bood den schrijver gelegenheid zijn vernuft te toonen, zooals bijv. de allereenvoudigste door hem gevonden drukregelaar bewijst. In den loop van zijn onderzoek ontmoette de schrijver herhaaldelijk eigenaardige verschijnselen, die door hem juist worden opgemerkt en verklaard, zoo o. a., behalve de reeds straks genoemde, die welke betrekking hebben op deelen van de isotherme, beantwoordende aan een negatieven druk.

Op de bij de verhandeling gevoegde plaat vindt men niet minder dan 31 isothermen, berustende op nagenoeg 300 afzonderlijke bepalingen van bij elkander behoorende waarden van druk, volume en temperatuur, en betrekking hebbende op chloormethyl en drie mengsels daarvan met koolzuur, bij een achttal goed gekozen temperaturen onderzocht. Over de afwijkingen van de mengsels van de wet van Dalton onder de bij

deze proeven voorkomende omstandigheden was tot nogtoe zoo goed als niets bekend. Dit prijsantwoord levert dus een belangrijk en zeer welkom materiaal, dat tot uitgangspunt voor nieuwe theoretische beschouwingen kan dienen. Om dit omvangrijke werk volgens een vooraf ontworpen plan, zonder leemte steeds met denzelfden graad van nauwkeurigheid en dan nog wel binnen een beperkten tijd te voltooien, was behalve vaardigheid, vernuft en vlijt ook een gezond oordeel noodig. Terwijl de schrijver voortwerkte aan de eene isotherme, moest ongetwijfeld tijd en nadenken reeds zoo verdeeld worden, dat de zwarigheden, die de volgende zouden opleveren, overwonnen waren voor zij aan de beurt kwamen. Hij moest telkens overleggen, welke verandering in toestellen moesten worden voorbereid, om op het juiste oogenblik gereed te zijn. Hij moest afwegen, hoeveel zorg hij aan elk detail mocht besteden, zonder zich af te laten leiden van het eigenlijke onderzoek en zonder iets op te offeren van den geest waarin het geheel was opgezet. Aanleg voor experimenteel onderzoek is dan ook zeker naast bescheidenheid de gave waarmede de schrijver het meest mag worden gelukgewenscht.

Gaarne kent de faculteit aan den arbeid, die beide in zoo hooge mate verraadt, den gouden eereprijs toe.

Bij het openen van het naambriefje bleek de schrijver te zijn

J. P. KUENEN.

Doctorandus in de Wis- en Natuurkunde aan de Leidsche Universiteit.

Op de tweede vraag is geen antwoord ingekomen.

Ik kan U. MM. Ouwehand en Kuenen den gouden eerepenning niet uitreiken, deze is nog niet gereed; ik kan U als vertegenwoordiger van den akademischen Senaat slechts van harte gelukwenschen met de onderscheiding U te beurt gevallen.

Gij Mijnheer Ouwehand, Gij hebt U als een voortreffelijk en

scherpzinnig criticus doen kennen. Moge het weldra blijken, dat Gij een even voortreffelijk waarnemer zijt, dan zult Gij een sieraad van onze Hoogeschool worden.

In U Mijnheer Kuenen begroeten wij een krachtigen bondgenoot op het gebied, waarop het jonge Nederland reeds zoovele lauweren geoogst heeft; dat hebt Gij in den eersteling van Uwen zelfstandigen arbeid getoond. Moge zij door vele andere vruchten van Uw geest gevolgd worden!

Ik ben thans aan het einde van mijn verslag gekomen. Mij blijft nog slechts over de waardigheid, die ik een jaar heb bekleed, over te dragen aan den Hoogleeraar H. Oort, die door Hare Majesteit de Koningin tot mijn opvolger is benoemd en als Secretaris vervangen wordt door den Hoogleeraar C. P. Tiele.

Hartelijk hoop ik, hoog geachte, Rector-Magnificus, dat onder Uw bestuur onze Hoogeschool voor zulke treffende en smartelijke verliezen gespaard moge worden, als Haar onder mijn Rectoraat getroffen hebben.

Moge het nu aangevangen jaar in alle opzichten voor U en voor onze Hoogeschool een voorspoedig en gezegend jaar zijn! Dat zij zoo!

Ik heb gezegd.

BIJLAGEN.

HET SOCIALISME

GETOETST AAN DE

ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS DER LEVENDE NATUUR.

REDE

uitgesproken door den Rector Magnificus op den 316den verjaardag der Leidsche Hoogeschool.

Geachte Toehoorders!

Nog in rouw over het smartelijk verlies, 'twelk het Vaderland getroffen heeft door den dood van onzen geeerbiedigden Koning, herdenken wij heden het 316-jarig bestaan onzer Hoogeschool.

Met den laatsten mannelijken afstammeling van het Huis van Oranje is een vorstengeslacht ten grave gedaald, dat in de wereldgeschiedenis eene gewichtige plaats heeft ingenomen, met ons geheele volksbestaan op het nauwst is verbonden en waaraan onze Hoogeschool in het bizonder zeer veel te danken heeft. Niet alleen de laatst regeerende Vorst, ook zijne beide zonen, die reeds lang voor hem zijn heengegaan, hebben aan onze Universiteit hunne studiën voltooid.

Maar het Huis van Oranje is gelukkig niet uitgestorven, het blijft voortbestaan in onze jeugdige Koningin, in de eenige dochter van onzen diep betreurden Vorst en wij waardeeren het als een onschatbaar voorrecht, dat gedurende de minder-

jarigheid van onze Koningin, de regeering wordt gevoerd door de edele Vorstin, die èn als Echtgenoot èn als Moeder, de toegenegenheid en den eerbied van gansch het Nederlandsche volk zich ten volle heeft waardig gemaakt.

Onze beste wenschen brengen wij der jeugdige Koningin, onze hulde en vereering der Koningin-Regentes bij de vervulling van hare moeielijke, maar ook dankbare taak. Op hare regeering moge voorspoed rusten en haar bestuur zij gezegend voor het Vaderland!

Aan den Rector magnificus is opgedragen om op den dag, gewijd aan de plechtige herdenking van de stichting onzer Hoogeschool, eene rede te houden. De omstandigheid, dat dit niet eene daad is van vrije keuze, maar alleen van plichtsvervulling, doet mij aan wien dit jaar die taak is opgedragen, terwijl ik U allen hier hartelijk welkom heet, tevens een beroep doen op Uwe welwillende beoordeeling, bewust als ik mij zelven ben, dat die taak aan ieder ander beter wàre toevertrouwd dan aan mij. En Gij zult het, hoop ik, verklaarbaar vinden dat ik in de eerste plaats in mijne eigen wetenschap heb omgezien naar een onderwerp, 'twelk naar ik vertrouwen mag Uwe belangstelling en Uwe aandacht zal blijken waardig te zijn. Niet dat ik mij voorstel U in groote en algemeene trekken de belangrijkste vraagstukken uit de ontwikkelingsgeschiedenis uiteen te zetten of U de gewichtigste ontdekkingen op dierkundig gebied te beschrijven, maar wel wensch ik de vraag te bespreken, hoe het Darwinisme, dat zulk een machtigen invloed heeft uitgeoefend op den ontwikkelingsgang der biologische wetenschap en onze geheele wereldbeschouwing zoo ingrijpend heeft gewijzigd en veranderd, hoe, zeg ik, het Darwinisme zich verhoudt tot een der grootste, ja ik mag wel zeggen tot het grootste sociale vraagstuk van den tegenwoordigen tijd. Met andere woorden, ik veroorloof mij voor korte

oogenblikken Uwe welwillende en zeer gewaardeerde aandacht te bepalen tot de vraag of het Darwinisme al of niet de bondgenoot is van de philosophie van het Socialisme, of het ideaal der Sociaaldemocratie al of niet een steun vindt in de ontwikkelingsgeschiedenis der levende Natuur.

Ten einde die vraag zoo onbevooroordeeld mogelijk te kunnen beantwoorden, schijnt het mij wenschelijk toe, eerst de theorie zelve van den grooten wijsgeer van Down in enkele hoofdtrekken te bespreken, hare waarde te toetsen en de beteekenis na te gaan, die zij voor de natuurhistorische wetenschap heeft verkregen. Naargelang toch die theorie een scherpere beoordeeling kan weerstaan, naarmate zij vruchtbaarder is geweest voor de wetenschap in het algemeen en voor die van het leven in het bizonder, zal ook het antwoord op de bovengestelde vraag, onverschillig voor het oogenblik of dit pro dan wel contra moge luiden, in waarde winnen.

Maar vooraf wil ik trachten eene andere vraag te beantwoorden, eene vraag van groote algemeene beteekenis en van bizonder belang, de vraag namelijk hoever de menschelijke geest in staat is door te dringen in de geheimen van het leven. Want als het in beginsel vaststaat, dat de geheimen der levende natuur andere zijn dan die der levenlooze, wanneer die der laatstgenoemde alleen voor onthulling vatbaar zijn, de levende Natuur daarentegen in zulk een dichten sluier is gehuld, dat de menschelijke geest nooit in staat zal zijn, ook slechts ééne enkele slip van het haar omhullend kleed op te lichten, dan is ook elke poging om de wetten en den oorsprong van het leven te leeren begrijpen en verklaren, ijdel en doelloos. Maar wanneer het blijkt, dat er geen onoverkomelijke hinderpalen zijn om de geheimen van het leven te kunnen leeren doorgronden, wanneer de grenzen die aan ons weten zijn gesteld, voor het bewerktuigde en voor het onbewerktuigde dezelfde zijn, dan heeft de mensch niet alleen het recht, maar rust op

hem ook de plicht, om de wetten der levende Natuur, waarvan hij zelf deel uitmaakt, op te sporen; dan moet hij ook trachten uit te vorschen, hoe die eindelooze vormenrijkdom is ontstaan, waarin zich het leven openbaart.

Bij de beantwoording dier vooropgestelde vraag wil ik eerst meedeelen, wat du Bois-Reymond daarover gezegd heeft in eene voordracht, door hem gehouden op eene der vergaderingen van Duitsche natuuronderzoekers en geneéskundigen.

In die rede over de grenzen der natuurwetenschap sprekende wijst hij op eene plaats, voorkomende in een der werken van den onsterfelijken Laplace, waar deze ons het beeld schetst van den menschelijken geest, voor welken de Natuur geen geheimen meer zou bezitten.

In zijne »Essai philosophique sur les Probabilités", zegt de schrijver van den »Mécanique celeste" dienaangaande het volgende: De tegenwoordige gebeurtenissen zijn met de vroeger plaats gehad hebbende door eene schakel verbonden, welke klaarblijkelijk op het beginsel berust, dat een ding niet beginnen kan te zijn zonder eene oorzaak, welke het doet ontstaan. Deze grondstelling, bekend onder den naam van het beginsel der toereikende oorzaak, strekt zich tot de onverschilligste zaken uit, die zelfs de meest vrije wil, zonder eene bepalende beweegreden, niet kan doen geboren worden. Wij moeten derhalve den tegenwoordigen toestand van het Heelal beschouwen als gevolg van een vroegeren en oorzaak voor een volgenden.

Een geest, die voor een gegeven oogenblik alle krachten kende, die de Natuur bezielen, en de onderlinge verhouding der wezens, die haar samenstellen, een geest, die een bevattingsvermogen bezat, groot genoeg, om al die gegevens aan de analyse te onderwerpen, zou de bewegingen der grootste hemellichamen en van het lichtste atoom onder ééne formule kunnen brengen; niets ware voor hem meer onzeker, en voor zijn oogen lag het verleden en de toekomst klaar en duidelijk

open. De menschelijke geest toont ons in de volkomenheid, die hij aan de sterrekunde heeft weten te geven, een flauwen afdruk van zulk een geest. In zijn streven, in het zoeken naar waarheid zal de mensch dien geest nabij trachten te komen, en toch zal hij er altijd ver van verwijderd blijven.

Aan den hoogst denkbaren menschelijken geest, zooals hij ons door LAPLACE is geschetst, zijn nu volgens DU BOIS-REYMOND toch ook nog twee grenzen gesteld, die wij nooit zullen kunnen overschrijden. De eene grens ligt in ons onvermogen om ons een begrip te kunnen vormen van het wezen van stof en kracht. In ons streven om de lichamelijke wereld te ontleden, gaan wij uit van de deelbaarheid der stof, omdat het duidelijk is, dat de deelen van een geheel eenvoudiger en oorspronkelijker zijn dan het geheel zelf. In onze gedachte met de deeling der stof steeds voortgaande voelen wij ons in ons denken geheel onbelemmerd, want wij stellen ons daarbij eenvoudig voor, dat de verschijnselen, die zich aan het groote en zichtbare laten waarnemen, ook in het kleine en onzichtbare worden aangetroffen. Zoo komen wij tot het begrip van het natuurkundig atoom, maar het is duidelijk, dat wij, aldus handelend, geen stap verper komen om het wezen der stof zelve te begrijpen.

Wanneer wij nu met de deeling ergens willekeurig ophouden en bij het zoogenaamde »philosophisch" atoom blijven staan, dan verlangen wij dat eene stof, welke wij ons onder het beeld van »de stof" denken, nieuwe, oorspronkelijke, haar eigen wezen ophelderende eigenschappen zal ontplooien en dat nog wel zonder dat wij eenig nieuw beginsel invoeren. Want het philosophisch atoom stellen wij ons voor als niet verder deelbaar, als op zich zelf genomen werkeloos en slechts als drager van centraalkrachten. Zal nu echter een zoodanig niet verder deelbaar stofdeeltje in werkelijkheid bestaan, zoo moet het ook eene zekere ruimte innemen en dan is het niet te begrijpen,

waarom het niet vèrder deelbaar zou zijn. Bovendien kan het slechts eene bepaalde ruimte vullen, wanneer het in het bezit is van eene hoeveelheid afstootende kracht, om zich tegen het binnendringen van een ander stofdeeltje in dezelfde ruimte te kunnen verweren, maar dan is het niet meer werkeloos. Een atoom als kleinste, niet verder deelbare, trage, werkelooze massa gedacht, waarvan door de ledige ruimte in de verte werkende krachten uitgaan, is bij nadere beschouwing een onding. Het wezen der stof valt derhalve buiten het bereik onzer voorstelling.

Aan het atoom zijn verder krachten gebonden, die zich in aantrekking en afstooting, in het algemeen in bewegingsverschijnselen openbaren. Welke echter de oorzaak dier bewegingen is en in hoeverre die bewegingen met het bestaan der atomen samenvallen, behoort mede tot het onbegrijpelijke der stof. In de onmogelijkheid ons eene voorstelling te kunnen maken van stof en kracht, ligt derhalve de eene grens van ons weten.

Zetten wij ons hierover heen, nemen wij de in beweging zijnde stof als »gegeven" aan, dan wordt het overige in het Heelal, in onze voorstelling tenminste, begrijpelijk. Ook door het ontstaan van levende wezens op aarde of op een ander hemellichaam wordt het Heelal niet onbegrijpelijk. Hoe en onder welken vorm het bewerktuigde leven zich het eerst op onze aarde vertoonde, 'tzij als een protoplasmaklompje in zee, 'tzij in de lucht onder medewerking der zon, die toen bij een nog hooger koolzuurgehalte van den dampkring ook nog meer violette stralen afzond, 'tzij als levenskiem uit andere werelden tot ons overgevlogen, wie zal het ons zeggen? Maar de door Laplace gedachte geest, in het bezit der wereldformule, zou het kunnen weten. Want van uit het standpunt der theoretische natuurbeschouwing is het leven op zich zelf genomen toch niets anders dan groepeering van moleculen in meer of minder

vaste evenwichtstoestanden en de inleiding eener stofwisseling, deels door hunne spankrachten, deels door van buiten aangevoerde beweging. Met andere woorden: in het ontstaan van levende wezens op aarde, hebben wij slechts een zeer moeielijk mechanisch vraagstuk te zien en het is eene dwaling, wanneer wij meenen, hier met iets bovennatuurlijks te doen te hebben. Hier ligt dus niet de tweede grens van ons weten. De natuuronderzoeker deinst dan ook niet terug in zijn streven, om het leven en de levensprocessen onder het bereik van het begrijpelijke te brengen, alleen zijn geest stuit af op het begrip van stof en kracht.

En toch — zoo gaat DU BOIS-REYMOND voort — al waren ons de oorzaken bekend, die tot het ontstaan der eerste levende wezens op aarde geleid hebben, dan zou de stoffelijke wereld ons toch nog niet begrijpelijk wezen. Er doet zich namelijk op nieuw iets onbegrijpelijks aan ons voor, eene tweede grens wordt aan ons weten gesteld, die zelfs de door LAPLACE gedachte geest, laat staan de onze, nooit zal kunnen overschrijden, eene grens even onoverkomelijk als die, welke het wezen van stof en kracht en de aanleidende oorzaak der eerste beweging betreft. Dit tweede onbegrijpelijke is het bewustzijn. Men behoeft zich niet eens een ROBERT MAYER te denken, op het oogenblik, dat hij als officier van gezondheid in dienst der Nederlandsche regeering te Soerabaya eene aderlating verrichtende, verbaasd stond over de helder roode kleur van het aderlijk bloed en daarover nadenkende, in dien gedachtengang den grondslag legde tot de ontdekking van eene der belangrijkste wetten in de Natuur, ik bedoel de wet van het behoud van kracht, waardoor, als met een slag het verband tusschen alle werkingen, die in de Natuur plaats grijpen, duidelijk is geworden; men behoeft zich geen RAFAËL of MICHEL ANGELO, geen MOZART of BEETHOVEN voor te stellen in hunne wonderbaarlijkste scheppingen, want het bewustzijn zelfs in zijn aller-

eenvoudigsten vorm, in de gewaarwording van lust en onlust, is ons volkomen onverklaarbaar. Met het eerste gevoel van behagen of van smart, dat in den aanvang van het dierlijk leven op aarde een wezen van de allereenvoudigste samenstelling ondervond, is de kloof gevormd, waarover geen brug of vlonder ooit heenvoeren zal. Daar ligt derhalve de tweede grens van ons weten en wordt het Heelal in dubbele mate onbegrijpelijk. Of voor het overige de beide aan ons weten gestelde grenzen niet ééne en dezelfde zijn, is volgens hem niet uit te maken. Met die laatste woorden wordt bijgevolg op de mogelijkheid gewezen, dat het bewustzijn aan de stof gebonden is.

Dit punt zal straks nader besproken en tevens de vraag overwogen worden of er twee dan wel slechts één enkel wereldraadsel bestaat. Nemen wij echter voor het oogenblik aan, dat er twee grenzen aan ons weten zijn gesteld, dan ligt de eene in ons onvermogen om het wezen van stof en kracht te begrijpen, de andere in de onmogelijkheid om psychische processen uit stoffelijke voorwaarden te kunnen verklaren. Binnen die grenzen is de natuuronderzoeker heer en meester en niemand weet vooraf te zeggen, waar de perken van zijn macht en van zijn weten zijn gelegen.

De zich met reuzenschreden ontwikkelende natuurwetenschap wettigt zeker die uitspraak volkomen, maar doet ook tevens de hoop ontstaan, dat, wat den menschelijken geest voor alsnog geheel onbereikbaar toeschijnt, eenmaal binnen het bereik van zijn weten zal vallen.

Als du Bois-Reymond ons toeroept, het wezen van stof en kracht en de wijze hoe wij denken, zal ons eeuwig een raadsel blijven, hier ligt de grens van ons weten, die iemand onmogelijk ooit kan overschrijden, dan stellen wij tegenover die uitspraak een gezegde van Arago. Hij die, zegt Arago, het woord »onmogelijk" uitspreekt, behalve in de zuiver wiskundige wetenschappen, mist alle wijsheid en voorzichtigheid.

Wie, om slechts een paar voorbeelden te noemen, voor vijftig jaar had durven beweren, dat, alvorens eene halve eeuw zou zijn voorbijgegaan, de physiologie reeds in staat zou wezen de snelheid van het denken te meten of de physica door middel der spektraalanalyse zou weten te bepalen, welke stoffen in de zon en in de meest verwijderde vaste sterren verbranden, ware zeker eer rijp geacht voor een krankzinnigengesticht, dan beschouwd als iemand, die op profetische adelaarsgedachten zijn tijd was vooruitgeijld.

Duitschland's diepste denker, Immanuel Kant, verklaart »es ist für Menschen ungereimt. auch nur einen solchen Anschlag zu fassen, oder zu hoffen, dass auch etwa dereinst ein Newton aufstehen könne, der auch nur die Erzeugung eines Grashalms nach Naturgesetzen, die keine Absicht geordnet hat, begreiflich machen werde, sondern man muss diese Einsicht dem Menschen schlechterdings absprechen". Nog is geen eeuw voorbijgevlogen sedert Kant dit schreef, of het oog van den Engelschen Genius wijst ons den rechten en tot dusver verborgen weg, om een der moeielijkste en door Kant nog voor ontoegankelijk gehouden vraagstukken tot oplossing te brengen. Want dit is de onsterfelijke verdienste van Darwin, dat hij ons geleerd heeft, hoe die eindelooze vormenrijkdom van levende wezens is ontstaan, die onze aarde bewonen, op welke wijze de Natuur handelt in haar streven, om overal de meest mogelijke doelmatigheid te bereiken, niet op bovennatuurlijke wijze, maar volgens natuurlijke wetten, bevattelijk en klaar voor ieder, die in het zoeken naar waarheid, ook *de* waarheid onder de oogen durft zien.

De theorie van Darwin berust op twee zeer belangrijke groepen van feiten, die zonder uitzondering voor alle bewerktuigde wezens gelden en die derhalve de beteekenis krijgen van twee grondbeginselen van wetten. De eerste wet is de macht der

snelle vermenigvuldiging van al wat leeft in eene geometrische reden; de tweede leert, dat de nakomelingen van alle bewerktuigde wezens, ofschoon op de ouders gelijkend, nooit aan deze volkomen gelijk zijn. Uit de eerste wet volgt, dat er noodzakelijk een strijd om het bestaan moet geboren worden; want, aangezien de nakomelingen de ouders, in den natuurstaat namelijk, altijd in aantal overtreffen, is het duidelijk dat allen niet kunnen blijven voortleven, omdat in aller levensbehoeften niet kan worden voorzien; het meerendeel sterft bij gevolg een vroegtijdigen dood, deels in den strijd tegen hunne vijanden en tegen elkander, deels tegen de elementen. In dien eeuwigen strijd kent de Natuur recht noch onrecht, medelijden noch erbarming, zij kent alleen de macht van den sterkste. Waren alle individu's van ééne en dezelfde soort aan elkander volkomen gelijk, dan zou alleen aan het toeval zijn overgelaten, wie zou blijven voortleven, maar dit is niet het geval. Zij die door de eene of andere eigenschap boven hunne soortgenooten uitmunten, 'tzij door grootere lichamelijke sterkte, 'tzij door hoogere verstandelijke begaafdheid, 'tzij door kleur, 'tzij op eenige andere wijze, waardoor zij zich aan de vervolging hunner vijanden gemakkelijker kunnen onttrekken, zullen als de meest bevoorrechte ook de grootste kans hebben om te blijven voortleven en zich te kunnen voortplanten; tevens zullen zij de eigenschappen of juister gezegd den aanleg der eigenschappen, die hen tot overwinnaars hebben gemaakt, bij erfrecht op hunne nakomelingen overdragen. In den eeuwigen strijd om het bestaan zijn de bevoorrechte soorten blijven voortleven en hebben zich onder de voortdurende wissslwerking van het naar vooruitgang strevende beginsel, de aanpassing, en het op behoud bedacht zijnde beginsel, de erfelijkheid, naar alle richtingen hooger en hooger ontwikkeld. Waar de mensch in zijn streven, om in zijn belang planten- en dierenrassen te veredelen, die natuurwet in toepassing brengt, daar verbetert hij

de natuur niet, maar hij bootst haar eenvoudig na en terwijl de Natuur over duizenderlei middelen beschikt, daar staan den mensch slechts enkele ter zijner beschikking.

Door DARWIN's leer wordt de levende Natuur begrijpelijk, de geschiedkundige Geologie verklaarbaar, de ontwikkelingsgeschiedenis van plant en dier verstaanbaar; zijne theorie werpt een helder licht op de beteekenis der rudimentaire organen en maakt ons duidelijk, waarom de hooger ontwikkelde dierlijke wezens gedurende hunne wordingsgeschiedenis in korte, maar verstaanbare trekken, toestanden herhalen, die voor hen slechts voorbijgaande, maar voor de lagere vormen — voor zoover zij thans nog leven, blijvend zijn en voor de reeds sedert lang uitgestorvene blijvend zijn geweest. Uit alles blijkt dat er bloedverwantschap bestaat tusschen alle levende dieren. Alleen uit bloedverwantschap kunnen wij ons het feit verklaren, dat de zoogdieren een ontwikkelingsstadium doorloopen, waarin zij nog geheel op een door kieuwen ademend gewerveld dier gelijken; alleen uit bloedverwantschap kunnen wij ons rekenschap geven van het verschijnsel, dat al wat leeft en ademt, in het eerste tijdperk van zijne wording elkander geheel gelijk is, want elk bewerktuigd wezen, plant en dier, onverschillig tot welke soort of tot welk geslacht het moge behooren, neemt uit één grondvorm zijn oorsprong en die grondvorm is de cel. En hier kom ik aan de kwetsbare plek bij DARWIN. Aan het einde van zijn onsterfelijk boek: »over het ontstaan der soorten van planten en dieren door middel van de Natuurkeus" zegt hij: »daarom zou ik door analogie genoopt worden om aan te nemen, dat waarschijnlijk alle bewerktuigde schepselen, welke ooit op de aarde hebben geleefd, afkomstig zijn van een eersten vorm, van een grondvorm, waar het leven eerst door den Schepper is ingeblazen". Wie toegeeft: dat het eerste levende wezen niet volgens natuurlijke wetten, maar op bovennatuurlijke wijze is ontstaan, wie op een willekeurig punt en op

willekeurige wijze het oorzakelijk verband verscheurt, moet toegeven, dat wat éénmaal is geschied, ook op duizenderlei andere wijzen en tijden wederom kan plaats vinden. Wanneer alle hooger bewerktuigde wezens uit lagere zijn ontstaan, dan moeten zich ook de allerlaagst bewerktuigde wezens uit de onbewerktuigde stof hebben ontwikkeld, daargelaten of het proefondervindelijk onderzoek ons ooit zal aantoonen, dat er eene generatio aequivoca bestaat of niet. De strijd over het bestaan eener spontane ontwikkeling en de proeve om haar te weerleggen, zegt Zöllner in zijn hoogst merkwaardig boek »over de Natuur der kometen", kunnen slechts eene zeer betrekkelijke waarde hebben, aangezien zij ons doen zien, dat wij bij de beperktheid van onze middelen en van ons verstand tegenwoordig niet in staat zijn de noodzakelijke voorwaarden voor spontane vorming van bewerktuigde cellen uit onbewerktuigde stof zoodanig terug te geven, dat elke mogelijkheid eener andere ontwikkelingswijze buitengesloten zou zijn. Dat echter werkelijk eens eene generatio spontanea plaats gevonden heeft, kan voor het menschelijk verstand niet anders dan met opheffing van het causaalverband geloochend worden.

Du Bois-Reymond laat zooals wij gezien hebben nog de mogelijkheid open, dat levenskiemen uit andere hemellichamen naar onze aarde kunnen zijn overgevlogen, en Wyville Thomson verklaart, dat de hypothese volgens welke het bewerktuigde leven op onze aarde ontstaan zou zijn door begroeide brokstukken van de puinhoopen eener andere wereld, wel avontuurlijk en phantastisch, maar niet onwetenschappelijk genoemd kan worden. Volkomen juist noemt Zöllner echter die hypothese in tweeërlei opzichten onwetenschappelijk, want ten eerste verandert zij de oorspronkelijk enkelvoudige vraag: waarom zijn op onze aarde bewerktuigde wezens tot ontwikkeling gekomen, in een tweeledige, namelijk deze beide, waarom zijn op het hemellichaam, waarvan brokstukken op onze aarde zijn

neêrgevallen, *wel* bewerktuigde wezens ontstaan en waarom op onze aarde *niet*. Verder leert de theorie der vallende sterren, dat wanneer een meteoor den dampkring van onze planeet binnendringt, het door wrijving ontstane verlies aan levende kracht in warmte wordt omgezet, die zóó groot is, dat zij den steen tot de gloeihitte verwarmt en deze bij gevolg het bewerktuigde leven, aangenomen dat het op den meteoor werkelijk aanwezig ware, ganschelijk zou vernietigen.

Wanneer de leer der causaliteit ons echter dwingt om aan te nemen, dat de eerste levende wezens uit onbewerktuigde materie zich hebben ontwikkeld, dan noodzaakt zij ons ook, niet alleen aan alle levende wezens, tot zelfs aan de laagst bewerktuigde toe, maar ook aan de levenlooze stof nog eene andere eigenschap toe te kennen, behalve die, dat aan haar krachten zijn gebonden, die zich in bewegingsverschijnselen openbaren; wij moeten haar dan ook nog de eigenschap toekennen om eene hoedanigheid te kunnen onderscheiden, met andere woorden: wij kunnen aan de stof hypothetisch de algemeene eigenschap van »gewaarwording" niet meer onthouden. Want als wij dit niet doen, wanneer wij aannemen dat de levenlooze stof die eigenschap niet bezit, maar haar eerst verkreeg bij haar overgang in de levende materie, dan deelen wij aan de laatstgenoemde op een willekeurig oogenblik eene eigenschap mede, waarvan ons de oorsprong volkomen onbekend is. Kennen wij aan de stof behalve de algemeene eigenschap van »bewegelijkheid" ook die van »gewaarwording" toe, dan vallen de beide wereldraadsels van du Bois-Reymond tot één enkel raadsel samen, maar het ontstaan der eerste levende wezens op aarde wordt dan nog iets meer dan eenvoudig een zeer moeielijk mechanisch vraagstuk.

Mij komt het onbegrijpelijk voor, hoe du Bois-Reymond verklaren kan, dat wij in het ontstaan der eerste levende wezens op aarde alleen een zeer moeielijk mechanisch vraag-

stuk te zien hebben, terwijl hij tevens beweert dat aan ons weten eene onoverkomelijke grens is gesteld, op het oogenblik dat, in den aanvang van het dierlijk leven op aarde, een wezen van de allereenvoudigste samenstelling de eerste gewaarwording ondervond; naar mijne meening zijn die twee dingen met elkander onvereenigbaar. Waren wij in staat ons eene voorstelling te kunnen vormen van stof en de eigenschappen, die aan haar gebonden zijn, die der bewegelijkheid: »aantrekking, afstooting", die om eene gewaarwording: »lust, onlust" te kunnen onderscheiden, om daarmede hypothetisch den eenvoudigsten vorm daarvan aan te duiden, dan zou het Heelal ons ook begrijpelijk wezen. Dat wij hier voor een wereldraadsel staan, zal wel niemand betwisten, maar niemand heeft naar mijne meening het recht om te verklaren, dat het ons eeuwig een geheim zal blijven. Niemand weet welke ontdekkingen de natuurwetenschap nog kan doen, die ons den sleutel kunnen geven ter verklaring van verschijnselen, welke ons voor het oogenblik nog volkomen duister zijn en wie zal zeggen hoever de Genius het nog brengen kan in eene nauwkeurige analyse van zijn denk- en van zijn voorstellingsvermogen.

Het denkbeeld, dat aan de stof ook de algemeene eigenschap van gewaarwording moet worden toegekend, is zeer zeker niet nieuw en in de laatste jaren vooral door Zöllner verdedigd, die zelfs verklaart dat de verschijnselen van gewaarwording veeleer een fundamenteel feit der waarneming zijn dan die der bewegelijkheid van de stof. »Entweder — zoo verklaart hij — auf die Begreiflichkeit der gedachten Erscheinungen auf immer zu verzichten oder die allgemeinen Eigenschaften der Materie um eine solche zu vermehren, welche die einfachsten und elementarsten Vorgänge der Natur unter einen gesetzmässig damit verbundenen Empfindungsprocess stellt". De beroemde taalgeleerde Lazarus Geiger is in zijn geschrift »der Ursprung der Sprache" langs een geheel anderen weg tot hetzelfde besluit

gekomen. Hij zegt: »Gelijk geen lichaam, 'twelk wij voelen, denkbaar is zonder dat het uit atomen bestaat, die wij niet voelen, en geen beweging zichtbaar is, wanneer zij niet begeleid wordt door lichtgolven, die wij niet zien, zoo kan ook in een samengesteld levend wezen geen gewaarwording tot stand komen, krachtig genoeg dat wij haar mede ondervinden ten gevolge der beweging waardoor zij zich kenbaar maakt, wanneer niet in de elementen, in de atomen iets dergelijks, maar in geringere mate plaats vindt, dat ons echter ontgaat".

Maar het duidelijkst en scherpst is die gedachte wel uitgesproken door den grooten Italiaanschen wijsgeer, den diepen denker van Nola, GIARDANO BRUNO, den man, die heden juist twee honderd en een en negentig jaar geleden, namelijk op den 9 Februari van het jaar 1600 tot den brandstapel werd veroordeeld, alleen omdat zijne wijsgeerige beschouwingen strijdig werden geoordeeld met de leer der katholieke kerk.

Doch keeren wij tot de theorie van DARWIN terug, volgens welke alle dierlijke wezens door bloedverwantschap met elkander zijn verbonden. Met de zekerheid waarmede de inductie in staat is, iets te bewijzen, leert de ontwikkelingsgeschiedenis, dat ook de mensch op die wet geen uitzondering maakt. Het groot aantal rudimentaire organen, die ook bij hem worden aangetroffen en welker bouw en beteekenis ik hier niet verder heb na te gaan, zijn de onwraakbaarste getuigen van zijne dierlijke afkomst. Niet alleen de ontleding van zijn lichaam, maar ook die van zijn geest toont dit op de onweerspreekbaarste wijze. Begraven in de diepste diepte van ons wezen — zegt RIBOT zoo voortreffelijk — liggen wilde hartstochten, booze neigingen en teugelooze begeerten, die wel slapen maar niet sterven willen. Zij gelijken die rudimentaire organen, welke hunne bestemming lang hebben overleefd, maar die zijn blijven voortbestaan als getuigen eener langzaam naar vooruitgang strevende ontwikkeling der levensvormen. De erfelijkheid voert

die getuigen der wildheid, welke den mensch eigen waren, toen hij nog vrij in de wouden en op de wateren leefde, als door een verborgen en wonderlijk spel van het toeval, ons van tijd tot tijd nog weder eens voor oogen, om ons als het ware nog eenmaal den langen weg te doen zien, dien wij hebben afgelegd.

Voor de meeste menschen schijnt echter de gedachte, dat zij van dierlijke afkomst zijn, stuitend voor het gevoel hunner eigenwaarde en kwetsend voor hun hoogmoeds- en ijdelheidsgevoel. Ik voor mij wil echter gaarne bekennen, dat ik het denkbeeld, om een nakomeling te zijn van een dierlijk wezen, dat wellicht voor duizenden van jaren op aarde heeft geleefd, minder hinderlijk vind dan de gedachte, dat ik afstam van menschen, die nog geen drie eeuwen geleden den grooten denker van Nola levend hebben doen verbranden, die honderden hunner tijdgenooten, onder de hemelschreiende woorden »maar zóó dat er geen droppel bloed bij vloeie" (citra sanguinis effusionem) op de meest helsche wijze lieten doodmartelen, eenvoudig omdat ze anders dachten en geloofden en den moed hadden voor hunne overtuiging uit te komen. De grootste triomf, dien de natuurwetenschap heeft behaald, is dan ook wel deze geweest, dat zij zich voorgoed heeft ontworsteld aan de heerschappij der kerk, dat zij zich heeft ontworsteld aan de macht van het dogma, het verlammend element, dat de ontwikkeling van maatschappij en wetenschap eeuwen lang heeft tegengehouden, en op die overwinning heeft DARWIN de kroon gezet.

Na deze korte uiteenzetting van het Darwinisme en zijn waarde en beteekenis voor de biologische wetenschap, kunnen wij thans ook de vraag rustig onder de oogen zien, hoe het zich tegenover dat groote vraagstuk verhoudt, 'twelk de golven van het maatschappelijk leven zoo onrustbarend hoog doet gaan.

Maar eerst wil ik nog aan Uwe redevoering herinneren, hooggewaardeerde ROSENSTEIN, aan uwe rectorale rede over de erfelijkheid van verworven eigenschappen. Voor U is *dit* jaar, de stichtingsdag van onze Hoogeschool, een feestdag bij uitnemendheid, want het is de dag waarop Gij vóór vijf en twintig jaar Uw ambt als Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Groningen hebt aanvaard, om na een verblijf van zeven jaar aldaar eene roepstem naar Leiden te volgen. Voor alles, wat Gij in dat vijf en twintigjarig tijdvak voor de behartiging van ons onderwijs hebt gedaan, maar vooral voor Uwe warme toewijding aan den bloei en aan de belangen van onze Universiteit, betuig ik U, uit naam van Leiden's Hoogeschool, hier nogmaals mijn hartgrondigen dank.

Ieder, die niet alleen voor zich zelf leeft, maar ook een open oog heeft, voor hetgeen rondom hem plaats vindt, moet getroffen worden door de ellende, die zijne blikken overal ontwaart. Terwijl de een in weelde wordt geboren, zijn dagen in overdaad slijt en dikwijls niet weet, hoe hij bij gemis aan bezigheid den tijd zal dooden, is kommer en gebrek het erfdeel van den ander en ondanks zwaren lichamelijken arbeid is hij dikwijls nauwelijks in staat, in het levensonderhoud van zich en de zijnen te voorzien. Is het dan ook te verwonderen, dat er stemmen opgaan, die meer rechtvaardige toestanden in het leven trachten te roepen? Niemand zal het, naar ik vermoed, willen betwisten; maar evenmin als tot dus ver iemand den steen der wijzen heeft gevonden, is het iemand gelukt de middelen op te sporen, om met één slag aan alle maatschappelijke ellende een einde te maken.

De Sociaaldemocratie meent echter den weg gevonden te hebben, om dat doel te bereiken. De gelijkheid aller menschen als grondstelling aannemend predikt zij als ideaaltoestand op

aarde: gelijkheid in alles voor allen. Met waardeering voor hare pogingen om te trachten een einde te maken aan zieke en naar genezing snakkende maatschappelijke toestanden, hebben wij ons toch wel in de allereerste plaats af te vragen of haar streven, in stede van verbetering aan te brengen, niet veeleer de geheele maatschappij met vernieling en ondergang bedreigt. Haar leer toch is in strijd met hetgeen de ontwikkelingsgeschiedenis der levende natuur ons leert. Haar ideaal »gelijkheid in alles voor allen" zal niet tot dien staat van gelukzaligheid voeren, dien de woordvoerders dier leer, hunne in het objectief beoordeelen der toestanden gewoonlijk niet zeer geoefende leden en candidaten hunner partij steeds haarfijn voorspiegelen, maar wel tot den strijd van allen tegen allen.

Werpen wij een blik op de dierenwereld en zien wij eerst hoe communisme en socialisme, bizonder en gemeenschappelijk bezit, bizondere en gemeenschappelijke arbeid zich daar verhouden. Al dadelijk treft het ons dan, dat communisme en socialisme alleen bij de allerlaagste d. i. bij de minst ontwikkelde diergroepen worden aangetroffen, waar onder voortplanting door knopvorming een colonie of dierstok ontstaat, zooals b. v. bij de koraaldieren (polypen) het geval is. Elk individu van zulk een stok vindt niet alleen bescherming tegen ongunstige uitwendige invloeden in den door allen voor allen afgescheiden stok, maar wordt ook uit het gemeenschappelijk voedingskanaal, dus op kosten der anderen, gelaafd, wanneer het door ongunstige ligging aan den stok zelf niet in staat is voedsel op te nemen.

Onder de hoogere dieren daarentegen leven de verschillende individu's voor het meerendeel zelfstandig en werken elk voor zich. Hunne ledematen en hunne wapenen, — hun bizonder bezit — zijn de werktuigen waarmede zij arbeiden en wat zij verdienen, dat gebruiken zij ook om in hun levensonderhoud te voorzien. Zorg voor de toekomst kennen zij gewoonlijk noch

voor zich noch voor hunne jongen. Alleen onder de insecten zien wij dat die soorten, welke in staten of maatschappijen leven, gemeenschappelijken arbeid verrichten en vinden wij ook, dat de ouderen voor de toekomst der jongeren zorgen. Hiertoe worden zij gedreven door instincten, die zich geheel als door overerving verkregen gewoonten laten verklaren, zooals dan ook al die instinctmatige handelingen zich oplossen in het verrichten van arbeid met van lieverlede vergroot en geërfd privaat-kapitaal. Bij de in troepen levende zoogdieren kan het nochthans den schijn hebben, alsof de verschillende leden van den troep gemeenschappelijken arbeid verrichten, die niet uit instinct, maar uit vrijwillige vereeniging ontstaat, zooal b. v. het jagen van wolven in troepen ter voorziening in hun levensonderhoud. Wie echter meent, dat eene troep hongerige wolven gezamenlijk jagen gaat uit het beginsel van communisme en socialisme, moet maar zien hoe het daar toegaat bij de verdeeling van den gemeenschappelijken buit. Van gelijkelijk deelen is geen sprake, maar er ontstaat een woedend gevecht, waarin alleen het recht van den sterkste zegeviert. Ik heb die overbekende feiten eenvoudig aangehaald, om aan te toonen, dat communisme en socialisme des te scherper op den voorgrond treden, naarmate wij lager in de dierenwereld afdalen, dat daarentegen, waar bij hoogere diergroepen verhoudingen worden aangetroffen, die aan maatschappelijke toestanden herinneren, het eigenbelang van het individu, bij de verdeeling van het door gemeenschappelijken arbeid verkregen gemeenschappelijk bezit, in dezelfde mate ook krachtiger op den voorgrond treedt, naar gelang het zelf in de rij der levende wezens eene hoogere plaats inneemt. Tusschen de onbaatzuchtigheid en de belangeloosheid der koraaldieren en de baatzucht en het eigenbelang der wolven heeft eene trapsgewijze ontwikkeling plaats gevonden; hoe die is geschied, volgens welke natuurlijke wetten die ontwikkeling heeft plaats gehad en hoe ook de mensch aan

diezelfde wetten onderworpen is, heeft DARWIN ons geleerd. Daarmede wil ik volstrekt niet beweren, dat in de menschenmaatschappij geen betere verhoudingen kunnen worden verkregen; ik heb alleen willen aantoonen, dat in het Darwinisme de philosophie van het Socialisme wel een tegenstander maar geen bondgenoot ontmoet.

In de levende natuur bestaat nergens gelijkheid, maar alleen ongelijkheid; deze heeft tot den eeuwigen strijd om het bestaan en zoo tot de hoogste ontwikkeling gevoerd. Want in dien levensstrijd heeft elke wijziging, hoe klein zij ook moge zijn geweest of door welke oorzaak zij ook moge zijn ontstaan, steeds gestrekt om het individu behouden te doen blijven, wanneer namelijk die wijziging slechts dat individu ten voordeel is geweest; door zijne nakomelingschap is het dan weder overgeërfd, waardoor ook die nakomelingschap op haar beurt weder meer kans heeft gehad om te blijven voortbestaan. Aan dat beginsel nu, waardoor elke wijziging, als zij slechts nuttig is, bewaard blijft, heeft DARWIN den naam van »Natuurkeus" gegeven, zoowel ter onderscheiding als om de overeenkomst aan te duiden met de macht van den mensch in het doen eener keuze, de Kunstkeus. Op veranderingen die noch nuttig noch schadelijk zijn, slaat de nateurkeus geen acht, zij blijven slechts dobberende voortbestaan.

In beeldsprakigen zin mogen wij den grooten wijsgeer nazeggen, dat de natuurkeus elken dag, elk uur, ja elk oogenblik de geheele wereld doorsnuffelt, om elke wijziging, ja zelfs de geringste op te sporen, verwerpende wat slecht is en opzamelende en bewarende wat goed is; in stilte en opmerkzaam is zij bezig, waar en wanneer zij eene gelegenheid vindt ter veredeling van een bewerktuigd schepsel, in verband met de bewerktuigde en onbewerktuigde voorwaarden van zijn leven. Maar uit het gelijke had zij nooit geboren kunnen worden, zij

is en kon alleen uit het ongelijke ontstaan evenals zij alleen werkt en werken kan door het ongelijke. Tegen die groote en machtige natuurwet kan niemand zich straffeloos verzetten en wanneer de sociaal-democratie dreigt dat zij des noods met geweld haar leer wil invoeren, dan onderteekent zij bij dat besluit ook tevens het doodvonnis van de Maatschappij, want het gelijke vernielt zich zelf, zooals de natuur ons met duizenden voorbeelden leert: men denke slechts aan de Nieuw-Zeelanders, die nadat zij de Moa's, de reusachtig groote vogels, het eenige eetbare wild van hun eiland hadden uitgeroeid, elkander begonnen te verslinden.

Overal zien wij dat juist bij individu's van ééne en dezelfde soort, die hetzelfde gewest bewonen, de onvermijdelijke levensstrijd het allergrootst is en tusschen elkander zeer nauw verwante soorten is die strijd gewoonlijk niet minder hevig. zooals ik door een paar voorbeelden wil ophelderen. In Schotland heeft de groote lijster zich in de laatste dertig jaar zeer sterk vermenigvuldigd; dientengevolge is de met haar zoo nauw verwante zanglijster in die streken veel zeldzamer geworden. De zwarte rat was de gewone rat in Europa, totdat in het begin van de 18de eeuw de bruine rat aan de oevers van de beneden Wolga verscheen; van daar heeft hij zich in meerdere of mindere snelle mate over geheel Europa verspreid en de gewone rat verdrongen, welke in die streken, waar zij vroeger zeer algemeen was, nu òf betrekkelijk zeldzaam is geworden òf geheel is uitgestorven. De verdreven rat is bij het zeer groote handelsverkeer over de geheele wereld verspreid geworden en heeft op haar beurt in Nieuw-Zeeland, de daar inheemsche rat geheel verdelgd. Die inlandsche rat — een woudrat — is waarschijnlijk ook op haar beurt daar ingevoerd, want het is bekend, dat op Nieuw-Zeeland, met uitzondering van een paar zeer eigenaardige soorten van vledermuizen, geen inlandsche zoogdieren worden aangetroffen.

Iu diezelfde streken is de daar te huis behoorende vlieg door de Europeesche vlieg volkomen verdrongen. In Australië heeft verder de daar ingevoerde bij de kleine inlandsche bij, die geen angel bezit, geheel uitgeroeid, terwijl in Rusland de kleine Aziatische kever eene zeer nauw verwante, maar veel grootere inlandsche soort overal heeft overvleugeld. De oorzaak die tot dezen woedenden strijd om het bestaan aanleiding geeft, is wel hierin gelegen, dat de elkander zeer sterk verwante soorten ongeveer dezelfde plaats in de huishouding der natuur innemen. Zij hebben nagenoeg hetzelfde soort van voedsel noodig en zijn aan dezelfde gevaren en aan dezelfde vijanden blootgesteld. Wanneer dus de eene soort, al is het in nog zoo geringe mate, 'tzij zich gemakkelijker voedsel weet te verschaffen of gevaren weet te ontvlieden, 't zij zich sneller vermenigvuldigt of meer taaiheid van leven bezit, dan zal zij ook sneller in aantal toenemen en het gevolg hiervan zal zijn, dat de andere soort in getalsterkte afneemt en dikwijls geheel uitsterft. Somtijds komt het tusschen beide soorten feitelijk tot een strijd, waarin de zwakke door de sterke wordt overwonnen, maar dit is geenszins altijd het geval. Want het is volstrekt niet zeldzaam, dat de zwakkere soort zegepraalt, 'tzij doordat zij zich sneller voortplant of beter de wisselvalligheden van het klimaat verdraagt of op listiger wijze aan de aanvallen van den algemeenen vijand weet te ontsnappen. Soorten, die elkander in hooge mate verwant zijn, leven dan ook uiterst zeldzaam te zamen, maar gewoonlijk in verschillende, hoewel aan elkander grenzende gewesten, waar echter de levensvoorwaarden eenigszins anders zijn; en wanneer zij in hetzelfde gewest worden aangetroffen, dan zien wij, dat zij verschillende streken daarvan bewonen, verschillende gewoonten hebben aangenomen en zoodoende niet in onmiddelijke mededinging met elkander komen.

Niets is gemakkelijker, zegt Darwin, dan de waarheid toe te stemmen — dat er steeds een strijd des levens gestreden

wordt, maar niets is moeielijker, dan altijd de waarheid voor oogen te houden. Want indien ons verstand er niet als het ware van doordrongen is, dan zien wij de geheele huishouding der natuur met de verspreiding, de zeldzaamheid, den overvloed, de uitsterving en de verandering der schepselen als in eene schemering, of wel wij verstaan dat alles verkeerd. Wij zien het uitzicht der natuur schitterend van licht en vreugde, wij zien overal een overvloed van voedsel, maar wij zien niet of vergeten te zien dat de vogels, die zoo vroolijk rondom ons zingen, van insecten of van zaden leven en dus onophoudelijk bezig zijn met bewerktuigd leven te vernietigen; of wij vergeten hoe veelvuldig die kleine zangers of hunne eieren of hunne jongen vernietigd worden door roofvogels of roofdieren; wij denken er niet altijd aan, dat ofschoon er nu voedsel in overvloed is, zulks geenszins in elk jaargetijde of in elk jaar het geval is. Wij zien de insecten fladderend over de bloemen, zich verheugend in een zonnig en vroolijk bestaan, maar wij zien hunne voortdurende pogingen niet om hunne vijanden te ontsnappen noch hunnen eindeloozen strijd tegen de krachten der natuur. Wij bewonderen de pracht; de heerlijkheid en de harmonie in de levende natuur, maar wij vergeten dat dit alles in hoofdzaak is teweeggebracht door het ongelijke, door den onophoudelijken krijg, door den dagelijks weêrkeerenden strijd; wij vergeten dat juist deze de groote factoren zijn, de machtige hefboomen. waarmede de levende natuur werkt en zal blijven werken, zoolang er bewerktuigd leven op aarde zal zijn.

Wanneer de historische ontwikkelingsgeschiedenis der bewerktuigde wereld ons slechts leerde, dat er in de levende natuur overal alleen vooruitgang viel waar te nemen, dan konden wij hopen dat ditzelfde ook voor de maatschappelijke ontwikkeling der menschheid zou gelden en wij zouden ons met het denkbeeld kunnen vleien, dat de tegenwoordige toestanden van zelf

voor betere zouden plaatsmaken. De werkelijkheid echter leert dat het anders is en verscheurt die idealen op meedoogenlooze wijze. Naast duizenden en tienduizenden soorten, die in den eeuwigen strijd om het bestaan tot hoogere ontwikkeling zijn gekomen en de plaats van lager bewerktuigde wezens hebben ingenomen, zijn honderdduizenden andere soorten in haar oorspronkelijken toestand blijven voortleven, gelijk ons de geheele lagere en laagste dierenwereld leert. Zij zijn blijven voortleven, omdat hare algemeene levensvoorwaarden zijn blijven voortbestaan en omdat zij zich zooveel mogelijk aan den strijd met hare tegenstanders hebben onttrokken. Zij hebben zich in de omstandigheden geschikt, dikwijls met verlies van een gedeelte harer vroegere hoogere ontwîkkeling, zooals het voorbeeld van zoovele vleugellooze insektensoorten op zeer afgezonderde eilanden ons leert en het verlies van het gezichtsvermogen bij in holen levende dieren ons aantoont.

Het onvolkomene is blijven voortbestaan en het moet blijven voortbestaan, omdat het onmisbaar is voor het geheel. Hoe meer de behoeften en aanspraken der aanwezige mededingers van elkander verschillen, zooveel te gemakkelijker is ook de natuur in staat, in aller levensonderhoud te voorzien. Met die natuurwet schijnt de sociaal-democratie volstrekt geen rekening te houden. Het komt niet bij mij op, hieruit het besluit te trekken, dat zij die in ellende zijn geboren, ook maar in ellende moeten blijven voortleven, omdat in de levende natuur naast de bevoorrechte soorten en rassen ook de minder volkomene zijn blijven voortbestaan, ik heb alleen willen aantoonen, dat de ontwikkelingsgeschiedenis der levende natuur in strijd is met de idealen der sociaal-democratische philosophie.

De levende natuur is niet alleen overal in strijd met het socialisme, zij is zelfs in den volsten zin van het woord de wetenschappelijke bevestiging van het ongelijke. Juist door het

ongelijke en de noodzakelijk daarmede gepaard gaande verdeeling van den arbeid streeft de natuur steeds tot verdere ontwikkeling en hand aan hand daarmede tot de grootst mogelijke doelmatigheid. Slaan wij een blik op den bouw van ons eigen lichaam. De physiologie leert ons dat het menschelijk organisme als een goed geordende staat, als een celstaat te beschouwen is. In zulk een staat heerscht eene volkomen verdeeling van den arbeid, zoodat aan bepaalde groepen of afdeelingen dier cellen de verwerking der ruwe grondstoffen, aan andere de vorming en de uitwisseling van verschillende voortbrengselen is toevertrouwd, terwijl weder andere met het toezicht en de verdediging en nog weder andere met de uitvoering der bevelen zijn belast. Alle staan echter onder de leiding eener hoofdregeering, die door eene onovertrefbare telegraphische inrichting van de eene zijde berichten uit alle deelen van den staat ontvangt en naar de andere zijde bevelen in alle richtingen aan de uitvoerende macht doet toekomen. De werkkracht dier regeering is het verstandelijk vermogen van den mensch. De phylogenie leert ons, hoe in den eeuwigen strijd om het bestaan zulk een celstaat zich gaandeweg heeft ontwikkeld en de wordingsgeschiedenis van het individu toont ons duidelijk aan, hoe gedurende den eersten ontwikkelingstoestand de verschillende leden van zulk een staat nog alle de kenmerken van cellen bezitten. Eerst in de latere ontwikkelingsperioden worden de verschillen steeds grooter en grooter. Aan eenige b. v. wordt slechts de nederige rol toegedeeld om als opperhuidcellen het organisme naar buiten af te sluiten, terwijl andere zich tot de hoogste macht, tot het zenuwstelsel en de zintuigen ontwikkelen, alle zijn echter onmisbaar voor en afhankelijk van elkander. De physiologie leert ons verder, dat het organisme gezond is, wanneer elke celgroep haar plicht doet, als het loon dat elke afdeeling voor verrichten arbeid ontvangt in evenredigheid staat tot de hoeveelheid en de hoedanigheid van den geleverden ar-

beid, als inkomsten en uitgaven goed geregeld zijn en er voor den kwaden dag iets is overgegaard. Maar het organisme wordt ziek, wanneer een of meer celgroepen den dienst weigeren, of in stede van te werken liever eene behagelijke rust nemen, of als de verhouding tusschen loon en arbeid, tusschen inkomsten en uitgaven niet naar behooren zijn geregeld, terwijl de kleinste stoornissen in de hoogst ontwikkelde celgroepen reeds tot zeer bedenkelijke verschijnselen voor het geheele organisme aanleiding kunnen geven. Niet in de gelijkheid, die tot volkomen vernietiging voert, maar in eene zoo goed mogelijk geregelde verhouding tusschen de diensten, die elke celgroep verricht en het loon dat zij daarvoor ontvangt, onder strenge verdeeling van den arbeid, ligt het zwaartepunt van een gezond organisme en misschien dat zulke verhoudingen ook eens de grondslagen kunnen vormen voor eene meer gezonde maatschappij.

Nog een enkel woord richt ik tot U, Studenten dezer Hoogeschool! In welken rang of stand Gij later aan de Maatschappij Uwe diensten zult bewijzen, overal zult Gij menschelijke ellende en zieke maatschappelijke toestanden ontmoeten. Als Gij geroepen zult worden om hulp en steun — in welk opzicht ook — te verleenen, wacht U dan voor twee gevaarlijke indringers. De eene is de teêrgevoeligheid, de andere de onverschilligheid. Wat teer is, wordt licht ziek en zieke middelen kunnen de maatschappelijke ellende wel vergrooten maar niet verbeteren, terwijl de onverschilligheid zoo licht ontstaat, wanneer men meent machteloos tegenover zieke maatschappelijke toestanden te staan. Tegen die twee indringers zult Gij altijd moeten strijden, als de belangen der groote menschenmaatschappij U werkelijk ter harte gaan.

De wetenschap heeft verlichting en beschaving aangebracht en met haar het streven om verbetering te brengen in zieke maatschappelijke toestanden en menschelijke ellende te verzachten.

In zekeren zin kan ieder Uwer iets bijdragen om dat groote doel te helpen bevorderen, ten minste hij streve er naar. Bedenkt namelijk wel, dat de groote baanbrekers op elk gebied der wetenschap nooit geboren zouden zijn, wanneer niet duizenden voor hen in moeite en strijd reeds min of meer den weg hadden geëffend en gebaand. Voordat de man der wetenschap haar op nieuwe paden kan voeren, moet zij hem vormen, en naargelang onze kennis op elk gebied toeneemt, wordt ook de kans grooter, dat de Genius ons nieuwe wegen zal wijzen, om dieper in het onbekende land door te dringen.

Welnu ieder Uwer trachte dan, om, elk op zijn gebied, zooveel mogelijk door zelfstandig onderzoek en zelfstandig denken onze kennis te vermeerderen; maar zonder moeite of strijd zal U dat nooit gelukken. In moeite en strijd heeft de wetenschap veroverd, wat zij thans haar eigendom mag noemen, met moeite en strijd zal ook alleen elke verdere overwinning te behalen zijn, maar heerlijk zal ook het loon wezen; op dan! moedig den strijd aanvaard, *voorwaarts!*

INGESCHREVEN STUDENTEN.

ACADEMIEJAAR 1890—1891.

	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	Totalen.
volledig onderwijs						
1e maal	17	50	54	14	7	142
2e »	13	31	59	12	8	123
3e »	10	31	36	3	5	85
4e »	12	25	48	2	1	88
5e »	9	23	43	8	5	88
6e »	3	39	48	4	4	98
7e »	1	20	34	5	2	62
8e »		7	25	1	1	34
9e »		2	14		1	17
10e »		6	7	2		15
11e »		1	5		1	7
12e »			1	1		2
13e »	1	1			1	3
14e »		1	2		1	4
15e »						
16e »						
17e »			1			1
Totaal . . .	66	237	377	52	37	769
voor 2 lessen						
1e maal				1	2	3
2e »				2		2
Totaal . . .				3	2	5
voor 1 les						
1e maal		7		2	3	12
2e »	1	5		1	1	8
3e »					1	1
4e »		1				1
Totaal . . .	1	13		3	5	22
Algemeen totaal	67	250	377	58	44	797

UITSLAG DER EXAMENS.

	16 Sept. 1890—11 Juli 1891.			
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Teruggetrokken.
Candidaats-Examen in de Rechten.	85	53	32	Geene.
Doctoraal » » » »	80	60	20	»
Candidaats » » » Geneesk.	21	18	3	»
Doctoraal » » » »	26	16	10	»
Candidaats » » » Letteren.	10	9	1	»
Doctoraal » » » »	1	1		»
Examen voor den Ind. Dienst.	16	14	2	»
Candidaats-Examen Wis- en Natuurk.	2	2		»
Doctoraal » » » »	7	7		»
Propaed. Examen in de Geneesk.	32	30	2	»
Aanvulling-Examen Plant- en Dierk.	1	1		»
» » » » »				
en Theor. Apoth.-Examen.	2	2		»
Propaed. Examen Godgeleerdheid.	12	11	1	»
Candidaats » » (1e Ged.).	9	9		»
» » » (2e Ged.).	15	15		»
Doctoraal » »	7	7		»
1e Natuurkundig Examen.	38	35	3	»
2e » »	25	13	12	»
Theor. Geneeskundig Examen.	34	25	9	»
Tandheelkundig Examen.	6	3	3	»
Examen volgens Art. 86 Wet H. O.	3	3		»
Som . . .	432	334	98	Geene.

III.

PROMOTIEN,

van 16 September 1890 tot 11 Juli 1891.

In de Rechtswetenschap.

1890.

4 October. Abraham van der Elst, van Dordrecht, Proefschrift: »Opmerkingen over de Wet houdende verbodsbepalingen tegen het dragen van wapenen."

10 October. Gerrit Blokhuis, van Leerdam, Proefschrift: »Art. 96 der Grondwet."

29 October. Cornelis Adriaan Bergsma, van Palembang, Proefschrift: »Art. 895 B. W."

3 November. Jan Gelinde van Blom, van Heerenveen, Proefschrift: »Onbepaalde verbintenissen."

10 November. Johannes Justus Hagen, van Leiden, Proefschrift, »Twee vragen betreffende stichtingen."

10 November. Dirk Willem Karel de Roo de la Faille, van Batavia, Proefschrift: »Aanteekening op de Artt. 86—89 W. v. K."

11 November. Hendrik Johannes Bool Jr., van Batavia, Proefschrift: »Eenige opmerkingen naar aanleiding van de verhouding tusschen den vervoerder en den geadresseerde bij het vervoer op de binnenwateren."

21 November. Willem Jan Marie Plate, van Samarang, Proefschrift: »Eenige opmerkingen naar aanleiding van Art. 59 Wetboek van Strafrecht."

25 November. Manta Meindert Schim van der Loeff, van Abbenbroek, Proefschrift: »De omvang en het gevaar der reci-

dive, hare oorzaken en de middelen om haar te bestrijden."

27 November. Gerard Vissering, van Leiden, proefschrift: »Personentarieven van Spoorwegen, stelsels en krititiek."

8 December. Maurits Adriaan de Savornin Lohman, van Assen, proefschrift: »De strafwet ten opzichte van de verkiezingen."

8 December. Eleazar Zorab, van Samarang, Proefschrift: »De publiekrechtelijke toestand der vreemde Oosterlingen in Nederlandsch Oost-Indië."

12 December. Dirk Antonie van Eck, van Axel (zeeuwsch Vlaanderen), Proefschrift: »De dwangmiddelen van den Staat tegenover de Gemeente."

15 December. Jan Nicolaas Josef Eduard Thijssen, van Arnhem, Proefschrift: »Het geheim van den Medicus."

15 December. Coenraad Willem Schlingemann, van Zwolle, Proefschrift: »Het Warrantstelsel."

17 December. Johan Adriaan van der Does, van 's Hertogenbosch, Proefschrift: »De redenen van wraking van getuigen in het burgerlijk geding."

18 December. Henri Gustav van Velthuysen, van Samarang, Proefschrift: »Eenige vragen naar aanleiding van erkenning van natuurlijke kinderen door de moeder."

19 December. Salomon Anton Suter, van Wyl (Zwitserland) »Met Stellingen."

19 December. Henri Robert van Maasdijk, van Katwijk aan Zee, Proefschrift: »Eenige opmerkingen over »Valschheid" naar aanleiding van authentieke akten."

1891.

19 Januari. Herman Gerard Hagen, van Leiden, Proefschrift: »Een bijdrage tot de leer van den Genuskoop."

27 Januari. Jacobus Antonius Theodorus Duijnstee, van 's Gravenhage, Proefschrift: »Schending van brieven en telegrammengeheim door post- en telegraafbeambten."

11 Februari. Jan Woltman, van Heerenveen, Proefschrift: »De Rechtstoestand van den failliet."

18 Februari. James van Raalte, van Rotterdam, Proefschrift: »De Rechtstoestand der burgerlijke aandeelen-maatschappij."

24 Februari. Willem Pieter Roedolf Bouman, van Eenigenburg (Gem. St. Maarten). Proefschrift: »Art. 328 Wetboek van Strafrecht."

3 Maart. Klaas Jan Abbring Hingst, van Workum, Proefschrift: »De verzegeling en ontzegeling na overlijden."

6 Maart. Popko Goldenberg, van Deventer, Proefschrift: »Eenige opmerkingen over de oude wijze van Rechtspleging in Overijssel, in 't bijzonder in hooger beroep."

13 Maart. Johannes Petrus Amshoff, van Hoogeveen, Proefschrift: »De grondslagen van het personeel."

20 Maart. Jan Thomas Ferdinand Telting, van Leeuwarden, Proefschrift: »Iets over hazardspel in verband met de Artt. 456 en 457 v. h. Wetboek van Strafrecht."

23 Maart. Wopko Cnoop Koopmans, van Amsterdam, Proefschrift: Art. 967 B. W.

23 Maart. Robert van Breugel Douglas, van 's Gravenhage, Proefschrift: »Het conflict tusschen Zwitserland en Duitschland in 1889.

24 Maart. Cornelis de Witt Hamer JGzn, van Goes, Proefschrift: »De verplegingskosten van behoeftige krankzinnigen."

20 April. Rudolph Floris Carel Hendrik Bentinck van Schoonheten, van Zwolle, Proefschrift: »Eenige opmerkingen over het verschil tusschen koop en ruil."

1 Mei. Jacob Cornelis Overvoorde, van Rotterdam, Proefschrift: »De ontwikkeling van den Rechtstoestond der vrouw, volgens het oud-Germaansche en oud-Nederlandsche Recht."

4 Mei. Jan Daniel van der Plaats, van Leeuwarden, Proefschrift: »Eenige opmerkingen naar aanleiding van de macht der Gedeputeerde Staten ten opzichte van het budgetrecht der Gemeenten."

8 Mei. Stephan Creutz, van Arnhem, Proefschrift: »De exceptie van beraad."

13 Mei. Abraham van der Hoeven, van Rotterdam, Proefschrift: »De Rechter-Commissaris in het faillissement, inzonderheid naar aanleiding der nieuwe ontwerpen."

25 Mei. Adriaan Paets tot Gansoyen, van Woerden, Proefschrift: »Iets over de kosten van het Strafproces in Nederland."

27 Mei. Francois Bernard Simon van Leeuwen, van Rembang, Proefschrift: »Eigendom van de ijskorst op ondergeloopen land."

3 Juni. David Jacobson, van Rotterdam, proefschrift: »De vereischten van eene veroordeeling wegens bedriegelijke bankbreuk."

11 Juni. Herman Ernst van Hees, van 's Gravenhage, Proefschrift: »Het kennelijk onvermogen in verband met het ontwerp eener Wet op het faillissement en de surséance van betaling van de Staatscommissie van 1879."

15 Juni. Coert Lambertus van Harinxma thoe Slooten, van Beesterzwaag, Proefschrift: »Het binnentreden van woningen."

18 Juni. Jan Hendrik Valckenier Kips, van 's Gravenhage, Proefschrift; »De beteekenis van het woord »Rekenplichtigen" in Art. 771 Wetb. v. Burg. Rechtsv."

23 Juni. August Engelbert Alexander Simon van Stralen, van Haarlem, Proefschrift: »Wet van den 28sten Februari 1891 (Stbl. N°. 69) tot vaststelling van bepalingen betreffende 's Rijks waterstaatswerken."

24 Juni. Maurits Constanstijn de Vries van Heijst, van Hardinxveld, Proefschrift: »Nog iets van het geneeskundig geheim meer in 't bijzonder in verband met de levensverzekering."

24 Juni. Eiso Cornelis Wiersma, van Roodahuizum, Proefschrift: »Eenige opmerkingen over de Artikelen 1606—1609 B. W."

25 Juni. Pieter Baelde, van Rotterdam, Proefschrift: »Opmerkingen naar aanleiding van Art. 251 Wetboek v. Koophandel."

26 Juni. Wilhelm Cornelis Theodoor van der Schalk, van Noordwijk, »Met Stellingen."

26 Juni. Johan Antoni de Ranitz, van Zutphen, Proefschrift: »De commanditaire vennootschap met aandeelen volgens het ontwerp der Staatscommie."

1 Juli. Louis Eikendal, van 's Gravenhage, Proefschrift: »Uitvoerders van uiterste wilsbeschikkingen."

1 Juli. Cornelis Willem Maris tot Sandelingen Ambacht, van Utrecht, Proefschrift: »De exceptie van onbevoegdheid."

2 Juli. Hendrik Lenshoek van Zwake, van Goes, Proefschrift: »Opmerkingen over Art. 22 Wetb. v. K."

2 Juli. Sjuck Bernard Walbraad van Limburg Stirum, van Leeuwarden, Proefschrift: »Overmacht in verband met tardieve levering bij vervoer van goederen."

6 Juli. Johan Willem Josef Pompe van Meerdervoort, van Ginneken, Proefschrift: »Het reglement op de bevissching der Schelde en Zeeuwsche stroomen."

6 Juli. Adrien Jacob Eigeman, van Oud-Loosdrecht, Proefschrift: »De weigering der moeder om de voogdij over eigen kinderen te aanvaarden en haar gevolgen."

8 Juli. Allard Gerard Nicolaas Swart, van 's Gravenhage, Proefschrift: »Opmerkingen betreffende auteursrecht op werken van beeldende kunst."

8 Juli. Pieter Marie van Wettum, van den Leidschendam, Proefschrift: »Art. 103 wetboek van Strafvordering."

8 Juli. Hendrik Hester Constantijn Castendijk, van Rotterdam, Proefschrift: »Opmerkingen naar aanleiding van de Rechtspraak over Art. 337 S. W. B."

8 Juli. Johannes Hanegraaff, van Brielle, Proefschrift: »Opmerkingen naar aanleiding van Art. 435 van het Wetboek van Strafrecht."

8 Juli. Henricus Wilhelmus van Tienhoven, van Werkendam, Proefschrift: »Art. 70 ontwerp wetboek van Militair Strafrecht."

8 Juli. Johannes Theodorus Stok, van Arnhem, Proefschrift: »De exeptie van Non-Qualificatie."

In de Staatswetenschap.

1890.

28 October. John Loudon, van 's Gravenhage, Proefschrift: »De »Drie regelen" van het tractaat van Washington."

21 November. Cornelis Gerardus 't Hooft, van Dordrecht, Proefschrift: »Bijdrage tot de toelichting van Art. 238 Gemeentewet."

19 December. Salomon Anton Suter, van Wyl (Zwitserland). Proefschrift: »Het tractaat van Constantinopel van 29 October 1888.

1891.

1 Mei. Jacob Cornelis Overvoorde, van Rotterdam »Met Stellingen."

26 Juni. Wilhelm Cornelis Theodoor van der Schalk, van Noordwijk, Proefschrift: »Over ondernemers-vereenigingen. (Kartels en trusts).

In de Semitische Letterkunde.

1890.

20 September. Gerlof van Vloten, van Deventer, (met lof). Proefschrift: »De opkomst der Abbasiden in Chorasan."

In de Klassieke Letteren.

1891.

24 Januari. Edward Bernard Koster, van Londen, Proefschrift: »Studia tragio-Homerica."

14 Maart. Michaël Nassau Noordewier, van Dordrecht, Proefschrift: »Metaphorae aristophaneae."

23 April. Jan Lodewijk Chaillet, van Hallum, Proefschrift: »De orationibus, quae Athenis in funeribus publicis habebanter."

16 Mei. Corneille Henri Dee, van Leiden, Proefschrift: »De ratione quae est inter asinum pseudo-lucianeum apuleique metamorphoseon libros.

23 Mei. Pieter de Koning, van Dordrecht, Proefschrift: »Quaestiones atticae de hypothesibus aliquot muelleri struebing."

In de Nederlandsche Letterkunde.

1891.

27 Juni. Johan Hendrik Kern, van Leiden, (met lof). Proefschrift: »Klankleer der Limburgsche sermoenen."

10 Juli. Carel Hendrik Philippus Meijer, van 's Gravenhage, (met lof). Proefschrift: »Pieter Langendijk zijn leven en werken."

In de Geneeskunde.

1890.

24 October. Gerlach Marinus Kruimel, van Amsterdam, Proefschrift: »Verslag der Verloskundige kliniek en polikliniek van het Rijks Academische Ziekenhuis te Leiden, gedurende den cursus 1885—1886."

31 October. Theodorus Stoop, van Dordrecht, Proefschrift: »Iets over de behandeling der zoogenaamde Aneurysmata externa."

14 October. Josephus Marius Michael Conrad Beukers, van Schiedam, Proefschrift: »Chorea hereditaria adultorum."

21 October. Cornelis van der Hoeven, van Heenvliet, Proefschrift: »Kroon en brugwerk (crown- and bridgework).

1 December. François Hage, van St. Maartensdijk, (Zeeland) Proefschrift: »Ventrofixatio Uteri."

1891.

7 Februari. Peter Johannes Albertus Levedag, van Leiden, Proefschrift: »De diagnostiek van Aretaeus."

7 Maart. Lodewijk Unico Hendrik Constantijn Werndly, van Zutfen, Proefschrift: »Keratitis diffusa en hutchinsonsche tanden."

17 April. Jacobus Johannes Rinkel, van Hilversum, Bijdrage tot de kennis der voeding van den Nederlandsche soldaat der Landmacht in tijd van vrede."

25 April. Leonardus Wilhelmus Maria Vermeulen, van Delft, Proefschrift: »Over de behandeling van enkelvoudige breuken der lange beenderen."

4 Juli. Hendrik Kikkert Cz. van Oudewater, Proefschrift: »De stompbehandeling bij hysteromyomectomy."

10 Juli. Herman van Bommel van Vloten, van Raamsdonk, Proefschrift: »Trichinose en pseudo-trichinose."

In de Artsenijbereidkunde.

1890.

19 December. Antonie Hendrikus Catharinus van Senus, van Kralingen, Proefschrift: »Bijdrage tot de kennis der cellulose-gisting."

In de Plant- en Dierkunde.

1891.

6 Februari. Jacob van Breda de Haan, van Haarlem, Proefschrift: »Anatomie van het geslacht Melocactus."

In de Wis- en Natuurkunde.

1891.

21 Februari. Leendert Marius Johannes Stoel, van Kampen, Proefschrift: »Metingen over den invloed van de temperatuur op de inwendige wrijving van vloeistoffen tusschen het kookpunt en den kritischen toestand."

In de Aard- en Delfstofkunde.

1891.

13 Juni. Jacobus Lodewijk Conradus Schroeder van der Kolk, van Zutfen, Proefschrift: »Bijdrage tot de kennis der verspreiding onzer kristallijne zwervelingen."

In de Godgeleerdheid.

1891.

20 Maart. Johannes Bernardus van Loenen, van Soest, Proefschrift: Antiochië in de geschiedenis van het Christendom.

12 Juni. Jan Daniël de Lind van Wijngaarden, van Zevenbergen, Publiek (met lof). Proefschrift: »Antonius Walaeus."

1 Juli. Hendrik Willem ter Haar, van Nijmegen, Proefschrift: Jacobus Trigland."

IV.

VERVOLG

VAN HET

ALBUM STUDIOSORUM

ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE [1]).

Rect. Magn. Dr. C. K. HOFFMANN.

1890. 16 Sept. 1890—15 Sept. 1891.

Sept.
18. **Johannes Theodorus Moormans**, Rotterdam, 18, WN.
» **Andreas Hendrikus Cornelius van Engelen**, 's Gravenhage, 19, G.
» **Willem George Frederik de Waal Jr.**, 's Gravenhage, 19, G.
» **Petrus Scheffelaar Klots**, Andijk, 21, G.
19. **Jacobus Albertus Meijboom**, Rhijnsburg, 19, G.
» **Adriaan Burger**, Warnsveld bij Zutphen, 19, R.
» **Jan Leendert Adrianus Kivit van Haaften**, Sliedrecht, 20, G.
» **Willem Cornelis Lens**, Samarang, 20 G.
» **Gustaaf Adolf Ootmar**, Leiderdorp, 18, G.
22. **Eduard Jellinghaus Jr.**, Princenhage, 19, R.
» **Bernard Willem Frederik Dagevos**, Rijnsburg, 19, G.
» **Antonie Kist**, Leiden, 17, G.
» **Andreas Franciscus Nuijens**, Zevenhoven, 20, G.
» **Cornelis Jacobus Johannes Fokker**, Zierikzee, 19, R.
» **Anthonie Moolenburgh**, Zierikzee, 19, R.
» **Herman Carel van der Horst**, Weesp, 17, G.

---

1) Het cijfer achter den naam duidt den leeftijd aan. De letters **TH., R., G., WN., L.,** beteekenen de faculteiten van Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte.

Sept.
22. **Willem Jacobus Gallois**, Batavia, 18, R.
» **Johannes Louwerier**, Tomohon, 17, G.
» **Rudolphus Martinus Jacobus Maria Beguin**, Voorburg, 18, R.
» **Louis Philippe Jacques Wüpperman**, Haarlem, 20, R.
» **Arie Oosthoek**, Scheveningen, 20, WN.
» **Charles Peters**, Bolsward, 20, WN.
» **Carel Hendrik Christiaan Flugi van Aspermont**, 's Gravenhage, 21, R.
» **Ludwig Harbert Feenders**, Leiden, 20, G.
» **Frans Beelaerts van Blokland**, 's Gravenhage, 18, R.
» **Hendrik Jan Willem Drooglever Fortuijn**, Rotterdam, 19, G.
23. **Broer Pieter Bernard Plantenga**, den Helder, 20, G.
» **Arend Mijs**, Sommelsdijk, 19, R.
» **Henriette Josephine Schagen van Soelen**, Borneo, 21, G.
» **Karel Christiaan Crucq**, Middelburg, 18, G.
» **Willem Abraham Kuenen**, Leiden, 17, G.
» **Johannes Werner**, Leiden, 21, G.
» **Timotheus Gosewinus Haverschmidt**, Dokkum, 22, L.
» **Herman Hendrik Cornelissen**, Deventer, 20, R.
» **William Wybrands**, Hoorn, 19, G.
» **Adrianus Schuckink Kool**, Beverwijk, 17, G.
» **Christoffel Steenmeier Gorsira**, Curaçao, 19, G.
» **Gerrit Jacob de Kempenaer**, Wehl, 21, R.
» **Isaac Cornelis Henkes**, Delfshaven, 19, G.
» **Louis Mulder**, Leiden, 18, G.
» **Henri Mulder**, Leiden, 18, G.
» **Adriaan de Stoppelaar Fz.**, Deventer, 19, R.
» **Mozes Frederik de Pinto**, 's Gravenhage, 26, R.
» **Johan Berthold Frans van Hasselt**, 18, R.
» **Rutger Johan Cornelis van Bemmel Suyck**, Welsum, 20, L.
24. **Jacob Anne Leonard Heenk**, Woubrugge, 20, G.
» **Henri Jacob Wagener**, Soerabaya, 19, G.
» **Jean Jacques de Meijier**, Batavia, 18, R.
» **Cornelis Lambertus Wijn**, Twisk, 20, G.
» **Nicolaus Fockema**, Anjum (Friesl.), 21, R.
» **Pieter Cornelis Loopuyt**, Rotterdam, 20, G.
» **Albert Havelaar**, Rotterdam, 18, G.

Sept.

24. **Joseph Anton Eugène Bevers**, 's Gravenhage, 18, R.
» **Jan Wouter Bremer**, Brielle, 18, G.
» **Nicolaas Anthonius Marinus van Aken**, Alkmaar, 19, R.
» **Cornelis Feith**, Amsterdam, 18, R.
» **Jan Rudolph de Bruine Groeneveldt**, Molenaarsgraaf, 17, G.
25. **Adriaan van Voorthuijzen**, Beekbergen, 18, G.
» **Pieter Cornelis Dijkgraaf**, 's Gravenhage, 18, G.
» **Martinus van Gelein Vitringa**, Arnhem, 19, R.
» **Adriaan Jan Haakma van Royen**, 's Gravenhage, 19, G.
» **Matthias Wilhelm Snoeck**, 's Hertogenbosch, 20, R.
» **Barthold Mackay**, Dordrecht, 19, R.
» **Jan Bieruma Oosting**, Oranjewoud, 20, R.
» **Derk Jacob Fangman**, Culemborg, 20, G.
» **Herman Diederick Tjeenk Willink**, Borkuloo, 20, WN.
» **Albertinus van der Heide**, Leeuwarden, 18, Th.
» **Daniel Hans Wijma**, Balk (Friesl.), 17, G.
» **Arend Latenstein**, Zaandam, 19, G.
» **Jan Kist**, Amsterdam, 18, R.
» **Marie Dirk Molenaar**, IJselmonde, 20, R.
26. **Sebastianus Alphonsus Joseph Marie Krüger**, Oudenbosch, 24, WN.
» **Pieter Spaans**, de Beemster, 21, G.
» **Leonardus Henricus Joannes van der Horn van den Bos**, Voorschoten, 20, L.
» **Ate van Giffen**, Heerenveen, 19, R.
» **Jan Jacob van Riemsdijk Kreenen**, Heerenveen, 19, R.
» **Pieter Dirk Cornelis Kley**, Capelle a/d. IJsel, 18, G.
» **Carel Johannes Petrus van der Schalk**, Schiedam, 21, R.
» **Bernardus Heyman**, Samarang, 19, R.
» **Pierre Jean Gébel**, den Haag, 19, R.
» **Jan Willem Hoeffelman**, Paramaribo, 20, G.
» **Hermanus Albertus Hoeffelman**, Paramaribo, 19, G.
» **Johan Paul van Limburg Stirum**, Arnhem, 17, R.
» **Jan Smit**, Ridderkerk, 20, R.
» **Barthold Jan IJssel de Schepper**, Deventer, 19, G.
» **Hermannus Albert Beekhuis**, Buitenpost, Gem. Achtkarspelen, 20, R.
» **Hendrik van Oordt**, Leiden, 18, R.
» **Frans Gerard Cornelis**, Breskens, 20, G.

Sept.
26. **Dirk Johannes van Aalst**, Hoorn, 21, Th.
29. **Jan Jacob Mijnssen**, Amsterdam, 21, R.
» **Anne Willem Ippius ockens**, Scharnegoutum, 19, Th.
» **Adolph Fagginger Auer**, 's Gravenhage, 20, WN.
» **Willem Marius van der Schans**, Eethen, 18, Th.
» **Andries Cornelis Dirk de Graeff**, 's Gravenhage, 18, R.
» **Jan Lodewijk van de Mortel**, 's Hertogenbosch, 22, R.
» **Johannes Albertus Rubenkoning**, Soerabaja, 18, R.
» **Frederik Daniel Eduard van Ossenbruggen**, Samarang, 20, R.
» **Carel Herman Marie Verwoert**, Stratum, 20, R.
» **Engelbert Hendrik Philippus Boschloo**, Heerenveen, 20, R.
» **Jacobus Johannes van der Leeuw**, Rotterdam, 18, R.
» **Gerard Arnold Kniphuizen**, Abbekerk (N.-H.), 22, Th.
30. **Hendrik Jan Romeijn**, Delft, 19, R.
» **Wilhelmina Kuenen**, Leiden, 22, L.
» **Jacobus Lambertus Klein**, Niekerk, 20, Th.
» **Ayelt Folkert Krull**, Edens, 19, Th.

Oct.
1. **Jan William Jay**, Rotterdam, 20, R.
2. **Willem Bax**, Delden, 19, Th.
» **Arie Noordtzij**, Heerenveen Nyehaske, 19, Th. en L.
» **Cornelis Herman van Ravenswaaij**, Bandjermasin, 19, G.
» **Pieter Kat Jr.**, Enumatil, 18, Th.
» **Johan Willem Karel Hoevers**, 's Gravenhage, 20, Th.
6. **Joseph Marie Jean van Wessem**, Amsterdam, 26, L.
» **Michiel den Heijer**, Scheveningen, 20, WN.
7. **William Brede Kristensen**, Kristianssand (Noorw.), 23, Th.
8. **Hein Visser**, IJlst (Friesl.), 20, Th.
9. **Jacob Baart de la Faille**, Leeuwarden, 22, G.
» **Johanna Benedicta Wilhelmina Mathilda Mac Leod**, Nieuwediep, 21, L.
» **Frederik Pinke**, Hengelo (Gelderl.), 30, WN.
10. **Karel Frederik Abraham Lemmel**, 's Gravenhage, 18, G.
» **Albert Abraham Hijmans van den Bergh**, Rotterdam, 19, G.
» **Alexander Henricus Hubertus Bechger**, Gorinchem, 40, Th.
14. **Theresia Clasina Elisabeth Olivier**, Leiden, 29, WN.
» **Rudolf Hubert Marie Verspeijck**, Bergen op Zoom, 21, G.

Oct.

14. **Darius Charles Guilleaume Cramer**, Soembersari (Java), 18, R.
» **Nicolaas van Vuuren**, Haaften, 27, R.
21. **Hendrik Godfried Bonger**, Hiogo, 19, R.
» **Ties Sibelt Hovinga**, Midwolde (Oldambt), 24, L. en R.
» **Ernst Karol Ludwig Schmülling**, Batavia, 19, R.
» **Adrianus Weijers**, Zuid-Beveland, 21, Th.
» **Hendrik Johannes Smit**, Voorburg (Z.-H.), 26, Th.
» **Johannes van IJsendoorn**, Schiedam, 17, G.
» **Peter Dominicus Arthur Schoenmaeckers**, Heek (gem. Hulsberg), 19, R.
25. **Henry Viruly**, Rotterdam, 20, R.
» **Jacob Marinus van den Hoek**, Schore, 20, G.
» **Gabriel Sauer**, Wemeldinge, 18, G.
» **Jean Babtiste Christiaan Persenaire**, Schelle bij Zwolle, 24, G.
31. **Gilles André de la Porte**, Boxtel, 24, R.

Nov.

8. **Arie Cornelis Huysse**, Goes, 19, WN.
» **Willem Hendrik Jansen**, Schiedam, 24, R.
» **Frederik Willem Nicolaas Hugenholtz Jr.**, Zierikzee, 22, Th.
27. **Lodewijk Hendrik Siertsema**, Veendam, 26, WN.

1891.

Jan.

18. **Johan Sebastiaan Surie**, Rotterdam, 20, WN.
» **Lodewijk Willem Halfmauw**, Maastricht, 24, L.
19. **Alphonse Fernande Ockerse**, Djocjocarta, 23, R.

Feb.

6. **Hendricus Johannes Zweers**, Deventer, 26, WN.
» **Jacob van der Valk**, Rotterdam, 25, L.
» **Narmo Kranenberg Jesse**, Giethoorn, 30, L.
» **Johan Abraham Egbertus Schmidt**, Zalt-Bommel, 24, R.
» **Willem Cornelis**, Breskens, 24, WN.
» **Machiel Maurits Luchsinge**, Amsterdam, 22, R.
» **Pieter Frans Christiaan Scharp de Visser**, Banda, 29, L.
20. **Edmond von Noel**, Samarang, 25, R. en L.
» **Robert Julius Boers**, Djocjocarta, 23, WN.
» **Abraham Herman van Lessen**, Groningen, WN.

Maart.

1. **Dr. Pieter de Koning**, Zaandam, 39, L.

Mei.

1. **Abraham Montagne**, 's Gravenland, 19, G.

Juni.

30. **Abraham Johannes van Stockum**, Lisse, 26, WN.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

1891—1892.

LEIDEN — E. J. BRILL.
1892.

INHOUD.

BIJLAGEN.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

Studiejaar 1891—1892.

College van Curatoren.

Mr. J. G. KIST (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30. Tot Voorzitter benoemd bij besluit van 19 Januari 1891 n°. 27).

Mr. C. FOCK (benoemd bij besluit van 26 Jan. 1878 n°. 21).

L. M. DE LAAT DE KANTER (benoemd bij besluit van 1 Juli 1880 n°. 17).

Mr. O. W. STAR NUMAN (benoemd bij besluit van 28 Sept. 1888 n°. 9).

Mr. C. J. E. Graaf VAN BIJLANDT (benoemd bij besluit van 19 Januari 1891 n°. 27).

Mr. J. S. D. VAN DOORN, *Secretaris* (benoemd bij besluit van 22 Juli 1885 n°. 6); vervangen door Mr. J. E. BODDAERT, (benoemd bij besluit van 12 December 1891 n°. 1).

Academisch Bestuur.

Rector Magnificus: H. Oort.

Assessoren: J. T. Buys, A. Kuenen, vervangen door J. G. R. Acquoy, S. S. Rosenstein, C. K. Hoffmann.

Secretaris van den Senaat: C. P. Tiele.

Archivaris van den Senaat: J. G. R. Acquoy.

HOOGLEERAREN [1],

Lectoren en Privaat-Docenten.

Faculteit der Geneeskunde.

De ontleedkunde: T. Zaayer (10 Maart 1866).

De oogheelkunde; de oorheelkunde: D. Doyer (1869).

De geneeskunde: S. S. Rosenstein (2 Mei 1873).

De ziektekunde; de gezondheidsleer; de geneeskundige politie: Th. Mac Gillavry (1 October 1877).

De heelkunde: J. E. van Iterson J.Az. (26 Februari 1879).

De physiologie en weefselleer: W. Einthoven (24 Febr. 1886).

De verloskunde en de leer der vrouwenziekten: H. Treub (26 Januari 1887).

De ziektekundige ontleedkunde; de gerechtelijke geneeskunde: D. E. Siegenbeek van Heukelom (28 Februari 1888).

De geneeskunde; de kennis der geneesmiddelen en de geneesmiddelleer: W. Nolen (4 Februari 1891).

Laryngologie en Rhinologie: A. Nijkamp, Privaat Docent (1888).

Cytologie: M. C. Dekhuyzen, Privaat Docent (1890).

---

1) Vóór de namen der hoogleeraren worden de vakken van onderwijs vermeld, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad n°. 192), bij latere Koninklijke Besluiten, of bij hunne benoeming volgens die Wet zijn opgedragen De datum achter de namen is die der aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

P. L. Rijke (21 September 1845). *Emeritus* 19 September 1882).

De plantkunde: W. F. R. Suringar (14 November 1857).

De wiskunde: hoogere stelkunde, differentiaalrekening, integraalrekening, theorie der functiën, waarschijnlijkheidsrekening: D. Bierens de Haan (25 September 1863).

De wiskunde: analytische en beschrijvende meetkunde: theoretische werktuigkunde: P. van Geer (23 Maart 1867).

De sterrekunde: H. G. van de Sande Bakhuijzen (20 December 1872).

De anorganische scheikunde: J. M. van Bemmelen (25 April 1874).

De organische scheikunde: A. P. N. Franchimont (2 Mei 1874).

De dierkunde; de vergelijkende ontleedkunde en physiologie: C. K. Hoffmann (14 Januari 1875).

De aardkunde en delfstofkunde, daaronder begrepen de palaeontologie en kristallographie: K. Martin (1 October 1877).

De wis- en natuurkunde, inzonderheid de wiskundige natuurkunde: H. A. Lorentz (25 Januari 1878).

De proefondervindelijke natuurkunde; de meteorologie: H. Kamerlingh Onnes (11 November 1882).

De artsenijbereidkunde en vergiftleer: H. P. Wijsman (18 Maart 1891).

De sterrekunde: E. F. van de Sande Bakhuijzen, Privaat Docent (1880).

Theoretische anorganische scheikunde: H. W. Bakhuis Roozeboom, Privaat Docent (1889).

Crystallographie: J. L. C. Schroeder van der Kolk (1891).

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

P. J. Veth (1 October 1877). *Emeritus* 15 September 1885.

J. Pijnappel (1 October 1877). *Emeritus* 17 September 1889.

M. DE VRIES (29 October 1853). *Emeritus* 1891; overleden (9 Aug. 1892).

De Nederlandsche geschiedenis: R. J. FRUIN (1 Juli 1860).

Het Sanskrit en zijne letterkunde; de Indische oudheden: J. H. C. KERN (18 October 1865).

Het Arabisch: M. J. DE GOEJE (6 October 1866).

De geschiedenis der wijsbegeerte; de logica; de metaphysica; de zielkunde: J. P. N. LAND (18 November 1872).

De Hebreeuwsche taal en letterkunde; de Israëlietische oudheden: H. OORT (10 December 1875).

De Javaansche taal en letterkunde; het Madoereesch: A. C. VREEDE (1 October 1877).

Het Gotisch, het Angelsaksisch, het Middelhoogduitsch en, in het algemeen, de oude talen en letterkunde der Germaansche volken: P. J. COSIJN (1 October 1877).

De Chineesche taal: G. SCHLEGEL (27 October 1877).

De algemeene geschiedenis; de politische aardrijkskunde: P. L. MULLER (19 December 1883).

De Nederlandsche letterkunde, geschiedenis, aesthetische critiek: J. TEN BRINK (11 Juni 1884).

De Grieksche taal en letterkunde; de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst: J. VAN LEEUWEN Jz. (16 September 1884).

De Latijnsche taal en letterkunde; de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst: J. J. HARTMAN (23 September 1891).

De Nederlandsche taal; het Middelnederlandsch: J. VERDAM (21 October 1891).

De geschiedenis, letterkunde, oudheden, instellingen, zeden en gewoonten der volken van den Indischen Archipel; de natuurkundige aardrijkskunde van den Indischen Archipel: J. J. M. DE GROOT (9 December 1891).

Het Soendaneesch: G. J. Grashuis, Lector (1 October 1877).

De Perzische en Turksche talen: H. D. van Gelder, Lector (29 Juli 1890).

Algemeene beschrijvende volkenkunde en de Japansche taal: L. Serrurier, Lector (10 Augustus 1887).

Het Maleisch: H. C. Klinkert, Lector (24 Dec. 1890).

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. J. Prins (7 December 1855). *Emeritus* 15 September 1885.

De geschiedenis van den Israëlietischen godsdienst; de Israëlietische letterkunde; de uitlegging van het Oude Testament; de zedekunde: A. Kuenen (12 Maart 1853), overleden 10 December 1891, en opgevolgd door W. H. Kosters (4 Mei 1892).

De geschiedenis der godsdiensten in het algemeen; de geschiedenis der leer aangaande God: C. P. Tiele (1 October 1877).

De geschiedenis van het Christendom; de geschiedenis van de leerstellingen van den Christelijken godsdienst: J. G. R. Acquoy (7 December 1881).

De oud-christelijke letterkunde; de uitlegging van het Nieuwe Testament: W. C. van Manen (23 September 1885).

De encyclopaedie der Godgeleerdheid: de wijsbegeerte van den godsdienst: J. H. Gunning (21 September 1889).

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Het burgerlijk recht; het handelsrecht; de burgerlijke rechtsvordering: R. T. H. P. L. A. van Boneval Faure (25 Maart 1859).

Het staatsrecht, het administratief recht en, *tijdelijk*, het volkenrecht: J. T. Buys (25 Juni 1864).

Het oud-vaderlandsche recht en zijne geschiedenis: S. J. Fockema Andreæ (1 October 1877).

Het Mohammedaansche recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië; het staatsrecht en de inrichting van 's Rijks koloniën en overzeesche bezittingen P. A. van der Lith (1 October 1877).

Het strafrecht; de strafvordering: H. van der Hoeven (26 November 1879).

De wijsbegeerte van het recht; de encyclopaedie der rechtswetenschap: W. van der Vlugt (14 Januari 1880).

De staathuishoudkunde; de statistiek en, *tijdelijk*, de staatkundige geschiedenis: H. B. Greven (4 Februari 1880).

Het Romeinsche recht en zijne geschiedenis: H. L. Drucker (28 October 1889).

Instellingen van Godgeleerd Hooger Onderwijs, door Kerkgenootschappen te Leiden gevestigd.

Seminarium der Remonstrantsche Broederschap.

C. P. Tiele (13 Februari 1873).

Hoogleeraren, aangesteld van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk.

M. A. Gooszen (27 Mei 1878).

J. Offerhaus Lzn. (26 April 1882).

Pedellen der Universiteit.

P. J. Oostveen (1 November 1872).

F. A. Dee (1 April 1874).

Wetenschappelijke inrichtingen en verzamelingen.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. W. N. Du Rieu, *Bibliothecaris.*
Louis D. Petit, *Conservator voor de gedrukte werken.*
Dr. S. G. de Vries, *Conservator voor de handschriften.*
Prof. M. J. de Goeje, *Interpres legati Warneriani.*
Dr. G. van Vloten, *Adjutor Interpretis legati Warneriani.*

Bibliotheek van Thysius.

Prof. R. J. Fruin, Prof. A. Kuenen, vervangen door Prof. J. G. R. Acquoy, *Curatoren.*

Akademisch Ziekenhuis.

R. Moquette, *Directeur.*
J. G. Moquette-Jonquière, *Directrice.*
P. H. van der Togt, *Boekhouder.*

Assistent-Geneesheeren.

Afd. heelkunde voor mannen.

Dr. W. J. van Stockum, Arts.

Afd. heelkunde voor vrouwen.

Dr. F. D. Schmal.

Afd. Inwendige geneeskunde voor mannen.

M. A. J. Geluk, Semi-Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor vrouwen.

M. Rutgers, Arts, vervangen door G. H. J. Peter, Arts.

Afd. Verloskunde.

J. D. Doorman, Arts, uitwonend, en J. Freericks, Semi-Arts.

Afd. Oog- en oorheelkunde.

S. F. W. van Hasselt, Arts.

Apotheek.

G. F. A. ten Bosch, *Apotheker.*
J. Duval, *Hulp-Apotheker.*

Pathologisch Anatomisch Laboratorium Boerhaave.

Prof. Th. H. Mac Gillavry, *Directeur.*
Prof. D. E. Siegenbeek van Heukelom.

Afd. Pathologische Anatomie.

N. Ph. Teudeloo, Semi-Arts, *Assistent*, vervangen door R. de Josselin de Jong.

Afd. Algemeene Pathologie en Hygiene.

D. W. Ouwehand, Semi-Arts, *Assistent*, vervangen door G. J. van Putten, Semi-Arts.

Hortus Botanicus.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*
H. Witte, *Hortulanus.*

Botanisch Laboratorium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*
L. Vuyck, *Assistent.*

Observatorium.

Prof. H. G. van de Sande Bakhuyzen, *Directeur.*
Dr. E. F. van de Sande Bakhuyzen, *Eerste Observator.*
J. H. Wilterdink, *Tweede Observator.*
J. Weeder, *Assistent.*

Physisch Laboratorium.

Prof. H. Kamerlingh Onnes, *Directeur.*

E. C. de Vries en Dr. J. P. Kuenen, *Onderwijs-Assistenten.*

P. Zeeman, *College-Assistent.*

Scheikundig Laboratorium.

a. Anorganische Afdeeling.

Prof. J. M. van Bemmelen, *Directeur.*

C. Hensgen, *Onderwijs-Assistent*, vervangen door Dr. E. A. Klobbie.

Dr. H. W. Bakhuis Rooseboom, *College-Assistent.*

b. Organische Afdeeling.

Prof. A. P. N. Franchimont, *Directeur.*

Dr. E. A. Klobbie, *Onderwijs-Assistent*, vervangen door H. C. Gerlings.

H. van Erp, *College-Assistent*, vervangen door H. A. Rouffaer.

Anatomisch Laboratorium.

Prof. T. Zaayer, *Directeur.*

G. H. van Dissel, *Prosector.*

Physiologisch Laboratorium.

Prof. W. Einthoven, *Directeur.*

Dr. M. C. Dekhuyzen, *Assistent.*

H. W. Blöte, *Assistent.*

Zoötomisch Laboratorium.

Prof. C. K. Hoffmann, *Directeur.*

Dr. H. W. de Graaf, *Assistent.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. P. Wijsman, *Directeur.*

G. Romein, *Assistent.*

Museum van Natuurlijke Historie.

Dr. F. A. Jentink, *Directeur.*

F. A. Verster van Wulverhorst, *Administrateur.*

C. Ritsema Cz., Dr. R. Horst, J. Büttikofer, Dr. Th. W. van Lith de Jeude, Dr. C. L. Reuvens, *Conservatoren.*

Geologisch Museum.

Prof. K. Martin, *Directeur.*

Rijks-Herbarium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

Dr. J. G. Boerlage, *Conservator.*

Museum van Oudheden.

Dr. W. Pleyte, *Directeur.*

P. A. A. Boeser, H. J. de Dompierre de Chaufepié, *Conservatoren.*

Ethnographisch Museum.

Mr. L. Serrurier, *Directeur.*

J. D. E. Schmeltz, *Conservator.*

. . . ., *Assistent.*

SERIES LECTIONUM,

IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM POST FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCXCI,

RECTORE MAGNIFICO

HENRICO OORT.

Facultas Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

P. L. Rijke, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

W. F. R. Suringar, Botanicam generalem (Morphologiam, Anatomiam et Physiologiam) docebit diebus Martis, Mercurii, Jovis et Veneris . . hora XII.

De phytographiae principiis et de Flora patriae aget die Lunae . . . . XII.

Selectas plantarum familias tractabit die Martis . XII.

Cum Historiae Naturalis studiosis capita selecta tractabit die et hora commodis.

Exercitationes moderabitur pro anni tempore microscopicas et phytographicas diebus Jovis et Veneris . . . . II—IV.

Ad excursiones botanicas singulos suos auditores evocabit tempore apto.

Provectiorum studia in laboratorio iuvabit quotidie.

D. BIERENS DE HAAN, Algebram sublimiorem tractabit die Lunae hora IX, et die Saturni . . . . hora X.

Analysin algebraicam die Jovis. . . . . IX.

Calculum differentialem die Jovis hora X, et die Saturni . . . . IX.

Calculum integralem et functionum theoriae capita quaedam die Lunae hora X, die Martis hora IX, et die Saturni. . . . . XI.

De aequationibus differentialibus aget die Lunae hora XI, et die Martis. . . . . X.

P. VAN GEER, Elementa geometriae syntheticae et descriptivae tradet diebus Martis, Mercurii et Veneris hora IX.

Analysin geometricam sublimiorem die Martis hora X, et die Mercurii . . . . XI.

Mechanicam theoreticam die Martis hora XI, diebus Mercurii et Veneris . . . . X.

H. G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN, Astronomiam elementarem tradet die Mercurii horis X et XII, et die Veneris. . . . . , ... XII.

Astronomiam theoreticam docebit in anni parte posteriori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris. . . . . XI.

Astronomiam practicam docebit in anni parte priori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris . . . . XI.

De theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxiae aget die Jovis. . . . . . X.

Astrognosin docebit die Jovis hora vespertina . . VI.

Exercitationibus practicis et observationibus astronomicis praeerit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

J. M. VAN BEMMELEN, Elementa eorumque connubia, carbonio excepto, tractabit diebus Lunae et

Martis hora X, diebus Mercurii et Veneris hora XI et, cum Philosophiae Naturalis studiosis, die Lunae . . . . hora XII.

Chemiae initia in usum tironum docebit, per priorem anni academici partem, diebus Lunae et Martis II.

Capita selecta cum provectioribus tractabit die Veneris . . . . II–IV.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Martis, Jovis et Saturni II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Lunae. . . II—IV.

Exercitationibus practicis et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

A. P. N. FRANCHIMONT, Carbonium selectaque quaedam ejus connubia tractabit die Martis horis XI—I, die Jovis horis X—XII, et die Saturni XI—I.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit die Mercurii . . . . . . II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Veneris . . II—IV.

Exercitationibus et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

Quaestiones diversas cum provectioribus tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

C. K. HOFFMANN, Anatomiam comparatam tradet diebus Martis et Mercurii. . . . . IX.

Elementa Zoologiae docebit die Veneris . . . . IX.

Capita selecta de animalibus invertebralibus tractabit die Martis . . . . XI.

Capita selecta de animalibus vertebralibus die Jovis XI.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum diebus Martis et Saturni horis II—IV, exercitationibus provectiorum quotidie praeerit.

Embryologiam comparatam tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

K. Martin, Geologiam generalem docebit diebus Mercurii et Saturni . . . . hora X.

Palaeontologiam tradet die Martis . . . . . . XI.

Mineralogiam et Crystallographiam docebit die Lunae hora XI, et die Veneris . . . . X.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Mercurii . . . . II—IV.

Exercitationibus provectiorum praeerit et capita selecta in eorum usum tractabit horis commodis.

H. A. Lorentz, Physicam elementarem docebit die Lunae hora XI, diebus Mercurii et Veneris. . X.

Physicam mathematicam die Mercurii hora I, die Jovis hora XI, die Veneris . . . . I.

Analysin infinitorum, introductionem ad studium Physices, futuris Chemiae studiosis destinatum, tradet die Lunae. . . . . III.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae et Jovis . . . I.

H. Kamerlingh Onnes, Mechanicam elementarem docebit die Jovis hora I, die Lunae . . . . II.

Exercitationibus practicis provectiorum praeerit quotidie.

Demonstrationes physicae cum exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum habebuntur diebus Martis, Mercurii et Saturni II—IV.

Capita selecta tractabit die Lunae X et die Veneris III.

H. P. Wijsman, Pharmaciam docebit diebus Martis et Jovis. . . . . IX.

Chemiam analyticam tradet die Lunae . . . . IX.

Toxicologiam docebit die Mercurii. . . . . . . IX.

Exercitationibus practicis praeerit quotidie.

H. A. LORENTZ et H. KAMERLINGH ONNES Seminarium physicum instituent horis auditoribus commodis.

E. F. VAN DE SANDE BAKHUYZEN, Astronomiam docendi venia impretrata, de instrumentis metiendi aget horis auditoribus commodis.

H. W. BAKHUIS ROOZEBOOM, Chemiam anorganicam theoreticam docendi venia impetrata, novas theorias de aequilibrio chemico exponet horis auditoribus commodis.

J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, qui Crystallographiam physicam docendi veniam impetravit, lectiones suas postea indicabit.

Facultas Literarum et Philosophiae.

M. DE VRIES, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

R. FRUIN, Historiam Patriae tradet diebus Mercurii, Jovis et Veneris . . . . hora I.

Historiam politicam Belgii foederati exponet diebus Jovis et Veneris . . . . XI.

H. KERN, Grammaticam Sanscritam docebit diebus Mercurii et Veneris . . . . III.

Locos selectos ex chrestomathia (Reader) Lanmani cum provectioribus leget diebus Mercurii et Veneris . . . . II.

Zend-Avestam interpretabitur horis auditoribus commodis.

Grammaticam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris . . . . I.

Grammaticam linguae Russicae exponet horis auditoribus commodis.

De indole et historia linguarum Indonesiae aget horis postea indicandis.

M. J. de Goeje, Grammaticam Arabicam docebit diebus Martis et Veneris . . . . hora I.

Chrestomathiam Girgasi et Roseni et Hamasam leget cum provectioribus diebus Mercurii et Saturni . . . . I.

Al-Mobarradum, Harírium et Koranum explicabit diebus Martis et Veneris . . . . III.

Scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur librosque manuscriptos tractabit die Mercurii . II—IV.

J. P. N. Land, Philosophiae Graecae historiam exponet die Mercurii . . . . I—III.

Artem logicam explicabit die Veneris. . . . . X—XII.

Doctrinas de mente enarrabit die Jovis horis vespertinis, item.

Philosophiam recentiorem die Veneris horis iisdem aut aliis, auditoribus commodis.

H. Oort, Grammaticam Hebraeam docebit et capitibus selectis legendis illustrabit diebus Martis, Jovis et Veneris . . . . I.

Antiquitates Israeliticas exponet diebus Mercurii, Jovis et Veneris . . . . XII.

Cum provectioribus capita selecta Veteris Testamenti leget horis postea indicandis.

Initia linguae neohebraicae docebit horis sibi auditoribusque commodis.

A. C. Vreede, Linguam Javanicam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis . . . . I.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Mercurii, Jovis et Saturni. . . . . IX.

Post ferias brumales linguae Madurensis Grammaticam exponet diebus Lunae et Veneris . . . III.

Cum provectioribus leget chrestomathiam Madurensem diebus Martis et Jovis . . . . . . hora III.

P. J. COSIJN, Linguam Goticam docebit die Mercurii XI—I.

Linguam Anglosaxonicam tradet diebus Lunae et Martis . . . . XI—I.

G. SCHLEGEL, Linguam Sinicam docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

P. L. MULLER, Historiam universalem docebit diebus Lunae, Martis et Jovis. . . . . X.

Geographiam politicam diebus Martis et Mercurii IX.

Exercitia historica moderabitur horis auditoribus commodis.

J. TEN BRINK, Literarum Nederlandicarum historiam medii aevi tradet diebus Mercurii et Veneris . X.

Literarum Nederlandicarum historiam Saeculi XVII docebit diebus Mercurii et Veneris. . . . . XI.

Selecta literarum recentiorum capita explicabit die Mercurii hora vespertina . . . . VIII.

J. VAN LEEUWEN J. FIL., Aristophanem et Lysiam interpretabitur diebus Lunae et Martis hora XI, et Mercurii. . . . . X.

Cum candidatis Sophoclem tractabit die Veneris . IX—XI.

Candidatorum exercitationes criticas et palaeographicas moderabitur horis illis sibique commodis.

Antiquitates Graecas tradet die Mercurii. . . . XI.

G. A. WILKEN Historiam, literas, antiquitates, instituta, ritus et mores populorum Malaicae gentis exponet diebus Martis, Mercurii et Jovis X.

Geographiam physicam Archipelagi Indici docebit diebus Martis et Mercurii. . . . . XI.

J. J. HARTMAN, Terentium, Ovidium, Ciceronem interpretabitur diebus Lunae, Martis, Mercurii. . IX.

Cum candidatis Propertium et Tacitum leget die Jovis IX—XI.

Candidatorum exercitationes philologicas moderabitur die Jovis . . . . hora II.

Antiquitates Romanas illustrabit varios Ciceronis, Suetonii, A. Gellii, Digestorum locos explicando, diebus Lunae et Martis . . . . X.

Clar[i] J. Verdam lectiones de lingua patria postea indicabuntur.

G. J. Grashuis, Linguae Sundaicae Lector, Linguam Sundaicam docebit diebus Mercurii et Saturni. XI.

Librum cui titulus Kitab Pakih Sunda interpretabitur horis auditoribus commodis.

L. Serrurier, Linguae Japonicae et Ethnographiae generalis Lector, Musei ethnographici director, Linguam Japonicam docebit et varia argumenta ad ethnographiae generalis studium pertinentia tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

H. C. Klinkert Sr., Linguae Malaicae Lector, Linguam Malaicam docebit die Lunae horis X et II, die Martis hora IX, die Mercurii hora IX, die Jovis hora IX, et die Veneris . . . . . . XI.

H. D. van Gelder, Linguarum Persicae et Turcicae et Institutorum moslemicorum Lector, linguae neo-persicae elementa docebit die Lunae . . . XI.

Locos selectos e Firdausi Shâhnâmeh et Sadii Gulistān leget horis auditoribus commodis.

Grammaticam Osmano-turcicam exponet die Saturni XI.

Legis Mohammedicae originem et instituta tractabit diebus Mercurii et Jovis . . . . II.

Historiam religionis Mohammedicae enarrabit diebus Martis et Veneris . . . . XI.

Facultas Theologica.

J. J. PRINS, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

A. KUENEN in librorum V. Foederis originem inquiret et capita eorum selecta interpretabitur die Martis hora IX, die Mercurii hora XI et . . . . . hora I.

Per priorem anni academici partem historiam religionis Israeliticae enarrabit die Martis hora X, die Jovis . . . . IX—XI.

Per posteriorem anni academici partem Ethicen tradet iisdem diebus et horis.

C. P. TIELE, Historiam religionis enarrabit die Lunae hora I, et Jovis . . . . XI.

Philosophiam religionis tradet die Veneris horis . X—XII.

Iis qui ipsos historiae religionis babylonico-assyriacae fontes adire cupiunt scripturam cuneatam et grammaticae assyriacae initia explicare paratus est die Lunae . . . . III.

J. G. R. ACQUOY, Historiam Christianismi enarrabit diebus Martis, Mercurii et Jovis . . . . . XII.

Historiam doctrinae Christianae tradet die Mercurii II.

Historiae Christianismi investigandae et conscribendae methodum provectioribus privatim exponet die Saturni . . . . I.

W. C. VAN MANEN, de literis Christianis primaevis aget diebus Lunae et Mercurii . . . . . . IX.

Exegesin librorum N. T. docebit diebus Lunae et Mercurii . . . . X.

Criticen librorum Christianorum antiquissimorum tradet die Martis. . . . . XI.

J. H. GUNNING, Historiam doctrinae de Deo exponet die Luna hora XI, et die Veneris . . . . . IX.

Symbolicam confessionum Christianarum comparationem instituet die Martis . . . . hora I.
Encyclopaediam theologiae exponet die Lunae . . XII.

Facultas Juridica.

R. van Boneval Faure, Jus Civile hodiernum interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii XI.
Legem Judiciorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, die Jovis horis X et . . . XI.
Jus Mercatorium diebus Lunae, Martis et Mercurii X.
J. T. Buys, exponet Jus Gentium diebus Lunae, Martis et Mercurii . . . . , . . X.
De ordinanda Republica aget iisdem diebus . . . XII.
Interpretabitur jus publicum neerlandicum iisdem diebus . . . . I.
S. J. Fockema Andreæ de juris historia in Hollandia aget duce Grotii Isagoge die Veneris horis . . XI et I.
Juris publici historiam exponet diebus Lunae et Martis . . . . II.
Fontes juris mediaevalis explicabit exercitationibusque diplomaticis praeerit die Jovis . . . . XI.
P. A. van der Lith, Jus publicum coloniarum docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii . . . XI.
Juris Moslemorum capita selecta tractabit diebus Lunae et Martis . . . . I.
H. van der Hoeven, Jus Criminale interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii . . . . . XII.
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet die Jovis . . . . XII—II.
W. van der Vlugt, Encyclopaediam Jurisprudentiae docebit die Mercurii horis XII—II, et die Jovis. XI—I.
Philosophiam Juris tradet die Lunae . . . . . II—IV.

H. B. Greven, Oeconomiam politicam tradet die Lunae horis XII et I, et die Martis . . . . hora XII.

Oeconomiae politicae et statistices capita selecta cum provectioribus tractabit die Martis horis II et III, die Mercurii. . . . . XI.

Historiam politicam docebit, donec de hac disciplina tradenda aliter consultum fuerit, die Veneris . XII—II.

H. L. Drucker, Historiam et elementa Juris Romani privati tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii, horis X et XI, die Jovis . . . . X.

Capita selecta Juris Romani tractabit die Jovis horis II—IV.

Facultas Medica.

T. Zaaijer, Anatomiam systematicam et microscopicam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris IX.

Anatomiam topographicam tradet diebus Martis et Jovis. . . . . IX.

Methodum secandi cadavera demonstrabit quotidie II—IV.

D. Doijer, Ophthalmologiam docebit diebus Lunae et Veneris . . . . II.

Otologiam docebit die Mercurii . . . . II.

Institutioni clinicae et polyclinicae ophthalmiatricae et otiatricae praeerit quotidie . . . . . . IX.

In ophthalmoscopii usu discipulos exercebit, mensium hiemalium tempore, diebus Martis et Jovis hora vespertina . . . . VI.

S. S. Rosenstein, Exercitationibus clinicis in Nosocomio habendis vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . . . X.

Praxin medicam in polyclinico moderabitur diebus Martis, Jovis et Saturni . . . . IX.

Artem diagnosticam, cum exercitationibus practicis conjunctam, docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . . . hora IX.

TH. H. MAC GILLAVRY, Pathologiam generalem docebit diebus Martis, Mercurii, Jovis et Veneris. XI.

Hygieinam et politiam medicam docebit diebus Mercurii et Jovis. . . . . III.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Martis . . . . II—IV.

Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

J. E. VAN ITERSON J. A. FIL., Chirurgiam theoreticam docebit die Martis hora III, et die Saturni . . II.

Exercitationibus clinicis et polyclinicis praeerit quotidie . . . . XII—II.

Operationes chirurgicas in cadavere demonstrabit qualibet oblata occasione.

W. EINTHOVEN, Physiologiam docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris . . . . X.

Histologiam docebit die Jovis . . . . X.

Exercitationes histologicas et physiologico-chemicas quotidie moderabitur horis . . . . II—IV.

Experimentis et indagationibus physiologicis quotidie praeerit.

H. TREUB, Theoriam artis obstetriciae exponet diebus Martis et Jovis . . . . IX.

Gynaecologiam docebit die Saturni . . . . . IX.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio habendis, vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . IX.

Doctrinam operationum tradet die Jovis. . . . I.

Operationibus obstetriciis, in pelvi facticia instituendis, praeerit quotidie horis sibi et auditoribus commodis.

Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio acade-

mico, tum in Polyclinico obstetricio, quoties necesse erit moderabitur.

D. E. SIEGENBEEK VAN HEUKELOM, Anatomiam pathologicam tradet diebus Martis et Jovis . . . hora II.

Medicinam forensem docebit die Mercurii horis . II—IV.

Exercitationibus pathologico-histologicis vacabit diebus Lunae et Veneris . . . . II—IV.

Sectionibus cadaverum praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni. . XI.

Exercitationibus medico-forensibus in cadavere praeerit qualibet oblata occasione.

W. NOLEN, Exercitationibus clinicis et polyclinicis in Nosocomio praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris . . . . XI.

Pharmacognosin docebit die Martis . . . . . XII.

Pharmacodynamiam tradet die Jovis . . . . . XII.

A. NIJKAMP, Laryngologiam et Rhinologiam docendi venia impetrata, exercitationibus polyclinicis praeerit diebus Martis, Jovis et Saturni in Nosocomio Ecclesiae Gallicae. . . . . IV.

Laryngoscopii usum docebit, mensium hiemalium tempore, horis vespertinis auditoribus commodis.

M. C. DEKHUYZEN, Cytologiam docendi venia impetrata, doctrinam de cellula animali tractabit die Veneris . . . . I.

C. P. TIELE, Theologiae in Seminario Remonstrantium Professor, Historiam Societatis Remonstrantium enarrabit die Jovis . . . . I.

Theologiam practicam docebit die Jovis . . . . I.

Exercitationes oratorias moderabitur hora vespertina deinceps indicanda.

M. A. GOOSZEN, Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, Dogmatices Christianae partem materialem tradet die Saturni . . . . hora IX—XI.

Per priorem anni academici partem Dogmatices Christianae partem formalem docebit die Jovis I—III.

Per posteriorem anni academici partem Historiam missionis Christianae enarrabit eodem die iisdemque horis.

Juris ecclesiastici principia exponet die Veneris . XII.

J. OFFERHAUS L. FIL., Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, hujus Ecclesiae ejusque dogmatum Historiam enarrabit die Martis . II.

Theologiam Biblicam exponet die Lunae hora II, die Saturni. . . . . XI.

Theologiam practicam tradet die Veneris . . . II.

Colloquio homiletico praeerit die Mercurii horis vespertinis . . . . VI—VIII.

Exercitationes catecheticas moderabitur die Veneris hora I, consistoriales horis sibi et auditoribus commodis.

VERSLAG

VAN DE LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT

IN HET AFGELOOPEN JAAR,

UITGEBRACHT

den 20sten September 1892,

DOOR

Dr. H. OORT,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

Dr. C. P. TIELE.

Hooggeachte vergadering van Heeren Curatoren, Professoren, Doctoren, Studenten, en wie verder deze plechtige opening van den nieuwen leergang bijwoont, veelgewenschte toehoorders!

Terugziende op het jaar dat achter ons ligt, willen wij onze dooden betreuren, ons verheugen in het bezit der levenden, onze aangeworven medearbeiders begroeten, het door en voor ons volbrachte werk herdenken, onze teleurstellingen en feilen niet vergeten, onze wenschen uitspreken, en dit alles zóó doen dat wij met frissche lust en vernieuwde kracht de taak aanvaarden die ons beidt. Ik zal het verleden hoofdzakelijk naar tijdorde aan uw oog doen voorbijgaan. Zoo krijgen wij een bont geheel: het meer en het minder belangrijke, het allen bekende en het slechts in beperkten kring opgemerkte, het bittere en het zoete, wat hoop geeft en wat ons met weemoed vervult, — in opeenvolging der meest ongelijksoortige gebeurtenissen beeld van het leven eens menschen en ook eener Universiteit.

Het afgeloopen jaar begon voor de professorenwereld met een afscheid: onze geachte ambtgenoot K. Martin, niet tevreden met drie jaar geleden Suriname doorvorscht te hebben, ging eene wetenschappelijke reis maken naar Oost-Indië, de verwijdering van vrouw en kinderen, de groote lichamelijke inspanning die de tocht van hem zou vorderen, de veelsoortige gevaren voor gezondheid en leven die hem zouden bedreigen niet achtende, ten einde door eigen waarneming te weten te komen wat langs geen anderen weg gevonden kon worden.

Dat de taak, vrijwillig door hem op zich genomen, geen lichte was, leerden ons de tijdingen die wij van hem mochten ontvangen; maar herhaaldelijk vernamen wij tot onze vreugde, dat wat hij vond zijne verwachtingen overtrof, zoodat hij overvloedige bouwstoffen hoopte mede te brengen voor verdere studiën. En thans zijn wij blijde, hem weder in ons midden te zien, gezond, rijker in kennis, gereed hier den arbeid voort te zetten dien hij, om hem beter te kunnen verrichten, tijdelijk had afgebroken. Hij vindt het museum voor geologie voltooid. Brenge hij er dankbaar en met opgewektheid zijne oude en nieuwe schatten onder dak, en moge hij het langen tijd met goed gevolg gebruiken tot uitbreiding zijner wetenschap, ook tot vermeerdering der kennis van onze Koloniën, waarvoor hij zich zooveel inspanning getroost heeft.

De colleges van prof. Martin zijn dit jaar grootendeels gegeven door den privaat-docent Dr. J. L. C. Schroeder van der Kolk, die tot ons leedwezen ons nu verlaten heeft.

Den 23sten September aanvaardde de opvolger van prof. Cornelissen, Dr. J. J. Hartman, zijn ambt met eene rede *De literarum veterum amicis et inimicis*. Het zij hem vergund, lang en met rijke vrucht te werken aan de vermeerdering van het getal en de verbetering van het gehalte der vrienden van Latium en Hellas, tot beschaming en bekeering hunner vijanden!

Dat den 4den October de kroonprins van Italië ons Academiegebouw kwam zien, deed ons genoegen, als teeken van de belangstelling die onze Universiteit den vreemdeling inboezemt, eene belangstelling die de rector met zijn staf en de archivaris naar vermogen hebben trachten te vergrooten. Maar dit bezoek verschafte ons vrij wat minder genoegen dan het feest hetwelk wij twee dagen later mochten vieren, dat der vijfentwintigjarige ambtsbediening van den hoogleeraar M. J. de Goeje, dien de Senaat en zijne leden met vele vrienden van hier en elders van ganscher harte gelukgewenscht hebben.

Den 21sten derzelfde maand trad Dr. J. Verdam, van Amsterdam herwaarts overgekomen, op als hoogleeraar in de Nederlandsche taal, met eene rede *over wetenschap en wetenschappelijke methode*, waarin hij niet verzuimde hulde te brengen aan zijn geëerden en geliefden voorganger de Vries, wien wij allen van harte toewenschten dat hij nog lang getuige mocht zijn van de lust waarmede zijn opvolger zijn werk onder ons zou doen. Een ijdele wensch!

In November leed het geacht college van Curatoren een verlies; niet in zijne leden: zij bleven gespaard, en Mr. C. Fock was in September in zijn ambt bevestigd, maar door de benoeming van den Secretaris, Mr. J. S. D. van Doorn, tot referendaris van onderwijs bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken. Noode zagen zeker zij, noode zagen wij den man vertrekken die in de zes jaren waarin hij penvoerder der Curatoren geweest is zich veler hoogachting heeft verworven door zijne kennis van zaken, nauwgezetheid en welwillendheid. Wij gunden hem van harte zijne bevordering, en vertrouwen dat hij ook in zijne nieuwe betrekking veel voor het Hooger Onderwijs doen en daarbij de belangen onzer Universiteit niet vergeten zal. Zijne plaats werd door Mr. J. E. Boddaert ingenomen, wien het gegeven zij mede te werken tot het ten uitvoer leggen van menig besluit der heeren Curatoren, van wie wij weten dat zij den bloei onzer Universiteit beoogen en hare belangen behartigen. Wie weet, of de Senaat nog niet eens van uwe hand, geachte Heer! het bericht ontvangen mag, dat 's Lands regeering gevolg heeft gegeven aan de rechtmatige klacht der Litterarische faculteit over het ontbreken van een hoogleeraar in de Oude geschiedenis en archaeologie! Wij bevelen dit belang bij vele andere met vertrouwen opnieuw aan uwe zorg, mijne heeren Curatoren! aan.

Den 9den December begon de opvolger van onzen betreurden ambtgenoot Wilken, Dr. J. J. M. de Groot, zijne werkzaam-

heid onder ons met het houden eener rede *Over het belang van China voor onze koloniën, uit een politiek en wetenschappelijk oogpunt.* Wij vertrouwen, dat hij zijne gemeenzaamheid met China en haar bevolking dienstbaar zal maken aan de uitbreiding onzer kennis van de talen en volken van den Oost-Indischen Archipel.

Zoo was de rij der hoogleeraren weder aangevuld. Doch slechts éen dag mochten wij voltallig zijn. Den 10den December stierf Dr. A. Kuenen. Reeds eenige maanden kwijnende, had hij in dezen cursus slechts weinige van zijn ambtsplichten kunnen waarnemen; hij deed nog wat hij kon, maar pijn en zwakte belemmerde hem steeds meer, totdat hij aan het einde kwam van zijne rijk gezegende loopbaan. Van de hooge achting en hartelijke liefde hem toegedragen sprak de aandoening bij zijne begrafenis, den 13den, getuigde de stroom van hooggestemde levensberichten in in- en buitenlandsche bladen en tijdschriften, spreekt ook de schoone beeltenis van de hand van Mej. Therèse Schwartze, door vele zijner vrienden aan den Senaat vereerd. Dat die hulde verdiend was, gevoelen zijne leerlingen en vrienden diep. Wij prijzen onze Universiteit gelukkig, die op hem als op een der haren wijzen mag. De onze toch was hij, in zoover ooit een man van wetenschap aan een zoo beperkten kring als eene hoogeschool toebehooren kan. In 1846 kweekeling der Leidsche hoogeschool geworden, is hij hier in 1851 in de theologie gepromoveerd en daarna door den Senaat honoris causa doctor in de letteren gemaakt, om reeds in 1853, op vierentwintigjarigen leeftijd, als hoogleeraar in de godgeleerdheid op te treden. Met dit ambt bekleed, heeft hij acht en dertig jaar lang zijne zeldzaam groote gaven dienstbaar gemaakt aan het optrekken van het gebouw zijner wetenschap, werkende met stalen vlijt. Door ruimte van blik en warmte van hart genoopt om aan velerlei zaken en de belangen van vele menschen iets van zijne kracht te geven, heeft hij aan zijn lieve-

lingsvak, het O. T., het grootste deel van zijn tijd geschonken en het voorrecht gehad, daarin reuzenschreden te doen en anderen te dwingen hem te volgen. Lang zal zijn beminde en geëerde naam in gedachtenis blijven, zijn arbeid zal niet verloren gaan.

Dit geldt ook van den man, wiens heengaan veel minder indruk maakte op de Academiewereld, daar hij reeds twintig jaar geleden de Universiteit had verlaten en als ambteloos burger den 7den Februari van dit jaar elders stierf, Mr. Johan de Wal, die hier van October 1848 tot het einde van 1870 het professoraat in de rechten met eere bekleed heeft. In 1870 door den koning geroepen tot het voorzitterschap eener staatscommissie tot samenstelling van een Nederlandsch wetboek van strafrecht, meende hij daarnevens de plichten aan het professoraat verbonden niet te kunnen vervullen, vooral omdat zijne gezondheid wankelend was, en nam dus zijn ontslag als hoogleeraar. Hij heeft het voorrecht gehad, het mede door hem tot stand gebracht ontwerp in 1886 ingevoerd te zien. Had hij reeds vroeger zijn boekenschat aan de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage afgestaan, de Universiteitsbibliotheek ontving van hem bij uiterste wilsbeschikking in vier en tachtig door hem volgeschreven gebonden kwartijnen zijne *collectanea de vitis scriptisque jurisconsultorum*, vrucht van noesten vlijt en groote geleerdheid, waarvan nog menig navorscher van volgende tijden dankbaar genieten zal.

Ondanks de geleden verliezen is de 8ste Februari ook door den Senaat met opgewektheid gevierd. Te twee uren mocht ik voor u eene rede houden over *Oud-Israëls rechtswezen*, en eenige uren later vereenigden zich de professoren met hunne gasten aan een feestdisch, waarbij zij, als gewoonlijk, de gewaardeerde betuiging der verknochtheid van het Leidsch Studentencorps ontvingen.

Den 18den was het wederom feest: H. M. de Koningin-re-

gentes bezocht met onze jeugdige koningin de Sleutelstad en daarin — natuurlijk — ook het Academiegebouw. Heeren Curatoren hadden door doelmatige versiering gezorgd, dat de onoogelijkheid van gang en portaal ietwat gemaskerd was; de senaatskamer met hare portrettenverzameling en de inhoud van het archief lieten niet na, indruk te maken op de hooge bezoeksters. Toen ik de eer had Hare Majesteiten op een en ander opmerkzaam te maken, heb ik niet verzuimd er haar tevens op te wijzen, hoe bekrompen en ondoelmatig die beroemde zaal en hoe gebrekkig het gebouw is.

Zou Hare Majesteit zich dit nog herinnerd hebben, toen den 10den Juni hare koninklijke dochter te Utrecht den eersten steen legde van het nieuwe academiegebouw? Dit is zeer te betwijfelen; maar het kwam wel voor den geest aan uwen rector en uwen secretaris, die van het gemeentebestuur een bewijs van toegang tot het feestterrein hadden ontvangen, en van oordeel waren geweest dat het hun plicht was bij die gelegenheid door hunne tegenwoordigheid te getuigen, dat de Leidsche Senaat hartelijk belangstelde in hetgeen daar geschiedde. Wij hebben het elkander niet verheeld, dat wij eigenlijk jaloersch moesten zijn, nu de belofte van een nieuw gebouw, door de Hooge Regeering in 1875 aan onze Universiteit gedaan, nog steeds onvervuld is. Toch kan ik u verzekeren, dat wij niet geluisterd hebben naar de inblazing van den demon der afgunst, en deze ons niet heeft verhinderd, met aandoening te zien, hoe het koninklijk kind met hare moeder onder de tonen van het Wilhelmus ontvangen werd, en in ons hart der zusteruniversiteit heil toe te wenschen. Wat ons betreft, wij zullen het voorloopig met ons oude gebouw doen en door trouwe plichtsbetrachting zorgen, dat onze slechte behuizing eene steeds klimmende schande voor ons land wordt.

Onze slechte behuizing — daarvan mogen wij met het oog op dít gebouw blijven spreken, al strekte zich de vernieuwing

er van uit tot den gevel aan de Nonnensteeg en al werd de stookgelegenheid in de Senaatskamer in orde gebracht. Maar wanneer wij het oog vestigen op de andere academische gebouwen, hebben wij meer dan éene reden van dankbaarheid: het reeds vermelde gebouw voor geologie opgetrokken, het physiologisch laboratorium uitgebreid, de collegekamers voor verlosen geneeskunde merkelijk grooter gemaakt, eene operatiekamer voor de verloskunde gebouwd, de apotheek binnen het ziekenhuis gebracht; dit alles is in het laatste jaar voltooid of althans goed op weg gebracht; daarenboven is het uitzicht geopend op eene groote uitbreiding der lokalen voor heelkunde en oogheelkunde. Dit is althans iets. De chemie blijft luide roepen om hulp. Vooral, ik behoef het nauwelijks te zeggen aan hen die iets van den toestand weten, de pharmacie. Het is pijnlijk, maar moet toch alweder uitgesproken worden, omdat de bitter armoedige staat van het laboratorium tot dagelijksch verdriet strekt van den hoogleeraar en tot groote schade der studenten die er moeten werken. Een veel te kleine collegekamer, zonder preparatiekamer er naast; het vertrekje dat hiervoor oorspronkelijk bestemd was benevens de werkplaats van den directeur en de kamer der balansen, alle ingeruimd voor studenten, die er desondanks nog slechts eene bekrompen ruimte vinden — ziedaar ongerief genoeg; de student die met tafel en stoel op een zinken plat is gezet, omdat dit de volstrekt eenige voor zijne proeven bruikbare plaats was, zal wel een legendarisch figuur zijn, hoewel hij er, naar mijn ambtgenoot Wijsman mij verzekerd heeft, werkelijk gezeten heeft. Laat ons hopen, dat zijne proeven er geslaagd zijn, en — dat eerlang het zetten van een nieuw, en dan goed, gebouw aanbesteed wordt!

Door de zucht het gelijksoortige aaneen te knoopen heb ik mij laten verlokken, in mijn verhaal een paar feiten over te slaan die der vermelding waardig zijn. In de grootste stilte herdacht de hoogleeraar P. van Geer den 23sten Maart zijne vijf-

entwintigjarige ambtsbediening. Gehoorzaam aan zijn wensch, mochten wij hem alleen schriftelijk onze belangstelling in lot en werk betuigen, en in overeenstemming daarmede mag ik ook nu niet meer doen dan hem bij voortduring groote werkkracht en veel vrucht op zijn arbeid toewenschen.

Den 4[den] Mei trad Kuenens opvolger, Dr. W. H. Kosters, onder ons op met eene rede, getiteld *Het godsdienstig karakter van Israëls historiographie.* Hij hebbe voorspoed in zijn werkkring!

In het begin van Juni doorleefde een onzer professoren een weemoedig uur. Mr. R. van Boneval Faure gaf zijn laatste college, waarop hij aan zijne leerlingen mededeelde, dat hij tegen het eind van dezen cursus eervol ontslag uit zijne betrekking gevraagd had. Wij kunnen het niet anders dan prijzen, dat hij, meenende niet meer in staat te zijn al zijne ambtsplichten naar behooren waar te nemen, liever zijne betrekking opgaf dan zijn werk ten halve te verrichten; maar het doet ons hartelijk leed, dat hij dit heeft moeten doen, en dat zijn besluit onverwacht was, zij hem tot eene streelende getuigenis, dat anderen die vermindering van werkkracht niet in die mate opgemerkt hebben als hij zelf. Scheidt hij nu uit den kring der dienstdoende hoogleeraren, hij verlaat dien in het genot der hoogachting van ambtgenooten en leerlingen, en kan zich voortaan, ontslagen van de vaak afmattende ambtsbezigheden, te beter wijden aan allen arbeid waartoe hij zich geroepen voelt: zijn hooggewaardeerd *Procesrecht* kan er niet anders dan bij winnen. Hij brenge het met frisschen geest tot een gewenscht eind!

In zoover zijt gij gelukkiger dan Faure, waarde Bierens de Haan! als gij den bij de wet vastgestelde eindpaal der professorale loopbaan hebt mogen bereiken, met opgewektheid er in arbeidende. Iets weemoedigs moge er ook voor u in liggen, dat gij uw ambt moet vaarwel zeggen, ook voor u is er werk in

overvloed: nog jaren lang zal Christiaan Huygens beslag op u leggen. Hij moge u bezig houden totdat de statige reeks deelen van zijne brieven en andere werken voltooid is. Hoe zoudt gij *ook* buiten dit werk om zonder voorwerp van belangstelling en nasporing kunnen zijn, van wiens liefde voor het onderwijs de Bibliotheca Paedagogica spreekt, door u twaalf jaar geleden aan onze Boekerij geschonken. Wees overtuigd van de erkentelijkheid dergenen die in eenigerlei vak van u geleerd hebben en van de achting u door uwe ambtgenooten toegedragen.

Tot opvolger van prof. de Haan is benoemd de Heer J. C. Kluyver, tot dien van prof. Faure Mr. C. Asser.

Voordat de vacantie intrad, hadden nog enkele benoemingen plaats van assistenten: als zoodanig werden bij scheikunde, in plaats van den heer H. van Erp, die zijn ontslag had gevraagd, benoemd de heeren H. A. Rouffaer en H. J. Gerlings, en als assistent bij de pathologische anatomie werd de heer R. de Josseling de Jong aangesteld.

In den loop van het jaar waren ook op het Academisch Ziekenhuis een paar nieuwe mannen opgetreden: in de afdeeling van geneeskunde voor vrouwen was de heer M. Rutgers door G. H. J. Peter, in die van verloskunde J. D. Doorman, die van inwonend uitwonend assistent was geworden, als inwonend door den heer J. Freeriks vervangen.

De laatste dagen van den cursus lieten de Secretaris en de Rector hunne werkzaamheden aan hunne plaatsvervangers over, daar zij als afgevaardigden van den Senaat het driehonderdjarig bestaan van Trinity college te Dublin moesten helpen vieren. Welke plechtigheden wij daar hebben bijgewoond, behoef ik u hier niet mee te deelen. Een paar opmerkingen slechts! Vooreerst mag ik roemen op de hartelijke ontvangst, die ons als uwe afgevaardigden ten deel is gevallen; de universiteiten van ons land, met name Leiden, hebben in Ierland een goeden klank; doch wij kregen tevens den indruk, hoe nuttig het voor het

onderhouden van vriendschappelijke betrekkingen met andere universiteiten is, dat wij er bij allerlei gelegenheden vertegenwoordigd worden: aanzien doet gedenken, zegt het spreekwoord; wie er niet bij is en niets van zich laat hooren wordt licht vergeten. Dan maakten wij, Nederlandsche professoren, — ook Utrecht en Amsterdam waren vertegenwoordigd — de opmerking, hoe oneigenaardig het was, dat wij elkaar eerst in den vreemde leerden kennen en ook over onze gemeenschappelijke belangen gingen samenspreken, terwijl het zoo nuttig en noodig is, dat de besturen onzer vaderlandsche hoogescholen met elkander, ook zonder bepaalde aanleidingen, overleggen, wat voor het onderwijs dienstig kan zijn. Wij vertrouwen, dat ook ten aanzien hiervan onze reis naar Ierlands hoofdstad zal blijken niet onvruchtbaar geweest te zijn.

Het werd vacantie. Wij gingen uiteen, na elkander een aangenamen tijd van verpoozing en studie toegewenscht te hebben, en thans zijn wij, dienstdoende hoogleeraren, blijde elkander allen te mogen terugzien. Maar voor den jongsten onzer emeriti, Matthias de Vries, luidde in dien tijd de doodsklok. De wensch, den 16den September van het vorig jaar hem van deze plaats door mijn voorganger in het rectoraat toegesproken, dat hij vele jaren eene welverdiende rust mocht genieten, is niet vervuld. Den 9den Augustus stierf hij. Had hij reeds de laatste jaren van zijn professoraat niet dan met tusschenpoozen en groote moeite de noodigste werkzaamheden kunnen verrichten, het jaar zijner rust was door klimmend lichaamslijden gekenmerkt, zoodat het een weldaad was dat hij moest heengaan. Onze Universiteit verliest in hem een warm vriend. Zelf haar kweekeling en aan haar in 1843 gepromoveerd, kwam hij tien jaren later uit Groningen, waar hij van 1849 hoogleeraar was geweest, hier terug, om er acht en dertig jaren lang met onverdroten ijver en zeldzaam goed gevolg te arbeiden. In dit opzicht heeft de Vries een ongemeenen voorspoed genoten: schier al zijne lie-

velingswenschen voor zijn vak heeft hij vervuld gezien. Door zijn ijver en kennis is de studie van het Middelnederlandsch krachtig bevorderd, aan de beoefening van de Nederlandsche taal en letterkunde, vooral aan onze Universiteit, maar ook elders, de plaats gegeven die haar toekomt, de uitgave van het Woordenboek onzer taal op gang gebracht, tal van wetenschappelijke uitgaven bezorgd; eindelijk — wat menig hoogleeraar hem benijden mag — heeft hij ettelijke voortreffelijke leerlingen gevormd, die zijn werk voortzetten. Ook buiten hun kring herdenkt menigeen met mij dankbaar, hoe hij door zijn grondig onderricht, keurigen stijl en vurige woorden bij ons de kennis van onze taal en de liefde voor ons vaderland wist aan te kweeken. Niet de taalwetenschap alleen, ook Neerlands volk heeft dure verplichting aan den dapperen en volhardenden strijder voor al wat hem dacht dienstig te zijn voor de belangen van het erf onzer vaderen. Wij willen het, ook als zijne leerlingen, in eere houden.

In den loop van dit jaar hebben, als gewoonlijk, onze boekerij en musea hunne schatten langs allerlei wegen zien vermeerderen. Ook door geschenken. Eén hiervan moet ik vermelden. Te Cleve leeft nog, hoogbejaard en zwak, de bekende botanicus Dr. J. K. Hasskarl. Buiten staat tot wetenschappelijken arbeid en wenschende de plantenverzameling waaraan hij zijn leven lang gewerkt heeft in goede handen te zien, heeft hij haar aan het Herbarium onzer Universiteit afgestaan. Tweehonderd zeven en vijftig pakketten en eene verzameling kinabasten zijn in goeden staat hier gekomen en dankbaar aangenomen. Zij zullen medehelpen om de nagedachtenis in eere te houden van den man, aan wiens ijver en wetenschap onze Koloniën, met name de Hortus te Buitenzorg, groote verplichting hebben.

Zoo zijn allerlei feiten en personen voor ons oog voorbijge-

gaan. Slechts éen bestanddeel van het leven onzer hoogeschool is nog onbesproken gebleven, en geen gering: onze studenten. Lest best, zegt een rijmpje, waarvan de meeste onzer schrijvers liefst den, toch minder pittigen, Engelschen dubbelganger aanhalen, en zonderdat ik uitmaak, wat het beste deel eener Universiteit is, curatoren, professoren of studenten, zult gij, mijneheeren! wel niet twijfelen aan onze hartelijke belangstelling in uw getal en gehalte. Ook zult gij in mijne rede geene kleine ruimte innemen. Voor een verslaggever die de feiten in tijdsorde vermeldt zijt gij niet te plaatsen. Indien gij, wat de wet onderstelt, u hadt laten inschrijven voordat de colleges werden geopend, kon althans opgegeven worden, met hoeveel van u wij den cursus begonnen waren; maar nu gij dit, evenals uwe voorgangers, op alle mogelijke tijden van het jaar deedt, en intusschen velen weer vertrokken, enkele — helaas — ook overleden zijn, zijt gij bij geene gelegenheid te tellen. Trouwens, hoe talrijk gij eigenlijk zijt, kan niemand weten, daar het niet is uit te maken, wie onder den naam »student" te verstaan zijn. Ingeschreven zijn door mij — en dit is het eenige dat ik officiëel weet — voor den eersten keer 147, bij herhaling 614. Tot welke faculteiten zij behoorden, hoevelen gepromoveerd zijn en waarin, dit alles zal opgeteekend zijn in het Jaarboek der Universiteit, hetwelk — vooral omdat het ten geschenke wordt gegeven aan ieder die bijdraagt tot het Universiteitsfonds — in handen komt van elk die in deze dingen belangstelt.

In dat jaarboek zal echter niets gezegd worden van uw gehalte. Waant niet, dat ik de dwaasheid zal hebben dit te gaan schatten. Het feit, dat het wetsartikel waarbij den rector de tucht over de studenten wordt opgedragen mij geen de minste moeite heeft veroorzaakt, beduidt natuurlijk niets. De beantwoording der jaarlijks aan alle professoren gestelde vraag naar de ontwikkeling en vordering hunner leerlingen zou hun zeer veel hoofdbreken kosten, indien zij niet in den regel feitelijk

neerkwam op de vraag, of wij hieromtrent iets te vermelden hebben. Het aantal der met goed gevolg afgelegde examens en der promotiën is een zeer gebrekkige maatstaf voor den studiegeest der studenten. En het karakter van hun zedelijk leven is allerminst nauwkeurig te bepalen. Ik treed dus ten deze in geenerlei oordeel of vergelijking. Maar één verschijnsel op dit gebied is der vermelding en bespreking waard: het zoogenaamde Toynbee-werk in de studentenwereld.

Den 21sten October jl. trad in de eetzaal der Societeit Minerva prof. van der Vlugt voor het eerst op als voorzitter der, nog altijd om een Hollandschen naam verlegen, Debating-Society. Hij verving als zoodanig zijn ambtgenoot Buys, die vijf en twintig jaar met groote liefde en warmen ijver die taak vervuld en zich veler erkentelijkheid door dezen niet lichten arbeid verworven had. De nieuwe voorzitter begon zijn werk met het verdedigen van een viertal stellingen, waarin hij het den Nederlandschen studenten als dringenden plicht voorhield, in den geest der Toynbee-beweging te streven naar duurzame verbroedering met de zoogenaamde »lagere klassen.” Zijn woord viel in goede aarde. Trouwens, onder de studenten zelven was in het vorig jaar reeds eene dergelijke roepstem vernomen, en een paar hunner waren begonnen een kring van jongelieden uit den arbeidersstand om zich te verzamelen, ten einde hen te leiden en te onderrichten. Nu, door het bezielend woord van prof. van der Vlugt aangevuurd, beijverden zich eenigen eene leeszaal voor hen te stichten, en klom het aantal van hen die met jeugdige werklieden op hun kamer samenkomsten begonnen te houden. Deze handelwijs vond echter niet algemeenen bijval in de studentenwereld, hier noch aan de zusteruniversiteiten. Meer dan één kwam er tegen op, niet uit traagheid, omdat zij zelven er geen lust in hadden en hun geweten stilden door te betoogen dat het geen plicht was, maar omdat zij in ernst meenden, dat dit werk niet op den weg van een student ligt.

Wie zou, met het oog op de goede bedoeling dergenen die zich aan dezen arbeid wijden, niet huiverig zijn zich aan de zijde dier tegenstanders te scharen en zoo wellicht schuldig te worden aan »het uitblusschen van den geest"? En toch mag ik niet nalaten, aan een paar bedenkingen klanken te geven. Al is het zeer zeker de plicht van ieder meer ontwikkelde en in geestelijk opzicht bevoorrechte, den minder goed bedeelde van het zijne te geven, al is ook voor ons Nederlanders te dezen een zware taak weggelegd, waaraan wij ons tot nog toe maar al te veel hebben onttrokken, het is inderdaad de vraag, of het in den regel op den weg van studenten ligt, haar op zich te nemen. Een student is op de Hoogeschool vóor alles om kennis op te doen, te leeren werken en zich voor te bereiden voor wetenschappelijken arbeid en het vervullen van eene eervolle plaats in de maatschappij. Juist omdat hij het voorrecht heeft, een breeden grondslag te kunnen leggen voor de taak die hem daarin wacht, is hij in den regel nog niet rijp om als onderwijzer, vooral niet om als leidsman en raadgever op te treden. Het werken onder den arbeidersstand vereischt veel zelfbeheersching, geduld, takt. Men loopt daarbij groot gevaar, met de beste bedoeling kwaad te stichten. De ervaring van het afgeloopen jaar heeft reeds geleerd, dat ook om eene leeszaal in stand te houden geestdrift niet genoeg is: rijpere menschen hebben de zaak grootendeels moeten overnemen; anders was zij te niet gegaan. En de vrees is niet ongegrond, dat zij die jeugdige arbeiders willen onderrichten, niet tevreden met de voorloopig zeer geringe vruchten die daarvan schier in elk geval zijn te wachten, zullen beproeven, hen op den een of anderen weg in zake van staatkunde, zedelijkheid of godsdienst te leiden waarvan zij niet zien waarheen hij voert. Vooral de maatschappelijke vragen trekken tegenwoordig even sterk de aandacht als het voor onbevoegden gevaarlijk is er over te spreken. — Maar al erkennen wij het gevaar

dat in dien arbeid van studenten ligt, de beweging zelve is een zeer verblijdend verschijnsel. Zij toch is eene vrucht van ernst, getuigt van ontvankelijkheid van gemoed voor de stem van den plicht, dwingt tot nadenken en inspanning. Een en ander belooft iets voor de toekomst. Zij die nu ontgloeien voor een werk onder minder bevoorrechten zullen, indien dat vuur geen stroovuur blijkt te zijn, later, door het verkeer aan de Universiteit gerijpt, èn waar hun ambt hen roept, èn daarbuitenom vrijwillig, het hunne doen voor veelzijdige ontwikkeling ook van den arbeidersstand. Wie is dwaas genoeg om de kiemen van iets groots te minachten?

Zoodra dit Toynbee-werk onder onze jongelieden zich aanbeval, werd het in verband gebracht met de krachtige beweging in Engeland, die de University extension movement heet. Inderdaad hangt het hiermede nauw samen, daar beide bewegingen vruchten zijn van denzelfden geest, openbaringen van het streven om de voorrechten der verstandelijk best bedeelden te brengen onder het bereik van zoovelen als mogelijk is. Vergunt mij, over die University extension nog eenige oogenblikken te spreken!

Sedert achttien jaar trachten de Engelsche universiteiten hare geestelijke schatten te brengen tot hen die tot haar niet kunnen overkomen. Cambridge is begonnen, Oxford gevolgd, te Londen is enkel voor dit doel eene vereeniging — de London-Society for the extension of university teaching — opgericht. De bezwaren aan de onderneming verbonden springen zoozeer in het oog, dat men, ik behoef het nauwelijks te zeggen, verschillende wegen heeft ingeslagen om het doel te bereiken, vaak is teleurgesteld, nog steeds zoekt naar den besten weg, en het volstrekt niet in allen deele eens is over de geschikste inrichting der zaak. Ook is het klaar, dat men zich naar de zeer verschillende plaatselijke omstandigheden, en vooral naar het gehalte der beschikbare onderwijskrachten, heeft te voegen. Maar tegenwoordig wordt in Engeland gewoonlijk dezen

weg ingeslagen. Wanneer men onderricht in het een of ander vak begeert, treden de leiders in overleg met eene der universiteiten of de Londensche vereeniging, borg staande voor de betaling van den onderwijzer, den »lecturer", voor lokaal en wat verder noodig is. De universiteit beoordeelt de schets die de »lecturer" heeft geschreven en als handleiding zal gebruiken, en laat die na goedkeuring drukken. De »lecturer" gaat daarmede naar de plaats zijner werkzaamheid en houdt er, na eene openingsrede, waarvoor de toegang vrij is, voor belanghebbenden, die in den regel er voor betalen, een twaalftal wekelijksche voorlezingen, telkens voor hen die het verlangen gevolgd door een uur nader onderricht, waarin de leermeester ondervraagt en inlichtingen verstrekt en wekelijks ingeleverde opstellen bespreekt. Aan het einde van dezen leergang komt een ander deskundige, door de universiteit gezonden, om hen die zich aan de proef willen onderwerpen te examineeren; zij die slagen ontvangen hiervan een getuigschrift, dat gewoonlijk geen rechtstreeksch voordeel oplevert. Welk een omvang de zaak reeds verkregen heeft, toont het aantal van vijfenveertig duizend hoorders, die in het laatste jaar de voorlezingen bijwoonden [1]).

Moet het ook bij ons dien kant uit? De behoefte waaraan in Engeland op deze wijze voldaan wordt bestaat ook hier; want dorst naar kennis is in schier alle kringen der maatschappij meer aanwezig dan de oppervlakkige beschouwer vermoedt, en men moet bij het op touw zetten van eene goede zaak in de eerste plaats rekening houden met de edelste neigingen der menschen. De vraag is slechts, of aan de behoefte aan kennis langs dezen weg voldaan moet worden. Tot op zekere hoogte mag die vraag stellig bevestigend beantwoord worden. Immers, het bijwonen van lezingen of voordrachten, nu over dit dan

1) Men zie hierover G. van Schulze-Gaevernitz, *Zum socialen Friede* I, 291 ff.; R. D. Roberts, *Eighteen years of University extension*; H. S. Mackinder and M. L. Sadler, *University extension, Past, Present and Future.*

over dat onderwerp, zonder eenige voorbereiding en zonderdat men iets van het gehoorde herhaalt of voortzet, het lezen van allerlei boeken en tijdschriften, al zijn ze uitstekend, alles door elkaar — een en ander, hoe kostelijk ook, bevredigt veler behoefte aan kennis niet. Menigeen moet en wil ook iets stelselmatig en zoo grondig mogelijk leeren. Maar de gelegenheid hiervoor is schaarsch voor hen die de schoolbanken verlaten hebben en eene maatschappelijke betrekking bekleeden. Zelfs zij die eene hoogeschool hebben bezocht en dus een eenigermate breeden en stevigen grondslag hebben gelegd voor wetenschappelijk leven ondervinden de moeilijkheid, het verworvene te behouden en niet geheel op te gaan in de praktijk. Voor een deel is dit hun eigen schuld. De academie verlatende, nemen zij zich voor, te zorgen op de hoogte te blijven, waartoe zij boeken over hun vak zullen lezen en althans „de tijdschriften bijhouden", gelijk het heet. Het voldoet hen in den regel weinig, en de meesten laten het gaandeweg varen. Geen wonder! Aan allen die de hoogeschool met eenigen wetenschappelijken zin verlaten zou ik willen inprenten: gaat nu het een of ander onderdeel van uw vak goed beoefenen; het heilrijke der veelverwenschte examens is, als zij niet al te verkeerd zijn ingericht, dat zij een richtsnoer der studiën aan de hand doen en het verdwalen op wetenschappelijk gebied beletten; legt, nu gij van die onaangename banden ontslagen zijt, u zelven banden aan: iets, al is het een nog zoo klein onderdeel van een vak, uit de bronnen, van alle kanten te bezien zal u licht meer baten dan het door uw hoofd laten gaan van allerlei onverwerkte wetenschap, en u althans naast de zorg voor uwe algemeene ontwikkeling van onberekenbaar nut zijn.

Kost het zelfs velen van hen die eene academische vorming genoten hebben groote moeite, zonder andere leiding dan die van boeken te studeeren, zij die het voorrecht van zulk eene opleiding niet genoten hebben kunnen dit in den regel vol-

strekt niet. Welnu, hen die behoefte gevoelen iets grondig te leeren hierin bij te staan beoogen zij die het hooger onderwijs tot het volk willen brengen. Dit verdient niets dan toejuiching, ondersteuning en navolging.

Maar moet de zaak door eene universiteit worden gedreven? Er is iets zeer aantrekkelijks en verheffends in de gedachte, dat onze hoogeschool, wier leven voor het meerendeel des volks een gesloten boek is, met vele burgers uit allerlei stand rechtstreeks in betrekking zou komen. Het behoeft geen uitvoerig betoog, dat de professoren zelven in den regel niet als onderwijzers kunnen optreden. Niet omdat het hun te min zou zijn. Verbeeldt u, in het jaar waarin Amos Comenius door de geheele beschaafde wereld als de bij uitstek verstandige schoolmeester is gehuldigd te beweren, dat het werken voor anderen dan de studeerende jongelingschap en de geleerde wereld voor iemand een te geringe taak zou zijn! Verscheidene onzer arbeiden trouwens met woord of geschrift vaak voor ruimeren kring. Maar ieder zijn werk! Hij die buiten de universiteit en de geleerde wereld onderwijs geeft heeft eene andere taak dan een hoogleeraar, die niet het volk, maar de toekomstige leiders en toongevers des volks heeft te vormen. Ook zouden de meesten onzer er zelden tijd voor hebben. De Engelsche manier van arbeiden vereischt een staf van onderwijzers, vaste »lecturers" en losse, buiten de professoren om. Maar niets zou ook onzen Senaat beletten, het werk te besturen, sprekers te kiezen en af te vaardigen, handleidingen te keuren, zelfs — dit zou zeker het bezwaarlijkst zijn — examens af te nemen. Dat zulk eene beweging van eene universiteit uitgaat, is zeker niet onmogelijk: in Engeland is dit gebeurd. Maar stellig moet zij bereid zijn haar hulp te verleenen, indien zij daarom aangezocht wordt.

Dit is gansch iets anders dan wat in het Studentenweekblad *Minerva* van 17 Maart gevraagd werd. In een zeer opgewonden stuk, uit het Amsterdamsche blad *Propria cures* met in-

stemming overgenomen, vroeg de redactie aan de professoren naast hunne belangstelling — over wier gemis de studenten, meen ik, niet te klagen hebben — voor hen allen toegankelijke avondcursussen „met algemeene onderwerpen over..." — bij wijze van voorbeeld werden niet minder dan twaalf vakken genoemd, met psychologie aanvangend, met mythologie eindigend. Een der professoren, te recht onderstellend dat wij allen genegen zijn het oor te leenen aan betamelijke wenschen onzer studenten, en niets liever begeeren dan veel voor hen te zijn, heeft de zaak in den Senaat ter sprake gebracht; maar zij is daar zelfs niet in ernstige overweging genomen. Te recht. Hebben de studenten aan de morgencolleges nog niet genoeg, dat zij, anders dan bij uitzondering, er nog avondcolleges bij begeeren? Maar de steller van het stuk vraagt geen colleges, hij verlangt »cursussen met algemeene onderwerpen" over alles en nog iets. Die zal hij niet krijgen. Populair-wetenschappelijke voordrachten bij te wonen moge, ook voor studenten, van tijd tot tijd nuttig en aangenaam zijn, willen zij iets van een vak weten, dan moeten zij er in studeeren; daar zijn zij studenten voor. En alle lessen staan voor allen open.

Zoolang geen nieuwe weg voor onzen voet wordt geopend, zullen wij de oude paden betreden met lust en toewijding. Van u, mijne heeren Curatoren! vertrouwen wij dat gij ons weder steunen wilt, ook afgezien van eenige uitbreiding van het hooger onderwijs buiten de Hoogeschool. Al blijven wij ons wijden aan onze studenten en het vak onzer studie, wij zijn niet talrijk genoeg; verscheidene onzer zijn overladen met werk, meer dan één leerstoel staat open. Wij zijn overtuigd, dat gij zoowel in dit opzicht als voor onze gebouwen meer wilt doen dan gij tot stand brengen kunt, en bevelen onze talrijke belangen met vertrouwen aan u aan. Wij professoren gaan met opgewektheid weder aan het studeeren — dat trouwens door de vacantie niet afgebroken is — doceeren en exa-

mineeren; dit laatste zeker niet tot ons genoegen. En gij, mijneheeren studenten! Over uwen plicht jegens uwe minderbedeelde stadgenooten kunt gij verschillend oordeelen, maar gansch eenstemmig zult gij wel hierin zijn, dat uw eerste plicht is, zoo te leven en u zoo te bekwamen voor uw toekomstigen werkkring, dat gij, als gij de maatschappij intreedt, geschikt zijt om door zuiverheid van zeden, kracht van zelfbeheersching, algemeene ontwikkeling en kennis in uw vak als leidslieden van anderen op te treden en in welken vorm dan ook — maar allereerst door in uw eigen vak mannen te zijn — mede te werken tot veredeling van ons volk. Hiertoe werke onze Universiteit krachtig mede!

Ten slotte deel ik mede, dat door den Senaat tot zijn secretaris benoemd is Mr. S. J. Fockema Andreae, die de plaats inneemt van den man aan wien ik nu mijne waardigheid overdraag, Dr. C. P. Tiele. Moge onder uw bestuur, mijn waarde ambtgenoot, onze Alma Mater een goed jaar beleven. Ik groet u, Rector Magnificus!

BIJLAGEN.

Oud-Israëls Rechtswezen.

REDEVOERING,

uitgesproken door den Rector Magnificus op den 317den verjaardag der Universiteit te Leiden, 8 Februari 1892.

MIJNEHEEREN CURATOREN, PROFESSOREN, DOCTOREN, STUDENTEN, EN GIJ ALLEN DIE DEZE VIERING VAN DEN 317den VERJAARDAG ONZER HOOGESCHOOL MET UWE TEGENWOORDIGHEID OPLUISTERT, VEELGEWENSCHTE TOEHOORDERS!

Het oude Israël is het volk van den godsdienst. Op geen ander gebied des levens, noch in inrichting van staat of maatschappij, noch in wetenschap of kunst, noch in handwerk of bedrijf, heeft het iets tot stand gebracht, waarin het niet door een ander volk dat ongeveer op denzelfden trap van beschaving stond overtroffen, waarin het niet door vele geëvenaard werd; maar door zijn godsdienst heeft het geschitterd in de voorchristelijke wereld en der menschheid grooten zegen aangebracht. Wie Israël bestudeeren wil zonder hart te hebben voor godsdienst, wie niet, min of meer door persoonlijke behoeften geleid, de betrekkelijke waarde van oud-Israëls godsdienstvormen en godsdienstige denkbeelden voelt en erkent, kan wel het land, de taal, de zeden en gebruiken, de leefwijze der Israëlieten begrijpen, maar tot de kern, tot de diepste roerselen van hun volksleven doordringen kan hij niet: hij blijft aan de oppervlakte.

Evenwel is de studie van Israël ook buiten den godsdienst om belangrijk. Wij weten toch van dit volk meer dan van eenig ander der oudheid. De ons overgeleverde letterkunde — van de eerste boeken des Ouden Testaments af tot Flavius Josefus en de oudste geschriften der rabbijnen toe — is niet alleen omvangrijk genoeg, maar ook zoo verschillend in karakter

en inhoud, dat wij daaruit Israëls geschiedenis, althans van de twaalfde eeuw vóor Chr. af, kennen: de geschiedenis — dat wil niet zeggen alleen namen van koningen en berichten over veldtochten en groote werken, door de vorsten ondernomen en uitgevoerd, — waarmede wij ons bij de kennismaking met andere oude volken maar al te vaak moeten vergenoegen — maar geschiedenis in den hoogeren zin van het woord: de leefwijze en de veranderingen, daarin door wijzigingen van uitwendige omstandigheden en volkskarakter gebracht; de wisselende regeeringsvormen en de drijfveeren der staatkundige partijen; vooral den gang der godsdienstige ontwikkeling — van de godsvereering der half-nomadische Hebreën af, die ter eere van hun god Jahwe menschen slachtten en onder heilige boomen en van bloed en olie druipende steenen godspraken zochten, maar in wier midden gezonde en krachtige zedelijke beginselen, vooral prijsstelling op kuischheid, leefden, tot aan den godsdienst der over de wereld verstrooide Joden toe, die dier- noch meeloffer meer brachten en wier helden rabbijnen waren, groot in het uitpluizen der wetsvoorschriften, zoodat zij daarbij doodbleven op een letter, maar in wier gemeenten tevens eenvoudige godsdienstwaarheden en hooge zedelijke beginselen inheemsch waren, waarheden en beginselen, ook den meesten beschaafden heidenen te hoog. Vooral sedert wij geleerd hebben, de boeken des O. T.s goed te ontleden en elk hunner bestanddeelen als getuige op te roepen voor den tijd waarin het is geschreven — ik kan dit niet zeggen, en gij kunt het niet hooren, zonder met rouw aan onzen Kuenen, den meester op dit gebied, te denken — vooral sedert wij dien weg ingeslagen zijn, hebben wij den draad in handen die ons leidt door den doolhof der berichten, waaruit wij de ontwikkeling van het volk leeren kennen. De spaarzame getuigenissen mogen velerlei verklaring en aanvulling vereischen, zij kunnen uit hetgeen wij

van andere natiën weten aangevuld worden en maken dan een geheel uit, met gapingen ja, groote zelfs, zooals niet anders is te verwachten, maar toch — een geheel. Israël leeft voor ons meer dan eenig ander volk der oudheid. Moge mijne rede deze stelling niet logenstraffen! Ik wensch toch in dit uur u een belangrijk deel van Oud-Israëls volksleven voor oogen te stellen, nl. HET RECHTSWEZEN.

Onze kennis der Israëlieten klimt niet veel hooger op dan den tijd van 's volks wording, den zoogenaamden „tijd der richteren". De oudste berichten der Israëlieten zelven daarover, half betrouwbare overlevering, half legende, worden een weinig aangevuld door Egyptische bescheiden over de Hethieten, die lang met de Farao's om de heerschappij over Kanaän gestreden hebben, en sedert kort beloven ons de Assyriologen meer licht. Indien wij waarlijk — en dit staat, naar het schijnt, vast — tal van brieven bezitten, omstreeks 1400 door koningen van Jeruzalem en andere steden in Palestina, in het Assyrisch met spijkerschrift, aan Egyptische koningen geschreven, indien daarenboven — wat niet zoo zeker is — in die brieven de Hebreën met name voorkomen, dan is er kans, dat wij eenige bijzonderheden leeren over die zoo weinig bekende eeuw. Zeker zal daardoor de duur van het tijdvak der richteren juister kunnen geschat worden dan nu mogelijk is, hoogstwaarschijnlijk onze kennis van de geschiedenis der Hebreeuwsche taal zich uitbreiden, wellicht ook het een en ander gebruik der Israëlieten ons begrijpelijker worden. Doch het is niet te verwachten, dat wij daardoor eene andere voorstelling van den staatkundigen en maatschappelijken toestand des volks zullen erlangen dan wij ons vormen uit de schrale berichten die ons nu reeds ten dienste staan.

In een paar verhalen die het slot uitmaken van ons boek Richteren lezen wij: „In die dagen was in Israël geen koning

en deed ieder wat hem goeddacht" [1]). Deze verzuchting van een man die, de voorrechten der monarchie hoog waardeerende, zich den tijd vóor Sauls troonsbestijging als een van regeeringloosheid en wanorde met al de daaruit voortspruitende euvelen voorstelde, geeft ons een niet geheel juisten blik op dat tijdvak. Geruimen tijd toch, misschien eeuwen, voordat de Hebreën in Kanaän binnendrongen, bestond daar eene geordende maatschappij: niet slechts werd het land bebouwd en handel gedreven, maar er waren ook steden, beheerscht door koningen die met elkander en met buitenlandsche mogendheden verbonden sloten en op hun rijksgebied de orde handhaafden; er waren waarschijnlijk tempels met invloedrijke priesterschappen. De Hebreën „namen" — zooals men later dankbaar erkende — „groote en schoone steden in bezit die zij niet gebouwd, met allerlei goederen gevulde huizen die zij niet gevuld, uitgehouwen waterbakken die zij niet uitgehouwen, wijngaarden en olijfboómen die zij niet geplant hadden." [2])

Die inbezitneming is niet zoo eenvoudig in haar werk gegaan als zich het nageslacht, meer door godsdienstig getinte verbeelding dan door deugdelijke kennis geleid, heeft voorgesteld. Meende men later — het boek Jozua getuigt doorloopend van dien waan — dat de twaalf stammen Israëls, goed ingedeeld en ordelijk geleid, met elkander vereenigd, onder aanvoering van Jozua, in het land getrokken zijn en dit binnen eenige jaren — met geringe uitzonderingen, omdat zij te traag waren — op de Kanaänieten veroverd hebben, wij behoeven geene Egyptische of andere niet-Israëlietische berichtgevers, om ons te leeren dat deze voorstelling ver bezijden de waarheid is. Reeds het O. T. bewijst ons, indien wij het slechts lezen met een oog, gescherpt om waarheid van

1) Richt. 17:6; 21:25; verg. 18:1; 19:1.
2) Deut. 6:10 v.

verdichting te onderscheiden, dat de zaak zich geheel anders heeft toegedragen.

Half op vreedzame wijze, half met geweld, heeft de verovering van Kanaän haar beslag gekregen, en zij heeft eeuwen geduurd; zoodat wij niet dan in oneigenlijken zin van „verovering" kunnen spreken. Nadat Israëlietische stammen zich eenigen tijd — wij kunnen niet gissen, hoe lang — in het Overjordaansche hadden opgehouden en er gevestigd waren, zijn enkele familiën in het land ten westen van den Jordaan binnengedrongen en hebben zich in het gebergte van Efraim genesteld. Later zijn andere uit de woestijn ten zuiden van Palestina — bij de Grieken Petreïsch Arabië genoemd — komen opzetten en hebben de streek ten westen van de Doode Zee in beslag genomen. Zoowel die noordelijke als die zuidelijke stammen, — waaruit in den loop des tijds Israël en Juda gegroeid zijn — met elkaar in innige betrekking staande en denzelfden bondsgod, Jahwe, vereerende, vonden in het land een Semietisch volk of liever Semietische stammen, nauw met de Feniciërs en ook met hen verwant, gewoonlijk Kanaänieten of Amorieten genoemd. De indringers zelven waren een zeer gemengd ras, hoewel, zoover wij kunnen nagaan, geheel van Semietischen bloede. De familiën die de kern er van uitmaakten en den band tusschen hen in wezen hielden noemden zich „zonen van Israël", maar met hen waren andere, zelfs zeer machtige, stammen gemengd, wier afkomst als vreemden onloochenbaar was. Vooral geldt dit van de Judeërs en de Simeonieten, in het zuiden des lands, die sterk met Edomieten vermengd waren.

De eerst gevestigden werden straks door broederstammen gevolgd; zij hieuwen de bosschen om en bevolkten het gebergte, terwijl zij uit de kuststreek en enkele groote vlakten geweerd werden door de oude bevolking, tegen wier strijdwagens zij niet opgewassen waren. Maar gaandeweg werden

zij sterker en benarden hier en daar ook de vlaktebewoners.

Uit den aard der zaak was de verhouding tusschen de nieuwe en de oude bevolking in onderscheiden deelen des lands zeer verschillend: hier oorlog op leven en dood, daar eene vriendelijker verhouding, samensmelting tot één volk; in de eene streek liepen de herhaalde botsingen uit op zegepraal der Hebreën, elders geschiedde wat ons schilderachtig in een oud gedicht wordt geteekend: „Issachar is een ezel van vreemden, die, omdat hij zag dat het land liefelijk was, zijn schoft boog om te dragen en een cijnsplichtig dienstman werd" [1]. Gaandeweg bleek Israël de sterkste te zijn; vooral nadat de onder Sisera verbonden Kanaänietische koningen in de vlakte van Jizreël door de krijgsbenden van Barak en Debora verslagen waren, kreeg het de overhand en zoog het de Kanaänieten op.

Onder deze omstandigheden werd in het Palestina van de dertiende tot de elfde eeuw de heilzame strijd om het bestaan gevoerd, heilzaam, omdat de mensch door de moeitevolle wijze, waarop hij zich het brood en wat hij er bij verlangt verwerven moet, niet alleen hand en hoofd moet inspannen, maar ook gedwongen wordt tot samenwerking. Alleenstaande is de mensch vrij machteloos tegen de natuur, nauwelijks in staat zich tegen wat voor zijn welzijn verderfelijk is te dekken, onvermogend aan den bodem rijke gaven af te dwingen: zullen de menschen niet ellendiger zijn dan de dieren, dan moeten zij het met elkander kunnen vinden. Zoo overal, zoo in Kanaän. De familiën der nieuwe en die der oude bevolking mochten zich aan elkander vreemd voelen, ja, elkander soms verachten of haten, zouden zij de bosschen rooien, den grond zoo goed mogelijk bebouwen, de boomgaarden onder-

1) Gen. 49:15 v.

houden, het vee veilig laten weiden, zich dekken tegen de stroopende woestijnbewoners en andere buren, i. e. w. zouden zij de zegeningen van welvaart genieten, dan moesten zij met elkaar vrede sluiten, duurzame groepen vormen, waarin persoonlijke verplichtingen tegenover de andere leden in de gemeenschap erkend werden, i. e. w. waarin een recht heerschte.

Dit geschiedde van lieverlede en onder herhaalde beroering. De groepeeringen in stammen, familiën, huizen, den zwervenden herders voldoende, kruisten zich met die der landbouwende bevolking, in dorpen en steden vereenigd. Hier en daar werden, door gemeenschappelijk belang genoopt, steden samengebracht tot een staatje, dat weer te niet ging en voor een ander plaats maakte. Een Jefta was hoofd over een goed deel van Gilead; een Abimelech zoon van Jerubbaäl, wellicht reeds zijn vader, stichtte in Sichem en omtrek een koninkrijk, dat met hem te gronde ging; dergelijke heerschappijen zijn er waarschijnlijk meer geweest; totdat het Saul den zoon van Kis uit den stam van Benjamin gelukte, de landsbevolking, van welken oorsprong ook, van Dan tot Berzeba, van den westelijken rand der gebergten van Efraim en Juda tot den oostelijken der Overjordaansche hoogvlakte, onder zijn schepter te vereenigen. Nu eerst was het volk Israël geboren. Sauls huis is kort na zijn dood gevallen; dat van David heeft slechts twee menschenleeftijden Israël kunnen beheerschen, om daarna zich te moeten vergenoegen met de regeering over zijn eigen stam Juda; maar de koninklijke waardigheid bleef ook in Noord-Israël, zonder tusschenpooze, bestaan, en daarmee was de eenheid des volks gegeven.

Uit dien tijd van gisting, van wording des volks, den tijd der richteren, en ook uit den eersten koningstijd, hooren wij niets van een geschreven recht. Het is mogelijk, dat reeds toen hier of daar iets van dien aard bestaan heeft. Immers, indien

de Hethieten met Ramses II van Egypte een paar eeuwen vóor Saul een verbond gesloten hebben, waarvan de bepalingen op eene zilveren plaat geschreven waren, waarom zouden dan ook niet omschrijvingen van onderlinge rechten en verplichtingen der burgers eener stad, op metaal of steen gegrift, er openlijk ten toon gesteld zijn geweest? Maar wij weten er niets van, en in elk geval was zoo iets eene uitzondering. Wat den gewonen rechtstoestand betreft, die was dezelfde als overal in de oudheid: er was geen recht, maar er waren rechtsprekers; er was geen recht, maar vonnissen werden geveld, beslissingen genomen.

De rechtsprekers waren de machtigen; het gewone woord voor een richter of rechter (*sjofeet*) beteekent: bestuurder, vorst (de *suffetes* der Feniciërs en Karthagers). Der aanzienlijken wil was recht. De Hebreeuwsche taal onderscheidt niet tusschen „gelijk hebben" en „gelijk krijgen"; wie machtig is heeft de wijsheid, want hij kan doen wat hij wil. Dit wordt zelfs nog in het boek Job met nadruk verkondigd, het boek waarin de vraag naar Gods rechtvaardigheid met zoo snijdende hartstochtelijkheid opgeworpen en behandeld wordt, en dat uit den tijd na de Ballingschap dagteekent, toen Israël reeds lang geschreven wetten bezat. Hoeveel te minder was er in de grijze oudheid sprake van, de beslissing van een machthebbende te beoordeelen! „Op de lippen van een koning is eene godspraak: hij vergrijpt zich nooit aan het recht" [1]), dit woord van een Israëlietischen wijze is niet slechts op een koning, maar op elken machthebbende van toepassing. Der meesten mannen rijksgebied was klein, maar op eigen gebied was ieder koning: de vader in zijn huis, het familiehoofd in zijne familie, de aanvoerder eener bende in die bende, de vroedschap eener stad in die stad. Niemands

1) Spr. 16:10.

macht was omschreven, van niemands uitspraak was een wettig hooger beroep; de rechtspraak was Godes: elk vonnis was eene beslissing Gods.

Schijnt hierdoor de rechtstoestand hoogst onzeker te zijn en de kleine prijsgegeven aan de willekeur der machtigen, inderdaad was hij dit ook tot op zekere hoogte, maar toch bedriegt hierin de schijn. Ieder was „vader", d. i. heer, in zijn huis; ja, maar der meesten „huis" was klein en paalde aan andere, wier heeren voor hunne eigen belangen waakten en machtsovertredingen der buren beletten. De volksmeening oefende een geduchten invloed. Zou zelfs eens konings macht onbeperkt zijn geweest? Wel is waar boog men als een slaaf voor hem en zeide: „Mijn heer de koning is als de engel Gods in de kennisneming van goed en kwaad" [1]). Maar die engel Gods waagde het niet, de meening van zijn hof of zijn volk te veel te weerstreven: hij had immers uitvoerders van zijne bevelen noodig, en wat baatte het hem iets te willen, indien zij met een half hart hem gehoorzaamden? Toen David eens zijn volk wilde tellen, vond hij tegenstand in zijne omgeving; Joab, aan wien hij dat werk opdroeg, was wis veler tolk, toen hij zwarigheden maakte, en wie de oudheid eenigszins kent, doorziet volkomen de reden van dien tegenstand: men moet den nijd der godheid niet opwekken door het aantal van een volk te noemen, daar zij het hooge vernedert! Tevergeefs echter maakt de dienaar tegenwerpingen; de koning houdt vol, en Joab zwicht voor diens machtswoord en trekt het land door om de telling te houden. Maar ziet, terwijl het werk in vollen gang, ja, grootendeels volbracht is, daar breekt de pest uit! Dat komt van de telling! heet het. Gelooft David het ook? Wij weten het niet, maar in elk geval haast hij zich om offers te brengen aan den verbitterden

1) 2 Sam. 14:17.

god, en — nooit heeft een koning van Israël het weer gewaagd zijn volk te tellen. Het bekende woord „Regis ad exemplar totus componitur orbis" is niet geheel waar: naar des konings voorbeeld wordt niet de gansche wereld ingericht; daarnaar schikt zij zich niet in allen deele.

Oefende evenwel de wil der heerschers grooten invloed, zij, zelfs de koningen, vonden van oudsher in Israël, als elders, eene geduchte macht naast zich, die der geestelijkheid. Het ligt in den mensch, zich nooit willig te buigen voor stoffelijk geweld. Veel liever onderwerpt hij zich aan eene zedelijke macht. Vandaar te allen tijde de ontzaglijke invloed der geestelijken. Zij waren in het oude Kanaän even veelsoortig en onderscheiden in omvang van rechtsgebied als de wereldlijke heerschers. Er waren toovenaars, waarzeggers, profeten van zeer uiteenloopend karakter. Ook, wat voor ons onderwerp het belangrijkst is, priesters.

Priester in eigen huis was de vader of wien hij er toe aanstelde [1]); heilige plaats was elke vuurhaard; offeren mocht ieder. Maar het gemeenschapsgevoel dreef, gelijk in alles, zoo ook in de aanbidding der goden, tot vereeniging; de familiën hadden haar eigen schutsgod, haar eigen altaar, haar eigen heilige plek, heiligen dag, heilige plechtigheid; de grootere groepen hun bondsgod, dien zij dienden. Waar tempels verrezen of eene heilige plaats voortdurend aanbidders tot zich trok, daar ontstond eene vaste, gaandeweg erfelijke, priesterschap. Dewijl de Hebreën in een beschaafd land waren gekomen, vonden zij er zonder twijfel ettelijke middelpunten van godsvereering. Zouden zij die vernield hebben? Hier en daar, waar de indringers stellig de overhand hadden en vurige aanbidders van hun eigen god aan hunne spits stonden, geschiedde dit buiten twijfel, maar elders niet, deels omdat

1) Richt. 17.

zij er toe buiten staat, deels ook omdat zij er toe ongezind waren. De goden des lands toch wisten sommige dingen, waarmede hunne eigen goden onbekend waren: wat wist Jahwe, Israëls bondsgod, van den landbouw en de behandeling der boomgaarden? Hij kwam uit de woestijn, waar men daaraan niet deed. Daarenboven, elke landstreek had haar eigen god; zoo ook het bosch, de beek, de berg. Even verbrokkeld en wisselend als de zichtbare macht was de onzichtbare. Wie de eischen van den god des lands of der plaats niet kende, kon zich licht niet dekken tegen leeuwen [1]), hagelslag of sprinkhanen. De vurige Kanaänietenhater, die heden in ijver voor zijn god een heiligen steen vernielde of de heilige zuil van een Amorietischen Baäl omhakte, liep gevaar, morgen, als eene ramp hem trof, te denken: dat heeft de beleedigde god gedaan! Ook waren de priesterschappen die door Israël in het land werden aangetroffen zeker in het bezit van heel wat kennis, waartegen de indringers terecht hoog opzagen, en genoten zij onder de oude bevolking zooveel eer, dat ook de nieuwe haar licht in netelige gevallen raadpleegde en zich aan hare uitspraken onderwierp. Dientengevolge werden ook door de Israëlieten vele goden der Kanaänieten aangebeden, en kreeg eene menigte Kanaänietische gebruiken onder hen het burgerrecht. Doch daarnaast, meestal daarboven, werd, het spreekt vanzelf, aan hunne eigen, voorvaderlijke goden eer bewezen, vooral aan Jahwe, Israëls machtigen god. Hem riepen de Israëlieten aan, wanneer het ten strijde ging tegen hunne vijanden; hem bracht men de dankoffers na eene overwinning; hem werden de rookende puinhoopen eener veroverde en met den banvloek geslagen stad gewijd: Vervloekt bij Jahwe wie daar herbouwen zou! Bij hem zwoer men, Israëliet en Kanaäniet, als

1) 2 Kon. 17:24—28.

een onderling verdrag werd gesloten; hem werd menige heilige plaats geheiligd, waar vroeger alleen Kanaänietische goden waren aangeroepen; te zijner eer vierde men feesten, die tot nog toe aan zijn dienst te eenenmale vreemd waren, maar nu zijn luister vermeerderden. Met Jahwe erlangden zijne priesters eer en gezag. Gaandeweg was op menige plaats waar hij werd gehuldigd eene priesterschap gevestigd, die Israëlietische opvattingen en overleveringen bewaarde en vermeerderde. Die plaatsen waren middelpunten van maatschappelijk en geestelijk verkeer, die priesters werden voor velen rechters en leiders des gewetens. Dit toch was het voornaamste priesterwerk. Offeren kon iedereen wel; maar den wil der godheid uitvorschen niet. Wie haar wilde raadplegen riep de hulp van een heilig man, profeet, droomer of priester, in; en aan wier uitspraak zou men liever eene twistzaak onderwerpen dan aan die der mannen die niet alleen wisten wat de godheid begeerde, maar ook, omdat zij dit wisten, door hunne vervloekingen, besprengingen of andere middelen leed konden aanbrengen of keeren? Menig priestercollege verdiende wis dat vertrouwen door de wijsheid zijner leden en den schat der overleveringen, door hen bewaard. Hieraan en aan hun ijver hadden de zonen van Levi het te danken, dat zij bij de bevolking steeds grooter eer genoten en gaandeweg de bediening der voornaamste heiligdommen verkregen.

Wij hebben nog eene proeve van het aanzien, aan zulke bewaarplaatsen der overlevering toegekend, in het woord eener burgeres van eene kleine, later vergeten, stad in het noorden van Israëls land, Abel-beth-Maächa. Het was onder de regeering van David; de opstand van Absalom was juist gedempt, toen een nieuwe uitbarstte, thans van de noordelijke stammen, die niet dan onwillig bogen voor den schepter van een koning uit Juda. Doch Sjeba, de Benjaminiet, was niet opgewassen tegen de voortvarendheid en het

krijgsbeleid van Davids krijgsoverste Joab en vlood naar Abel-beth-Maächa. Door Davids troepen belegerd, was de stad spoedig op het punt ingenomen te worden, toen eene schrandere vrouw, zooals de verhaler haar noemt, op het voorwerk van den wal staande, een onderhoud met Joab verzocht. Toen zij tot hem kon spreken, zeide zij [1]: „Oudtijds placht men te zeggen: Navragen moet men te Abel en te Dan, of is afgeschaft wat de betrouwbare mannen van Israël hebben vastgesteld. Gij tracht eene moederstad in Israël te vernietigen. Waarom wilt gij Jahwe's erfdeel te gronde richten?" Op Joabs belofte, de stad te sparen, indien slechts den oproermaker het hoofd voor de voeten werd gelegd, was diens lot spoedig beslist en bleef de moederstad in wezen. „Eene moederstad", een middelpunt voor den omtrek, welks steden en dorpen hare „dochters" heetten, een middelpunt van Jahwe's erfdeel, hetwelk schade leed, indien die bewaarster zijner inzettingen te gronde ging, dat was van oudsher Abel-beth-Maächa; dat was Dan, hetwelk eene halve eeuw later alle moedersteden uit den omtrek zou doen verkwijnen, toen Jerobeam I in haar godshuis een gouden stierbeeld van Jahwe zette en het boven andere begunstigde; dat was Silo, waar eens de ark van Jahwe had gestaan en de gewijde overleveringen nog voortleefden, lang nadat dit allerheiligst voorwerp in de hand der Filistijnen gevallen was; dat was Sichem, Bethel, Hebron, Berzeba, na David en Salomo ook Jeruzalem: steden waar men ging navragen, wat Jahwe wilde, wat recht was, hoe in moeilijke vragen beslist moest worden. Onbezonnen de rechter, die, als hij niet zeker was van zijne zaak, liever op zijn eigen feilbaar oordeel afging dan raad te vragen aan de deskundigen die daar woonden; en strafschuldig wie na dien raad ingewonnen te hebben er niet naar handelde [2].

1) 2 Sam. 20:18, naar, volg. Gr. vert, verb. tekst. 2) Deut. 17:8—13.

Zoolang vele en velerlei wereldlijke en geestelijke machthebbers naar eigen inzicht, alleen wanneer zij daarnaar vrijwillig vroegen, naar anderer raad, rechtspraken, was aan eenheid hierin geen denken. Hoe hooger wij opklimmen in de geschiedenis, des te verder moeten de beslissingen uiteengeloopen hebben. Wel waren de leiders des volks het zeker op eenige punten met elkander eens. Zij allen toch waren niet alleen menschen, onder eenigszins gelijke omstandigheden levende, maar ook Semieten, en als zoodanig min of meer onderscheiden van de leden van andere stammengroepen, en op elkander gelijkende. Maar daarnevens moesten zich zeer belangrijke verschilpunten openbaren. Immers, zoolang de vraag onbeslist was, of Jahwe de hoofdgod van het wordend volk Israël zou zijn, en nadat dit was uitgemaakt, of hij de eenige aanbiddenswaardige god was, waren de meest tegenstrijdige uitspraken denkbaar op alle vragen die met den godsdienst nauw samenhingen. Indien nog in de zesde eeuw een deel des volks Jeruzalems val aan de verwaarloozing van den dienst der Hemelkoningin toeschreef [1]), terwijl de meerderheid der bevolking die godin toen voor een afgod en haar beelden en andere heilige voorwerpen voor afschuwelijkheden verklaarde, dan kan men licht begrijpen, hoe in vroeger tijd hier de aanbidding van deze of eene andere godheid dan Jahwe met den dood werd gestraft, elders daarentegen de schenner van het heiligdom van een dier goden zijn leven in gevaar bracht. In denzelfden tijd kon op de eene plaats iemand zich den volkshaat op den hals halen die weigerde zijn kind aan den Moloch te offeren, op eene andere voor moordenaar uitgekreten worden wie het wel deed. Indien de rechters in Kanaän in zulke hoofdzaken niet dezelfde lijn trokken, hoe veel te meer zal er onderscheid geweest zijn

1) Jer. 44 : 15 vv.

in hunne vonnissen bij minder belangrijke vragen! Verplaatsen wij ons in eene streek des lands waarin eene Israëlietische bevolking met moeite, maar voorgoed, de oude bewoners ten onder gebracht had; wis waren er de arme Kanaänieten tot hopelooze slavernij gedoemd en rechtloos tegenover hunne overheerschers; van hunne gelijkstelling met den Israëliet geen sprake: vervloekt zij Kanaän! dat was de leus. Maar in het hart van den stam Benjamin, waar Gibeon en andere Kanaänietische steden langs vreedzamen weg opgenomen waren in het erfdeel van Jahwe, waar Saul in zijn ijveren voor zijn god en zijn volk getracht had hen uit te roeien, maar David zich genoodzaakt heeft gezien, zeven zonen van zijn voorganger aan de wraak dier zoo verongelijkten prijs te geven [1]), en Salomo het geraden vond in hun beroemd heiligdom zijn kroningsoffer te gaan brengen [2]), daar werd gansch anders recht gesproken: daar mocht de buitenlander geminacht en verdrukt worden, maar de vreemde, d. i. de niet Israëlietische inboorling, ook de Kanaäniet, werd er ontzien; daar kon de beroemde rechtsregel worden voorbereid, eigenlijk een maatregel van proselytisme op groote schaal: eenerlei recht zult gij hebben voor den inboorling en den vreemde [3]).

Niet minder moet verschil in leefwijze en uiterlijke omstandigheden in onderscheiden deelen des lands invloed hebben gehad op de rechtspraak. In de woestijn van Juda, waar men uitsluitend van veeteelt leefde en ver van de groote verkeerswegen verwijderd was, werden zeker sommige misdrijven, b.v. schapendiefstal, harder gestraft dan in de groote steden; daar bleven voorvaderlijke gebruiken, zooals de zoogenaamde bloedwraak, de lossing der goederen van verarmde betrekkingen, het zwagerhuwelijk, meer in zwang dan waar het gezag van den koning of zijne hooge beambten zich krachtiger

1) 2 Sam. 21:1—14. 2) 1 Kon. 3:4. 3) Exod. 12:49 en elders.

kon doen gelden en de verwisseling der oude familiebanden met de nieuwere betrekkingen van burgers eener stad de voorvaderlijke zeden onmogelijk, ondoelmatig of schadelijk maakte. Zoolang er geen geschreven wet was, moet zich het recht in verschillende deelen des lands langs onderscheiden wegen ontwikkeld hebben.

Maar groote krachten waren aan het werk om hierin eenheid te brengen. Vooreerst de invoering van het koningschap. Het was toch voor den geest waarin recht werd gesproken van geen gering belang, dat Saul, de volbloed Israëliet, de vurige aanhanger van Jahwe, geheel Israël van Dan tot Berzeba onder zijn banier vereenigde. Niet, dat hij de richting bepaald heeft waarin Israël zich ontwikkelen zou. Dat hij, de ijveraar voor Jahwe en bestrijder van het Kanaänitisme, zich op den troon heeft kunnen handhaven en opgevolgd is door David, niet minder beslist voorstander van Jahwe's vereering, hoewel op omzichtiger wijze, dit was niet de oorzaak, maar allereerst de vrucht van het feit, dat Jahwe was gebleken sterker te zijn dan de Kanaänietische goden en godinnen, of wilt ge liever dat de Israëlieten grooter stoffelijke en zedelijke macht hebben gehad dan de oude bevolking. Maar eens door de bovendrijvende richting op het schild geplaatst, heeft weerkeerig Saul die richting zeer versterkt, en zijne opvolgers deden het desgelijks. Zij hebben de gouverneurs der provinciën en de grootambtenaren gekozen, en door hen met macht te bekleeden den geest bepaald waarin het hoogste gezag zou werken; zij hebben in de koningsheiligdommen, te Jeruzalem, te Dan, te Bethel, priesters aangesteld naar hun eigen wil en zoo op de rechtspraak grooten invloed geoefend. In den loop des tijds hebben de koningen, zoowel de drie die over het geheele volk geheerscht hebben, als, na Salomo's dood, die van Noord-Israël en van Juda,

vaak trachten in te grijpen in de godsdienstige ontwikkeling van hun volk; soms zijn hunne geweldadige maatregelen met goeden uitslag bekroond, soms ook hebben zij de teekenen van hun tijd misverstaan en dientengevolge hun werk verijdeld gezien door den krachtigen tegenstand hunner onderdanen, van priesters en profeten geleid; maar die vaak heftige partijstrijd heeft, daar als elders, ten slotte gevoerd tot een vergelijk, waarbij de hoeken van de overtuiging der uiterste richtingen afgesleten waren, en zóo tot steeds grooter wordende overeenstemming in opvatting en beschouwing omtrent hetgeen billijk en niet billijk was: tot eenheid in de rechtspraak.

Gelijk in het staatkundige, ging het ook in het godsdienstige. De tempel van Salomo had nauwelijks twintig jaar gestaan, toen de macht van Davids huis beperkt werd tot den kleinen bergstam Juda, en het koningsheiligdom op den Sion dus hoofdzakelijk de bedevaartgangers van den afvalligen stam tot zich kon trekken en alleen de Judeesche heiligdommen overschaduwen; wat het gaandeweg gedaan heeft. De luisterrijkste tempel van Israël was die van Bethel, waarin het gouden stierbeeld van Jerobeam I stond; eerst waarschijnlijk onder mededinging van den tempel te Dan; maar van lieverlede werd het noorden des lands, voortdurend door de Syriërs bestookt, een onzeker bezit van Israëls koning en kon een daar gelegen heiligdom niet wedijveren met den koningstempel. Wij weten echter zeer weinig omtrent de heiligdommen van Noord-Israël en hunne priesterschappen; het zal hier wel gegaan zijn als in Juda èn vóor èn na Samarië's val: Bethels priesters, tot eereambten geroepen en in hun tempel machtig, werden op allerlei gebied toongevers; hunne verwanten verkregen betrekkingen in kleinere heiligdommen; zich aan hunne beslissingen te houden was veilig, naar hun raad te vragen dikwerf door de omstandigheden dringend geboden.

Als overal, kwamen in Israël de wereldlijke en de geestelijke macht met elkander in botsing. Beider belangen toch liepen vaak uiteen. Of zouden de priesters bij de heilige tent in Jeruzalem het niet met leede oogen hebben aangezien, dat Salomo, schier oogenblikkelijk nadat hij de teugels van het bewind in handen had, een staatsmisdadiger die de hoornen van Jahwe's altaar — hún altaar — gegrepen had en weigerde de heilige plaats te verlaten, daar deed neerstooten?[1]) Het asylrecht der heilige plaatsen moet ook later heel wat moeite gegeven hebben: natuurlijk trachtten de priesters het te handhaven en uit te breiden, de vorsten het te besnoeien, liefst op te heffen. Zouden de priesters het aangenaam gevonden hebben, toen koning Joas, ziende dat zij, ondanks zijne vermaningen, geen doortastende maatregelen namen om den tempel op den Sion te herstellen, ingreep in hunne geldzaken, en zelf bepaalde, welk deel der inkomsten van het heiligdom voor dat kostbare werk afgezonderd zou worden? De tempel is mijn kapel, zeide de koning; hij is óns heiligdom, zeiden de priesters. De strijd over het jus circa sacra en het jus in sacra was zóo in vollen gang.

Zoolang Israël een zelfstandig staatkundig leven geleid heeft is van die twee groote machten, den koning en de priesterschap, geene door de andere voorgoed overwonnen, en was dus de gang van zaken op die punten waar zij in botsing kwamen de vrucht van een telkens herhaald vergelijk, waarbij nu eens de eene dan weder de andere partij, vaak elke half, haar zin kreeg. Maar middelerwijl waren er ook onderwerpen waarover tusschen vorsten en priesters geen strijd gevoerd werd, en de laatsten hadden meer kans dan eenig ander college of mensch om daarop hunne inzichten tot wet verheven te zien. Zeker, talentvolle mannen, hetzij vorsten en overheden,

1) 1 Kon. 2:28—34.

hetzij wijzen en profeten, hebben te allen tijde grooten invloed geoefend: hunne beslissingen worden overgenomen, hunne lessen leven voort. Liefst week zeker geen legeraanvoerder af van den regel — de oudste Israëlietische wet die wij kennen — dat de krijgslieden die de bagaadje bewaard hadden gelijkop in den buit deelden met hen die gestreden hadden; want was hij niet van David afkomstig? [1]) Maar toch, in den diepsten grond werd zulk eene wet op den duur alleen gehandhaafd omdat men het er mede eens was. En zelfs eene koninklijke beslissing liep gevaar, in het vergeetboek te geraken of willens en wetens veronachtzaamd te worden. Was zij vrucht van willekeur of de inval van het oogenblik, dan gebeurde dit geregeld. Toen de profeet Nathan aan koning David, om hem in het geweten te grijpen, het verdicht verhaal deed van den rijken man die het ooilam van zijn armen buurman wegnam, riep de koning in heftige gramschap uit: Zevenvoudig zal hij dat lam teruggeven! [2]) De latere wetgevers hebben dit te veel gevonden: viervoudig oordeelden zij genoeg. [3]) Een overschrijver van het boek Samuel, niet kunnende begrijpen dat koning David een vonnis zou geveld hebben in strijd met de, naar zijne meening oudere, wet, heeft van het „zevenvoudig": „viervoudig" gemaakt, en zóó is ons de tekst overgeleverd, terwijl de Grieksche vertaling nog het oorspronkelijke „zevenvoudig" bewaard heeft. Het feit is, dat de latere wetgevers zich niet gestoord hebben aan Davids uitspraak, indien zij die al gekend hebben. Zoo zijn wis zeer vele beslissingen, willekeurige en redelijke, billijke en onbillijke, zonder duurzamen invloed gebleven. Maar inmiddels kreeg het recht vastheid in de kringen der priesters. Personen sterven, en die na hen komen houden zich soms wel soms niet aan hunne woorden, naar gelang hun

1) 1 Sam. 30 : 21—25. 2) 2 Sam. 12 : 6. 3) Exod. 22 : 1.

karakter en hun belang dit meer of minder medebrengt; maar zedelijke lichamen sterven niet zoo ras en bewaren het best de schatten der overlevering, de wijsheid der vaderen toetsende aan de wisselende omstandigheden, hunne uitspraken min of meer gewijzigd aan een volgend geslacht overleverend, totdat ze, eerwaardig door ouderdom, als godlijke woorden worden geëerd en gehoorzaamd. Eindelijk, na korter of langer tijd mondeling te zijn overgeleverd, wordt eene wet op schrift gebracht.

Eene op schrift gebrachte wet was dus de vrucht van het nadenken en de samenspreking van velen, de neerslag van tallooze rechtzittingen, waaronder en waarna de schare vaak gelegenheid had gehad hare meening te doen kennen, formuleering dus van hetgeen de besten, gebruik makend van de wijsheid der vaderen, voor billijk hielden, en tevens voor uitvoerbaar, omdat het niet te zeer in strijd was met hetgeen hunne medeburgers voor recht hielden. Dienvolgens was eene geschreven wet een groote zegen: zij maakte een eind aan velerlei willekeur, uit onkunde en luim geboren, door den rechtsprekers een veiligen leiddraad in handen te geven; zij stelde een krachtig wapen ter hand aan hen die gevaar liepen door machtigen verongelijkt te worden; zij plaatste in menig opzicht aan groot en klein zedelijke eischen voor oogen, waartoe de meesten zich nog hadden op te werken, en veredelden zoo de zeden des volks. De tijd zal komen, dat diezelfde wet, door andere gevolgd, ten onheil wordt; wanneer zij die haar van de vaderen ontvangen hebben, die gebrekkige formuleering der waarheid voor de volkomene aanziende, weigeren zullen van haar af te wijken, ook ten goede; wanneer zij een dekmantel der traagheid, een valstrik voor het geweten, eene plaag voor de meer ontwikkelden, een hinderpaal voor den vooruitgang

zal zijn. En in zekere mate is zij een en ander reeds dadelijk; want zij bevat niet de onvervalschte inzichten der besten, der weinigen die hoog boven hunne omgeving staan, maar deze slechts voorzoover zij in ruimen kring aanvaard worden en althans gedeeltelijk uitvoerbaar schijnen. Doch daartegen weegt zooveel goeds op, dat wij gerust mogen zeggen: met de verschijning eener eenigszins uitvoerige geschreven wet wordt een nieuw tijdvak geopend der geschiedenis van het volk waaronder zij is gegroeid.

De oudste Israëlietische wet die wij kennen is vervat in Exod. 21—23, het zoogenaamde Bondsboek. Wij weten niet, van waar zij afkomstig is. Gerust kunnen wij aannemen, dat zij in Noord-Israël is ontstaan, en zoeken wij naar nadere bepaling, dan denken wij het eerst aan de priesterschap van Bethel, waar Israëls koningsheiligdom stond. Wij bezitten haar niet afzonderlijk, maar ingelascht in een geschiedboek van de achtste eeuw; dus, zooals bijna vanzelf spreekt, niet onveranderd, maar gewijzigd naar de inzichten van den redacteur of de redacteurs. Of er oorspronkelijk de naam van een wetgever aan verbonden was, is ons onbekend; maar zij is uitgevaardigd in den naam van Jahwe, Israëls god, die er nu en dan sprekende in wordt ingevoerd.

Moeten wij, om de oudste verordeningen die onder Israël met godlijk gezag bekleed uitgevaardigd zijn te leeren kennen, het eerst met deze hoofdstukken te rade gaan, de onvolledigheid in de behandeling der rechtsvragen die reeds toen moeten gerezen en beantwoord zijn, dringt ons naar andere wetten om te zien, die wij daarnevens mogen raadplegen. Er zijn er. Wel zijn ze van jonger dagteekening en verraden hier en daar haar latere oorsprong duidelijk, maar zij leveren toch op menig punt kostelijke bijdragen voor onze kennis van de oudheid en behelzen in elk geval over sommige onderwerpen de oudste beslissingen der Israëlietische

wetgevers die ons zijn overgeleverd, alhoewel misschien jonger dan die van het Bondsboek. Zulke wetten vinden wij vooral in Deut. 21—25 en Lev. 17—25.

In het algemeen kunnen wij stellen, dat wij uit al die wetten den bijzonderen inhoud van het recht leeren kennen dat ongeveer 700 vóor Chr. gold. Slaan wij dit in eenige stukken gade!

Het kan niemand die, ook slechts oppervlakkig, de oudheid kent verwonderen, dat niet alle menschen voor de wet gelijk staan. De grootsche en zegenrijke opvatting dat bij God geen onderscheid van afkomst, kunne, ouderdom, maatschappelijken toestand gemaakt wordt, en deze onderscheidingen dus ook niet voor hen die Gods vonnissen strijken gelden mogen, deze opvatting is eerst met Jezus van Nazareth in de wereld gekomen en is der voorchristelijke wereld zoo goed als vreemd. Wordt in eene Israëlietische wet gesproken van „uw naaste", „uw broeder", „iemand", dan wordt daaronder altijd stilzwijgend een Israëliet verstaan. Wanneer „de vreemden" aan de ontferming en bescherming der Israëlieten worden aanbevolen [1]), dan worden daarmede de Kanaänieten en andere onder het volk levende niet-Israëlieten bedoeld, die gaandeweg met Israël samensmolten; evenals meer dan éen profeet wiens reden ons zijn overgeleverd, hebben de wetgevers die samensmelting zoeken te bevorderen, deels uit barmhartigheid, deels uit gezonde staatkunde. Maar de buitenlander wordt door de wet niet beschut. Van een broeder mag geen rente genomen worden, noch van geld, noch van levensmiddelen, noch van iets anders waarvan rente gemaakt wordt; wel van een buitenlander [2]). Alleen slaven van Israëlietischen bloede worden eenigermate in bescherming

1) O. a. Exod. 23 : 9.

2) Deut. 23 : 19 v.

genomen; die van buitenlandsche afkomst volstrekt niet.

Ook staat de vrouw niet op gelijke lijn met den man. Indien ooit onder Israëls voorgeslacht het matriarchaat heeft bestaan, hetwelk ethnologen van naam — gij weet, ook onze betreurde ambtgenoot Wilken behoorde tot hen — meenen dat overal de oorspronkelijke grondslag der maatschappelijke orde is geweest, dan is het onder Israël spoorloos verdwenen. Wel wordt het eeren der moeder verordend en staat op het slaan of vloeken ook van de moeder de dood [1]); maar nog in het later Joodsche recht was de vrouw nauwelijks rechtspersoon: slechts in weinige gevallen was hare getuigenis voor eene rechtbank geldig en kon zij erven; ja, hare godsdienstplichten waren weinige, en in elk opzicht was zij de mindere van den man. Hiervan gaat de geheele oude wet uit. Het meisje was koopwaar en ging bij haar huwelijk uit de hand van haar vader of broeder in die van haren man over. Deze werd in zijne verhouding tot haar schier alleen beperkt door de rechten van andere mannen; hadden dezen niet te klagen, dat op hetgeen hun toekwam inbreuk gemaakt werd, dan stond hem vrij, te doen wat hij kon: te huwen en te verstooten naar hem goeddacht. De wetgevers deden eenige, ach zoo schroomvallige, pogingen om hem te beteugelen, trachtten het recht der verstooting te beperken [2]), en hem te verhinderen, haar op lossen grond van ontrouw vóór de huwelijksvoltrekking te betichten [3]), beschikten een godsoordeel om haar te zuiveren als haar man haar van overspel verdacht [4]), verordenden zelfs, dat meisjes die geen broeders hadden konden erven van haar vader [5]). Al zijn deze wetten alle jonger dan het Bondsboek, in dien geest kan reeds vroeger gewerkt zijn. Het Bondsboek zelf behelst over de verhouding van een man

1) Exod. 21 : 15. 2) Deut. 24 : 1—4. 3) Deut. 22 : 13 v.
4) Num. 5 : 11 vv. 5) Num. 27 : 1—11.

tegenover eene vrije vrouw slechts éene bepaling: indien iemand eene niet verloofde maagd verleidt, moet hij haar voor den vollen huwelijksprijs tot vrouw koopen, en weigert haar vader, haar hem te geven, dan moet hij den vader toch de volle koopsom betalen [1]: naar den wil van het meisje wordt niet gevraagd. Volgens het in de achtste eeuw geldig gebruik was schier elke huwelijksbetrekking den man geoorloofd: zelfs verbintenissen tusschen halfbroeder en zuster waren niet ongewoon; maar de wetgevers streefden naar beperking van die vrijheid. Wij bezitten nog twee merkwaardige huwelijkswetten [2], op sommige punten verschillend, op de meeste overeenstemmend, waarin den man zijne naaste verwanten ontzegd worden, en overtreding dier bepalingen op éene lijn wordt gezet met overspel, tegennatuurlijke ontucht, Molochoffer en tooverij.

In menig opzicht kostelijk is de oude wet ten aanzien van de slaven. De toestand die er in ondersteld wordt is de gewone in de oudheid, een toestand, die, hoe aanstootelijk hij ons ook voorkomt, toen wellicht onvermijdelijk was. Er waren slaven en slavinnen, door geboorte, door rechterlijk vonnis, door aankoop of door krijgsgevangenschap in dien toestand gebracht, elk volgens de wet door elkander dertig sikkelen, ongeveer *f* 50, waard [3]. De meester was voor hen aansprakelijk, wanneer zij schade aanrichtten, evengoed als voor een stootigen stier [4]; de slaaf was kortweg zijns meesters geld [4]: sloeg hij hem dood, dat was zeer schadelijk; behandelde hij hem zóo dat hij wegliep, hoe kreeg hij hem terug? Hoe algemeener deze beschouwing was, des te grooter eer is het voor den wetgever, dat hij althans de dienstbaren van Israëlietischen bloede in bescherming nam? Het Bondsboek deed dit: het verordende, dat een Hebreeuwsche slaaf na zes

1) Exod. 22 : 16 v.
2) Lev. 18 en 20.
3) Exod. 21 : 32.
4) Exod. 21 : 21.

jaren gediend te hebben moest vrijgelaten worden, tenzij de slaaf zelf begeerde in dienstbaarheid te blijven [1]). Wel is waar kwam deze wet slechts weinigen ten bate, want de meesten waren slaaf geboren; ook bleef, wanneer een slaaf van zijn heer eene vrouw gekregen had, zij met hare kinderen het eigendom van den heer; en de vrijgelatenen waren gewoonlijk zonder middel van bestaan; zoodat het in den regel een harde en hachelijke zaak was, van de gelegenheid vrij te worden gebruik te maken. Doch wat de wet voorschreef was althans iets, en hoe ernstig de wetgevers het met die verordening meenden, blijkt uit een bevel dat Deut. 15 : 13 v. aan het oude gebod toegevoegd wordt: wanneer gij uw slaaf in vrijheid stelt, moet gij hem een rijk geschenk medegeven. — Geen wonder, dat de wet zeer zelden gehoorzaamd werd [2]). — Het beteekent zeker nog niet veel, dat de meester die zijn slaaf of slavin om het leven had gebracht alleen dan strafschuldig was, indien de gekastijde dienstbare onder zijne handen dood was gebleven, en vrijliep indien hij de tuchtiging een paar dagen overleefd had [3]). Maar dit gebod was toch eene poging om den slaaf min of meer als mensch te doen beschouwen; en de verordening dat wie zijn slaaf of slavin een oog of een tand uitsloeg hem of haar moest in vrijheid stellen [4]), strekte althans om de ruwheid der behandeling eenigermate te beperken. Of men ook de slavinnen na zes jaren dienst moest vrij verklaren, is waarschijnlijk lang een verschilpunt geweest: de oudere wet zegt even duidelijk: neen [5]), als de jongere: ja [6]). Maar blijkbaar vestigt de oudere alleen het oog op de slavinnen die bijzitten van haar heeren zijn geworden, en die zij zoo goed mogelijk beschermt tegen willekeur [7]), terwijl de jongere ook aan andere denkt.

Dat de wetgever niet dan schroomvallige pogingen doet om

1) Exod. 21 : 2 vv. 2) Jer. 34 : 8 vv. 3) Exod. 21 : 21.
4) Exod. 21 : 26 v. 5) Exod. 21 : 7. 6) Deut. 15 : 17.
7) Exod 21 : 8—11.

de slaven te beschermen, is geen wonder in een tijd toen de ouders onbeperkte macht hadden over hunne kinderen, hen konden mishandelen, verkoopen [1]), onterven, zelfs dooden naar welgevallen. Ontzettend leerzaam te dezen is de nuchtere vermaning van een wijze: „Tuchtig uw zoon, want er is hoop, maar ga niet zoover, hem dood te slaan" [2]). Die ouderlijke macht te beperken was natuurlijk de wensch der koningen en andere overheden, en de wetgevers streefden daarnaar door te verordenen, dat een vader niet bij testament aan zijn eerstgeboren zoon het dezen door gewoonterecht toekomend dubbel deel mocht onthouden, omdat hij de moeder van een jongeren meer liefhad [3]). Ook ontnamen zij aan de ouders het recht, hun weerspannigen zoon te dooden: hij moest bij de overheid aangeklaagd worden [4]).

Het spreekt vanzelf, dat in zulk eene maatschappij de straffen hard waren. De vergrijpen waarop de oude wet den dood stelt zijn: afgoderij, tegennatuurlijke ontucht, tooverij, en dan moord of manslag. Tusschen deze twee hebben de Israëlietische wetgevers nooit goed leeren onderscheiden, en dit kon ook bezwaarlijk bij de oude beschouwing van schuld. Schuldig voor God en menschen toch maakte niet de gezindheid, maar de daad: al wie 's menschen bloed vergoot — mensch of dier, vijand of vriend, in vredes- of in oorlogstijd — diens bloed moest vergoten worden [5]): bloed eischte bloed. Wel ontging den rechtsprekenden onder Israël het onderscheid niet tusschen den opzettelijken moordenaar en hem „over wien God het beschoren had", zooals het heet [6]), d. w. z., iemand die het bij ongeluk gedaan had; maar zij konden dezen niet onschuldig verklaren, althans niet vrijspreken: zij vergunden hem, veilig voor de vervolging van den bloedlosser, — bloedwreker, gelijk hij

1) Exod. 21 : 7; Neh. 5 : 5. 2) Spr. 19 : 18. 3) Deut. 21 : 15—17.
4) Deut. 21 : 18—21. 5) Gen. 9 : 4—6; Exod. 21 : 12—14; 28—32.
6) Exod. 21 : 13; Num. 35 : 22 v.; Deut. 19 : 4 v.

gewoonlijk, verkeerdelijk, heet — zich in eene wijkplaats op te houden, oudtijds in een heiligdom; indien hij nl. derwaarts den wreker kon ontkomen. Maar geen altaar zelfs beschermde den moordenaar [1]).

Wat de manier betreft, waarop de doodstraf voltrokken werd: naast onthoofding, verworging en steeniging, waren de kruisiging, het spietsen en wat dies meer zij van oudsher gewoon onder Israël geweest; ook verbranding op den mutsaard. De vreeselijke tenuitvoerlegging van den banvloek over eene stad, die met al wat er in was vernield, verbrand en ten eeuwigen puinhoop gewijd werd, strookte met het wreede oorlogsrecht, dat de terdoodbrenging der gevangenen niet misprees; terwijl alleen het eigenbelang de overwinnaars noopte, in plaats daarvan de buitgemaakten als slaven te verkoopen. De wetgevers zochten, voor zoover wij weten, alleen het lot der krijgsgevangen vrouw eenigermate te verzachten [2]).

Naast de doodstraf was de lichamelijke verminking in zwang. Wat de oude Hethietische koning in zijn verdrag met den Farao op zich nam: een weggeloopen handwerksman, wanneer die hem uitgeleverd werd, evenmin de hand af te kappen of de oogen uit te steken, als zijne moeder te dooden, leert ons den geest der oude rechtsbedeeling kennen, die zich weder openbaart in de omschrijving der vergeldingstraf in Israëls oudste wet: leven voor leven, oog voor oog, tand voor tand, hand voor hand, voet voor voet, brandwond voor brandwond, snede voor snede, striem voor striem [3]).

De vragen naar het mijn en dijn kwamen uit den aard der zaak het vaakst voor, en de Israëlietische wetgevers deden hun best te bepalen, wanneer iemand aansprakelijk was voor de schade, door een stootigen stier, een openstaanden

1) Exod. 21 : 12—14; Num. 35 : 9—34; Deut. 19 : 1—13.
2) Deut. 21 : 10—14. 3) Exod. 21 : 23—25; Lev. 24 : 20; Deut. 19 : 21.

regenbak, [1]) het ontbreken van eene leuning aan het dak, [2]) brand of losloopend vee in een koornveld [3]), en zoo meer, aangericht. De diefstal van vee hield hen meer dan de ontvreemding van iets anders bezig: vijf runderen moesten voor één gestolen rund teruggegeven worden, voor een schaap slechts vier; maar werd het ontvreemde dier levend teruggevonden, dan volstonden bij beide soorten twee; wie de boete niet betalen kon werd als slaaf verkocht. [4]) Had iemand iets aan een ander te leen, te pand of in bewaring gegeven, en deze loochende het of beweerde dat het hem ontvreemd was, dan moest hij er een eed bij Jahwe op doen en de beschuldiger hiermede genoegen nemen. [5])

Het is in den geest der oudheid, dat de opstellers der oude wetten ook bepalingen over godsdienstzaken gaven; maar opmerkelijk is het, dat de oudste gedeelten van het Bondsboek zeer weinig over den eeredienst behelzen. Eerstelingen en eerstgeboorten aan Jahwe ten geschenke te brengen, den sabbat te vieren en het sabbatsjaar in acht te nemen [6]), dat is alles wat het te dezen voorschrijft, terwijl het zich verder vergenoegt met het stellen van de doodstraf op afgoderij [7]), en eene waarschuwing, God en een overheidspersoon niet te vloeken [8]). Reeds de jongere uitgaaf gaf verordeningen over de viering der drie groote feesten [9]); Deuteronomium heeft veel meer over de offers; de latere in den Kanon opgenomen wetten behandelen bijna niets dan godsdienstzaken.

Maar toen was de gezonde ontwikkeling van Israël wreed verstoord! Zijn lot is droevig geweest, en de geschiedvor-

1) Exod. 21 : 28—36. 2) Deut. 22 : 8. 3) Exod. 22 : 5 v.
4) Exod. 22 : 1, 3, 4. 5) Exod. 22 : 7—13.
6) Exod. 22 : 29 v.; 23 : 10—12. 7) Exod. 22 : 20.
8) Exod. 22 : 28. 9) Exod. 23 : 14—19.

scher die met belangstelling den vooruitgang van dat volk gadeslaat wordt pijnlijk getroffen door de ruwheid, waarmede de draad van zijn groei is afgesneden. Het beloofde zoo veel. Er was zulk een krachtig geestelijk leven in! Profeten, priesters, wijzen, koningen, allen werkten in verschillende mate en op zeer onderscheiden wijs aan zijn opbouw, en in de wetgeving openbaarden zich edele neigingen en ware beginselen.

Wat ons daarin meer dan iets anders treft is de zorg voor den kleine. Bij de grootste profeten wier reden ons zijn overgeleverd komen herhaaldelijk scherpe verwijten voor tegen de grooten hunner dagen, dat zij zich aan knevelarij schuldig maken, en nadrukkelijke vermaningen, toch het recht niet te verkrachten, — dit is minder: niet te handelen tegen geijkte verordeningen, dan wel: niet hard, niet onbillijk tegen den machtelooze te zijn. Komt toch voor de weduwen en weezen op, onderdrukt de armen niet en weest niet partijdig bij het rechtspreken! — dit keert telkens in hunne vermaningen terug. En dezelfde zorg voor den arme is een der sterkste drijfveeren der oude wetgevers. Niet slechts verbieden ook zij de krenking van het recht des behoeftigen, het gelijk geven aan hem die ongelijk heeft, het aannemen van een geschenk, dat „de oogen van zienden blind maakt en de zaken van wie recht hebben in een verkeerd licht stelt" [1]), maar zij slaan ook een teeren, gemoedelijken toon aan, wanneer zij den geringe aanbevelen aan de billijkheid en de ontferming der machtigen: Den vreemde zult gij niet verdrukken; gij zelven weet, hoe het een vreemdeling te moede is, daar gij vreemdelingen in Egypte geweest zijt [2]). Als gij weduwe of wees mishandelt en zij tot mij roepen, zal ik, Jahwe, hen hooren en u straffen [3]). Neem van uwen armen broeder geen rente, en wanneer gij op iemands kleed beslag legt, geef het hem voor

1) Exod. 23 : 1—3, 6—8, en elders.
2) Exod. 22 : 21; 23 : 9, en elders.
3) Exod. 22 : 22—24 en elders.

zonsondergang terug: het is zijne eenige bedekking; waarin zal hij zich anders te ruste leggen? Als hij tot mij roept, zal ik hem verhooren; want ik ben ontfermend [1]. Hebt gij van een arme eene schuld te vorderen, dan moogt gij zijn huis niet binnentreden: de behoeftige wiens schuldeischer gij zijt moet zijn pand tot u naar buiten brengen [2]. Betaal den armen daglooner dadelijk: de zon ga er niet over onder; hij is arm en verlangt er naar; opdat hij Jahwe niet tegen u aanroepe en gij schuldig bevonden zoudt worden [3]. Leg op iemands handmolen of molensteen geen beslag, want zoo legt gij beslag op zijn leven [4]. Wanneer gij het rund of den ezel van uwen broeder of van uwen vijand verdwaald aantreft, dan moet gij ze hem zonder feil terugbrengen; ziet gij den ezel uws broeders of uws vijands onder zijn last bezwijken, dan moogt gij het dier niet aan zijn lot overlaten: gij moet het helpen oprichten; het verdwaalde dier of het verloren voorwerp van uw naaste zult gij bewaren en terechtbrengen [5].

Die aandrift om den behoeftige te helpen leefde zoozeer in de ziel der oude wetgevers, dat zij zelfs zooveel zij konden de godsdienstige gebruiken en voorschriften verklaarden als uitvloeisels van ontferming. De sabbat was voor hen eene instelling der barmhartigheid: hij diende om den slaaf en der slavin rust te verschaffen [6]; en de inachtneming van het sabbatsjaar werd verordend, omdat het voordeel opleverde voor de armen, aan wie het vanzelf opkomende ten deel viel [7]; ja, elk zevende jaar zouden alle schulden kwijtgescholden worden [8]. Dat deze geboden zeer schadelijk waren voor de volkswelvaart en dus uit den aard der zaak drukkend voor den arme, zooals het later Jodendom, waaronder die voorschriften inderdaad gehoorzaamd zijn, duchtig heeft onder-

1) Exod. 22:25—27. 2) Deut. 24:10—12. 3) Deut. 24:14—16.
4) Deut. 24:6. 5) Exod. 23:4, 5; Deut. 22:1—4.
6) Exod. 23:12; Deut. 5:12—15. 7) Exod. 23:10 v. 8) Deut. 15:1 v.

vonden, maakt ons niet blind voor het edel pogen der wetgevers, die eene oplossing zochten van het pijnlijk raadsel van het bestaan der armoede naast den overvloed.

De barmhartigheid, die in Israëls en Juda's leidslieden leefde nevens hun ijver voor kuischheid en eerlijkheid, geadeld en verwarmd door een innig geloof in hun god, die de vriend was der armen en de vijand van alle onreinheid, zouden nog tot heel wat schoons hebben geleid, indien niet de verpletterende overmacht der groote mogendheden daarin wreed had ingegrepen. Noord-Israël viel onder de slagen der Assyriërs, en nauwelijks had Juda zich van een onaanzienlijken stam tot een waardig erfgenaam van het gevallen broederrijk omhooggewerkt, en na fellen strijd eene betrekkelijke eenheid in godsdienst en recht veroverd, of het werd meegesleept in de wieling der oorlogen van Egyptenaren en Chaldeën, om daarin onder te gaan.

Wel is Israël nog weer, dank zijn taai leven en krachtig geloof, in schijn opgestaan uit den val en „teruggekeerd uit de ballingschap", gelijk het gewoonlijk heet; maar eigenlijk heeft het later Jodendom gelijk, dat leert: de ballingschap duurt nog voort. Immers, al is de tempel op den Sion herbouwd, de eeredienst aldaar hersteld, en de omtrek bevolkt door afstammelingen der oude Israëlieten, die hun land het Joodsche land noemden, vier eeuwen lang zijn zij geen volk geweest. Volkomen weerloos onder het juk van Perzen, Lagiden, Seleuciden, kenden zij geen staatkundig leven, en verloren zij niet slechts alle hoop op een zelfstandig volksbestaan, maar zelfs den wensch er naar; zoodat de Hasmoneën, die Israël weer tot een machtig koninkrijk gemaakt hebben, nooit bijval gevonden hebben bij de geestelijke leidslieden des volks, die liever onder vreemde overheerschers stonden dan onder de niet rechtzinnige priestervorsten.

Na 586 dan, toen Jeruzalem met den tempel door Nebu-

cadresar verwoest is, heeft Israël wel ettelijke groote mannen gehad, en veel gedacht, gewerkt, geleden voor zijn godsdienst, maar het heeft den gezonden, vruchtbaren grond van een zelfstandig volksbestaan gemist. Israël is van dien tijd af feitelijk geen natie meer, maar eene over de wereld verspreide godsdienstsecte; waaronder ook over talrijke rechtsvragen veel is geschreven, — men denke aan de folianten van den Talmud! — maar grootendeels buiten de werkelijkheid om. Zulk een recht leeft niet.

Het recht van Oud-Israël daarentegen leefde. Geboren uit den drang der omstandigheden, paste het daarvoor en wijzigde het zich niet minder naar de steeds veranderende eischen des tijds dan naar de vooruitgaande denkbeelden der wetgevers en der schare, waaronder het werd toegepast. De grootste mannen des volks, mannen van vurig geloof, van ontwikkeld zedelijk gevoel, van rijpe levenswijsheid, en van de daad, allen hebben, des bewust of des onbewust, er aan medegewerkt. En de schare waaronder zij arbeidden was hunner niet onwaardig. Want al werd zij — gelijk het met den grooten hoop pleegt te gaan — vaak her en der geslingerd, meegesleept door klinkende leuzen, om misschien morgen te veroordeelen wat zij heden als wijsheid eerde, zij was niet onverschillig voor den geestelijken arbeid in haar midden, zij stelde er belang in, koos partij, liet zich voorlichten. Wel bleef zij — hoe kon het anders? — ver bij hare leidsieden achter, maar zij ging toch een eind mede.

Het recht van Oud-Israël leefde, omdat het volk waaronder het ontstaan was en hooggehouden werd leefde, omdat dit een volk van edelen huize was, met hart voor ernstige dingen. Alleen in zulk eene omgeving toch kan het recht leven en opvoedende kracht hebben. Het is dan geen onbeteekenende wensch, wanneer wij, van de oudheid ons verplaatsende in het heden, van Israël in ons volk, hopen dat ons recht een levend, op-

voedend, zegenrijk recht moge zijn; want die wensch wordt alleen dan vervuld, wanneer ons volk een edel volk is, met hartelijke belangstelling voor al wat de inspanning van eene natie en een mensch waard is, voor handel en bedrijf, voor wetenschap en kunst, voor godsdienst en zedelijkheid, voor persoonlijke en algemeene belangen. Die wensch wordt te meer vervuld naarmate wij ernstiger streven naar al wat rein en welluidend is. Hiertoe werke ook onze Universiteit krachtig mede!

Ik heb gezegd.

INGESCHREVEN STUDENTEN.
ACADEMIEJAAR 1891—1892.

	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	Totalen.
volledig onderwijs						
1e maal	18	46	35	20	16	135
2e »	16	40	48	11	5	120
3e »	11	24	56	12	7	110
4e »	9	21	33	4	5	72
5e »	10	11	43	2	3	69
6e »	3	29	43	7	4	86
7e »	4	17	41	4	4	70
8e »		8	22	3	2	35
9e »	1	3	10	1	2	17
10e »		1	11			12
11e »		5	3			8
12e »			1		1	2
13e »		1	1			2
14e »		1	1			2
15e »			2			2
Totaal . . .	72	207	350	64	49	742
voor 2 lessen						
1e maal				2	3	5
2e »					1	1
3e »				1		1
Totaal . . .				3	4	7
voor 1 les						
1e maal	1	1		2	3	7
2e »						
3e »	1	2			1	4
4e »				1		1
Totaal . . .	2	3		3	4	12
Algemeen totaal	74	210	350	70	57	761

UITSLAG DER EXAMENS.

	15 Sept. 1891—9 Juli 1892.			
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Teruggetrokken.
Candidaats-Examen in de Rechten.	62	39	23	Geen.
Doctoraal » » » »	69	54	15	»
Candidaats » » » Geneesk.	29	19	10	»
Doctoraal » » » »	24	13	11	»
Candidaats » » » Letteren.	8	8		»
Doctoraal » » » »	7	6	1	»
Examen voor den Ind. Dienst.	15	13	2	»
Candidaats-Examen Wis-en Natuurk.	4	4		»
Doctoraal » » » »	3	3		»
Propaed. Examen in de Geneesk.	23	18	5	»
Aanvulling-Examen en Theoretisch Apoth.-Examen.	4	4		»
Propaed. Examen Godgeleerdheid.	18	18		»
Candidaats » » (1e Ged.).	12	12		»
» » » (2e Ged.).	8	8		»
Doctoraal » »	9	7	2	»
1e Natuurkundig Examen.	45	32	13	»
2e » »	38	18	19	1
Theor. Geneeskundig Examen.	28	12	16	Geen.
Tandheelkundig Examen.	11	4	7	»
Examen volgens Art. 96 Wet H. O.	2	1	1	»
Som . .	419	293	125	1

PROMOTIEN,

van 15 September 1891 tot 9 Juli 1892.

In de Rechtswetenschap.

1891.

9 October. Rudolph van Stolk, van Rotterdam. Proefschrift: »Onderlinge Assurantie".

19 October. George Hymans, van Amsterdam. Proefschrift: »Wijziging der akte van oprichting van naamlooze vennootschappen".

23 October. Nicolaas Charles de Gijselaar, van Gorinchem. »Met Stellingen".

24 November. Jacob Cornelis Stoop, van Dordrecht. Proefschrift: »Herprolongatie".

30 November. Cornelis Wegener Sleeswijk, van Lemmer. Proefschrift: »De Regeling van het bouwen op of langs Dijken".

30 November. David Spanjaard, van Borne. Proefschrift: »Over vergunning tot bouwen in plaatselijke verordeningen".

2 December. Frans Gerard van Panhuys, van Zierikzee. Proefschrift: »Uitlevering van vreemde misdadigers met betrekking tot onze overzeesche bezittingen".

7 December. Diederic Jacob den Beer Poortugael, van 's Gravenhage. Proefschrift: »Opmerkingen naar aanleiding van Art. 284 Wetb. v. Strafr."

12 December. Johannes Aegidius Adolph Lisman, van 's Gravenhage. Proefschrift: »Het Wetsontwerp ter uitvoering van Art. 187 der Grondwet".

14 December. Alexander van Dedem, van Dalfsen. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over Art. 46 Gemeentewet".

16 December. Eduard Henri Winkelman, van Maastricht. Proefschrift: »Aanbod van gereede betaling, gevolgd van consignatie of bewaargeving van zaken".

17 December. Thomas Bastiaan Pleyte, van Leiden. Proefschrift: »Verkoop van geneesmiddelen".

17 December. Louis Adrianus Cato Kolff, van Batavia. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over naamlooze Vennootschappen in Engeland".

18 December. Edmond Felix Fernandus Hubertus van Aefferden, van Roermond. Proefschrift: »Eene opmerking naar aanleiding van Art. 268 Lid 2. B. W."

18 December. Petrus Henricus Perizonius van Marle, van Vollenhove. Proefschrift: »Het Wetsontwerp tot regeling der militaire inundatiën, ter uitvoering van Art. 152, 2de Lid, der Grondwet.

1892.

20 Januari. Ferdinand Joseph Verscheure, van Roermond. Proefschrift: »Art. 1101 B. W."

22 Januari. Marten Nauta, van Wons. Proefschrift: »De onderlinge waarborgmaatschappij volgens het ontwerp van de Staatscommissie".

22 Januari. Sebald Rudolf Steinmetz, van Breda (met lof). Proefschrift: »Ethnologische Studien zur ersten Entwicklung der Strafe".

25 Januari. Bernard Pieter Gezienis van Diggelen, van Winschoten. Proefschrift: »Het bijzonder forum in zaken van erfenis".

29 Januari. Henri George Derx, van Soerakarta. Proefschrift: »Bijdrage tot de verklaring van Art. 59 G. W."

29 Januari. Aernoudt Willem de Pauly, van Batavia. Proefschrift: »Artikel 17 n°. 3 der Wet betrekkelijk de Nationale Militie (Wet van 1 Mei 1863, Stbl. N°. 44)".

29 Januari. Johan Spoor, van 's Hertogenbosch. Proefschrift: »Transactie in Strafzaken".

12 Februari. Henri Victor Monsanto, van Parimaribo. Proefschrift: »Iets naar aanleiding van de toepassing van Art. 121 Gemeentewet".

12 Februari. Hubert de Stuers, van Passaroeang. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over de onteigening par zône".

16 Februari. Tjeerd Dijkstra, van Leeuwarden. Proefschrift: »Iets over zaakwaarneming".

16 Februari. Carel Octave Marie van Nispen tot Sevenaer, van Arnhem. Proefschrift: »Eenvoudige vrijwaring".

19 Februari. Pieter Willem de Koning, van Dordrecht. Proefschrift: »Eenige opmerkingen naar aanleiding van de laatste herziening van het reglement van orde van de tweede kamer der Staten-Generaal".

4 Maart. Hendrik Zaalberg, van Bergum. »Met Stellingen".

11 Maart. Willem Birnie, van Djember. Proefschrift: »Terugvordering wegens ongeoorloofde oorzaak".

21 Maart. Cornelis Lodewijk Modderman, van Amsterdam. Proefschrift: »Art. 791 W. v. K. en het Wetsontwerp op het Faillissement en de Surcéance van betaling".

23 Maart. Jan Jacob van Troostenburg de Bruijn, van Heerde (met lof). Proefschrift: »De Nederlandsche Rechtspraak omtrent overeenkomsten ten behoeve van derden".

23 Maart. Louis Salomon Hollander, van Rotterdam (met lof). Proefschrift: »Het expeditiecontract naar Nederlandsch recht".

30 Maart. Anton Lodewijk Donker, van Benningbroek. Proefschrift: »Van het doen van afstand der Instantie".

4 April. Antonie Roëll, van 's Gravenhage. »Met Stellingen".

8 April. Isaäc Henri Hijmans, van Arnhem. Proefschrift: »De verjaringsinstituten" (1e deel).

8 April. Cristoph James Schüssler, van Kramat (Meester Cornelis). Proefschrift: »Eenige opmerkingen naar aanleiding van Art. 223 van het Inlandsch Reglement".

6 Mei. Constant Benjamin Bleckmann, van Hansweert. Proefschrift: »Art. 323 B. W."

6 Mei. Pieter Antony Francken, van Elst. Proefschrift: »De kracht van verstekvonnissen bij echtscheiding".

16 Mei. Rhijnvis Feith, van Amsterdam. Proefschrift: »De decisoire eed".

23 Mei. Anton van Gijn, van Dordrecht. Met Stellingen.

27 Mei. Simon Jules Enthoven, van 's Gravenhage. Proefschrift: »Eenige vragen betreffende Reassurantie".

30 Mei. Marinus Pieter Sipkes, van St. Maartensdijk (Zeeland). Proefschrift: »De toestand van den bevoorrechten schuldeischer na homologatie van het accoord".

31 Mei. Jan Gerritsen, van Soerabaya. Proefschrift: »Het ontstaan en tenietgaan van de actie gedurende het proces".

20 Juni. Carel Ernest van Marle, van Deventer. Proefschrift: »Eenige opmerkingen naar aanleiding van Art. 1721 B. W."

21 Juni. George August Max Kallenbach, van Rotterdam. Proefschrift: »Over de pogingen door particulieren in het werk gesteld tot verbetering der arbeiderswoningen".

23 Juni. Dirk Joan Henricus Haakman, van Dordrecht. Proefschrift: »De gewone Commanditaire Vennootschap inzonderheid naar aanleiding van het ontwerp der Staatscommissie".

29 Juni. Jan Willem van der Poel, van Arkel. Proefschrift: »De Artikelen 50 en 51 der Gemeentewet".

6 Juli. Willem Frederik Bijleveld, van Zalt-Bommel. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over schuldvernieuwing".

6 Juli. John Bake, van Breda. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over de Artikelen 678 en 690 B. W."

6 Juli. Herman Jan de Rouville de Meux, van Curaçao. Proefschrift: »Over de tegenwoordigheid van den Kantonrechter

bij den verkoop krachtens onherroepelijke volmacht in geval van zuivering. Art. 1223 al. 2 jo. Art. 1255 B. W."

7 Juli. Fredericus Faber Beukema, van Hoogezand. Proefschrift: »Wet op het Stoomwezen".

7 Juli. Herman Hendrik Adriaan Sluis, van Meppel. Proefschrift: »Art. 111 Wetboek van Koophandel".

7 Juli. Nicolaas Dirkzwager, van Maassluis. Proefschrift: »Eenige opmerkingen over den Tweeden Titel van het Ontwerp-strafwetboek voor Europeanen in Ned.-Indië".

7 Juli. Philippus Scipio de Laat de Kanter, van Batavia. Proefschrift: »De bevoegdheid van den Burgemeester om Gemeenteraadsbesluiten ter vernietiging voor te dragen (Artikel 70 Gemeentewet)".

7 Juli. Louis Henri Mynard van Kruyne, van Zeist. Proefschrift: »Artikel 140 der Grondwet".

In de Staatswetenschap.

1891.

23 October. Nicolaas Charles de Gijselaar, van Gorinchem. Proefschrift: »Het Panama-Kanaal".

1892.

4 Maart. Hendrik Zaalberg, van Bergum. Proefschrift: »De Staat en de vrijheid. Eene beoordeeling van Herbert Spencer: The man versus the State".

4 April. Antonie Roëll, van 's Gravenhage. Proefschrift: »Wetgeving op de huisvesting van arbeidende klassen".

23 Mei. Anton van Gijn, van Dordrecht. Proefschrift: »Herziening van de belastbare opbrengst van ongebouwde eigendommen".

In de Godgeleerdheid.

1891.

20 November. Bernardus Dirks Eerdmans, van Maasdam (publiek, met lof). Proefschrift: »Melekdienst en vereering van Hemellichamen in Israëls Assyrische periode".

1892.

30 Maart. Pieter Adriaan Klap, van Schore. Proefschrift: »Het godsdienstig-zedelijk leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen volgens de Acta Conciliorum".

29 April. Frans Johannes Los, van Leiden. Proefschrift: »Wilhelmus à Brakel".

In de Wis- en Natuurkunde.

1892.

12 April. Johannes Petrus Kuenen, van Leiden. Proefschrift: »Metingen betreffende het oppervlak van van der Waals voor mengsels van koolzuur en chloormethyl".

In de Geneeskunde.

1891.

24 October. Pieter Adriaan Bossers, van 's Gravendeel. Proefschrift: »Over de erfelijkheid der tuberculose".

27 November. Teunis Broeksmit, van Zwijndrecht. Proefschrift: »Verslag der verloskundige kliniek en polykliniek van het Rijks-Academisch Ziekenhuis te Leiden, cursus 1889—1890".

12 December. Pieter Timmers, van Hoogvliet. Proefschrift: »Torsie van den uterus door fibromyomen".

18 December. Sjoerd Folkert Willem van Hasselt, van Amboina. Proefschrift: »Bijdrage tot de casuïstiek der operatieve opening van den Processus Mastoideus".

18 December. Jacobus Dorst, van St. Annaland. Proefschrift: »Tumoren van het ligamentum rotundum".

1892.

9 April. Theodorus Willem Beeker, van Oterleek. Proefschrift: »Secundaire perineoraphie".

5 Mei. David Andreas Boon, van Langerak. Proefschrift: »Verslag der heelkundige kliniek van het Rijks-Academisch Ziekenhuis te Leiden, gedurende cursus 1889—1890, met eenige opmerkingen over Struma".

7 Mei. Willem Leendert de Vos, van Geervliet (met lof). Proefschrift: »De behandeling van gewrichtstuberculose met jodoformolie".

14 Mei. Willem van Krimpen, van Gouda. Proefschrift: »Fistula auris congenita".

3 Juni. Dirk Lambart van Elk, van Zutphen. Proefschrift: »Verslag der chirurgische kliniek aan de Rijks-Universiteit te Leiden, gedurende den cursus 1888—1889".

8 Juni. Cornelis Dirk Ouwehand, van Katwijk a/Z (met lof). Proefschrift: »Over praedispositie".

2 Juli. Johannes Falkenburg, van 's Gravenhage. Proefschrift: »De normale refractie en hare normale schommeling".

2 Juli. Cornelis Everhardus Heynsius, van Amsterdam. Proefschrift: »De indicatie der ovariotomie naar aanleiding eener serie van 50 ovariotomieën".

In de Klassieke Letteren.

1892.

9 Januari. Jan Hendrik Leopold, van 's Hertogenbosch (met lof). Proefschrift: »Studia Peerlkampiana".

27 Februari. Johannes Henricus Hemstege, van 's Heerenberg. Proefschrift: »Analecta antiphontea".

21 Mei. Daniël Adriaan Henri van Eck, van Gorinchem (met lof). Proefschrift: »Quaestiones scenicae Romanae".

In de Nederlandsche Letterkunde.

1892.

26 Februari. Johannes de Hullu, van Cadzand (met lof). Proefschrift: »Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche Schisma".

17 Juni. Antonie Hendriks, van Hazerswoude. Proefschrift: »Joost van den Vondel en G. de Saluste Sr. du Bartas".

PROMOTIE HONORIS CAUSA.

In de Land- en Volkenkunde van den O.-I. Archipel.

1892.

11 Juni. Albert Cornelis Vreede.

De vóór den aanvang van het studiejaar of in den loop daarvan benoemde Hoogleeraren hebben hunne werkzaamheden aangevangen:

1891.

23 Sept. Dr. J. J. Hartman, met eene redevoering over: De literarum veterum amicis atque inimicis.

21 Oct. Dr. J. Verdam, met eene redevoering over: Wetenschap en wetenschappelijke methode.

9 Dec. Dr. J. J. M. de Groot, met eene redevoering over: Het belang der kennis van China voor onze koloniën, uit een politiek en wetenschappelijk karakter.

1892.

4 Mei. Dr. W. H. Kosters, met eene redevoering over: Het godsdienstig karakter van Israëls Historiografie.

VERVOLG

VAN HET

ALBUM STUDIOSORUM

ACADEMIAE LUGDUNO BATAVAE [1]).

Rect. Magn. Dr. H. OORT.

1891. 15 September 1891—20 September 1892.

Sept.
21. **Philip Eduard Maier**, Tandjong Pandang, 18, G.
» **Jean Henri Dil**, Utrecht, 21, G.
» **Pieter Varekamp**, 's Gravenhage, 18, G.
» **Johannes Pieter Groenendijk**, Middelharnis, 18, G.
» **Petrus Josephus Mattheus Aalberse**, Leiden, 20, L.
» **Arie Cornelis de Regt**, Rotterdam, 19, R.
» **Jacob Ernestus Tulleken**, Boskoop, 18, WN.
» **Johan Hendrik Wagener**, Ambarawa, 18, G.
» **Cornelis de Roon Swaan**, Elburg, 19, R.
» **Gerardus Marie Rutten**, 's Gravenhage, 19, WN.
» **Bernard Sybrand Stieler**, 's Gravenhage, 20, G.
22. **Hendrik Hermans Roelof Roelofs Heijrmans**, Oegstgeest, 20, R.
» **Gerard Aalbersberg Hzn**, Haarlem, 21, G.
» **Cornelis Johannes Marius van den Braak**, Schoonhoven, 18, WN.
» **Hendrik Cornelis Sonneveld**, Pijnakker, 20, G.
» **Zegerus Theodorus Nicolaas de Jong van Arkel**, 's Gravenhage, 19, R.

---

1) Het cijfer achter den naam duidt den leeftijd aan. De letters **TH.**, **R.**, **G.**, **WN.**, **L.**, beteekenen de faculteiten van Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte.

Sept.
22. **Johannes Willem Florijn**, Leiden, 17, WN.
» **Eduard Polis**, Amsterdam, 19, R.
» **Ewoud van Everdingen**, Delft, 18, WN.
» **Dirk Pieter Hoyer**, Rotterdam, 19, WN.
» **Kornelis Elizabertus de Jong**, Sliedrecht, 18, G.
» **Jozef Joban Marie Verstijnen**, 's Gravenhage, 19, R.
» **August Adolf Ladage**, Leiden, 17, G.
» **Herman Lodewijk Alexander Visser**, Amersfoort, 19, R.
» **Hendrik Pieter van Praag**, Oudewater, 21, G.
» **Cornelis van Vollenhoven**, Dordrecht, 17, R.
» **Eduard Joseph Philips**, Zalt-Bommel, 19, R.
23. **Albertus van Harinxma thoe Slooten**, Beetsterzwaag, 19, R.
» **Theodoor Kloppenburg**, Batavia, 20, G.
» **Willem van der Slooten**, 's Gravenhage, 19, WN.
24. **Hendrik Vermaas**, Rotterdam, 18, Th.
» **Johannes ten Bruggenkate**, Colenschate, 20, Th.
» **Johannes Cornelis Kakebeeke**, Goes, 20, R.
» **Piet Willem Jan Bijnen**, Breda, 20, R.
» **Willem Coops**, Dalfsen, 20, R.
» **Evert Heiko Sikkes**, Soerakarta, 19, G.
» **Gabriël Hermanus Moll van Charante**, Rotterdam, 19, G.
» **Richard Scholten**, Tiel, 19, G.
» **Johannes Willem Hofstede**, Heerenveen, 19, G.
» **Hinus Willem Jan Fockema**, Dockum, 19, R.
» **Willem Abram Adrianus Tuyt**, Scheveningen, 19, G.
» **Christiaan Albertus Bos**, Ridderkerk, 19, G.
» **Jacob van Dijk**, Ridderkerk, 19, G.
» **Njat Fa Lim**, Muntok, 19, G.
» **Charles Govert Schattenkerk**, Doesburg, 19, R.
» **Carstus Albertus Jacobus Hartzfeld**, 's Gravenhage, 18,
» **Mattheus Hendrik van Oosterzee**, Noordwijk, 19, R.
» **Lodewijk van Scherpenzeel**, Schoonhoven, 18, WN.
» **Hendrik Willem Hellema**, Buitenpost, 22, R.
» **Ekke Fransema**, Adorp, 27, R.
» **Isaäc Alma**, 's Gravenhage, 17, G.
» **Ernest Marie van Rijckevorsel**, 's Hertogenbosch, 19, R.

ı **Houwink**, Leeuwarden, 18, R.
n **Melchior de Bosch Kemper**, Haarlem, 19, WN.
ert **George van der Hoeven**, Brielle, 19, R.
odoor **Hendrik van de Velde**, Leeuwarden, 18, G.
onie **Pannekoek**, Vaassen, 18, WN.
nis **Lekkerkerker**, Alkemade, 19, Th.
ıard **Karel Maximiliaan ten Brink**, 's Gravenhage, 17, G.
nan **Cornelis Josephus Eenhorst**, Vlissingen, 19, L.
ipp **Christiaan Molhuysen**, Almeloo, 21, L.
ıan **Theodoor Colenbrander**, Drachten, 20, L.
ıel **Henricus Bloembergen**, Leeuwarden, 18, R.
Anema, Miewertsga, 19, R.
ert **Arend van Rossum**, Enschedé, 19, L.
ıs **Antony ten Cate**, Almeloo, 19, R.
ıs **Hendrik Kapteyn**, Donkerbroek, 19, Th.
ılis **Schuyt**, Beverwijk, 20, R
olomeus **Willem Rutgers van der Loeff**, 's Heerenberg, 20, G.
Louis Wittenrood, Modjokerto, 20, R.
Carel Diehl, Chaam, 17, G.
lus **Gouda Quint**, Dodewaard, 20, R.
ıs **Josephus Bronders**, 's Gravenhage, 23, Th.
ik **Willem Alexander van Asbeck**, Noordwijk-binnen, 31, R.
is **Johannes Hendricus Verweys**, Middelburg, 18, Th.
ludig **Jr.**, Rotterdam, 19, R.
Herman van der Willigen, Rotterdam, 19, R.
Frederik Stutterheim, 's Gravenhage, 19, L.
Hameeteman, Ouddorp, 21, G.
tus **Tobias Casparus Schey**, Borculoo, 18, WN.
Martinus de Vos, Hoorn, 19, R.
llem **Dirk Francken**, Soerabaja, 19, R.
s **Jacobus Raaff**, Djoedjacarta, 20, R.
s **Adrianus van Dijk Jr.**, Leiden, 20, R.
ıbert **de Hartog**, 's Hertogenbosch, 19, R.
ı **van Wijk**, Edam, 27, Th.
Simon Koster, Utrecht, 24, R. en L.
Johannes Emile Tendeloo, Amoerang (Res. Menado), 31, R. en L.

Sept.

29. **Gerard Joan Hoolwerff**, Hoorn, 18, WN.

» **Wigger Meindersma**, Leeuwarden, 19, Th.

» **Wiarda Willem van Sminia**, Oudkerk, 22, R.

» **Alidius Fredericus Victor Sickenga**, Wolvega, 18, R.

30. **Auke Oene Heslinga**, Dokkum, 29, Th.

» **Jan Antonie Bruins**, Aartswoud, 19, Th.

» **Gerard Visser**, Harlingen, 18, Th.

» **Simon Winkel**, Beemster, 21, Th.

Oct.

1. **Justinus Cornelis Voorduin**, Schoonhoven, 20, Th.

» **Dirk Rempt Jr.**, Aartswoud, 20, G.

» **Oepke Noordmans**, Oosterend, 20, Th.

» **Johannes Last**, den Haag, 18, R.

» **Jan Rooker**, Hoogwoud, 21, Th.

» **Teunis Cornelis Nicolaas Broeksmit**, Delft, 18, WN.

» **Bartholomeus Johannes Mattheus Marks**, Leiden, 17, WN.

» **Jan Charles Boné Walter**, Blitar, 20, G.

» **Rijklof van Goens**, Zutphen, 20, R.

» **Gerrit Jacob Boekenoogen**, Wormerveer, 23, L.

» **Jan Cornelis van Ronkel**, Zutphen, 19, Th.

9. **Justinus Clemens Alexander Friederich Riedel**, Gorontalo (Celebes), 26, G.

» **Hendrik Onnen**, Sneek, 23, WN.

» **Henri François de Grand**, 21, R.

» **Sjoerd Sanders Hoogstra**, Witmarsum, 35, L.

12. **François André Dee Jr.**, Leiden, 17, WN.

16. **Jacob Prinsen**, 's Hertogenbosch, 25, Th. en L.

» **Joannes Coenradus Hubertus Kramers**, Schiedam, 25, WN.

» **Adriaan Tuyl**, Schiedam, 18, G.

23. **Willem Hendrik van Hoften**, 's Hertogenbosch, 23, G.

» **Henricus Nicolaas Veldhuis**, Wye, 26, L.

» **Gerardus Geertruudus Bertel**, Hazerswoude, 19, G.

» **Alexander Johannes Duymaer van Twist**, 's Gravenhage, 24, WN.

31. **Antonius Johannes Arnoldus Merens**, 's Gravenhage, 21, G.

» **Pieter Munk**, Hardinxveld, 17, R.

Nov.

6. **Casper Andries Evelein**, Amsterdam, 37, Th.

ltje Stegeman, Deventer, 20, L.
ınne Catharina Dammers, Amsterdam, 22, L.
ton van Berkum, Amsterdam, 33, L.
derik Wilhelm Cornelis de Grave, Bolsward, 21, G.
:oon Hubertus Geurts, Swolgen (Gem. Meerlo), 25, L.
lem Reinier van de Kasteele, Amersfoort, 25, G.
ınna Maria Proot, Leiden, 23, L.
garetha Salm, Amsterdam, 26, L.
lrik Gouwentak, Leiden, 20, WN.

nna Helena Hoestra, Groningen, 29, WN.

en Natau, Wons, 26, R.
ınes Hermanus Gunning, Hilversum, 34, Th.
:d Arend Johannes Hazeu, Amsterdam, 21, L
anus Johannes Taverne, Leiden, 33, WN.
nes Klein, Kuilenburg, 28, R. en L.
am Antony Fokker, Batavia, 29, L.

ienstra, Vere, 30, L.
ıus Willem Geerling, Terschelling, 30, L.
Dick Fleming, Whithorn, Schotland, 29, Th.
ıs Kranenborg Jesse, Giethoorn, 31, L.
Christiaan de Vries, Amsterdam, 32, WN.
ıcus Cornelis Hekmeyer, Utrecht, R. en L.
s Richard Koning, Middelburg, 27, WN.

es Hendrikus Theodorus Hemstege, 's Heerenberg, 27, L.

JAARBOEK

DER

KS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

1892--1893.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1893.

INHOUD.

VOORBERICHT.

Het Jaarboek heeft, behalve de gewone veranderingen en verbeteringen, een niet onbelangrijke wijziging ondergaan. Tot nog toe gaf het slechts verslag van hetgeen op den afgesloten Cursus betrekking had en was zoo alleen voor de geschiedenis van belang. Op het voorbeeld door andere Universiteiten in haar jaarboeken gegeven besloot de Senaat, voortaan de vermelding van het Akademisch bestuur en de Series voor den nieuwen Cursus in plaats van de vorige, zoo noodig met nog andere bijzonderheden van praktisch belang, op te nemen. Het tegenwoordig jaarboek, dat den overgang vormt, bevat nu beide. Wij hopen dat het daardoor meer aan zijn doel beantwoorden en ook meer steun vinden moge dan tot heden.

Leiden, Sept. 1893.

C. P. Tiele.

S. J. Fockema Andreae.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

Studiejaar 1892–1893.

College van Curatoren.

Mr. J. G. Kist (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30. Tot Voorzitter benoemd bij besluit van 19 Januari 1891 n°. 27).

Mr. C. Fock (benoemd bij besluit van 26 Jan. 1878 n°. 21).

L. M. de Laat de Kanter (benoemd bij besluit van 1 Juli 1880 n°. 17).

Mr. O. W. Star Numan (benoemd bij besluit van 28 Sept. 1888 n°. 9).

Mr. C. J. E. Graaf van Bijlandt (benoemd bij besluit van 19 Januari 1891 n°. 27).

Academisch Bestuur.

Rector Magnificus: C. P. Tiele.

Assessoren: J. T. Buys, (overleden 14 Mei 1893), S. S. Rosenstein, H. Oort, C. K. Hoffmann.

Secretaris van den Senaat: S. J. Fockema Andreae.

Archivaris van den Senaat: J. G. R. Acquoy.

Studiejaar 1893--94,

Rector Magnificus: S. J. Fockema Andreae.
Assessoren: C. P. Tiele, S. S. Rosenstein, H. Oort, C. K. Hoffmann.
Secretaris van den Senaat: P. A. van der Lith.
Archivaris van den Senaat: J. G. R. Acquoy.

Bestuur der Faculteiten.
Cursus 1893—1894.

Faculteit der Godgeleerdheid.

Voorzitter: J. G. R. Acquoy.
Secretaris: J. H. Gunning. Na 1 Jan. 1894: W. H. Kosters.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Voorzitter: H. L. Drucker.
Secretaris: C. Asser.

Faculteit der Geneeskunde.

Voorzitter: Th. H. Mac Gillavry.
Secretaris: D. E. Siegenbeek van Heukelom.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

Voorzitter: K. Martin.
Secretaris: H. P. Wijsman.

Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren.

Voorzitter: J. P. N. Land.
Secretaris: J. J. Hartman.

HOOGLEERAREN[1]).

Lectoren en Privaat-Docenten.

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. J. PRINS (7 December 1855). *Emeritus* 15 September 1885.

De geschiedenis der godsdiensten in 't algemeen; de wijsbegeerte van den godsdienst: C. P. TIELE (1 October 1877).

De geschiedenis van het Christendom; de geschiedenis van de leerstellingen van den Christelijken godsdienst: J. G. R ACQUOY (7 December 1881).

De oud-christelijke letterkunde; de uitlegging van het Nieuwe Testament: W. C. VAN Manen (23 September 1885).

De encyclopaedie der godgeleerdheid; de geschiedenis der leer aangaande God; de zedenkunde: J. H. GUNNING (21 September 1889).

De geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst; de Israëlitische letterkunde; de uitlegging van het Oude Testament: W. H. KOSTERS (4 Mei 1892).

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE (25 Maart 1859). *Emeritus* 20 September 1892.

Het oud-vaderlandsche recht en zijne geschiedenis: S. J. FOCKEMA ANDREÆ (1 October 1877).

---

1) Vóór de namen der hoogleeraren worden de vakken van onderwijs vermeld, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad n°. 192), bij latere Koninklijke Besluiten, of bij hunne benoeming volgens die Wet zijn opgedragen. De datum achter de namen is die der aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit.

Het Mohammedaansche recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië; het staatsrecht en de inrichting van 's Rijks koloniën en overzeesche bezittingen: P. A. van der Lith (1 October 1877).

Het strafrecht; de strafvordering: H. van der Hoeven (26 November 1879).

De wijsbegeerte van het recht; de encyclopaedie der rechtswetenschap: W. van der Vlugt (14 Januari 1880).

De staathuishoudkunde; de statistiek en, *tijdelijk* de staatkundige geschiedenis: H. B. Greven (4 Februari 1880).

Het Romeinsche recht en zijne geschiedenis: H. L. Drucker (28 Oct. 1889).

Het burgerlijk recht; het handelsrecht; de burgerlijke rechtsvordering: C. Asser (19 October 1892).

Het staatsrecht; het administratief recht en het volkenrecht: J. Oppenheim (18 October 1893).

Faculteit der Geneeskunde.

De ontleedkunde: T. Zaayer (10 Maart 1866).

De oogheelkunde; de oorheelkunde: D. Doyer (1869).

De geneeskunde: S. S. Rosenstein (2 Mei 1873).

De ziektekunde; de gezondheidsleer; de geneeskundige politie: Th. H. Mac Gillavry (1 October 1877).

De heelkunde: J. E. van Iterson J.Az. (26 Februari 1879).

De physiologie en weefselleer: W. Einthoven (24 Febr. 1886).

De verloskunde en de leer der vrouwenziekten: H. Treub (26 Januari 1887),

De ziektekundige ontleedkunde; de gerechtelijke geneeskunde: D. E. Siegenbeek van Heukelom (21 Februari 1888).

De geneeskunde; de kennis der geneesmiddelen en de geneesmiddelleer: W. Nolen (4 Februari 1891).

De laryngologie en rhinologie: A. NIJKAMP, Privaat-docent (1888).

De cytologie: M. C. DEKHUYZEN, Privaat-docent (1890).

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

P. L. RIJKE (21 September 1845). *Emeritus* 19 September 1882.

D. BIERENS DE HAAN (25 Sept. 1863). *Emeritus* 20 September 1892.

De plantkunde: W. F. R. SURINGAR (14 November 1857).

De wiskunde: analytische en beschrijvende meetkunde, theoretische werktuigkunde: P. VAN GEER (23 Maart 1867).

De sterrenkunde: H. G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN (20 December 1872).

De anorganische scheikunde: J. M. VAN BEMMELEN (25 April 1874).

De organische scheikunde: A. P. N. FRANCHIMONT (2 Mei 1874).

De dierkunde; de vergelijkende ontleedkunde en physiologie: C. K. HOFFMANN (14 Januari 1875).

De aardkunde en delfstofkunde, daaronder begrepen de palaeontologie en kristallographie: K. MARTIN (1 October 1877).

De wis- en natuurkunde, inzonderheid de wiskundige natuurkunde: H. A. LORENTZ (25 Januari 1878).

De proefondervindelijke natuurkunde; de meteorologie: H. KAMERLING ONNES (11 November 1882).

De artsenijbereidkunde en vergiftleer: H. P. WIJSMAN (18 Maart 1891).

De wiskunde: hoogere stelkunde, differentiaalrekening, integraalrekening, theorie der functiën, waarschijnlijkheidsrekening: J. C. KLUYVER (28 September 1892).

De theoretische anorganische scheikunde: H. W. BAKHUIS ROOZEBOOM (Privaat Docent 1889) Lector (1893).

De sterrenkunde: E. F. VAN DE SANDE BAKHUYZEN, Privaat Docent (1880).

De proefondervindelijke natuurkunde: J. P. KUENEN, Privaat-docent (1893).

De wiskunde: P. MOLENBROEK, Privaat-docent (1893).

De natuurkunde: L. H. SIERTSEMA, Privaat-docent (1893).

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

P. J. VETH (1 October 1877). *Emeritus* 15 September 1885.

J. PIJNAPPEL (1 October 1877). *Emeritus* 17 September 1889.

De Nederlandsche geschiedenis: R. J. FRUIN (1 Juli 1860).

Het Sanskrit en zijne letterkunde; de Indische oudheden: J. H. C. KERN (18 October 1865).

Het Arabisch: M. J. DE GOEJE (6 October 1866).

De geschiedenis der wijsbegeerte; de logica; de metaphysica; de zielkunde: J. P. N. LAND (18 November 1872).

De Hebreeuwsche taal en letterkunde; de Israëlietische oudheden: H. OORT (10 December 1875).

De Javaansche taal en letterkunde; het Madoereesch: A. C. VREEDE (1 October 1877).

Het Gotisch, het Angelsaksisch, het Middelhoogduitsch en, in het algemeen, de oude talen en letterkunde der Germaansche volken: P. J. COSIJN (1 October 1877).

De Chineesche taal: G. SCHLEGEL (27 October 1877).

De algemeene geschiedenis; de politische aardrijkskunde: P. L. MULLER (19 December 1883).

De Nederlandsche letterkunde, geschiedenis, aesthetische critiek: J. TEN BRINK (11 Juni 1884).

De Grieksche taal en letterkunde; de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst: J. VAN LEEUWEN Jz. (16 September 1884).

De Latijnsche taal en letterkunde; de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst: J. J. HARTMAN (23 September 1891).

De Nederlandsche taal; het Middelnederlandsch; J. VERDAM (21 October 1891).

De geschiedenis, letterkunde, oudheden, instellingen, zeden en gewoonten der volken van den Indischen Archipel; de natuurkundige aardrijkskunde van den Indischen Archipel: J. J. M. DE GROOT (9 December 1891).

Het Soendaneesch; het Bataksch: G. J. GRASHUIS, Lector (1 October 1877).

Algemeene beschrijvende volkenkunde en de Japansche taal: L. SERRURIER, Lector (10 Augustus 1887).

De Perzische en Turksche talen: H. D. VAN GELDER, Lector (29 Juli 1890).

Het Maleisch: H. C. KLINKERT, Lector (24 Dec. 1890).

Middeneeuwsch en Nieuw-Grieksch: D. C. HESSELING, Privaatdocent. (27 April 1893).

Instellingen van Godgeleerd Hooger Onderwijs, door Kerkgenootschappen te Leiden gevestigd.

Seminarium der Remonstrantsche Broederschap.

C. P. TIELE (13 Februari 1873).

Hoogleeraren, aangesteld van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk.

M. A. GOOSZEN (27 Mei 1878).

J. OFFERHAUS Lzn. (26 April 1882).

Pedellen der Universiteit.

P. J. OOSTVEEN (1 November 1872).

F. A. DEE (1 April 1874).

Wetenschappelijke inrichtingen en verzamelingen.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. W. N. Du Rieu, *Bibliothecaris.*
Louis D. Petit, *Conservator voor de gedrukte werken.*
Dr. S. G. de Vries, *Conservator voor de handschriften.*
Prof. M. J. de Goeje, *Interpres legati Warneriani.*
Dr. G. van Vloten, *Adjutor Interpretis legati Warneriani.*

Bibliotheek van Thysius.

Prof. R. Fruin, Prof. J. G. R. Acquoy, *Curatoren.*

Akademisch Ziekenhuis.

R. Moquette, *Directeur.*
J. G. Moquette-Jonquière, *Directrice.*
H. H. van der Togt, *Boekhouder.*

Assistent-Geneesheeren.

Afd. heelkunde voor mannen.

Dr. W. J. van Stockum, Arts, vervangen door M. Rutgers, Arts.

Afd. heelkunde voor vrouwen.

Dr. F. D. Schmal, vervangen door P. G. Schey, Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor mannen.

M. A. J. Geluk, Semi-Arts, vervangen door E. Teixeira de Mattos, Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor vrouwen.

Dr. G. W. J. Peter, Arts, vervangen door A. J. Groen, Arts.

Afd. Verloskunde.

Dr. J. D. Doorman, Arts, uitwonend, J. Freericks, Semi-Arts, vervangen door N. J. F. Pompe van Meerdervoort, Arts.

Afd. Oog- en oorheelkunde.

S. F. W. van Hasselt, Arts, vervangen door J. Waller Zeper, Arts.

Apotheek.

G. F. A. ten Bosch, *Apotheker.*

J. Duval, *Hulp-Apotheker.*

Pathologisch Anatomisch Laboratorium Boerhaave.

Prof. Th. H. Mac Gillavry, *Directeur.*

Prof. D. E. Siegenbeek van Heukelom.

Afd. Pathologische Anatomie.

R. de Josselin de Jong, Arts, *Assistent.*

Afd. Algemeene Pathologie en Hygieine.

G. J. van Putten, Semi-Arts, *Assistent.*

D. Mac-Gillavry, *Assistent.*

Hortus Botanicus.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

H. Witte, *Hortulanus.*

Botanisch Laboratorium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

L. Vuyck, *Assistent.*

Observatorium.

Prof. H. G. van de Sande Bakhuyzen, *Directeur.*

Dr. E. F. van de Sande Bakhuyzen, *Eerste Observator.*

J. H. Wilterdink, *Tweede Observator.*

J. Weeder, *Assistent.*

A. Pannekoek, *Assistent.*

H. J. Zwiers, *Assistent.*

Physisch Laboratorium.

Prof. H. Kamerlingh Onnes, *Directeur*.

E. C. de Vries, *Onderwijs-Assistent*, vervangen door Dr. P. Zeeman, tijdelijk vervangen door C. H. Wind.

Dr. J. P. Kuenen, *Onderwijs-Assistent*, vervangen door Dr. L. H. Siertsema.

Dr. P. Zeeman, *College-Assistent*, vervangen door M. de Haas.

Dr. J. P. Kuenen, *Conservator*.

Scheikundig Laboratorium.

a. Anorganische Afdeeling.

Prof. J. M. van Bemmelen, *Directeur*.

Dr. E. A. Klobbie, *Onderwijs-Assistent*, vervangen door Dr. C. Hoitsema.

Dr. H. W. Bakhuis Roozeboom, *College-Assistent*.

b. Organische Afdeeling.

Prof. A. P. N. Franchimont, *Directeur*.

H. C. Gerlings, *Onderwijs-Assistent*.

H. A. Rouffaer, *College-Assistent*.

Anatomisch Laboratorium.

Prof. T. Zaayer, *Directeur*.

G. H. van Dissel, *Prosector*.

Physiologisch Laboratorium.

Prof. W. Einthoven, *Directeur*.

Dr. M. C. Deckhuyzen, *Assistent*, vervangen door M. A. J. Geluk, Arts.

H. W. Blöte, *Assistent*.

Zoötomisch Laboratorium.

Prof. C. K. Hoffman, *Directeur*.

Dr. H. W. de Graaf, *Assistent*.

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. P. Wijsman, *Directeur*.

G. Romein, *Assistent*, vervangen door J. J. Vermet.

Museum van Natuurlijke Historie.

Dr. F. A. Jentink, *Directeur.*

F. A. Verster van Wulverhorst, *Administrateur.*

C. Ritsema Cz., Dr. R. Horst, J. Büttikofer, Dr. Th. W. van Lith de Jeude, Dr. C. L. Reuvens, *Conservatoren.*

Geologisch Museum.

Prof. K. Martin, *Directeur.*

Rijks-Herbarium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*

Dr. J. G. Boerlage, *Conservator.*

Museum van Oudheden.

Dr. W. Pleyte, *Directeur.*

Dr. P. A. A. Boeser, *Conservator.*

Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié (tijdelijk werkzaam bij 't Museum).

Ethnographisch Museum.

Dr. L. Serrurier, *Directeur.*

J. D. E. Schmeltz, *Conservator.*

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM POST FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCXCII

RECTORE MAGNIFICO

CORNELIO PETRO TIELE.

Facultas Literarum et Philosophiae.

M. DE VRIES, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

R. FRUIN Historiam Patriae tradet diebus Mercurii, Jovis et Veneris . . . . hora I.

Historiam politicam Belgii foederati exponet diebus Jovis et Veneris . . . . XI.

H. KERN Grammaticam Sanscritam docebit diebus Mercurii et Veneris . . . . III.

Locos selectos ex chrestomathia (Reader) Lanmani cum provectioribus leget diebus Mercurii et Veneris . . . . II.

Zend-Avestam interpretabitur horis auditoribus commodis.

Grammaticam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris . . . . I.

Grammaticam linguae Russicae exponet horis auditoribus commodis.

De indole et historia linguarum Indonesiae aget horis postea indicandis.

M. J. de Goeje Grammaticam Arabicam docebit diebus Martis et Veneris . . . . hora I.

Chrestomathiam Girgasi et Roseni et Hamasam leget cum provectioribus diebus Mercurii et Saturni . I.

Al-Mobarradum, Harírium et Koranum explicabit diebus Martis et Veneris . . . . III.

Scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur librosque manuscriptos tractabit die Mercurii . . . . II—IV.

J. P. N. Land Philosophiae Graecae historiam exponet die Mercurii . . . . I—III.

Psychologiam et Logicam explicabit die Veneris . X—XII.

Philosophiam theoreticam enarrabit die Jovis horis vespertinis, item

Philosophiam recentiorem die Veneris horis iisdem aut aliis, auditoribus commodis.

H. Oort Grammaticam Hebraeam docebit et capitibus selectis legendis illustrabit diebus Martis, Jovis et Veneris . . . . I.

Antiquitates Israeliticas exponet diebus Mercurii, Jovis et Veneris . . . . XII.

Cum provectioribus capita selecta Veteris Testamenti leget horis postea indicandis.

Initia linguae neohebraicae docebit horis sibi auditoribusque commodis.

A. C. Vreede Linguam Javanicam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis . . . . I.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Mercurii, Jovis et Saturni . . . . IX.

Post ferias brumales linguae Madurensis Grammaticam exponet diebus Lunae et Veneris . . . III.
Cum provectioribus leget chrestomathiam Madurensem Martis et Jovis . . . . hora III.
P. J. COSIJN Linguam Goticam docebit die Mercurii XI.
Linguam Anglosaxonicam tradet diebus Lunae et Martis . . . . XI—I.
Grammaticam Germanicam comparatam tradet die Jovis . . . . XI.
G. SCHLEGEL Linguam Sinicam docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.
P. L. MULLER Historiam universalem docebit diebus Martis et Mercurii . . . . IX—XI.
Geographiam politicam diebus Lunae et Jovis . . X.
Exercitia historica moderabitur horis auditoribus commodis.
J. TEN BRINK Literarum Nederlandicarum historiam medii aevi tradet diebus Mercurii et Veneris. . XI.
Literarum Nederlandicarum historiam Saeculi XVII docebit diebus Martis et Jovis . . . . . . X.
Selecta literarum recentiorum capita explicabit die Mercurii hora vespertina . . . . II.
J. VAN LEEUWEN J. FIL. Homerum et Theocritum interpretabitur diebus Lunae et Martis hora XI, et Mercurii. . . . . IX.
Cum candidatis Thucydidem et Aeschylum tractabit die Veneris. . . . . IX—XI.
Candidatorum exercitationes criticas et palaeographicas moderabitur horis illis sibique commodis.
Antiquitates Graecas tradet die Mercurii. . . . XI.
J. J. HARTMAN Terentium, Ovidium, Ciceronem interpretabitur diebus Lunae et Martis . . . . II.
Cum candidatis Horatium et Tacitum leget die Jovis I—III.

Candidatorum exercitationes Philologicas moderabitur die Mercurii . . . . hora II.

Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae et Martis III.

Omnium facultatum studiosis scriptorem vel poëtam aliquem Latinum explicabit die Saturni . . . I.

J. Verdam Linguae Patriae historiam et grammaticam tradet die Lunae hora I et die Jovis . . . . II.

Scriptores Neerlandicos saeculi XVII interpretabitur die Martis hora II et die Mercurii . . . III.

Scriptores Neerlandicos medii aevi exponet die Martis hora I et die Mercurii . . . . . . II.

Linguae patriae causa cum novitiis Vulphilae evangelia leget die Lunae, horis II—III et dimid.

Cum literarum Neerlandicarum candidatis scriptores medii aevi tractabit hora postea indicanda.

J. J. M. de Groot Historiam, literas, antiquitates, instituta, ritus et mores populorum Malaicae gentis exponet diebus Martis, Mercurii et Jovis X.

Geographiam physicam Archipelagi Indici docebit diebus Martis et Mercurii . . . . XI.

G. J. Grashuis, Linguae Sundaicae Lector, Grammaticam Sundaicam tradet diebus Martis et Veneris X.

Literas Sundaicas docebit die Martis . . . . . II.

De religione et institutis juris gentis Sundaicae aget die Veneris . . . . II.

L. Serrurier, Linguae Japonicae et Ethnographiae generalis Lector, Musei ethnographici director, Linguam Japonicam docebit et varia argumenta ad ethnographiae generalis studium pertinentia tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

H. C. Klinkert Sr., Linguae Malaicae Lector, Linguam Malaicam docebit die Lunae horis X et II,

die Martis hora IX, die Mercurii hora IX, die Jovis hora IX, et die Veneris . . . . . . hora XI.

H. D. van Gelder, Linguarum Persicae et Turcicae et Institutorum moslemicorum Lector, linguae neo-persicae elementa docebit die Lunae . . . XI.

Locos selectos e Firdausi Shâhnâmeh et Sadiï Gulistān leget horis auditoribus commodis.

Grammaticam Osmano-turcicam exponet die Saturni XI.

Legis Mohammedicae originem et instituta tractabit diebus Mercurii et Jovis . . . . II.

Historiam religionis Mohammedicae enarrabit diebus Martis et Veneris. . . . . XI.

Facultas Theologica.

J. J. Prins, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

C. P. Tiele Historiam religionis enarrabit die Lunae hora I, et Jovis . . . . XI.

Philosophiam religionis tradet die Veneris horis . X—XII.

Iis qui ipsos historiae religionis babylonico-assyriacae fontes adire cupiunt scripturam cuneatam et grammaticae assyriacae initia explicare paratus est die Lunae. . . . . III—V.

J. G. R. Acquoy Historiam Christianismi enarrabit diebus Martis, Mercurii et Jovis. . . . . . XII.

Historiam doctrinae Christianae tradet die Mercurii I.

Documenta manu scripta, ad historiam ecclesiasticam spectantia, cum provectioribus privatim leget die Saturni. . . . . I.

W. C. van Manen de literis Christianis primaevis aget diebus Martis et Mercurii . . . . . . IX.

Exegesin librorum N. T. docebit diebus Martis et Mercurii. . . . . hora X.

Criticen librorum Christianorum antiquissimorum tradet die Lunae. . . . . X.

J. H. Gunning Historiam doctrinae de Deo exponet die Lunae hora XI, et die Jovis . . . . . X.

Symbolicam confessionum Christianarum comparationem instituet die Lunae . . . . XII.

Ethicen tradet die Martis hora XI et die Jovis . X.

W. H. Kosters in librorum V. Foederis originem inquiret die Lunae hora IX et die Mercurii. . XI.

Exegesin librorum V. F. docebit die Martis hora I et die Veneris. . . . . IX.

Historiam religionis Israeliticae enarrabit die Mercurii . . . . II.

Facultas Juridica.

R. van Boneval Faure Jus Civile hodiernum interpretabitur die Mercurii hora XI, diebus Jovis et Veneris . . . . XII.

Legem Judiciorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, die Martis horis X et . . . XI.

Jus Mercatorium diebus Mercurii et Jovis hora X, Veneris . . . . I.

J. T. Buys exponet Jus Gentium diebus Lunae, Martis et Mercurii . . . . X.

De ordinanda Republica aget iisdem diebus . . XII.

Interpretabitur jus publicum neerlandicum iisdem diebus . . . . I.

S. J. Fockema Andreæ de juris historia in patria nostra aget die Jovis hora XI et Veneris horis. X et XI.

Fontes juris mediaevalis explicabit exercitationibusque diplomaticis praeerit die Mercurii . . .	II.
P. A. van der Lith Jus publicum coloniarum docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii	XI.
Juris Moslemorum capita selecta tractabit diebus Lunae et Martis	I.
H. van der Hoeven Jus Criminale interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii	XII.
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet die Jovis	XII—II.
W. van der Vlugt Encyclopaediam Jurisprudentiae docebit die Mercurii horis XII—II, et die Jovis	XI—I.
Philosophiam Juris tradet die Lunae	X—XII.
H. B. Greven Oeconomiam politicam tradet die Lunae horis XII et I, et die Martis.	XII.
Oeconomiae politicae et statistices capita selecta cum provectioribus tractabit die Martis, hora II et III, die Mercurii.	II—IV.
Historiam politicam docebit, donec de hac disciplina tradenda aliter consultum fuerit, die Veneris	II—IV.
H. L. Drucker Historiam et elementa Juris Romani privati tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii, horis X et XI, die Jovis	X.
Capita selecta Juris Romani tractabit die Lunae horis	II—IV.

Facultas Medica.

T. Zaaijer Anatomiam systematicam et microscopicam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . .	IX.
Embryologiam tradet diebus Martis et Jovis . .	IX.
Methodum secandi cadavera demonstrabit quotidie.	II—IV.

D. Doijer Ophthalmologiam docebit diebus Lunae et Veneris . . . . hora II.
Otologiam docebit die Mercurii . . . . II.
Institutioni clinicae et policlinicae ophthalmiatricae et otiatricae praeerit quotidie . . . . IX.
In ophthalmoscopii usu discipulos exercebit, mensium hiemalium tempore, diebus Martis et Jovis hora vespertina . . . . VI.

S. S. Rosenstein Exercitationibus clinicis in Nosocomio habendis vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . . . X.
Praxin medicam in policlinico moderabitur diebus Martis, Jovis et Saturni . . . . IX.
Artem diagnosticam, cum exercitationibus practicis conjunctam, docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . . . IX.

TH. H. Mac Gillavry Pathologiam generalem docebit diebus Martis, Mercurii, Jovis et Veneris . . XI.
Hygieinam et politiam medicam docebit diebus Mercuri et Jovis . . . . III.
Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Martis . . . . II—IV.
Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

J. E. van Iterson J. A. Fil. Chirurgiam theoreticam docebit die Martis hora III, et die Saturni . . II.
Exercitationibus clinicis et policlinicis praeerit quotidie XII—II.
Operationes chirurgicas in cadavere demonstrabit qualibet oblata occasione.

W. Einthoven Physiologiam docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris . . . . X.
Histologiam docebit die Jovis . . . . X.
Exercitationes histologicas et physiologico-chemicas quotidie moderabitur horis . . . . II—IV.

Experimentis et indagationibus physiologicis quotidie praeerit.

H. TREUB Theoriam artis obstetriciae exponet diebus Martis et Jovis . . . . hora IX.

Gynaecologiam docebit die Saturni. . . . . . IX.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio habendis, vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . IX.

Doctrinam operationum tradet die Jovis . . . . XII.

Operationibus obstetriciis, in pelvi facticia instituendis, praeerit quotidie horis sibi et auditoribus commodis.

Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Policlinico obstetricio, quoties necesse erit moderabitur.

D. E. SIEGENBEEK VAN HEUKELOM Anatomiam pathologicam tradet die Martis hora II et die Jovis . I.

Medicinam forensem docebit die Mercurii horis . II—IV.

Exercitationibus pathologico-histologicis vacabit diebus Lunae et Veneris . . . . II—IV.

Sectionibus cadaverum praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni . . . II—IV.

Exercitationibus medico-forensibus in cadavere praeerit qualibet oblata occasione. . . . . . . XI.

W. NOLEN Exercitationibus clinicis et policlinicis in Nosocomio praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris. . . . . XI.

Pharmacognosin docebit die Martis . . . . . XII.

Pharmacodynamiam tradet die Jovis . . . . . II.

A. NIJKAMP, Laryngologiam et Rhinologiam docendi venia impetrata, exercitationibus policlinicis praeerit diebus Martis, Jovis et Saturni in Nosocomio Ecclesiae Gallicae . . . . IV.

Laryngoscopii usum, larynge facticio adhibito, docebit, mensium hiemalium tempore, diebus Martis et Mercurii hora vespertina VI et dimidia —VIII et dim.

Laryngologiae et Rhinologiae capita selecta exponet, die Jovis hora vespertina . . . . . . VII.

M. C. Dekhuizen, Cytologiam docendi venia impetrata, doctrinam de cellula animali tractabit die Martis . . . . hora I.

Facultas Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

P. L. Rijke, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

D. Bierens de Haan, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

W. F. R. Suringar Botanicam docebit, botanicam generalem (Morphologiam, Anatomiam et Physiologiam) et specialem (Phytographiam, Taxonomiam et selectas plantarum familias) tractans alternis anni vel hebdomadis partibus, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris . . XII.

Cum Historiae Naturalis studiosis capita selecta tractabit die et hora commodis.

Exercitationes moderabitur pro anni tempore microscopicas et phytographicas diebus Jovis et Veneris . . . . II—VI.

Ad excursiones botanicas singulos suos auditores evocabit tempore apto.

Provectiorum studia in laboratorio iuvabit quotidie.

P. van Geer Elementa geometriae descriptivae et syntheticae tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii. hora IX.
Analysin geometricam sublimiorem die Martis hora X, et die Mercurii . . . . XI.
Mechanicam theoreticam die Lunae hora X, die Martis hora XI et die Mercurii hora . . . . X.

H. G. van de Sande Bakhuyzen Astronomiam elementarem tradet die Mercurii horis X et XII, et die Veneris. . . . . XII.
Astronomiam theoreticam docebit in anni parte posteriori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris. . . . . XI.
Astronomiam practicam docebit in anni parte priori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris. . . . . XI.
De theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxiae aget die Jovis . . . . . X.
Astrognosin docebit die Jovis hora vespertina . . VI.
Exercitationibus practicis et observationibus astronomicis praeerit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

J. M. van Bemmelen Elementa eorumque connubia, carbonio excepto, tractabit diebus Lunae et Martis hora X, diebus Mercurii et Veneris hora XI et, cum Philosophiae Naturalis studiosis, die Lunae . . . . XII.
Chemiae initia in usum tironum docebit, per priorem anni academici partem, diebus Lunae et Martis . . . . II.
Chemiam theoreticam cum provectoribus tractabit die Veneris. . . . . II—IV.
Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae, Martis et Saturni II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Jovis . . . hora II—IV.
Exercitationibus practicis et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

A. P. N. FRANCHIMONT Carbonium selectaque quaedam ejus connubia tractabit die Martis horis XI—I, die Jovis horis X—XII, et die Saturni . . . XI—I.
Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit die Mercurii . . . . . . II—IV.
Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Veneris . . II—IV.
Exercitationibus et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.
Quaestiones diversas cum provectioribus tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

C. K. HOFFMANN Anatomiam comparatam tradet diebus Martis et Mercurii . . . . IX.
Elementa Zoologiae docebit die Veneris . . . . IX.
Capita selecta de animalibus invertebralibus tractabit die Martis . . . . XI.
Capita selecta de animalibus vertebralibus die Jovis XI.
Exercitationibus practicis juniorum studiosorum diebus Martis et Saturni horis II—IV, exercitationibus provectiorum quotidie praeerit.
Embryologiam comparatam tractabit diebus sibi et candidatis commodis.

K. MARTIN Geologiam generalem docebit diebus et Mercurii et Veneris . . . . X.
Palaeontologiam tradet die Martis . . . . . . XI.
Mineralogiam et Crystallographiam docebit die Lunae hora XI, et die Veneris . . . . . . X.
Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Mercurii . . . . II—IV.

Exercitationibus provectiorum praeerit et capita selecta in eorum usum tractabit horis commodis.

H. A. LORENTZ Physicam elementarem docebit die Lunae hora XI, diebus Mercurii et Veneris. . hora X.

Physicam mathematicam die Mercurii hora I, die Jovis hora XI, die Veneris . . . . I.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae et Jovis . . . I.

H. KAMERLINGH ONNES Mechanicam elementarem in usum tironum docebit per posteriorem anni academici partem die Mercurii hora . . . . . XII.

Demonstrationes physicae cum exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum habebuntur diebus Martis, Mercurii et Saturni. II—V.

Energeticam elementarem et Capita selecta tractabit die Lunae X et II, die Jovis hora I et die Veneris VIII.

Exercitationibus practicis provectiorum praeerit quotidie.

H. P. WIJSMAN Chemiam pharmaceuticam docebit diebus Martis et Jovis . . . . . , ... IX.

Chemiam analyticam tradet die Lunae . . . . IX.

Toxicologiam docebit die Mercurii . . . . . . IX.

Pharmacopaeam cum auditoribus leget et medicamentorum naturam explicabit . . . . . . X—XII.

Exercitationibus practicis praeerit quotidie.

Clar[mi] J. C. KLUYVER Lectiones de analysi algebraica postea indicabuntur.

H. A. LORENTZ et H. KAMERLINGH ONNES Seminarium physicum instituent horis auditoribus commodis.

E. F. van de Sande Bakhuyzen, Astronomiam docendi venia impretrata, de instrumentis metiendi aget horis auditoribus commodis.

H. W. Bakhuis Roozeboom, Chemiam anorganicam theoreticam docendi venia impetrata, novas theorias de aequilibrio chemico exponet horis auditoribus commodis.

J. L. C. Schroeder van der Kolk, qui Crystallographiam physicam docendi veniam impetravit, analysin microchemicam docebit et exercitationibus practicis praeerit horis auditoribus et sibi commodis.

C. P. Tiele, Theologiae in Seminario Remonstrantium Professor, Theologiam practicam docebit die Jovis . . . . hora I.

Exercitationes homileticas moderabitur die Jovis . II.

Exercitationibus oratoriis vacabit hora vespertina deinceps indicanda.

M. A. Gooszen, Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, Dogmatices Christianae partem materialem tradet die Saturni . . . . IX et XI.

Per priorem anni academici partem Historiam missionis Christianae enarrabit die Martis hora II et Jovis. . . . . I.

Per posteriorem anni academici partem Dogmatices Christianae partem formalem docebit iisdem diebus et horis

Juris ecclesiastici principia exponet die Veneris . XII.

J. Offerhaus L. Fil., Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, hujus Ecclesiae ejusque dogmatum Historiam enarrabit die Jovis . II.

Theologiam Biblicam exponet die Lunae hora II,
die Saturni . . . . hora X.
Theologiam practicam tradet die Veneris . . . II.
Colloquio homiletico praeerit die Mercurii horis
vespertinis . . . . VI—VIII.
Exercitationes catecheticas moderabitur die Veneris
hora I, consistoriales horis sibi et auditoribus
commodis.

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM POST FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCXCIII,

RECTORE MAGNIFICO

SYBRANDO JOHANNE FOCKEMA ANDREÆ.

Facultas Theologica.

J. J. Prins, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

C. P. Tiele, Historiam religionis enarrabit die Lunae hora I, et Jovis . . . . hora XI.

Philosophiam religionis tradet die Veneris horis . X—XII.

Iis qui ipsos historiae religionis babylonico-assyriacae fontes adire cupiunt scripturam cuneatam et grammaticae assyriacae initia explicare paratus est die Lunae. . . . . III—V.

Hierographiam comparatam tradet hora sibi et auditoribus commoda.

J. G. R. Acquoy, Historiam Christianismi enarrabit diebus Martis, Mercurii et Jovis . . . . . XII.

Historiam doctrinae Christianae tradet die Mercurii I.

W. C. van Manen, de literis Christianis primaevis aget diebus Martis et Mercurii . . . . . . IX.

Exegesin librorum N. T. docebit diebus Martis et Mercurii. . . . . hora X.

Hermeneuticen librorum Christianorum antiquissimorum tradet die Lunae . . . . X.

J. H. Gunning, Historiam doctrinae de Deo exponet die Lunae hora XI, et die Jovis . . . . . X.

Encyclopaediam Theologiae docebit die Lunae. . XII.

Ethicen tradet die Martis hora XI et die Jovis . X.

W. H. Kosters in librorum V. Foederis originem inquiret die Lunae hora IX et die Mercurii . XI.

Exegesin librorum V. F. docebit die Martis hora I et die Veneris . . . . IX.

Historiam religionis Israeliticae enarrabit die Mercurii II.

Facultas Juridica.

R. van Boneval Faure, quamvis rude donatus, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

S. J. Fockema Andreae de juris historia in patria nostra aget die Jovis hora XI et Veneris horis X et XI.

Fontes juris mediaevalis explicabit die Mercurii . II.

Exercitationibus historico-juridicis praeerit diebus Mercurii et Jovis. . . . . IX.

P. A. van der Lith Jus publicum coloniarum docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii . . . . . XI.

Juris Moslemorum capita selecta tractabit diebus Lunae et Martis . . . . I.

H. van der Hoeven Jus Criminale interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii . . . . . XII.

Methodum procedendi in causis criminalibus exponet die Jovis . . . . XII—II.

W. van der Vlugt Encyclopaediam Jurisprudentiae docebit die Mercurii horis XII—II, et die Jovis	XI—I.
Philosophiam Juris tradet die Lunae	X—XII.
H. B. Greven Oeconomiam politicam tradet die Lunae horis XII et I, et die Martis	XII.
Oeconomiae politicae et statistices capita selecta cum provectioribus tractabit die Martis, hora X, et die Mercurii	II—IV.
Historiam politicam docebit, donec de hac disciplina tradenda aliter consultum fuerit, die Veneris	II—IV.
H. L. Drucker Historiam et elementa Juris Romani privati tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii, horis X et XI, die Jovis	X.
Capita selecta Juris Romani tractabit die Lunae horis	II—IV.
C. Asser Jus civile hodiernum interpretabitur diebus Martis et Mercurii hora X, Veneris	XII.
Legem Judiciorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, die Martis hora I, Jovis . .	X.
Jus Mercatorium tradet diebus Martis et Mercurii hora XI, Veneris	I.

Lectiones de Jure Publico, de ordinanda Republica et de Jure Gentium postea indicabuntur.

Facultas Medica.

T. Zaaijer Anatomiam systematicam et microscopicam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . hora	IX.
Anatomiam topographicam tradet diebus Martis et Jovis	IX.
Methodum secandi cadavera demonstrabit quotidie.	II—IV.
D. Doijer Ophthalmologiam docebit diebus Lunae et Veneris	II.

Otologiam docebit die Mercurii. . . . . hora II.
Institutioni clinicae et policlinicae ophthalmiatricae et otiatricae praeerit quotidie . . . . . . IX.
In ophthalmoscopii usu discipulos exercebit, mensium hiemalium tempore, diebus Martis et Jovis hora vespertina . . . . VI.

S. S. ROSENSTEIN Exercitationibus clinicis in Nosocomio habendis vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris X.
Praxin medicam in policlinico moderabitur diebus Martis, Jovis et Saturni . . . . IX.
Artem diagnosticam, cum exercitationibus practicis conjunctam, docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . . . IX.

TH. H. MAC GILLAVRY Pathologiam generalem docebit diebus Martis, Mercurii, Jovis et Veneris . . XI.
Hygieinam et politiam medicam docebit diebus Mercurii et Jovis . . . . III.
Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Martis. . . . . II—IV.
Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

J. E. VAN ITERSON J. A. FIL. Chirurgiam theoreticam docebit die Martis hora III, et die Saturni. . . II.
Exercitationibus clinicis et policlinicis praeerit quotidie XII—II.
Operationes chirurgicas in cadavere demonstrabit qualibet oblata occasione.

W. EINTHOVEN Psysiologiam docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris . . . . X.
Histologiam docebit die Jovis . . . . X.
Exercitationes histologicas et physiologico-chemicas moderabitur diebus Lunae, Martis, Jovis et Veneris horis. . . . . II—IV.
Experimentis et indagationibus physiologicis quotidie praeerit.

H. TREUB Theoriam artis obstetriciae exponet diebus Martis et Jovis . . . . IX.

Gynaecologiam docebit die Saturni . . . . . IX.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio habendis, vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . IX.

Doctrinam operationum tradet die Jovis. . . . XII.

Operationibus obstetriciis, in pelvi facticia instituendis, praeerit quotidie horis sibi et auditoribus commodis.

Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Policlinico obstetricio, quoties necesse erit moderabitur.

D. E. SIEGENBEEK VAN HEUKELOM Anatomiam pathologicam tradet die Martis hora II et die Jovis I.

Medicinam forensem docebit die Mercurii horis . II—IV.

Exercitationibus pathologico-histologicis vacabit diebus Lunae. . . . . II—IV.

Praeparata anatomico-pathologica demonstrabit die Veneris . . . . II.

Sectionibus cadaverum praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni . . . XI.

Exercitationibus medico-forensibus in cadavere praeerit qualibet oblata occasione.

W. NOLEN Exercitationibus clinicis et policlinicis in Nosocomio praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris . . . . XI.

Pharmacognosin docebit die Martis . . . . . XII.

Pharmacodynamiam tradet die Jovis . . . . . II.

A. NIJKAMP, Laryngologiam et Rhinologiam docendi venia impetrata, exercitationibus policlinicis praeerit diebus Martis, Jovis et Saturni in Nosocomio Ecclesiae Gallicae . . . . IV.

Laryngoscopii usum, larynge facticio adhibito, docebit, mensium hiemalium tempore, diebus Martis et Mercurii hora vespertina VI et dimidia — VIII et dim.

Laryngologiae et Rhinologiae capita selecta exponet, die Jovis hora vespertina VII.

M. C. DEKHUIZEN, Cytologiam docendi venia impetrata, doctrinam de cellula animali tractabit die Martis . . . . hora I.

Facultas Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

P. L. RIJKE, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

D. BIERENS DE HAAN, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

W. F. R. SURINGAR, Botanicam docebit, botanicam generalem (Morphologiam, Anatomiam et Physiologiam) et specialem (Phythographiam, Taxonomiam et selectas plantarum familias) tractans alternis anni vel hebdomadis partibus, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris . . hora XII.

Cum Historiae Naturalis studiosis capita selecta tractabit die et hora commodis.

Exercitationes moderabitur pro anni tempore microscopicas et phytographicas diebus Jovis et Veneris . . . . II—VI.

Ad excursiones botanicas singulos suos auditores evocabit tempore apto.

Provectiorum studia in laboratorio iuvabit quotidie.

P. VAN GEER, Elementa geometriae descriptivae et syntheticae tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii IX.

Analysin geometricam sublimiorem die Martis hora X, et die Mercurii . . . . hora XI.

Mechanicam theoreticam die Lunae hora X, die Martis hora XI et die Mercurii hora . . . . X.

H. G. van de Sande Bakhuyzen, Astronomiam elementarem tradet die Mercurii horis X et XII, et die Veneris . . . . XII.

Astronomiam theoreticam docebit in anni parte posteriori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris . . . . XI.

Astronomiam practicam docebit in anni parte priori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris . . . . XI.

De theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxiae aget die Jovis . . . . . X.

Astrognosin docebit die Jovis hora vespertina VI.

Exercitationibus practicis et observationibus astronomicis praeerit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

J. M. van Bemmelen, Elementa eorumque connubia, carbonio excepto, tractabit diebus Lunae et Martis hora X, diebus Mercurii et Veneris hora XI et, cum Philosophiae Naturalis studiosis, die Lunae XII.

Chemiae initia in usum tironum docebit, per priorem anni academici partem, diebus Lunae et Martis II.

Chemiam theoreticam cum provectioribus tractabit die Veneris. . . . . II—IV.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae, Martis et Saturni II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Jovis . . . II—IV.

Exercitationibus practicis et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

A. P. N. Franchimont, Carbonium selectaque quaedam ejus connubia tractabit die Martis horis XI—I, die Jovis horis X—XII, et die Saturni. hora XI—I.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit die Mercurii . . . . . . II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Veneris . . II—IV.

Exercitationibus et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

Quaestiones diversas cum provectioribus tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

C. K. Hoffmann, Anatomiam comparatam tradet diebus Martis et Mercurii. . . . . IX.

Elementa Zoologiae docebit die Veneris . . . . IX.

Capita selecta de animalibus invertebralibus die Martis . . . . XI.

Capita selecta de animalibus vertebralibus die Jovis XI.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum diebus Martis et Saturni horis II—IV, exercitationibus provectiorum quotidie praeerit.

Embryologiam comparatam tractabit diebus sibi et candidatis commodis.

K. Martin Geologiam generalem docebit diebus et Mercurii et Veneris. . . . . I.

Palaeontologiam tradet die Martis. . . . . . I.

Mineralogiam et Crystallographiam docebit die Lunae et Jovis . . . . I.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Mercurii . . . . II—IV.

Exercitationibus provectiorum praeerit et capita selecta in eorum usum tractabit horis commodis.

H. A. Lorentz Physicam elementarem docebit die Lunae hora XI, diebus Mercurii et Veneris. . X.

Physicam mathematicam die Mercurii hora I, die Jovis hora XI, die Veneris . . . . . . hora I—III.
Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae, Jovis et Veneris II—IV.
H. KAMERLINGH ONNES Demonstrationes physicae cum exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum habebuntur diebus Martis, Mercurii et Saturni . . . . II—V.
Energeticam elementarem et Capita selecta tractabit die Lunae X et II, die Jovis hora I et die Veneris. VIII.
Exercitationibus practicis provectiorum praeerit quotidie.
H. P. WIJSMAN Chemiam pharmaceuticam docebit diebus Martis et Jovis . . . . IX.
Chemiam analyticam tradet die Lunae . . . . IX.
Toxicologiam docebit die Mercurii. . . . . . IX.
Phytochemiae specialis capita selecta tractabit . . X.
Exercitationibus practicis praeerit quotidie.
J. C. KLUYVER Elementa algebrae sublimioris docebit diebus Jovis et Saturni hora. . . . . . . IX.
Elementa analysis algebraicae tradet diebus Jovis, Veneris et Saturni . . . . X.
Analysin algebraicam sublimiorem docebit die Jovis hora I, die Veneris hora IX et die Saturni. . XI.

H. A. LORENTZ et H. KAMERLINGH ONNES Seminarium physicum instituent horis auditoribus commodis.

H. W. BAKHUIS ROOZEBOOM, Chemiae theoreticae Lector, novas theorias de aequilibrio chemico exponet horis auditoribus commodis.

E. F. van de Sande Bakhuizen, Astronomiam docendi venia impretrata, capita selecta tractabit horis auditoribus commodis.

J. P. Kuenen, Physicam experimentalem docendi venia impetrata capita selecta tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

P. Molenbroek, docendi venia impetrata cum candidatis de quaternionibus aget horis commodis.

L. H. Siertsema, Physicam docendi venia impetrata, physicae initia in usum tironum docebit die Veneris hora XII.

Facultas literarum et philosophiae.

R. Fruin Historiam Patriae tradet diebus Mercurii, Jovis et Veneris . . . . hora I.

Historiam politicam Belgii foederati exponet diebus Jovis et Veneris . . . . XI.

H. Kern Grammaticam Sanscritam docebit diebus Mercurii et Veneris . . . . III.

Locos selectos ex chrestomathia (Reader) Lanmani cum provectioribus leget diebus Mercurii et Veneris. . . . . II.

Zend-Avestam interpretabitur horis auditoribus commodis.

Grammaticam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris . . . . I.

Grammaticam linguae Russicae exponet horis auditoribus commodis.

De indole et historia linguarum Indonesiae aget horis postea indicandis.

M. J. de Goeje Grammaticam Arabicam docebit diebus Martis et Veneris . . . . I.

Chrestomathiam Girgasi et Roseni et Hamasam leget cum provectioribus diebus Mercurii et Saturni . hora I.

Al-Mobarradum, Harírium et Koranum explicabit diebus Martis et Veneris . . . . III.

Scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur librosque manuscriptos tractabit die Mercurii . II—IV.

J. P. N. LAND Philosophiae Graecae historiam exponet die Mercurii . . . . I—III.

Psychologiam et Logicam explicabit die Veneris . X—XII.

Philosophiam theoreticam enarrabit die Jovis horis vespertinis, item

Philosophiam recentiorem die Veneris horis iisdem aut aliis, auditoribus commodis.

H. OORT Grammaticam Hebraeam docebit et capitibus selectis legendis illustrabit diebus Martis, Jovis et Veneris . . . . I.

Antiquitates Israeliticas exponet diebus Mercurii, Jovis et Veneris . . . . XII.

Cum provectioribus capita selecta Veteris Testamenti leget horis postea indicandis.

Initia linguae neohebraicae docebit horis sibi auditoribusque commodis.

A. C. VREEDE Linguam Javanicam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis. . . . . I.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Mercurii, Jovis et Saturni . . . . IX.

Post ferias brumales linguae Madurensis Grammaticam exponet diebus Lunae et Veneris. . . . III.

Cum provectioribus leget chrestomathiam Madurensem Martis et Jovis. . . . . III.

P. J. COSIJN Linguam Goticam docebit die Mercurii XI.

Linguam Anglosaxonicam tradet diebus Lunae et Martis . . . . XI—I.

Grammaticam Germanicam comparatam tradet die Jovis. . . . . hora XI.

G. Schlegel Linguam Sinicam docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

P. L. Muller Historiam universalem docebit diebus Martis et Mercurii . . . . IX—XI.

Geographiam politicam diebus Lunae et Jovis . . X.

Exercitia historica moderabitur horis auditoribus commodis.

J. ten Brink Literarum Nederlandicarum historiam medii aevi tradet diebus Mercurii et Veneris . IX

Literarum Nederlandicarum historiam Saeculi XVII docebit diebus Martis et Jovis . . . . . . X.

Selecta literarum recentiorum capita explicabit die Jovis hora . . . . II.

J. van Leeuwen J. Fil. Aristophanem et Hesiodum interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii IX.

Cum candidatis Euripidem et Thucydidem tractabit die Veneris. . . . . IX—XI.

Candidatorum exercitationes criticas et palaeographicas moderabitur horis illis sibique commodis.

Antiquitates Graecas tradet die Mercurii. . . . X.

J. J. Hartman, Terentium, Ovidium, Ciceronem interpretabitur diebus Lunae et Martis . . . II.

Cum candidatis Horatium et Tacitum leget die Jovis I—III.

Candidatorum exercitationes Philologicas moderabitur die Mercurii . . . . II.

Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae et Martis III.

Omnium facultatum studiosis scriptorem vel poëtam aliquem Latinum explicabit die Saturni. . I.

J. Verdam, Linguae Patriae historiam et grammaticam tradet die Lunae hora I et die Jovis . . II.

Scriptores Neerlandicos saeculi XVII interpretabitur

die Martis hora II et die Mercurii. . . . . hora III.

Scriptores Neerlandicos medii aevi exponet die Martis hora I et die Mercurii . . . . II.

Linguae patriae causa cum novitiis Vulphilae evangelia leget die Lunae, horis II—III et dimid.

Cum literarum Neerlandicarum candidatis scriptores medii aevi tractabit die Jovis. . . . . III.

J. J. M. de Groot, Historiam, literas, antiquitates, instituta, ritus et mores populorum Malaicae gentis exponet diebus Martis, Mercurii et Jovis X.

Geographiam physicam Archipelagi Indici docebit diebus Martis et Mercurii . . . . XI.

G. J. Grashuis, Linguae Sundaicae Lector, Grammaticam Sundaicam tradet diebus Martis et Veneris X.

Literas Sundaicas docebit die Martis . . . . . II.

De religione et institutis juris gentis Sundaicae aget die Veneris. . . . . II.

Linguam Tobaicam docebit horis auditoribus commodis.

L. Serrurier, Linguae Japonicae et Ethnographiae generalis Lector, Musei ethnographici director, Linguam Japonicam docebit et varia argumenta ad ethnographiae generalis studium pertinentia tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

H. C. Klinkert Sr., Linguae Malaicae Lector, Linguam Malaicam docebit die Lunae horis X et II, die Martis hora IX, die Mercurii hora IX, die Jovis hora IX, et die Veneris . . . . . XI.

H. D. van Gelder, Linguarum Persicae et Turcicae et Institutorum moslemicorum Lector, linguae neo-persicae elementa docebit die Lunae . . . XI.

Locos selectos e Firdausi Shâhnâmeh et Sadiï Gulistan leget horis auditoribus commodis.

Grammaticam Osmano-turcicam exponet die Saturni hora XI.

Legis Mohammedicae originem et instituta tractabit diebus Mercurii et Jovis . . . . II.

Historiam religionis Mohammedicae enarrabit diebus Martis et Veneris . . . . XI.

D. C. Hesseling, Linguam Graecam mediaevalem et hodiernam docendi venia impetrata, grammaticam linguae Graecae mediaevalis et hodiernae tradet die Veneris . . . . II.

C. P. Tiele, Theologiae in Seminario Remonstrantium Professor, Theologiam practicam docebit die Jovis . . . . I.

Exercitationes homileticas moderabitur die Jovis . II.

Exercitationibus oratoriis vacabit hora vespertina deinceps indicanda.

M. A. Gooszen, Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, Dogmatices Christianae partem materialem tradet die Martis hora II et Jovis I.

Historiam missionis Christianae enarrabit die Veneris XII.

Dogmatices Christianae partem formalem docebit die Saturni . . . . IX.

Juris ecclesiastici principia exponet eodem die. . XI.

J. Offerhaus L. Fil., Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, hujus Ecclesiae ejusque dogmatum Historiam enarrabit die Jovis II.

Theologiam Biblicam exponet die Lunae hora II, die Saturni . . . . X.

Theologiam practicam tradet die Veneris . . . hora II.
Colloquio homiletico praeerit die Mercurii horis vespertinis . . . . VI—VIII.
Exercitationes catecheticas moderabitur die Veneris hora I, consistoriales horis sibi et auditoribus commodis.

VERSLAG

VAN DE LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT

IN HET AFGELOOPEN JAAR,

UITGEBRACHT

den 19den September 1893,

DOOR

Dr. C. P. TIELE,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

Dr. S. J. FOCKEMA ANDREAE.

MIJNE HEEREN, CURATOREN, PROFESSOREN, DOCTOREN, EN GIJ ALLEN VOORTS DIE DEZE OPENBARE HANDELING MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT!

Eene aangename taak is het nu juist niet, die de wetgever den aftredenden Rector Magnificus heeft opgelegd. Hij moet een geschiedenis verhalen die eigenlijk nog geen geschiedenis mag worden genoemd. Hij moet dit doen in den vorm eener redevoering, die geen redevoering zijn kan, maar althans grootendeels een droog verslag is, waarvan de bijzonderheden bijna alle aan ieder bekend zijn. Heb eenig gevoel voor de eischen, ik zeg niet: der welsprekendheid, maar: van het gesproken woord, en gij beseft, dat het een ware marteling is. Is het niet wreed een Rector, een Magnificus! te doen eindigen als een verslaggevende Secretaris? Intusschen, een troost is, dat het de laatste plicht is, dien hij heeft te vervullen. Ik zeg dit niet om te klagen. Van allen met wie ik als Rector in aanraking kwam heb ik niets dan welwillendheid en medewerking ondervonden. Het was een kalm en vredig jaar, welks stille wateren slechts nu en dan door een tochtje beroerd werden. Toch verheug ik mij, dat ik de waardigheid mag overdragen aan mijn opvolger en tot mijn gewone bezigheden en te zeer verwaarloosde studiën terugkeeren. Maar nog meer verheug ik mij hierover, dat ik U allen hier mag verwelkomen, nu wij gereed staan, gesterkt door de rust der vacantiemaanden, den gemeenschappelijken arbeid weder op te nemen.

Het College van Curatoren heeft dit jaar geen verandering

ondergaan. Al de leden, wij vermelden het met blijdschap, bleven gespaard. De wet van 1876 heeft de hooge en eervolle betrekking van Curator niet aantrekkelijker gemaakt. Des te meer waardeeren wij dat er aanzienlijke mannen gevonden worden, wien 't hooger onderwijs genoeg ter harte gaat, om er hun belanglooze zorgen aan te wijden. En dat de bloei en de eer onzer Universiteit hun waarlijk niet onverschillig zijn, dat hebben onze Curatoren in den afgeloopen Cursus meer dan eens getoond. Bleven onze billijkste wenschen voor een deel nog onvervuld, het was niet omdat ze door hen niet krachtig ondersteund werden. Mogen wij hen nog lang aan ons hoofd zien!

De Cursus was reeds vèr gevorderd, toen wij nog de hoop mochten koesteren, dat ook uit den kring der Professoren heden geen zou worden gemist. Het heeft zoo niet mogen wezen. Wel geschiedde gelukkig niet, wat wij een oogenblik duchtten. Een langdurige ongesteldheid van onzen ambtgenoot Acquoy had ons ernstige bezorgdheid ingeboezemd, maar wij mochten ons verheugen in zijn herstel, en hij nam den arbeid, die voor hem leven is, weder op. Kort na de Paaschvacantie echter bleek, dat er reden was voor onzen Buys het ergste te vreezen. Wie kon het gelooven, die hem nog kort te voren gezien had, een krachtig man, vlug, kloek, onvermoeid, bij wien men, in weerwil van zijn 65 jaren, nog geen spoor van verval naar lichaam of geest kon ontdekken? En toch was de bezorgdheid maar al te zeer gegrond. Weken lang werden wij geslingerd tusschen hoop en vrees, totdat in den avond van den 14en Mei de slag viel. Vier dagen later droegen wij hem ten grave. Niet licht zullen zij, die zich om de geopende groeve als verdrongen, de woorden vergeten, door een zijner geliefdste leerlingen, thans zijn ambtgenoot van der Vlugt, daar gesproken, roerend door eenvoud en waarheid. Den volgenden dag schetste een ouder vriend van den gestorvene, de rustende Hoogleeraar van Boneval Faure, zijn tijdgenoot, die bijna dertig jaren met

hem had samengewerkt, voor de studenten, wat zij in den voortreffelijken leermeester verloren hadden. Ik ga niet herhalen wat toen is gezegd. Ook geen levensbeschrijving, hoe kort ook, verwacht ge van mij; zelfs als het daarvoor hier de plaats was, ik zou er onbevoegd toe zijn. Maar wat hier niet ontbreken mag, wat ik, voor wien hij zulk een hartelijk vriend was, niet zou kunnen verzwijgen, het is een woord van hulde aan de nagedachtenis van dezen uitnemende, en een woord van innig meegevoel voor haar, wie in hem de teedergeliefde echtgenoot harer jeugd, de steun en het doel haars levens ontviel.

Johan Theodoor Buys als geleerde, als jurist, als wetenschappelijk schrijver, als critisch uitlegger der Grondwet te prijzen, ik heb er geen recht toe. Hoe hoog hij stond als akademisch leeraar, wij die het niet bij ervaring weten, vernemen het uit den mond van niet weinige zijner leerlingen, die, ook zelfs als zij zich in andere richting dan de zijne ontwikkelden, innig aan hem gehecht en dankbaar bleven voor de van hem ontvangen bezieling. Wat wij zelven ons herinneren, het is, hoe wij haastig grepen naar de aflevering van »de Gids" — *zijn* Gids mogen wij wel zeggen, want toen de oude garde van lieverleê was uitgetreden, bleef hij nog aan de jonge Redactie getrouw — hoe haastig wij er naar grepen, als zij een van die schetsen bevatte, waarin hij, met vrijmoedige critiek, met hoogen ernst, doch ook met fijnen humor dikwijls een hoofdstuk uit de nieuwste geschiedenis van ons Parlement besprak. Lag het wel aan hem, zoo wij de critiek niet altijd streng genoeg, de beoordeeling der politieke tegenstanders te toegevend, de slotsommen veelal niet beslist genoeg achtten? Of lag het aan ons, die ons nog niet zoo hoog als hij boven de partijen konden verheffen en de worsteling nog niet met zijn kalmen, wijsgeerigen blik beschouwden? Ik ben geneigd het laatste te meenen. Maar ook die daarmee niet instemt zal niet kunnen loochenen, dat hij onweerstaanbaar geboeid, dat menig nieuw

gezichtspunt hem geopend werd, en dat Buys door zulke geschriften, niet slechts voor studenten en vakgenooten, maar voor alle beschaafde Nederlanders een leermeester is geweest. En deze voortreffelijke stylist was ook een zeldzaam spreker, gebiedend over de taal als weinigen, altijd vaardig; een redenaar, wiens keurig, sober, helder woord niet in hartstocht ontstak door uitslaande vlammen van geestdrift, maar verwarmde en bezielde door den inwendigen gloed der overtuiging. Uit zijn geschreven en gesproken woord sprak hijzelf, de man van karakter, wars van alle aanstelling en vertoon, waar in alles; de hartelijke vriend, die, fier van aard, zich niet zoo spoedig gaf, maar als hij zich gaf, voor zijn vrienden alles was; de edele mensch, voor ieder welwillend en hulpvaardig, die zooveel goed deed en zoo goed was. Onze Hoogeschool, waaraan hij sinds 1864 verbonden was en die hem vroeger onder haar studenten telde, waaraan hij de schoonste jaren, nagenoeg de helft zijns levens gewijd heeft, die hij zoo hoog stelde dat hij betuigde al wat hij was aan haar verplicht te zijn, verliest in hem een van die mannen, waarop zij terecht trotsch is, omdat ze haar alouden roem ophouden en verhoogen. Zware slagen treffen haar in den laatsten tijd: Kuenen, Buys, binnen nog geen twee jaren weggenomen in de volheid hunner kracht, terwijl wij nog zooveel van hen hoopten! Wij zullen hunne nagedachtenis eeren door hun voorbeeld te volgen, onvermoeid werkend zoolang het dag is, àl doende wat wij vermogen.

Maar, hoemeer wij degenen die van ons heengingen betreuren, te meer verheugen wij ons over de aanwinst van nieuwe krachten. De afgetreden Hoogleeraren Bierens de Haan en van Boneval Faure werden vervangen door de Heeren J. C. Kluyver en Mr. C. Asser, waarvan de eerste den 28en September 1892, met eene redevoering: »Beschouwingen over de nieuwere

Algebra", de tweede den 19^{en} October daaraanvolgende met een rede over »Wetenschap en Wetgeving", zijn ambt aanvaardde. Met ingenomenheid hebben wij deze nieuwe collega's in ons midden ontvangen en zien wij tevens de komst te gemoet van Mr. J. E. Oppenheim, Hoogleeraar te Groningen, die bestemd is de plaats van Buys in te nemen. Wij zijn overtuigd dat ook zij den goeden naam onzer Hoogeschool zullen handhaven en haar een eere zijn.

Ook jongere medewerkers sloten zich bij ons aan. Dr. D. C. Hesseling, toegelaten als Privaat-docent voor Middeleeuwsch en Nieuw-Grieksch, opende den 27sten April 1893 zijne lessen met een voordracht »Over het Grieksch der Middeleeuwen". Dr. H. W. Bakhuis Roozeboom werd tot Lector in de Theoretische Chemie bevorderd; wij kunnen dit niet vermelden zonder onze hartelijke blijdschap uit te spreken, dat deze geleerde, wiens studiën hem een welverdienden naam hebben verworven, daardoor ook in het vaderland een blijk van waardeering ontving, en vaster aan onze Hoogeschool is verbonden. Bij dezelfde faculteit traden voor het eerst als Privaat-docenten op de Heeren Dr. J. P. Kuenen, Dr. P. Molenbroek en Dr. L. H. Siertzema. Het aantal onzer Privaat-docenten vermeerdert dus langzaam, want tegenover een die ons verliet, Dr. Schroeder van der Kolk, die een betrekking bij het middelbaar onderwijs aannam, staat een viertal anderen. Wij kunnen niet anders dan ons verheugen in die toeneming. Onder het goede, dat wij aan onze tegenwoordige wet verschuldigd zijn, behoort zeker de instelling van Privaat-docenten, maar zij scheen aanvankelijk bij ons niet recht te willen tieren. Nu is er hoop, dat zij nog tot bloei kome, en het zou heilzaam zijn zoowel voor wetenschap en onderwijs als voor de *toekomst* der Universiteit.

Met blijdschap zagen wij ook het besturend personeel van 't Museum van Oudheden uitbreiden. In de plaats van den

tot nu toe eenigen Conservator, Dr. W. Pleyte, die tot Directeur benoemd was, werden er twee Conservatoren, de Heeren P. A. A. Boeser en Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié aangesteld, en, al moest laatstgenoemde om bijzondere redenen zijn titel met een anderen verwisselen, zijn werkzaamheid ging tot nog toe niet voor het Museum verloren. Intusschen is hij tot Directeur van het Munt- en Penning-kabinet in den Haag benoemd, eene benoeming, waarmede wij zoowel hem als de inrichting geluk wenschen, en dat te meer, omdat wij grond hebben te hopen dat hij ook aan het Museum nog een deel van zijn tijd zal kunnen wijden. De nieuwe orde van zaken was wel reeds tot stand gekomen vóor den aanvang van den cursus, welks geschiedenis wij beschrijven, maar er mag ook van deze plaats nog wel melding van worden gemaakt. Want niet alleen zij, aan wie thans het beheer over de kostbare verzameling is opgedragen, maar allen die in de geschiedenis der oudheid en der beschaving belangstellen behooren er dankbaar voor te zijn. Mogen eenmaal de schatten, thans in te enge ruimte als opgestapeld, worden overgebracht naar een gebouw, waar ze, beter gerangschikt en tentoongesteld dan nu voor den vindingrijksten geest mogelijk is, meer vrucht voor onderzoek en onderwijs kunnen afwerpen!

Er is een schemering van hoop, dat dit ten laatste geschieden zal. Aan den Directeur van 't Museum van Natuurlijke Historie, Dr. Jentink, en zijn medewerkers is het uitzicht geopend, dat voor die beroemde verzameling een statig gebouw zal verrijzen, en wij wenschen er hun geluk mee. Wie weet, als dit gebouw voltooid is — neen, schudt niet twijfelend het hoofd, gij sceptici onder mijne hoorders! als ware dit zoo iets onwaarschijnlijks; de ervaring heeft geleerd, dat Musea meer kansen hebben dan Universiteitsgebouwen — daarom wie weet of hetgeen voor de Natuurlijke Historie ongeschikt werd niet nog tot toevluchtsoord kan strekken voor de gedenkteekenen

van de bij ons, helaas! zoo stiefmoederlijk bedeelde oude geschiedenis der menschheid?

In elk geval kunnen wij de vervulling van dien wensch eerst in verre toekomst te gemoet zien. Zal ik nu nog andere wenschen, of, zooals 't gebruik op dezen derden Dinsdag van September meebrengt, zelfs klachten slaken? Erkennen wij liever, dat niet alle onverhoord bleven; dat, zoowel aan 't Akademisch Ziekenhuis, als aan sommige Laboratoria noodzakelijke uitbreidingen en verbeteringen werden aangebracht; dat er ernstig plan is een nieuw Farmaceutisch Laboratorium, beantwoordend aan de eischen van 't onderwijs, ik meen zelfs met twee nieuwe Chemische Laboratoria te stichten, — indien althans het besluit van den Gemeenteraad, die, om redenen die het niet elk gegeven is te doorgronden, weigerde daarvoor kosteloos grond af te staan, het schoone voornemen niet verijdelt. Wie kan alles doorgronden? Wie de vraag beantwoorden, waarom de Faculteiten die geen laboratoriën, maar in de eerste plaats boeken behoeven, zoo misdeeld zijn en telkens van den geachten Bibliothecaris moeten vernemen, dat er voor den aankoop van zelfs zeer noodige werken geen geld beschikbaar is? Troosten wij ons door een offer van dankbaarheid te brengen aan de *pii manes* van Warner, Stolp en Perizonius, die althans nu en dan leniging aanbrengen in onzen nood!

Maar, en dit is erger, er was gevaar dat ons niet alleen de noodige hulpmiddelen voor de studie onthouden, maar zelfs hetgeen wij reeds bezaten ontnomen zou worden. Of liever, het besluit was al genomen en gansch onvoorbereid ontvingen wij bericht, dat ons Munt- en Penningkabinet naar 's Gravenhage moest worden overgebracht. Er was reeds vroeger sprake van geweest, maar 't gevaar scheen toen afgewend. Al was het van een deel zijner schatten en van zijn zelfstandigheid beroofd en het overschot op de Universiteits-Bibliotheek, waar er eigenlijk geen geschikte plaats voor was, meer geborgen dan

tentoongesteld, wij hadden toch nog iets en dat was toegankelijk. Nu echter moesten wij alles afstaan, met uitzondering slechts van een gedeelte dat onvervreembaar, doch juist voor het onderwijs van weinig waarde is. Zeker, er zijn inrichtingen aan onze Universiteit verbonden, die wij moeilijker zouden kunnen ontberen. Maar ook deze gaf toch haar nut voor wetenschap en onderwijs, meer nut, dan men er in de rezidentie van zal mogen verwachten. Over de vraag of de Regeering tot den maatregel recht had, komt mij geen oordeel toe. Rechtsgeleerden houden staande, dat de Staat vrij is over de eigendommen zijner Universiteiten te beschikken zooals hem goeddunkt. Het is mogelijk. Maar er moet dan toch een voldoende reden voor zijn. En gaat het aan, datgene wat aan de Leidsche Hoogeschool, of althans aan den Staat ten behoeve dier hoogeschool was geschonken, zonder dringende noodzakelijkheid te vervreemen en naar elders over te plaatsen? Velen althans scheen dit hoogst bedenkelijk. Waar zou het heen, vroegen zij, als men op dien weg wilde voortgaan? Hun ontruste verbeelding zag reeds onze Musea naar aanzienlijker steden, ons Archief naar 't Rijks-Archief, de beste der portretten van onze Senaatskamer, die welke kunstwaarde bezitten — zij zijn trouwens niet talrijk — of althans voor onze historie belangrijke mannen voorstellen, naar 't Rijks-Museum in de hoofdstad verhuizen.

Dat waren overdreven angsten, dwaze schrikbeelden misschien, maar wij moesten toch den maatregel betreuren, èn om de zaak zelve, èn om het beginsel. Daarin waren Curatoren, Senaat en Bibliothecaris eenstemmig, en zij wendden zich met hun bezwaren tot den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken. De Minister, wien 't belang van 't onderwijs nauw ter harte gaat, toonde zich bereid de zaak in nadere overweging te nemen. Bleek hem, dat hij onvoldoende was voorgelicht, en dat het Kabinet werkelijk als een hulpmiddel bij sommige vakken van onderwijs moest beschouwd worden en daarvoor inderdaad

sinds vele jaren dient, dan sloot hij de mogelijkheid niet uit, dat de voorgenomen maatregel niet zou worden uitgevoerd. Hopen wij, dat dit zoo zijn moge, en dat een verzameling, die eigenaardig in een zetel van wetenschap en hooger onderwijs behoort, ons niet ontnomen worde!

Ik sprak daar van de portretten op onze Senaatskamer. Zij zijn in de laatste twee jaren met een drietal, die der overleden Hoogleeraren Kuenen, de Wal en de Vries vermeerderd, het eerste door eenige vereerders van den afgestorvene aangeboden, de beide laatsten door onze overleden ambtgenooten zelven ons toegedacht. Dankbaar werden deze geschenken aanvaard, maar niet zonder bezorgdheid zien wij, dat er eigenlijk geen ruimte meer over is, dan tegen de zoldering, en in dit geval ziet men zijn vrienden en betrekkingen niet gaarne tot den hoogsten rang verheven. Hoe ook deze moeilijkheid mag worden opgelost, de Senaat heeft getoond niet onverschillig te zijn voor den hem toevertrouwden schat; toen het bleek, dat de meeste portretten veel hadden geleden, besloot hij ze op eigen kosten — en deze waren niet gering — in den loop van twee jaren weer in goeden staat te doen brengen, en de Archivaris van den Senaat belastte zich bereidwillig met de zorg voor deze herstelling. Reeds is voor de eene helft aan het besluit gevolg gegeven. Het zijn die beeltenissen onzer voorgangers, die Niebuhr deden zeggen, dat er in Europa geen voor de wetenschap eerbiedwaardiger plaats is dan de Leidsche Senaatskamer. Het ware onze eer te na, indien zij van verwaarloozing getuigden.

Maar ik wil daarbij thans niet langer stilstaan. Ook zou ik kunnen zwijgen over de veranderingen, die er onder de assistenten bij verschillende akademische inrichtingen hebben plaats gehad, omdat dit, voor elk die 't weten wil, elders staat opgeteekend. Maar 't zou den schijn hebben als wierd de arbeid dezer verdienstelijke jonge mannen niet door ons gewaardeerd,

en dus onhoffelijk zijn. Laat ik dan vermelden, dat bij de onderscheiden afdeelingen van 't Akademisch Ziekenhuis de Heeren Dr. F. D. Schmal, sedert overleden, Dr. M. A. J. Geluk, Dr. G. H. J. Peter, J. Freeriks, S. F. W. van Hasselt vervangen werden door de Heeren P. G. Schey, E. Teixeira de Mattos, A. J. Groen, N. J. F. Pompe van Meerdervoort en J. Waller Zeper, artsen; bij het Fysisch Laboratorium de Heer E. C. de Vries door Dr. P. Zeeman, tijdelijk door den Heer C. H. Wind; de tot Conservator bevorderde Dr. J. P. Kuenen door Dr. L. H. Siertzema en Dr. P. Zeeman door den Heer M. de Haas; bij de anorganische afdeeling van het Chemisch Laboratorium Dr. E. A. Klobbie door den Heer Dr. C. Hoitsema; bij het Farmaceutisch Laboratorium Dr. G. Romijn door den Heer J. J. Vermet; en eindelijk werden bij de Sterrewacht aan den Heer Weeder nog twee assistenten, de Heeren A. Pannekoek en H. J. Zwiers, toegevoegd. Wij zouden deze voortdurende wisselingen, waarbij assistenten als efemeriden opkomen en verdwijnen, misschien betreuren, wanneer zij niet in den regel van deze betrekking tot voor hen meer gewenschte werkzaamheden overgingen. En wij vergeten niet, dat er ook zijn die reeds verscheiden jaren hun nuttige hulp verleenden.

Het gebruik brengt mee, dat de aftredende Rector zich met zijn hoorders eenige oogenblikken vermeie in de statistiek. Ik gehoorzaam aan dezen »mos", evenwel zonder er veel aan te hechten. Want vooreerst, hoe onzeker is zij! Ieder weet, dat het aantal ingeschrevenen met het werkelijk aantal studeerenden aan de Universiteit niet overeenstemt. In den ouden tijd mag dat zoo zijn geweest, toen niemand een examen afleggen of promoveeren kon, zonder in 't Album Academicum ingeschreven en jaar op jaar gerecenzeerd te zijn. Nu is het anders. Nu kan men examen doen zonder inschrijving of recenzie. Vandaar dat niet weinigen, om 't betalen van het Collegegeld

te ontgaan, zich niet opgeven. Vandaar ook andere misbruiken, tot wier wering in 't afgeloopen jaar, op uitnoodiging van de Regeering en de Curatoren, Rector en Assessoren en de geheele Senaat op middelen hebben gezonnen, zonder tot een bevredigende oplossing te geraken. Het schijnt wel dat alleen wijziging der wetsbepalingen op dit stuk hier redding kan aanbrengen. En is dit zoo, getuigt het dan niet van de uiterste oppervlakkigheid, uit zoo onzekere gegevens de gewichtigste gevolgtrekkingen af te leiden? den voor- of achteruitgang eener Universiteit te willen afmeten naar zulke weinig zeggende cijfers? In elk geval hangen de beteekenis en de roem eener Hoogeschool alleen af van 't gehalte van haar onderwijs, van 'tgeen zij bijdraagt tot ontwikkeling der wetenschap, van de mannen die aan haar verbonden zijn en de mannen die van haar uitgaan, niet van een honderdtal studenten meer of minder. Aan de vruchten worden ook deze boomen gekend.

Dit moest mij van het hart, omdat men in den laatsten tijd met cijfers heeft willen aantoonen, dat Leiden in verval is en zijn ouden rang niet meer inneemt. Als dit zoo is, uit iets anders zal 't moeten blijken, de toekomst zal 't eerst leeren, de geschiedenis moet het beoordeelen. Wij echter zullen alle krachten inspannen om het te verhoeden. En gij, Mijne Heeren Studenten! ziet U de gelegenheid weder aangeboden om de eer van Leiden op te houden, in de onlangs door onze Universiteit uitgeschreven prijsvragen, waarop wij hopen meer dan vroeger antwoorden te ontvangen, die de bekroning waardig blijken.

Intusschen, ook over teruggang van 't aantal onzer studenten hebben wij niet te klagen. Integendeel, de inschrijving vorderde ditmaal niet zoo traag als vroeger en 31 studenten meer dan ten vorigen jare werden door mij ingeschreven, te weten 154 voor de eerste maal, 792 in 't geheel. Dit getal

blijft nog 173 beneden dat, door den Studenten-Almanak voor 1893 opgegeven, dat ook wel niet nauwkeurig is, doch der werkelijkheid meer nabij komt.

Daarentegen waren de Promotiën niet talrijk, niet meer dan 61, tegen 83 in het vorige jaar. Wij zullen ons niet verdiepen in gissingen naar de oorzaak van dit verschijnsel. De Heer M. Straub, Officier van gezondheid, werd tot Doctor in de Geneeskunde *honoris causa* bevorderd. Van de jonge Doctoren behaalden er vier in de Geneeskunde, twee in de Letteren den graad *cum laude*. Men ziet, hoeveel vrijgeviger in dit opzicht de eene Faculteit is dan de andere. Eene zelfs is er, die stelselmatig den graad nooit verleent. Onderstellen wij dat het is omdat men, bij zooveel voortreffelijks als in die Faculteit wordt geleverd, verlegen zijn zou, niet aan wien de onderscheiding te verleenen, maar aan wien haar in billijkheid te onthouden, waardoor zij haar karakter van onderscheiding verliezen zou.

In ernst, 't is wenschelijk, dat een bepaling der wet, zoolang zij van kracht is, worde toegepast waar 't duidelijk is aangewezen. Daarom wordt er reeds over 't afschaffen van de geheele onderscheiding gedacht, en heeft de Minister daaromtrent het advies der Senaten ingewonnen. Toen bleek, dat er op dit punt groot verschil van gevoelen bestaat. Opheffing van elken graad, volkomen gelijkstelling van allen, verlangden sommigen. Zeker toch niet volgens de vrij cynische redeneering, dat een examen slechts voldoende behoort te zijn en al het andere weelde is, dat een dissertatie een dissertatie en een doctor een doctor is, of hij al met een zeer middelmatig en niet zeer krachtig verdedigd boekske, wetenschappelijk zonder waarde, tenauwernood door de mazen is gekropen, dan of hij een proeve heeft geleverd van grooten wetenschappelijken aanleg en de aanvallen tegen zijn specimen en zijn stellingen met glans heeft afgeslagen; maar uit zeker radicaal idealisme, dat

ook den jeugdigen geleerde in zijn liefde tot de wetenschap een voldoenden prikkel, in zijn studie en haar uitkomsten een genoegzame belooning wil doen vinden. Anderen wilden 't liever houden, zooals 't nu is. Naar hun oordeel is, voor jonge mannen althans, erkenning van buitengewone verdienste zoo onverschillig niet en kon het *cum laude* voor hen een aanmoediging zijn en tevens een verplichting, om de wetenschap te blijven dienen. Zelfs waren er, ouderwetsch genoeg, om de aloude drie graden terug te wenschen, als met de werkelijkheid meer in overeenstemming. Volgens hen laten zich alle geëxamineerden, voor elk die eenige ervaring heeft verkregen, gemakkelijk en als van zelf rangschikken onder een van deze drie kategorieën: degenen die aan de eischen voldaan, degenen die zich bijzonder bevlijtigd en degenen die buitengewone gaven, zooveel in hun vermogen was, gebruikt hebben. Ik moet bekennen, aan de zijde van die ouderwetschen te staan. Maar 't zal nog wel eenigen tijd blijven, zooals 't nu is, indien er althans ooit verandering komt. Onze staatslieden hebben vooreerst andere, en ik erken belangrijker zaken af te doen.

En indien werkelijk vroeg of laat aan wijziging van de wet op 't hooger onderwijs de hand werd geslagen, dan zouden wij ook belangrijker verbeteringen wenschen dan die de graden bij examens en promotie betreffen. Over de examens heeft de Hoogleeraar Fruin, in zijn rectorale rede op den *dies natalis* van 1878, alles gezegd, helaas! zonder dat zijn wijs woord nog aanleiding heeft gegeven tot hervorming. Er zou ook nog veel te zeggen zijn over de Colleges, dat is over het onderwijs zelf en zijn methode. Wel weet ik, dat de twee zaken nauw samenhangen, dat, zoolang de examens blijven wat zij zijn, het onderwijs ook niet veel kan veranderen. Maar ik weet ook, dat ik niet de eenige ben, die de vrees koestert dat, als 't lang zoo voortgaat, de wetenschap groote schade moet lijden, de lust tot studie moet worden uitgedoofd en ook de vruchten,

die 't hooger onderwijs voor 't praktisch leven draagt, moeten afnemen. Wat moet het doel van dit onderwijs zijn? Wij hebben vernomen van een strijd tusschen drie Britsche geleerden, waarvan de een de stelling verdedigde, dat de eenige plicht der Universiteit was, de verbreiding van »useful knowledge", nuttige kennis. Neen, beweerde de ander, nuttelooze kennis, »useless knowledge", ziedaar het eenige wat men van haar mag verwachten. Volgens een derde was ook dit nog te veel: geen kennis hoegenaamd, zeide hij, »no knowledge at all"! Wil men Macaulay gelooven, dan had Groot-Brittannië in zijn tijd dat laatste ideaal vrij wel verwezenlijkt. Het eenig onderscheid toch tusschen de schotsche en de engelsche universiteiten bestond toen, naar zijn zeggen, daarin, dat de jongelieden de schotsche hoogescholen betrokken met een zekeren voorraad van kennis, doch om er alles weer te verleeren, dat degenen die zich aan de engelsche verbonden niets redelijks wisten en er ook niets leerden, zoodat allen inderdaad de Universiteiten verlieten met »no knowledge at all". Ik vrees wel dat Macaulay een weinig overdreef en zelf het levend bewijs leverde tegen zijn beweren. In elk geval heeft de straks vermelde geleerde het natuurlijk zoo niet bedoeld. »In 't geheel geen kennis" beduidt bij hem: »alleen methode van onderzoek". Maar methode is ook kennis, en hoe zal men haar leeren zonder met reeds verworven welgestaafde kennis te werken? Nuttelooze kennis bestaat er eigenlijk niet, dan voorzoover een knutselend liefhebber met zijn pluiswerk de grenzen van het wetenswaardige overschrijdt. En met nuttige kennis zal wel niet bedoeld zijn, eene die onmiddellijk nut geeft of althans de belofte inhoudt van welvaart, rijkdom, aanzien, eer, en met het oog op dat voordeel wordt gezocht. De stellingen zijn geestige, opzettelijk eenzijdige paradoxen, die aanleiding geven tot een vermakelijk debat, doch dat op een woordenstrijd uitloopt. Maar de vraag: wat het doel van 't hooger onderwijs zijn moet is niet ijdel, en men mag nog

wel eens nader onderzoeken of ons onderwijs daaraan beantwoordt.

De wet heeft dit voor ons uitgemaakt, zal men zeggen. Immers artikel 1 luidt aldus: »Het Hooger Onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen waarvoor een wetenschappelijke opleiding vereischt wordt." Voortreffelijk! Er is niets tegen. Let wel, dat de zelfstandige beoefening der wetenschappen, als 't voornaamste, het eerst genoemd wordt. Ook is 't niet onmogelijk, dat eenzelfde instelling, mits goed ingericht, aan dat tweeledig doel dienstbaar worde gemaakt. Maar ons onderwijs, zooals 't nu is en zooals 't niet anders zijn kan, omdat het beheerscht wordt door de voor allen gelijke examens, kan aan dat doel niet volkomen beantwoorden. Voor de eenen moet het te laag afdalen, voor de anderen blijft het te hoog. Het is een droombeeld, dat twee- of drieduizend jongelieden in Nederland geneigd en bekwaam zouden zijn om zich voor te bereiden tot zelfstandige beoefening der wetenschap. En die voorbereiding, bestemd voor de weinigen die er wel begaafd toe zijn en 't verlangen, kan niet tegelijkertijd en met dezelfde middelen geschieden, als de wetenschappelijke opleiding van de velen tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen. Voor dezen is alleen noodig hen bekend te maken met de uitkomsten der wetenschap, niet zonder rekenschap natuurlijk van de wijs waarop zij zijn verkregen en de bronnen waaruit men geput heeft. De anderen moeten geoefend worden in de methode en zelven leeren zoeken. Ik zeg niet, dat dit onderscheid geheel uit het oog wordt verloren. In sommige vakken is 't gemakkelijker toe te passen dan in andere, en geschiedt het ook. Maar in de meeste wordt het onmogelijk gemaakt door de dreigende examens. Tweeërlei doel kan niet met geheel gelijke middelen bereikt worden. Zal men 't verwezenlijken, dan wordt een nieuwe regeling, beter verdeeling van den arbeid, geen scheiding, want zij moeten zich

bij elkander aansluiten, maar een splitsing van de twee takken van hooger onderwijs, dringend vereischt.

Maar ik dwaal te ver af van mijn voorgeschreven onderwerp. Ik heb de verleiding niet kunnen weerstaan een zaak ter sprake te brengen, die mijn gedachten dikwijls bezighoudt, een vraagstuk op te werpen, waarover ik meer licht verlang dan zelf licht kan geven. Sprak ik hier als lid eener vergadering, de Voorzitter zou mij reeds lang tot de orde hebben geroepen. Ik vraag u dus vergeving voor deze uitweiding, roep mijzelven tot de orde en keer tot mijn geschiedenis terug.

Met leedwezen vermelden wij het overlijden in den afgeloopen cursus van zes onzer studenten: J. J. M. Versteyne, candidaat in de Letteren, B. G. Yssel de Schepper en E. F. E. Dezentjé, studenten in de Geneeskunde, A. J. Ballego, Doctorandus in de Classieke Letteren, D. H. Wijma, student in de Farmacie en H. Knottenbelt, candidaat in de Godgeleerdheid. Wij deelen in de smart hunner liefhebbende betrekkingen en vrienden. Er zijn onder hen die door ons met stillen weemoed herdacht worden als veelbelovende leerlingen, met wie goede verwachtingen ten grave daalden.

De geschiedenis van een Akademiejaar is als het leven zelf, een grillige wisseling van licht en schaduw, lief en leed, vaak zonder overgang. En zoo zien wij ons genoodzaakt onmiddellijk na de vermelding van de studenten die ons door den dood ontvielen, van onze feestvieringen te spreken. Wel vierde geen onzer collega's dit jaar een jubelfeest; — de eenige aan wien wij op zijn zeventigsten geboortedag onze hulde brachten was een buitenlandsch geleerde, maar een wiens roem over de geheele wereld verbreid is en die een weldoener der menschheid mag heeten, de groote Pasteur; — onzen ambtgenoot Martin echter, den onversaagden reiziger, die wederom getoond heeft

in 't belang der wetenschap niet slechts de grootste vermoeienissen, maar ook ernstige gevaren te willen trotseeren, en van wiens behouden terugkeer mijn voorganger reeds gewaagde, wijdden wij in kleinen vriendenkring een welkomstfeest. Wat wij hem daar betuigden herhalen wij in 't openbaar: wij zijn er trotsch op hem een der onzen te mogen noemen, de eer, die hij zich door zijn kloekheid en zelfopoffering bij de beoefenaars der wetenschap verwierf, is ook de eer onzer Universiteit.

De oudste der pedellen, de heer P. J. Oostveen, herdacht in alle stilte den dag, waarop hij vóór 25 jaren tot akademisch beambte werd aangesteld, ofschoon in andere betrekking dan die hij thans bekleedt. Aan bewijzen van waardeering heeft het den ijverigen en geachten man daarbij niet ontbroken, en zij zouden zeker talrijker zijn geweest, indien er wat meer ruchtbaarheid aan de zaak ware gegeven. Maar die waardeering zal zich eerst ten volle uiten, wanneer het hem vergund wordt over weinige jaren zijn zilveren feest als Pedel der Universiteit te vieren, wat wij hem van harte toewenschen.

Den grooten dag, onzen achsten, vierden wij allen met bijzondere opgewektheid. De Rector hield, ouder gewoonte, zijne rede en mocht dankbaar zijn voor het geduld en de belangstelling zijner hoorders; het Studentencorps bracht, more majorum, een serenade aan den Senaat; het Collegium en de Rector wisselden verzekeringen van sympathie en vriendschap, die waarlijk niet louter beleefdheidsvormen waren, en laat in den avond vereenigde de vriendelijke Minerva, die haar tempel heeft aan de Breestraat, onder haar beschermende hoede niet weinig Professoren met de luid jubelende jongelingschap, te zamen *dulce desipientes in loco.*

Bij een andere plechtigheid was van onze zijde alleen de Rector aanwezig. Het was het halve eeuwfeest van de Universiteit te Gent, waartoe slechts drie vertegenwoordigers van

niet-belgische hoogescholen genoodigd waren, de Rectoren van Leiden, Bonn en Rijsel, die alle aan die uitnoodiging hadden voldaan. Gij weet, hoe onze zuidelijke stamgenooten feesthouden; gij weet ook welk een warm hart juist de Gentenaars aan Noord-Nederland toedragen. Een vriendelijke ontvangst kon dus verwacht worden. Maar die verwachting werd nog verre overtroffen. Het borstbeeld van koning Willem I, den stichter der Hoogeschool, prijkte naast die der beide belgische koningen; onze vlag naast de belgische. Het adres van gelukwensching, namens onzen Senaat door den Secretaris in 't Nederlandsch gesteld, vond bij de voorlezing daverende toejuiching. In 't Nederlandsch moest ook ik spreken, zelfs aan den plechtigen maaltijd, waar overigens, ook door den Bonnschen Rector, slechts Fransch gesproken werd, en men verzekerde mij, dat al de aanwezigen mij verstaan hadden, ofschoon de verslaggevers der in 't Fransch gestelde bladen er niets anders van wisten te zeggen, dan dat *M. le Recteur de Leide avait prononcé un toast humoristique.* De geestdrift voor Nederland en Leiden uitte zich op velerlei manieren, zelfs op de openbare straat, en werd in volle stroomen over mij uitgestort, zoodat mijn arm hoofd er van duizelde. Maar zij bereikte haar toppunt aan het groote gastmaal, dat Professoren, Oud-Studenten en Studenten vereenigde; daarom het Demokratenbanket genoemd, en waar dan ook op loffelijk eenvoudige wijze demokratisch gespijsd en niets dan bier gedronken werd. Prof. Paul Fredericq had daar een welsprekende rede aan onze Universiteit en haar vertegenwoordiger gewijd. Aan het gejuich scheen geen einde te komen. Maar toen zelfs in den stoersten Vlaming geen kracht meer was om te juichen en de muziek het »Wien Neerlandsch bloed" aanhief, daar rezen allen op, drie- vierhonderd dischgenooten, en zongen mee het lied uit vader Willem's tijd, eerbiedig, staande, twee coupletten voluit. Een ongedwongen, en daarom diep treffende uiting van sym-

phatie voor 't broedervolk. »Oude veeten zijn vergeten", 't bleek ook hier waarheid. Daarom verheugt het ons te kunnen vermelden, dat de Koningin-Regentes mede van Haar deelneming in het Gentsche jubelfeest heeft doen blijken, door den Rector, Professor Adhémar Motte, en onzen vriend Professor Paul Fredericq tot officieren in de orde van Oranje-Nassau te benoemen. Gij weet, dat Hare Majesteit ook onze Hoogeschool, de stichting van een anderen Willem van Oranje, niet vergeten heeft.

Ik ben genaderd tot het volbrengen mijner laatste handeling als Rector. De aftredende Rector staat tusschen den afgeloopen en den beginnenden cursus als een andere Ianus bifrons, het jaar afsluitend en ontsluitend. Nog even duikt hij op aan de kim, doch alleen om den nieuwen daggod, Sol oriens, te begroeten. Hare Majesteit de Koningin-Weduwe, Regentes van het Koninkrijk, heeft tot Rector Magnificus voor het volgend Akademiejaar den Hoogleeraar Dr. S. J. Fockema Andreae, en de Senaat heeft Professor Dr. P. A. van der Lith tot zijn Secretaris benoemd. Aan U, waarde ambtgenoot, draag ik de waardigheid die ik tot hiertoe bekleedde over. Het bestuur onzer Universiteit, u toevertrouwd, berust in krachtige handen, geleid door een helder hoofd en een humaan gemoed. Moge het jaar dat wij intreden voor onze Alma Mater Lugduno-Batava een jaar van orde, vrede, bloei en voorspoed, en daardoor voor u een gelukkig jaar zijn! Salve, Rector magnifice! iterumque salve!

BIJLAGEN.

WEST-AZIË
IN HET LICHT DER JONGSTE ONTDEKKING.

REDE

uitgesproken door den Rector Magnificus op den 318den verjaardag der Universiteit te Leiden, 8 Februari 1893.

Mijne Heeren, Curatoren, Professoren, Doctoren, Predikanten en gij allen die deze plechtigheid met uwe tegenwoordigheid vereert,

Ik verblijd mij over uwe aanwezigheid in deze ongezellige zaal, die in smakeloozen eenvoud haar gelijke zoekt, en ons nochtans lief is door menige schoone herinnering. Onze Achtste is niet meer wat hij vroeger was, de eerste dag van een nieuw Akademiejaar, toch houden wij hem hoog in eere. De wet schrijft den Rector niet meer voor heden het woord te voeren, maar, door zijn ambtgenooten daartoe uitgenoodigd, doet hij het gaarne. Toch, al is het feest voor ons, een eigenlijke feestrede, een lofrede op onze Hoogeschool, een verheerlijking van haar grootsch verleden, verwacht gij zeker niet van mij. Dat is goed op groote jubeldagen, dat was gepast in 1874, toen onze Universiteit haar driehonderdste levensjaar intrad en Matthias de Vries, de diep betreurde, die schitterende rede hield *De Academia Lugduno-Batava libertatis praesidio*, die de ouderen onder ons zich nog zoo levendig herinneren; dat was aangewezen bij het groote jubileum van 1875, maar dat zou, jaarlijks herhaald, vrij eentonig worden. Ik zal dit dus niet doen. Evenmin, al zou ik er groote opgewektheid toe voelen, zal ik uitdrukking geven aan 't geen mij over ons Hooger Onderwijs op het hart ligt, noch onderzoeken of zijn tegenwoordige inrichting beantwoordt aan zijn hooge eischen en zijn verheven doel, of het werkelijk is wat het zijn kon en

daarom ook zijn moest. Waartoe luchtkasteelen gebouwd? Waartoe wenschen geuit, waarvan 't onzeker is of ze ooit, waarvan het zeker is dat zij in de naaste toekomst niet bevredigd zullen worden? Waartoe klachten geslaakt, voor welke men thans, in de hitte der kiesrechtkoorts, oor nog hart heeft? Het zou ons slechts weemoedig, en alzoo weinig feestelijk stemmen. Ik maak dus liever gebruik van de vrijheid die mij gelaten is en kies, op het voetspoor mijner voorgangers, een onderwerp uit de studie die mij bezighoudt en waarvoor ik ook bij u eenige belangstelling hoop te wekken. Tot een vèr verleden wensch ik met u terug te gaan, een dertig eeuwen vóor de stichting onzer Hoogeschool, tot de laatste jaren der 15e en 't begin der 14e eeuw vóor Christus. *West-Azië in het licht der jongste ontdekking*, ziedaar wat ik pogen wil u in eenige omtrekken te schetsen.

De ontdekking die ik bedoel is een der belangrijkste voor de geschiedenis der oudheid die in de laatste jaren gemaakt zijn, en waarschijnlijk aan velen uwer reeds bekend. In 't begin van den winter van 1887 vonden eenige Fellahs in de bouwvallen der residentie van den egyptischen koning Amenothes IV een groot aantal tafeltjes van gebakken klei, verschillend in soort en kleur, alle met het bekende, schoon eenigszins gewijzigde, cursieve babylonische spijkerschrift beschreven. Gelukkig werden zij spoedig voor al te groote verspreiding bewaard. Meer dan 300 berusten thans veilig in de Museën van Berlijn, Londen en Bulak. Slechts enkele werden het eigendom van bijzondere personen, waarvan twee, de beroemde Egyptoloog Maspero en de Russische geleerde Golenisheff de hunne voor de berlijnsche uitgevers ter beschikking stelden. Zij zijn thans, voorzoover ze aan openbare verzamelingen behooren, alle uitgegeven, en dus nu toegankelijk voor elk die de taal verstaat, maar de oorspronkelijke stukken niet kan gaan bestudeeren. Het spreekt van zelf dat verscheiden geleerden, die

daarvan inzage konden bekomen, niet gewacht hebben met de, soms wel wat haastige, mededeeling der vruchten van hun onderzoek. Al spoedig wist men dus, wat dit raadsel beduidde: babylonische spijkerschrifttafels in een egyptischen bouwval, en bespeurde men welken zeldzamen schat men had verworven. Niet minder dan het diplomatisch archief van koning Amenothes IV en van zijn vader Amenothes III, een verzameling van brieven door bevriende koningen der oeverstaten van Eufraat en Tigris en door de aan Egypte onderhoorige vorsten en stedehouders van Syrië, Fenicië en Kanaän aan den Farao gericht. Behalve enkele, opgesteld in een drietal ons nog onbekende landstalen, zijn zij alle in 't zoogenaamd Assyrisch, de taal van Babel en Assur geschreven. Zelfs de egyptische koning gebruikt die taal, als hij aan zijn broeder te Babel schrijft. Hij had dus aan zijn hof beambten die het babylonisch machtig waren, en eenige mythologische teksten, bij de brieven gevonden, blijken voor de studie daarvan te hebben gediend. Want niet altijd zullen de vreemde vorsten, zooals een hunner bericht, een tolk, *targumannu* — een woord dat in het tegenwoordige dragoman nog voortleeft — aan hun gezantschap hebben toegevoegd.

Aan de echtheid der stukken is geen twijfel mogelijk. De eigenaardigheden van schrift en taal zoowel als de inhoud sluiten alle gedachte aan vervalsching uit. Dat ze zoolang in vrij ongeschonden staat bewaard bleven is daaraan te danken, dat de residentie van Amenothes IV al spoedig na zijn dood verlaten en daarna zeker als de voormalige woonplaats van een aartsketter door allen geschuwd werd.

Ik heb mijn bronnen genoemd en kan hier niet uitweiden over al wat reeds naar aanleiding daarvan is geschreven. Al spoedig nadat wij omtrent den algemeenen inhoud der brieven eenigszins waren ingelicht, gaf ik daarvan elders een kort verslag en poogde ik voorloopig vast te stellen wat groote winst

zij voor de geschiedenis opleveren. Sints dien tijd is het onderzoek niet weinig gevorderd. Onder erkenning van hetgeen ik aan den arbeid van verschillende geleerden verschuldigd ben, ga ik verder mijn eigen weg.

Het groote, allesoverheerschende feit, dat dadelijk de aandacht trekt en waarop dan ook meermalen is gewezen is dit: dat de diplomatische briefwisseling tusschen den egyptischen opperkoning en zijn bondgenooten en vazallen niet geschiedde in de taal des overheerschers, noch, met weinige, reeds genoemde uitzonderingen, in die der bevriende staten en onderhoorige gewesten, maar in die van Babel en Assur, de eenigen dus die geregeld hun eigen taal konden bezigen; bovendien in een schrift, oorspronkelijk voor gansch andere idiomen bestemd en dat door zijn omslachtigheid en moeilijkheid zich al zeer weinig eigende voor 't verkeer tusschen de volken. Wat zegt dit? Niet, dat het zooveel bruikbaarder arameesch-fenicisch alfabet nog niet uitgevonden, maar alleen dat het gebruik daarvan nog niet zoo algemeen was als later. In elk geval het schrift behoorde bij de taal.

Maar een andere vraag is: Hoe is de taal van 't oude Babel — want Assyrië was eerst in zijn opkomst en kon dus nog geen invloed uitoefenen — de officiëele taal der hoven in geheel West-Azië geworden, en hoe is dat gebruik zoo diep geworteld, dat de Egyptenaars zelfs geen poging schijnen aangewend te hebben, om haar door een andere te vervangen? In de eeuw, waarvan wij spreken, beduidde Babel weinig; zijn gebied was tot de lage landen aan Eufraat en Tigris beperkt en het werd bovendien door een vreemde, kassietische dynastie geregeerd. Twee dingen zijn mogelijk: òf Babel heeft eeuwen vroeger geheerscht tot aan de Middellandsche Zee, òf het heeft als zetel eener aloude beschaving en als middelpunt van den handel op de minder ontwikkelde volken van Vóor-Azië een zedelijk overwicht geoefend en hen genoopt, ook in hun eigen handelsbe-

lang, zich taal en schrift der Babyloniërs eigen te maken. De eerste onderstelling, die ik al meer verdedigd heb komt mij nog steeds 't waarschijnlijkst voor. Een officiëele verkeerstaal wordt in den regel opgelegd door staatkundige overmacht. Ook is de herinnering van voormalige grootheid en macht bij de Babyloniërs niet uitgewischt, maar leeft tot in later eeuwen voort in de verhalen der veroveringen van hun oudste koningen, die nu blijken geen grootspraak of legende te zijn geweest. Men mag tot verdediging der andere onderstelling zeggen dat ook Elamieten en Perzen voor hun schrift het babylonische tot model kozen, dat de oude Armeniërs begonnen met het assyrische geheel over te nemen, om het dan te wijzigen, maar dat was alleen het schrift, niet de taal. Men zou het Fransch kunnen aanhalen, wereldtaal zonder dat een Fransche wereldheerschappij daaraan voorafging. Maar het verkeer der christelijke volken van Europa in den nieuweren tijd kan men niet gelijk stellen met dat der semietische staten 14 eeuwen vóor onze jaartelling. Een beter voorbeeld is 't Latijn, de taal der hoven en der diplomatie in 't middeneeuwsch Europa, omdat het de taal van 't oude Romeinsche wereldrijk was. Ik blijf dus nog altijd overhellen tot mijn eerste hypotheze.

Intusschen, hoe wij 't merkwaardig feit ook moeten verklaren, het blijft in elk geval een afdoend bewijs zoowel van Babels voormalige heerschappij over zijn westelijke naburen, zij moge dan een stoffelijke of een geestelijke geweest zijn, als van het overwicht zijner beschaving, wier oudheid ons reeds uit andere oorkonden bekend was.

Wij komen nu tot den tijd waaruit onze brieven dagteekenen; — ik gebruik het woord in overdrachtelijken zin, want helaas! de dagteekeningen ontbreken, zoodat wij met de rangschikking der dokumenten naar tijdsorde dikwijls verlegen zijn. Ik begin met den algemeenen staatkundigen toestand te schet-

sen. Egypte, welks beschaving in de oudheid met de babylonische wedijverde, had sedert een paar eeuwen, na lange verdrukking, het hoofd weer opgeheven, en zich niet vergenoegd met zijn overheerschers naar Azië terug te drijven, maar sedert Thutmes I door herhaalde zegevierende krijgstochten den geleden smaad gewroken. Het had de kananeesche, de fenicische en eenige arameesche staten als wingewesten bij het rijk gevoegd, heerschte als suzerein tot aan den Eufraat en hield de kleine mogendheden aan gene zijde der rivier in ontzag. Het was echter een onrustig bezit. Herhaaldelijk moesten ernstige opstanden gedempt worden. Doch toen Amenothes III den troon zijner vaderen besteeg was de orde teruggekeerd, en hij kon gedurende zijn lange regeering de wapenen laten rusten, ja zelfs in vrede al de onderworpen landen doorreizen, om aan de oevers van den Eufraat olifanten te gaan jagen. In zijn bloeitijd stond hij met de naburige vorsten, den machtigen koning der Ḫatti in 't noorden van Syrië en de mesopotamische koningen aan gene zijde van de rivier op den besten voet. Allen roemen na zijn dood de mildheid, waarmee hij door ruime zendingen van goud hun geschenken beantwoordde, en stellen hem aan zijn opvolger ten voorbeeld. Nooit, zoo schrijft Tušratta van Mitâna aan Amenothes IV, nooit heeft Nimmurîya, uw vader, zijn beloften geschonden. Ik heb hem diep betreurd en toen hij stierf gewenscht zelf te sterven. »Moge hij dien ik heb liefgehad, leven met God!" (WA. 24).

De koningen dezer landen spreken dien van Egypte aan als hun broeder en noemen zichzelven evenals hem *šarru rabû*, »de groote koning". Toch voelen zij blijkbaar de meerderheid van dezen laatste, en waar zij die mochten vergeten doet Z. M. de zoon der Zon haar wel gevoelen. Een treffend voorbeeld levert de briefwisseling van Amenothes III met een totnogtoe onbekenden ditmaal semietischen koning van Babel, zijn zwager, wiens zuster hem vroeger was ten huwelijk gegeven

en wiens dochter hij nu tot vrouw begeerde. De Babyloniër maakt daarbij moeilijkheden. In vele jaren heeft hij niets van zijn zuster gehoord. Leeft zij, is zij in welstand? Men heeft aan zijn gezanten wel een paleisvrouw getoond, onder voorgeven dat dit de babylonische prinses was, maar niemand heeft haar herkend. Bovendien schijnt Amenothes' vader, Thutmes IV, zijn beloften bij dat eerste huwelijk niet te zijn nagekomen; hij wil dus zekerheid, en heeft ook nog andere grieven, o. a. dat zijn geschenken in Egypte niet geacht worden. De koningen in zijn nabuurschap, aan wie hij zijn dochters uithuwelijkt, handelen gansch anders! Amenothes tracht al deze bezwaren weg te ruimen; de gezanten die de vorstin niet herkenden waren immers jonge lieden, zijn broeder zende een ouden dienaar; die zal haar aanstonds herkennen. Al zijn andere grieven zijn natuurlijk uit de lucht gegrepen, en, voor zoover zij niet geloochend kunnen worden, moeten zij, naar ook heden niet ongewoon diplomatiek gebruik, aan de onhandigheid of oneerlijkheid der gezanten worden geweten. Wat zijn vader tekortkwam wil hij goedmaken en, geven kleine mesopotamische koningen schoone geschenken, van hem den grooten koning is niets minder te wachten. De slimme Babyloniër heeft geen plan te weigeren; hij wil slechts de voordeeligste voorwaarden bedingen en komt nu met een nieuwen eisch. Goed! hij zal het dochterke (*ṣuḫarti*) geven, maar dan moet hij een dochter van Amenothes tot vrouw hebben. Dit is den trotschen Egyptenaar te veel! »De dochters van den egyptischen koning worden aan niemand gegeven", zoo luidt zijn antwoord, aan niemand buiten Egypte namelijk. Aziatische prinsessen mochten het een eere achten in de hofhouding te Thebe opgenomen te worden, egyptische prinsessen stonden te hoog om een ondergeschikte rol te spelen aan een aziatisch hof. Riš-kullimma-Sin, zoo heet de vorst van Babel, voelt dat hij te ver is gegaan. Toch geeft hij 't niet geheel op. In

een vleiend schrijven aan zijn broeder van Egypte heet het nu: »indien het geen prinses kan zijn, zend dan slechts een andere egyptische dame; niemand hier behoeft te weten dat het geen vorstin is". Men ziet, als men hem in zijn land en bij de naburige koningen maar voor een schoonzoon van den egyptischen koning aanziet, is hij tevreden en zijn eerzucht voldaan. Doch daarop staat hij dan ook. Weigert Amenothes dit, al zond hij 3000 talenten gouds, ze zouden niet aangenomen en de babylonische koningsdochter hem niet gegeven worden. Of de koning van Babel zijn wensch vervuld heeft gezien, is twijfelachtig. Eerst vijf jaren later worden de onderhandelingen weer aangeknoopt en gaat de prinses Irtabî naar Egypte, nadat haar vader 30 mana goud als bruidschat ontvangen heeft. Maar in den brief, waarin hij daarvoor dankt, is van een egyptische dame geen sprake. Hij schijnt zijn karakter als eerste koopman van de oude handelstad Babel niet verloochend, en maar wat overvraagd te hebben.

Inniger was de betrekking tusschen het huis van Mitâna en dat van Egypte. Reeds Thutmes IV en Amenothes III waren met prinsessen van dit huis gehuwd geweest, de laatste met een zuster van den thans regeerenden vorst van Mitâna, Tušratta, die zich haast aan zijn zwager zijn troonsbeklimming te melden. De jonge vorst voelde zich zeer vereerd, toen zijn hulde met een nieuwe huwelijksaanvraag van den ouden koning beantwoord werd, en hij ontveinst dat niet. Hij verheugt zich als de egyptische gezant de jonge prinses schoon vindt, en stelt aanstonds zijn voorwaarden. In 't voorbijgaan gezegd, al de aziatische koningen zijn van meening dat in Egypte het goud zoo overvloedig is als het zand. Opmerkelijk is, dat men naar Egypte altijd kostbare steenen, koper, paarden en wagenen, slaven, vrouwen, voorwerpen van kunst en nijverheid, ook uit goud vervaardigd, zendt, maar wederkeerig vandaar in den regel gewogen en gestempeld goud verwacht en ontvangt. Zoo

vraagt ook Tušratta veel goud, om de krijgs- en jachtbenoodigdheden die zijn zwager van hem verlangt te betalen en tevens als bruidschat. Zoodra hij daarvan zeker is, zal hij zijn dochter zenden en de beide landen zullen zich verheugen. Dit geschiedt ook in 't eind; in de 4e maand van het 36e regeeringsjaar des ouden konings, waarschijnlijk zijn laatste, bereikt de schoone Mitanische Egypte, doch om de gade niet van den stervenden vader, maar van zijn zoon en opvolger te worden. Het doet aangenaam aan, na al dat loven en bieden, op te merken dat de jonge vader zich bezorgd toont over het lot van zijn kind. In de hoede des konings beveelt hij de godin die haar moet beschermen en door een vriendelijk schrijven aan de koningin, de meesteresse van Egypte, poogt hij haar ook in het vrouwenpaleis een goede ontvangst te bereiden.

Was Amenothes III met zijn oostelijke naburen in goede verstandhouding en had hij zelfs van de Ḫatti weinig overlast, ook in de vazalstaten en de wingewesten schijnt het, althans in de eerste jaren zijner regeering, vrij rustig te zijn gebleven. Wel begon het op 't eind zijner regeering in sommige staten te gisten, tot een uitbarsting kwam het echter toen nog niet.

Maar niet lang was de regeering in de handen van zijn zoon Amenothes IV, den Napḫuriya (Neb-ḫopr-Rê) der brieven, overgegaan, of de woelingen begonnen. De mesopotamische koningen hadden hem allen bij zijn troonsbeklimming geschreven en de hoop uitgesproken, dat de goede verstandhouding die tusschen hun vaderen en henzelven en den vader van den nieuwen egyptischen koning geheerscht had, mocht voortduren. Allen toonen zich genegen de oude vriendschapsbanden te vernieuwen. Zelfs de koning der Ḫatti schrijft in dien geest en zendt een welkomstgave, voorzichtigheidshalve nog van weinig waarde. Doch ook hij heeft nog geen voornemen van de troonsverwisseling gebruik te maken, om zijn macht ten koste van den nieuwen koning uit te breiden. Deze heeft

nochtans aan die goede verwachtingen niet beantwoord. Weldra bevatten de brieven zijner oostersche broeders niets dan klachten. Allereerst over zijn gierigheid. Zij hebben hun verplichtingen, plechtig in den tempel bezworen, zonder twijfel in tegenwoordigheid der egyptische gezanten, trouw nagekomen en zijn voornemens die ook in de toekomst te houden. Maar zij ontvangen niets of zoo goed als niets. Burraburiyaš, die er in geslaagd was de hand eener egyptische koningsdochter voor zijn zoon te erlangen, en bij die gelegenheid een rijken bruidschat aan zijn aanstaande schoondochter gezonden had, waarvan hij de voornaamste kostbaarheden opsomt, klaagt, dat de egyptische boden reeds driemaal zijn land bezocht hebben zonder eenige gave te brengen, zoodat hij vermoedt, dat zij het hun toevertrouwde goud ten eigen bate hebben aangewend. Eindelijk komen ze met 2 mana goud, en eens is het goud, dat zij brengen, van zoo slecht gehalte, dat hij weigert het aan te nemen. Er is dus geen opzicht in Egypte, en de koning aldaar heeft zich niet vergewist dat het wegen en stempelen in orde was. »Indien gij dan niet zooveel kunt zenden als uw vader, zend althans de helft!" zoo heet het. De Assyriër vindt het noodig te herinneren, dat zijn vader van Amenothes III twintig talenten gouds heeft ontvangen. Ik spaar u nog meer voorbeelden van dien aard.

Maar er waren nog andere klachten dan over de onvoorstelijke zuinigheid des nieuwen konings. Zij betreffen de wanorde en regeeringloosheid in de hem onderhoorige landen van Azië. Dat de gezanten van Assyrië door de nomaden van Mesopotamië gevangen genomen en beroofd werden, kon hem misschien niet worden geweten. Maar met reden beklaagt de koning van Babel zich, dat zijn gezantschappen door egyptische vazallen geplunderd, ja nog schandelijker bejegend werden; en dringend eischt hij schadevergoeding, bestraffing der schuldigen, uitlevering der ongelukkigen.

Geen wonder, dat de toon der brieven nu verandert. De oude beleefdheidsvormen worden steeds in acht genomen; verzekeringen van trouw aan de verplichtingen die men op zich genomen heeft en de staande formule: »alles wat mijn broeder wenscht moge hij zeggen, het zal hem gezonden worden", keeren nog altijd terug. Maar de inhoud van sommige brieven strookt kwalijk daarmede. Een daarvan is hoogst opmerkelijk. Burraburiyaš heeft ten laatste geweigerd de egyptische gezanten te ontvangen. Noch aan zijn tafel, noch in zijn tegenwoordigheid werden zij toegelaten. En hoe beantwoordt hij nu de klachten, die daarover uit Egypte tot hem komen? Met allerlei uitvluchten, in een schrijven dat veel van een bespotting heeft. Hij is al dien tijd ziek geweest, daarom heeft hij de boden zijns broeders niet aan zijn disch kunnen zien. En eigenlijk is hij de beleedigde. Had Amenothes niet een blijk van deelneming kunnen geven, en naar de gezondheid zijns broeders kunnen vragen? Zijn toorn was nu gestild, want men had hem gezegd, dat de afstand tusschen zijn land en Egypte zoo groot was, dat de koning van Egypte van zijn ziekte misschien niets had geweten. Zoo drijft de oude Babyloniër, die natuurlijk zeer nauwkeurig wist hoe ver Egypte van Babel was gelegen, met zijn jeugdigen broeder den spot. Intusschen, alle betrekkingen afbreken, dat was tegen het handelsbelang, een der dierbaarste belangen, van Babel. De jonge egyptische vorst was er toe geneigd. »In uw land ontbreekt niets, in mijn land ontbeer ik niets", zoo had hij aan Burraburiyaš geschreven. Hem waren alle babylonische kostbaarheden onverschillig; zijn hart hing, zooals wij zien zullen, aan gansch andere zaken. Doch zoover wilde de vorst van Babel niet gaan. De schoone betrekkingen van den ouden tijd moesten weer aangeknoopt worden. Het eenige middel was, dat hij eenige kostbare zaken naar Egypte zond, om zoo weder een weinig egyptisch goud los te krijgen. Hij doet dit ook, maar

met overleg. De bekende zuinigheid van den nieuwen Farao maakt het raadzaam niet te veel te wagen. Vijf span paarden, vier mana lapis lazuli, dat was alles wat hij zond, met en benevens zeer rijke — beloften. Het jaargetijde, zoo verontschuldigt hij zich, was zoo heet, de streken, waardoor de weg liep, waren zoo arm aan water; doch zoodra het weder gunstiger werd zou een prachtige bezending volgen. Er is alle reden om te onderstellen, dat Burraburiyaš zich een klein bankroet heeft moeten getroosten en geen nieuwe karavaan meer heeft behoeven uit te rusten.

Zoo begonnen bij de oostelijke naburen Egypte's naam en overwicht snel af te nemen, maar in de onderhoorige landen van 't westen droegen 's konings zuinigheid en zijn gebrek aan regeerkracht en staatkundig doorzicht noodlottige vruchten. Daar namen onrust, verwarring, bloedvergieten, regeeringloosheid toe met iederen dag. Van de eindelooze veeten tusschen de kleine stadsvorsten, die als de middeneeuwsche roofridders elke gelegenheid aangrepen om een inval te doen op elkanders gebied, wil ik niet eens spreken, al blijkt er uit, dat Egypte onmachtig was geworden den landsvrede te bewaren. Er was erger gevaar. Tal van stadhouders wijzen op de houding die de koning der Ḫatti aanneemt, en vreezen tegelijk voor Mitâna en Alašya. Van den eersten blijkt, dat hij werkelijk de wapenen opgevat en een deel van Syrië, met name de stad Tunip en haar gebied veroverd heeft. Tunip, niet ver van het tegenwoordige Aleppo gelegen, was sedert den overgrootvader van Amenothes IV een der trouwste wingewesten van Egypte, en had zelfs den egyptischen eeredienst aangenomen. Het baatte haar niets. Onder de brieven is een pathetisch schrijven van de regeering der stad, waarin zij dringend om hulp smeekt en verzekert dit reeds twintig malen tevergeefs gedaan te hebben. Zij vreesde toen een overval van andere zijde, van den landvoogd van Amoritenland, die dan ook later de stad

weer aan den Ḫattikoning ontweldigde, maar noch tegen den eenen, noch tegen den anderen vijand beschermde de koning haar en hield zelfs den man, dien zij aan haar hoofd had willen stellen, in Egypte terug.

Geruimen tijd volhardde hij in dezelfde lijdelijke houding tegenover dien landvoogd der Amorieten (het land Amurri), op wien ik nu als op een der hoofpersonen de aandacht moet vestigen. Eigenlijk moest ik van twee hoofdpersonen spreken: Abd-Aširti en Aziru, vader en zoon, beiden regenten van het gansche land der Amorieten onder den egyptischen opperlandvoogd, doch waarvan de eerste, die reeds tijdens de vorige regeering onrust gestookt had, nu voor den zoon eenigszins op den achtergrond treedt. Beiden zijn echter volkomen eenstemmig en streven naar hetzelfde doel. Voor 't uiterlijk onderwerpen zij zich nog aan het egyptisch gezag; de brieven door hen aan den koning zelven of aan diens gelastigde gericht, vloeien over van betuigingen van onderdanigheid en gehoorzaamheid. De eindelooze klachten tegen hem en zijn vader, die met droevige eentonigheid in de dépèches van een aantal stadsvoogden wederkeeren, toonen dat die betuigingen niet oprecht gemeend zijn. De eene stad na de andere, koningssteden die onder onmiddellijk egyptisch gezag stonden, andere, waar de inlandsche vorsten of egyptische goeverneurs bevelvoerden, nam hij in en doodde de hoofden. Meer oostelijk gelegen plaatsen voelden zich als tusschen twee vuren, van de eene zijde de Amorieten, van de andere de Hittieten, die wel elkander bestreden, maar juist daarom 's konings landen te vuur en te zwaard verwoestten.

Langen tijd bleven alle klachten vruchteloos. Geld en troepen! Zoo was 't altijd wederkeerend refrein. Maar geld had Amenothes niet, of hij besteedde het voor heiliger zaken dan de macht en grootheid des rijks, en troepen daagden niet op, of, zoo zij kwamen, waren zij te zwak om den machtigen vijand te

weerstaan. Nu worden het dan ook wanhoopskreten. Rib-adda, de stadsvoogd van Byblos, staat alleen; zijn volk, zijn naaste verwanten dringen hem tot afval. Als er geen hulp komt zal hij moeten vluchten en de stad overgeven.

Ten laatste schijnt men dan toch in Egypte de oogen te hebben geopend. Toen Dudu, de egyptische stadhouder, onmachtig bleek aan de willekeurige handelingen van den Amorietenvorst een einde te maken, wordt een zekere Ḫâni gelast, waarschijnlijk op zijn gezantschapsreis naar Mitâna, de orde aan de noordergrens van Kanaän te herstellen. Zijn geloofsbrief (WA. 92) is in ons bezit. Hij is aan Aziru gericht en bevat een geregelde acte van beschuldiging tegen hem. Rekenschap wordt hem afgevraagd van zijn daden tegen den stadhouder van Byblos en bevolen dezen recht te doen. Waarom heeft hij niet gelet op de klachten wegens onderdrukking en verbanning, die bij hem inkwamen, en waarom heeft hij ze niet aan den koning overgebracht? Waarom 's konings gevangenen en andere gevaarlijke personen niet uitgeleverd? Zij waren reeds vroeger opgeëischt, nu zorge hij ze geboeid naar Egypte te zenden. »Gij zijt ontrouw aan uw Koning!" zoo heet het, en met zware straffen wordt hij bedreigd. In vuur zullen hijzelf, zijn stad en al het zijne opgaan, en hij zal geen uitkomst weten. Maar wil hij gehoorzaam zijn, dan is de koning geneigd te vergeven. Nog éen jaar wil hij geduld hebben, maar daarna is het te laat. In dat jaar moet hijzelf met zijn zoon, of althans deze laatste voor 's konings aangezicht verschijnen, om zich te rechtvaardigen. En dan eindigt de brief met zekere plechtstatigheid: »De koning is in veiligheid als de zon in den hemel. Van zons-opgang tot zons-ondergang heerscht hij met zijn soldaten en wapenen!"

Maar Aziru laat zich door deze groote woorden niet afschrikken. Van het aantal en de dapperheid van 's Konings soldaten en wagenen had hij tothiertoe nog weinig bespeurd

en zich in 't hol van den leeuw te begeven, daartoe bezat hij weinig opgewektheid. Hij zoekt uitvluchten: vooral dat hij het land niet verlaten kan, nu de koning der Ḫatti reeds in 't Koperland van Aram is doorgedrongen en Tunip bedreigt. Dat dit zoo bleek te zijn en Tunip werkelijk door den Ḫatti-koning genomen, door Aziru hernomen werd, weten wij reeds. En als dan Ḫâni wederom derwaarts gezonden wordt, laat hij hem wel door zijn broeders gastvrij bejegenen, maar zorgt zelf afwezig te zijn; en, hoewel hij hem op den weg naar Egypte ontmoet, levert hij hem wel veel benoodigdheden voor de reis, maar gaat zelf niet mee. Straf had hij toch niet te vreezen; de onmacht van den opperkoning was gebleken en de heerschappij van Egypte in Azië liep snel ten einde.

Dat zag men ook in 't eigenlijke Kanaän. De toestand die daar heerschte was niet verschillend van dien in 't noorden. Wij leeren hem vooral kennen uit een vijftal brieven, die al spoedig veler aandacht trokken. Geen wonder, want zij zijn afkomstig uit Jeruzalem, dat dus toen reeds onder dien naam Urušalimê (»de stad des heils" of »stad van god Salim", maar het determinatief voor god ontbreekt) bestond en een oude kananeesche stad was. Daar heerschte destijds onder 't koninklijk oppergezag een man van hoogeren rang dan een gewoon stadhouder, Abdi-ḫîbu (Arad-ḫîbu, ook Arad-gîbu, wat mogelijk Abdi-ṭabu zijn kan), die wel in zijns vaders huis opvolgde, maar door den koning was aangesteld. In weerwil dat men ook hem aan 't hof belasterde en voor een verrader uitkreet, houdt hij niet op de verzekering van zijn trouw te geven, al moet hij zich nu en dan verontschuldigen over verkeerde handelingen door zijn hulp- of huurtroepen bedreven. Maar hij is tegen den wassenden stroom niet bestand en niet in staat dien te keeren.

Wat hem bovenal verontrust is de inval van een vreemd volk, de Ḫabiri, die, van 't noorden van Jeruzalem naar 't zuidwesten, het gewone oorlogspad, voortdringend, door bekende

kananeesche steden van levensbehoeften voorzien, door stadhouders met troepen ondersteund, Jeruzalem al meer en meer naderden en het gansche gewest in bezit hadden. Alleen de hoofdstad was nog vrij. Maar als een vogel in zijn kooi, zoo zegt Abdi-ḫîba, ben ik daar opgesloten. Uw stadhouders zijn gedood of ontrouw, roept hij den koning toe; uw land is verloren. Spoedige hulp alleen is misschien in staat nog redding te geven; maar het schijnt wanhopig.

Heeft de benarde Jeruzalemmer gehoor gevonden? De vraag is voor ons van minder gewicht dan deze: Wie waren deze Ḫabiri? De naam beduidt: de saamverbondenen, de confederati, zegt de een, maar de schrijfwijs maakt deze verklaring onmogelijk. De Hebreën, zeggen anderen, wat taalkundig weinig bezwaar geeft. Andere onderstellingen steunen op zwakker grond. Mogen wij werkelijk in deze veroveraars Hebreën zien, dan werpen de brieven uit Jeruzalem een verrassend licht op de verovering van Kanaän. Dat zij niet opeens, maar langzamerhand geschiedde, daarover zijn sinds lang alle deskundigen het eens. Maar dat zij reeds zoo vroeg, onder de 18e egyptische dynastie begonnen zou zijn, had niemand vermoed. Intusschen, bewezen is de identificatie van Ḫabiri en Hebreën nog niet, en 't zou in elk geval onvoorzichtig en voorbarig zijn, op zoo onzekeren grond belangrijke historische onderstellingen te bouwen. Maar wat zeker is, wat niet, zooals men beproefd heeft, door allerlei exegetische goocheltoeren uit den tekst kan worden weggetooverd, Aziru spreekt in een brief uit Tunip tot tweemalen toe van de soldaten van Juda of de mannen van Juda, die hij naar 's konings wensch uit de stad verjaagd heeft. En dit feit is op zichzelf merkwaardig en tegelijk voor de andere hypotheze een steun.

Vatten wij samen wat de El-Amarna-brieven ons leerden omtrent den staatkundigen toestand van West-Azië onder de regeering der laatste twee Amenothessen, dan zien wij onder

die van den vader Egypte nog rijk en machtig, in staat om zijn rang onder de mogendheden en zijn gezag op eigen gebied op te houden; gevreesd, althans geëerbiedigd door de vijanden, in vrede met de naburen, door de onderzaten ontzien; onder de regeering van den zoon daarentegen een karig en weifelend beheer, onmacht om den voortwoekerenden opstand te dempen, de vijanden te overwinnen, de barbaren te verjagen, met één woord een toestand van diep verval. Aangaande de oorzaak dezer spoedige verandering behoeven wij niet in onzekerheid te blijven. Daaromtrent geven de brieven geen licht, maar zij sluiten volkomen met hetgeen wij van elders, bijzonder uit egyptische bronnen reeds wisten.

Amenothes IV is ons geen onbekende. Reeds als prins bekleed met het priesterschap van het aloude On of Heliopolis en misschien daar reeds tot naijver en haat tegen de machtige thebaansche pausen, de priesters van Amun-Rê, geprikkeld, had hij een dweepzieke vereering opgevat voor een gestalte van den heliopolitaanschen zonnegod, die zich in de zonneschijf, Atin-Rê, aan de menschen openbaarde. Nauwelijks op den troon gestegen, poogde hij eerst den dienst van dezen god naast dien van Amun te Thebe te vestigen, daarna tot den eenigen in gansch Egypte te verheffen. Thebe hield op residentie te zijn, een nieuwe koningstad Ḫu-t-atin werd gebouwd op de plaats waar nu El-Amarna ligt, de Amundienst en de vereering van alle goden, die geen gedaante van den zonnegod waren, afgeschaft, de priesters en allen die er trouw aan bleven vervolgd, de naam van Amun overal uitgewischt en zelfs die des konings van Amun-hotep in Ḫu-n-atin, »lichtziel der zonneschijf" veranderd. De geschiedenis van zijn mislukte hervorming, mislukt omdat zij met hem ten grave ging en slechts diende om een geweldige reactie in 't leven te roepen en de Amunpriesters machtiger en trotscher te doen worden dan te voren, deze geschiedenis is zeer belangrijk voor de godsdienstwetenschap. Want

wat kan treffender zijn dan de tegenstelling tusschen het onbeperkte veelgodendom van Egypte, met zijn therianthropische beelden, zijn idololatrie en tooverkunsten, en een godsdienstige omwenteling die beoogde een eenigen god, zonder dierlijk of menschelijk beeld, alleen in een lichtsymbool uitgedrukt, met bloemen, reukwerk en waarlijk schoone liederen te vereeren? Maar wij mogen ons daarmee thans niet bezighouden. Ik spreek er alleen van, om te verklaren hoe in zoo korten tijd het schoone rijk door de Thutmessen en Amenothessen gesticht en vermeerderd, tot zoo diep verval kon komen. Dat was niet, omdat Ḫunatîn een zuiverder godsdienst wilde invoeren, — indien hij als haar profeet opgetreden ware en bij de besten zijns volks geestdrift voor haar had gewekt, het zou dit volk tot groote, machtige daden bezield hebben; maar omdat hij dit deed als absoluut koning, met ruw geweld, althans met uitwendig gezag een nieuwe leer en eeredienst opdringend aan een volk dat daarvoor niet rijp was, en die de meerderheid zeker als goddeloosheid verfoeide. Zulk een onverstandig dweper — want een hervormer mag hij eigenlijk niet heeten — was allerminst geschikt een rijk te regeeren, zelf uit twee naijverige deelen saamgesteld en nu ook bezwaard met onrustige wingewesten en onwillige vazallen. Doch, wat bekommerde hij zich ook om al deze wereldsche dingen? Hoe kon hij, gewoon met zijn gedachten in andere sferen te vertoeven, eenig hart hebben voor de belangen van eindeloos twistende leenvorsten en jammerende stadhouders, die altijd meer goud en soldaten verlangden? Hoe kon hij zich verledigen tot een onderzoek of het goud, waarmee de uit Azië aangevoerde koopwaren betaald moesten worden, echt en goed gestempeld was? Hij is geen kramer, zooals zijn broeder van Babel; wat zijn land hem oplevert is hem genoeg, laat men in Babel tevreden zijn met het noodige, dat men ook daar niet behoeft te ontberen! Kortom, het zou ons kunnen verwonderen, dat het rijk, met zulk een

vorst op den troon, niet reeds geheel was te gronde gegaan, indien er geen reden was te vermoeden, dat al onder zijn regeering de koninklijke macht feitelijk werd uitgeoefend door den rijksbestierder Ḫoremḥebi. Deze, als vereerder van Atin-Rê begonnen, werd, na een korten tijd van verwarring, waarin de schoonzonen van Ḫu-n-atín althans in naam regeerden, door de Amunpriesters tot koning gezalfd en van toen af beschermer en hersteller van den ouden staatsgodsdienst. Gij kunt hem in ons Museum van Oudheden in een schoon relief zien afgebeeld, zooals hij, in naam zijns konings, de hulde en de geschenken der aziatische leenmannen en bevriende vorsten van hun gezanten aanvaardt.

Vergunt mij, na het overzicht van den staatkundigen toestand, zooals wij dien uit de brieven van El-Amarna leerden kennen, nog eenige oogenblikken uwe aandacht te bepalen bij hetgeen er uit blijkt omtrent den godsdienstigen toestand van het West-Azië dier dagen. Ook voor de geschiedenis der beschaving geven zij overvloedige stof. Maar ik zou u te lang ophouden, zoo ik thans daarbij wilde stilstaan.

Een paar grepen slechts, als in 't voorbijgaan, uit het vele dat onze opmerking verdient, en waardoor het karakter der verschillende volken wordt gekenschetst.

Ik wijs vooreerst op de Kanaäneërs. Misschien stonden zij in stoffelijke beschaving, waarin zij echter niet meer dan de navolgers hunner oostelijke naburen waren, betrekkelijk hoog. Maar hun zeden waren nog ruw en barbaarsch. Binnenlandsche oorlogen, roof- en plundertochten waren aan de orde van den dag. Gezantschappen, zelfs van machtige vorsten, werden opgehouden, de boden gevangen genomen en op de gruwelijkste wijze verminkt, de goederen geheel of ten deele verbeurd verklaard. Als wij daar lezen van Šumadda van Akko, die een dienaar van den babylonischen koning de voeten liet af-

houwen, dan herinneren wij ons het verhaal uit Richteren I (vs. 6 vg.), van den kananeeschen koning Adoni-Bezek, die aan 70 onderworpen koningen de duimen van handen en voeten had afgesneden en op wien de Israëlieten het »oog om oog en tand om tand" toepasten. Deze gruwelijke daad stond dus niet op zichzelf, maar schijnt een nationaal gebruik te zijn geweest, waarop men zich zelfs beroemde, en dat ongelukkig door de zonen Israëls werd nagevolgd. Te loochenen is evenwel niet, dat met die ruwheid zekere kloekheid gepaard ging en een vrijheidszin die het vreemde juk slechts met ongeduld deed dragen.

De Egyptenaar daarentegen was fijner beschaafd, op overdreven hoffelijkheid gesteld, zelfs waar zijn macht te kort schoot trotsch als een Spanjaard en diep doordrongen van het goddelijk recht der koningen. Reeds meermalen is gewezen op de slaafsche termen, waarin de landvoogden den koning moeten aanspreken. De een was daarin eenigszins soberder dan de ander. Misschien viel het Egyptenaren wat gemakkelijker dan deze nog rauwe Semieten. Toch waren er ook onder hen die zich niet spaarzaam toonden in vleiende bewoordingen. Abimilki van Tyrus vooral is een virtuoos in dit stuk. Hoort hoe hij een zijner brieven aanvangt: »Ik werp mij neder aan de voeten van den Koning mijnen Heer, zevenmaal zevenmalen; ik ben het stof onder de voeten van mijnen Koning, mijnen Heer, de Zon, die dagelijks op bevel van den Zonnegod, zijn geliefden vader, over de wereld opgaat, die haar doet leven door zijn blijde boodschap, die schijnt tot in dit noorderland en alle landen doet leven in vrede, sterkte en overvloed, wiens stem in den hemel gehoord wordt als die van den Dondergod en alle volken worden verteerd van vrees als zij weerklinkt." Niet zoo breedsprakig, maar nog fijner vleiend is de Egyptenaar Jabitiri, die goeverneur van Gaza en van Joppe geweest was en een bevelhebberschap in 't leger bekleedde: »Ik zie

her- en derwaarts" schrijft hij »en het is donker; ik zie op den Koning mijnen Heer, en het is licht. Moge ook een tichelsteen waarop men treedt wijken, ik zal niet wijken al vertreden mij uwe voeten." Geen wonder, dat deze hoofsche heeren zich onder de barbaren en onder de boersche vorsten van Kanaän niet recht thuis voelden. Zij smachten naar hun zonnig land. De zooeven genoemde stadhouder en veldheer wil gaarne zijn hooge betrekkingen prijsgeven, om in de nabijheid zijns konings te zijn en een dienaar te worden aan zijn hof, en smeekt den Farao hem terug te roepen. Inderdaad, de vestiging eener eenigszins duurzame wereldheerschappij lag niet in den aard der Egyptenaars. Zij konden onbeschaafde volken van Afrika aan zich onderwerpen, en, voor de veiligheid hunner grenzen genoodzaakt als veroveraars op te treden, de Semieten van Azië een tijdlang in bedwang houden; het was alleen ten koste van de grootste inspanning en ging spoedig voorbij. Toen zij 't eeuwen later nogeens beproefden, was éen verloren veldslag genoeg om er plotseling en voorgoed een eind aan te maken. Het »regere imperio populos" was hun gave niet. Dat zouden de Romeinen van Azië, de Assyriërs, anders toonen!

Wat den godsdienstigen toestand in 't westen van Azië betreft, ten tijde dat deze brieven geschreven werden, nieuwe goden leeren wij er niet uit kennen, want de eenige, wiens naam slechts vreemd klinkt is een goede bekende en ook zijn naam hooren wij niet voor 't eerst.

Zeer opmerkelijk is, dat voor »God" een meervoud *ilâni* gebezigd wordt, hetgeen de Israëlieten later met hun Elohîm hebben nagevolgd, en dat dus niet meer als bewijs voor hun vroeger veelgodendom kan gelden.

Gelijk te verwachten was vinden wij ook hier de in de oudheid algemeen gehuldigde overtuiging, dat elke plaats, elke stad, elke stam, elk groot land zijn eigen beschermende godheid had, die niet zonder schade verwaarloosd en niet geroofd

kon worden, zonder dat haar land of stad aan allerlei rampen blootstond, maar die alleen door de bewoners van de plaats of het land gediend behoefde te worden, al waren ook vreemden verplicht haar te ontzien en te eerbiedigen. Aan Egypte onderworpen, bleef men nochtans aan zijn eigen goden trouw. Uit hoffelijkheid gewaagde men nu en dan van Amun, den grooten god van Thebe, natuurlijk niet in brieven aan Amenothes IV, maar men voegt er bij: *ilu šabrû aḫiya*, ‚de god schepper, of liever levensoorsprong mijns broeders'. Wederkeerig vraagt men eerbied voor een aziatische godheid, als zij met een babylonische of mitânische prinses naar Egypte gezonden werd. »Ištar van Nineve is wel een godin voor mij en niet voor mijnen broeder", zoo schrijft Tušratta aan den ouden Amenothes, maar hij wil toch niet, dat zij verwaarloosd zal worden.

Intusschen leide men nu uit deze diepgewortelde voorstelling der oudheid niet af, dat met name de godsdiensten van West-Azië niets anders zijn dan een onsamenhangende veelheid van plaatselijke eerdiensten en dat daaruit hun ontstaan moet worden verklaard. Dit is nu de theorie bij uitnemendheid, waar tegenover men aan alle andere het recht van bestaan ontzegt; maar, al bevat zij een onmiskenbare doch dikwijls miskende waarheid, zij is eenzijdig, want zij houdt met andere onloochenbare feiten geen rekening. Het particularisme bestond in alle oude godsdiensten, zonder twijfel, maar het vond zijn correctief in een andere beschouwing, die niet, zooals men beweert, eerst de late vrucht was der synkretistische bespiegeling uit de eeuwen van 't Hellenisme, maar tot de hoogste oudheid opklimt en ook uit onze oorkonden blijkt. Ik bedoel niet, dat men plaatselijke goden overnam, zooals hier de Ištar van Nineve de beschermgodin der prinsessen van Mitâna was, en sommige steden, zooals Tunip en Ḳatna (waarschijnlijk Ḳana in Galilaea), den egyptischen zonnedienst pleegden. Dat had

louter staatkundige redenen en in 't laatste geval geen ander doel, dan om deze plaatsen tot bijzonder eigendom van den egyptischen koning te stempelen, als 't ware tot een deel van 't egyptisch grondgebied te verklaren. Daarom juist roofde de Hethietenkoning dezen god uit Ḳatna, om haar aan zijn eigen rijk te kunnen hechten en drong de stadhouder Akizzi er op aan, dat de koning hem een losprijs zou zenden om den god terug te koopen en zoo zijn recht op de stad doen gelden. Ik meen iets anders, het algemeen vereeren van denzelfden god onder verschillende namen bij alle semietische volken, terwijl men het helder bewustzijn had dat deze god, al noemde de eene stam, het eene volk hem niet gelijk het andere, en al werd hij hier geheel anders vereerd dan daar, toch één en dezelfde was. Twee sprekende voorbeelden daarvan leveren onze brieven op, om van de algemeen verbreide Ištar niet te spreken. Vooreerst is daar Samaš de zonnegod, van wien bepaaldelijk gezegd wordt, dat hij ook de god des Konings was, al droeg hij in Egypte een anderen naam. Maar vooral moet de donderende hemelgod vermeld worden. Overal waar hij gediend werd, en dat was in geheel West-Azië, want Kanaäneërs en Arameërs heetten naar hem, even goed als Babyloniërs en Assyriërs, droeg hij verscheiden namen, al naar zijn verschillende werkingen, Râmân, de toornige bruller, Hadad, de luide juicher, Birḳu, de bliksemgod, Martu, de westergod en nog andere. Maar al was dit zoo, en al noemde men hem bij de Nomaden en in Mitâna Tíšsub, bij de Kassieten Buriyaš, bij de Elamieten weer anders, men wist toch, de babylonische godenlijsten wijzen het uit, dat hij een en dezelfde god was. Onze brieven zijn daarvoor niet het eenige, maar toch een nieuw bewijs. Gelokalizeerd mag hij zijn, hier en daar, dat wil zeggen tot beschermgod van een bepaalde plaats gekozen, van oorsprong was hij geen plaatselijke, maar de groote, algemeene, nationale god van alle West-Semieten, dezelfde op

wien, onder den naam Jahve, de Mozaïsche hervormers en waarschijnlijk Mozes zelf, hun zuiverder ethisch-religieuze denkbeelden toepasten.

Ik eindig M. HH. Het is meer dan tijd. Nog slechts enkele woorden ten besluite. Het vak, waaruit ik heden mijn onderwerp heb gekozen, de Assyriologie, is niet meer dan een hulpwetenschap voor mij, bij de studiën die mij hoofdzakelijk bezig houden. Toch heb ik er mij met opzet bij bepaald, om een kleine proeve te geven van 't geen het, met name voor de oude geschiedenis belooft en nu reeds oplevert. Het ligt wel niet meer in windselen, maar is toch zeer jong. Dit is een groot nadeel voor een wetenschap. Sommigen, nieuwigheidszoekers, wien de oude wijsheid verveelt, wachten van zulk een aankomeling de oplossing van alle vraagstukken. In hun vreugde over de verbazende ontdekkingen, roeren zij de groote trom, versmaden het licht tot hiertoe door het wetenschappelijk onderzoek ontstoken, en doen 't voorkomen alsof dit niets is, bij dit jongste vergeleken. Dat ontstemt, vooral omdat het een ijdel marktgeschreeuw is, de beoefenaars van wetenschappen die reeds lang tot wasdom gekomen zijn. Zij zien het tengere wicht dan ook niet vriendelijk aan. Wat kinderlijke praat, wat wankelende schreden, wat koddige buitelingen nu en dan!

Aan beiden wenschen wij wat meer geduld toe. Tot de vrienden zeggen wij: Laat de kleine opwassen naar haren aard, en dwing haar niet meer te zijn en te geven, dan waartoe zij nu nog in staat is. Tot de minder gunstig gestemden: Zie in haar geen mededingster, die 't er op aanlegt u te verdringen, maar voor de toekomst een krachtige medewerkster in 't groote, gemeenschappelijke werk. Als zij, het kinderlijke ontgroeid, wat verstandiger en voorzichtiger geworden is, zal zij met eere hare plaats innemen aan de zijde harer oudere zusters.

Zal de Assyriologie eenmaal ook een plaats verwerven onder

de vakken van ons hooger onderwijs, een aangewezen vertegenwoordiger hebben aan onze Hoogeschool, gelijk zij die aan de voornaamste buitenlandsche universiteiten bezit? Het is niet waarschijnlijk, dat dit spoedig zijn zal. Maar wij zijn te Leiden niet gewoon te wachten, totdat de wet ons recht doet. Er is bij ons altijd wel de een of andere waaghals te vinden, die met een paar ondernemende volgers een ontdekkingstocht waagt op eenig nieuw gebied. En hier ligt een gebied vóor ons, uitgestrekt en rijk, waar de schatten voor 't grijpen zijn. Oorkonden bij duizenden, van allerlei aard, uitgegeven en onuitgegeven, voor de vergelijkende taalkunde, voor de oude geschiedenis, bijzonder voor die der beschaving, letteren, kunsten en wetenschappen, allermeest voor die van mythologie en godsdienst van 't hoogste belang, wachten op verklaring of lokken tot dieper onderzoek uit. De oogst is nog te groot voor de arbeiders. Het zou de eer onzer Hoogeschool te na zijn, indien zij zich geheel aan dien arbeid onttrok. Dit is altijd haar roem geweest, dat zij de goede, oude traditie in eere hield en haar strenge, wèlbeproefde methode niet prijsgaf, maar toch ook niet blind was voor de eischen van een nieuwen tijd. Behouden wij het verworvene, handhaven wij het erfdeel der vaderen, maar breiden wij het ook uit! De oude wegen niet verwaarloosd, maar ook de nieuwe paden niet veracht. De wetenschap staat niet stil; die niet smadelijk wil achterblijven, die geve acht op haar onveranderlijk bevel: Altijd voorwaarts!

Ik heb gezegd.

UITSLAG DER EXAMENS.

	20 Sept. 1892—8 Juli 1893.			
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Teruggetrokken.
Candidaats-Examen in de Rechten.	69	45	24	Geen.
Doctoraal » » » »	61	37	24	»
Candidaats » » » Geneesk.	35	26	9	»
Doctoraal » » » »	26	17	9	»
Candidaats » » » Letteren.	5	5		»
Doctoraal » » » »	12	12		»
Examen voor den Ind. Dienst.	13	11	2	»
Candidaats-Examen Wis- en Natuurk.	5	5		»
Doctoraal » » » »	5	5		»
Propaed. Examen in de Geneesk.	17	11	6	»
Aanvulling-Examen en Theoretisch Apoth.-Examen.	7	6	1	»
Propaed. Examen Godgeleerdheid.	8	7	1	»
Candidaats » » (1e Ged.).	15	15		»
» » » (2e Ged.).	12	12		»
Doctoraal » »	4	4		»
1e Natuurkundig Examen.	35	31	4	»
2e » »	31	17	14	»
Theor. Geneeskundig Examen.	26	7	19	»
Tandheelkundig Examen.	6	2	4	»
Examen volgens Art. 86 Wet H. O.	4	3	1	»
Aanvulling-Examen Plant- en Dierk.	1	1		»
Som . .	397	279	118	Geen.

INGESCHREVEN STUDENTEN.
ACADEMIEJAAR 1892—1893.

	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	Totalen.
volledig onderwijs						
1e maal	7	62	47	19	10	145
2e »	15	31	32	18	13	109
3e »	15	34	45	11	7	112
4e »	9	30	57	8	7	111
5e »	8	17	35	4	6	70
6e »	5	14	35	3	3	60
7e »		15	38	4	6	63
8e »	2	9	28	4	1	44
9e »		7	20	1		28
10e »		2	8	1		11
11e »		2	7			9
12e »		2	2		1	5
13e »		1	2		1	4
14e »						
15e »		2	1			3
Totaal . . .	61	228	357	73	55	774
voor 2 lessen						
1e maal		1		2	1	4
2e »				1	2	3
3e »						
4e »				4		4
Totaal . . .		1		7	3	11
voor 1 les						
1e maal				2	3	5
2e »				1	1	2
3e »						
4e »						
Totaal . . .				3	4	7
Algemeen totaal	61	229	357	83	62	792

PROMOTIËN

van 20 September 1892 tot 8 Juli 1893.

In de Rechtswetenschap.

1892.

21 October. Willem Dicke, van Dordrecht. Met „Stellingen".

26 October. Jan Herman Boudewijnse, van 's Gravenhage. Proefschrift: „De coöperatieve vereeniging naar Nederlandsch recht".

22 November. Albert Eduard Haantjes, van Rotterdam. Proefschrift: „Iets naar aanleiding van Art. 263 Burgerlijk Wetboek in verband met de Jurisprudentie".

28 November. Johannes Cornelis van der Lip, van Leusden. Proefschrift: „Het erfrecht van natuurlijke kinderen".

2 December. Engbert Jannink Bz., van Enschedé. Proefschrift: „Het woord „Akte" in Art. 1933 B. W."

9 December. Hermanus Lambertus Hemsing, van Sluis. Proefschrift: „Het afbetalingscontract".

14 December. Frederik Wolfson, van Nieuwediep (Gemeente Helder). Proefschrift: „Bevrijding van gevangenen".

19 December. Octave Francois Augustin Marie van Nispen tot Sevenaer, van Arnhem. Proefschrift: „Het waterschap van den Oude-IJssel".

20 December. Jelle Johannes Engbert Boschloo, van Heerenveen. Proefschrift: „Van verzet door derden".

21 December. Joan Ægidius van Rhede van der Kloot, van 's Gravenhage. Proefschrift: „Art. 228 Gemeentewet".

1892.

23 December. Frederik Jacobus Daniel Cornelis Egter van Wissekerke, van Arnhem. Proefschrift: „De Maréchaussée".

23 December. Johannes van der Willigen, van Deventer. Proefschrift: „De herziening der York-Antwerp Rules in 1890".

23 December. Gerardus Johannes Heyligers, van Batavia. Proefschrift: „Overgang van de bevoegdheid op de erfgenamen van eenen koopman om het faillissement accoord aan te gaan."

1893.

20 Januari. Willem Gijsbert Delbare, van Schiedam. Proefschrift: „De bewijslast bij Olografische testamenten".

20 Januari. Theodoor Willem Juynboll, van Delft. Proefschrift: „De hoofdregelen der Sjafi'itische leer van het pandrecht met een onderzoek naar haar ontstaan en naar haren invloed in Ned.-Indië".

27 Januari. Henri Visser, van Brussel. Proefschrift: „De Brusselsche Anti-Slavernij Conferentie 1889—1890".

31 Januari. Henricus Petrus Maria Kraakman, van Alkmaar. Proefschrift: „Boedelscheiding met daartoe onwilligen".

24 Februari. Arie Pronk, van Rotterdam. Proefschrift: „*De* handhaving van het meerderheidsstelsel en de voorgestelde uitsluitingen van het kiesrecht".

3 Maart. Theodoor Thomas, van Semarang. Proefschrift: „Eenige opmerkingen naar aanleiding van het pachtstelsel op Java".

20 Maart. Willem Grenfell, van Hattem. Proefschrift: „Enkele beschouwingen naar aanleiding van Art. 199 W. v. K."

21 Maart. Willem Hendrik Anton Elink Schuurman, van Utrecht. Proefschrift: „De berekening en het bewijs van brandschade".

24 Maart. Anton Johan van Buuren, van Bodegraven. Proefschrift: „Eenige opmerkingen naar aanleiding van de Artt. 451 en 1122 B. W."

1893.

28 Maart. Jacques Salomonson, van Stad-Almelo. Proefschrift: „Initiatief in zake Wetgeving".

11 April. Egbert Barend Bavinck ten Cate, van Almelo. Proefschrift: „Art. 501 en 502 B. W."

12 April. Eduard Salomon Hollander, van Rotterdam. Proefschrift: „Het brievenvervoer uit een privaatrechtelijk oogpunt beschouwd".

14 April. Hugo Siegfried Johan Hijmans, van Arnhem. Proefschrift: „De voogdijrekening in het Ontwerp Burgerl. Wetb. 1886".

21 April. Jean Bernard Peyrot, van Nijmegen. Met „Stellingen".

28 April. Johannes Govert Westra van Holthe, van Assen. Proefschrift: „De Gemeentebesturen tegenover de Artikelen 7 en 9 van de Grondwet".

9 Mei. Hendrik Jacob Herman Stoop, van 's Gravenhage. Proefschrift: „Art. 917, 918 en 920, 2e lid B. W."

20 Mei. Johan Gerrit van Heuven, van Nijmegen. Proefschrift: „Het Regentschap in verband met de Artt. 196 en 19 van de Grondwet".

14 Juni. Henri Ligtenberg, van Pasoeroean. Proefschrift: „De exhibitieplicht in het Nederlandsche recht".

26 Juni. Hendrik van der Vegte, van Zwolle. Proefschrift: „De verzekering der arbeiders tegen invaliditeit en den ouden dag in Duitschland".

27 Juni. Johannes Petrus de Maak, van Rotterdam. Proefschrift: „Iets over Artikel 8 der Grondwet".

27 Juni. Eduard Marie Driebeek, van Rotterdam. Proefschrift: „De avarij der vracht".

7 Juli. Iman Gualtherus Jacob Toutenhoofd, van Nieuwediep. Proefschrift: „De Iersche Landwetten."

1893.

7 Juli. Emilius Albertus Hoeffelman, van Paramaribo. Proefschrift: „De belastingheffende Gemeente tegenover uitwonende en naamlooze Vennootschappen".

7 Juli. Johan Hendrik Warnar Bernard Visser, van Padang. Proefschrift: „Eenige opmerkingen over eeden in den N.-I. Archipel".

In de Staatswetenschap.

1892.

21 October. Willem Dicke, van Dordrecht. Proefschrift: „De Vaccinatie".

19 December. Dr. Cornelis Willem Maris tot Sandelingen Ambacht, van Utrecht. Met „Stellingen".

1893.

21 April. Jan Bernard Peyrot, van Nijmegen. Proefschrift: „Onteigening en publiekrechtelijke lichamen".

In de Geneeskunde.

1892.

10 October. Anton Schuld, van Rotterdam. Proefschrift: „Invloed van het speeksel op het zoutzuurgehalte van het maagsap".

17 October. Jan Willem Constant Kolff, van Batavia. Proefschrift: „Bijhoornzwangerschap".

18 November. Christiaan Ludwig Rümke, van Monnikendam (met lof). Proefschrift: „Over de werking van carpaïne op het hart".

22 December. Floris Wijdenes Spaans, van Hoogwoud. Proefschrift: „De behandeling van prolapsus uteri".

1893.

19 Januari. Willem Thomas de Vogel, van Amsterdam (met lof). Proefschrift: „Bijdrage tot de kennis der Electrische verschijnselen van het hart".

6 Februari. Johannes Diedericus Doorman, van 's Gravenhage (met lof). Proefschrift: „De vasthechting van de kiemblaas aan den uteruswand bij het konijn".

1893.

15 Maart. Gerhardus Tamerus Steenhuizen, van Veendam. Proefschrift: „Recidiveerende oculomotorius-verlamming".

25 Maart. Willem Theodoor Marie Weebers, van Leiden. Proefschrift: „Over puerperaal-psychosen".

18 April. Eduard Willem Melchior, van Koedijk. Proefschrift: „Verslag der verloskundige Kliniek en Polikliniek van het Academisch Ziekenhuis te Leiden, gedurende den cursus 1890—1891".

17 Mei. Nicolaas Johannes Cuperus, van Borne. Proefschrift: „De gehoorgrens voor lage en hooge tonen in verband met den leeftijd"..

12 Juni. Pieter Frederic Augustijn, van Zoetermeer. Proefschrift: „Abscessus parietis uteri". .

30 Juni. Gerardus Hendricus Johannes Peter, van Rotterdam. (met lof). Proefschrift: „De behandeling van maagneurosen".

In de Godgeleerdheid.

1893.

23 Juni. Henricus Lucas Oort, van Zandpoort. Proefschrift: „De uitdrukking Ο ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ in het Nieuwe Testament.

In de Wis- en Natuurkunde.

1893.

18 Januari. Pieter Zeeman, van Zonnemaire. Proefschrift: Metingen over het verschijnsel van Kerr bij polaire terugkaatsing op ijzer, kobalt en nikkel in 't bijzonder over Sissingh's magno-optisch phaseverschil".

23 Januari. Eliza Christiaan de Vries, van Amsterdam. Proefschrift: Metingen over den invloed van de temperatuur op de capillaire stijghoogte bij aether tusschen den kritischen toestand en het kookpunt van aethyleen".

17 Februari. Abraham Dirk van der Harst, van Leiden. Proefschrift: „Bijdrage tot de theorie en toepassing der kromlijnige coördinaten".

1893.

24 Maart. Willem van Bemmelen, van Groningen. Proefschrift: „De Isogonen in de XVIde en XVIIde Eeuw".

In de Artsenij-bereidkunde,

1893.

1 Juli. Gijsbert Romijn, van Apeldoorn. Proefschrift: „De bepaling van de in water opgeloste zuurstof".

In de Klassieke Letteren.

1893.

25 Januari. Rudolf Jesse, van Zalt-Bommel. Proefschrift: „De Cn. Domitii Corbulonis vita, moribus atque rebus gestis commentatio".

12 Juni. Petrus Marinus Bolderman, van Bunnik (met lof). Proefschrift: „Sangireesche spraakkunst".

PROMOTIE HONORIS CAUSA.

In de Geneeskunde.

1893.

8 Februari. M. Straub.

De vóór den aanvang van het studiejaar of in den loop daarvan benoemde Hoogleeraren hebben hunne werkzaamheden aangevangen:

1892.

28 Sept. J. C. Kluyver, met eene redevoering over: Beschouwingen over de nieuwere algebra.

19 Oct. Mr. C. Asser, met eene redevoering over: Wetenschap en Wetgeving.

VERVOLG

VAN HET

ALBUM STUDIOSORUM

ACADEMIAE LUGDUNO BATAVAE [1]).

Rect. Magn. Dr. C. P. TIELE.

20 September 1892—18 September 1893.

1892.

Sept.

23. **Karel Hendrik Eduard de Jong,** Bieberich a/d. Rijn, 20, L.
 » **Frederik Sybrand Witteveen,** Metzlawier, 18, R.
 » **Jules Salomon Hollander,** Rotterdam, 17, G.
 » **Christiaan Hendrik Anton Tillmann Fehmers,** Rotterdam, 18, G.
 » **Johannes Conrad Fischer,** Ureterp, 32, WN.
 » **Antonius Alexis Hendrikus Struiken,** Doesburg, 24, R.
 » **Adriaan Tak van Poortvliet,** 's Gravenhage, 19, R.
24. **Balthasar Rutger de Bruyn,** Goes, 18, WN.
 » **Johan Warnaar Visser,** Schiedam, 19, WN.
 » **Jean Pierre Louis Hulst,** Alkmaar, 17, G.
 » **Hendrik Pieter Velthuyzen,** Leiden, 20, G.
 » **Johan Willem Oostveen,** Leiden, 17, G.
 » **Adam Joan Adriaan Yssel de Schepper,** Wonorobo (Java), 21, R.
 » **Jacob Abraham Breesnee,** Nieuwetonge, 20, G.
 » **Matthieu Steffelaar,** Leiden, 18, G.
 » **Martinus de Graaf,** Leiderdorp, 20, G.
 » **Hubertus Leonardus Ezechias van den Berg,** Leiden, 18, G.

1) Het cijfer achter den naam duidt den leeftijd aan. De letters TH., R., G., WN., L., beteekenen de faculteiten van Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte.

Sept.
24. **Hendrik Eliza Theodorus van Sillevoldt**, 's Gravenhage, 21, WN.
» **Hermanus Hendrikus Poelman**, Leiden, 18, WN.
» **Frans Cornelis van Geer**, Leiden, 19, R.
» **Herman Willem Roelvink**, Winterswijk, 20, R.
» **Tarquinius Johannes Terpstra Noyon**, Harlingen, 19, R.
» **Gerardus Johannes Matthieu Couvée**, Woerden, 19, G.
» **Jan Hendrik Pameijer**, Tiel, 19, G.
» **Willem Adrianus Vermaas**, Vlissingen, 18, G.
» **Oscar Cahen**, Leiden, 18, G.
26. **Jan Dinant Jordaan**, Terborg, 19, G.
» **Elisabeth Jacoba Liebert**, Rotterdam, 21, WN.
» **Jan Joachim Kutsch Lojenga Jzn.**, de Rijp, 19, R.
» **Aart Jurriaanse**, Rotterdam, 19, G.
» **Amedée Frédéric Steenberghe**, Leiden, 19, R.
» **Antoni Hendrik Scholte**, Zegveld, 19, Th.
» **Charles Louis Hubert Sassen**, Breda, 19, R.
» **Pieter Kingma Boltjes**, Grouw, 19, R.
» **Julius Johannes Gerardus Würtheim**, Rotterdam, 23, L.
» **Elie Jacobus Denekamp**, Schoonhoven, 18, G.
» **Leendert Cornelis Kersbergen**, Reeuwijk, 19, G.
» **Hendrik Johan Knottenbelt**, Rotterdam, 19, G.
» **Johannes Hugo Buisman**, Kampen, 21, Th.
» **Benjamin Boers**, Nieuw-Leuzen, 21, Th.
» **Jan Hendrik Holwerda**, Schiedam, 18, L.
» **Hendrik Johan Knottenbelt Jz.**, Rotterdam, 18, R.
» **Johannes Benedictus Kan Jr.**, Nijmegen, 19, R.
» **Jan Boudewijn Zuurdeeg**, Leiden, 20, R.
» **Willem Anne van Traa**, Rotterdam, 18, R.
» **Wilhelm Cornelis Kleyn**, Holzappel i/Nassau, 19, G.
» **Jacques Groen**, Delft, 18, G.
» **Gijsbert Johan ter Kuile**, Enschede, 21, R.
» **Willem Frederik van Slooten**, Assen, 20, R.
27. **Wilhelmus Johannes Antonius Mähler**, Rotterdam, 20, R.
» **Jacobus Hoboken**, Rotterdam, 18, R.
» **Adriaan Marie Ledeboer**, Alphen a/d Rijn, 22, R.
» **Wilhelm Albert Telders**, 's Gravenhage, 20, R.

Sept.
27. **Michiel Goslings**, Harlingen, 19, R.
» **Arnout Gevers Leuven**, 's Gravenhage, 19, R.
» **Tonco Rudolf Jan Ewoud Stoop van Strijen**, 's Gravenhage, 18, R.
» **Leonard Polak Daniels**, 's Gravenhage, 20, G.
» **Ferdinand Christiaan Boogaard**, Batavia, 19, R.
» **Hendrik Martinus Leopold**, Zalt-Bommel, 17, L.
» **Johannes Philippus Bosman**, Alkmaar, 20, R.
» **Henricus Theodorus Andreas Verhoef**, Beusichem, 20, R.
» **Johannes Adam Audier**, Stompwijk, 20, G.
» **Carl Oscar Philip Creutz**, Arnhem, 19, R.
» **George Willem van Tets**, Zutfen, 19, R.
» **Henri Reinhard De Roos**, 's Gravenhage, 19, G.
» **Cornelis Bakker**, Nieuwediep, 21, R.
» **Hendrik Frederik Wolfson**, Rotterdam, 20, L.
» **Johannes van Oordt**, Zoeterwoude, 17, R.
28. **Cornelis Beelaerts van Blokland**, 's Gravenhage, 19, R.
» **Hector Jacob Lyclama à Nijeholt**, Rotterdam, 18, G.
» **Jan Teunis Bijl**, Delft, 20, G.
» **Philippe Francois Willem de Kantor**, Haarlem, 18, R.
» **Cornelis Johan Anton Engelberts**, Arnhem, 20, G.
» **Charles Marie Jozeph Ruys van Beerenbroek**, Roermond, 18, R.
» **Carel Abraham Wertheim**, Wageningen, 19, R.
» **Cornelis Zaayer**, Huizum, 19, R.
» **Joan Philip Ver Loren van Themaat**, Utrecht, 19, R.
» **Jan Charles August Everwijn**, Noordwijk, 19, R.
» **Boele Jacobus Ferf**, Bergum, 18, G.
» **Onno Zwier van Sandick**, 's Gravenhage, 20, R.
» **Cornelis Jacobus Warners**, Leiden, 21, Th.
» **Willem Frederik Theodoor Kerssen**, Apeldoorn, 19, G.
» **Jacob Adriaan Nicolaas Patijn**, Rotterdam, 19, R.
» **Frederik Louis Kleyn**, 's Gravenhage, 18, R.
» **Louis Kievit**, Deventer, 20, R.
» **Antony Moens**, Beverwijk, 18, R.
» **Johannes de Bergh**, 's Hertogenbosch, 20, R.
» **Herman Constant Obreen**, Leiden, 18, R.
» **Edmond Henri Hijmans**, Tiel, 20, R.

Sept.
28. **Christiaan Evert Stolk**, Zutfen, 19, R.
29. **Nicolaas Albertus Maria Sanders**, Leiden, 19, WN.
» **Petrus Isaäkus du Pui**, Gouda, 21, R.
» **Johan Hendrik Beucker Andreae**, Leeuwarden, 19, R.
» **Cornelis Bresler**, 's Gravenhage, 20, G.
» **Pieter Adrianus Moerman**, Vlaardingen, 19, G.
» **Bastiaan Jacob Verhey**, Middelburg, 20, R.
» **Cornelis de Groot**, Utrecht, 20, L.
» **Herman van Veen**, Oude-Pekela, 18, Th.
» **Jacob Sickenga**, Wolvega, 21, R.
» **Johannes Hendrik van Wessem**, Utrecht, 20, R.
30. **Pieter van der Marel**, De Lier, 20, G.
» **Lucas Kingma**, Makkum, 19, G.
» **Frederik Cornelis van Deinse**, Hulst, 20, R.
» **Karel Stephanus de Graag**, Gorinchem, 17, G.
» **Leonardus Gerardus Theodorus Baaten**, Haarlem, 20, G.
» **Cornelis Hendrik Johan van Haeften**, Soerabaia, 20, R.
» **Peter Adriaan van de Stadt**, Arnhem, 16, L.
» **Nicolaas Rutgers van der Loeff**, Barchem, 18, G.
» **Louis Gabriël Chavannes**, Ngrantjak (Java), 20, R.
» **Lambertus Bernardus de Monchy**, Rotterdam, 19, G.
» **Lolke Dokkum**, Sneek, 23, WN.

Oct.
1. **Charles Emile Benjamins**, Semarang, 19, G.
» **Everard Lambertus Nauta**, Leeuwarden, 18, Th.
6. **George Frederik van Laaren**, Utrecht, 24, G.
» **Henri Titus Damsté**, Huisduinen (Gem. Helder), 18, WN.
» **Marius Johan Nicolaas Boerrigter**, 's Gravenhage, 23, G.
» **Charles Nicolaas Mendel**, Schiedam, 20, WN.
» **George Lodewijk Ritman**, Schiedam, 20, WN.
» **Daniel Gerard Johan Bolten**, 's Gravenhage, 20, WN.
» **Leo Clemens Maria Schmedding**, Amsterdam, 24, L.
» **Abraham Jozef Haagens**, Rotterdam, 20, L.
» **Albertus Henricus van Hoorn**, Rottum (Groningen), 19, G.
8. **Jan Doekes de Stoppelaar**, Leiden, 19, Th.
» **Willem Philip Lindner**, Gestel en Blaerthem, 21, WN.

Oct.
11. **Leonardus Franciscus van der Swan**, Schiedam, 19, WN.
» **Albert Willem Slotemaker**, Arnhem, 22, G.
13. **Albertina Eleonora Suzanna Michelsen**, Middelburg, 29, WN.
» **Dina Onnen**, Roermond, 20, WN.
» **Jacob Cornelissen**, Deventer, 17, G.
» **Henri Frans Marie Kortman**, Leiden, 20, R.
» **Jacobus Johannes Adrianus de Ruijter**, Breda, 25, G.
15. **Lambertus Everhardus Steenhuisen**, Veendam, 21, WN.
17. **Theodora Geertruida Eigeman**, Leiden, 18, WN.
» **Adriaan Pierre Isaäc Anne Verschoor**, Breda, 19, G.
20. **Johan Frederik Pool**, Tiel, 18, WN.
» **Leendert Backer Overbeek**, Batavia, 16, G.
26. **Willem Hendrik Kramer**, Veldhausen, 33, L.
» **Jacobus Bernardus Johannes Kortman**, Leiden, 18, G.

Nov.
3. **Mr. Arnold Diederik Coomans de Ruiter**, Curaçao, 24, R. en L.
9. **Ernst Bonebakker**, Amsterdam, 24, L.
18. **Gerardus Johannes van de Well**, 's Hertogenbosch, 31, WN.

Dec.
17. **Evert Willem Henry Doeve**, Banjoemaas (Java), 29, R.
» **Murk Jansen**, Zaandam, 25, G.
» **Constant Marie Hubert Laurens Keuls**, Heerle (Limb.), 21, L.
» **Anton Cornelis Hendrik Graafland**, Tanawangko (Minahasa), 25, R. en L.

1893.

Jan.
23. **Marius Berend van Meerten**, Paramaribo, 24, R. en L.
» **Willem Jacobus Viljoen**, Richmond Kaap-kolonie, 23, L.
» **Hendrik Jelgerhuis Swildens**, Drachten, 23, R. en L.
» **Gerhardus Wilhelmus Spitsen**, Stadskanaal (Gron.), 28, L.

Maart.
23. **Tjeerd Everd Paulus Scheltema Beduin**, Palembang, 24, WN.
» **Mr. Hendrik Rahder**, Amsterdam, 26, R. en L.
» **William Grenfell**, Hattem, 34, R.

Mei.
30. **Cornelis Harm Wind**, Groningen, 25, WN.
» **Copius Hoitsema**, Groningen, 25, WN.

PRIJSVRAGEN,

DOOR

RECTOR EN SENAAT

DER

UNIVERSITEIT TE LEIDEN

den 1sten Mei 1893 uitgeschreven.

Overeenkomstig Art. 49 der Wet op het Hooger Onderwijs worden de Studenten aan de Nederlandsche Universiteiten uitgenoodigd hunne krachten te beproeven aan de behandeling van de navolgende onderwerpen, opgegeven door de

FACULTEIT VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE.

I.

De Ciceronis *de Oratore* libris eleganter disputetur atque ita ut et quid Cicero illis scribendis sibi proprosuerit appareat, et ipsorum librorum virtutes in clara luce ponantur.

II.

Kritische vergelijking van de Javaansche „Menak" en de Maleische „Hikajat Amîr Hamzah" met de Arabische en Perzische bronnen.

FACULTEIT VAN GODGELEERDHEID.

I.

De Faculteit verlangt eene verhandeling over het gebruik, de beteekenis en de herkomst van de uitdrukking *ὁ Κύριος*, ter aanduiding van Jezus, in de oud-christelijke letterkunde; en over hetgeen daaruit is af te leiden voor onze kennis van het oudste Christendom.

II.

De Faculteit verlangt eene vergelijking van de zedenleer van LEIBNIZ met die van SPINOZA.

FACULTEIT VAN RECHTSGELEERDHEID.

I.

De Faculteit verlangt eene verhandeling over de beginselen, welke ten aanzien van het leerstuk der *verjaring* in het strafrecht behooren te gelden, en een kritische beschouwing van de regeling van dit onderwerp in het Nederlandsche recht.

II.

De Faculteit verlangt eene beoordeeling van de vóór en tegen *Landnationalisatie* aangevoerde gronden.

FACULTEIT VAN GENEESKUNDE.

I.

De Faculteit verlangt een op eigen experimenteel onderzoek steunende kritiek van het werk van JOHN BERRY HAYCRAFT

„On the minute structure of striped muscle, with special „reference to a new method of investigation, by means of „„impressions" stamped in collodion". (*Proceedings of the Royal Society* Vol. 49).

II.

De Faculteit verlangt eene kritische bespreking der verschillende theorieën omtrent de oorzaak der eclampsie.

FACULTEIT VAN WIS- EN NATUURKUNDE.

I.

De uitkomsten van vele metingen over de uitstraling, in hare afhankelijkheid van temperatuur en golflengte, worden zeer bevredigend weergegeven door eene formule, die H. F. Weber in 1888 (*Berliner Sitzungsberichte* bl. 933) heeft medegedeeld. Bij het opstellen daarvan werd van de theoretische beschouwingen van Kirchhoff en Boltmann (*Wiedemann's Annalen* Bd. XXII bl. 31 en 291) geen gebruik gemaakt; de theorie was dan ook niet in staat iets te leeren over den vorm der functie waarmede men hier te doen heeft. Ook thans, na het onderzoek van Wien (*Berliner Sitzungsberichte* 1893 bl. 55), is het vraagstuk theoretisch niet opgelost, maar toch schijnt het wenschelijk, dat de door Weber vermelde waarnemingen, meer dan het reeds geschiedde, met de theorie worden vergeleken.

De Faculteit wenscht derhalve

1°. Eene uiteenzetting en beoordeeling der tot nog toe ontwikkelde theorieën. Oorspronkelijke beschouwingen, die, hoewel zij niet verlangd worden, zeer op prijs zullen worden gesteld, kunnen daaraan wellicht worden toegevoegd.

2°. Eene bespreking der bovengenoemde waarnemingen uit een theoretisch oogpunt. De Faculteit meent, dat hierbij de volgende vragen overwogen kunnen worden:

a. Hoe hangt, volgens de theorie, bij een lichaam binnen een omhulsel van andere temperatuur, de warmtewisseling samen met de uitstralings- en opslorpingsvermogens, hetzij in het algemeen, hetzij in bijzondere gevallen?

b. Is het met de theorie vereenigbaar, dat eene formule voor de uitstraling voor alle lichamen denzelfden vorm heeft?

c. Kan uit de waarnemingen iets worden afgeleid over de uitstraling van volkomen zwarte lichamen en over het absorptievermogen van andere lichamen?

Met de vermelding dezer vragen wordt niet bedoeld, dat de beantwoording van alle noodzakelijk is; evenmin wil de Faculteit andere uitsluiten, waartoe het onderwerp aanleiding kan geven.

II.

Door LOBRY DE BRUIN zijn onlangs (*Recueil des travaux chimiques des Pays-Bas* T. XI) waarnemingen omtrent de oplosbaarheid van sommige anorganische zouten in watervrijen en in waterhoudenden alcohol medegedeeld, die aangevoerd zouden kunnen worden tot steun van de meening, dat alcohol en water zich samen verbinden; eene meening, die op andere gronden verworpen wordt.

De Faculteit verlangt nieuwe chemische proefnemingen tot toetsing van die meening, benevens een kritisch overzicht van de gronden in 't algemeen, die er vóór en tegen zijn aangevoerd of aan te voeren, met nauwkeurige opgave van de geraadpleegde oorspronkelijke litteratuur.

De vragen worden beantwoord in de taal, waarin ze gesteld zijn.

De antwoorden, geschreven met eene andere hand dan die van den auteur, worden vóór 1 Mei 1894 toegezonden aan den Secretaris van den Senaat der Universiteit. Zij worden geteekend met eene spreuk en gaan vergezeld van een verzegeld briefje, dat hetzelfde opschrift heeft en den naam en het adres des schrijvers bevat.

Op den derden Dinsdag van de maand September 1894 wordt het oordeel der Faculteit over de ingekomen verhandelingen afgekondigd en aan de schrijvers der meest voldoende antwoorden, die door de Faculteiten der bekroning waardig zijn gekeurd, de gouden eerepenning uitgereikt.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

1893—1894.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1894.

INHOUD.

Studiejaar 1893—1894.

Studiejaar 1894—1895.

BIJLAGEN.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

Studiejaar 1893–1894.

College van Curatoren.

Mr. J. G. Kist (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30. Tot Voorzitter benoemd bij besluit van 19 Januari 1891 n°. 27).

Mr. C. Fock (benoemd bij besluit van 26 Januari 1878 n°. 21).

L. M. de Laat de Kanter (benoemd bij besluit van 1 Juli 1880 n°. 17, overleden 4 Februari 1894).

Mr. O. W. Star Numan (benoemd bij besluit van 28 September 1888 n°. 9).

Mr. C. J. E. Graaf van Bijlandt (benoemd bij besluit van 19 Januari 1891 n°. 27).

Mr. F. Was (benoemd bij besluit van 14 Maart 1894 n°. 3).

Mr. J. E. Boddaert, Secretaris (benoemd bij besluit van 12 December 1891 n°. 1).

Studiejaar 1894—95.

College van Curatoren.

Mr. J. G. Kist (benoemd bij besluit van 31 Mei 1876 n°. 30. Tot Voorzitter benoemd bij besluit van 19 Januari 1891 n°. 27).

Mr. C. Fock (benoemd bij besluit van 26 Januari 1878 n°. 21).

Mr. O. W. Star Numan (benoemd bij besluit van 28 September 1888 n°. 9).

Mr. C. J. E. Graaf van Bijlandt (benoemd bij besluit van 19 Januari 1891 n°. 27).

Mr. F. Was (benoemd bij besluit van 14 Maart 1894 n°. 3).

Mr. J. E. Boddaert, Secretaris (benoemd bij besluit van 12 December 1891 n°. 1).

Academisch Bestuur.

Rector Magnificus: P. A. van der Lith.

Assessoren: C. P. Tiele, S. S. Rosenstein, H. Oort, C. K. Hoffmann.

Secretaris van den Senaat: K. Martin.

Archivaris van den Senaat: J. G. R. Acquoy.

Bestuur der Faculteiten.
Cursus 1894—1895.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Voorzitter: C. Asser.

Secretaris: J. Oppenheim.

Faculteit der Geneeskunde.

Voorzitter: Th. H. Mac Gillavry.
Secretaris: D. E. Siegenbeek van Heukelom.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

Voorzitter: H. P. Wijsman.
Secretaris: J. C. Kluyver.

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Voorzitter: J. P. N. Land.
Secretaris: J. J. Hartman.

Faculteit der Godgeleerdheid.

Voorzitter: J. G. R. Acquoy.
Secretaris: W. H. Kosters.

HOOGLEERAREN [1]).

Lectoren en Privaat-Docenten.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

R. T. H. P. L. A. van Boneval Faure (25 Maart 1859). *Emeritus* 20 September 1892.

Het oud-vaderlandsche recht en zijne geschiedenis: S. J. Fockema Andreæ (1 October 1877).

Het Mohammedaansche recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië; het staatsrecht en de

1) Vóór de namen der hoogleeraren worden de vakken van onderwijs vermeld, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad n°. 192), bij latere Koninklijke Besluiten, of bij hunne benoeming volgens die Wet zijn opgedragen. De datum achter de namen is die der aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit.

inrichting van 's Rijks koloniën en overzeesche bezittingen: P. A. van der Lith (1 October 1877).

Het strafrecht; de strafvordering: H. van der Hoeven (26 November 1879).

De wijsbegeerte van het recht; de encyclopaedie der rechtswetenschap: W. van der Vlugt (14 Januari 1880).

De staathuishoudkunde; de statistiek en, *tijdelijk* de staatkundige geschiedenis: H. B. Greven (4 Februari 1880).

H. L. Drucker (28 Oct. 1889). Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal sinds 1894.

Het burgerlijk recht; het handelsrecht; de burgerlijke rechtsvordering: C. Asser (19 October 1892).

Het staatsrecht; het administratief recht en het volkenrecht: J. Oppenheim (18 October 1893).

Het Romeinsch recht en zijne geschiedenis: P. A. Tichelaar, Lector (4 Juli 1894).

Faculteit der Geneeskunde.

De ontleedkunde: T. Zaayer (10 Maart 1866).

De oogheelkunde; de oorheelkunde: D. Doyer (2 October 1869).

De geneeskunde: S. S. Rosenstein (2 Mei 1873).

De ziektekunde; de gezondheidsleer; de geneeskundige politie: Th. H. Mac Gillavry (1 October 1877).

De heelkunde: J. E. van Iterson J.Az. (26 Februari 1879).

De physiologie en weefselleer: W. Einthoven (24 Februari 1886).

De verloskunde en de leer der vrouwenziekten: H. Treub (26 Januari 1887).

De ziektekundige ontleedkunde; de gerechtelijke geneeskunde: D. E. Siegenbeek van Heukelom (21 Februari 1888).

De geneeskunde; de kennis der geneesmiddelen en de geneesmiddelleer: W. Nolen (4 Februari 1891).

De laryngologie en rhinologie: A. NIJKAMP, Privaat-docent (1888).
De cytologie: M. C. DEKHUYZEN, Privaat-docent (1890).

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

P. L. RIJKE (21 September 1845). *Emeritus* 19 September 1882.

D. BIERENS DE HAAN (25 September 1863). *Emeritus* 20 September 1892.

De plantkunde: W. F. R. SURINGAR (14 November 1857).

De wiskunde: analytische en beschrijvende meetkunde, theoretische werktuigkunde: P. VAN GEER (23 Maart 1867).

De sterrenkunde: H. G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN (20 December 1872).

De anorganische scheikunde: J. M. VAN BEMMELEN (25 April 1874).

De organische scheikunde: A. P. N. FRANCHIMONT (2 Mei 1874).

De dierkunde; de vergelijkende ontleedkunde en physiologie: C. K. HOFFMANN (14 Januari 1875).

De aardkunde en delfstofkunde, daaronder begrepen de palaeontologie en kristallographie: K. MARTIN (1 October 1877).

De wis- en natuurkunde, inzonderheid de wiskundige natuurkunde: H. A. LORENTZ (25 Januari 1878).

De proefondervindelijke natuurkunde; de meteorologie: H. KAMERLINGH ONNES (11 November 1882).

De artsenijbereidkunde en vergiftleer: H. P. WIJSMAN (18 Maart 1891).

De wiskunde: hoogere stelkunde, differentiaalrekening, integraalrekening, theorie der functiën, waarschijnlijkheidsrekening: J. C. KLUYVER (28 September 1892).

De theoretische anorganische scheikunde: H. W. BAKHUIS ROOZEBOOM (Privaat Docent 1889) Lector (1893).

De sterrenkunde: E. F. VAN DE SANDE BAKHUYZEN, Privaat Docent (1880).

De proefondervindelijke natuurkunde: J. P. KUENEN, Privaat-docent (1893).

De wiskunde: P. MOLENBROEK, Privaat-docent (1893).

De natuurkunde: L. H. SIERTSEMA, Privaat-docent (1893).

De wis- en natuurkunde: P. ZEEMAN, Privaat-docent (1894).

De plantkunde: J. G. BOERLAGE, Privaat-docent (1894).

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

P. J. VETH (1 October 1877). *Emeritus* 15 September 1885.

J. PIJNAPPEL (1 October 1877). *Emeritus* 17 September 1889.

R. J. FRUIN (1 Juli 1860). *Emeritus* 18 September 1894.

Het Sanskrit en zijne letterkunde; de Indische oudheden: J. H. C. KERN (18 October 1865).

Het Arabisch: M. J. DE GOEJE (6 October 1866).

De geschiedenis der wijsbegeerte; de logica; de metaphysica; de zielkunde: J. P. N. LAND (18 November 1872).

De Hebreeuwsche taal- en letterkunde; de Israëlitische oudheden: H. OORT (10 December 1875).

De Javaansche taal- en letterkunde; het Madoereesch: A. C. VREEDE (1 October 1877).

Het Gotisch, het Angelsaksisch, het Middelhoogduitsch en, in het algemeen, de oude talen en letterkunde der Germaansche volken: P. J. COSIJN (1 October 1877).

De Chineesche taal: G. SCHLEGEL (27 October 1877).

De algemeene geschiedenis; de politische aardrijkskunde: P. L. MULLER (19 December 1883).

De Nederlandsche letterkunde, geschiedenis, aesthetische critiek: J. TEN BRINK (11 Juni 1884).

De Grieksche taal- en letterkunde; de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst: J. VAN LEEUWEN Jz. (16 September 1884).

De Latijnsche taal- en letterkunde; de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst: J. J. Hartman (23 September 1891).

De Nederlandsche taal; het Middelnederlandsch; J. Verdam (21 October 1891).

De geschiedenis, letterkunde, oudheden, instellingen, zeden en gewoonten der volken van den Indischen Archipel; de natuurkundige aardrijkskunde van den Indischen Archipel: J. J. M. de Groot (9 December 1891).

De Nederlandsche Geschiedenis: P. J. Blok (October 1894).

Het Soendaneesch; het Bataksch: G. J. Grashuis, Lector (1 October 1877).

Algemeene beschrijvende volkenkunde en de Japansche taal: L. Serrurier, Lector (10 Augustus 1887).

De Perzische en Turksche talen: H. D. van Gelder, Lector (29 Juli 1890).

Het Maleisch: H. C. Klinkert, Lector (24 Dec. 1890).

Middeneeuwsch en Nieuw-Grieksch: D. C. Hesseling, Privaatdocent. (27 April 1893).

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. J. Prins (7 December 1855). *Emeritus* 15 September 1885.

De geschiedenis der godsdiensten in het algemeen; de wijsbegeerte van den godsdienst: C. P. Tiele (1 October 1877).

De geschiedenis van het Christendom; de geschiedenis van de leerstellingen van den Christelijken godsdienst: J. G. R. Acquoy (7 December 1881).

De oud-christelijke letterkunde; de uitlegging van het Nieuwe Testament: W. C. van Manen (23 September 1885).

De encyclopaedie der godgeleerdheid; de geschiedenis der leer aangaande God; de zedenkunde: J. H. Gunning (21 September 1889).

De geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst, de Israëlitische letterkunde; de uitlegging van het Oude Testament: W. H. Kosters (4 Mei 1892).

Instellingen van Godgeleerd Hooger Onderwijs, door Kerkgenootschappen te Leiden gevestigd.

Seminarium der Remonstrantsche Broederschap.
C. P. Tiele (13 Februari 1873).

Hoogleeraren, aangesteld van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk.

M. A. Gooszen (27 Mei 1878).
J. Offerhaus Lzn. (26 April 1882).

Pedellen der Universiteit.

P. J. Oostveen (1 November 1872).
F. A. Dee (1 April 1874).

Wetenschappelijke inrichtingen en verzamelingen.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. W. N. Du Rieu, *Bibliothecaris.*
Louis D. Petit, *Conservator voor de gedrukte werken.*
Dr. S. G. de Vries, *Conservator voor de handschriften.*
Prof. M. J. de Goeje, *Interpres legati Warneriani.*
Dr. G. van Vloten, *Adjutor Interpretis legati Warneriani.*

Bibliotheek van Thysius.

Prof. J. G. R. Acquoy, Prof. . . . . ., *Curatoren.*

Akademisch Ziekenhuis.

R. Moquette, *Directeur.*
J. G. Moquette-Jonquière, *Directrice.*
H. H. van der Togt, *Boekhouder.*

Assistent-Geneesheeren.

Afd. heelkunde voor mannen.

M. Rutgers, Arts.

Afd. heelkunde voor vrouwen.

P. G. Schey, Arts, vervangen door J. C. M. Timmermans, Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor mannen.

E. Teixeira de Mattos, Arts, vervangen door H. J. van der Wey, Arts.

Afd. Inwendige geneeskunde voor vrouwen.

A. J. Groen, Arts, vervangen door G. de Niet, Semi-Arts, daarna vervangen door J. E. G. van Emden, Arts.

Afd. Verloskunde.

Dr. J. D. Doorman, Arts, uitwonend, N. J. F. Pompe van Meerdervoort, Arts, vervangen door H. J. de Witt, Arts.

Afd. Oog- en oorheelkunde.

J. Waller Zeper, vervangen door M. H. Knoch, Semi-Arts.

Apotheek.

G. F. A. ten Bosch, *Apotheker.*
J. Duval, *Hulp-Apotheker.*

Pathologisch Anatomisch Laboratorium Boerhaave.

Prof. Th. H. Mac Gillavry, *Directeur.*
Prof. D. E. Siegenbeek van Heukelom.

Afd. Pathologische Anatomie.

R. de Josselin de Jong, Arts, *Assistent.*

Afd. Algemeene Pathologie en Hygieine.

D. Mac-Gillavry, *Assistent.*

Hortus Botanicus.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*
H. Witte, *Hortulanus.*

Botanisch Laboratorium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*
L. Vuyck, *Assistent.*

Observatorium.

Prof. H. G. van de Sande Bakhuyzen, *Directeur.*
Dr. E. F. van de Sande Bakhuyzen, *Eerste Observator.*
J. H. Wilterdink, *Tweede Observator.*
J. Weeder, *Assistent.*
A. Pannekoek, *Assistent.*
H. J. Zwiers, *Assistent.*

Physisch Laboratorium.

Prof. H. Kamerlingh Onnes, *Directeur.*
Dr. J. P. Kuenen, *Conservator.*
Dr. P. Zeeman, *Onderwijs-Assistent.*
Dr. L. H. Siertsema, *Onderwijs-Assistent.*
Dr. M. de Haas, *College-Assistent.*

Scheikundig Laboratorium.

a. Anorganische Afdeeling.

Prof. J. M. van Bemmelen, *Directeur.*
Dr. C. Hoitsema, *Onderwijs-Assistent.*
Dr. H. W. Bakhuis Roozeboom, *College-Assistent.*

b. Organische Afdeeling.

Prof. A. P. N. Franchimont, *Directeur.*
H. C. Gerlings, *Onderwijs-Assistent.*
H. A. Rouffaer, *College-Assistent.*

Anatomisch Laboratorium.

Prof. T. Zaayer, *Directeur.*
G. H. van Dissel, *Prosector.*

Physiologisch Laboratorium.

Prof. W. Einthoven, *Directeur.*
H. W. Blöte, *Assistent.*
M. A. J. Geluk, Arts, *Assistent.*

Zoötomisch Laboratorium.

Prof. C. K. Hoffman, *Directeur.*
Dr. H. W. de Graaf, *Assistent,* benoemd tot *Conservator.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. P. Wijsman, *Directeur.*
J. J. Vermet, *Assistent*, vervangen door S. Visser.

Museum van Natuurlijke Historie.

Dr. F. A. Jentink, *Directeur.*
F. A. Verster van Wulverhorst, *Administrateur.*
C. Ritsema Cz., Dr. R. Horst, J. Büttikofer, Dr. Th. W. van Lidth de Jeude, Dr. C. L. Reuvens, *Conservatoren.*

Geologisch Museum.

Prof. K. Martin, *Directeur.*

Rijks-Herbarium.

Prof. W. F. R. Suringar, *Directeur.*
Dr. J. G. Boerlage, *Conservator*, benoemd tot *Onder-Directeur.*

Museum van Oudheden.

Dr. W. Pleyte, *Directeur.*

Dr. P. A. A. Boeser, *Conservator.*

Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié (tijdelijk werkzaam bij 't Museum) vervangen door Dr. R. Jesse, *Conservator.*

Ethnographisch Museum.

Dr. L. Serrurier, *Directeur.*

J. D. E. Schmeltz, *Conservator.*

SERIES LECTIONUM,

IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM POST FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCXCIV,

RECTORE MAGNIFICO

PETRO ANTONIO VAN DER LITH.

Facultas Juridica.

R. van Boneval Faure quamvis rude donatus, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

S. J. Fockema Andreæ de Juris historia in patria nostra aget die Jovis hora X et Veneris horis . X et XI.

Fontes juris mediaevalis explicabit die Mercurii. . hora II.

Exercitationibus historico-juridicis praeerit diebus Mercurii et Jovis. . . . . IX.

P. A. van der Lith Jus publicum coloniarum docebit diebus Lunae, Martis et Jovis . . . . XI.

Juris Moslemorum capita selecta tractabit diebus Lunae et Martis . . . . I.

H. van der Hoeven Jus Criminale interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii . . . . . XII.

Methodum procedendi in causis criminalibus exponet die Jovis . . . . XII—II.

W. van der Vlugt Encyclopaediam Jurisprudentiae docebit die Mercurii horis XII—II, et die Jovis XI—I.

Philosophiam Juris tradet die Martis horis II et III et die Mercurii hora. . . . . X.

H. B. Greven Oeconomiam politicam tradet die Lunae horis XII et I, et die Martis . . . . . . hora XII.

De socialismo, de socialismo agrario atque de legibus, quae opificum conditionem spectant, aget die Mercurii hora . . . . II—IV.

Alia capita selecta oeconomiae et statistices tractabit die Martis hora . . . . X.

Historiam politicam docebit, donec de hac disciplina tradenda aliter consultum fuerit, die Veneris II—IV.

H. L. Drucker Ordinibus Generalibus adscriptus a lectionibus vacabit, verumtamen, quantum per Legem licebit, neque absentia Reip. causa impediet, commilitonum studiis consulere eorumque commodis prodesse haud desinet.

C. Asser Jus civile hodiernum interpretabitur diebus Martis et Mercurii hora X, Veneris . . . . XII.

Legem Judiciorum privatorum, additis excercitationibus forensibus, die Martis hora I, Jovis. . XI.

Jus Mercatorium tradet diebus Martis et Mercurii hora XI, Veneris. . . . . I.

J. Oppenheim de Jure publico Neerlandico aget diebus Lunae horis I en II, Mercurii hora I, Jovis hora II.

Jus publicum generale docebit die Mercurii hora IX.

Jus administrativum tractabit die Lunae hora X et Martis hora . . . . IX.

Jus gentium interpretabitur die Martis hora I, die Mercurii hora. . . . . X.

Lectiones de Jure Romano postea indicabuntur.

Facultas Medica.

T. Zaaijer Anatomiam systematicam et microscopicam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . IX.

Embryologiam tradet diebus Martis et Jovis . . hora IX.
Methodum secandi cadavera demonstrabit quotidie II—IV.

D. Doijer Ophthalmologiam docebit diebus Lunae et Veneris . . . . II.
Otologiam docebit die Mercurii . . . . II.
Institutioni clinicae et policlinicae ophthalmiatricae et otiatricae praeerit quotidie. . . . . IX.
In ophthalmoscopii usu discipulos exercebit, mensium hiemalium tempore, diebus Martis et Jovis hora vespertina . . . . VI.

S. S. Rosenstein Exercitationibus clinicis in Nosocomio habendis vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . . . X.
Praxin medicam in policlinico moderabitur diebus Martis, Jovis et Saturni . . . . IX.
Artem diagnosticam, cum exercitationibus practicis conjunctam, docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . . . IX.

TH. H. Mac Gillavry Pathologiam generalem docebit diebus Martis, Mercurii, Jovis et Veneris XI.
Hygieinam et politiam medicam docebit diebus Mercurii et Jovis. . . . . III.
Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Martis . . . . II—IV.
Provectiorum studia in laboratorio juvabit quotidie.

J. E. van Iterson J. A. Fil. Chirurgiam theoreticam docebit die Martis hora III, et die Saturni. . II.
Exercitationibus clinicis et policlinicis praeerit quotidie . . . . XII—II.
Operationes chirurgicas in cadavere demonstrabit qualibet oblata occasione.

W. Einthoven Physiologiam docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris . . . . X.

Histologiam docebit die Jovis . . . . hora X.

Exercitationes histologicas et physiologico-chemicas moderabitur diebus Lunae, Martis, Jovis et Veneris horis . . . . II—IV.

Experimentis et indagationibus physiologicis quotidie praeerit.

H. Treub Theoriam artis obstetriciae exponet diebus Martis et Jovis . . . . IX.

Gynaecologiam docebit die Saturni. . . . . . . IX.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio habendis, vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris . . IX.

Doctrinam operationum tradet die Jovis. . . . . XII.

Operationibus obstetriciis, in pelvi facticia instituendis, praeerit quotidie horis sibi et auditoribus commodis.

Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Policlinico obstetricio, quoties necesse erit moderabitur.

D. E. Siegenbeek van Heukelom Anatomiam pathologicam tradet die Martis hora II et die Jovis I.

Medicinam forensem docebit die Mercurii horis. . II—IV.

Exercitationibus pathologico-histologicis vacabit diebus Lunae. . . . . II—IV.

Praeparata anatomico-pathologica demonstrabit die Veneris . . . . II.

Sectionibus cadaverum praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni . . . . XI.

Exercitationibus medico-forensibus in cadavere praeerit qualibet oblata occasione.

W. Nolen Exercitationibus clinicis et policlinicis in Nosocomio praeerit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris. . . . . XI.

Pharmacognosin docebit die Martis . . . . . XII.

Pharmacodynamiam tradet die Jovis . . . . . II.

A. Nijkamp, Laryngologiam et Rhinologiam docendi venia impetrata, exercitationibus policlinicis praeerit diebus Martis, Jovis et Saturni in Nosocomio Ecclesiae Gallicae . . . . . . hora IV.

Laryngoscopii usum, larynge facticio adhibito, docebit, mensium hiemalium tempore, diebus Martis et Mercurii hora vespertina VI et dimidia —VIII et dim.

M. C. Dekhuyzen, Cytologiam docendi venia impetrata, doctrinam de cellula animali tractabit die Martis . . . . I.

Facultas Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

P. L. Rijke, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

D. Bierens de Haan, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

W. F. R. Suringar Botanicam docebit, botanicam generalem (Morphologiam, Anatomiam et Physiologiam) et specialem (Phytographiam, Taxonomiam et selectas plantarum familias) tractans alternis anni vel hebdomadis partibus, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis et Veneris . . XII.

Cum Historiae Naturalis studiosis capita selecta tractabit die et hora commodis.

Exercitationes moderabitur pro anni tempore microscopicas et phytographicas diebus Jovis et Veneris . . . . II—VI.

Ad excursiones botanicas singulos suos auditores evocabit tempore apto.

Provectiorum studia in laboratorio iuvabit quotidie.

P. van Geer Elementa geometriae analyticae tradet diebus Lunae, Mercurii et Veneris. . . . . hora IX.

Geometriae sublimioris capita selecta tractabit die Lunae et Mercurii . . . . XI.

Mechanicam theoreticam die Lunae hora X, Mercurii et Veneris . . . . X.

H. G. van de Sande Bakhuyzen Astronomiam elementarem tradet die Mercurii horis X et XII, et die Veneris. . . . . XII.

Astronomiam theoreticam docebit in anni parte posteriori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris . . . . XI.

Astronomiam practicam docebit in anni parte priori die Mercurii hora XI, die Jovis hora XII, et die Veneris. . . . . XI.

De theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxiae aget die Jovis . . . . . X.

Exercitationibus practicis et observationibus astronomicis praeerit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

J. M. van Bemmelen Elementa eorumque connubia, carbonio excepto, tractabit diebus Lunae et Martis hora X, diebus Mercurii et Veneris hora XI et, cum Philosophiae Naturalis studiosis, die Lunae. . . . . XII.

Chemiae initia in usum tironum docebit, per priorem anni academici partem, diebus Lunae et Martis . . . . II.

Chemiam theoreticam cum provectioribus tractabit die Veneris. . . . . II—IV.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae, Martis et Saturni . . . . hora II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Jovis . . . . II—IV.

Exercitationibus practicis et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

A. P. N. Franchimont Carbonium selectaque quaedam ejus connubia tractabit die Martis horis XI—I, die Jovis horis X—XII, et die Saturni . . . XI—I.

Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit die Mercurii . . . . . . II—IV.

Exercitationibus practicis juniorum Philosophiae Naturalis studiosorum praeerit die Veneris . . II—IV.

Exercitationibus et indagationibus chemicis provectiorum vacabit quotidie.

Quaestiones diversas cum provectioribus tractabit diebus et horis sibi et candidatis commodis.

C. K. Hoffmann Anatomiam comparatam tradet diebus Martis et Mercurii. . . . . IX.

Embryologiam comparatam tractabit diebus Martis et Mercurii. . . . . XI.

Elementa Zoologiae docebit die Veneris . . . . IX.

Capita selecta de animalibus invertebralibus tractabit die Veneris. . . . . X.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum diebus Martis et Mercurii horis II—IV, exercitationibus provectiorum quotidie praeerit.

K. Martin Geologiam generalem docebit diebus Mercurii et Veneris . . . . I.

Palaeontologiam tradet die Martis . . . . I.

Mineralogiam et Crystallographiam docebit die Lunae et Jovis . . . . I.

Exercitationibus practicis juniorum studiosorum vacabit die Mercurii	hora II—IV.
Exercitationibus provectiorum praeerit et capita selecta in eorum usum tractabit horis commodis.	
H. A. Lorentz Physicam elementarem docebit die Mercurii hora X, die Jovis hora IX et die Veneris	X.
Physicam mathematicam diebus Lunae, Martis et Mercurii hora IX, die Jovis	XI.
Exercitationibus practicis futurorum Medicinae studiosorum praeerit diebus Lunae, Jovis et Veneris	II—IV.
H. Kamerlingh Onnes Demonstrationes physicae cum exercitationibus practicis juniorum Philosophiae naturalis studiosorum habebuntur diebus Martis, Mercurii et Saturni	II—V.
Energeticam elementarem docebit diebus Lunae et Jovis hora	II.
Capita selecta tractabit die Lunae hora XI et Jovis	IX.
Exercitationibus practicis provectiorum praeerit quotidie.	
H. P. Wijsman Chemiam pharmaceuticam docebit diebus Martis et Jovis	IX.
Chemiam analyticam tradet die Lunae	IX.
Toxicologiam docebit die Mercurii	IX.
Phytochemiae specialis capita selecta tractabit . .	X.
De nutrimentorum examinandorum methodis aget die Lunae	X.
Exercitationibus practicis praerit quotidie.	
J. C. Kluyver Algebram sublimiorem tradet diebus Martis et Jovis hora	X.
Calculum differentialem docebit diebus Martis, Jovis et Saturni hora	IX.
Calculum integralem exponet diebus Martis et Jovis hora XI et die Saturni.	X.

Theoriam functionum tractabit die Jovis hora I et die Saturni. . . . . hora XI.

H. A. Lorentz et H. Kamerlingh Onnes Seminarium physicum instituent horis auditoribus commodis.

H. W. Bakhuis Roozeboom, Chemiae theoreticae Lector, novas theorias de aequilibrio chemico exponet horis auditoribus commodis.

E. F. van de Sande Bakhuyzen, Astronomiam docendi venia impretrata, capita selecta tractabit horis auditoribus commodis.

J. P. Kuenen, Physicam experimentalem docendi venia impetrata, capita selecta tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

P. Molenbroek, docendi venia impetrata, vectorum theoriam explicabit deque ea in geometria et mechanica adhibenda aget.

L. H. Siertsema, Physicam docendi venia impetrata, physicae initia in usum tironum docebit die Veneris hora XII.

P. Zeeman, Physicam docendi venia impetrata, in feriis experimenta recentiora horis postea indicandis demonstrabit.

J. G. Boerlage, docendi venia impetrata, plantas Indicas demonstrabit horis sibi et auditoribus commodis.

Facultas Literarum et Philosophiae.

R. Fruin Propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

H. Kern Grammaticam Sanscritam docebit diebus Mercurii et Veneris . . . . hora III.

Locos selectos ex chrestomathia (Reader) Lanmani cum provectioribus leget diebus Mercurii et Veneris . . . . II.

Zend-Avestam interpretabitur horis auditoribus commodis.

Grammaticam comparatam tradet diebus Mercurii et Veneris . . . . I.

Grammaticam linguae Russicae exponet horis auditoribus commodis.

De indole et historia linguarum Indonesiae aget horis postea indicandis.

M. J. de Goeje Grammaticam Arabicam docebit diebus Martis et Veneris . . . . I.

Chrestomathiam Girgasi et Roseni et Hamasam leget cum provectioribus diebus Mercurii et Saturni. I.

Al-Mobarradum, Harírium et Koranum explicabit diebus Martis et Veneris . . . . III.

Scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur librosque manuscriptos tractabit die Mercurii II—IV.

J. P. N. Land Philosophiae Graecae historiam exponet die Mercurii . . . . 1—III.

Psychologiam et Logicam explicabit die Veneris . X—XII.

Philosophiam theoreticam enarrabit die Jovis horis vespertinis, item

Philosophiam recentiorem die Veneris horis iisdem aut aliis, auditoribus commodis.

H. Oort Grammaticam Hebraeam docebit et capitibus selectis legendis illustrabit diebus Martis, Jovis et Veneris . . . . I.

Antiquitates Israeliticas exponet diebus Mercurii, Jovis et Veneris . . . . XII.

Cum provectioribus capita selecta Veteris Testamenti leget horis postea indicandis.

Initia linguae neohebraicae docebit horis sibi auditoribusque commodis.

A. C. Vreede Linguam Javanicam docebit diebus Martis, Mercurii et Jovis . . . . hora I.

Cum provectioribus leget locos selectos diebus Mercurii, Jovis et Saturni. . . . . IX.

Post ferias brumales linguae Madurensis Grammaticam exponet diebus Lunae et Veneris . . . III.

Cum provectioribus leget chrestomathiam Madurensem diebus Martis et Jovis . . . . . . III.

P. J. Cosijn Linguam Goticam docebit die Mercurii XI.

Linguam Anglosaxonicam tradet diebus Lunae et Martis . . . . XI—I.

Grammaticam Germanicam comparatam tradet die Jovis. . . . . XI.

G. Schlegel Linguam Sinicam docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

P. L. Muller Historiam universalem docebit diebus Martis et Mercurii . . . . IX—XI.

Geographiam politicam die Jovis . . . . IX—XI.

Exercitia historica moderabitur horis auditoribus commodis.

J. ten Brink Literarum Neerlandicarum historiam medii aevi tradet diebus Mercurii et Veneris. . X.

Literarum Neerlandicarum historiam Saeculi XVII docebit diebus Martis et Jovis . . . . . . XI.

Selecta literarum recentiorum capita explicabit die Lunae hora. . . . . X.

J. van Leeuwen J. Fil. Homerum et Platonem interpretabitur diebus Lunae, Martis et Mercurii. . IX.

Cum candidatis Sophoclem tractabit die Veneris . IX—XI.

Candidatorum exercitationes criticas et palaeographicas moderabitur horis illis sibique commodis.

Antiquitates Graecas tradet die Mercurii. . . . hora X.

J. J. Hartman Terentium, Ovidium, Ciceronem interpretabitur diebus Lunae et Martis . . . . II.

Cum candidatis Horatium, Tacitum, alios leget die Jovis . . . . I—III.

Candidatorum exercitationes Philologicas moderabitur die Mercurii . . . . II.

Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae et Martis. III.

Omnium facultatum studiosis scriptorem vel poëtam aliquem Latinum explicabit die Saturni . . . I.

J. Verdam Linguae Patriae historiam et grammaticam tradet die Lunae hora I et die Jovis . . II.

Scriptores Neerlandicos saeculi XVII interpretabitur die Martis hora II et die Mercurii. . . III.

Scriptores Neerlandicos medii aevi exponet die Martis hora I et die Mercurii . . . . II.

Linguae patriae causa cum novitiis Vulphilae evangelia leget die Lunae, horis II—III et dimid.

Cum literarum Neerlandicarum candidatis scriptores medii aevi tractabit die Jovis, hora . . . . III.

J. J. M. de Groot Historiam, literas, antiquitates, instituta, ritus et mores populorum Malaicae gentis exponet diebus Martis, Mercurii et Jovis . . X.

Geographiam physicam Archipelagi Indici docebit diebus Martis et Mercurii . . . . XI.

Lectiones de Historia Patriae postea indicabuntur.

G. J. Grashuis, Linguae Sundaicae Lector, Grammaticam Sundaicam tradet diebus Martis et Veneris . . . . X.

Literas Sundaicas docebit die Martis . . . . . II.

De religione et institutis juris gentis Sundaicae aget die Veneris . . . . hora II.

Linguam Tobaicam docebit horis auditoribus commodis.

L. Serrurier, Linguae Japonicae et Ethnographiae generalis Lector, Musei ethnographici director, Linguam Japonicam docebit et varia argumenta ad ethnographiae generalis studium pertinentia tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

H. C. Klinkert Sr., Linguae Malaicae Lector, Linguam Malaicam docebit die Lunae horis X et II, die Martis hora IX, die Mercurii hora IX, die Jovis hora IX, et die Veneris . . . . . XI.

H. D. van Gelder, Linguarum Persicae et Turcicae et Institutorum moslemicorum Lector, linguae neo-persicae elementa docebit die Lunae . . . XI.

Locos selectos e Firdausi Shâhnâmeh et Sadiï Gulistân leget horis auditoribus commodis.

Grammaticam Osmano-turcicam exponet die Saturni. XI.

Legis Mohammedicae originem et instituta tractabit diebus Mercurii et Jovis . . . . II.

Historiam religionis Mohammedicae enarrabit diebus Martis et Veneris . . . . XI.

D. C. Hesseling Linguam Graecam mediaevalem et hodiernam docendi venia impetrata, grammaticam linguae Graecae mediaevalis et hodiernae tradet die Veneris . . . . II.

Facultas Theologica.

J. J. Prins, propter aetatem septuagenariam immunis, quantum poterit, commilitonum studia adjuvabit.

C. P. Tiele Historiam religionis enarrabit die Lunae hora I, et Jovis . . . . hora XI
Philosophiam religionis tradet die Veneris horis . X—XII.
Iis qui ipsos historiae religionis babylonico-assyriacae fontes adire cupiunt scripturam cuneatam et grammaticae assyriacae initia explicare paratus est die Lunae. . . . . III—V.
Hierographiam comparatam tradet hora sibi et auditoribus commoda.

J. G. R. Acquoy Historiam Christianismi enarrabit diebus Martis, Mercurii et Jovis. . . . . . . XII.
Historiam doctrinae Christianae tradet die Mercurii. I.

W. C. van Manen de literis Christianis primaevis aget diebus Martis et Mercurii . . . . . . IX.
Exegesin librorum N. T. docebit diebus Martis et Mercurii. . . . . X.
Criticen librorum Christianorum antiquissimorum tradet die Lunae.. . . . . X.

J. H. Gunning Historiam doctrinae de Deo exponet die Lunae hora XI, et die Martis . . . . . XI.
Encyclopaediam Theologiae docebit die Lunae . . XII.
Ethicen tradet die Jovis horis IX et . . . . . X.

W. H. Kosters in librorum V. Foederis originem inquiret die Lunae hora IX et die Mercurii. . XI.
Exegesin librorum V. F. docebit die Martis hora I et die Veneris . . . . IX.
Historiam religionis Israeliticae enarrabit die Mercurii. . . . . II.

C. P. Tiele, Theologiae in Seminario Remonstrantium Professor, Theologiam practicam docebit die Jovis . . . . I.

Historiam Societatis Remonstrantium enarrabit die Jovis . . . . hora II.

Exercitationibus oratoriis vacabit hora commoda.

M. A. Gooszen, Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, Dogmatices Christianae partem formalem tradet die Martis hora II et die Jovis . . . . I.

Dogmatices Christianae partem materialem docebit die Veneris . . . . XII.

Juris ecclesiastici principia exponet die Saturni. . IX.

Historiam missionis Christianae enarrabit eodem die XI.

J. Offerhaus L. Fil., Theologiae in Ecclesia Reformata Neerlandica Professor, hujus Ecclesiae ejusque dogmatum Historiam enarrabit die Jovis . II.

Theologiam Biblicam exponet die Lunae hora II, die Saturni . . . . X.

Theologiam practicam tradet die Veneris . . . II.

Colloquio homiletico praeerit die Mercurii horis vespertinis VI et dim.—VIII.

Exercitationes catecheticas moderabitur die Veneris hora I, consistoriales horis sibi et auditoribus commodis.

VERSLAG

VAN DE LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT

IN HET AFGELOOPEN JAAR,

UITGEBRACHT

den 18den September 1894,

DOOR

Dr. S. J. FOCKEMA ANDREÆ,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

Dr. P. A. VAN DER LITH.

M. H. CURATOREN, PROFESSOREN, DOCTOREN, STUDENTEN EN GIJ ALLEN GEËERDE HOORDERS!

De wet schrijft voor, dat ik U in dit uur een verslag geef van de lotgevallen onzer Hoogeschool in het afgeloopen jaar.

Aan den eenen kant schijnt deze bepaling zonderling. De feiten van den laatsten cursus liggen nog te versch in het geheugen, dan dat de aftredende Rector ze in herinnering zou behoeven te brengen; en hoorders en spreker beide staan te na bij de gebeurtenissen, die vallen te vermelden, om tot onpartijdige waardeering hiervan in staat te zijn.

Maar aan den anderen kant mag het voorschrift gelukkig worden genoemd.

Er moeten in het leven, ook in het ambtelijke leven zekere vormen in eere blijven. Zij mogen geen hoofdzaak worden, maar wie ze verwaarloost, geeft aan zijn zeggen en doen eene plompe platheid, die afstoot. Zij zijn vooral nuttig en noodig, waar zij eene zekere wijding geven aan wat die verdient, waar zij klem bijzetten aan wat dien behoeft.

Welnu, de hervatting der academische werkzaamheden, het nederleggen, overdragen en opnemen van het rectoraat zijn feiten, voor wie ze ernstig beschouwt van te veel gewicht, dan dat men overbodig zou mogen achten, daarop door eene vormlijke handeling het noodige licht te doen vallen. En de vorm eener openlijke rede, waarin de »fata academica" worden vermeld, is wellicht de beste, ook omdat hij wortelt in eene historische traditie.

Als ik dan met u het oog laat gaan over wat ons in den vorigen cursus goeds en kwaads is wedervaren, heb ik al dadelijk een leed in herinnering te brengen, den dood van een der curatoren, den burgemeester Louis Marie de Laat de Kanter op 4 Februari 1894.

Reeds aan zijn open graf en bij de plechtige viering van den »dies natalis" mocht ik er op wijzen, wat wij verloren in hem, den onverzettelijken strijder voor wat zijne liefde had, den warmen vriend van onze Universiteit.

Bij Koninklijk besluit van 14 Maart 1894 n°. 3 is in zijne plaats benoemd Mr. François Was, burgemeester van Leiden.

Wij hebben deze keuze met vreugde begroet.

Het ambt van curator eener hoogeschool ontleent meer dan eenig ander zijne beteekenis aan de persoonlijkheid dergenen, die het bekleeden. Het groote gewicht daarvan ligt in der curatoren recht en plicht om gevraagd en ongevraagd omtrent universiteitszaken aan de Regeering adviezen te geven, en in het algemeen de belangen der Hoogeschool voor te staan en te bevorderen. En hoever hierbij hun invloed zal reiken, hangt geheel af van wat zij zijn.

Van U Mr. Was weten wij, dat gij onze hoogeschool liefhebt, wij kennen den ijver en de toewijding, waarmede gij alle belangen behartigt, die u zijn toevertrouwd, de breedheid uwer opvattingen, de ruimheid van uwen blik, en wij weten vooral, dat gij in hooge mate die zelfstandigheid, dien zedelijken moed bezit, die den man van eerlijke overtuiging mogen kenmerken. Wij vertrouwen, dat uwe werkzaamheid voor de Universiteit rijke vruchten zal dragen, en wenschen U dit van harte.

Ook in andere academische kringen leden wij verliezen. Den 14den October 1893 overleed na een langdurig ziekbed Dr. Conradus Leemans, oud-Directeur van het Museum van Oudheden. De ijverige geleerde had gearbeid zoolang zijne krach-

ten het gedoogden. Zijne nagedachtenis zal in de wetenschappelijke wereld in eere blijven.

Van onze leerlingen werden helaas vier uit het leven weggerukt: A. J. N. Boerrigter, student in de medicijnen; P. Bogstra, candidaat in de medicijnen; F. Kluifhoofd, candidaat in de rechten; T. T. Gleichman, student in de rechten.

Groote verwachtingen van geluk werden op hen gebouwd, verwanten en vrienden hebben veel in hen verloren, wij betreuren hun verscheiden. Wat er goeds in hen was — het spreekt vaak in jongeren zoo sterk — zal blijven in de herinnering, en werken als eene kracht ten goede.

Gelukkig spaarde de dood de leden van den Senaat. Wel hadden enkelen hunner ernstige ziekten te doorstaan. De toestand van onzen geëerden en beminden kerkhistoricus Acquoy baarde ons eenige zorg, die van onzen vriend Greven was zelfs in hooge mate zorgwekkend. Maar thans mag ik dankbaar beider herstel vermelden. Acquoy zien wij weer opgewekt en krachtig in ons midden, en aan Greven zal een verblijf in gezonde streken ongetwijfeld zeer spoedig hergeven wat hem nog aan krachten ontbreekt.

Al bracht echter de dood den Senaat geene slagen toe, toch zullen wij niet met ongeschonden gelederen den nieuwen cursus ingaan. Als wij dit auditorium verlaten, zal Robert Fruin, die in den afgeloopen cursus zijn zeventigste jaar bereikte, hebben opgehouden werkend hoogleeraar te zijn.

Reeds nam hij den 1sten Juni afscheid met eene rede, zijner waardig.

Vierendertig jaar heeft Leiden het geluk en de eer gehad, hem op den katheter der »Vaderlandsche Geschiedenis" te zien. En hoe hij er gewerkt heeft, behoef ik niet te zeggen. Ieder Nederlander weet het; Fruin's ongelooflijk omvangrijke kennis wekt algemeene bewondering; zijne voortreffelijke methode strekt al onzen degelijken geschiedvorschers ten voorbeeld; hem

te hooren en zijne geschriften te lezen, wordt in alle beschaafde kringen als een hoog geestelijk genot beschouwd.

De hulde hem bij zijn afscheid van zoo menige zijde gebracht, de hooge onderscheiding hem onlangs door H. M. de Koningin-Regentes toegekend, zijn welsprekende bewijzen hoezeer hij wordt gewaardeerd.

Waarde Fruin, wij danken U voor alles wat gij door uwen onvermoeiden, degelijken, ernstigen arbeid hebt gedaan om ontwikkeling en wetenschap te bevorderen en de eer onzer Universiteit te verhoogen. Gij hebt gearbeid in oprechte piëteit voor de waarheid, zonder ooit Uzelven op den voorgrond of in het licht te stellen; wij achten er U te hooger om. Al doet uw heengaan uit onzen wettelijken kring ons leed, wij morren niet. Wij prijzen ons veeleer gelukkig, dat gij tot onzen wetenschappelijken kring blijft behooren. Wij verheugen ons hartelijk, U voor ons te zien nog krachtig naar lichaam en geest, nog altijd grootmeester van het woord in voordracht en geschrift, onvermoeid vorscher naar de schatten van ons verleden. Word nog lang gespaard voor het Vaderland en de Wetenschap en blijf dezelfde voor de ambtgenooten, van wie de wet U uiterlijk scheidt. Zij zullen, dit durf ik verzekeren, dezelfden blijven voor U.

Een anderen ambtgenoot hebben wij ten halve verloren, — als ik eene verouderde en veroordeelde rechtsonderscheiding mocht gebruiken, zou ik zeggen niet uit kracht van de wet alleen, zooals Fruin, maar door de wet ingevolge 's menschen toedoen.

Onze collega Drucker toch is te Groningen gekozen als lid van de 2de Kamer der Staten-Generaal en heeft dit lidmaatschap aanvaard.

Naar de opvatting van den Minister van Binnenlandsche Zaken verbiedt art. 56 der Wet op het Hooger Onderwijs — geen meesterstuk van wetgeving — eenen hoogleeraar, tijdens

zijn lidmaatschap van eene Kamer der Staten-Generaal alle academische werkzaamheid. En zoo zijn dan nu — laat ik zeggen — de officieele betrekkingen tusschen de Universiteit en een harer professoren geschorst.

Wij allen betreuren het voor de hoogeschool ten zeerste dat Mr. Drucker, wiens wetenschappelijke en academische arbeid door zijne ambtgenooten en zijne leerlingen om strijd werd gewaardeerd — zij het, naar wij hopen, tijdelijk — eenen politieken werkkring heeft gekozen.

Wij mogen echter niet vergeten, dat zijn besluit ook eene lichtzijde heeft. Aan den wetgevenden arbeid kan het niet anders dan ten goede komen, dat een man, zoo helder van hoofd, zoo scherp van blik, door jaren van wetenschappelijke studie in ernstig onderzoek doorkneed, en tegen ondoordachte beslissing gewapend, zitting neemt in het parlement. Moge hij er de gelederen versterken dergenen, die, wars van politiek spel en van partijlisten in ernstige en objectieve beschouwing van de voorgelegde ontwerpen hunnen plicht zien en hunne kracht zoeken. En — moge hij weldra tot ons terugkeeren.

Heeft Drucker's verkiezing voor onze Universiteit eene zeer donkere schaduwzijde, met louter ingenomenheid hebben wij gezien, dat onze rustende ambtgenoot Mr. R. van Boneval Faure door de Provinciale Staten van Zuid-Holland is afgevaardigd ter Eerste Kamer. Met ingenomenheid, omdat wij het hebben beschouwd als eene welverdiende hulde aan zijn kennis en karakter en omdat wij van zijn optreden als lid der vertegenwoordiging veel goeds verwachten voor de Universiteit, met welker belangen hij zoo volkomen vertrouwd is, en voor het Vaderland, dat hij lief heeft met eene verstandige liefde.

Eene diepe wonde, ons in den vorigen cursus geslagen, werd in dezen gelenigd. Mr. J. Oppenheim aanvaardde den 18den October het hoogleeraarsambt (in het Staats-, Administratief- en

Volkenrecht) met het uitspreken eener rede over »de theorie van »den organischen staat en hare waarde voor onzen tijd." Wij zullen onzen beminnelijken en scherpzinnigen Buys niet vergeten, noch ophouden hem te eeren, maar mogen toch dankbaar erkennen, dat de afgeloopen cursus ons heeft versterkt in de overtuiging, dat niemand hem als hoogleeraar beter kon vervangen, dan de man, aan wien die taak is opgedragen. De Koningin-Regentes gaf hem voor enkele weken een welverdiend blijk van waardeering, door hem te benoemen tot ridder van den Nederlandschen Leeuw.

Als opvolger van Fruin is bij Kon. besl. van 21 Mei 1894, n°. 25 benoemd Dr. P. J. Blok hoogleeraar te Groningen, die zijne sporen als wetenschappelijk man en als docent reeds met eere heeft verdiend. Wij begroeten hem met waardeering. Moge het hem gegeven zijn, lange jaren Fruin's arbeid voort te zetten met denzelfden rustigen ernst als zijn groote voorganger.

De tijdelijke waarneming van Drucker's functiën is opgedragen aan Mr. P. A. Tichelaar, tot lector benoemd bij Kon. besl. van 4 Juli 1894, n°. 36. Deze heeft zich door verschillende geschriften doen kennen als een wetenschappelijk Romanist van talent en is aan het onderwijs niet vreemd. Wij mogen van zijne werkzaamheid de beste verwachtingen koesteren en zijn der Regeering dankbaar, dat zij ten aanzien zijner benoeming met spoed en onbekrompen aan de wenschen der Faculteit heeft voldaan.

Ook dit jaar zijn de hoogleeraren bij de vervulling hunner taak bijgestaan door een aantal jonge mannen, die onder den titel van lectoren, privaatdocenten, conservatoren, assistenten op verdienstelijke wijze hebben meegewerkt tot ontwikkeling en verbreiding der wetenschap en tot vorming der studenten. Wij brengen hun den dank, die hun toekomt.

Ik zou mij hier, aan het einde van dat deel van mijn verslag, dat over het onderwijzend personeel handelt, kunnen aan-

sluiten bij de wenschen reeds zoo dikwijls geuit, tot oprichting van nog enkele bijzondere leerstoelen. Wat zou het echter baten? Zij die de koorden der beurs in handen hebben, zouden er zich niet door laten vermurwen, en wij kunnen niet beter doen, dan ons troosten met de gedachte, dat de kracht der Universiteit niet zoozeer ligt in het aantal onderwerpen, die er worden geleerd, als in de methode waarvan de leerlingen er worden doordrongen, in den geest waarmede zij er worden bezield.

Lichter dan tot aanvulling der levende wetenschappelijke strijdkrachten plegen de gestelde machten tot vermeerdering en verbetering der doode te bewegen te zijn. En niet ten onrechte misschien. Ook een beperkt aantal hoogleeraren kan veel tot stand brengen, mits hun met onbekrompen hand alle leermiddelen in ruimen zin worden ten dienste gesteld.

Wij hebben met voldoening enkele verbeteringen der academische gebouwen te vermelden.

Onze ambtgenoot van Iterson mocht zijne lessen openen in eene nieuwe operatiekamer. De rede, waarmede hij het deed, stelt duidelijk in het licht, dat en op welke wijze bij den bouw rekening is gehouden met de eischen van wetenschap en onderwijs. De spreker kon getuigenis afleggen van de groote bereidwilligheid, waarmee Regeering en bouwkundigen aan zijne wenschen te dien opzichte waren te gemoet gekomen.

Ook aan het physisch laboratorium is een lokaal toegevoegd, dat ongetwijfeld tot menig nieuw en belangrijk onderzoek zal in staat stellen.

Al zijn wij echter dankbaar voor het aldus verkregene, wij kunnen moeilijk erkennen, dat daarmee geheel voldaan is aan art. 48 der wet op het H. O. volgens hetwelk o. a. »tot *aan-*»*bouw* en *verbetering* der gebouwen .... jaarlijks de *vereischte* »gelden van Rijkswege (worden) beschikbaar gesteld."

Integendeel, *vereischt* was er meer.

Der juridische faculteit blijft het steeds ontbreken aan een tweede collegelokaal, dat genoegzame ruimte biedt. De kleine Stadsgehoorzaal, in den afgeloopen cursus ter beschikking van een der hoogleeraren gesteld, mist ongeveer alle geschiktheid voor het doel, waarvoor zij werd aangewend. De stem weergalmt er op uiterst hinderlijke wijze en de spreker wordt er bij wijlen begeleid, links door jubelende jongens, voor een kwartier aan de schoolbanken ontkomen, rechts door een koor of orkest, dat zich voor eene uitvoering voorbereidt. Het laatste kwam gelukkig niet dagelijks voor, maar was dan ook het hinderlijkst, en wanneer wellicht in het vorige seizoen een college van onzen musikalen ambtgenoot is samengevallen met de repetitie van Brahms' Liebeslieder, dan is het hem moeilijk euvel te duiden, zoo hij heeft ingestemd met den versregel: »Nein es ist nicht auszuhalten mit den Leuten."

En dan de pharmaceutische en chemische laboratoria; welk eene lange lijdensgeschiedenis hebben zij achter zich! Ja er zijn huizen en lokalen, welke die namen dragen, maar hoe weinig zij aan hunne bestemming beantwoorden, weet ieder, die in onze universiteitszaken geen volkomen vreemdeling is. Ook der Regeering is het sinds lang bekend. Gelukkig bestaat er een terrein, dat door de bevoegde autoriteiten, ook door den afgetreden Minister van Binnenlandsche Zaken voor den bouw van nieuwe laboratoria geschikt is verklaard en blijft dit nog altijd voor het Rijk voor eene luttele som te koop.

Wij mogen dan ook zeker wel vertrouwen, dat eindelijk de tegenwoordige Regeering zal voorstellen in de dringende behoefte te voorzien. Wij zullen haar dankbaar zijn.

Van de vertegenwoordiging verwachten wij geen tegenstand, allerminst nu nog onlangs op zoo indrukwekkende wijze is gebleken, hoe volkomen terecht er reeds bij herhaling van verschillende zijden op verplaatsing der Chemische laboratoria was aangedrongen. In den laten avond van den 13den Juli ontstond

er nl. in een dezer een heftige brand. Ware die iets later uitgebroken, (nadat de custoden der aangrenzende gebouwen zich reeds ter ruste hadden begeven), ware hij dus minder spoedig ontdekt, ware de brandweer minder gelukkig opgetreden en had niet onze ambtgenoot Franchimont de tegenwoordigheid van geest gehad, de gevaarlijkste stoffen uit het brandende vertrek te verwijderen, dan waren vermoedelijk alle gebouwen, die de Kleine Ruine — wij mogen wel zeggen — ontsieren, met de kostbare physische en anatomische kabinetten een prooi der vlammen geworden.

Wat mondelinge en schriftelijke vertoogen tot nog toe niet hadden kunnen uitwerken, zal ongetwijfeld deze waarschuwing door feiten helpen tot stand brengen. Ik twijfel niet of mijn opvolger zal kunnen mededeelen, dat de drie laboratoria gereed, of althans in aanbouw zijn. Wellicht kan hij er dan bij vermelden, dat de plek waarop zij staan, behoort tot de gemeente Leiden. Zooveel te beter.

Eene ramp van geheel anderen aard trof onze Bibliotheek en onzen Hortus Botanicus. Door den ijsregen, die ook te Leiden den 6den Augustus grooten schrik verspreidde, werd de glazen bekapping der eerste voor een groot deel vernield en bekwamen de plantenkassen der tweede belangrijke schade. Tal van boeken hadden van het instroomende water te lijden, en verschillende planten, waaronder van groote beteekenis, gingen verloren of werden verminkt. Het beleid en de ijver dergenen, aan wier zorgen de boekerij en de plantentuin zijn toevertrouwd, waarborgen ons, dat de schade tot het onvermijdelijke is beperkt gebleven, en zoo goed mogelijk is hersteld.

De beide verzamelingen, waarvan ik hier spreek, bewijzen bij voortduring bij onderwijs en wetenschappelijk onderzoek hoogst gewichtige diensten. Och! of wij dit ook van alle andere konden zeggen! Maar verschillende zijn te slecht geherbergd, om geheel aan hare bestemming te voldoen.

Wij zwijgen ditmaal over de Musea van Oudheden en van Natuurlijke Historie. Niemand zal er uit afleiden, dat wij deze geene waardiger verblijfplaats toewenschen.

Maar moeilijk kunnen wij onze klachten smoren, over den toestand, waarin zich het Ethnografisch Museum bevindt. De belangrijke verzameling, steeds verrijkt door schenkingen, met milde hand geboden, en door den Staat gracelijk aangenomen, is geborgen in drie min of meer ongeschikte huizen, die hoogstens voor bewaring, zeker niet voor behoorlijke uitstalling gelegenheid bieden.

Overtuigd, dat deze toestand niet mag worden bestendigd heeft de Senaat zich tot den Minister van B. Z. gewend met een ernstig vertoog, waarin op den bouw van een eenvoudig, maar voor onderzoek en onderwijs bruikbaar Museum werd aangedrongen. Zijne wenschen kunnen niet lang onverhoord blijven in eenen tijd als den onzen, nu het groote gewicht der Ethnologie voor allerlei onderdeelen der wetenschap steeds meer wordt erkend.

Wellicht kan tevens worden voldaan aan het verlangen van sommigen, om in eene onzer groote steden eene verzameling aan te leggen en uit te stallen, welke het groote publiek een denkbeeld geeft van de zeden en gebruiken van allerlei volken, in de eerste plaats van die welke in onzen Indischen Archipel te huis zijn. Milde aanbiedingen van voorstanders van dit plan, maken het zelfs niet onwaarschijnlijk. Ondenkbaar is het echter, dat ooit de Regeering het oor zal leenen aan het denkbeeld, om met dat doel eenvoudig het Ethnografisch Museum uit Leiden naar elders te verplaatsen, een denkbeeld, waartegen ook de Curatoren zich met de meeste kracht hebben verzet.

Zeker, het inrichten van volksmusea is een der deugdelijke hulpmiddelen bij de populariseering der wetenschap, die tegenwoordig University Extension heet, en algemeene verspreiding van nuttige kennis is van hoog gewicht.

Maar wie meende, ze te mogen en te kunnen bereiken ten koste van het wetenschappelijk onderzoek en de universitaire vorming, zou al van zeer zonderling inzicht blijk geven.

Echte populariseering van kennis is slechts mogelijk door of onder leiding van zuiver wetenschappelijk gevormde mannen.

Dezulke op te leiden is de taak der Universiteiten. De Regeering zal niet vergeten, dat het plicht is, haar de middelen hiertoe niet te onthouden, veelmin te ontnemen. Zij zal ons in het bezit laten van onze Ethnografische verzameling.

Naast hetgeen de Staat moet verrichten en tot op zekere hoogte ook werkelijk verricht ten bate van het hooger onderwijs, blijft er plaats voor vele — laat ik zeggen — »impensae utiles et voluptuariae", en staat er dus nog een ruim veld open, voor wie het goed meenen met onze Alma Mater.

Wij waardeeren dankbaar, wat er ten bate der studie aan onze Hoogeschool wordt gedaan door het Universiteitsfonds, door de stichtingen van Vollenhove, Fruin en anderen.

Maar er is meer te doen.

In den zomer van 1895 zullen hier weder honderden oud-studenten samenstroomen en in alle oprechtheid bij den schuimenden beker getuigen, hoe hoog zij hunne wetenschappelijke voedster eeren en hoe lief zij haar hebben. Laat hen eens rondzien in onze academische gebouwen; wie weet, welke plannen er dan bij hen rijpen.

De Leidsche Universiteit bloeit. Zij verdient, dat oud-studenten haar sieren met een uiterlijk teeken hunner dankbaarheid.

Zij bloeit zeg ik. Voorzoover cijfers dit kunnen getuigen, doen het die der eerste inschrijving in den afgeloopen cursus.

Sinds 1877 schommelde het aantal der nieuwe academieburgers tusschen 88 en 183. Dit jaar werden 182 voor het eerst ingeschreven, meer dan in al die jaren, met uitzondering van 1885. Deze cijfers spreken nog het duidelijkst; wij kunnen ons eer

hierop verlaten, dan op die, welke het geheele aantal studenten heeten aan te wijzen.

Want wie *studenten* zijn, die vraag kan thans al even moeilijk worden beantwoord als voor een paar eeuwen. Toen had het antwoord daarop een nog grooter belang dan thans. Immers toen genoten de studenten vrijdom van accijns b.v. op wijn en was aan Rector en Assoren eenige jurisdictie over hen toegekend, zooals het heette »om de Professoren van de Uni»versiteit bij de studenten aanzienlijk te maaken, ende haer »institutiën des te meer respect te doen hebben, ende jonge »luiden des te meer tot de Universiteit te noodigen". — Vooral deze bijzondere rechtsmacht deed van tijd tot tijd de vraag rijzen, wie nu eigenlijk studenten mochten heeten. De antwoorden waren lang niet altijd eensluidend, en naar het oordeel van den Magistraat hechtte de Academische Vierschaar aan het woord dikwijls een veel te uitgebreiden zin. Den 21sten Maart 1661 gaf daarom de Vroedschap eene officieele uitlegging van het statuut op dit punt, door uit te maken, dat onder *studenten* slechts waren te begrijpen »zodanige persoonen, »dewelke in gestaadig vervolg zijn van haare studiën, ende »tzelve met het frequenteeren van de publique lessen, het in»stitueeren, ofte ontfangen van institutie in private collegiën »betoonen".

Moesten wij die omschrijving nog als de juiste beschouwen, dan zouden wij op grond van het register van den Rector mogen aannemen, dat er in den afgeloopen cursus te Leiden 793 studenten waren, waarvan 349 medici, 241 juristen, 77 philosofen, 65 theologen en 61 litteratoren. De Almanak van het Leidsche Studentencorps geeft echter geheel andere cijfers. Vergelijken wij deze met de officieele, dan komen wij tot het besluit, dat 200 onzer jongelieden *niet* zijn ingeschreven, waarvan 136 juristen, 50 medici, 11 litteratoren, 2 theologen en 1 philosoof. Die der vier laatstgenoemde faculteiten zijn zeker

bijna allen doctorandi, welke reeds eenen maatschappelijken werkkring hebben gevonden; maar hoevelen onder die 136 niet ingeschreven juristen geacht mogen worden »in gestaadig vervolg van haare studiën" te zijn, valt moeilijk uit te maken.

Ik wil niet trachten de aangehaalde cijfers te ontleden, en evenmin uit te vorschen, welke invloeden in het laatste jaar ten voordeele, welke misschien ten nadeele onzer hoogeschool hebben gewerkt. Laat ons curatoren, professoren en studenten liever de hand in eigen boezem steken en ons de vraag stellen, wat goeds er aan ons te danken, wat kwaads er ons te wijten is, wat wij hebben gezegd en gedaan om der Leidsche Universiteit een goeden naam te verschaffen en te doen verdienen, wat om haar voor een kwaden naam te behoeden. Het antwoord, dat wij ons zelven op die vraag geven, zal licht meer kracht oefenen voor de toekomst, dan eene beschouwing ex cathedra.

Alleen tot u studenten een woord. Gij zijt jong, en veelal minder dan ouderen en meer ervarenen tot wikken en wegen geneigd. En toch, aan uw doen en laten hangt zoo veel. Ik weet het, de groote meerderheid uwer meent het ernstig met het leven, heeft prijzenswaarde idealen, en put uit jeugdigen levensmoed het vertrouwen, die te kunnen bereiken, het stalende en sterkende geloof. De meesten uwer zijn goed.

Maar helaas niet allen. Wie in de studentenwereld rondziet en zijn oor te luisteren legt, wordt van tijd tot tijd bedroefd door tooneelen, die ik niet wil omschrijven, door feiten, studenten onwaardig.

Er is, naar ik geloof, slechts ééne macht, die op afdoende wijze zulke uitspattingen kan weren of binnen de engste grenzen beperken, de publieke opinie in uw eigen kring, uw »mos". Bedenkt, dat gij wordt beoordeeld ook naar de daden van weinigen, die de algemeene aandacht trekken, dat ergerlijke gedragingen, ook van enkelen, den goeden naam onzer

Hoogeschool in gevaar brengen, en dat vooral in onze dagen alle beschaafde kringen — en de hoogste het meest — het voorbeeld behooren te geven van eerbied voor het gezag, gehoorzaamheid aan de wet, strenge zedelijkheid.

Gij meerderheid voel uw kracht en vorm een dwingende »mos" in uwen geest.

Zeg niet: uitspattingen, als die welke gij bedoelt, zijn in onzen grooten kring onvermijdelijk, wij zien geen kans ze te keeren. Die moedeloosheid zou passen noch aan uw leeftijd, noch bij uw aard, en de historie zou ze veroordeelen.

Er is een tijd geweest (het was in 1608) toen de Leidsche magistraat noodig achtte, ter beteugeling van de nachtelijke baldadigheid der studenten een afzonderlijk corps nachtwachts op te richten, bestaande uit een commandant, twee luitenants en 54 soldaten. Twee derden dezer waren iederen nacht in dienst en doorkruisten in rotten van zes de stad. Elk rotmeester droeg behalve zijn hellebaard een pistool met los kruit geladen. Loste hij ter waarschuwing een schot en maakte dit aan de »resistentie of agressie" niet terstond een einde, dan mocht een van het rot, die met een roer gewapend was, met scherp vuren.

Zulke maatregelen tegen studentenbaldadigheid werden toen noodig geoordeeld.

Hoeveel is sinds dien tijd de toestand verbeterd. En zouden wij dan thans moeten stilstaan op den weg van vooruitgang?

Tot hen, die de eer en den goeden naam der studenten hoog houden en helpen handhaven, behooren zeker die jonge mannen, die met gunstig gevolg hebben deelgenomen aan den wetenschappelijken prijskamp, waarvan wij u thans den uitslag hebben mede te deelen. Ik verzoek den Secretaris van den Senaat voorlezing te doen van het oordeel der Faculteiten over de ingekomen prijsantwoorden.

OORDEEL over de ANTWOORDEN OP DE PRIJSVRAGEN, die den 1sten Mei 1893 door Rector en Senaat van de Rijks-Universiteit te Leiden zijn uitgeschreven.

Op de ten vorigen jare door de faculteit van rechtsgeleerdheid te Leiden uitgeschreven prijsvraag, luidende:

»*De faculteit verlangt eene beoordeeling van de vóór en tegen landnationalisatie aangevoerde gronden*",

zijn bij haar drie antwoorden ingekomen.

Het eerste voerde als motto deze woorden van HUGO PREUSZ: ». . *und wer sie fordert, den trifft die Beweislast für ihre Nothwendigkeit oder doch überwiegende Zweckmässigkeit.*"

De faculteit wil een woord van lof niet onthouden aan de vlijt, waarvan deze arbeid getuigt. Ook de rangschikking der stof scheen haar niet ongelukkig. Toch was van deze verhandeling de eindindruk ongunstig. Naast het vrij uitvoerig referaat der denkbeelden en voorslagen, die het gold te beoordeelen, treedt er de beoordeeling zelve meer dan dat mocht geschieden terug. Van eenige zelfstandigheid geeft bovendien die kritiek geene genoegzame blijken. Ook laat de vorm aan de hoogst noodige deugden — zelfs, nu en dan, aan duidelijkheid — te wenschen over.

De kenspreuk van het tweede antwoord luidde: »*Onderzoekt alle dingen, en behoudt het goede.*"

De indruk, dien de faculteit van het eerste deel dezer verhandeling — en inzonderheid van het dusgenaamde »Voorwoord" — ontving, was wel zoo ongunstig mogelijk. Taal en stijl konden haast niet slordiger zijn geweest. Slechts door middel van ettelijke aanvullingen op den gis kon veelal in de gedachtenreeks een redelijke zin worden gelegd. Allengs echter werd

onder het voortlezen dat eerste oordeel wat gewijzigd. De vorm, schoon altijd even onverzorgd, werd duidelijker en won aan levendigheid. De schrijver deed zich kennen als een verstandig, zelfs hier en daar als een scherpzinnig man. Ontsierd werd zijn betoog nog meer dan één̈s door een gemis aan wetenschappelijken ernst, dat in overijling en oppervlakkigheid zich verried. Maar die fout hing wellicht samen met eene deugd: des schrijvers merkbaar streven naar de bereikbaar hoogste volledigheid. Inderdaad onderscheidt zich door volledigheid vooral zijn arbeid boven de twee andere vertoogen. Onder de vele zijden, van waar het opgegeven vraagstuk al zoo kan worden beschouwd, zijn slechts weinige geheel door hem verwaarloosd. Die zorg om niets te veronachtzamen en de haast, die daardoor bij den arbeid aan elk onderdeel allicht is gemaakt, kunnen tevens eenigermate strekken — allerminst tot verontschuldiging natuurlijk! maar dan toch tot verklaring der taalfouten en stijlgebreken. Om al die redenen kon de faculteit ten slotte vrijmoedigheid vinden om den inzender van dit antwoord eene loffelijke vermelding waardig te keuren.

Het derde antwoord, eindelijk, was ingezonden onder de spreuk: »*Tamen est laudanda voluntas.*"

Het gemotiveerde oordeel over dezen arbeid moet beginnen met de opmerking dat het zich slechts uitlaat over een brokstuk. Op den fatalen termijn namelijk was deze verhandeling nog onvoltooid. De schrijver zond toen wat hij gereed had, met het verzoek, dat de rest, die weldra volgen zou, nog mede in aanmerking mocht worden genomen. Werkelijk kwam dat tweede deel na eenigen tijd der faculteit in handen. Om wel te bevroeden redenen echter meende deze aan het verzoek des inzenders niet te mogen voldoen. Het achteraangekomen stuk bleef ongelezen.

Stond dientengevolge de schrijver aanvankelijk bij zijne mededingers achter, door de eerste bladzijden van het tot den wed-

strijd toegelaten fragment werden zijne kansen nog maar weinig verbeterd. Gang en indeeling van het betoog zijn daar niet steeds gemakkelijk te begrijpen. Oogenschijnlijke tegenstrijdigheden worden er onvoldoende weggeredeneerd. De inkleeding, eindelijk, is, in weêrwil van de prijzenswaardige zorg, die daaraan blijkbaar werd besteed, ééntonig en breed zonder noodzaak. Nochtans worden ook hier weêr de feilen opgewogen door eene deugd, welke de schrijver toont in merkbaar ruimer mate te bezitten dan één der twee anderen; die deugd heet »wetenschappelijke zin." Deze student geeft meer dan ééns treffende bewijzen van eene nauwkeurigheid die ook op het kleinste let, — van eene eerlijkheid, die bij het gebruiken van ontleende bewijsgronden de bron nooit verzwijgt, — van een pogen naar onbevangenheid, dat, ter zake van het brandende vraagstuk in behandeling, aan geene der partijen zich voorbarig gewonnen geeft, — van eene grondigheid die vooral daar gelukkig aan het licht treedt, waar een paar door Marshall ontwikkelde vertoogen wel van pas worden ingelascht, — van eene oorspronkelijkheid soms, frisch genoeg blijvend onder den druk eener rijke litteratuur, om af en toe een nieuw gezichtspunt te openen. Achtte zich de faculteit gerechtigd, ten gunste van den schrijver der tweede verhandeling zijnen zin voor volledigheid in compensatie te doen komen tegen sommige overijlingen, zij heeft dan ook zeker niet minder vrijheid om den inzender van dit derde antwoord een soortgelijk benefice te gunnen, door te zijnen behoeve den nauwgezetten ernst, waarvan de sporen haast op iedere bladzijde zijner verhandeling zichtbaar zijn, te brengen in mindering van het bezwarend feit, dat hij zijne taak niet te bepaalder tijd heeft afgewerkt. Ter wille van zijn wetenschappelijk geweten bovenal kent daarom ook aan dezen schrijver de faculteit eene eervolle vermelding toe.

Op uitnoodiging der faculteit hebben zich als schrijvers der

beide loffelijk vermelde geschriften bekend gemaakt: — van dat met het Nederlandsche motto, de Heer

R. J. DE VISSER,

doctorandus in de rechts- en de staatswetenschap aan de universiteit te Leiden.

en van dat met de Latijnsche kenspreuk, de Heer

A. R. VAN DE LAAR,

doctorandus in de rechtswetenschap aan de universiteit te Utrecht.

Het derde naambriefje onder het aan Preusz ontleende motto werd ongeopend verbrand.

Op de prijsvraag, die door de faculteit van geneeskunde werd uitgeschreven, luidende:

»*De faculteit verlangt een op eigen experimenteel onderzoek* »*steunende kritiek van het werk van John Berry Hay-* »*craft: on the minute structure of striped muscle,* »*with special reference to a new method of investigation, by means of impressions* »*stamped in Collodion. Proceedings of the Royal Society*, Vol. 49",

is een antwoord ingekomen onder de zinspreuk: »*Es irrt der Mensch, so lang er strebt.*"

De schrijver geeft blijk, dat hij zich met ijver op het gevraagde experimenteele onderzoek heeft toegelegd. Een gelukkige gedachte van hem mag het heeten, om bij gebrek aan de noodige hulpmiddelen, waarover kon worden beschikt, de parelsnoervormige holle buisjes van Haycraft te vervangen door den waterstraal. Ook is de poging om met behulp van glycerine, de afdrukken der spiervezels op collodion langeren tijd te bewaren, goed geslaagd, zooals uit eenige der overgelegde praeparaten wordt bewezen.

Toont de schrijver hiermede een zekeren aanleg te bezitten

tot het verrichten van experimenteelen arbeid, aan de noodige kritiek heeft het hem blijkbaar ontbroken, en het onderwerp schijnt zijne krachten te boven te zijn gegaan. Bijzaken, zooals het al of niet bestaan van nevenschijven in een spiervak worden met te groote uitvoerigheid behandeld. De bevinding van Haycraft, dat het intermediaire stadium van een contractiegolf in een spiervezel zich slechts bij uitzondering homogeen vertoont, wordt in een verkeerd licht gesteld en een te groote beteekenis wordt toegekend aan de rimpeling van het sarcolemma, die dikwijls doch volstrekt niet altijd, in het stadium van omkeering is waar te nemen.

Van bedenkelijker aard nog is het, dat de schrijver meermalen aan Haycraft een verzuim toedicht, dat deze niet heeft gepleegd, of gezegden, die deze niet heeft gebezigd. Dit geldt b. v. voor het verwijt, dat Haycraft het onderscheid, dat tusschen normaal levend spierweefsel en de afgestorven gepraepareerde vezelen bestaat, geheel uit het oog zou hebben verloren. Een ander voorbeeld van dezen aard kan het best in het licht worden gesteld door de vergelijking tusschen een paar zinsneden uit de verhandeling van den schrijver, met een plaats uit het werk van Haycraft. De schrijver zegt op bl. 30:

»Voor eene oplossing van deze vraag, zou het noodza»kelijk zijn, afdrukken te maken van eene serie der inter»mediaire toestanden, tusschen complete rust en contractie. »Het is Haycraft nooit gelukt, zulke afdrukken te verkrijgen", terwijl in Haycraft zelf op bl. 296 te lezen staat:

»Ik heb dikwijls spieren afgedrukt, welke in dezelfde vezel »zoowel den toestand van contractie, als dien van verslap»ping vertoonen met alle intermediaire stadiën. Deze inter»mediaire veranderingen komen op volmaakte wijze in de »»afdrukken" voor den dag."

Dergelijke grove onnauwkeurigheden bij de behandeling van hoofdzaken, moeten den schrijver tot een ernstig verwijt worden

gemaakt, te meer, daar het opstel van Haycraft, waarvan in de prijsvraag de kritiek wordt verlangd, nauwlijks de grootte van een vel druks overschrijdt.

Ten slotte mag niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan, dat ook de vorm en de afwerking der verhandeling zeer veel te wenschen overlaat.

Op bovenstaande gronden acht de faculteit van geneeskunde zich niet gerechtigd, den schrijver voor eene bekroning of eene eervolle vermelding in aanmerking te doen komen.

Op de tweede door de faculteit uitgeschreven prijsvraag zijn twee antwoorden ingekomen, het eene onder de spreuk: »*Simplex veri sigillum*" het andere onder de spreuk: »*Ars longa, vita brevis*".

Beide antwoorden gelijken in meer dan een opzicht op elkander. Zoowel de eene als de andere schrijver is volkomen onvolledig in zijne bespreking. Bij beiden ligt de grond dier onvolledigheid hierin, dat zoo goed als uitsluitend Duitsche litteratuur is nagegaan, en dat in het bizonder de nieuwere Fransche litteratuur voor hen een gesloten boek is gebleven. Daardoor is b.v. al wat omtrent de constante leververanderingen bij eclampsie bekend is, noch door den een, noch door den ander besproken.

Verder hebben beide schrijvers zich klaarblijkelijk herhaaldelijk er toe bepaald uit de tweede hand te citeeren, zonder de origineele stukken zelf te bestudeeren. Eene poging tot het samenstellen van eene eigen statistiek der verschillende in de litteratuur verspreide gevallen, hebben zij geen van beiden gedaan, doch zij hebben zich tevreden gesteld met de door anderen gegeven statistieken, zonder eenige moeite te doen deze te vermeerderen of te verbeteren. Evenmin is door een van beiden ook zelfs maar eene poging gedaan om na te gaan in hoeverre er onderscheid dient gemaakt te worden tusschen eclampsie durante graviditate, durante partu en in puerperio.

Van het een en ander is dan ook het gevolg, dat beide schrijvers in hunne kritiek der verschillende theorieën, voor zoover zij die nog bespreken, niets anders hebben kunnen doen dan kritische tegenwerpingen reproduceeren, die reeds door anderen zijn uitgesproken, en ten deele reeds in leerboeken te vinden zijn. Noch door den een, noch door den ander is eindelijk ook maar een poging gedaan om de verschillende theoriën te toetsen aan het succes dat door verschillende therapeutische maatregelen, melkdieet, venaesectie, narcotica, zoutwaterinjecties enz. te verkrijgen is.

Naast al deze punten van overeenkomst zijn de punten van verschil tusschen de beide antwoorden gering.

De schrijver van het antwoord: »simplex veri sigillum" heeft zich eene juiste kritiek reeds daardoor onmogelijk gemaakt, dat hij eene theorie vooropstelt, die hij voor de juiste aanziet, en nu niet veel anders doet dan oppervlakkig alles, wat met die theorie strijdt, afkeuren, en alles wat tot steun daarvan dienen kan, even oppervlakkig aannemen. De stijl van het antwoord is eindelijk min of meer onbeholpen.

Van het antwoord: »Ars longa, vita brevis" is de stijl aangenamer, hoewel hier en daar wat al te los. Ontsierd wordt dit stuk door tal van ergerlijke Germanismen, als »aanzamelen, de eigenwarmte verhoudt zich" enz. Verder moet erkend worden, dat schrijver althans meer neiging tot objectiviteit heeft gehad, en zich daardoor gunstig van den eerstgenoemden onderscheidt. Deze goede eigenschappen van het tweede stuk zijn evenwel niet in staat op te wegen tegen de groote, hier boven genoemde gebreken.

Op grond van een en ander kan de faculteit aan geen der beide antwoorden eene bekroning toekennen.

De Faculteit der Wis- en Natuurkunde heeft op hare tweede prijsvraag, luidende:

»*Door Lobry de Bruyn zijn onlangs (Recueil des travaux chimiques des Pays-Bas, T. XI) waarnemingen omtrent de oplosbaarheid van sommige anorganische zouten in watervrijen en in waterhoudenden alcohol medegedeeld, die aangevoerd zouden kunnen worden tot steun van de meening, dat alcohol en water zich samen verbinden; eene meening, die op andere gronden verworpen wordt. De Faculteit verlangt nieuwe chemische proefnemingen tot toetsing van die meening, benevens een kritisch overzicht van de gronden in het algemeen, die er vóór en tegen zijn aangevoerd of aan te voeren, met nauwkeurige opgave van de geraadpleegde oorspronkelijke litteratuur.*"

een antwoord ontvangen onder de spreuk: »*Qui n'a patience n'a pas science.*"

In dit stuk geeft de schrijver ten eerste een overzicht van de verschillende bewijsgronden, welke vóór of tegen het bestaan van alcoholhydraten zijn aangevoerd. Hij behandelde de gevolgtrekkingen, welke uit het onderzoek der voornaamste physische eigenschappen van mengsels uit alcohol en water zijn afgeleid met eene zeer prijzenswaardige soberheid van voorstelling en uitdrukking. Wat hij te zeggen heeft, zegt hij kort en duidelijk, bij elke der in bespreking genomen eigenschappen een of twee verhandelingen aanvoerende, die vermoedelijk als voorbeeld moeten gelden van de andere onderzoekingen, welke zich in dezelfde richting bewogen hebben.

Hoezeer nu ook te roemen is, dat de schrijver bij de behandeling der litteratuur zich zekere beperking heeft opgelegd, wil het der faculteit toch voorkomen, dat deze terughouding hier en daar te ver is gegaan en onvolledigheid is geworden. Ook worden de gronden, waarop schrijver meent van het onder-

zoek in deze of gene richting geen uitkomsten te mogen verwachten, in den regel niet voldoende uitvoerig uiteengezet. Daarentegen is de kritische behandeling van het stuk van Raoult zeer goed geslaagd te noemen.

In het tweede deel van zijn antwoord vermeldt de schrijver zijne eigen proeven, welke hoofdzakelijk hebben bestaan in pogingen om uit verschillende mengsels van alcohol en water bij sterke afkoeling kristallen te verkrijgen, welker onderzoek moest uitmaken, of zij alleen uit ijs, dan wel uit een alcoholhydraat bestonden.

De schrijver heeft zich daarbij laten leiden door de theorie der evenwichts-toestanden van stelsels uit twee of drie componenten opgebouwd, in den vorm, welken deze door Bakhuis Roozeboom heeft verkregen. De toepassing der algemeene regels op een stelsel, dat uit water en alcohol bestaat, en de graphische voorstelling der verschijnselen, die verwacht mogen worden, laten zoo goed als niets te wenschen over. Alleen is noch hier, noch later, nadat de proeven genomen waren, de mogelijkheid overwogen, dat mengkristallen uit ijs en alcohol zouden kunnen gevormd worden; er moet trouwens toegegeven worden, dat de waarschijnlijkheid daarvan niet groot is.

Terwijl dus de schrijver een helder en juist inzicht toont te hebben in de hedendaagsche theoriën van het moleculair evenwicht, is het hem nog niet gelukt de proefondervindelijke moeielijkheden van zijn onderzoek geheel te overwinnen. Ten slotte is slechts een enkel punt met zekerheid uitgemaakt, namelijk, dat uit alcohol van 55°/$_0$ na uitvriezen en afzuigen een kristalmassa kan verkregen worden, die minder alcohol bevat dan het hydraat met drie moleculen water zou moeten bevatten, welks bestaan het meest wordt verdedigd, terwijl nog eenige andere zijdelingsche bewijsgronden voor het niet bestaan van dit hydraat zijn aangevoerd.

Met het oog op de groote moeilijkheden aan deze proeven

verbonden, mogen de slechte uitkomsten anderen misschien minder verrassen dan den schrijver, dit neemt niet weg, dat zij nog niet tot die mate van afsluiting gekomen zijn, welke de Faculteit voor eene bekroning gewenscht acht, hoewel zij gaarne erkent, dat verschillende technische bijzonderheden den schrijver teekenen als iemand met onmiskenbaren aanleg voor experimenteel onderzoek.

De Faculteit vertrouwt, dat het den schrijver bij voortzetting zijner proeven gelukken zal, zijn onderzoek tot eene grootere mate van rijpheid te brengen, en is van meening, dat het ingekomen antwoord om zijne vele goede eigenschappen ten volle eene eervolle vermelding verdient.

Niettegenstaande gedane oproepingen heeft de schrijver van dit antwoord zich niet aangemeld.

Op de door de Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte uitgeschreven prijsvraag:

> *Kritische vergelijking van de Maleische Hikajat Amir Hamzah en de Javaansche Menak met de Arabische en Perzische bronnen.*

is één antwoord ingekomen onder het motto: *Dimidium facti qui coepit habet.*

De beantwoording der vraag was ver van gemakkelijk. Zij kon slechts geschieden door iemand, die voldoende toegerust was met kennis van Arabisch, Perzisch, Maleisch en Javaansch, en de geschriften, waarover het onderzoek moest loopen, waren niet alleen bijna alle onuitgegeven, maar moesten ook uit verschillende bibliotheken opgespoord worden. Het is der Faculteit aangenaam reeds dadelijk te verklaren dat de schrijver zich op zeer loffelijke wijze van die taak heeft gekweten.

Met recht heeft de auteur allereerst een onderzoek ingesteld

omtrent de vraag of het Arabische verhaal dan wel het Perzische het oorspronkelijkst is. Daartoe geeft hij eerst eene analyse van het eerste naar het Parijsche handschrift in 11 deelen, daarna van het tweede naar de handschriften van Dresden en München en toont vervolgens in een derde hoofdstuk op overtuigende wijze aan, dat het Arabische geheel op het Perzische steunt en daarvan eene zelfstandige, dikwijls grillige, bewerking is. Scherpzinnig is zijne verklaring van het feit, dat voor den held van het oorspronkelijk verhaal, Hamza den oom van Mohammed, een fabelachtige Hamza uit den heidentijd is in plaats gesteld, wat tal van andere wijzigingen ten gevolge heeft gehad.

Na alzoo met het Arabische verhaal afgedaan te hebben, is de schrijver overgegaan tot eene vergelijking van het Maleische verhaal naar twee Leidsche handschriften met den Perzischen text. Achtereenvolgens plaatst hij de inhoudsopgave van de *tjeritera*, waarin het eerste verdeeld is, tegenover de *destan's* of hoofdstukken van het Perzische verhaal en verkrijgt zoo de conclusie, dat het Maleische eene vertaling van het Perzische is, maar naar een text, die reeds geïnterpoleerd was. Een der twee handschriften bevat bovendien een Maleisch toevoegsel. Bij dit onderzoek maakte de schrijver de niet onbelangrijke ontdekking dat de Javaansche Lahad, die ook tot den Hamzacyclus behoort, uit het Maleisch is overgenomen.

Werd de vergelijking van de Javaansche Menak aan de eene zijde vergemakkelijkt door de inhoudsopgave van den Catalogus der Leidsche verzameling, aan de andere zijde leverde de geheel van de andere redacties afwijkende vorm — de Menak namelijk is een gedicht, terwijl de andere redacties in proza zijn geschreven — met een tal van ingelaschte verhalen en uitwijdingen van den dichter, ook hier weder eigenaardige bezwaren op. Evenwel is de auteur er in geslaagd, den draad der Maleische tjeritera in de Menak terug te vinden, en aan te toonen, dat de maker dezer laatste niet direct uit het Per-

zisch maar ontwijfelbaar uit de Maleische bewerking heeft geput. Hij heeft buitendien het geluk gehad een vervolg op de Menak te ontdekken, dat aan het groote Leidsche handschrift ontbreekt, namelijk de geschiedenis van het rijk Ambar.

De schrijver heeft dus de vraag beantwoord. Bovendien heeft hij tal van min of meer belangrijke problemen, die zich bij zijn onderzoek voordeden, aangestipt of trachten op te lossen, waarbij hij dikwijls goed geslaagd is.

Zijn arbeid getuigt niet alleen van noeste vlijt, maar ook van een gezond oordeel en van scherpzinnigheid. Dat er in een werk met zoovele détails wel eenige vlekjes te bespeuren zijn, dat ook de stijl hier en daar beknopter en soberder had kunnen zijn, mag niet in aanmerking komen tegenover de hoogst verdienstelijke wijze, waarop hij dit netelige en omvangrijke onderwerp heeft behandeld. De Faculteit heeft dus niet geaarzeld aan den auteur dezer verhandeling den gouden eereprijs toe te kennen. Na opening van het naambriefje bleek hij te zijn

PH. S. VAN RONKEL,

candidaat in de Semitische en in de Indische taal- en letterkunde.

De Faculteit van Godgeleerdheid heeft op de door haar gestelde prijsvragen geen antwoord ontvangen.

Evenmin zijn antwoorden ingekomen op de eerste der prijsvragen, door de faculteiten van rechtsgeleerdheid, van wis- en natuurkunde en van letteren en wijsbegeerte uitgeschreven.

Ik verzoek den Heer van Ronkel tot mij te komen om den gouden eerepenning te ontvangen, dien hij heeft verworven.

Gij bezit M. v. Ronkel blijkens uwen arbeid de gaven, die de wetenschappelijke vorscher behoeft en gij maakt van die gaven een degelijk gebruik. Vooral hiermee wensch ik U geluk. In

de plichtsbetrachting zelve ligt eene nog rijkere bron van vreugde en genot dan in de belooning, die er voor wordt verkregen. Zij dat genot U in uw verder leven in ruime mate beschoren.

Ontvangt ook gij Mijne Heeren R. J. de Visser en A. R. van de Laar mijne gelukwenschen met de eervolle vermelding, die U voor uwen arbeid is toegekend. Al hebt gij het hoogste niet bereikt, ook gij hebt toch doen blijken dat het U ernst is met de beoefening der wetenschap en dat gij menige te waardeeren eigenschap bezit.

Ik verzoek U uit mijne hand de getuigschriften te komen ontvangen, waarin het oordeel der faculteit over uw werk wordt vermeld. Moge dit U een prikkel zijn, om voort te gaan op den goeden weg.

Van denzelfden wetenschappelijken zin, waarvan verschillende prijsantwoorden getuigden, gaven sommige proefschriften en promotiën blijk.

Maar toch moet mij over de laatste een woord van het hart.

Er zijn in den afgeloopen cursus 58 doctoraten verleend, na verdediging van proefschrift en stellingen voor de faculteit. Geene enkele zoogenaamd *publieke* promotie kwam voor. Waarom zijn deze in onbruik gemaakt? Zeker niet, omdat de jongelieden er de voorkeur aan geven, *in alle stilte* het doctoraat te verwerven. Integendeel, aan uiterlijk vertoon ontbreekt het zelden; paarden met pluimen versierd, een deftig uitgedoschte palfrenier vestigen op den promotie-rit de aandacht. Maar mannelijk in het openbaar den katheter bestijgen en allen uitdagen tot een wetenschappelijken strijd, waarin de doctorandus zich den graad waardig wil toonen, dat doet er geen. Durft men niet? Het zou te betreuren zijn. Bescheidenheid siert, gemis aan zelfvertrouwen is een gebrek.

Acht men het niet der moeite waard, wijl het toch alleen om den graad te doen is? Hebben wij hier te doen met eene

heden ten dage niet zeldzame hooghartige minachting van vormen? Het zou zeker niet van helder inzicht getuigen. Juist in het openlijk oproepen van bestrijders ligt als het ware een *opvorderen* van den graad, een inroepen van het oordeel aller deskundigen over de vraag, of men er aanspraak op heeft. Dit past hem, die na getrouwe plichtsvervulling staat aan het einde zijner academische loopbaan. De publieke promotie is geen loutere vorm.

Gebruikt ook tot hare wederinvoering uwen invloed, degelijke studenten. Het zal tevens velen een prikkel zijn, om zich op het oraal debat, op het mondeling helder weergeven hunner gedachten meer dan tot heden toe te leggen. En ook dit zou ten zegen worden in onzen tijd, nu in de gave des woords eene zoo groote kracht ligt. Het maatschappelijk belang wordt er hoogelijk mede gediend, zoo onder de beste wetenschappelijke denkers en onderzoekers ook de beste sprekers zijn. Het levert een waarborg te meer tegen ondoordachte propaganda van phrasenhelden en houdt de wetenschap in eere.

Zij verdient het, zij mag grooten invloed oefenen en er kan groote kracht van haar uitgaan, vooral wanneer de geleerden uit alle landen en van alle nationaliteiten eendrachtig met elkaar blijven samenwerken, in onderlinge waardeering van elkaar leerend, elkaar steunend en aanvullend.

Daarom niet het minst verheugen wij ons van harte, wanneer ook de Nederlandsche hoogescholen en hare hoogleeraren blijken van erkenning en sympathie van over de grenzen mogen ontvangen, en wanneer ons de gelegenheid wordt geschonken, elders getuigenis af te leggen van onzen eerbied voor wat er de priesters der wetenschap wrochten. Ook in dit opzicht mogen wij op het afgeloopen jaar dankbaar terugzien.

Verschillende onzer Leidsche ambtgenooten ontvingen van buitenlandsche geleerde lichamen de bewijzen, dat hun arbeid op hoogen prijs werd gesteld. R. Fruin werd benoemd tot buiten-

landsch lid van de Letterkundige afdeeling der Academie Royale de Belgique, M. J. de Goeje tot lid der Koninklijke Deensche Maatschappij van Wetenschappen, J. ten Brink tot lid der Vlaamsche Akademie van Wetenschappen en J. J. M. de Groot zag zich voor zijn werk »le code du Mâhayâna en Chine" den »Prix Stanislas Julien" toegekend.

Drie Universiteiten noodigden den Leidschen Senaat uit, zich te doen vertegenwoordigen bij gedenkdagen of feesten, die zij vierden.

Die te Kasan herdacht den dag, waarop voor 100 jaren haar groote wiskundige Nicolaas Lobatschewsky was geboren. Wij ontvingen de uitnoodiging te laat, om tot het huldebetoon aan zijne nagedachtenis anders dan door een warm schrijven mede te werken.

Gelukkiger waren wij, waar het gold de inwijding van het nieuwe »Palais des facultés" te Caen en de viering van het tweede eeuwfeest der Universiteit te Halle. Bij beide hadden Rector en Secretaris de eer den Leidschen Senaat te vertegenwoordigen.

De twee feesten hadden een onderscheiden karakter. De aanleiding gaf hun dit, de volksaard drukte op beide zijn stempel, aard en inrichting der feestvierende Universiteiten deden haren invloed gevoelen.

Te Caen werd in ruime mate de tol van hulde en vereering betaald aan de jonge »démocratie républicaine" die de Universiteiten in de provinciën tot haar recht laat komen. Te Halle sprak uit menig woord dankbaarheid voor de vrijheid van onderzoek, ook in Goddelijke zaken, door de vaderen verworven, en een tocht — haast zeide ik eene bedevaart — naar Wittenberg sloot de feesten.

Te Caen was de inwijding van het Universiteitsgebouw met sierlijke redevoeringen van den Rector en den Minister van onderwijs de hoofdplechtigheid. De vertegenwoordigers der

vreemde en die der Fransche Universiteiten hadden daarbij gelegenheid hunne adressen van gelukwensching aan te bieden. Den Leidschen Rector viel het voorrecht te beurt, namens de eersten — aan wie de Fransche courtoisie den voorrang gaf — een woord te spreken.

Te Halle was de hoofdplechtigheid de wetenschappelijke feestrede door den Rector Dr. D. Beyschlag uitgesproken en de daarop gevolgde eere-promotie door de decani. — Maar niet minder indrukwekkend was de begroeting der feestvierende Universiteit door tal van autoriteiten, binnen- en buitenlandsche hoogescholen en corporatiën. Ook hier mocht ter bekorting der bijeenkomst, die door Prins Albrecht van Pruissen werd bijgewoond, slechts één der vertegenwoordigers van vreemde Universiteiten het woord voeren. Wij kozen daartoe den even beminnelijken als geleerden Filippo Serafini, Rector der Universiteit te Pisa, die op voortreffelijke wijze onze gevoelens vertolkte. De Rector Magnificus beantwoordde elken groet met groote gevatheid, met vriendelijke vrijmoedigheid en mannelijke openhartigheid, met beminnelijke, onberispelijke welsprekendheid. Hij verwierf zich elks bewondering. Zijn sympathiek talent maakte deze plechtigheid tot een hoog genot.

Ik mag niet te veel van uwe aandacht vergen en zwijg dus van alle gastmalen en andere feestelijkheden ons èn te Caen èn te Halle met gulle hand te genieten gegeven.

Slechts één feit wil ik nog vermelden. In Caen werden ons twee der groote feesten, een voortreffelijk concert en een groot banket aangeboden door de Association générale des étudiants.

In Halle, waar de studenten niet tot één corps zijn verbonden, maar deels in een groot aantal Corpsen en Burschenschaften zijn vereenigd, deels buiten alle verband staan, was zelfs het groote »Commerz" door den Senaat georganiseerd; een der professoren voerde er het voorzitterszwaard en leidde er de salamanders. »Vis unita fortior", dat bleek ook hier.

»Les trois bans" waarmede in Caen aan de wetenschap en hare oudere en jongere vertegenwoordigers hulde werd gebracht, en. de »Hoch's", die in Halle werden uitgejubeld, zullen ons nog lang in de ooren klinken, maar langer nog zullen wij dankbaar blijven voor de gastvrije, voorkomende, vriendschappelijke wijze, waarop wij aan beide Universiteiten werden ontvangen, zullen wij ons verblijden in de wetenschappelijke betrekkingen, die wij onder de feestgalmen hebben aangeknoopt en zal ons de handdruk heugen, waarmede wij verschillende nieuwe bekenden een hartelijk tot weerziens toevoegden.

Er rest mij thans nog ééne taak. Voor den volgenden cursus is door H. M. de Koningin-Weduwe-Regentes tot Rector-Magnificus benoemd Mr. P. A. van der Lith, terwijl de Senaat als zijn opvolger in het Secretariaat heeft aangewezen Dr. K. Martin. Ik heb U waarde Van der Lith het Rectoraat over te dragen en ik doe het met lust en vertrouwen. Wij kennen uw rijp verstand, uw rusteloozen ijver, uwe trouw aan uwen plicht. Wij weten, dat bij U het bestuur onzer oude Hoogeschool in goede handen is, en dit verheugt ons van harte. Want wij hebben haar lief die oude, om hare geboorte uit de vrijheid.

Wij eeren haar, omdat zij haar leven lang heeft gewerkt en gestreden voor de vrije wetenschap.

Wij bouwen op haar, omdat in haar blijft leven de oude geest, omdat zij trouw blijft aan den plicht, dien haar adelbrief haar oplegt, den plicht om zonder ophef en zonder haast te vorschen naar de waarheid op elk gebied.

Wij gelooven in haar, omdat, hoe ook de gedaante der maatschappij wissele, degelijke wetenschap niet zal kunnen worden ontbeerd en hare macht zal behouden.

Blijve zij onder Uw bestuur haar verleden waardig.

Rector-Magnificus, ik groet U.

BIJLAGEN.

HET RECHTSGELEERD BEDRIJF IN NEDERLAND.

REDE

uitgesproken door den Rector Magnificus op den 319den verjaardag der Universiteit te Leiden, 9 Februari 1894.

MIJNE HEEREN, CURATOREN, PROFESSOREN, DOCTOREN, STUDENTEN, EN GIJ ALLEN, DIE DOOR UWE TEGENWOORDIGHEID VAN UWE BELANGSTELLING BLIJK GEEFT,

Zijt welkom op dit feest der wetenschap, ter viering van den herinneringsdag, die reeds zoo vele malen dit oude lokaal vulde met een uitgelezen gehoor, zijn eenige sier.

Een feest, waarop helaas heden eene zeer donkere schaduw valt, door het overlijden van een onzer Curatoren, den Burgemeester Louis Marie de Laat de Kanter, dien wij gisteren ten grave brachten.

Hij heeft veel gearbeid, de man die ons is ontvallen. Zijn vaste wil, zijn scherpe blik, zijn sterke hand, hebben veel tot stand gebracht en vele dingen gestuurd in de richting van zijnen geest.

De stad Leiden en al wat haar betrof, ging hem zeer nauw aan het hart. Niet het minst onze Universiteit. Wie tot hem kwam om over haar te spreken en hare belangen te bepleiten, was zeker een open oor te vinden.

Dat hij als Curator met alle kracht heeft geijverd voor hetgeen hij meende, dat haar kon verheffen en haar bloei verhoogen, dit mogen wij met vertrouwen aannemen.

Hiervoor brengen wij hulde aan zijne nagedachtenis.

Zijn heengaan doet allen vroolijken feestgalm verstommen.

Slechts tot eene ernstige samenkomst zijn wij heden gestemd.

Maar *deze* mocht ook thans niet achterwege worden gelaten, zoo min als in andere jaren van rouw.

Gedenkdagen als onze 8e Februari hebben eene hooge beteekenis. Daaraan mag niet worden geraakt; zij moeten ongeschonden blijven bewaard als mijlpalen op den langen weg der wetenschap, als rustplaatsen van waar men terugziet op de afgelegde baan, en den blik vooruit richt tot den horizont, waar men, door de herinnering aan de reeds overwonnen moeilijkheden, kracht verwerft voor de worsteling tegen andere, die in het verschiet liggen, waar men zich telkens en met ernst rekenschap geeft van de richting, welke men heeft te volgen, van de middelen, waarmede men het naaste doel het spoedigst en het zekerst kan bereiken.

Zegt niet: de man van wetenschap heeft aan officiëele gedenkdagen geene behoefte in dezen zin, zijn geheele streven legt hem dagelijks met klem de vraag voor: waarheen? en stuwt hem vooruit zoodra het antwoord is gegeven. Gezamenlijke herdenking van vroegere zegepralen en van oude tekortkomingen, gezamenlijke overweging van plichten in de toekomst, oefenen eene eigenaardige kracht, die van geen nadenken in het eenzame studeervertrek kan uitgaan. De taak der wetenschap is zoo oneindig groot, de kracht van den enkele is zoo gering, de tijd waarover hij beschikt zoo kort. Hij heeft het noodig, het van tijd tot tijd te voelen, ik zou haast zeggen, zinnelijk waar te nemen, dat met hem schouder aan schouder staan mannen van denzelfden wil, dat hun phalanx niet dunt, maar voortdurend aangevuld, verjongd en versterkt, zich meest langzaam, doch met vasten tred voortbeweegt naar het groote doel.

Hij heeft het meer dan ooit noodig in den tegenwoordigen tijd van beweeglijk leven en snelle openbaarheid. Er heerscht allerwege en in bijna alle kringen een onrustig streven naar verbetering — ook van eigen toestand. Men wil spoedig bereiken wat men nastreeft, hier geld, daar eene goede plaats in de maatschappij, ginder roem, eer. Men versmaadt geene middelen, die hiertoe kunnen leiden. Reclame, effectbejag, waarheen men het oog richt. Ja, laat ons het niet ontveinzen,

zelfs daar, waar men een zuiver wetenschappelijk streven zou mogen verwachten, wordt men een enkele maal onaangenaam getroffen door zekeren ophef, door een ongeduld, dat, niet tevreden met het bewustzijn, nu en dan een stap vooruit te doen, de beteekenis der verkregen resultaten wil zien erkend en toegejuicht door de wetenschappelijke wereld niet alleen, maar ook door het groote publiek. Dat ongeduld voert zoo licht tot studie in de richting, waarin het meeste effect is te wachten, tot voorkeur voor opzienbarende resultaten, alles tot nadeel van het degelijke onderzoek. Ook tegen dat ongeduld wapent een blik op de zich eeuwen lang steeds rustig voortbewegende wetenschappelijke gelederen. Wij gaan vooruit door samenwerking van aller krachten, al is niet ieders aandeel in den vooruitgang op elk oogenblik duidelijk herkenbaar. Dit geloof schenkt ons een terugzien op den afgelegden weg; en wie gelooven haasten niet.

Juist gedenkdagen, nieuwjaarsdagen, als ik het zoo mag uitdrukken, dringen, den blik nog eens te laten rusten op het verleden, en te laten weiden over de toekomst.

Vergunt ook mij, dit heden te doen, zij het over een beperkt gezichtsveld en met U te spreken over „het rechtsgeleerd bedrijf van vroeger en later in Nederland".

Als ons in het leven der Germ. maatschappij het eerst een blik wordt gegund is het nog uiterst eenvoudig. Door jacht en boerenbedrijf voorziet het volk in zijn onderhoud. Enkele verwante gezinnen wonen in een dorp bijeen. Die uit eenige dorpen vormen een hondertschap, en de gezinshoofden spreken er met elkaar recht. Geschreven wetten hebben zij niet. Waarvoor ook? Onder die boerenfamiliën, welke slechts met hun stamgenooten verkeeren, komen geene ingewikkelde rechtsverhoudingen voor; en de vragen, die zich opdoen, weet ieder volwassen man te beantwoorden. Hoe en met welk gevolg men zijn vee, zijn hut kan overdragen, hoe men erft, hoe men huwt,

in welke verhouding men tot zijne vrouw en kinderen staat, hoe de dief boet en de doodslager wordt gestraft, dat alles en meer dergelijks heeft hij van zijn vader gehoord, met zijne buren besproken, in zijne omgeving opgemerkt. Ter terechtzitting, waar alle weerbaren een woord hebben mee te spreken, zullen zij het zonder dralen uitmaken: de eed van den gedaagde beslist over zijne schuld, wapenreiking maakt den jongeling mondig, geene verbintenis zonder „wedde," vaderlooze kinderen hebben eene plaats aan den haard van hun moeders broeder. Dat alles weten zij, zonder dat eene wet het hun zegt. Te zekerder hebben en houden zij het in hun geheugen, omdat zij, ook ter terechtzitting staan onder geëerbiedigde leiding. Wij weten het, elke oude Germaansche vergadering ging met godsdienstige plechtigheden gepaard, de priester was het, die stilte gebood, op het „ding" heerschte Godsvrede. Welnu de priester is vermoedelijk aanvankelijk ook geweest de „rechtswijze", op wiens oordeel men afging, op wiens geheugen men zich verliet in twijfelachtige gevallen. Hij heeft, naar wij mogen aannemen, de plaats bekleed, later bij de Friezen, de Alamannen, de Beieren door den **asega** (ēsago) bij de Scandinavische volken door den **lagman** (lögmađr, lögsögmađr) ingenomen.

Zijne functie is zeker tweeërlei geweest, het voorstellen der oordeelen en het in herinnering houden van het recht, door het opzeggen van de geldende regelen in een vorm, die zich licht in het geheugen liet prenten, bij den aanvang van elke terechtzitting.

Als wij de oude Friesche wetten opslaan, is het ons soms of wij het den eerwaardigen aesga op zangerigen toon hooren voordragen, dat alle vrije Friezen zullen zijn „uter stoc and „uter stupa, uter besma and uter scere and uter alle pinen," dat de zwarte doek en de noordwaartsche boom (de galg) hem wachten, die eens anders goed steelt „an thira neilthiustera „nacht, and ma hine hant et hole and et herne ur thera bun„dena berne, and ma him nimt a bosme and a beke tha blo-

„dega thiufthe.” Misschien heeft hij zijne voordracht besloten in denzelfden trant als later de schrijvers hun rechtsboek „ut „send tha riucht and ik bin self thera Goda kniucht.”

Dat zulk eene openlijke herinnering aan de geldende regelen oudtijds algemeen gebruikelijk is geweest, mogen wij te eer gelooven, omdat nog in veel later tijd, toen reeds overal het recht op schrift was gebracht, een aantal terechtzittingen aanvingen met eene reeks wijsdommen omtrent de meest voorkomende rechtsvragen, of de voorlezing van bestaande keuren.

En vermoedelijk hangt ook de vorm van ettelijke regelen en van menige uitspraak uit later eeuwen samen met het feit, dat oudtijds het recht enkel door mondelinge voordracht op vaste tijden in het geheugen moest worden bewaard.

Denkt aan den ferdban bij eigendomsoverdracht, „dat niemant „dit erve en ript noch en roert, noch en pit noch en poelt;” herinnert u den regel, dat hem, die op een bepaalden rechtsdag zijn proces wil voortzetten, daarin zal hinderen „noch oegst noch bou, noch hit, noch cou, noch twaelff genacht, noch niemants geacht”; brengt u te binnen de dichterlijke formule, waarin de rechter den banneling verbiedt „tlandt ende sant, huys ende hoff, kerc „ende cluse, scuren ende molenen, busschen ende bramen, heyde „ende weyde, berch, water ende dal, mijns liefs heren lant overal”.

In den eenvoudigen rechtstoestand, dien ik daar schetste, kwam na enkele eeuwen eene algeheele omkeering.

Een der oude Frankische volkskoningen had zijn Salisch gevolg geleid tot schitterende overwinningen in het oude Gallië, hij en zijn geslacht hadden alle andere koningen van hun stam verdrongen, en tal van andere stammen onder hun zwaard doen buigen; zij hadden zich een eigen gezag verworven, krachtig door zijne onmisbaarheid in het uitgebreide rijk; zij geboden als wetgevers en beslisten als hoogste rechters. De Germaansche stammen hadden den invloed ondergaan van het Christendom,

zij waren in nauwere aanraking gekomen met elkander en vooral met de Romeinsche beschaving, een uitgebreider verkeer had nieuwe behoeften geschapen en bevredigd, naast den landbouw hadden andere takken van bedrijf beteekenis verkregen.

Op het recht drukten de gewijzigde toestanden in menig opzicht hun stempel. Het werd in schrift gebracht, en hiermee werden de rechtskenners ontlast van wat tot nog toe vermoedelijk hunne hoofdtaak was geweest, het in herinnering houden van het recht. Maar tegelijk werd hun een ander zeer ruim veld van werkzaamheid geopend.

In de veranderde maatschappij deed zich namelijk altijd dringender de noodzakelijkheid gevoelen aan duurzame bewijsmiddelen. Er werden toch steeds meer overeenkomsten gesloten, bestemd om op langen termijn te werken, en rechten gevestigd voor langer dan menschenlevens. Om slechts een voorbeeld te noemen, de grond was vervreemdbaar geworden; de koning, weldra de kerk, de grooten hadden meer onroerend goed in bezit, dan zij voor zich zelven konden doen bemeieren, of althans zij konden er het meeste voordeel uit trekken, door een deel voor langen tijd aan anderen in gebruik te geven.

De verkrijgers nu van eigendom, vruchtgebruik, of ander langdurig gebruiksrecht van den grond — een blijvend rechtsobject dus — hadden behoefte aan een middel, om ook lang na de handeling, waarbij zij hun recht verwierven, hiervan te doen blijken. Vele anderen hadden bij zulk een middel uit anderen hoofde belang. De beschaving was ver genoeg gevorderd om de zich aldus openbarende behoefte te bevredigen. De schriftelijke bewijsstukken deden hunne intrede. Het nieuwe arbeidsveld der rechtsgeleerden — ik gebruik dit woord in ruimen zin — was het opstellen van akten.

De schrijvers en ontwerpers hiervan, de beambten der koninklijke kanselarij, de cancellarii der gerechten, de notarii oefenden op de rechtsvorming een gewichtigen invloed.

De rechtshandelingen, waarvan door hunne geschriften moest blijken, waren òf nieuw, òf ondergingen althans den invloed van den veranderden maatschappelijken toestand.

De aktenschrijvers hadden het grootendeels in hunne macht, deze ontwikkeling te leiden. Zij vooral gaven, door telkens denzelfden vorm te kiezen, dezelfde regelen en bedingen op te nemen, aan de rechtshandelingen die zij beschreven, een vasten inhoud. En zij deden meer; velen hunner waren geestelijken, velen was de Romeinsche praktijk niet vreemd, velen eindelijk vormden zich tot rechtspraktizijns ook door de studie van eene der formulieren-verzamelingen, die in en na de 8ste eeuw ontstonden. Veel gemeenschappelijks in hunne opleiding bracht eene zekere gelijkmatigheid in hunne akten mede. Zoo hielpen zij eene brug bouwen, waarover de rechten van verschillende landen en streken tot elkaar naderden.

Den grootsten invloed hadden de leden der koninklijke kanselarij. Maar, al was de werkkring van andere aktenschrijvers van den Frankischen tijd bescheidener, ook hun kwam toch de niet te loochenen waarheid ten goede, dat, wie vaststelt wat zal worden gezegd, bepaald, voorgeschreven, vaak minder invloed oefent, dan wie den *vorm* kiest, waarin dit zal geschieden.

In dezelfde periode, waarvan ik hier spreek, werd hun, die met het recht meer dan anderen vertrouwd waren, nog in tweeërlei andere richting nieuw arbeidsveld geboden: de rechtspraak en de bijstand in rechte. En geleidelijk, in den loop der eeuwen werden zij op dit terrein de eenige arbeiders. Aanvankelijk, wij zagen het, kwamen alle weerbaren op geregelde tijden ter rechtspraak samen. De terechtzittingen waren weinig talrijk, geene tijdroovende werkzaamheden beletten de gerichtsgenooten op te komen en de samenkomst had voor allen eigenaardige aantrekkelijkheid, zij was, zou ik bijna zeggen, eene familie-reunie waar men vóór en na de ernstige werkzaamheden vroolijk met elkaar koutte over belangen, die allen gemeen

hadden en gebeurtenissen, die allen gelijkelijk aangingen.

Maar hierin kwam dra in menig opzicht verandering. Het meer ingewikkelde verkeer vorderde vooral in de centra meer terechtzittingen; de meer zorgvuldige landbouw, de toeneming van andere bedrijven, de stijgende behoeften der gezinnen, maakten voor menigeen de geregelde medewerking daarbij moeilijk. En deze verloor tevens veel van hare aantrekkelijkheid. Het recht, dat men had toe te passen, was niet meer enkel uit het brein van het volk geweld, maar deels van boven af door koningen, graven, gerechtsheeren opgelegd. Al werd het door hen, die er onder leefden als goed en heilzaam erkend, zij stelden er minder belang in, zijne ongeschonden handhaving ging hun minder aan het hart. Daarbij verspreidden zich de familiën, ontstond er verschil van belangen, verschil van gedachtengang ook, de band tusschen de gerichtsgenooten verslapte en de samenkomst verloor zóó iets van het karakter dat ze vroeger begeerlijk maakte.

De opkomst werd hierdoor trager, en het volk nam beperking of ontslag van de verplichting, om ter rechtspraak op te komen, als een voorrecht aan.

Dit deden reeds de oude Saliërs. Naar hunne bekende wet rustte de hoofdtaak bij de rechtspraak niet meer op het volk in zijn geheel, maar op eenige rachinburgi, die om den leider der zitting geschaard, hem het recht wezen. Vermoedelijk werden zij telkens gekozen en bijzonder opgeroepen. Hij dien zij moesten bijstaan, zal wel vooral op die mannen zijne aandacht hebben gevestigd, van wie hij wist of mocht vermoeden, dat zij beter dan anderen het recht kenden. Onder Karel den Groote ging de ontwikkeling nog eene schrede verder. In de plaats der wisselende rachinburgen traden vaste oordeelaars, schepenen, aanvankelijk voor hun leven benoemd, later op geregelde tijden aftredende, maar dan toch veelal òf herkozen òf bij vrij geregelde beurtwisseling in het gerecht terugkeerende. Naarmate de maatschappelijke verhoudingen meer ingewikkelde rechtsbetrekkingen

medebrachten, en de toepassing van het recht meer bedrevenheid vorderde, zocht men voor het schepenambt zorgvuldiger naar personen „der rechten ervaren.”

Dit leidde er ongetwijfeld mede toe, dat velen zich door gezette studie voor de rechtspraktijk voorbereidden, wat zij wellicht te liever deden, omdat de „milites legum”, — de naam duidt het reeds aan — voorrechten van den ridderstand deelden.

En zoo kwam in verschillende streken ook van ons vaderland een goed deel der rechtspraak in handen van in de school gevormde juristen. Om slechts één enkel voorbeeld te noemen: in Delft nam in 1475 één Mr. zitting in de schepenbank; 250 jaren later bestond deze uit enkel Meesters en Doctoren.

In sommige Nederlandsche provinciën vonden de Frankische schepenen-gerechten geen ingang, maar toch ook hier wies gestadig de invloed der juristen op de rechtspraak.

Vooreerst hadden de meeste gerechten hun vasten schrijver, hun „clerck”, die zich, zoo al niet aan eene academie of in eene kloosterschool, dan toch in de praktijk eene zekere kennis had eigen gemaakt, die zelden tot de inheemsche gewoonten beperkt was.

Maar hierbij bleef het niet. Het was voor den eenvoudigen boer of den landedelman, die, nadat partijen hare beweringen hadden voorgedragen, het eerst om zijn advies werd gevraagd, — den ordeldrager of ordelwijzer — geene geringe taak, zich zelven een oordeel te vormen.

Somtijds schijnt hij er zich met eene algemeenheid te hebben kunnen afmaken. Vooral in de markegerichten ontmoeten wij in dit opzicht kluchtige staaltjes. Op de vraag, wat zekere gedaagde heeft verbeurd, hooren wij antwoorden: eene boete. Welke boete? De markeboete, of zooveel als in de aangrenzende marken.

Maar meestal wordt een nauwkeuriger antwoord vereischt. Om dit te kunnen geven, verzoekt de ordeldrager een tijd van beraad — „syn achtinge” — en maakt zich dien te nutte, om de meening te vernemen, niet slechts van zijne buren en be-

kenden, maar ook — en dit was vooral in later tijd regel — van een rechtsgeleerde. In Overijssel was zelfs dit gebruik zoo algemeen, en hierdoor het benoemen van een ordeldrager uit de gerichtsgenooten zoozeer een onbeteekenende vorm geworden, dat men in 1630 meende, dit laatste voor de lage gerechten geheel te mogen afschaffen. Sinds dat jaar werden de processtukken er door het gerecht zelf in handen gesteld van een rechtspraktizijn, wiens advies kortweg als vonnis werd uitgesproken. In Friesland werd in de 18de eeuw van alle partijen, die voor de nedergerechten procedeerden, vergoeding gevorderd voor een advies, door het gerecht zelf bij een advocaat in te winnen.

Zoo kwam geleidelijk, hier langs dezen, ginds langs genen weg, de beslissing der lage banken geheel of grootendeels in handen van geleerde rechters.

En in nog hoogere mate was dit het geval met de rechtspraak in laatsten aanleg. Deze werd in den loop der jaren bijna overal hier te lande toevertrouwd aan Hoven van Justitie — in verschillende provinciën zelfstandig geworden onderdeelen van den grafelijken regeeringsraad, in andere naar dit model gevormd. Die hoven moesten overal voor een deel bestaan en bestonden weldra geheel uit doctoren en licentiaten.

Terwijl zoo eene lange ontwikkeling den rechtsgeleerden de rechtspraak in handen gaf, namen zij tevens eene steeds gewichtiger plaats in als vertegenwoordigers der partijen in het proces.

Reeds de jongere volksrechten en de capitularia uit de eerste helft der 9de eeuw gewagen van voorsprekers, die in tegenwoordigheid der partijen haar woord voeren. In 817 ontvingen zelfs de graven den last, aan armen, weduwen en weezen, die in rechte stonden en de wet niet kenden, een taalman toe te voegen.

Die voorspraken hebben hunne plaats bij de rechtsbedeeling behouden. Het is alsof wij nog het capitulare van 817 zien toepassen als wij in Delft — naar een zeer oud procesformulier — een eischer hooren vragen: „Heer rechter, ick hebbe hier recht te spreecken,

„ende ick en can die dinctael nyet, ende ick segge, dat ghy „sculdich zyt my enen talman te setten, op myn ban ende cost".

Tot de toevoeging was nagenoeg overal de rechter verplicht, wel te verstaan — zooals het Landrecht van Tieler- en Bommelerwaard 1409 a. 6 zegt — „alsoe veer als daer voerspraecken „zijn by der bancken, die te spreecken plegen om gelt". Deze waren niet overal. In Zwolle mocht zelfs naar de oude keuren „gheen voersprake dingen die ghelt nemet". Maar ook hier was toch het voeren van eens anders woord in rechte door een meer ervarene zeer gebruikelijk. En geen wonder. Het Germaansche proces was uiterst vormelijk, eischte op straffe de strenge inachtneming van tallooze gerechtsgebruiken Geen leek, die misschien ééns in zijn leven voor den rechter stond, kon er zich zonder bijstand aan wagen.

Tot elke proceshandeling, van het begin tot het einde, hadden partijen het gerecht verlof te vragen, in alles zich naar zijne aanwijzing te gedragen. Zij hadden elke vraag te stellen op het juiste oogenblik en in dingtaal. — En dan al de vormen bij de bewijslevering, b. v. bij het afleggen van den onschuldseed in acht te nemen. Hier deed men den eed staande, daar zittende, ginds knielende, en dat weer of op bedekte, of op ontbloote knieën. Op de eene plaats bleven de heiligen, het kruis, de evangelieboeken op tafel liggen, op de andere werden zij opgeheven. Men had er hier zijne hand, daar de twee voorste vingers op te plaatsen, elders het kruis binnen zijn vier takken te omvatten. Deed men het te vroeg, of trok men zijne hand te spoedig terug, de eed gold als niet gedaan. Men had zorgvuldig en zonder haperen den eed na te zeggen, die werd gestaafd. Wie „stamelde off syn spraick verloir" stelde zich in vele gevallen bloot aan het wettelijk vermoeden „dat syn hart besweeck", wij zouden zeggen, dat het hart hem in de schoenen zonk, omdat de eed, dien hij op het punt stond af te leggen, niet „rein ende onmein" was.

En zoo waren er in elk proces honderd vormen na te leven op verlies van de zaak, of althans op straffe. Zelfs de voorsprekers hadden in den regel de voorzichtigheid, van den rechter de verklaring te vragen, dat zij zouden mogen spreken op „ban en boete" der partij zelve.

En waar het Germaansche formalisme in het geding had plaats gemaakt voor de Romeinsch-canonieke vormen, waar — zooals Betthman Hollweg het uitdrukt — „dieser Formalismus „des Rechts in dem Römisch-kanonischen Prozesse scholastisch „sich verknöcherte", daar was het evenmin den leek geraden — zoo het hem al vrij stond —, zonder rechtsgeleerden bijstand een geding te voeren. Ik behoef u slechts te herinneren, wat Wielandt zegt van het gewone proces. De leden van de processen, zoo merkt hij op, zijn afkomstig uit de natuurlijke of uit de civiele rechten: „De leden ghekomen ende ingebrocht van „ende wtten natuerlicken rechte, syn daginghe, eysch, antwoorde „ende proeve". Ware het hierbij gebleven, ieder zou des noods zijn eigen advocaat hebben kunnen zijn, maar Wielandt vervolgt: „de leden inghebrocht bij civile rechten, zijn zonder „ghetal te weten preparatie, supplicatie, commissie, mandement, „daginge, venue en court, informatie, sequestratie, detentie, „arrestatie, namtisatie, dilatie, relatie, excusatie, continuatie, „presentatie, appellatie, reformatie, reductie, recisie, delibera-„tie, satisdatie, fidejussie, remissie, libellatie, positie, confes-„sie, productie, contradictie, salvatie, renunciatie, conclusie „ende veel meer andere". Wat dunkt u, zouden er vele rechtzoekenden geweest zijn, die zich in staat voelden al deze „leden" van het proces te hanteeren en er zich aan waagden zonder raadsman den rechtstrijd te voeren met de kans om een praktizijn tegenover zich te zien, in al die dingen ervaren? Zeker neen; ieder zal gevreesd hebben, de „maniere van procedeeren" in eenig opzicht te miskennen en dientengevolge „zijne instantie door het obji-„cieeren van eene exceptie van informaliteit te zien perimeeren".

Voor de juridisch gevormde rechters en advocaten ware er gedurende het lange tijdperk, waarvan wij daar spraken, naast hun deels formeelen arbeid nog eene schoone taak te vervullen geweest. De wetgeving onder de Frankische koningen aangevangen deed wel telkens eene schrede vooruit, maar hield toch geen gelijken tred met het zich ontwikkelende maatschappelijk leven. Het had nu aan rechters en advocaten gestaan, bij de rechtstoepassing de leemten der wet aan te vullen, door het verkeer met zijne nieuwe eischen en nieuwe vormen zijne behoeften af te zien, poorters en landlieden hunne rechtsovertuiging af te luisteren, hieruit rechtsregelen af te leiden, deze met de oude en beschrevene in verband te brengen en tot een wel sluitend, zoo eenvoudig mogelijk stelsel te verwerken. Eene schoone roeping, waaraan helaas verweg de meesten maar al te weinig gehoor gaven.

Dat zij dit niet deden, had verschillende oorzaken.

De hoofdoorzaak was voor rechters en advocaten beiden eene onvoldoende opleiding, voor de laatste tevens eene slechte traditie.

Voor beiden eene gebrekkige opleiding zeg ik.

Aan de hoogescholen werd bijna uitsluitend Romeinsch recht onderwezen en dit nog wel meest exegetisch.

Wij behoeven, om ons hiervan te overtuigen, slechts het oog te slaan op de oudste bekende „catalogi lectionum" onzer eigene universiteit. In het winter-semester van 1587 werden alleen de Instituten en het Vierde boek van den Codex behandeld. De series van het zomerhalfjaar van 1593 vermeldt meer lessen, maar weder alle Romeinsch, het tiende boek der Digesten, de Instituten, het derde deel der Digesten, het vierde boek van den Codex en de testamenten.

Aan het onderwijzen van iets anders dacht men niet. In 1592 opperden de Curatoren eenige bedenkingen tegen het onderwijs der juridische professoren, die somtijds hunne hoorders een gansch jaar bezighielden met uitlegging van enkele titels. De hoogleeraren verklaarden zich hierop bereid, overeenkomstig

den wensch der curatoren „het Corpus Juris onder elkanderen „te verdeylen ende 't selve binnen eenen zekeren tyt van jaeren „geheel uytteleggen". Het is alsof er buiten dat Corpus Juris geen recht bestond.

Dien „seeckeren tijt van jaeren" heeft men vermoedelijk zelfs niet te eng genomen, want in het zomer-semester van 1599 lazen twee hoogleeraren over de Instituten, één behandelde alleen den titel „de regulis juris", de vierde niet meer dan een deel van het VI[de] boek van den Codex en de vijfde slechts één Pandectentitel over de servituten.

En de eischen voor het doctoraat lagen in dezelfde lijn. Men werd geëxamineerd „in Institutionibus Juris en voorts sommari„scher wijse in de geheele Rechten" (d. z. Romeinsche rechten) en had eindelijk „twee sware Loyen te verklaren en uyt te leggen".

Zoo was dus de juridische opleiding. In het practische leven getreden, hadden de doctoren en licentiaten zich, zoo goed het ging, het inheemsche geschreven recht eigen te maken, maar veel verder dan tot de kennis der letter hiervan brachten de meesten het niet. Waar deze hen in den steek liet, grepen zij naar Codex en Pandecten, en wisten, zooals Schrassert 1740 zegt, „op elk geval een decisoiren text uit het Corpus Juris te passen, hetselve houdende voer hoeren doctor et omnia."

Het is waar, in de 18[e] eeuw kwam er in het onderwijs eenige verbetering, en gaf men aan het vaderlandsche recht een bescheiden plaatsje. Om bij Leiden te blijven, eenige voorbeelden:

Voet behandelde in 1703 „illustriores controversias ex Romano et hodierno jure;" Scheltinga sprak in 1744 en enkele volgende jaren „de notabilioribus juris Hollandici a Justinianeo differentiis; Pestel droeg meermalen „Capita Selecta juris publici Germanici" en in 1788 zelfs „Capita Selecta juris publici et privati Germanici" voor; Voorda las in 1786 „de conjugali bo„norum societate ex moribus hodiernis." Maar de gedachtengang en het systeem bleven Romeinsch, en van het besef,

dat het recht één samenhangend, groeiend en zich ontwikkelend geheel is, gaven de meeste dezer lessen weinig blijk.

Nog eens rechters en advocaten leden onder den geest, die hunne academische vorming had beheerscht. De laatsten — ik zeide het reeds — bovendien onder den invloed eener slechte traditie.

Hunne voorgangers, de oude taalluiden waren toch niet gewoon geweest, hunne taak zeer hoog op te vatten.

Laat ik u slechts enkele staaltjes geven uit geschriften, die als wegwijzers in de praktijk grooten invloed hadden en als teekenen van hunnen tijd mogen worden aangemerkt. De Saksische Richtsteig, een geschrift van Ridder Joh. von Buch uit het midden der 14de eeuw bevat onder anderen de volgende raadgevingen. De voorspraak moet zijn cliënt liever slechten dan goeden moed geven, — om hem van procedeeren zoo mogelijk terug te houden, of tot eene schikking te bewegen, meent ge? — och neen „wint he danne, he wetes di beteren danc."

Hij verdedige liever hem die gelijk, dan hem die ongelijk heeft — niet omdat hij geen onrecht mag voorstaan, wel neen „die vorspreke mach wedder gerecht noch ungerecht don; wen „dy unrecht don, dat synt dy ordele vinden unde dy getügen — maar omdat hij dan meer kans heeft zijne zaak te winnen.

Hij moet niet kijven en smalen... want, men wint door redelijke, niet door smadelijke woorden. Hij moet den rechter niet vertoornen... want, het is moeilijk recht te krijgen van een rechter, die u niet genegen is. Dan moet hij niet driftig worden, maar zijne tegenpartij tot drift prikkelen, want toorn verdwaast. Vertegenwoordigt hij den gedaagde, hij moet door uitvluchten het antwoord zoolang mogelijk vertragen. Hij mag het formalisme van het recht gerust gebruiken om zijn cliënt de zege te verschaffen, en de uiterste concessie aan het recht, waartoe de schrijver schijnt te kunnen komen, is deze „wen allene dat wi mit behendicheit den usen wol helpen

„moten, wi muten doch deme unsculdichen nicht tu sere „scaden."

Niet veel beter maakt het Ubertus Bobiensis in een omstreeks 1336 voltooid boekje. Hij was stellig geen gewetenloos schrijver. Met afkeuring spreekt hij over practizijns, die er zich op beroemen, eene zaak twee jaar lang met dilatoire exceptiën opgehouden te hebben, voordat het aan het overhandigen van het libellum toekwam. Bedenkt, zoo vermaant hij de advocaten, dat gij op den dag des oordeels rekenschap zult hebben te geven van al uw bedrijf in de hoofdzaak en in de exceptiën. Maar juist omdat hij zoo denkt, is het van te meer beteekenis hem b. v. aan den advocaat des gedaagden de volgende gedragslijn te zien voorschrijven: kom laat, doe alles langzaam, zoek uitstel „si actor instet, sede coram judice, non „dicas aliquid, finge te dormire, et apponas diligentem mentem „verbis quae dicet actor; et tu surge lente, plane quasi videaris „a sompno excitari. — En eindelijk, als er geen dilatoire exceptiën meer te vinden zijn, „lente, pigre, nolens volens petas „libellum et facias tibi dari."

Aan deze traditie hadden de latere advocaten zich te ontworstelen.

Of zij zich *zeer spoedig* tot de hoogheid van hun beroep hebben weten op te heffen? Zeker niet overal; anders ware er in Leiden in 1583 geene aanleiding geweest om hun uitdrukkelijk voor te schrijven, dat zij de rechtsdagen zouden waarnemen „nuchteren ende zonder droncken te zijn."

Geleidelijk is in de balie een andere geest wakker geworden. Een geschrift uit de volgende periode, de bekende redevoering, waarin Joannes van der Linden (1824) de taak van den advocaat schetste, teekent den afstand. Maar al verloor de slechte traditie hare kracht, het eenzijdige onderwijs bleef zijn bedenkelijken invloed oefenen.

Ook de rechters gingen vooruit. Onder voorlichting der balie spraken zij stellig beter en zuiverder recht dan leeken zouden

hebben kunnen doen, maar — het moet erkend — *door hunne rechtspraak* veel bijdragen tot eene gezonde, nationale rechtsontwikkeling, dit deden zij niet.

Wel maakten zich de rechtsgeleerden — wij moeten ook dit erkennen — verdienstelijk door hun aandeel in de wetgeving. De verbetering, hierin gebracht, was grootendeels hun werk.

De uiterlijke toestand van het recht was — ik doelde er reeds op — omstreeks het einde der middeleeuwen uiterst bedenkelijk.

Hier rustte het nog voor een overgroot deel op onbeschreven gewoonten, aan het volk slechts onvolledig bekend; ginds was wel meer in schrift gebracht, maar vormden de keuren eene ongeordende, lang niet altijd te bevatten massa; zoo goed als nergens was het recht voor iedereen duidelijk kenbaar.

Omstreeks de helft der 16e eeuw werd er voor Koninklijke commissarissen een proces gevoerd tusschen de ingezetenen van Westerwolde en hun Drost, die naar hun beweren menigmaal uitspraken gaf en handelde in strijd met het geldende recht. Het bleek in dit geding den eischers ook na herhaalde aanmaning onmogelijk te zijn, een exemplaar van hun Landrecht „in forma probanti" over te leggen. In tal van rechtskringen zou men op dezelfde moeilijkheid zijn gestuit.

In 1427 klaagde men in de Ommelanden, dat „de lantrechters-lude nu [dat lantrecht] lesen te hoeren wille, ende ondertiden duister is, dattet de meene man niet kan voerstaen". Men zal daarmee wel hebben uitgesproken, wat ook elders menigeen op de lippen lag.

Ten deele dezelfde klacht werd in 1541 in Overijssel vernomen. Het landrecht, was, zeide men „duer de justicieren, „richters, scholten ende voerspraken in zijn behoerlicken voertganck ende alder gewoenten anders gebruyckt, interpreteert „ende glosseert, dan nae olde loffiicke gewoente ende usantie „van landtrecht behoorde".

En Karel V legde inderdaad in 1531 den vinger op eene wonde plek, toen hij de opteekening van het gewoonterecht voorschreef „om te remedieren op die abuysen, procederende „vander diversiteit der costumen ..... ende op die inconvenien- „ten die daghelics daer inne gebueren, om des wille dat dic- „wils veel costumen pure contrarie in een lant bij diverse „practisiennen gesustineert ende geverifficeert worden, mits „denwelcken vele van onse ondersaten hoer goet recht verliesen, „tot hoeren groote schade".

In al die bezwaren moest worden voorzien en, wij mogen zeggen, werd voorzien.

Hier was het de landsheer, die onder voorlichting zijner rechtsgeleerde raadslieden ordonnantiën gaf of een landrecht bekrachtigde.

Daar waren het de stedelijke wetgevers, die verbetering aanbrachten, terwijl òf rechtsgeleerde schepenen òf pensionarissen òf daartoe bijzonderlijk uitgenoodigde geleerden hun den weg wezen.

Elders bevredigden lands- of kwartierdagen, meest op advies van rechtskundige commissiën de zich openbarende behoeften.

Ginds weer voerden de gerechtshoven tot beteren toestand door hunne adviezen omtrent rechtswijziging en hunne resolutiën.

Door hun aller medewerking werd in den loop der jaren een gansch andere toestand geboren.

Niet het minst in den vorm, was de verbetering van groote beteekenis. Overal werden verschillende deelen van het recht in stelselmatige orde opgeteekend. Onderwerpen, vroeger slechts in enkele bepalingen aangeroerd, werden meer volledig geregeld — men denke aan het huwelijk, de voogdij, het erfhuisrecht, de desolate boedels en zooveel meer.

Enkele malen trachtte men zelfs het geldende inheemsche en uitheemsche recht in één wetboek samen te vatten — wij mogen hier met rechtmatige bewondering gewagen van Dr. Herman Croeser's ontwerp voor Kampen.

Ja ook tegen sommige ingewortelde theorieën, in den tijd niet meer passende, werd met vrucht gestreden — wij herinneren ons de hervorming van het bewijsrecht, de steeds vollediger erkenning van het publiekrechtelijke karakter der straf.

Maar helaas ook en vooral op het gebied der rechtshervorming was de blik der juristen niet ruim en scherp, hunne hand niet krachtig genoeg.

Er bleef nog zoo menige wijziging van maatschappelijke verhoudingen zonder weerklank in de wet, er bleef zoo menige behoefte rechtens onbevredigd, zoo menige klacht onverhoord, zoo menige misstand onverbeterd. Er hoopten zich op zoo talloze praemissen voor herziening van publiek en privaat recht, dat eindelijk het ongeduldig geworden volk met ontembaar geweld de conclusie trok, die een welgevormde en scherpziende juristenstand op tijd met kracht van redenen ingang had kunnen verschaffen. *Zijne* tekortkoming kwam der maatschappij duur te staan.

Met alle vuur van een jong leven, zette de staat, uit de omwenteling geboren zich aan den arbeid, ook dien der codificatie. Wetboeken — voor den tijd voortreffelijk — kwamen het rechtsleven beheerschen. Gij kent die, welke elkaar in Nederland hebben opgevolgd.

De taak der rechtsgeleerden lag nu voor de hand. Zij hadden eerst de Fransche, toen onze eigene wetgeving, nauwkeurig te onderzoeken, te verklaren, het stelsel daarin uitgewerkt, bloot te leggen, den zin van elk artikel vast te stellen. Deugdelijke wets-uitlegging en toepassing was het vooral, dat men van hen mocht verlangen, en zij hebben aan hunne verplichtingen in dit opzicht — men mag zeggen naar eisch — voldaan. De meesten uwer weten dit. Ik behoef er niet bij stil te staan.

Maar wel mogen wij ons afvragen — en het is zelfs plicht

het heden te doen bij onze nieuwjaarsoverpeinzingen —: welke taak zal de naaste toekomst den juristen opleggen?

Het ideaal, dat de wet zoo helder, de wetstaal zoo duidelijk zij, dat elk verstandig man ze kan begrijpen, dit ideaal zal wel niet binnen weinige jaren worden bereikt. Men moet en zal er echter bij voortduring naar streven en men zal het altijd nader komen; het stelsel zal al duidelijker spreken uit de wet, de uitwerking zal telkens scherper en eenvoudiger worden, het zoeken naar den wil des wetgevers buiten de wet om, steeds minder noodig en daarmee minder geoorloofd.

De taak van den *wetsuitlegger* zal geleidelijk worden verlicht. Hoe ver men echter ook kome op dien weg, het zal wenschelijk blijven, dat de rechtspraak worde uitgeoefend door rechters van beroep, die hiervoor zijn opgeleid. Dit vorderen reeds de meest eenvoudige beginselen omtrent verdeeling van arbeid. Al hadden de wetten den hoogsten graad van eenvoud en helderheid bereikt, zij zouden nog verweg het gemakkelijkst, het spoedigst en het best toe te passen zijn door mannen, die ze kenden en gewoon waren ze te hanteeren. Maar bovendien en vooral, slechts wie dagelijks recht spreken blijven op den duur doof voor de stemmen van medelijden, wraakzucht, genegenheid, voorkeur en zooveel andere, die soms de stem der gerechtigheid trachten te verdooven. Dit is zoo onbetwistbaar en voor ieder waarneembaar, dat men de rechtspraak door rechters van beroep tot in lengte van tijd verzekerd mag achten, indien althans niet de rechtsgeleerden zelven ze moedwillig bederven en er wantrouwen tegen wekken. Dit doen zij, als zij hunne vonnissen stellen in eene voor het algemeen min of meer onverstaanbare taal, indien zij zich verlustigen in schoolsche onderscheidingen en redeneeringen, die door verstandige leeken als spitsvondigheden worden veroordeeld, indien zij trachten soms groote en geleerde woorden te doen doorgaan voor argumenten,

indien zij voorbijzien, dat hunne uitspraken om begrepen te worden eenvoudig moeten zijn van vorm en inhoud, en dat zij op den duur alleen zullen worden geëerbiedigd, indien zij worden begrepen. Gelukkig, de meeste rechters zien het in, dat de tijd, waarin het volk met schuwen eerbied luisterde naar onbegrepen machtspreuken, voorbij is; zeer velen streven naar die helderheid en dien strengen betoogtrant, die alleen in staat zijn, hunnen uitspraken innerlijke kracht te geven; en de regeering heeft het in hare hand, te zorgen dat allen dit doen, door onder de zedelijk betrouwbaren voor plaatsing in de rechterlijke macht slechts dezulken te kiezen, die door verstand en kennis hoog genoeg staan, om den nimbus van geleerden omhaal te kunnen ontberen.

Zal dus de rechtspraak een deel moeten blijven uitmaken van het rechtsgeleerd bedrijf, ook als raadgevers en woordvoerders van partijen in rechte, zullen vooreerst rechtsgeleerden wel onmisbaar zijn. En de werkzaamheid van wetenschappelijk gevormde rechtspraktizijns zal der maatschappij in hooge mate ten goede komen, indien en zoolang de besten onder hen de macht bezitten en den ernstigen wil hebben, om door eene strenge discipline te zorgen, dat de advocatuur een „nobile officium" blijve.

Maar, al is dit alles moeielijk betwistbaar, de praktijk der wet is eene kunst, die steeds gemakkelijker belooft te worden; haar aan te leeren, vordert niet den geheelen mensch, en de staat mag niet tevreden zijn, als hij aan zijne hoogescholen, onder den naam van doctoren in de rechtswetenschap welbedreven rechtstoepassers vormt.

Hij mag dit allerminst in de ernstige tijden, die ons wachten. Bij de uitrusting en de voering van het schip van staat moet heden ten dage rekening worden gehouden met den krachtigen stroom der democratie, dien het niet kan ontwijken. Het baat niet, of min of meer schroomvallige stuurlieden den steven trachten te richten naar eene zijrivier, waar de wateren kalmer

vlieten, of een angstig kapitein het anker doet uitwerpen. De zijrivier mondt weldra weer in den grooten vloed en het anker houdt niet lang in den omgewoelden bodem. Den grooten, bruisenden stroom ontkomt men niet.

Er zijn er, die het in hooge mate betreuren, dat het *wettelyk* overwicht der meest ontwikkelden, en dus tot oordeelen over staatszaken meest bevoegden, dreigt te vervallen.

Er zijn anderen, die alleen bij medewerking *van* allen, eene regeering *voor* allen mogelijk achten en dus juichen in den nieuwen dageraad.

Er zijn weer anderen, die, geen dezer uiterste meeningen deelende, de stijging der volksontwikkeling ontwijfelbaar, en belangrijke uitbreiding van den kring der mederegeerenden hierom geoorloofd achten.

Elk dezer opvattingen vindt eerlijke en bekwame voorstanders. Wie hunner den scherpsten blik heeft, de toekomst zal het leeren.

Maar het feit, dat de democratische strooming in kracht wint, en toenemende volksinvloed in het verschiet ligt, mag ik aannemen zonder iemands tegenspraak te duchten.

Gelukkig, dit mag ik er bij voegen, zal in Nederland de kans niet bestaan, dat de democratie het Koningschap overvleugelt. Het monarchale beginsel heeft hier diepe wortels, en naarmate de volksvertegenwoordiging een breederen grondslag erlangt, zal de zegenrijke werking, de onmisbaarheid van een krachtig Koninklijk gezag, met vaste hand gevoerd, scherper in het licht treden.

Maar het vertrouwen hierop mag ons de waarheid niet uit het oog doen verliezen, dat, waar de democratie haar scepter gaat zwaaien, deugdelijke leiding en voorlichting van het volk meer dan ooit een hoogst dringende eisch is.

Niet vooral, omdat er onder hen, die deel zullen erlangen aan het staatsbestuur, ook slechte elementen zijn, die — zooals men oudtijds zeide — „gaarne alle dingen in roer helpen

stellen", die wanorde prediken en kweeken. Een recht, tegen hun streven gekeerd, blijft sterk en geëerbiedigd, gedragen door het vertrouwen van — men mag wel zeggen heel het volk.

Het gevaar schuilt elders.

Zoo gansche klassen met klem toelating tot den regeeringskring komen vragen, het is omdat zij hunne belangen verwaarloosd, zichzelven van staatswege bij anderen achtergesteld rekenen.

Hebben zij de plaats verworven, die zij verlangen, dan gaat er veelal van hen een onstuimige drang uit, om goed te maken wat, naar zij meenen, is te kort gekomen, om in te halen, wat in hun oog is verzuimd. Zoo zal het ook hier te lande gaan in een niet ver verwijderd tijdperk. En wij mogen wel zeggen, die drang zal nauwlijks noodig zijn. De wensch om misstanden weg te nemen, die zijn aangetoond, om te breken met verhoudingen, die stuitende onevenheden medebrengen, om de hand te reiken aan economisch zwakken, is vrij algemeen. Dat eigenbelang open of vermomd daartegen een eenigszins krachtigen strijd zal voeren, valt niet ernstig te duchten.

Veeleer is iets anders te vreezen, onberaden hervorming uit overmaat van goeden wil. Volksvrienden zullen hier dit ginds dat middel tegen maatschappelijke kwalen verzinnen, redenaars met rappe tong zullen daarvoor opwinden degenen wier lot het moet verbeteren en vele anderen met meewarige harten, en het zoo trachten te maken tot een legislatief modeartikel — wij kennen er al zulke. Hierin kan een gevaar liggen. En juist dit te keeren, acht ik de hoogste roeping der rechtsgeleerden in het tijdperk, dat voor ons ligt. Waar wij willens of onwillens worden meegevoerd door den stroom des tijds, moeten *zij* ons voor schade behoeden, door nauwkeurige stroomkaarten te ontwerpen en met volle toewijding den loodsdienst te vervullen. Zijn zij wat zij wezen moeten, dan kunnen zij het. Het goede, rustige, ordelievende deel van het volk — en dit is het overgroote deel — houdt nooit de ooren gesloten voor den raad

van zedelijk betrouwbare, verstandige en der zake kundige mannen, op goede gronden steunende en helder uiteengezet. De leeringen van onberaden hervormers zijn daarom niet te duchten, zoo maar bevoegden die met ernst onderzoeken, met hun gezag steunen wat er goeds in ligt, — er schuilt niet zelden iets goeds, ook in de stoutste droombeelden —, en met kracht van gronden bestrijden, de fouten die er aan kleven.

Wijden de besten, hiertoe zorgvuldig opgevoed, zich met ernst aan de taak, om de behoeften van het volk — in al zijn kringen — op te sporen, zijne wenschen te bespieden, de vervulbaarheid hiervan te overwegen, de voorgestelde middelen te toetsen, zoo noodig naar andere te vorschen, en te juister tijd hun woord mede te spreken in de overleggingen, dan kan de democratische stroom voeren tot eene aristrocratie in den besten zin. In dien zin n.l. dat niet eene standvastige wet, maar het gezonde oordeel des volks zal aanwijzen wie de ἄριστοι zijn, aan wier leiding het zich mag toevertrouwen.

De voorbereiding der ἄριστοι voor dit deel hunner maatschappelijke werkzaamheid zal voortaan — wanneer mij niet alles bedriegt — de gewichtigste taak zijn van het rechtsgeleerd onderwijs.

Bestaat er voldoende waarborg, dat het deze taak naar eisch vervult?

Het feit, dat de tekortkomingen der juristen van vroeger eeuwen in onze oude Republiek grootendeels te wijten waren aan den aard van het onderwijs aan onze toenmalige hoogescholen, legt ons als van zelf deze vraag op de lippen.

En ik durf ze niet bevestigend beantwoorden.

Dat het Romeinsche recht als inleiding tot de rechtsstudie strekt, is uitstekend te rechtvaardigen. Den beginnenden jurist den eersten blik te doen slaan in een welgevormd recht buiten verband met hedendaagsche begrippen en toestanden, biedt een

niet te verachten voordeel. Het is voor jongelieden zoo gemakkelijk en verleidelijk, over wat zij in het dagelijksch leven meer of minder juist waarnemen, te redekavelen, en licht zien zij hunne beschouwingen hierover voor wetenschap aan. Voor dergelijke dwaling, die de gansche wetenschappelijke vorming bedreigt, is de beginnende jurist bewaard bij de studie van het Romeinsche recht, welke door de gesteldheid der bronnen en hulpmiddelen tot nauwkeurig weten dringt en in staat stelt.

Zij kan echter alleen dan volkomen doel treffen, wanneer de studenten van het gymnasium medebrengen, niet slechts genoegzame kennis van de Latijnsche taal om met gemak het Corpus juris te lezen, maar ook eene duidelijke voorstelling van de Romeinsche maatschappij en belangstelling in Romeinsche toestanden. Of dit ten onzent in den regel het geval is, mag worden betwijfeld; — moet ik zeggen ondanks of tengevolge van het lange programma en het eindexamen? [1])

De studie van het Romeinsche recht vindt dus een minder vruchtbaren bodem, dan zij behoeft.

En de regeling der examens — die bakens welke den koers der studenten bepalen — is stellig niet berekend op de bevordering van nauwkeurig eigen onderzoek. [2])

Het candidaats-examen noodzaakt den aankomenden rechtsgeleerde, zich terstond door de beoefening der Staathuishoudkunde midden in de beweging der hedendaagsche maatschappij te plaatsen en werkt dus in eene richting, lijnrecht tegenovergesteld aan die, waarin van Romeinsch-rechtelijke *inleiding* in de studie het meeste heil is te verwachten. [3], [4])

En niet minder bedenkelijk is de weg, door de wet gewezen voor de verdere vorming van hen, die naar het doctoraat in de rechtswetenschap dingen.

Het doctorale examen, de eenige maatstaf, waarnaar de hoogleeraren hen kunnen en mogen beoordeelen, loopt uitsluitend over het hedendaagsche stellige recht. [5]).

Wil de faculteit niet de poort wagenwijd openzetten voor onbekwamen, dan moet zij vrij strenge eischen van positieve kennis stellen. En doet zij dit, zoo legt zij — bij de veelheid der geëxamineerde vakken — aan allen een geheugenarbeid op — die, indien hij al niet aan werkelijk wetenschappelijke vorming, aan ontwikkelend rechtsgeleerd onderzoek vierkant in den weg staat, die beide toch ernstig belemmert. [6]).

En het examen alleen kan nimmer voldoenden waarborg geven, dat zij, die het hebben afgelegd, den weg zullen kunnen vinden bij het oplossen der vragen van rechtstoepassing en wetgeving, die het practische leven hun te beantwoorden zal geven.

Die waarborg is alleen hierdoor te verkrijgen, dat den studenten in de rechtswetenschap de verplichting wordt opgelegd — laat ik zeggen tot den arbeid in *laboratoria* en het volgen van *polyklinieken*.

In de laboratoria moeten zij onder leiding hunner hoogleeraren zich oefenen in historisch en dogmatisch onderzoek, de wetten en geschriften van vroeger en later tijden leeren kennen en gebruiken, zooals een natuurkundige zijne instrumenten. Bij de polyklinieken moet hunne aandacht worden gevestigd op rechtsvragen, zooals zij zich in de rechtszaal, in de wetgevende lichamen, misschien ook in de pers vertoonen. Hier moeten zij zich bekwamen in het zoeken, ordenen en gebruiken der gegevens bij rechtspraak, rechtspraktijk en wetgeving. [7])

De tijd voor zulke oefeningen kan en moet worden gevonden door groote beperking van het aantal der overige colleges, die minder onmisbaar worden, naarmate den juristen in deugdelijke handboeken meer hulpmiddelen bij de voorbereiding voor hunne examens ten dienste staan.

De hoogleeraren behooren ongetwijfeld telken jare een zeker aantal voordrachten te houden, waarin zij hunne methode van onderzoek en bewerking duidelijk voor oogen stellen, maar hoofdzaak mogen deze niet zijn. Het „fabricando fabri fimus"

geldt ook voor de volgelingen van Minerva. Niet het aanhooren en in zich op nemen van wat anderen hebben gedacht, niet een zuiver receptieve arbeid, kan den eersten grond leggen voor degelijke, wetenschappelijke vorming. Hiervoor is noodig, het zelf zoeken, vinden, verwerken onder deskundige leiding.

Wordt eene studie in deze richting van de juristen gevorderd en hun het deelnemen aan de oefeningen, die ik aanduidde, voorgeschreven [8]), dan kunnen zonder gevaar de examens worden verlicht [9]).

Slaat men dezen weg in, dan zal van de studenten in de rechtsgeleerdheid een degelijk *kunnen*, meer dan een formeel *weten* van velerlei worden verlangd. De studie zal er vermoedelijk door worden verzwaard. Wat nood? Geen enkel maatschappelijk belang vordert, dat zwakken van hoofd zich aan geestesarbeid wijden. En aan diepte zal zij zeker winnen. De waarborgen, dat de doctoren in rechts- en staatswetenschap betrouwbare en gewaardeerde leidslieden zullen zijn in zaken van wetgeving vooral, zullen er in hooge mate door worden versterkt.

En nog eens, de hoofdtaak, welke hen wacht in de jaren die komen, is vrijwillige loodsdienst op het schip van staat. Zij kunnen het langs klippen en ondiepten, ook door stroomversnellingen, behouden voeren naar veilig water, mits zij het vaartuig en den weg kennen en onverdroten op den uitkijk staan.

De bemanning zal den loodsen gehoorzamen, zoodra en zoolang zij betrouwbaar blijken.

Op dezen rust de plicht, het vertrouwen te verdienen, op dezen ook de verantwoordelijkheid voor eene schipbreuk, zoo zij hun gezag verspelen.

De staat zelf heeft zorg te dragen, dat het den toekomstigen loodsen aan middelen tot opleiding niet ontbreekt, en hun in de wet de beste studierichting te wijzen.

Hoe beter hij dit doet, hoe dieper de Universiteiten het zullen gevoelen, dat *zij* vooral geroepen en bij machte zijn, der maatschappij mannen te verschaffen, bevoegd en bereid om den weg te wijzen bij de oplossing van het groote rechtsprobleem van alle tijden, aan vrijheid en staatsdwang de grenzen te stellen, waarbinnen beide ten zegen worden.

Moge het der Leidsche Hoogeschool gegeven zijn, met eere voorop te staan bij de vervulling van die heerlijke taak.

Laat ons in dit plechtig uur elkaar de verzekering geven, dat wij dit willen met alle kracht.

Dan is ons willen, kunnen.

Dat zij het!

AANTEEKENINGEN.

---

1) Men kan de jongelieden op tweeërlei wijze voor de hoogeschool voorbereiden, tusschen beide wijzen moet men kiezen en zich van zijne keuze wel rekenschap geven, beter m. i. dan tot hiertoe geschiedt.

Wil men eene *klassieke vorming* als middel van *opvoeding*, dan trachte men de jongens met hunne gedachten te verplaatsen in het leven van de beide hoogontwikkelde volken der oudheid, hun een helder inzicht te geven in de gebruiken en instellingen van Grieken en Romeinen, hun de schoonheden der oude meesterwerken te doen gevoelen en waardeeren, hunne oogen te openen voor wat er groots en edels gloeide in de borst der beste burgers van Athene en van Rome. Dan worde op de grammatica veel minder nadruk gelegd, dan vervalle de vertaling in het Latijn op het eindexamen en daarmee de tijdroovende oefening in het maken van Latijnsche thema's. Dan beperke

men het onderwijs in de mathesis en sla eene meer aesthetische en historische richting in.

Wil men daarentegen het gymnasium doen strekken alleen om den toekomstigen studenten de *kennis* te verschaffen, die zij aan de hoogeschool en in het leven zullen behoeven — en dit is beter bereikbaar —, waarvoor dan de juristen te vermoeien met Grieksch, met Latijnsche poëzie en Latijnsche thema's, met Stereometrie?

En wat men ook wil, in elk geval behoort men beter dan thans in het oog te houden, dat opdrijving van het aantal leervakken aan de degelijkheid der kennis in elk daarvan schaadt, en dat overmatige herseninspanning eene gansche generatie kan bederven.

2) Als men *niet* bedoelt, de jonge lieden door de studie van een afgerond recht uit de oudheid buiten verband met hedendaagsche toestanden in de rechtsstudie in te leiden, dan bestaat er hoegenaamd geen grond, om het Romeinsche recht voorop te zetten. Dan is eene moderne „Inleiding in de hedendaagsche rechtsgeleerdheid" bij den aanvang der studie zeker beter op hare plaats, en behooren de Romeinsche en Germaansche rechtsgeschiedenis en rechtsdogmatiek eerst in een volgend stadium, ter verbreeding en verdieping van het juridisch inzicht, ter sprake te komen.

3) Thans hebben de jongelieden, die het juridische denken nog eerst moeten leeren, hunne aandacht te verdeelen tusschen de „prima elementa totius legitimae scientiae" in de Instituten vervat, en onderwerpen als de bevolkingsleer, het muntvraagstuk, de vrije handel, de coöperatie, de waardeleer en wat niet al.

Mag ik op mijne Leidsche ervaringen afgaan, dan heeft de samenvoeging eenvoudig bewerkt, dat de juristen dooreengenomen met economische onderwerpen niet beter en niet slechter

vertrouwd zijn, dan toen deze op een testimonium-college werden onderwezen, terwijl het gemiddelde peil van hun inzicht in het Romeinsche recht stellig is gedaald. Dit laatste is van te meer beteekenis, omdat ook na Goudsmit het onderwijs in het Romeinsche recht te Leiden steeds aan uitstekende handen is toevertrouwd geweest.

4) Wat de encyclopaedie betreft, deze heeft zeker voor de beginnende juristen haar nut. Zij houdt zich bezig — om de woorden van den Minister Heemskerk te gebruiken — „met „de methode, met de nomenclatuur der vakken, met hun aard „en samenhang, en wijst aan, waar de bronnen van elk deel te „vinden zijn."

Dat de student in de rechtsgeleerdheid bij zijne intrede in de studie van dit alles kennis erlangt, is inderdaad gewenscht. Men examineere echter daarin niet. Hiervoor is het vak weinig geschikt. Of het examen loopt over zeer enkele telkens terugkeerende hoofdzaken, en dan is het onnoodig, òf het neemt een grooten omvang aan, en dan werkt het nadeelig op de studie van het Romeinsche recht.

Onder anderen voor encyclopaedie zou m. i. de verplichting tot het bijwonen van een „Seminarium" veel beter werken dan een college met een zich daaraan aansluitend examen. De hoogleeraar, die den arbeid leidde, zou de hoofdzaken telkens kunnen aanstippen en de jongelieden zouden met zijne hulp zelven kunnen kennis nemen van wat tot toelichting van het door hem gezegde kon strekken. Zelf een Corpus juris canonici, de Libri feudorum, de C. C. C. en zoovele andere werken in handen te krijgen, met de gelegenheid om inlichting te erlangen omtrent de vragen, die zich bij het bladeren en lezen voordoen, brengt verder, dan eene reeks van voordrachten, waarin inrichting, inhoud en beteekenis daarvan worden geschetst.

Een *examen* in encyclopaedie leidt tot niet veel meer dan het

in het geheugen prenten van hetgeen de hoogleeraar hieromtrent heeft medegedeeld. En zulk memoriseeren heeft — het zal geen tegenspraak vinden — met wetenschappelijke studie niets gemeen.

5) Het proefschrift mag niet worden medegeteld. Er bestaat niet de minste waarborg, dat de doctorandus zelf zijne gegevens verzamelt, ordent en verwerkt. En dit alleen is van beteekenis. Of een candidaat al eene schets, hem met bewijsplaatsen en wat hij meer behoeft, door een meer kundigen verstrekt in min of meer zuiver Nederlandsch weet uit te werken, bewijst weinig of niets voor zijne juridische kennis en zijne wetenschappelijke vorming.

De bijstand van den *promotor* is niet gevaarlijk. Deze moge bij de bewerking op bronnen en litteratuur opmerkzaam maken, en op fouten van indeeling, methode, redeneering in het bij hem ingediende ontwerp wijzen, dit schaadt niet aan de zelfstandigheid van den bewerker.

Het kwaad zit in mogelijke en dikwijls verleende hulp van andere zijde.

En de promotor kan maar zelden ontdekken, of die hulp al dan niet overmatig is geweest.

Men versta mij wel; er zijn een aantal studenten, die zelfstandig hun proefschrift bewerken, en daaronder weder, die voortreffelijken arbeid leveren. Maar *zekerheid* voor eenige zelfstandigheid bij de samenstelling van de dissertatie bestaat niet en is niet te verkrijgen.

En de verdediging der stellingen is de allerslechtste maatstaf. De vrijmoedigheid en de welbespraaktheid spelen hierbij eene te groote rol, dan dat slechte defensie licht tot weigering van het doctoraat zal voeren in alle gevallen waarin dit moest worden onthouden.

6) Omvangrijke en moeilijke examens leiden tot den wensch der studenten, dat de colleges eene goede voorbereiding mogen zijn *voor het examen.*

Hoe meer deze dit zijn, hoe meer toehoorders zij in den regel zullen trekken. En het is daarbij niet zoozeer om de viva vox van een wetenschappelijk man, als om die van „den examinator" te doen.

Ik zal niet ontkennen, dat een college, dat eene goede voorbereiding voor het examen geeft, tevens ter wetenschappelijke vorming *kan* strekken. Maar toch, dit zal het vooral, wanneer het tot eigen onderzoek prikkelt, en het minst, indien het ten aanzien van de geheele stof, waarover het examen loopt, de vragen stelt, de argumenten voor verschillende meeningen duidelijk weergeeft en de conclusiën trekt, op zulk eene wijze, dat een en ander zich als afgerond geheel gemakkelijk in het geheugen laat prenten. En juist dit laatste is het ideaal van een college, dat met het examen verband houdt.

7) Ook thans — ik wil het niet ontkennen — kunnen sommige colleges voor een deel het karakter dragen van zulk een laboratorium of zulk eene polikliniek, maar de bijwoning er van, de deelneming aan de oefeningen kan niet worden afgedwongen, en het bezoek van zulke colleges zal, blijft de tegenwoordige regeling in stand, zeer spoedig aanmerkelijk dalen, wanneer zij niet *ook* met het *examen* vrij nauw verband blijven houden.

8) En — hoor ik vragen — waar blijft dan de *vrije* studie? Ik antwoord drieërlei. Vooreerst, zooals een mijner ambtgenooten het eens geestig heeft uitgedrukt, vrijheid van studie mag niet worden opgevat als vrijheid om *niet* te studeeren; en dictaten in het geheugen prenten, is geen studeeren.

In de tweede plaats, niemand ontkent, dat de vrijheid mag worden beperkt, inzoover het algemeene belang dit vordert.

En het algemeene belang eischt, dat het doctoraat in de rechtswetenschap niet worde verleend aan hen, van wie niets anders is gebleken, dan dat zij eene zekere hoeveelheid kennis omtrent den inhoud van ons stellig recht in het geheugen hebben.

En eindelijk, men kan de vrijheid van studie ook in het stelsel, dat ik voorsta, volledig handhaven, door aan hen, die de bedoelde oefeningen niet bijwoonden, de gelegenheid te geven op andere wijze te doen blijken, dat zij de methodische vorming bezitten, welker verkrijging door die oefeningen wordt beoogd.

9) Den besten gang der studie stel ik mij, aangenomen dat zij met het Romeinsche recht blijft aanvangen, aldus voor.

Vóór het candidaats-examen.

Deelneming aan oefeningen over het *Romeinsche recht* gedurende een jaar, aan *Encyclopaedische* oefeningen en aan oefeningen betreffende de *Uitwendige rechtsgeschiedenis* ieder gedurende een half jaar.

De eerste kunnen door den hoogleeraar worden ingeleid met het geven van een overzicht der bronnen, van het systeem en van de hulpmiddelen bij de studie. Daarna zullen zij, die er aan deelnemen, in groepen van b. v. tien onder zijne leiding met Romeinsche geschriften en wetten moeten kennis maken en onder zijn oog uit de door hem aantewijzen bronnen ieder ten minste eenmaal een onderwerpje zelfstandig moeten bewerken.

De andere zullen moeten strekken om de deelnemers door eigen aanschouwing eenigermate wegwijs te maken op het genoemde terrein.

Bewijzen, dat met vrucht deze oefeningen zijn gevolgd, moeten worden overgelegd bij het candidaats-examen, dat alleen loopt over het Romeinsche recht.

Vóór het doctoraal-examen.

Deelneming aan oefeningen over het materiëel en formeel privaat- en strafrecht en het staatsrecht gedurende een jaar.

Deze oefeningen moeten deels de *rechtstoepassing*, deels de *rechtsvorming* betreffen.

De eerste, bij voorkeur door de hoogleeraren in het Nederlandsche recht te leiden, kunnen worden vastgeknoopt aan gevallen, die door onze rechtscollegiën zijn beslecht, of die door den leider van den arbeid worden gefingeerd. De studenten behooren daar processtukken en andere akten te stellen en wetsartikelen schriftelijk of mondeling te verklaren.

De andere zullen veelal het best kunnen plaats hebben onder de leiding van verschillende hoogleeraren telkens over één onderwerp, door hen in onderling overleg gekozen. Naarmate van den aard hiervan, zal de bemoeiing van den eenen of den anderen hoogleeraar meer op den voorgrond moeten treden, terwijl ieder der leiders den weg wijst bij die zijde van het onderzoek, waarmede hij meer bijzonder vertrouwd is. De een zal de aandacht helpen vestigen op bezwaren, tot welke eene geldende regeling hier te lande leidt, de ander leeren zoeken naar de lessen uit ondervinding in den vreemde te putten, een derde naar die, welke de geschiedenis biedt, een vierde zal behulpzaam wezen bij het onderzoek der economische overwegingen, die op de beslissing van invloed moeten zijn, enz.

Bij het doctoraal-examen moeten de bewijzen worden overgelegd, dat deze oefeningen met vrucht zijn bijgewoond. Dit examen kan dan tot het systeem, den hoofdinhoud en de hoofdbeginselen onzer wetboeken bepaald blijven, terwijl wellicht der faculteit het recht kon worden gegeven, om bij elk der onderdeelen (privaat-, straf- en staatsrecht) omtrent één onderwerp ter keuze van den candidaat meer in bijzonderheden te ondervragen.

Ik schets hier slechts in het ruwe, de ondervinding zou den hoogleeraren spoedig den besten weg wijzen.

Besteedt ieder hunner aan de leiding der besproken oefeningen een paar uur daags, en houdt hij jaarlijks eenige openbare

voordrachten — zeg tien of twintig, naarmate van zijn onderwerp — waarin hij zijne methode vertoont en zich als wetenschappelijk onderzoeker blijft legitimeeren, dan doet hij meer nut, dan door met zekere regelmaat, telkens in één of meer jaren, reeksen voordrachten te houden over zijn vak in den geheelen omvang. Dit laatste mocht geraden zijn, toen den studenten geene bruikbare handboeken ten dienste stonden; waartoe het thans leidt, zeggen ons de handel in afgeschreven dictaten en het repetitoren-bedrijf.

De geregelde aanraking tusschen hoogleeraren en studenten bij de oefeningen, die ik omschreef, zou er de laatsten tevens toe leiden, meer dan tot nu toe de voorlichting der professoren in te roepen, bij moeilijkheden, die zij bij hunne studie ontmoetten.

En juist hierin moet zich het karakter van het hooger onderwijs, allermeest in een vak als de rechtsgeleerdheid, openbaren, dat de docent den student *bijstaat* bij het *zelf arbeiden.*

INGESCHREVEN STUDENTEN.

ACADEMIEJAAR 1893—1894.

	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	Totalen.
volledig onderwijs						
1e maal	17	70	47	17	13	164
2e „	7	44	44	14	6	115
3e „	14	31	30	14	9	98
4e „	14	26	40	7	6	93
5e „	6	15	50	5	6	82
6e „	4	20	35	3	4	66
7e „	2	16	35	3	2	58
8e „		9	29	2	3	43
9e „		6	18	2	1	27
10e „		1	8	2		11
11e „		1	5			6
12e „			2			2
13e „			3			3
14e „			1			1
15e „		1				1
Totaal	64	240	347	69	50	770
voor 2 lessen						
1e maal	1	1		1	3	6
2e „				1	1	2
3e „						
4e „				1		1
Totaal	1	1		3	4	9
voor 1 les						
1e maal			1	4	7	12
2e „			1			1
3e „						
4e „						
5e „				1		1
Totaal			2	5	7	14
Algemeen totaal	65	241	349	77	61	793

UITSLAG DER EXAMENS.

	19 Sept. 1893—14 Juli 1894.			
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.	Teruggetrokken.
Candidaats-Examen in de Rechten. . .	96	59	37	Geen.
Doctoraal „ „ „ „ . . .	78	44	34	„
Examen voor den Ind. Dienst	15	12	3	„
Propaed. Examen in de Geneeskunde.	23	21	2	„
Candidaats „ „ „ „ . .	24	16	8	„
Doctoraal „ „ „ „ . .	18	13	5	„
Candidaats „ „ „ Letteren . . .	10	7	3	„
Doctoraal „ „ „ „ . .	8	7	1	„
Candidaats „ Wis- en Natuurk. .	5	4	1	„
Doctoraal „ „ „ „ . .	1	1		„
Propaed. „ Godgeleerdheid . . .	18	14	4	„
Candidaats „ „ (1e Ged.)	6	6		„
„ „ „ (2e Ged.)	17	16	1	„
Doctoraal „ „ . . .	2	2		„
Aanvulling-Examen en Theoretisch Apoth.-Examen	8	7	1	„
1e Natuurkundig Examen	44	34	10	„
2e Natuurkundig Examen.	38	17	21	„
Theor. Geneeskundig Examen	39	26	13	„
„ Tandheelkundig Examen. . . .	10	6	4	„
Examen volgens Art. 86 Wet H. O. .	1	1		„
Som . .	461	313	148	Geen.

PROMOTIËN

van 19 September 1893 tot 14 Juli 1894.

In de Rechtswetenschap.

1893.

10 October. Anthony Johannes Blok, van Hees (Gem. Nijmegen), met lof. Proefschrift: „Over het onderscheid tusschen medeplegen en medeplichtig zijn."

20 October. Bernardus Heyman, van Semarang. Proefschrift: „Verantwoordelijkheid van logementhouders voor goederen van reizigers."

7 November. Henri Willem Bernard Thomas, van 's Gravenhage. Proefschrift: „De wet op het Nederlanderschap en het Ingezetenschap van 12 December 1892 (Staatsblad N°. 168)."

20 November. Ludolf Reinier van Sloterdijck, van Huizum (bij Leeuwarden), Proefschrift: „De Condictio indebiti in belastingzaken."

21 November. George Marius van Voorthuijsen, van Loenen (op de Veluwe). Proefschrift: „Het Notariaat, bezoldigd Staatsambt."

8 December. Jacobus Acquoy, van Zalt-Bommel. Proefschrift: „Rechtsgeschiedenis van den Adel in Nederland," Eerste stuk.

12 December. Lambertus Joannes Plemp van Duiveland, van Rotterdam. Proefschrift: „Het waterschap tegenover zijne schuldeischers."

1893.

12 December. George Alphonse Hubert Michiels van Kessenich, van Roermond. Proefschrift: „Het periculum bij maatschap."

13 December. Jan Cornelis Post, van Tiel, met lof. Proefschrift: „De leer van den bewijslast in rechtspraktijk en wetgeving."

13 December. Arend Mijs, van Sommelsdijk. Proefschrift: „Ontbinding der naamlooze Vennootschap."

15 December. Frederik Daniel Eduard van Ossenbruggen, van Semarang. Proefschrift: „Eenige opmerkingen over het begrip der voorwaarde."

18 December. Willem Maria van Lanschot, van 's Hertogenbosch. Proefschrift: „Aanteekeningen op de Fransche Wet van 6 Februari 1893 betreffende echtscheiding en scheiding van tafel en bed."

19 December. Johannes Dancker Verbroek, van Dordrecht. Proefschrift: „Getuigenis de auditu in burgerlijke zaken."

22 December. Pieter Tjeenk Willink, van Tjalleberd (Gem. Aengwirden). Proefschrift: „Publiekrechtelijke geschillen in de Republiek der vereenigde Nederlanden."

22 December. Godert Willem Theodoor van Dedem, van Zwolle. Proefschrift: „Het 2e lid van Art. 174 Grondwet.

22 December. Mozes Frederik de Pinto, van 's Gravenhage. Proefschrift: „Homologatie van akkoord buiten fallietverklaring."

1894.

16 Januari. Abraham Jacob Cnoop Koopmans, van Amsterdam. Proefschrift: Het geheim der stemming."

14 Februari. Alfred Rudolf Zimmerman, van Amsterdam. Proefschrift: Internationale arbitrage."

19 Maart. Francois Haverschmidt, van Schiedam. Proefschrift: „Art. 134 van het wetboek van burgerlijke rechtsvordering."

19 Maart. Pieter Droogleever Fortuyn, van Rotterdam, Proefschrift: „Eenige beschouwingen over het vermogen der firma."

1894.

6 April. Douwe Jan Andries van Harinxma thoe Slooten, van Beetsterzwaag. Proefschrift: „Verhandeling over het stemrecht in Friesland in de 17^e en 18^e eeuw."

6 April. Pieter Albert Vincent van Harinxma thoe Slooten, van Beetsterzwaag. Proefschrift: „De gemeente-verordening tegenover de persoonlijke vrijheid en het recht van eigendom."

13 April. Dimmen Lodder, van Goedereede. Proefschrift: „De Artt. 1302 en 1303. Burgerlijk Wetboek in theorie en praktijk".

27 April. Charles Marie Antoine Bijleveld, van Leiden. Proefschrift: „Het eerste hoofdstuk van het Belgische wetsontwerp op de kinderbescherming".

1 Mei. Willem Wiersma, van Roordahuizum. Proefschrift: „Verhandeling over de Friesche leenen".

7 Mei. Cornelis Jan van Tuyl van Serooskerken, van Arnhem. Proefschrift: „Opmerkingen over de verhouding der Publiekrechtelijke lichamen tegenover Concessionarissen".

11 Mei. Johannes Leonardus van Sloterdijck, van Leeuwarden. Proefschrift: „Artikel 43 R. O.".

12 Juni. Andries Cornelis Dirk de Graeff, van 's Gravenhage. Proefschrift: „Art. 126 der Grondwet".

16 Juni. Guillaume Henri Marie Delprat, van Rotterdam. Proefschrift: „Opmerkingen naar aanleiding van herbeleening en herprolongatie".

20 Juni. Gerrit Willem Eekhout, van Heerenveen. Proefschrift: „Nieuwe eisch in hooger beroep".

20 Juni. Jacobus Levinus Frederik Böhtlingk, van Nijmegen. Proefschrift: „Enkele opmerkingen over Art. 1 van de Wet op het faillissement en de surséance van betaling".

21 Juni. Johan Barthold Frans van Hasselt, van Rotterdam. Proefschrift: „De scheepsverklaring".

29 Juni. Willem Tabing Suermondt, van Rotterdam. Proefschrift: „De voorgstelde wijziging van Art. 1377 B. W.

1894.

3 Juli. Johannes Marius Jacob van der Minne, van Heenvliet. Met „Stellingen".

4 Juli. Willem Carel Gerard van Eysinga, van Leeuwarden. Proefschrift: „Artikel 1420 B. W."

9 Juli. Hendrik Pieter Marchant, van Deventer. Proefschrift: „Begrip en gevolg van beleediging in het burgerlijk recht. Critisch overzicht der rechtspraak".

9 Juli. Gustaaf Marie Willem Jellinghaus, van 's Gravenhage. Proefschrift: „De staat tegenover de landverhuizing".

11 Juli. Herman Philips, van Amsterdam. Proefschrift: „Opmerkingen naar aanleiding van de Artt. 184—187 der Gemeentewet".

12 Juli. John Brown Gorsira, van Curaçao. Proefschrift: „Toelating en uitzetting van vreemdelingen".

In de Staatswetenschap.

1894.

3 Juli. Johannes Marius Jacob van der Minne, van Heenvliet, Proefschrift: „De strijd van publieke belangen bij uitvoering van werken van algemeen nut".

In de Geneeskunde.

1893.

11 October. Johan Eilard Janzen, van den Helder. Proefschrift: „Bijdrage tot de statistiek over carcinoma mammae".

4 November. Henricus Cornelis van der Lee, van Aarlanderveen. Proefschrift: „Iets over Nephropexie".

1894.

24 Januari. Jan Jacob Cornelis Antonie Rombach, van Sintang. Proefschrift: „De loslating van de normaal gelegen placenta tijdens de zwangerschap".

5 Maart. Pieter Wierenga, van Den Ham (Groningen). Proefschrift: „Leucoplakia buccalis en hare verhouding tot lues en carcinoma".

16 Maart. Sjoerd Heeg, van Wommels. Proefschrift: „Verslag der verloskundige kliniek en polikliniek aan de Rijks-Universiteit te Leiden". Cursus 1891—92, benevens eenige statistische opgaven uit de jaren 1881—86 en 1887—92.

4 Mei. Adrianus Cornelis Kam, van Piershil. Proefschrift: „Bijdrage tot de kennis van het vezelverloop in den pedunculus cerebri."

31 Mei. Iman Gualtherus Jacob Evers, van Culemborg. Proefschrift: „Retentio placentae post abortum."

5 Juli. Derk Willem Ekker, van Hengelo. Proefschrift: „Het tellen der bloedlichaampjes en het bepalen van het Haemoglobine gehalte van het bloed aan het ziekbed."

In de Godgeleerdheid.

1893.

28 November. Hendrik Doeke Hellema, van Eekst (met lof). Proefschrift: „Kritische beschouwingen over de Keizerlijke verordeningen aangaande de Christenen van Tiberius tot Decius."

In de Taal- en Letterkunde van den Oost-Indischen Archipel.

1893.

14 October. Hendrik Herman Juynboll, van Delft. Proefschrift: „Drie boeken van het oud Javaansche Mahâbhârata in Kawi-tekst en Nederlandsche vertaling, vergeleken met den sanskrit-tekst."

In de Klassieke Letterkunde.

1893.

25 October. Henricus Vermaat, S. J., van Rotterdam. Proefschrift: „Disputatio de Aetate, qua conscripta est Historia Augusta."

4 December. Rudolphus van Oppenraay, S. J., van Bemmel (met lof). Proefschrift: „Libri de Republica Atheniensium." cc. I—IV.

In de Nederlandsche Letterkunde.

1894.

19 Mei. Ernst Bonebakker, van Amsterdam. Proefschrift: „Inleiding en aanteekeningen op een nieuwe uitgave der Middelnederlandsche Brandaenteksten."

23 Mei. Gerardus Morre, van Delft. Proefschrift: „Jan Hermansz. Krul."

In de Plant- en Dierkunde.

1894.

23 Juni. Huibert Burger, van Gouda. Proefschrift: „De ontwikkeling van den Müllerschen gang bij de eend en de bergeend, vergeleken met de waarnemingen van andere onderzoekers bij verschillende amnioten."

In de Wis- en Natuurkunde.

1894.

7 Juli. Pieter de Carpentier Wildervanck, van Coevorden. Proefschrift: „Theorie en toepassing van de karakteristieke functie van Hamilton."

10 Juli. Marc de Haas, van Leiden. Proefschrift: „Metingen in opsolute maat van wrijvings-coëfficienten van vloeistoffen tusschen het kookpunt en den kritischen toestand."

In de Scheikunde.

1894.

12 Juli. Henri van Erp, van Rotterdam. Proefschrift: „Studie over aliphatische natraminen."

PROMOTIE HONORIS CAUSA.

In de Nederlandsche Letterkunde.

1894.

18 Januari. H. J. Eymael.

De vóór den aanvang van het studiejaar of in den loop daarvan benoemde Hoogleeraren hebben hunne werkzaamheden aangevangen:

1893.

18 October. J. Oppenheim, met eene redevoering over: „De theorie van den organischen staat en hare waarde voor onzen tijd."

VERVOLG

VAN HET

ALBUM STUDIOSORUM

ACADEMIAE LUGDUNO BATAVAE [1]).

Rect. Magn. Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE.

1893. 19 September 1893—18 September 1894.

Sept.

22. **Johannes Gerard van Pesch**, Breda, 20, L.
» **Gerbert Henry Kaiser**, Leiden, 17, G.
» **Antonius Reinier Roosegaarde**, Zutphen, 21, G.
» **Pieter Willem Meihuizen**, Batavia, 18, G.
» **Wilhelmus Petrus Jurrianus Gouda Quint**, Dodewaard, 20, G.
» **Hendrik Nicolaas van der Heijden**, Leiden, 18, G.
» **Emile Chrétien Denise Nierstrasz**, Utrecht, 19, G.
» **Wybe Anne Borger**, Wijhe, 18, G.
» **Charles Corneille Beelaerts**, Arnhem, 22, R.
» **Emile Willem Jongmans**, Leiden, 17, G.
» **Henri Schadee van der Does**, Delft, 19, G.
» **Isaac Vriesendorp**, Dordrecht, 20, G.
23. **Hendrik Karel de Haas**, Rotterdam, 20, G.
» **Franciscus Xaverius Maria Schiphorst**, Amsterdam, 20, R.
» **Johannes van der Made**, Leiden, 17, G.
» **Zeger Doeleman**, Dreischor, 20, W.N.

---

1) Het cijfer achter den naam duidt den leeftijd aan. De letters **TH., R., G., WN., L.**, beteekenen de faculteiten van Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte.

Sept.
23. **Jan Cornelis Lambertus Vlaanderen**, Apeldoorn, 19, R.
25. **Jacobus Donkersloot**, Roon, 18, G.
» **Joannes Stephanus Ludovicus Aghina**, Hoorn, 21, G.
» **Dirk Christiaan Johan van Strijen**, 's Hertogenbosch, 19, R.
» **Norbertus Johannes Maria Facee Schaeffer**, Gorinchem, 17, G.
» **Hugo van Manen**, Winkel, 18, R.
» **Johan Antonius Idema Greidanus**, Krommenie, 19, R.
» **Johan Diederik Rutgers van der Loeff**, 's Heerenberg, 19, L.
» **Jacobus Jan Cornelis Donker**, Alfen, 19 G.
» **Leonard Pieter Jacobus de Does**, Breda, 18, G.
» **Johannes Bernardus Wennink**, Oldenzaal, 28, L.
» **Gerard Gerritsen**, Leiden, 17, G.
» **Klaas Cornelis Lariby**, Gouda, 21, WN.
» **Antonie Knottenbelt**, Delft, 20, G.
» **Jan Groesbeek**, Padang, 19, G.
» **Maarten van der Hoeve**, Arkel, 19, G.
» **Jan Wybrand Visscher**, Uithuizermeeden, 23, Th.
» **Joost Dingeman de Hoog**, Dordrecht, 22, Th.
» **Nicolaas Johan Laurens Brantjes**, Purmerend, 18, R.
» **Frans Dagevos**, Rhijnsburg, 21, G.
» **Pieter Adriaan Meerburg Hzn.**, Leiden, 19, WN.
» **Reinhard Brandes de Roos**, 's Gravenhage, 19, WN.
» **Charles Daniel van Rossem**, Rotterdam, 20, G.
» **Dirk Cornelis Tinbergen**, 's Gravenhage, 19, L.
26. **Gerrit Arnoldus Slagmolen**, Schiedam, 20, Th.
» **Hendrik Dubbeld**, de Rijp, 20, Th.
» **Antonie Groeneveld**, Vlaardingen, 23, Th.
» **Johannes Jonker**, Alblasserdam, 25, R.
» **André Jean Hooiberg**, Leiden, 20, L.
» **Jan Maarten Reuchlin**, Tiel, 19, R.
» **Jules Auguste de Meyier**, Batavia, 19, R.
» **Cornelis Gerrit Nicolaas Vooys**, Gouda, 20, L.
» **Bernardus Henricus Everts**, Arnhem, 19, R.
» **Johannes Carolinus Witteveen**, Metslawier, 17, R.
» **Enno Fennema**, Sneek, 18, R.
» **Walter Middelberg**, Zwolle, 18, WN.

Sept.
26. **Pieter Blussé van Oud-Alblas**, Dordrecht, 19, R.
» **Jan Gerrit Meilink**, Kampen, 18, G.
» **Cornelis Jacobus Snijders**, Breda, 18, R.
» **Huibert Manger Cats**, Wolvega, 20, R.
» **Albert Cornelis Vreede**, Leiden, 18, R.
» **Jacob Jan Heyse**, Zierikzee, 18, R.
» **Donald Ellis van Raalte**, Rotterdam, 18, R.
» **Goverdinus Wilhelmus Schultz**, Uitgeest, 19, G.
» **Everd Barend Couvée**, Leiden, 18, Th.
» **Johannes Sillevis**, 's Gravenhage, 19, G.
» **John Nieuwenhuisen**, Rijswijk, 19, R.
» **Adriaan van der Chijs**, Delft, 19, G.
» **Pieter Johannes Couvée Jr.**, Leiden, 20, Th.
» **Hendrik Azing Gerardus Venema**, Amsterdam, 19, R.
» **Lucien Willem Hendrik Anton Harloff**, 's Gravenhage, 21, R.
» **Kors Frederik Sparnaay**, Gouda, 18 Th.
» **Albertus Lodewijk Zaalberg**, Alfen, 20, WN.
» **Gottfried Willem Locher**, Zevenhoven, 22, Th.
27. **David Wolly Stibbe**, Kampen, 18, R.
» **Pieter Jacobus Gerard Philip Timmermans**, Martapoera, 21, G.
» **Isaäc Johannes Martinus Laurillard**, 's Hertogenbosch, 22, L.
» **George Andries Koeze**, Voorschoten, 19, G.
» **Gerard Carel Adriaan van Dorp**, Arnhem, 20, WN.
» **Theodorus Herman Philippus van Papendrecht**, Dordrecht, 23, Th.
» **Joel Emanuel Goudsmit**, Zutphen, 18, R.
» **Claas Luloffs**, Broek op Langendijk, 19, R.
» **Balthasar Theodorus van Heemstra**, Harlingen, 21, R.
» **Johan van Gelein Vitringa**, Arnhem, 19, R.
» **Albert Antoine Loopuyt**, Rotterdam, 20, R.
» **Adrianus Johannes Fehr**, 's Gravenhage, 23, L.
» **Cornelis Goedhart**, Hellevoetsluis, 18, G.
» **Hendrikus Sebastianus Peters**, Scheveningen, 21, G.
» **Johannes Bruining**, Wijnaldum, 20, G.
» **Jacob Willem Belinfante**, 's Gravenhage, 20, R.
» **Lodewijk Eugenius Maria van Fisenne**, Rijswijk, 19, R.
» **Herman Constantijn van der Wyck**, Soerakarta, 18, R.

Sept.
27. **Constant Albertus van der Feltz**, Assen, 21, R.
» **Gijsbert Frans August Mullemeister**, Bantam, 20, R.
» **Theodoor Muller Massis**, Wichmond, (Gem. Warnsveld), 21, R.
» **Gerardus Johannes van der Schroeff**, Leeuwarden, 20, Th.
28. **Menzo Jan Frederik Schönfeld**, Windesheim, 19, Th.
» **Adrianus Leopold van der Lek**, Rotterdam, 18, G.
» **Carolinus Johannes Beek**, Groningen, 17, WN.
» **Henri Willem Johan Gelinck**, Breda, 17, G.
» **Jan Lodewijk Cornelis Karel van Wijkerslooth**, Oligny bij Mons, 20, R.
» **Hendrik Ver Loren**, Hoorn, 19, R.
» **Johannes Havelaar**, Rotterdam, 19, R.
» **Jan Smits van der Goes Lieftinck**, Kimswerd, 21, R.
» **Gijsbertus Johannes Willem Koolemans Beynen**, Kampen, 18, G.
» **Johannes Cornelis Rijsdijk**, Ridderkerk, 19, G.
» **Hendrik van der Goes**, Beek (bij Nijmegen), 18, R.
» **Hendrik Jan van Royen**, Haarlem, 22, R.
» **Jan Theodoor Endtz**, Meppel, 19, R.
» **Christiaan Houdijn Beekhuis**, Buitenpost, 19, R.
» **Matthijs Arnold Wolfson**, 's Gravenhage, 20, R.
» **Louis Schorer**, 's Gravenhage, 21, R.
» **Epke Willinge Prins**, Sneek, 21, R.
» **Lucien Sophie Albert Marie von Römer**, Kampen, 20, G.
» **Gerrit Jan Henny**, Batavia, 20, R.
» **Pieter Roland Anton van Meurs**, Buurmalsen, 20, Th.
» **Sicco Roelof Bakker**, Helder, 20, R.
» **Herman Marinus van Leeuwen**, Arnhem, 20, R.
» **Johan Leonard Steenlack**, 's Heerenberg, 19, R.
» **Cornelis Jan Keyser**, Burg (op Texel), 22, G.
» **Johan Marie Petrus Kooreman**, Gorontalo, 22, L.
» **Henri François Frédéric Bornwater Stennekes**, Patti (Java), 21, R.
» **Marinus Edward Salomons**, Paramaribo, 21, R.
29. **Adriaan van de Sande Bakhuyzen**, Leiden, 19, R.
» **Nicolaas Japikse**, Joure, 20, L.
» **Johan Jacob Belinfante**, 's Gravenhage, 18, R.
» **Reinder Philippus Veenhoven**, Wildervank, 19, R.
» **Bonifacius de Jonge**, Amersfoort, 19, R.

Sept.

29. **Nicolaas Rusting**, Hoorn, 25, WN.

» **Reinder Jacobus de Stoppelaar**, Ureterp, 20, Th.

» **Theodoor Wilhelm Himpe**, 's Gravenhage, 20, G.

30. **Johannes Willem Antonie de Hoest**, IJsselmonde, 20, L.

» **Adriaan Jacobus Werner**, Vechel, 19, Th.

» **Johan Jorissen**, Ellekom, 21, R.

» **Solko Walle Tromp**, Telok Betong, 18, R.

» **Peter Hendrik Frans Bijl de Vroe**, Zwolle, 19, R.

» **Willem Diederik van Leeuwen Boomkamp**, Renkum, 22, Th.

» **Isaäk Hendrik Gosses**, Dokkum, 20, L.

Oct.

2. **Engbertus Poulie**, Wierden (bij Almelo), 19, R.

4. **Eduard Willem Sikemeier**, Osaka (Japan), 18, G.

» **Mr. Herman Johannes Scheurer**, Rotterdam, 23, R. en L.

» **Willem Cornelis Karel Capel**, 's Gravenhage, 18, L.

6. **Johannes Marinus Romijn**, Apeldoorn, 21, WN.

„ **Mr. Hendrik de Visser**, Groningen, 25, R. en L.

» **Willem Jacob Oudendijk**, Kampen, 19, R.

» **Oscar Eckhard Gabriel Vosmaer**, Blinjoe (Banka), 17, R.

» **Simon Isaäk Elze**, Rotterdam, 17, WN.

10. **Johan van der Vegte**, Amsterdam, 28, R.

» **Ferdinand Lodewijk Wolff**, Rotterdam, 17, WN.

» **Franciscus Nicolaas Claessen**, Rotterdam, 19, G.

» **Gustaaf Adolf van den Bergh van Eysinga**, 's Gravenhage, 19, Th.

» **Hettema Hettema Jr.**, Harlingen, 24, L.

19 **Cornelia Jeannette Maria van Gelder—van de Water**, Wormerveer, 35, L.

» **Alexander Grieve**, Smailholm Kelso (Schotland), 26, Th.

» **Marinus Willem de Visser**, Stavenisse, 17, L.

» **Christiaan Adriaan Was**, St. Maartensdijk, 21, WN.

» **Louis van den Steen van Ommeren**, Batavia, 19, G.

20. **Elisabeth Jacoba Bok**, Amsterdam, 24, L.

» **Susanne Philippine Kist**, Leiden, 27, L.

25. **Arie van Leeuwen**, Leiderdorp, 34 G.

28. **Hendrika Wilhelmina Bernardina van Embden**, 's Gravenhage, 22, L.

» **Elisabet Carolina van Dorp**, Arnhem, 21, L.

» **Johann Peter Gottfried Westhoff Jr.**, Amsterdam, 26, R. en L.

Oct.
31. **Caspar Melchior Balthasar Wanna**, Leiden, 18, WN.
» **Gerrit Christiaan Vrint**, Amsterdam, 23, G.

Nov.
1. **Johan Jacob Göppinger**, Rotterdam, 19, WN.
5. **Pieter Bijl**, Steenwijk, 25, R. en L.
» **Maurits Lodewijk Schroot**, 's Gravenhage, 19, WN.
10. **Willem Bok**, den Burg (Texel), 25, R. en L.
» **Friedrich Wilhem Tobias Hunger**, Amsterdam, 19, WN.
27. **Johannes Christinus Enderman**, Beekbergen (gem. Apeldoorn), 19, WN.
» **Delianus Nicolaas van Gelderen**, Rotterdam, 17, G.

Dec.
10. **Albert Gerard Kleyn**, Breda, 25, WN.
» **Carel Lodewijk Frans Lecoutere**, Antwerpen, 27, L.
» **Anton Eduard van Arkel**, 's Gravenzande, 27, R. en L.

1894.

Febr.
3. **Gerrit Johannes Costerman Boodt**, Lent, 20, G.
» **Annes Gerhardus de Bruin**, Deventer, 20, L.
» **Emile Franciscus Thyssen**, 's Gravenhage, 20, L.
» **Canna Maria Louisa Popta**, Breda, 33, WN.
» **Christiaan Johannes Daniel Herman**, Delftshaven, 31, R.
25. **Ernst August Eduard Kalshoven**, Wageningen, 38, L.
» **Petrus Mannus Heringa**, Tilburg, 42, WN.

Maart.
20. **Hendrik van Nouhuys**, Oirschot, 18, WN.

April.
30. **Constance Auguste Gelderblom**, Groningen, 27, G.
» **Theodore Louis Prins**, 's Hertogenbosch, 23, R.

Mei.
12. **Dirk Breesnee**, Oud-Beierland, 25, G.
